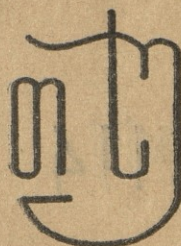

შატაშვილი

114

ТРУДЫ

*К семидесятилетию члена-
корреспондента АН Грузинской ССР
проф. С. Г. Каухчишвили*

Т Р У Д Ы

114

Серия филологических наук

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტის პროფესორ
ს. გ. ყაუხჩიშვილის დაბადების
სამოცდამეათე წლისთავისათვის

შრომები

114

ფილოლოგიურ მეცნიერებათა სერია

დაიბეჭდა

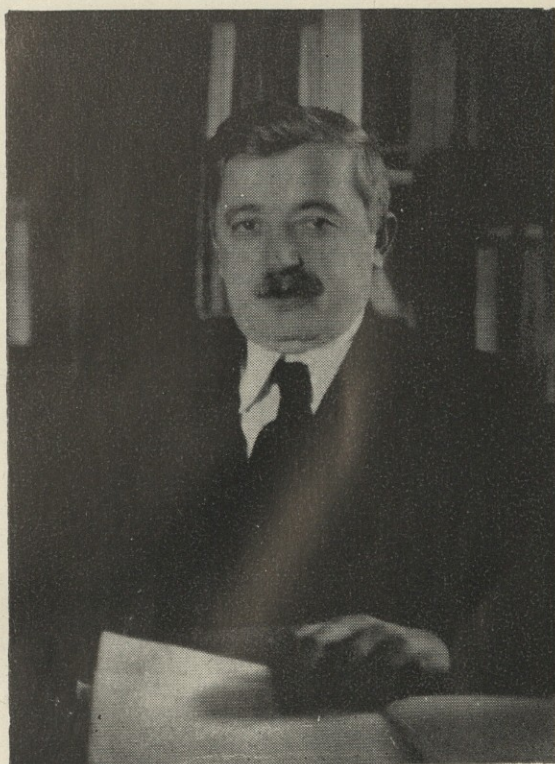
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის
ფაკულტეტის სამეცნიერო საბჭოს დადგენილებით

*

სარედაქციო კოლეგია:

პროფ. ალ. ბარამიძე
პროფ. დ. გამეზარდაშვილი
დოც. გ. გვენეტაძე
პროფ. ვ. თოფურია
პროფ. პ. კეკელიძე
დოც. ა. ურუშაძე (რედაქტორი)
პროფ. ვ. შადური
დოც. გ. შალამბერიძე (მდივანი)

შინაარსი

ა. ურუშაძე, სიმონ ყაუხჩიშვილი, Curriculum vitae	7—11
ს. ყაუხჩიშვილის სამეცნიერო შრომების სია	13—22
ა. შანიძე, ისტორიკოსი და აზმათა დასაწყისი სტრიქონები	23—28
ალ. ბარამიძე, ამირანდარეჯანიანის ჟანრობრივი რაობის საკითხისათვის	29—42
ბ. ბერაძე, „ილიადის“ მხატვრული ადგილები	43—59
ვ. თოფჩიური, გარდამავალი დიალექტის საკითხისათვის სვანურში კილოების მონაცემთა მიხედვით	61—72
ა. ურუშაძე, მარკუს ტულუს ციკერონი (ცხოვრება და შემოქმედება)	73—98
ბ. ქეკელიძე, აკაკი წერეთლის პოემა „ბაგრატ ღიღის“ ისტორიული წყაროები და მათი გამოყენების ზოგიერთი თავისებურება	99—128
ა. ალექსიძე, XII ს. ბიზანტიური რომანისა და XIII—XV სს. სარაინდო ეპოსის მიმართებისათვის	129—137
ი. იმნაიშვილი, მეტათეზისის ერთი განსაკუთრებული შემთხვევა ძველ ქარ- თულში	139—149
მიხ. ზანდუკელი, ილ. ჯავჭავაძე ნიკო ნიკოლაძის კრიტიკის შუქზე	151—175
ფ. ერთელიშვილი, ქცევის საკითხისათვის ქართულში	177—198
ს. ხუციშვილი, ილია ჯავჭავაძის ორი სიტყვა	199—209
ჯ. ჭუმბურიძე, აკაკი — ლიტერატურის კრიტიკოსი (60-იანი წლები)	211—227
ნ. აბესაძე, ჰიპოტაქსის წევრ-კავშირები და კავშირები მეგრულში	229—257
ირ. გეშაძიძე, მი- და მო- წინდებულები ძველ ქართულში	259—271
გ. წიბახაშვილი, აბრევიატურების საკითხისათვის ქართულში	273—300
ე. ხინთიბიძე, ეფრემ მცირის ფილოლოგიური მოღვაწეობის ერთი თავისებუ- რების შესახებ	301—306
ნ. ტაბიძე, ილია ჯავჭავაძის „ივერია“ (დაარსების ისტორია)	307—326
ივ. მჭედლიშვილი, ლიტერატურული რეპორტაჟი გაზეთსა და ჟურნალში	327—354
ბ. მეშველიანი, აკაკი წერეთლის ლექსის „განთიადის“ ბულგარული თარგმანი	355—356
ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერების ისტორიის ზოგიერთი სა- კითხისათვის (პროფ. შ. მესხიას რეცენზიის გამო)	357—373
ა. სმოტრიჩი, აპოლონ როდოსელი, არგონავტიკა, თარგმანი, შესავალი და შე- ნიშვნები გრიგოლ ფილიმონის ძე წერეთლისა, თბილისი, 1964, 348 გვ.	375—379

СОДЕРЖАНИЕ

А. В. Урушадзе, Семён Георгиевич Каухчишвили, Curriculum vitae	7—11
Список научных трудов С. Г. Каухчишвили	13—22
А. Г. Шанидзе, Начальные строки «Историй и восхвалений Венценосцев»	23—28
А. Г. Барамидзе, К вопросу об определении литературного жанра «Амирандареджаниани»	29—42
П. А. Берадзе, Художественные места «Илиады»	43—59
В. Т. Топурия, К вопросу о переходном диалекте по данным наречий сванского языка	61—72
А. В. Урушадзе, Марк Туллий Цицерон	73—98
П. Л. Кекелидзе, Исторические источники поэмы Ак. Церетели «Баграт великий» и некоторые особенности их использования	99—128
А. Д. Алексидзе, Об отношении византийского рыцарского романа XIII—XV вв. к роману XII в.	129—137
И. В. Имнайшвили, Один особенный случай метатезы в древнегрузинском языке	139—149
Мих. З. Зандукели, Илья Чавчавадзе в свете критики Нико Николадзе	151—175
П. Г. Эртелишвили, К вопросу о версии в грузинском языке	177—198
С. Г. Хуцишвили, Два выступления Ильи Чавчавадзе	199—209
Дж. Н. Чумбуридзе, Акакий Церетели, как литературный критик (60-ые годы)	211—227
Н. Г. Абесадзе, Союзные слова и союзы в гипотаксисе мегрельского диалекта занского языка	229—257
И. М. Вешапидзе, Предлоги ღო (mi-), ღო (mo-) в древнегрузинском языке	259—271
Г. И. Цибашашвили, К вопросу об аббревиатурах в грузинском языке	273—300
Э. Г. Хинтибидзе, Об одной особенности филологической деятельности Ефрема Мцире	301—306
Н. П. Табидзе, «Иверия» Ильи Чавчавадзе (история основания)	307—326
И. Н. Мchedlishvili, Литературный репортаж в газете и журнале	327—354
К. Л. Мешвелиани, Болгарский перевод стихотворения Акакия Церетели «Гантнади»	355—356
Л. В. Менабде, Некоторые вопросы истории очагов древнегрузинской письменности	357—373
А. Смотрич, Аполлоний Родосский, Аргонавтика, перевод, введение и примечания Григория Филимоновича Церетели, Тбилиси, 1964, 348 стр.	375—379

სიმონ ყაუხჩიშვილი

CURRICULUM VITAE

სიმონ ყაუხჩიშვილი დაიბადა 1895 წლის 1(14) ოქტომბერს ქუთაისში, გიორგი ყაუხჩიშვილის ოჯახში. პირველდაწყებითი განათლება მიიღო ცნობილი ქართველი პედაგოგისა და მოღვაწის იოსებ ოცხელის სკოლაში (1901—1903), ხოლო საშუალო — ქუთაისის კლასიკურ გიმნაზიაში (1903—1913). გიმნაზიის კურსის დასრულების შემდეგ, 1913 წელს, ს. ყაუხჩიშვილი გაემგზავრა რუსეთს და პეტერბურგის უნივერსიტეტის ისტორიულ-ფილოლოგიური ფაკულტეტის კლასიკური ფილოლოგიის განყოფილების სტუდენტად ჩაირიცხა. აქ მისი მასწავლებლები იყვნენ გამოჩენილი მეცნიერები — თ. ზელინსკი, მ. როსტოვცევი, გრ. წერეთელი, ს. ყებელიოვი, ა. ვასილიევი და სხვები. კლასიკური ფილოლოგიის განყოფილების სტუდენტი ს. ყაუხჩიშვილი ეუფლებოდა აგრეთვე აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტზე სომხურ-ქართულ ფილოლოგიას ნიკო მარისა და ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით. მან იმთავითვე მიიპყრო მასწავლებელთა ყურადღება მეცნიერული კვლევა-ძიების დიდი უნარითა და იმ არაჩვეულებრივი შრომისმოყვარეობით, რომელიც ჩვენს სახელოვან მეცნიერს აქამომდე მოჰყვა. პეტერბურგის უნივერსიტეტში ყოფნის დროს (1913—1917) იგი აქტიურად მონაწილეობდა როგორც კლასიკური ფილოლოგიის სტუდენტთა სამეცნიერო საზოგადოების საქმიანობაში, ისე ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრეშიც, რომელსაც ხელმძღვანელობას ივანე ჯავახიშვილი უწევდა.

უნივერსიტეტის კურსის დამთავრების შემდეგ, 1917 წელს, სიმონ ყაუხჩიშვილი ჩამოდის თბილისში და ერთხანს მუშაობს ანასტასია თუმანიშვილი-წერეთლის თავმჯდომარეობით არსებულ „განათლების საზოგადოების“ ქალთა სამასწავლებლო სემინარიაში ანტიკური ქვეყნების ისტორიისა და საქართველოს ისტორიის მასწავლებლად. 1918 წლის დეკემბერში, ივანე ჯავახიშვილის წარდგენით, იგი დატოვეს თბილისის ახლად დაარსებულ უნივერსიტეტში საპროფესორო მოღვაწეობისათვის მოსამზადებლად.

თბილისის უნივერსიტეტში სიმონ ყაუხჩიშვილმა ფართოდ გაშალა თავისი სამეცნიერო-შემოქმედებითი მუშაობა; ჯერ კიდევ ახალგაზრდა სპეციალისტი ბეჯითად ამოუდგა მხარში ივანე ჯავახიშვილისა და გრიგოლ წერეთელს და მტკიცედ გადაწყვიტა, კლასიკური ფილოლოგია და ბიზანტინოლოგია ქართული კულტურის ისტორიის კვლევის სამსახურში ჩაეყენებინა. ივ. ჯავახიშვილის რჩევით მან სამუშაო თემად აირჩია ბიზანტიელი ისტორიკოსის გიორგი ამარტოლის თხზულება „ქრონოგრაფია“ და მისი ძველქართული თარგმანი, რომელიც შესრულებულია XI—XII საუკუნეში არსენ იყალთოელის მიერ. ამ თხზუ-

ლების ქართული თარგმანის ოთხი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილი დაამზადა ტექსტი გამოსაცემად და 1920 წელს გამოაქვეყნა პირველი ვარიანტი ლური სამეცნიერო შრომა — „ხრონოგრაფი გიორგი მონაზონისაჲ“, ნაწილი I: ტექსტი ვარიანტებითა და შესავალი ნარკვევით. ამ შრომის გამოქვეყნებისთანავე სიმონ ყაუხჩიშვილი უნივერსიტეტმა სამეცნიერო მუშაობის გასაღრმავებლად საზღვარგარეთ მიაგვლინა. 1920 წლის აგვისტოდან 1921 წლის იანვრამდე იგი იმყოფებოდა საბერძნეთში — ათენში, სადაც მუშაობდა გიორგი ამარტოლის „ქრონოგრაფის“ ბერძნულ ხელნაწერებზე და ახალი ბერძნული ენის შესწავლაზე; პარალელურად სწავლობდა ელინური ნივთიერი კულტურის ძეგლებს ათენის ეროვნულ მუზეუმში, ელევსინში და სხვაგან.

1921 წლის იანვარში სიმონ ყაუხჩიშვილი საბერძნეთიდან გერმანიაში გაემგზავრა. აქ იგი ოთხი სემესტრის განმავლობაში (1921—1923) მუშაობდა ბერლინის უნივერსიტეტში კლასიკური ფილოლოგიისა და ბიზანტიოლოგიის დარგებში და ისმენდა ისეთი სპეციალისტების ლექციებს. როგორიც იყვნენ: უ. ვილამოვიცი, ედ. ნორდენი, ედ. მაიერი, პ. დილსი, გ. შულცე და სხვები. ბიზანტიოლოგიის დარგში სპეციალურად მეცადინეობდა პაულ მასის სემინარებში; სპეციალურად მუშაობდა აგრეთვე ეპირგაფიკაში და საბერძნეთის სიძველეთმცოდნეობასა და საისტორიო წყაროთმცოდნეობაში ულრიხ ვილკენთან; ბერძნული პალეოგრაფიის დასაუფლებლად კი მუშაობდა ბერლინის მუზეუმში ვ. შუბარტთან.

1923 წელს სიმონ ყაუხჩიშვილი მოიწვიეს თბილისის უნივერსიტეტის პედაგოგიური ფაკულტეტის ლექტორად ლათინურ-ბერძნული ფილოლოგიის დარგში. 1925 წელს პედაგოგიურმა ფაკულტეტმა დამატებით მიანდო საქართველოს შესახებ არსებული ბერძნულ-ლათინური ტექსტების ინტერპრეტაცია, ხოლო 1926 წლიდან — სალექციო კურსის კითხვა ბიზანტიის ისტორიაში.

1924—1925 წლებში ს. ყაუხჩიშვილმა პედაგოგიური ფაკულტეტის სხდომებზე ჩააბარა სადოქტორო გამოცდები ბერძნულ-ბიზანტიური ფილოლოგიის სპეციალობით, 1926 წელს კი გამოაქვეყნა გიორგი ამარტოლის „ქრონოგრაფის“ მეორე ტომი (გამოკვლევა), რომელიც წარუდგინა უნივერსიტეტის საბჭოს სადოქტორო ხარისხის მოპოვების მიზნით. ეს შრომა წარმატებით დაიცვამან 1927 წლის 20 მარტს უნივერსიტეტის საბჭოს საჯარო სხდომაზე. ოპონენტებად იყვნენ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, პროფ. გრ. წერეთელი და პროფ. კ. კეკელიძე. ზემოხსენებულ საბჭოში გამართული პაექრობის შედეგად ს. ყაუხჩიშვილს ერთხმად მიენიჭა ბიზანტიოლოგიის დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი.

დისერტაციის დაცვის შემდეგ მიენიჭა დოცენტის წოდება, ხოლო 1930 წლის 28 მარტს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამგეობამ აირჩია პროფესორად ბერძნულ-ბიზანტიური ფილოლოგიის დარგში.

ს. ყაუხჩიშვილი 1923 წლიდან 1954 წლამდე განუწყვეტლივ კითხულობდა ლათინური და ბერძნული ენების, ანტიკური ლიტერატურის ისტორიის, ბიზანტიის ისტორიისა და ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიის კურსებს.

უნივერსიტეტის გარდა, როგორც შტატის პროფესორი, 1933—1954 წლებში მუშაობდა ქუთაისის პედაგოგიურ ინსტიტუტში. სხვადასხვა დროს ლექციებს კითხულობდა აგრეთვე თბილისის სამედიცინო ინსტიტუტში (იყო ენების კა-

თედრის გამგე და ლათინური ენის ლექტორი), თბილისის ფარმაკეუტიკული ინსტიტუტში (კითხულობდა ლათინურ ენას), თბილისის, ბათუმისა და გორის პედაგოგიურ ინსტიტუტებში და თბილისის უცხოურ ენათა სახელმწიფო პედაგოგიურ ინსტიტუტში.

1926—1930 წლებში იყო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პედაგოგიური ფაკულტეტის მდივანი.

1927 წლიდან 1938 წლამდე ს. ყაუხჩიშვილი განაგებდა თბილისის უნივერსიტეტის ბიზანტინოლოგიის კათედრას; დროდადრო შემოერთებული ჰქონდა ძველი ისტორიისა და შუა საუკუნეთა ისტორიის კათედრები. 1940 წლიდან 1954 წლამდე ხელმძღვანელობდა კლასიკური ფილოლოგიის კათედრას.

1923—1930 და 1940—1953 წლებში იყო „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომების“ რედაქტორის მოადგილე.

ს. ყაუხჩიშვილი აქტიურად მონაწილეობდა ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა დამდგენ კომისიაში, რომელიც არსებობდა საქ. სსრ განათლების სახალხო კომისარიატთან.

ს. ყაუხჩიშვილი მრავალი წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის ბიზანტინოლოგიის სექტორს. მეცნ. აკადემიის აღმოსავლეთ-მცოდნეობის ინსტიტუტის ჩამოყალიბების შემდეგ იგი კვლავ სათავეში უდგას ამ ინსტიტუტის ბიზანტინოლოგიის განყოფილებას.

იმ დიდი დამსახურებისათვის, რომელიც მიუძღვის ს. ყაუხჩიშვილს მეცნიერებისა და საზოგადოების წინაშე, 1950 წლის დეკემბერში იგი არჩეულ იქნა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად, საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს 1961 წლის 4 მაისის ბრძანებულებით კი მიენიჭა მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის წოდება.

მრავალმხრივი სამეცნიერო მოღვაწეობით სიმონ ყაუხჩიშვილმა დიდი ამაგი დასდო ქართული ფილოლოგიური მეცნიერების თითქმის ყველა დარგს. თავის ფუძემდებელ შრომებში იგი გვევლინება ფართო დიპაზონის მეცნიერ-მკვლევრად, რომელსაც აინტერესებს ბერძნული ენა და მწერლობა არა მარტო ანტიკური ეპოქისა, არამედ მისი ბუნებრივი გაგრძელების — ბიზანტიური პერიოდისაც. ს. ყაუხჩიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობა კლასიკური ფილოლოგიის დარგში თანდათან მდიდრდებოდა ბიზანტიური შტუდიებით. ამას ხელი შეუწყო ქართული მეცნიერების ინტერესებმა. ბერძნულ-ბიზანტიური ფილოლოგიის მიღწევათა გამოყენება საქართველოს წარსულის შესწავლისათვის — აი ის ძირითადი გეზი, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილმა დაისახა თავის სამეცნიერო მუშაობაში; სწორედ ეს გეზია დამახასიათებელი მისი მეცნიერული პროფილისა. კლასიკური ფილოლოგიისა თუ ბიზანტინოლოგიის საკითხების კვლევადიების დროს ს. ყაუხჩიშვილს ყოველთვის მხედველობაში აქვს ქართული მეცნიერების ინტერესები. იგი ეძიებს, თუ რა გამოხმაურება ჰპოვა კლასიკურმა და ბიზანტიურმა მწერლობამ ქართულ სინამდვილეში და რა შეაქვს ქართველოლოგიას ბერძენთა კულტურულ-ისტორიული ცხოვრების პრობლემათა გარკვევის საქმეში.

მოკლე წერილში ძნელია ს. ყაუხჩიშვილის მდიდარი და მრავალმხრივი

სამეცნიერო საქმიანობის მიმოხილვა. სახელმძღვანელო მეცნიერის სამუშაო თემატიკა, მისი უმთავრესი შრომების გათვალისწინებით, ასეთია:

1. **კრიტიკა, ინტერპრეტაცია და მეცნიერული გამოცემა** იმ ძველი ქართული სალიტერატურო ძეგლებისა, რომლებიც ბიზანტიური ტექსტებიდან მომდინარეობენ. ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდელების, ეფრემ მცირის, იოანე პეტრიწის, არსენ იყალთოელისა და სხვათა მიერ შესრულებული ბიზანტიური ძეგლების თარგმანები გაიხადა სიმონ ყაუხჩიშვილმა ყოველდღიური მუშაობის საგნად. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია: გიორგი იმარტოლის „ქრონოგრაფია“, იოანე პეტრიწის „შრომების“ ორი ტომი (ტომი II: განმარტებაჲ პროკლესთვის დიადოხოსისა და პლატონურისა ფილოსოფიისათჳს — გამოცემული 1937 წელს შ. ნუცუბიძესთან ერთად და ტომი I: პროკლე დიადოხოსისა პლატონურისა ფილოსოფიისა კავშირნი. ქართული ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო სიმ. ყაუხჩიშვილმა; თბ., 1940). „მიქაელ ფსელოსის ერთი განმარტებაჲ“, „ბიზანტიური რომანი მეექვსე საუკუნისა „ლალაქტიონი და ეპისტიმია“. პეტრიწონის სავანის „ტიპიკონის“ ბერძნული ტექსტის გამოცემა თარგმანითა და გამოკვლევით. ამ თხზულებათა ქართულ თარგმანებში ავტორმა გამოავლინა როგორც ქართული, ისე თვით ბერძნული მწერლობისა და ენის ისტორიისათვის საყურადღებო მრავალი ფაქტი.

2. **ბერძენ მწერალთა ცნობები საქართველოს შესახებ.** ბერძნულ-ბიზანტიური წყაროების კვლევისა და პარალელურად ქართული საისტორიო წყაროების შესწავლის საფუძველზე სიმონ ყაუხჩიშვილმა 1932 წელს დააარსა სერია, რომლის ხუთი ტომი უკვე გამოქვეყნდა, სათაურით „გეოგრაფიკა“ (ბიზანტიელ მწერალთა ცნობები საქართველოს შესახებ). ამ მონუმენტურ კორპუსში წარმოდგენილია საქართველოს ისტორიის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ბერძნული ტექსტები პარალელური ქართული თარგმანითა და ვრცელი ისტორიული-ლიტერატურული კომენტარით.

ცალკე უნდა აღინიშნოს ს. ყაუხჩიშვილის მიერ დამუშავებული გელასი კესარიელის ცნობა ქართველთა გაქრისტიანების თაობაზე.

3. **საქართველოს ისტორია.** ცალკეულ პრობლემათა გარდა, რომელთაც ს. ყაუხჩიშვილი სისტემებრ იკვლევს, საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ის, რომ მას, ტექსტოლოგიურ მუშაობაში უაღრესად გამოცდილ პირს, საქ. მეცნ. აკადემიამ მიანდო „ქართლის ცხოვრების“ გამოცემის საქმე. 1942 წელს მისი რედაქციით დაიბეჭდა „ანასეული „ქართლის ცხოვრება“, ხოლო 1955—1959 წლებში გამოქვეყნდა მთლიანი „ქართლის ცხოვრება“ ყველა ვარიანტით (I და II ტომი). ვრცელ შესავალ წერილში გამორკვეულია მრავალი სადაო საკითხი „ქართლის ცხოვრების“ წარმოშობის, ფილიაციისა და შედგენილობის შესახებ. ამ ძეგლის გამოცემით ქართულ ისტორიოგრაფიას მტკიცე საფუძველი ჩაეყარა.

4. **ბერძნული ლიტერატურის ისტორია.** ს. ყაუხჩიშვილი ავტორია ბერძნული ლიტერატურის ისტორიის სამი ტომისა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მესამე ტომი — ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია (1963 წ.). ს. ყაუხჩიშვილმა პირველად დაწერა ბერძნული მწერლობის ისტორიის ბიზანტიური პერიოდის ლიტერატურის ვრცელი მიმოხილვა. მანამდე არც ქართულ და არც რუსულ ენებზე ანალოგიური ხასიათის შრომა არ მოიპოვებოდა. 1939 წელს ს. ყა-

უხნიშვილმა აქტიური მონაწილეობა მიიღო სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის მიერ მიღებული მრავალტომიანი ბერძნული ლიტერატურის ისტორიის სქემის შედგენაში. ამ სქემის მეცხრე და მეათე განყოფილებები ს. ყაუხჩიშვილს ეკუთვნის [История греческой литературы (схема—план). Раздел девятый. Раздел десятый. Москва, 1939].

5. **ბიზანტიის ისტორიის საკითხები.** ს. ყაუხჩიშვილმა 1948 წელს გამოსცა „ლექციები ბიზანტიის ისტორიიდან“, წიგნი I (IV—VII საუკუნეები). ამ წიგნით საფუძველი ჩაეყარა ქართულ ენაზე ბიზანტიის ისტორიის მეცნიერული კურსის შექმნას.

6. **ენათმეცნიერების პრობლემები.** აქ უნდა დავიმოწმოთ ისეთი საყურადღებო გამოკვლევები, როგორიცაა: „ბერძნული მამაკაცთა სახელების გადმოცემისათვის ქართულში“, „ბერძნულ-ქართული სემასიური პარალელები“, „ერთი უცნობი სინტაქსური მოვლენისათვის ძველ ქართულში“, „საბერძნეთის უძველესი მოსახლეობისა და ბერძნული ენის შექმნის საკითხი“ და სხვ.

7. **ლექსიკოლოგია.** ს. ყაუხჩიშვილი ავტორია „ლათინურ-ქართული ლექსიკონისა“ და რუსულ-ქართული ლექსიკონისა“ (ეს ლექსიკონი შეადგინა პროფ. ვ. თოფურიასთან ერთად). საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ის ლექსიკოგრაფიული მუშაობა, რომელსაც ს. ყაუხჩიშვილი უკვე დიდი ხანია აწარმოებს ბიზანტიური ტექსტებიდან მომდინარე მასალაზე დაყრდნობით. ამ მუშაობის შედეგად შეიქმნა „ბერძნულ-ქართული დოკუმენტირებული ლექსიკონი“, რომელიც მოკლე ხანში გამოქვეყნდება.

8. **ბერძნული ეპიგრაფიკა.** ს. ყაუხჩიშვილმა ამოიკითხა და გამოაქვეყნა ნოსირის, არმაზისა და მცხეთა-სამთავროს ბერძნული წარწერები. ამ წარწერების ამოშიფვრამ ახალი ფურცელი გადაშალა ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში.

9. **თარგმანები.** სიმონ ყაუხჩიშვილი სამეცნიერო მოღვაწეობასთან ერთად ეწევა მთარგმნელობით მუშაობასაც. იგი თარგმნის ბერძნული მწერლობის ძეგლებს და ამით დიდი წვლილი შეაქვს ქართული ლიტერატურის გამდიდრების საქმეში. ამ მხრივ აღსანიშნავია მის მიერ თარგმნილი პლატონის დიალოგები „კრიტონი“ და „სოკრატეს აპოლოგია“, არისტოტელეს „ათენელთა სახელმწიფო წყობილება“ და სხვ.

პროფესორი სიმონ ყაუხჩიშვილი არის ჩინებული პედაგოგი, ახალგაზრდობის გულისხმიერი აღმზრდელი. იგი დაუცხრომლად ხელმძღვანელობს სამეცნიერო კადრების მომზადების საქმეს. საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებსა და სამეცნიერო დაწესებულებებში ათეულობით მეცნიერი მუშაკი მოღვაწეობს, რომლებმაც მეცნიერული წრეობა მისი ხელმძღვანელობით მიიღეს.

სიმონ ყაუხჩიშვილის სახელთანაა დაკავშირებული კლასიკური ფილოლოგიისა და ბიზანტიოლოგიის ქართული სკოლის შექმნა. ეს სკოლა სამართლიანად ამაყობს თავისი სახელოვანი და ღვაწლმოსილი ხელმძღვანელით.

ა. ურუშაძე

ს. ჯაფარიშვილის სამეცნიერო შრომების სია *

ქრონოლოგიური საძიებელი

1914

1. პროფ. გ. ფ. წერეთლის სადოქტორო დისერტაციის გამო (წერილი პეტერბურგიდან). გაზ. „ერი“, 1914, 11 II, № 32.

1919

2. იაფეტოლოგიის გლოვა (პროფ. იოსებ ყიფშიძის გარდაცვალების გამო). „სახალხო გაზეთი“, 1919, 24 II.

1920

3. ხრონოგრაფი გიორგი მონაზონისაჲ (გიორგი ამარტოლის „ქრონოგრაფის“ ქართული თარგმანი). ნაწილი I: ტექსტი. თბილისი, 1920, XXVII + 329 გვ. [Monumenta Georgica III—Historici № 1].

1923

4. შატბერდის კრებულის სასწავლო წიგნი. თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, III, 1923, გვ. 178—185.

5. Anton Glas. Die Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisarea die Vorlage für die beiden letzten Bücher der Kirchengeschichte Rufins. Byzantinisches Archiv, herausgegeben von A. Heisenberg. Heft 6. Leipzig—Berlin, Teubner 1914, VI+90. რეცენზია. ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, თბილისი, 1923, № 6—7, გვ. 96—100.

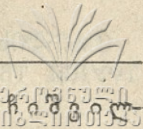
1924

6. ტუჩინოს კომპილაციისათვის. თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, IV, 1924, გვ. 351—355.

7. კორიდეთის ბერძნული სახარების ქართული მინაწერების დათარიღებისათვის. ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, თბილისი, 1924, № 11—12, გვ. 83—86.

* შეადგინეს მ. ბახტაძემ და აკ. ურუშაძემ.

8. პლატონი, „კრიტონ“, თარგმნა ბერძნულით ს ი მ ო ნ ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი მ ა. „კავკასიონი“, თბილისი, 1924, № 1, გვ. 219—235.
9. ლათინური ქრესტომათია სამკურნალო ფაკულტეტის მსმენელთათვის. თბილისი, 1924, 30 გვ.
10. ფრიდრიჰ ბრაუნი. ევროპის უძველესი მოსახლეობა და გერმანელების სადაურობა. ბერლინი, 1922 (გერმანულად). რეცენზია. „კავკასიონი“, თბილისი, 1924, № 1—2, გვ. 34—35.

1925

11. ბერძნული მამაკაცთა სახელების გადმოცემისათვის ქართულში. „არილი“. (პროფ. ივანე ჯავახიშვილისადმი მისი სამეცნიერო მოღვაწეობის 25 წლისთავზე [1900—1925] მოწაფეთა მიერ მიძღვნილი კრებული). თბილისი, 1925, გვ. 89—106 (რეზიუმე გერმანულ ენაზე).
12. იაფეტური თეორია და ბერძნული ეტიმოლოგიები. „ახალი კავკასიონი“, თბილისი, 1925, № 1, გვ. 3—14.
13. პირველი ბერძნული ცნობა თბილისის შესახებ. საქ. მუზ. მოამბე, თბილისი, 1925, ტ. IV, გვ. 283—284.

1926

14. გელასი კესარიელი ქართლის მოქცევის შესახებ. „მიმომხილველი“ (საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ორგანო), თბილისი, 1926, I, გვ. 54—68.
15. გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფი და მისი ქართული თარგმანი. თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VI, 1926, გვ. 20—60 (რეზიუმე გერმანულ ენაზე).
16. გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის ქართული თარგმანი, ნაწილი II; გამოკვლევა. თბილისი, 1926, გვ. 100.
17. ივანე ჯავახიშვილი (1876—1926). ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, თბილისი, 1926, № 17—18, გვ. II—VIII.
18. პლატონი, სოკრატეს აპოლოგია (ბერძნულით თარგმნილი ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ). ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, თბილისი, 1926, № 17—18, გვ. 10—18.
19. ლათინური ქრესტომათია სამკურნალო ფაკულტეტის მსმენელთათვის. მე-2 შევსება. გამოცემა. თბილისი, 1926, 39 გვ.

1930

20. Ein Beitrag zur $\pi\alpha\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ Frage. Philologische Wochenschrift. Leipzig, 1930, № 8, გვ. 1166—1168.

1931

21. პროკოპი კესარიელის ცნობები საქართველოს შესახებ. ნაკვ. I. საქ. მუზ. მოამბე, თბილისი, 1931, ტ. VI, გვ. 315—372.

1932

22. უცხო სიტყვათა გადმოცემის ფონეტიკური საკითხები. წიგნში: „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის“, ნაკვ. I. თბილისი, 1932, გვ. 3—5.

23. პირთა სახელების გადმოცემისათვის: „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის“, ნაკვ. III, თბილისი, 1932, გვ. 12—20.

1933

24. 1. სხვა და სხვა ორთოგრაფიული საკითხები; 2. ორთოგრაფიული საძიებელი [...კურს-კონფერენცია ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის, ნაკვ. X], თბილისი, 1933, 19 გვ.

25. სამეცნიერო ლიტერატურის გამოცემის საკითხი ჩვენში. „წიგნი“, თბილისი, 1933, № 1 (4).

1934

26. ბერძნული ენა. სავარჯიშო მასალა პირველი კურსის სტუდენტთათვის... თბილისი, 1934, ნაწ. I—14 გვ; ნაწ. II—19 გვ.

27. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. II. თბილისი, 1934, 228 გვ.

1935

28. არისტოტელე, ათენელთა სახელმწიფო წყობილება, I, ბერძნულიდან გადმოთარგმნილი პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ქუთაისი, 1935, 40 გვ.

29. ლათინური ენის სახელმძღვანელო, ნაწილი I. მე-5 შეესებ. გამოცემა... თბილისი, 1935, 68 გვ.

1936

30. მისიმიანთა ტომი. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, I, თბილისი, 1936, გვ. 275—280.

31. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტომი III: ზაქარია რიტორი, აგათია, მენანდრე, თეოფანე ბიზანტიონელი, იოანე მალალა, სტეფანე ბიზანტიონელი, ევაგრე.

ბერძნული ტექსტი ქართულად თარგმანიურად გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა.

დამატება: ბიზანტიური ეპოქის ციხე-სიმაგრეები ლაზეთში. თბილისი, 1936, VIII+368+XIV გვ.

32. უცხო სიტყვათა ქართულად გადმოცემის საკითხები. სალიტერატურო ქართულის ნორმები. მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 1936, გვ. 43—52.

33. ბიზანტიური ეპოქის ციხე-სიმაგრეები დასავლეთ საქართველოში. თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, I. თბილისი, 1936, 2 გვ.

34. ნოსირის ბერძნული წარწერის გამო. გაზ. „მთლიანი კოლექტივიზაცია“ (ცხაკაიას რაიკომისა და რაილმასკომის ორგანო), 1936 წ., № 34, 12 ივლისი.

1937

35. იოანე პეტრიწის შრომები. ტომი II: განმარტებაჲ პროკლესთვის დიადოხოსისა და პლატონურისა ფილოსოფიისათჳს.

ტექსტი გამოსცეს და გამოკვლევა დაურთეს შ. ნუცუბიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი, 1937, CXII+228 გვ.

36. ლათინური ენის სახელმძღვანელო მედიკური და ფარმაცევტული უმაღლესი სასწავლებლებისათვის. VI შეესებ. გამოცემა. თბილისი, 1937, 71 გვ.

1938

37. ს. ყაუხჩიშვილი და ირ. ბერაძე, სვანეთის ხელმეორე აღება ბიზანტიელების მიერ. თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. VIII, 1938, გვ. 93—96.

38. რუსულ-ქართული ლექსიკონი არასრული საშუალო და საშუალო სკოლისათვის. შეადგინეს გ. თოფურიაშვილმა და ს. ყაუხჩიშვილმა (დაახლ. 12.000 სიტყვა). თბილისი, 1938, 372 გვ.

1939

39. История греческой литературы (схема-план). Раздел девятый. Раздел десятый. Москва, 1939, стр. 22—26.

1940

40. იოანე პეტრიწის შრომები, ტომი I: პროკლე დიადოხოსისა პლატონურისა ფილოსოფიისა კავშირნი. ქართული ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო სიმ. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი, 1940, LXXXVII+319 გვ.

41. ლიბანიოსი და ბაკური. ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, 1940, გვ. 13—20 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

42. ლათინურ-ქართული ლექსიკონი (დაახლ. 10.000 სიტყვა) უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტთათვის, თბილისი, 1940, VIII+426 გვ.

43. რუსულ-ქართული ლექსიკონი არასრული საშუალო და საშუალო სკოლისათვის (დაახლ. 12.500 სიტყვა) შეადგინეს გ. თოფურიაშვილმა და ს. ყაუხჩიშვილმა. მეორე გამოცემა, თბილისი, 1940, 384 გვ.

44. რიტორიკული განათლების ცენტრი ძველ კოლხეთში. საქ. სახელმწ. მუზ. მოამბე, 1940, X—B, თბილისი, გვ. 334—340.

1941

45. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტომი IV, ნაკვეთი I. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. თბილისი, 1941, 117 გვ.

47. ნოსირის ბერძნული წარწერა, თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XVII, 1941, გვ. 141—147 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

48. ბერძნული ზმნების კლასიფიკაცია — ქსენოფონტის „ანაბასისის“ IV წიგნის გამოცემის დამატება. თბილისი, 1941.

49. არმაზში აღმოჩენილი ბერძნული წარწერები (წაკითხულია მოხსენებად საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პირველი სესიის სხდომაზე 1941 წლის 1 მარტს). საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. II, № 1—2, თბილისი, 1941, გვ. 169—176 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

50. მიქაელ ფსელოსის ერთი „განმარტება“. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის „მოამბე“, ტ. II, № 1—2, თბილისი, 1941, გვ. 177—179 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

51. მისალები იოანე პეტრიწის „განმარტების“ წყაროთა შესწავლისათვის: I. დიონისე თრაკიელის „ტექნე გრამატიკე“. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. II, № 8, თბილისი, 1941, გვ. 755—760 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

1942

52. ქართლის ცხოვრება, ანა დედოფლისეული ნუსხა. გამოც. ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით. თბილისი, 1942, XXVII + 315 გვ.

53. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ და იოანე პეტრიწი. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. III, № 1, თბილისი, 1942, გვ. 89—96 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

54. ბერძნების დასახლების ისტორია საქართველოში. ნარკვევი პირველი. ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, 1942, გვ. 219—239.

1943

55. მცხეთა-სამთავროს ახლადაღმოჩენილი ბერძნული წარწერა (წაკითხულია მოხსენებად საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების X სამეცნიერო სესიის სხდომაზე 1943 წლის 2 მარტს). საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. IV, № 6, თბილისი, 1943, გვ. 577—584 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

56. ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ნაკვეთი I, ძველი ბერძნული ეპოსი. თბილისი, 1943, 95 გვ.

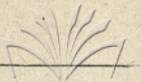
57. აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალების პირველი წლისთავისათვის (1941 წ. 18 ნოემბრის სხდომაზე წარმოთქმული სიტყვა). „ენიკის“ მოამბე, ტ. XIII (1943), გვ. 278—279.

1944

58. ადიშის ხელნაწერის ბერძნულნიშები, „ენიკის“ მოამბე, ტ. XIV, თბილისი, 1944, გვ. 93—116.

59. ბიზანტიური რომანი მეექვსე საუკუნისა „ლალაქტიონი და ეპისტიმია“. „ენიკის“ მოამბე, ტ. XIV, თბილისი, 1944, გვ. 359—374.

60. ბერძნული ლიტერატურის ისტორია. ნაკვეთი II, თბილისი, 1944, გვ. 97—240.

61. ლათინური ენის სახელმძღვანელო მედიკური და ფარმაცევტული უმაღლესი სასწავლებლებისათვის. VIII შეესებ. და გადამუშ. გამოცემა. თბილისი, 1944, 80 გვ.

62. ფირესტეორესტე. „ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. II, თბილისი, 1944, გვ. 159—165 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

1945

63. სამეცნიერო ექსპედიცია გელათსა და ნიკორწმინდაში, გაზ. „ინდუსტრიული ქუთაისი“, 1945 წ., 9/IX, № 179.

1946

64. ეფრემ მცირე და ბერძნულ-ბიზანტიური ლექსწყობის საკითხები. თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XXVII B, 1946, გვ. 67—74 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

65. ბერძნულ-ქართული სემასიური პარალელები (1. ზომ-საბელი; 2. შესულებული; 3. შესასუმელი). საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. I, 1946, გვ. 371—383.

66. ბერძნული ლიტერატურის ისტორია. ტ. I, თბილისი, 1946, 435 გვ.

67. ბერძნული ლიტერატურის ისტორია. ნაკვ. III — ძველი ბერძნული დრამა, თბილისი, 1946, გვ. 246—400.

68. ბერძნების დასახლების ისტორია საქართველოში (ნარკვევი მეორე). ქუთაისის სახელმწ. პედაგოგიკის შრომები, ტ. VI, 1946, გვ. 125—153.

1947

69. „ქართლის ცხოვრება“ და „მსოფლიო ისტორია“, ქუთაისის სახელმწ. პედაგოგიკის შრომები, ტ. VII, 1947, გვ. 1—7 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

70. ბერძნულ-ქართული სემასიური პარალელები (4. რომელი). თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XXX/I B, 1947, გვ. 421—428 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

1948

71. გელათის აკადემია. თბილისი, საქ სსრ წიგნის პალატა, 1948, 36 გვ.

72. ახალი მასალები „ქართლის ცხოვრების ნუსხათა შესწავლისათვის“. ქუთაისის სახელმწ. პედაგოგიკის შრომები, ტ. VIII, 1948, გვ. 1—8.

73. ჰეროდოტეს „ისტორიის“ I, 2—3 თავი და ჰომეროსის „ხომალდთა კატალოგი“. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XXXIV, 1948, გვ. 365—371 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

74. ლათინური ენის სახელმძღვანელო უნივერსიტეტისა და პედაგოგიკის სტუდენტთათვის. თბილისი, 1948, 154 გვ.

75. ივანე ჯავახიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა. მნათობი, 1948, № 3, გვ. 112—127.

76. ლექციები ბიზანტიის ისტორიიდან, წიგნი I, IV—VII საუკუნეები. თბილისი, 1948, 216 გვ.

1949

77. ერთი უცნობი სინტაქსური მოვლენისათვის ძველ ქართულში. ქუთაისის სახელმწ. პედინსტიტუტის შრომები, ტ. IX, 1949, გვ. 111—119 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

78. ბერძნული ლიტერატურის ისტორია. ტომი II, ელინისტური პერიოდი, ბიზანტიური პერიოდი. თბილისი, 1949, 459 გვ.

1950

79. ანტიკური მასალები ბათუმის ისტორიისათვის. ქუთაისის სახელმწ. პედინსტიტუტის შრომები, X, 1950—1951, გვ. 17—23 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

80. ბერძნული ლიტერატურის ისტორია. ტომი I, ელინური პერიოდი. მეორე შეესებულ-შესწორებული გამოცემა. თბილისი, 1950, 524 გვ.

1952

81. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტომი მეოთხე, ნაკვეთი II. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს ი მ ი ნ ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ მ ა. [დამატებანი: I ცნობა „ზიგანევის“ შესახებ ძველქართულ მწერლობაში; II ნიკიფორე კონსტანტინეპოლელის კვალი ძველქართულ მწერლობაში]. თბილისი, 1952, VIII+123—433 გვ.

1953

82. საბერძნეთის უძველესი მოსახლეობისა და ბერძნული ენის შექმნის საკითხი. თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 49, გვ. 143—149.

83. ლათინური ენის სახელმძღვანელო უნივერსიტეტისა და პედაგოგიური ინსტიტუტების სტუდენტთათვის. ახალი შესწ. გამოცემა. თბილისი, 1953, 198 გვ.

84. ანტიკური ლიტერატურის ისტორია. სახელმძღვანელო საქ. სსრ პედინსტიტუტების სტუდენტთათვის. თბილისი, 1953, 420 გვ.

1955

85. რუსთველოლოგიის ახალი წარმატება („ვეფხისტყაოსნის“ ახალი გამოცემის გამო). მნათობი, 1955, № 5, თბილისი, გვ. 155—164.

86. პეტრე იბერიელის მოღვაწეობის საკითხის გარშემო. გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1955 წ., № 54.

87. Э. Хонигман. Петр Ивер и сочинения Псевдо-Дионисия Ареопагита. С примечаниями проф. Ш. Нуцубидзе и проф. С. Каухчишвили. Труды ТГУ, т. 59, 1955, стр. 19—78.

88. ახალი წიგნი პეტრიწონის შესახებ. მნათობი, 1956, № 1. თბილისი, გვ. 175—178.

89. პეტრე იბერიელი და იოანე ლაზი — V საუკუნის გამოჩენილი მოღვაწეები. ვახ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“. 1955. VI. 7.

90. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I, თბილისი, 1955, 054+463 გვ.

1956

91. ახალი ვარიანტი ქართული რომანისა „სიბრძნე ბალავარისა“. მნათობი, 1956, № 8, თბილისი, გვ. 176—178.

92. ახალი მასალები ძველი ქართული პოეზიის ისტორიისათვის. მნათობი, 1956, № 10, თბილისი, გვ. 109—119.

1957

93. ქართული ფილოსოფიის ისტორია (რეცენზია პროფ. შ. ნუცუბიძის წიგნზე „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“, ტ. I, თბილისი, 1957). ჟურნ. „ცისკარი“, 1957, № 4, თბილისი, გვ. 133—138.

94. გამოჩენილი ქართველი მოღვაწე პეტრე იბერიელი და მისი პორტრეტი. ჟურნალი „დროშა“, 1957, № 5, გვ. 13—14.

95. „გიორგი მერჩულეს“ გარშემო. წერილი მეორე (პ. ინგოროყვას „გიორგი მერჩულეს“ გამო). მნათობი, 1957, № 2, თბილისი, გვ. 115—125.

1958

96. მეშვიდე საუკუნის ნოველისტი იოანე მოსხი. ჟურნ. „ცისკარი“, 1958, № 1, თბილისი, გვ. 99—101.

97. რუსულ-ქართული ლექსიკონი საშუალო სკოლისათვის (დაახლოებით 17800 სიტყვა). შეადგინეს ვ. თოფურიაშვილმა და ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი, 1958, 596 გვ.

1959

98. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II, თბილისი, 1959, 078+707 გვ.

99. მოკლე ლათინურ-ქართული ლექსიკონი (დაახლ. 1500 სიტყვა). თბილისი, 1959.

100. ლათინური ენის სახელმძღვანელო უნივერსიტეტისა და პედაგოგიური ინსტიტუტების სტუდენტთათვის. ახალი შევსებული გამოცემა. თბილისი, 1959, 233 გვ.

101. Один из древнейших городов мира. «Заря Востока», 1959, 31.X, № 255.

1960

102. მართლწერისა და მართლმეტყველების საკითხისათვის. ჟურნ. „ცისკარი“, 1960, № 6, თბილისი, გვ. 136—137.

103. მეცნიერების დიდი ქურუმი (აკად. ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალების 20 წლისთავის გამო). ჟურნ. „ცისკარი“, 1960, № 11, გვ. 116—123.

104. შოთა რუსთაველის პორტრეტი. გაზ. „კომუნისტი“, 1960. VI. 27.

1961

105. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტომი პირველი. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და სიმონ ყაუხჩიშვილმა. თბილისი, 1961, 311 გვ.

106. შ. რუსთაველი და ჯვარის მონასტერი. მნათობი, 1961, № 2, თბილისი, გვ. 114—119.

107. დიდი მეცნიერი (პროფ. გრიგოლ წერეთლის დაბადების 90 წლისთავის გამო). მნათობი, 1961, № 12, თბილისი, გვ. 136—141.

108. ანტიკური ლიტერატურის ისტორია. სახელმძღვანელო საქართველოს სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტების სტუდენტთათვის. თბილისი, 1961, 432 გვ.

109. გამოჩენილი მეცნიერი. გრ. წერეთლის დაბადების 90 წლისთავის გამო. გაზ. „კომუნისტი“, № 283, 16 XII, 1961.

110. ლათინურ-ქართული ლექსიკონი ქართულ-ლათინურ შესატყვისობათა დართვით (ca 14.000 სიტყვა). თბილისი, 1961. VIII+495 გვ.

1962

111. ღია წერილი „მნათობის“ რედაქციას. 1962 წ., № 7 „მნათობში“ მოთავსებული შოთა ბაღრიძის წერილის გამო „ლეონტი მროველის ავტორობის საკითხისათვის“. მნათობი, 1962, № 10, თბილისი, გვ. 130—131.

1963

112. ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია (ბერძნული ლიტერატურის ისტორიის მესამე ტომი). თბილისი, 1963, VIII+302 გვ.

113. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტომი მეხუთე. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. თბილისი, 1963, VIII+333 გვ.

114. გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ტიპიკონი, გამოსცა სიმონ ყაუხჩიშვილმა — Typicon Gregorii Pacuriani, édidit Simon Kauchtschischwili.

ქართული
ენციკლოპედია

115. არეოპაგიტული წიგნების გარშემო. პეტრე იბერიელი და დიონისე არეოპაგელი. მნათობი, 1963, № 10, თბილისი, გვ. 154—157.
116. საქართველოს უხუცეს ქალაქში. გაზ. „ქუთაისი“, 1963, II, № 8.
117. ჯვარის მონასტრის ხელნაწერები. გაზ. „კომუნისტი“, 1963, III, № 20.
118. იოანე პეტრიწი (დაბადების 900 წლისთავის გამო). გაზ. „კომუნისტი“, 1964, II, 23, № 46.

1964

119. რას გვიამბობენ ძველი ბერძნები საქართველოს შესახებ. თბილისი, 1964, გვ. 143.

1965

120. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტომი II. მეორე შევსებული გამოცემა, თბილისი, 1965, 335 გვ.

ა. შანიძე

ისტორია და აზმათა დასაწყისი სტრიქონები

ისტორიული თხზულება „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ სრულად ორი ხელნაწერით არის მოღწეული: მარიამ დედოფლისა (M, გადაწერილია 1633—1646 წწ.) და მაჩაბლისეულით (m, გადაწერილია 1736 წ.). თეიმურაზისეულ ხელნაწერში იგი ნაწილობრივ არის შემონახული, ხოლო 1959 წ. აღმოჩენილ ქართლის ცხოვრებაში, რომელიც დაკარგული მცხეთურის პირს წარმოადგენს (Q — 1219)¹, აღნიშნული თხზულება არის, მაგრამ მას თავში აკლია ორიოდ ფურცელი და „სათაური“, რომელიც ამჟამად გვაინტერესებს, არ მოიპოვება.

„ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტი პირველად გამოსცა ე. თაყაიშვილმა 1906 წ. მარიამ დედოფლისეული ხელნაწერის მიხედვით. გამოცემა წარმოადგენს ხელნაწერის უცვლელ გამოცემას და დართული აქვს გამომცემლის შენიშვნები.

როგორც ამ გამოცემიდან ჩანს, ტექსტი მეტად დამახინჯებულია გადაწერათაგან. მისი შესწორება და აღდგენა სცადა კ. კეკელიძემ და გამოსცა ცალკე წიგნად ქართული ტექსტი², ხოლო შემდეგ მანვე თარგმნა იგი რუსულად და გამოსცა³.

მესამედ ქართული ტექსტი გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა „ქართლის ცხოვრების“ II ტომში⁴.

„თხზულების „სათაური“ ასეა წარმოდგენილი მარიამ დედოფლისეულ (M) ხელნაწერში:

„რომელმან წყლისა მოაბადნი რიტორთა სძლე ყოველთა ენა უტყუ მეტყუელ ჰყავ ანგელოზთა მთავრისა აწცა განმარტე¹ ენა ბრგუნილი² ესტორთა და აზმათა³ მეტყუელებასა შინა შარავანდედთასა“.

ვარიანტები: ¹ განმარტე m; ² ბრგენილი m; ³ აზმათა m.

ი. ჯავახიშვილმა ეს „სათაური“ ამგვარად გამართა ჯერ კიდევ 1916 წ. დაბეჭდილ წიგნში:

¹ ამისი მოკლე აღწერილობა: ა. კ ლ ი მ ი ა შ ვ ი ლ ი, ქართლის ცხოვრების ერთი ახალი ნუსხა 1697 წლისა (საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, 1960, ტ. XXIV, № 3).

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი (ცდა ტექსტის აღდგენისა) კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე ს რედაქციითა და გამოკვლევით. 1941.

³ История и восхваление венценосцев. Грузинский текст перевел, предисловием и примечаниями снабдил К. С. Кекелидзе. Тбилиси, 1954.

⁴ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II, 1959.

„რომელმან წყლისა - მოაბადნი რიტორთა მძლე [ჰყავ] ყოველთა მათგანსა უტყუ[ო] მეტყუელ ჰყავ ანგელოზთა მთავრისა, აწცა გან[მი]მარტე ენა ბრგუნილი ისტორიათა და აზმა[ნ]თა მეტყუელებასა შინა შარავანდედთასა“¹.

კ. კეკელიძემ კი იგივე ტექსტი ამგვარად წარმოადგინა:

„რომელმან წყლისა მოაბადნი რიტორთა მძლედ გამოაჩინე ყოველთა; ენა-უტყუი მეტყუელ ჰყავ ანგელოზთა მთავრისა მიერ, აწცა განმარტე ენა ბრგუნილი ისტორიათა და აზმათა მეტყუელებასა შინა შარავანდედთასა“.

უკანასკნელ, ს. ყაუხჩიშვილმა ამგვარად დაბეჭდა თხზულების „სათაური“:

„რომელმან წყლისა მოაბადნი მძლე ჰყავ ყოველთა, ენა-უტყვ მეტყუელ ჰყავ ანგელოზთა მთავრისა მიერ, აწცა განმარტე ენა-ბრგუნილი ისტორიათა და აზმათა მეტყუელებასა შინა შარავანდედთასა“.

აქ ჩვენს ყურადღებას იქცევს, პირველ ყოვლისა, **მოაბადნი**. რას ნიშნავს ეს სიტყვა, რომელსაც აქ მსაზღვრელი ახლავს („წყლისა მოაბადნი“)? სულხან ორბელიანის ლექსიკონის თანახმად, „**მოაბადნი** — მებადურნი“. არ არის ნაჩვენები, თუ რა წყაროდან არის აღებული განსამარტავი სიტყვა, მაგრამ, რაკი სიტყვა მრავლობითის ფორმითაა მოყვანილი, მგონია, რომ იგი „ისტორიათა და აზმათა“ სათაურიდან მოხვედრილა სულხანის ლექსიკონში. ამ ლექსიკონის ახალი გამოცემისათვის დამზადებული მასალოდან ჩანს, რომ ორ ხელნაწერში მეორე მნიშვნელობაც არის მოყვანილი: „მესტროლაბენი“. არც ამისთვის არის ნაჩვენები წყარო. სიტყვა იმავე წყაროს სხვა ადგილიდანაც არის ცნობილი, სადაც იკითხება: „შუიდ გზის დღესა შინა მადიდებელმან ღმრთისამან შუიდ წილ განწმედილ ყუნა სიტყუანი სახედ მოაბადისა და მეფისა“ (M 626; კეკელიძის გამოცემით 75, 11—12).

თხზულების სათაურის „მოაბადს“ მისი მსაზღვრელითურთ („წყლისა მოაბადნი“) კ. კეკელიძე თავის აღდგენილი ტექსტის მიხედვით მეთევზურად (рыбак-ად) თარგმნის: „Ты, который рыбаков показал победителями всех риторов, язык же бессловесный сделал через архангела разговорчивым, выправь и теперь язык заикающийся, чтобы рассказать историю венценосцев и восхвалить их“.

ამ ადგილს კ. კეკელიძე ასე განმარტავს: „Автор обращается к богу, который через простых, необразованных рыбаков, — учеников Христа, — заткнул рот всем риторам и философам языческого мира, бессловесное же животное, — ослицу Валаама, — заставил через ангела говорить (Числ. XXII, 23—30), и просит у него, чтобы он выправил и ему, заикающемуся, язык для возвещения истории венценосцев и для восхваления их, — имеются в виду царь Георгий III, дочь его — царица Тамара, и супруг последней Давид Сослани“.

აქედან ჩანს, რომ ენა-უტყუ-ში კ. კეკელიძე ხედავს ბალამის ვირს, რომელსაც, ბიბლიური თქმულების თანახმად, გზაზე გადაელობა ანგელოზი და არ გაუშვა წინ, რის გამოც ბალამმა, რომელიც ზედ იჯდა, სცემალ. „და განულო ღმერთმან პირი ვირსა მას და პრქუა ბალამს: რა გიყავ შენ, რამეთუ

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ენლთ. წ. I, 1916, გვ. 166.

მეც მე ესე სამ გზისა? (რიცხვ. 22,28)¹. ი. ჯავახიშვილი შენიშნავს, რომ ისტორიათა და აზმათა ტექსტის სათაური „ცოტა არ იყოს, ბუნდოვანი რიტორული წინადადებაა“². რომ რიტორულია, ამაში ეჭვი არ არის. მეტიც შეიძლება ითქვას, იგი სასულიერო ხასიათის ლექსია, იამბიკოდ გამოყვანილი, როგორც ქვემოთ იქნება წარმოდგენილი.

„წყლისა მოაბადნი“, მე მგონია, ტექსტის შერყვნის შედეგად არის მიღებული. თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო „წყლისა მებადურნი“. როგორც ზემოთ ვნახეთ, სულხანს **მოაბადნი** „მებადურებად“ გაუგია და კ. კეკელიძესაც ასე ესმის. აქ იგულისხმება მებადურები, რომლებიც ქრისტემ დაიმოწა და მოციქულებად გახადა (მაგ., მათ. 4, 18—22). **ბადე** ხშირად არის ნახმარი ოთხთავში, მაგრამ **მებადური** — ერთხელაც არა. სამაგიეროდ „მეთევზური“ გვხვდება იმავე ძეგლის ძველი რედაქციის ხელნაწერებში: ჭრუჭ-პარხლისაში, ათონურში, ტბეთურში და სხვ. (მათ. 14,18).

„მებადური“ დღეს ჩვეულებრივი სიტყვაა და მე-12 საუკუნეშიც ჩვეულებრივი უნდა ყოფილიყო, ისე როგორც **ბადე**, რომელიც ვეფხის ტყაოსანშიც გვხვდება.

მართლად უთქვამს მეცნიერთა, წყენაო ქირთა ბადე (815,2).

თუ ვარაუდი სწორია, რომ **მოაბადი მებადურის** ნაცვლად გაჩნდა, რატომ ახლავს მას მსაზღვრელად **წყალი**? რატომ **წყლისა მებადურნი** და არა **მებადურნი**? — ალბათ, იმიტომ, რომ „**ბადე**, სულხანის განმარტების თანახმად, სახელი არს ყოველთა მკედთა თვალედად მონასკულთა (აბრეშუმთაგან, ყაჭთა, ბამბათა, სელთა, კანაფთა და რომელთაც ძაფთაგან იყოს)... **ბადე** არს შესაპყრობელი თევზთა (4, 20 მათე), **ბადე** არს შესაპყრობელი ფრინველთა: აშრიალი, ოჯიჯი, სასირე, ჩიტბადე, ტრედბადე, ფაცერკოდი, აკანათი და მრავალ-რიგნი“. ამიტომ **მებადური** შეიძლება ნიშნავდეს არა მარტო თევზის მონადირეს, არამედ ფრინველის მონადირესაც. ამით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ დასაზუსტებლად ისტორიკოსმა მსაზღვრელი მისცა: „წყლისა მებადურნი“, რაც მხოლოდ მეთევზურებს გულისხმობს. „ისტორიათა და აზმათა“ შერყვნილი ტექსტის გავლენით უნდა აიხსნებოდეს, რომ სულხანი „მოაბადს“ მებადურად ხსნის, ხოლო **მებადური** არის „თევზთ მონადირე“.

ზემოთ ვთქვით, რომ „ისტორიათა და აზმათა“ წიგნში სხვაგანაც გვხვდება „მოაბადი“: „და შუილ გზის დღესა შინა მადიდებელმან ღმრთისამან შუილ წილ განწმედილ ყუნის³ სიტყუანი სახედ მოაბადისა და მეფისა, ვითარიტყუის რომელსამე ესაია და რომელსამე დავით“ (M 626). მთელი ეს ნაწყ-

¹ „ისტორიათა და აზმათა“ სათაურში ანგელოზთა მთავარია ნახსენები. ამიტომ შეიძლება კაცმა იფიქროს, რომ აქ ზაქარია მღვდელი იგულისხმება, რომელსაც ღვთის მსახურების დროს მთავარანგელოზი გაბრიელი გამოეცხადა და ახარა, ვაჟი შეგვიძინებო. ზაქარია დაეგვდა და ამის გამო ენა წაერთვა, რომელიც მხოლოდ მაშინ აეხსნა, როდესაც ეაჟის შეძენის შემდეგ მერვე დღეს უნდა წინა-დაცვითათ და სახელი დაერქვათ, როგორც ეს მოთხრობილი აქვს ლუკას (I თავში). მაგრამ უფრო ბალამის ვირია საგონებელი, თუმცა იქ ანგელოზზეა საუბარი და არა მთავარანგელოზზე.

² ისტორიის მიზანი..., 166.

³ ხელნაწერშია: განწმედილ ყუნა.

ვეტი ასე თარგმნა კ. კეკელიძემ: „Прославляя бога семь раз в день (Ис. 118, 164), семикратно очищала она себя, подобно мудрецу и царю, словами Исаии и Давида“. უფრო ზედმიწევნით თარგმანი კი, ჩემი აზრით, ასეთი იქნებოდა: „Прославляя бога семь раз в день, она семикратно освящала (т. е. благоговейно произносила), как мудрая царица, слова то Исаии, то Давида“.

აქ **მოაბადი** უთუოდ ბრძენს ნიშნავს (სახელ მოაბადისა და მეფისა, ე. ი. ბრძნისა და მეფის მსგავსად, როგორც შეჭვერის ბრძენ მეფეს) და არავითარ შემთხვევაში მეთევზურს. ეს მნიშვნელობა უახლოვდება სულხანის ლექსიკონის ორ ხელნაწერში მოცემულს „მოაბად“ სიტყვის მეორე მნიშვნელობას („მესტროლაბე“).

ეს „მოაბადი“ იგივეა, რაც ახ. სპ. „მოაბადი“ (مُؤَاد), რომელიც ცეცხლ-თაყვანისმცემელთა (ზორასტრიანთა) უხუცესს ნიშნავს, მათ ქურუმს. სიტყვა ვისრამიანის ქართული თარგმნიდან არის ცნობილი: „რა კარგი არქუა მოაბადმან ოშანგს: დედანი ნებისაჲს უფრო იზიდვენ, ვიდრე სახელისაჲს“¹. ამავე ძეგლში სხვაგან იგი ხელმწიფის სახელად არის გამოყენებული: „ესუა მოაბად ჯელმწიფესა ძმა სახელად რამინ, ვისისავე ჟამთა შიგან დაბადებული. უყუარდა მოაბად მეფესა, შვილად და წაღმართად მას ხედვიდა“². უფრო ხშირად იხმარება „შაჰი მოაბად“: „იყო დიდი და მაღალი ჯელმწიფე... ესე ჯელმწიფე ქრისტეს მოსლვასა წინათ იყო და სახელი მისი შაჰი მოაბად. ესუა ძმა ერთი, ერქუა სახელად ზარდი და ვაზირი იყო შაჰი მოაბადისა“³. ამ სიტყვას მართლაც შეიძლება ჰქონდეს მნიშვნელობა მესტროლაბისა, ვარსკვლავთ მრიცხველისა, და, საზოგადოდ, ბრძნისა. სწორედ ამ მნიშვნელობით უხმარია ეს სიტყვა ერთს ვეფხის ტყაოსნის ტექსტის გადამკეთებელს, რომელსაც 815-ე სტროფში ამოუღია **მეცნიერთა** და მის ნაცვლად ჩაუსვა **მოაბადთა**:

მართლად უთქვამს მოაბადთა, წყენაო ჳირთა ბადე (815,2).

ეგრე იკითხება JT ასოებით აღნიშნულ ხელნაწერებში, რომლებიც შედარებით გვიანდლებია და შიგ ბევრია ვილაც გადამკეთებლის პოეტური ვარჯიშობის ნაყოფი⁴. რაც შეეხება „ისტორიათა და აზმათა“ სათაურს, იქ „წყლისა

¹ ვისრამიანი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ალექსანდრე გვახარიამ და მაგალითოდ უამ 1962, გვ. 84.

² იქვე, გვ. 37. „მოაბად ჯელმწიფესა“ და „მოაბად მეფესა“ შეიძლება ასე წავიკითხოთ: „მოაბადთ ჯელმწიფესა“, „მოაბადთ მეფესა“ („ცეცხლის თაყვანისმცემელთა მეფეს“), რაც სპარს. „შაჰი მოაბად“-ის თარგმანი იქნებოდა.

³ პ. ინგოროყვა იმოწმებს ამავე ადგილს და ამბობს, რომ „შოთას ვეფხის ტყაოსანში მოხსენებული ჰყავს მოაბადნი; თვით ტერმინის („მოაბად“-ის) სადაურობა გვიჩვენებს, რომ აქ იგულისხმება აღმოსავლეთის ფილოსოფიურ-რელიგიური თხზულებანი“ (თხზულებანი I. 1963, გვ. 180). ძნელია ამ დებულების გაზიარება, რადგანაც „მოაბად“ სიტყვის შეტანა შოთას პოემაში ყალბის მქნელს ეკუთვნის და არა თვით შოთას. ამის შესახებ ა. ბარამიძეც წერდა პ. ინგოროყვას წიგნის კრიტიკულ განხილვაში: „ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, IV (1954), გვ. 383—384.

მოხადნი“ მეტად უცნაურ და არაბუნებრივ გამოთქმად მეჩვენება და მგონია რომ იგი ტექსტის შერყენის ნიშანია წარმოშობილი. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, თითქო არ უნდა შეეცდეს, თუ ვიტყვი, რომ ტექსტში თავდაპირველად „წყლისა მებადურნი“ უნდა ყოფილიყო¹.

ხელნაწერის **ხმლე** ი. ჯავახიშვილმა ასე შეასწორა: **მძლე-ჰყავ**, კეკელიძემ კი — ასე: **მძლედ გამოაჩინე**. მე ი. ჯავახიშვილის შესწორებას ვემხრობი. „ანგელოზთა მთავრისა“ სიტყვებს კ. კეკელიძემ **მიერ** დაუმატა და ეს დამატება ს. ყაუხჩიშვილმაც გაიზიარა. მე კი მგონია, რომ უნდა: „ანგელოზთა მთავრითა“. შერყენილი სიტყვა „ისტორითა“ უკვე ი. ჯავახიშვილმა შეასწორა და „ისტორიათა“ გააკეთა. **განმარტე** ზმნა პირდაპირ ობიექტად მე-3 პირს გულისხმობს, ამ შემთხვევაში აქ „ენა ბრგუნილი“ მოუხდებოდა (რომელსაც კ. კეკელიძე აღადგენს), მაგრამ აჯობებს **განმმარტე**, რომელიც პირდ. ობიექტად 1-ლ პირს წარმოგვიდგენს, **ენა-ბრგუნილი** კი მისი მსაზღვრელი იქნება: **განმმარტე** (მე) **ენა-ბრგუნილი**.

მთელი „სათაური“ ამის შემდეგ შეიძლება ასე წარმოვადგინოთ:

რომელმან წყლისა მებადურნი რიტორთა
მძლე-ჰყავ ყოველთა, ენა-ურტყუი მეტყუელ ჰყავ
ანგელოზთა მთავრითა, აწცა განმმარტე
ენა-ბრგუნილი ისტორიათ და აზმათა
მეტყუელებას შინა შარავანდედთასა.

მარცვალთა რაოდენობის წესის დაცვა მოითხოვს, რომ იყოს „ისტორიათ“ და არა „ისტორიათა“ (ან აგრე: ისტორიათა, აზმათა); ხელნაწერში იკითხება „შარავანდთასა“² და არა „შარავანდედთასა“ (როგორც საჭიროა და როგორც აღადგენდა ჯერ კიდევ ი. ჯავახიშვილი 1916 წ.). „მეტყუელებას შინა“ ცოტა ხელოვნურია. აჯობებდა, რომ ყოფილიყო: „მითხრობასა შინა“, ან: „მეტყუელებისათჳს შარავანდედთაჲსა“.

თვითეული ტაეზი თორმეტ-თორმეტი მარცვლისაგან არის შემდგარი, ტაეზთა რაოდენობა ხუთია; მაშასადამე, აქ გვაქვს ჩვეულებრივი იამბიკო, რომლის მსგავსი სხვაგანაც იკითხება „ისტორიათა და აზმათა“-ში:

ცასა ცათასა დამწყებ არს ღმერთ მთავრობა (ქ. ცხ. II, 74—75), რომელიც მარიამ დედოფლისეულ ხელნაწერშიც ლექსის სახით არის წარმოდგენილი, სტრიქონ-სტრიქონ (M 678—9). თხზულების დასაწყისში მოთავსებული იამბიკო კი მიყოლებით არის ნაწერი, ტაეზებად დაყოფა მოუშლიათ, თითქო იგი პროზა იყოს და არა პოეზია. მიუხედავად ამისა, ნათელია, რომ იგიც იამბიკოა. ამით აიხსნება მისი „რიტორულობა“, რომელსაც ი. ჯავახიშვილი აქცევდა ყურადღებას და აგრეთვე ის, რომ მსაზღვრელ-საზღვრული „რიტორთა... ყოველთა“ გათიშულია ზმნით: რიტორთა მძლე-ჰყავ ყოველთა.

¹ ნაკლებ დასაშვებია „წყლისა მუშაკნი“. ასეთი ვარაუდის დაშვებაც შეიძლება, რადგანაც ძველად უ და ო-ს დაწერილობა ირეოდა, ერეოდით აგრეთვე ბ და შ ნუსხურად დაწერილ წიგნში.

² როგორც აღნიშნული მაქვს „შარავანდი“ ახალ ქართულში „ბაკმს“ ნიშნავს და ამ მნიშვნელობით მას ჯერ კიდევ ეფრემ მცირე ხმარობდა („სინური მრავალთავი“, 333). მაგრამ ეს მნიშვნელობა აქ არ უდგება.

ერთი რამ უდაოა: თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულებაში
თაურთაყლია, მაგრამ წიგნის სათაური მოხსენებულია შესავლად წამძღვარებულ
იამბიკოში, რომლის ტექსტი საკმაოდ შერყვნილი სახით არის მოღწეული.
აქ არის ცდა ამ იამბიკოს პირვანდელი სახის წარმოსაჩენად.

ძველი ქართული ენის
კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 5. 7. 1965 წ.)

А. Г. ШАНИДЗЕ

*Начальные строки „Историй и восхвалений
венценосцев“*

Р е з ю м е

В статье доказывается, что в сочинении первого историка царницы Тамары отсутствует заглавие, но оно дано во вступлении, представляющем собой не что иное, как ямбическое стихотворение, состоящее из пяти стихов и дошедшее до нас с искажениями в виде сплошного текста.

Дается попытка восстановить означенное стихотворение, писанное 12-сложным размером.

ა. ლ. ბარამიძე

ამირანდარეჯანიანის ჰანოზბრივი რაზმის საკითხისათვის

ამირანდარეჯანიანი საგმირო-საფალავნო მოთხრობების კრებულია. გარდა შესავლისა (აბესალომ ინდოთ მეფისა ამბავი), რომელიც ე. წ. ფორგეშიტეს წარმოადგენს. ამ კრებულში შესულია რამდენიმე ციკლური ამბავი: ბადრი იამანის ძის ამბავი (კარები II და III, ნაწილობრივ IV), ამბრი არაბის ამბავი (V, VI), სეფედავლე დარისპანის ძის ამბავი (IX), მზეჭაბუკის ამბავი (X, XI), ამირან დარეჯანის ძის ამბავი (IV, VII, VIII, XII). კრებულის ცენტრალური გმირია ამირან დარეჯანის ძე — მობაღდადელი ჭაბუკი, ამირა მუმლის (ამირალ-მუმინის) ყმა, მისი კარის ფალავანი. მშვიდობიანობის დროს ამირანი ცხოვრობდა ბაღდადში, ამირა მუმლის კარზე; ნადიმობდა, ასპარეზობდა, ნადირობდა, სხვა დროს იმობდა, ლაშქრობდა, იცავდა ხალიფატის საზღვრებს, პატრონის სხვადასხვა დავალებებს ასრულებდა (მაგალითად. უფლისწულები-სათვის შორეული, ზღაპრული ქვეყნიდან გამოიყვანა საცოლეები, რისთვისაც დიდი ფალავნობის გამოჩენა დასჭირდა); დახმარებას უწევდა განსაცდელში ჩაყვარნილ თანამოძმე ფალავნებს (ბადრი იამანის ძის ამბავი, ნოსარ ნისრელის ამბავი), ან შურს იძიებდა მუხთლურად დაღუპული თანამოძმის სისხლისათვის (მზეჭაბუკის ამბავი); მგზავრობდა სხვადასხვა ქვეყნებში სახელმძოვქილ ფალავნებთან შესაბამელად (სეფედავლე დარისპანის ძის ამბავი, ამბრი არაბის ამბავი); გზადაგზა უხდებოდა ბრძოლა დევებთან, ავსულებთან, ტილისმებთან, აბრაგებთან, მეკობრეებთან. იცავდა მეკობრეთა თავდასხმებისაგან ვაჭრებს, მექარავენებს; ეხმარებოდა ოზლებს, ქვრივებს; იბრძოდა სამართლიანობისა და წესრიგის დასამყარებლად (ბალხამ ყამის ძის ამბავი). ამირანს არც თავისთავი ავიწყდებოდა, ზღაპრული ქვეყნიდან გამოიყვანა საცოლე (ტილისმათა ამბავი).

ამირან დარეჯანის ძე თხზულების უმთავრესი გმირია. მისი თავგადასავალი ასე თუ ისე უკავშირდება ყველა ციკლურ ამბავს. თუმცა ამ ამბებს შორის კავშირი უფრო გარეგნულია, ფორმალურია. კრებულს არ აქვს დასრულებული. ამომწურავი ფინალი. ამბავი მოულოდნელად წყდება ბალხამ ყამის ძის ეპიზოდზე (ბალხამ ყამის ძე აუჯანყდა თავის პატრონს, მოჰკლა, ტახტის მიტაცებასა და მოკლული მეფის ერთადერთი ასულის ხელის დაუფლებას აპირებდა; დედოფალმა მიიწვია ამირან დარეჯანის ძე, დახმარება სთხოვა და სანაცვლოდ თავისი ქალის ხელი შესთავაზა). უსრულმა ფინალმა შეაპირობა ამირანდარეჯანიანის გაგრძელებათა ციკლის წარმოშობა.

მიუხედავად ზღაპრულ-ფანტასტიკური სიტუაციების სიუჟეტისა, ამირანდარეჯანიანი მკაფიოდ გამოხატავს გარკვეულ აზრობრივ-შინაარსობლივ ტენდენ-

ციებს, თხზულება თავიდან ბოლომდის გამსჭვალულია ჰეროიკული სუფიქსებით და დეალებს ფიზიკურ ძაღლონეს (ძაღლონის კულტი). გმირობას, ვაჟკაცობას, უმცირესობას, პატრონისადმი ერთგულებას და თავგამოდებას, ზნეობრივ სრულყოფილებას (უანგარობას, პირდაპირობას, თავმდაბლობას, კაცთმოყვარეობას, სულდილობას, უხვობა-უშურველობას და ა. შ.). თხზულება გუნდრუქს უკმევს „კარგ კაცს“, „კარგ ჭაბუკს“, „ჭაბუკს გამორჩეულს“. რომელსაც ამკობს მაგარი მკლავი, გამჭირაზი გონება და ფაქიზი ზნეობა. ასეთია უწინარეს ყოვლისა ამირან დარეჯანის ძე. ძირითადად ასეთები არიან თხზულების სხვა იდეალიზებული პერსონაჟებიც (სეფედავლუ-დარისპანის ძე, ბადრი იამანის ძე, ნოსარ ნისრელი, სავარსამის ძე, მზეჭაბუკი და სხვ.). თხზულებაში გაკიცხული არიან დიდი ძაღლონის პატრონი ბუმბერაზები, რომლებსაც ამოქმედებთ მოხვეჭის სურვილი და შიშველი ანგარება; მით უფრო დაგმობილი არიან მოთარეშე მეკობრეები, რომლებიც თავს ესხმიან მშვიდობიან მგზავრებს, ძარცვავენ მოქარავენებს, შიშის ზარს სცემენ მოსახლეობას, აბუჩად იგდებენ მანდილოსნებს. ძალმომრეობენ, თავხედობენ, ბაქიობენ, ზიანს აყენებენ საზოგადოებას, ქვეყანას, სახელმწიფოს.

საგმირო-საფალავნო მოთხრობათა ფონზე ამირანდარეჯანიანი საკმაო სინათლით გვიხასიათებს ქართველი სამხედრო-ფეოდალური საზოგადოების საერთო სულისკვეთებას, ამ საზოგადოების მოწინავე ნაწილის სოციალურ-პოლიტიკური და ზნეობრივი ცხოვრების იდეალებს, მისწრაფებებს, ამ საზოგადოების ყოფითი სინამდვილის რიგ ნიშანდობლივ მხარეებს.

თუ აღნიშნულ გარემოებებს გავითვალისწინებთ, აშკარა გახდება. რომ ამირანდარეჯანიანს ძალიან ცოტა რამ აქვს საერთო მითოლოგიურ ამირანთან სიუჟეტურად, კომპოზიციურად და იდეურად. ბაღდადელი ამირა მუმლის ერთგული მსახური ფალავანი ძალიან ცოტათი ჰგავს ღვთის წინააღმდეგ მებრძოლ ტიტანს. რომელიც ურჩობისათვის კავკასიონის ქედს მიაჯაჭვეს. მართალია. მთელი რიგი ცალკეული სიუჟეტური დეტალით ეს ორი, საერთოდ ასე განსხვავებული, თხზულება ერთმანეთს ემთხვევა. სიუჟეტური დეტალების დამთხვევა შემთხვევითი და მეორედი მოვლენაა, გარეგნული ზემოქმედების (გავლენის) შედეგია და ორგანულ თვისებად არ შეიძლება ჩაითვალოს. მით უფრო უმართებულო იქნებოდა მითოლოგიური ამირანის შინაარსის აღსადგენად ამირანდარეჯანიანის გამოყენება ერთ-ერთ არსებით წყაროდ.

ამირანდარეჯანიანის ჟანრობრივი ხასიათის თაობაზე პირველი მეცნიერული სიტყვა თქვა აკადემიკოსმა მარი ბროსემ. მას ეკუთვნის სპეციალური გამოკვლევა „Analyse du roman géorgien Amiran-Daredjaniani“¹. ბროსე ამირანდარეჯანიანს თვლიდა რაინდულ ან სარაინდო რომანად. ამირანდარეჯანიანში ასახული გმირობა ფრანგმა მეცნიერმა შეუპირისპირა შუასაუკუნეობრივი ევროპის რაინდობას (chevalerie) და მათ შორის ბევრი მსგავსება დაინახა.

ბროსეს შეხედულება ბევრმა გაიზიარა. რაინდულ რომანად (рыцарский роман) თვლიდა ამირანდარეჯანიანს ა. გრენი², თუმცა ხშირად ხმარობდა

¹ Bulletin Scientifique, III, 1838, გვ. 1 — 14.

² Грузинская повесть об Амيرانе, сыне Дареджана (ЖМНП, 1895, III).

გამოთქმას повесть (მოთხრობა). საგულისხმოა, რომ გრენი ამირანდარეჯანიანის ცალკე ამბავსაც კი რომანის სახელით ნათლავდა. მზეჭაბუკის ამბის თაობაზე გრენი შენიშნავდა: „Десятая глава романа „Повесть о Солнце-Витязе“ есть не что иное, как замечательный отдельный роман, вставленный насильственно в повесть об Амيرانе“ (გვ. 29, დაყოფა ჩვენია, ა. ბ.).

რაინდულ რომანად (рыцарский роман) ბეჯითად აცხადებს ამირანდარეჯანიანს კ. დონდუა¹, თუმცა იმავდროულად პეროიკულადც სახელდება მას — „героический и одновременно рыцарский роман Амيرانдареджаниани“ (გვ. 92). კ. დონდუას სიტყვით, ამირანდარეჯანიანს ახასიათებს რაინდული რომანის ისეთი თვისებები, როგორიცაა მანდილოსნის რაინდული სამსახური (рыцарское служение даме) და კურტუაზიული მომენტები — „особенные оттенки изображения „вежества“, любезности и предупредительности рыцарей“ (გვ. 97).

პ. ინგოროყვა თვლის, რომ ამირანდარეჯანიანი არის „ერთადერთი სარაინდო რომანი“, რომელიც „მოღწეულა ჩვენ დრომდე“, თუმცა „საფიქრებელია, რომ იგი არ იყო ერთად-ერთი ნაწარმოები ამ ჟანრისა. მაგრამ სხვა ძეგლების შესახებ ცნობები არ შენახულა“².

ამირანდარეჯანიანის შესწავლის მხრივ დიდი ღვაწლი აქვს გაწეული ნ. მარს, იგი ეხებოდა თხზულების ჟანრობრივი რაობის საკითხსაც. თავის პირველსავე წერილში, 1895 წელს, ამირანდარეჯანიანს უწოდა „ქართული რომანი“ — „Персидская национальная тенденция в грузинском романе Амيران-Дареджаниани“³. შემდეგ მარს მოუხდა ამის თაობაზე აზრის შეცვლა. 1918 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში ნ. მარი ამბობდა, ამირანდარეჯანიანი არის „средневековая героическая повесть, а не „роман“, как было выражено Броссе и повторялось всеми нами, и грузиноведами...“⁴

იუსტინე აბულაძის კვალიფიკაციის თანახმად, ამირანდარეჯანიანი არის „სადევგმირო მოთხრობა“⁵, ან „სადევგმირო ზღაპარი“, რომელიც აღმოსავლეთის ძველისძველი მთარული სადევგმირო თქმულებიდან გამომდინარე ზღაპრულ ავანტიურებს წარმოადგენს“⁶. იუსტ. აბულაძე იმასაც ამბობს, რომ ამირანდარეჯანიანში გამოყენებულია „რაინდული ყოფაცხოვრების შემცველი მთარული ამბავი“⁷.

კ. კეკელიძის მიხედვით, ამირანდარეჯანიანი „სადევგმირო რომანია“, „თავისებური კრებული. რომელშიაც წარმოდგენილია შვიდი ციკლი სადევგმირო

¹ Амيرانдареджаниани (Памятники эпохи Руставели, Л., 1938, гв. 91—110).

² რუსთაველის ეპოქის სალიტერატურო მემკვიდრეობა (რუსთაველის კრებული, 1938, გვ. 64). სხვაგან პ. ინგოროყვა ამირანდარეჯანიანს უწოდებს „ძველ-ქართულ საგმირო რომანს“ (ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, „მნათობი“, 1939, № 1, გვ. 187).

³ ЖМНП, 1895, VI, 352 — 365.

⁴ ИАН, 1918, Ossetica-Japhetica, I, гв. 2069. ამირანდარეჯანიანს „героическая повесть-ს“ უწოდებს ნ. მარი 1910 წლის ნაშრომშიც (Тр., XII, გვ. X).

⁵ მე-12 საუკუნის ქართული საერო მწერლობა და ვეფხისტყაოსანი, 1922, გვ. 22.

⁶ ამირანდარეჯანიანის წარმოშობის საკითხისათვის, „საბჭოთა ხელოვნება“, 1936, № 3, გვ. 33—34.

⁷ იქვე, გვ. 35.

მოთხრობისა“¹. თავის სპეციალურ გამოკვლევაში „ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია“² კ. კეკელიძე თვლის, რომ მე-11—13 საუკუნეთა მანძილზე ქართულ ლიტერატურაში შემუშავდა ავანტიურული რომანის ორი ტიპი — სატრფიალო-სამიჯნურო და საეპეიკო-სადევგმირო. რაინდულ-ავანტიურული რომანის ნიმუშად კ. კეკელიძე ასახელებს ამირან-დარეჯანიანს (გვ. 35. 40. 49). „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ მეორე ტომის უკანასკნელ, მეოთხე, გამოცემაში ჩვენთვის საინტერესო საკითხის თაობაზე ჯვითხულობთ: „ამირანდარეჯანიანის სახით ჩვენ გვაქვს ნიმუში რაინდული რომანისა, რომელშიაც მოცემულია რაინდული სამსახურის, ჭაბუკის თვისებების კოდექსი და ხაზგასმულია ფიზიკური ძაღლობის, მამაცობისა და ვაჟკაცობის კულტი“³.

საძიებელი საკითხის გამო ძალიან ფრთხილად მსჯელობს დ. კობიძე⁴. მისი გამოკვლევის თანახმად, ამირანდარეჯანიანი „მჭიდროდ უკავშირდება სპარსულ საგმირო-ეპიკური და საგმირო რომანული ხასიათის მთელ რიგ ნაწარმოებებს (გვ. 263). შესაძლებელია, ამბობს მკვლევარი, ამირანდარეჯანიანი „რომელიმე სპარსული საგმირო-ეპიკური ხასიათის დიდი ნაწარმოების ნაწილსაც კი წარმოადგენდესო (იქვე). ავტორის მხედველობაში აქვს „საგმირო რომანი ყისაჲ ჰამზა“ და მისი მსგავსი ძეგლები. დ. კობიძის ნაშრომის რუსულ რეზიუმეში ამირანდარეჯანიანზე ნათქვამია, რომ იგია „грузинский средневековый роман,“ რომელსაც მოტივებისა და ეპიზოდების მხრივ მჭიდროდ ეკავშირება აქვს კლასიკური პერიოდის სპარსულ საგმირო და რომანტიკულ ძეგლებთან — შაჰნამესთან, ბარზუ-ნამესთან, გერშასპ-ნამესთან, ზოსროვ და შირინთან და სხვ. (გვ. 267). რაინდულ რომანად მიაჩნია ამირანდარეჯანიანი პროფ. ვ. აბაევს⁵.

საინტერესო მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული ამირანდარეჯანიანის უანრობრივ თვისებათა თაობაზე უცხოელ ქართველოლოგებს (სტივენსონს, ლენგს და სხვ.). ამირანდარეჯანიანის ინგლისური თარგმანის⁶ შესავალ წერილს რ. სტივენსონი იწყებს სიტყვებით „ეს არის პროზაულად (დაწერილი) რომანი“. მას საეჭვოდ მიაჩნია დასავლეთევროპელ მეცნიერთა შორის მიღებული ტერმინი რაინდული რომანი (ასახელებს ფინკს, ბლაიპშტაინერს). სტივენსონის ფიქრით, ამირანდარეჯანიანი უფრო ახლოს დგას დასავლეთევროპულ საგმირო რომანებთან. მას საეულისხმო პარალელი ვაკაყვს ამირანდარეჯანიანსა და როლანდის სიმღერასთან (ამ საკითხს ჩვენ ქვემოთ დავუბრუნდებით). სტივენსონის თარგმანის გამო სპეციალური ნარკვევი გამოაქვეყნეს დ. ლენგმა და მერედით-ოუენსმა⁷.

¹ ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1924, გვ. 51—52.

² ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, 1945, გვ. 34—63.

³ დასახ. ნაშრომი, გვ. 84 (დაყოფა ჩვენი, — ა. ბ.).

⁴ ამირანდარეჯანიანის საღაღორობისათვის (ლიტერატურული ძიებანი, II, 1944, გვ. 249—267).

⁵ Амиран, М.—Л., 1932, გვ. 15.

⁶ Amiran-Darejaniani. A cycle of medieval Georgian tales traditionally ascribed to Mose Khoneli. Translated by R. H. Stevenson. Oxford, 1958, XXXIII, გვ. 240.

⁷ D. M. Lang and G. M. Meredith-Owens. Amiran-Darejaniani: a Georgian romance and its English rendering. «Bulletin of the School of Oriental and African studies», University of London, 1959, vol. XXII, part 3, p. 454—490.

ინგლისელი მკვლევრები ამირანდარეჯანიანს უწოდებენ შუა საუკუნეთა ქართული რომანის, რაინდულ რომანის. ისინი წერენ: „ეს არის რაინდული რომანი წმინდა და უბრალო სახისა — უსასრულო ბრძოლებისა და ტურნირების აღწერილობანი ძლიერი ზღაპრული ელემენტით“. ხალხურ თქმულებას ამირანზე „არავითარი პირდაპირი კავშირი არ აქვს რაინდულ რომანთან ამირან დარეჯანის-ძეზე“, შენიშნავენ მკვლევრები. ისინი ხმარობენ საგანგებო გამოთქმას „კურტუზიული ამირანდარეჯანიანი“.

ამირანდარეჯანიანის სტივენსონისეულ თარგმანსა და ინგლისელი მკვლევრების (ლენგი, მერედიტ-ოუენსი) წერილს გაეხმაურა ს. სერებრიაკოვი¹. სერებრიაკოვის დახასიათების თანახმად, ამირანდარეჯანიანი არის „оригинальный грузинский рыцарский роман“ (გვ. 206) ან „один из немногих дошедших до нас рыцарских романов XI—XII вв.“ (გვ. 203).

დისკუსიაში ამირანდარეჯანიანის გარშემო ჩაება საზღვარგარეთული ქართველოლოგიური ორგანო „Revue de Kartvelologie“. აქ გამოქვეყნებულ ერთ პატარა წერილში (ტ. XV—XVI, №—43—44, 1963, გვ. 172—174) „Autour de la traduction anglaise de l'Amiran-Daredjaniani“ ერთგვარად შეჯამებულია დისკუსიის შედეგები (ჟურნალმა გადაჭრით დაუჭირა მხარი ქართველ საბჭოთა მეცნიერებს). ამგზობის ჩვენთვის ისაა საინტერესო, რომ „Revue de Kartvelologie“-ს მიხედვით, ამირანდარეჯანიანში ასახულია ქართული შუასაუკუნეობრივი რაინდობა (chevalerie), ქალის კულტი (culte de la femme), ძმადნაფიცობა და მისთანანი (გვ. 174).

რამდენადაც კი შეიძლებოდა, ჩვენ სრულად მიმოვიხილეთ საკითხის ისტორია.

მიმოხილვიდან ჩანს, რომ მკვლევართა დიდი უმეტესობა ბროსედან მოვიღებული დღემდის ამირანდარეჯანიანს თვლის რაინდულ ან სარაინდო რომანად (ერთგვარი დაეჭვება ამ მხრივ გამოთქვას ნ. მარმა და რ. სტივენსონმა).

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენთვის საინტერესო თვალსაზრისით ამირანდარეჯანიანის საკითხის ისტორია 1940 წლამდის მიმოხილული აქვს ი. ჯავახიშვილს². მიმოხილვის ბოლოს დასმულია კითხვა: „მართებულია თუ არა, რომ ამირანდარეჯანიანი სარაინდო რომანად იქნეს სახელდებული?“ ამ კითხვას იქვე აქვს გაცემული პასუხი: „მართებული მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა, თუ რომ ასეთი სახელი მისი შინაარსისა და მიზან-დანიშნულებისათვის შესაფერისი გამოდგებოდა“ (გვ. 63).

შემდეგ ი. ჯავახიშვილი განაგრძობს: „ასეთი სახელი (ე. ი. სარაინდო რომანი, — ა. ბ.) სწორად რომ მივიჩნიოთ, ამირანდარეჯანიანში ორი გარემოება უნდა იყოს მაინც საგრძნობი: 1. ან იქ რაინდებზე უნდა იყოს უმთავრესად საუბარი, ანდა მისი შინაარსი რაინდებისათვის უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი. 2. რომანის სახელი მისთვის შესაფერისი იქნება, თუ რომ მისი მთელი შინაარსის მთავარ ნაწილს მართლაც სამიჯნურო ამბავი შეადგენს“ (გვ. 63, დაყოფა ჩემია, ა. ბ.). ი. ჯავახიშვილსაც საეჭვოდ ეჩვენება ამირანდარეჯანიანის

¹ Проблемы востоковедения, 1960, № 2, გვ. 203—206.

² ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, გვ. 61—68.

გამოცხადება რაინდულ რომანად. საბუთად ისაა მოყვანილი, რომ ჩვენს ცხელ-
ლებაში მხოლოდ ერთხელ არის მოხსენიებული ტერმინი რაინდი და ისიც
არ შეეფერება რაინდის თაობაზე არსებულ წარმოდგენას. ი. ჯავახიშვილი იმო-
წმებს ამირანდარეჯანიანის შემდეგ ნაწყვეტს: „სახლი იყვნეს სანადირონი
შვენიერნი. მოკაზმულნი ოქროთა და ვერცხლითა. მუნ დაიდვის ნადიმი და იმ-
ღერდიან: მოშაითნი იქმოდიან აჯაბთა, ჰედნიან რაინდნი ცხენთა, ზოგნი ჭად-
რაკთა იმღერდიან, ზოგნი ღვინოსა სმიდიან“.

ტექსტის დამოწმებული ნაწყვეტის გამო ი. ჯავახიშვილი განმარტავს: „ზე-
მომოყვანილი ნაწყვეტის მიხედვით, არც-კი ჩანს გარკვევით, რომ რაინდს
ავტორი ღიღებულებისა და მოყმეჭაბუკთა წრეს აკუთვნებდა. პირიქით, რაკი
რაინდნი იმ ალაგას არიან მოხსენებულნი, სადაც გასართობ სანახაობა-
ზეა საუბარი და მათზე ამირანდარეჯანიანის შემთხვევლს სიტყვა მუშაითებთან,
ე. ი. ჯამბაზებთან, ერთად ჩამოუგდია, უფრო ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ
რაინდნიც სწორედ ამავე წრეს ეკუთვნოდნენ. ამასვე ამჟღავნებს მათი საქ-
მიანობა ცხენის ხედნაც, რომელიც ერთგვარს ხელობას წარმოადგენდა. ამ შემ-
თხვევაში ცხენის ხედნა, ფიცხი კვიცის მოშინაულება-გაწვრთნასთან
დაკავშირებული ძალისა და ხიფათის დაძლევის უნარიც ერთგვარ სანახაობა-
გასართობად არის ნაგულისხმევი“ (გვ. 63, კურსივი ავტორისაა. — ა. ბ.).

ი. ჯავახიშვილი პრინციპულად სავსებით სწორად სვამს კითხვას. ამირან-
დარეჯანიანი იმ შემთხვევაში შეიძლება მიჩნეულ იქნეს რაინდულ რომანად. თუ
ამ ცნებას შეეფერება თხზულების შინაარსი და მიზანდანიშნუ-
ლები. ტერმინი რაინდი, როგორც ცხენის მხედნელი, დამაბრკოლებელ გარე-
მოებად არ გამოდგება. როგორც ცნობილია, დასავლეთევროპული *chevalerie*-ც
(რაინდობა) ხომ *cheval*-ს (ცხენი) უკავშირდება. ი. ჯავახიშვილის სიტყვით,
ცხენის ხედნა ჩვეულებრივ ძაღლის გამოჩენასა და ხიფათის დაძლევის უნა-
რთან არის დაკავშირებული. ეს კი ისეთი თვისებებია, რომლებიც სწორედ რა-
ინდებს უნდა ახასიათებდეს. ამირანდარეჯანიანის ტექსტიდან არ ჩანს, თითქოს
ცხენის მხედნელი ოსტატები შეუძლებელია ჰკუთვნებოდნენ ღიღებულებისა
და მოყმე-ჭაბუკების წრეს. ტექსტში ნათქვამია, რომ ამირანდარეჯანის ძემ თავი-
სი მსლებლებით „დაიდვის ნადიმი და იმღერდიან“, ზოგი რით ირთობდა თავს
და ზოგი რით, ზოგი ჭადრაკს თამაშობდა, ზოგი ცხენს წვრთნიდა, ზოგი ღვინოს
შეექცეოდა, მოშაითნი თავიანთ საკვირველ ხელობას აჩვენებდნენ. უნდა ვიცო-
დეთ, რომ მოშაითობაში დახელოვნებაც არ ეუცხოებოდა რაინდს. მოვიგონოთ
ფრიდონის სიტყვები (1394, 1): „ჩემსა სიმცროსა გამზრდელნი სამუშაო-
თოდ მზრდიდნენ, მასწავლნეს მათნი საქმენი, მახლტუნებდიან, მწვრთი-
დიან“. მით უფრო ბუნებრივი იქნებოდა რაინდისათვის ცხენის ხედნის საქმე-
ში დაოსტატება. თუ საქმე ტერმინზე მიდგებოდა, რაინდი უნდა წარმოდ-
გებოდეს სპარსული სიტყვისაგან რინდ (رند), რაც, სხვათა შორის, ნიშნავს თა-
მამს, გაბედულს, მხნეს, გულადს, მკვირცხლს, მოხერხებულს და ა. შ. მართე-
ბულია ივ. ჯავახიშვილის შენიშვნა, რომ რაინდული რომანის შინაარსის მნიშ-
ნელოვან ნაწილს („მთავარ ნაწილს“) „სამიჯნურო ამბავი“ უნდა შეადგენდეს.
თვითონ მკვლევარი არაფერს ამბობს, რამდენად ამართლებს ამ მოთხრობილე-
ბას ამირანდარეჯანიანი.

ტერმინ რაინდს ჩვენ ვხმარობთ ისეთი ცნების შესატყვისად, ^{ბრუნველი} ~~გერმანული~~ ^{რუსული} рыцарь, ფრანგული chevalier და გერმანული Ritter.

ნარკვევის დასაწყისში ჩვენ გადმოვეცით ამირანდარეჯანიანის შინაარსობლივი სქემა. იქიდან ჩანს, რომ თხზულების შინაარსს შეადგენს საგმირო-საფალავნო სათავედასავლო ამბების სხვადასხვა ციკლი. საგმირო-სათავედასავლო ამბავი შეიძლება შინაარსად ჰქონდეს როგორც საგმირო-საფალავნო მოთხრობას, ისე სარაინდო-რომანტიკულ ნაწარმოებს. როდესაც ლაპარაკია სარაინდო-რომანტიკულ ძეგლზე, ჩვეულებრივ მხვედველობაში აქვთ დასავლეთეუროპული რაინდული რომანები პარციფალისა თუ ლანსელოტის ტიპისა. საგმირო მოთხრობებად ასევე ჩვეულებრივ ითვლება ნიბელუნგები. სიმღერა როლანდზე, სიდი და მისთანანი.

ამირანდარეჯანიანის ბროსესეული გაგება (ამირანდარეჯანიანის რაინდული რომანად მიჩნევა) ბოლო ხანებში, როგორც აღვნიშნეთ. უარყო ნ. მარმა. ნ. მარის შეხედულებით, ამირანდარეჯანიანი საგმირო მოთხრობაა (героическая повесть) და არა „რომანი“ (ე. ი. რაინდული რომანი). ნ. მარს არ უცდია ამირანდარეჯანიანის ახლებური ჟანრობრივი დახასიათების დასაბუთება. უფრო კონკრეტულია ამირანდარეჯანიანის ინგლისურ ენაზე მთარგმნელის რ. სტივენსონის შენიშვნები. ინგლისელი მკვლევარის ფიქრით, საინტერესო შედეგს მოგვცემდა ამირანდარეჯანიანისა და როლანდის (როლანდის სიმღერის) შეპირისპირება, თუმცა გვაროვნულად ისინი სხვაობენ.

ამირანდარეჯანიანისა და როლანდის შედარებამ შესაძლებლობა მისცა სტივენსონს გამოეყო საერთო ნიშნების რიგი (ვაჟკაცური დარტყმები, მონარქისადმი ღრმა პატივისცემა, „ქალის პიროვნებით დაუინტერესებლობა“, საერთოდ რომანტიკული მგრძნობელობის მხოლოდ ჩანასახის ფორმით გამომჟღავნება, ადამიანური და რაინდული კეთილშობილება).

მსგავსებანი სწორადაა შენიშნული. შეიძლება მათი რიცხვის გაზრდა (სურათი ამით არ შეიცვლება). საყურადღებო ისაა, რომ ამირანდარეჯანიანი და სიმღერა როლანდზე არსებითად განმასხვავებელ თვისებებსაც შეიცავენო. რ. სტივენსონის დაკვირვებით, ამირანდარეჯანიანის მოთხრობები უფრო ზღაპრულ-ფანტასტიკურ სფეროს განეკუთვნება, როლანდის მოქმედება კი „არ სცილდება ადამიანის შესაძლებლობათა ფარგლებსო“, ამირანდარეჯანიანს სრულებით არ აუბეჭდავსო „პატრიოტიზმისა და რელიგიური განწყობილების რაიმე ნაკვალევი“.

მართლაც-და, სიმღერა როლანდზე, სიდი და მისი მსგავსი თხზულებანი შესაფერის ხალხთა ნაციონალური ეპოსის ძეგლებია, რომლებიც ასეთი თუ ისეთი პოეტური ფორმით ისტორიული წარსულის კონკრეტულ ფაქტებსა და მოვლენებს აგვისახავს. ამირანდარეჯანიანი კი გამოგონილი ზღაპრულ-ფანტასტიკური საგმირო-საფალავნო ამბების კრებულია. რიგი მოტივის მხრივ ამირანდარეჯანიანი უთუოდ ჰგავს სიმღერას როლანდზე, ისე როგორც ჰგავს სიდსაც. გადამწყვეტია არა იმდენად მსგავსების გამომხატველი, რამდენადაც განმასხვავებელი ნიშნები.

რა თქმა უნდა, დღეს მხოლოდ გულუბრყვილობად გვეჩვენება მ. ჯანაშვილის ძველი მოსაზრება, თითქოს ამირანდარეჯანიანში „აღეგორიულ-იგავურად

გამოხატულია საქრისტიანო საქართველოს ბრძოლა არაბ-სპარს-თურქულ-მონღოლ-რკულისა და თავისუფლების დასაცავად¹.

ი. ჯანაშიშვილმა მიაქცია ყურადღება იმ გარემოებას, რომ, თუ ამირანდარეჯანიანი რაინდული რომანია. მისი შინაარსი „სამიჯნურო ამბავს“ უნდა შეიცავდესო. მართლაც-და მკვლევართა აზრით მიჯნურობა. სამიჯნურო თავგადასავალი ამირანდარეჯანიანის ნიშანდობლივი მხარეა, თავისი შინაარსით, მოტივებით, სამიჯნურო ამბებით ამირანდარეჯანიანი თითქმის ძალიან ახლოს დგას ვეფხისტყაოსანთან, მეტიც. თითქმის ამირანდარეჯანიანმა დიდი ზეგავლენაც კი მოახდინა ვეფხისტყაოსანზე. ამირანდარეჯანიანისა და ვეფხისტყაოსნის სიახლოვე ზოგიერთ მკვლევარს ისეთ ხელშეწყობას ფაქტად ეჩვენება, რომ შესაძლებლად თვლის ვეფხისტყაოსნის პროლოგის „ესე ამბავი სპარსული ქართულად ნათარგმანების“ საგნად სწორედ ამირანდარეჯანიანი მიიჩნისო. ასე, მ. ჯანაშიშვილი ამბობს: „ვინ იცის „აქამდის ამბად ნათქვამი. აწ დავეჩ რუსთველმან და გავლექსე“ იმას მოასწავებდეს, რომ მოსე ხონელის მიერ „ნასიტყვნი ამბავნი“ (პროზა) შეიქმნენ „აწ მარგალიტი-წყობილი“ (პოემა)². შ. ნუცუბიძის მოსაზრებითაც, ამირანდარეჯანიანს „იმდენად ემთხვევა ვეფხისტყაოსანი სიუჟეტურად და ფორმალ-პოეტურად. რომ შეიძლება არც სავსებით გაუმართლებელი იყოს აზრის შესაძლებლობა: — ხომ არაა ეს სწორედ ის „ამბავი სპარსული ქართულად ნათარგმანები“, რომელიც აქამდე აღელვებს მეცნიერებას“³. კ. კეკელიძის სიტყვით, „თუ შინაარსს გადავავლებთ თვალს, ჩვენ შევხვდებით „ვეფხისტყაოსნის ზღაპრის მსგავსი ჩონჩხის აღდგენას ამირანდარეჯანიანის მიჯნურობა ამბებიდან“⁴. თავის მხრივ კ. დონდუა ასკვნის, რომ: «Исследователи с полным основанием ставят вопрос о влиянии данного памятника (т. е. Амирандареджаниани — А. Б.) на поэму Руставели»⁵.

ჩვენ არ უარყოფთ, რომ ვეფხისტყაოსანში შეინიშნება ზოგიერთი სიუჟეტური დეტალი, რომლითაც რუსთველის პოემა ამირანდარეჯანიანს უახლოვდება. მაგრამ ვერასვით ვერ გავიზიარებთ იმ მოსაზრებას, თითქმის ამირანდარეჯანიანი რაინდული მიჯნურობის იდეას გამოხატავს. მეტიც, ამირანდარეჯანიანი არსებითად არ იცნობს და არ ასახავს მიჯნურობის გრძნობას, მით უფრო მიჯნურობა არ შეადგენს ამირანდარეჯანიანის სიუჟეტური კონსტრუქციის ღერძს⁶.

ამირანდარეჯანიანისა და ვეფხისტყაოსნის მიჯნურობის საკითხს კონკრეტულად მხოლოდ კ. კეკელიძე იხილავს და ამიტომაც აქ მის შეპირისპირებას წარმოუდგენს. კ. კეკელიძე მოგვითხრობს: „ამირანდარეჯანიანში ჩვენ გვაქვს სამივე მომენტი ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტისა: აქ არიან მზეთუნახავი ქალები და ლომთა-ლომი ჭაბუკები, რომელთაც ერთმანეთი თავდავნი ყველით უყვართ. მაგრამ მათი გრძნობების დაკმაყოფილებას წინ ეღობება

¹ მ. ჯანაშიშვილი, მოსე ხონელი და მისი ამირან-დარეჯანიანი, თბილისი, 1895, გვ. 4.

² იქვე, გვ. 25.

³ ვეფხისტყაოსნის ლიტერატურული წყაროები (რუსთაველის კრებული, თბილისი, 1938, გვ. 164).

⁴ ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1958, გვ. 139.

⁵ Амирандареджаниани (Памятники эпохи Руставели, Л., 1938, გვ. 93).

⁶ ა. ლ. ბარამიძე, ნარკვევები, I, 1945, გვ. 59—62.

საშინელი დაბრკოლებები. ასე, მაგალითად, რომანში გამოყვანილია: *საშინელი დაბრკოლებები* თა მეფის ასული, რომელიც უყვარს ბადრი ძეს, მაგრამ მის გამოსაყვანად მას უხდება ბრძოლა მრავალ ჭაბუკთან, გავლა „დიდად მარცხთა და საბრძოლველთა გზათა, რომელ არა ეგების მას გზასა შესვლა“. 2. მნათობთ-მნათობი ზვარეშანი, რომელსაც გამიჯნურებია... ამირან დარეჯანის ძე, და რომლის გამოსაყვანად მას უხდება თილისმათა ქვეყანაში შესვლა გრძელისა და ძნელი გზით, გადალახვა მრავალი თილისმა-გრძნეულებისა და ბრძოლა სწორუბოვარ ჭაბუკებთან. 3. ჭენტა მეფის ასული... უყვარს ისეთს ახოვან ჭაბუკს, როგორიცაა სეფედავლე დარისპანის ძე, 4. პირიმზე, ხაზართა მეფის ასული. შეჰყვარებია სწორუბოვარ გმირთა გმირს მზეჭაბუკს...

დასახელებული მიჯნურები მათ წინაშე აღმართულ სიძნელეს სძლევენ მარტო თავისი გამჭირახობით და გოლიათობა-ბუმბერაზობით. არამედ ძმადნაფიცის და თავდადებულ ჭაბუკებისა და მოყმეების დახმარებით. არ შეიძლება ამასთანავე ყურადღება არ მივაქციოთ იმ გარემოებასაც, რომ ამ მიჯნურთა ამბავიც გადაბმული და დაკავშირებულია ერთიმეორესთან, როგორც ავთანდილ-თინათინისა და ტარიელ-ნესტანისა, თუმცა, მართალია, არა ისე სიმეტრიულად და ისე მტკიცედ, როგორც ვეფხისტყაოსანში¹.

სხვაგან კ. კეკელიძე ამბობს: „ქალის კულტის ელემენტები საგრძნობი და შესამჩნევია ამირანდარეჯანისაშიც“².

გავარჩიოთ ყველა დასახელებული მაგალითი. ბადრი იამანის ძეს უყვარს ზღვათა მეფის ასული, რომლის გამოსაყვანად დიდი ბრძოლა უხდებაო.

ბადრი სავაჟკაცი საქმეებს ეძებდა, მას ასწავლეს, ზღვათა მეფის ასულის გამოსაყვანად წადი და „მუნ მოგხვდებიან ჭაბუკნი არა ერთნი და ორნი, განა მრავალნი და დიდად მარცხეთ საბრძოლველნიო“ (ჩვენი საუნიჯე, 2, 291). ბადრიმ საარაკო დაბრკოლებანი გადალახა, დახოცა ზღვათა მეფის ბუმბერაზები, ბრძოლით მოიპოვა ზღვათა მეფის ასულის ხელი, „მასვე დღესა ქორწილი ქმნეს და დაჰსდეს ცოლი და ქმარი ერთგან. და ამას იტყოდეს: ერთი ყმა და ერთი ქალი ამათდა, ღმერთო, არა ჯობნილაო“ (იქვე, 301). ბადრი უკან რომ ბრუნდებოდა, ბაყბაყ დევმა შეიპყრო მძინარე და დაატყვევა. დახმარება სთხოვეს ნოსარისრელს, რომელიც თურმე თავის მხრივ აპირებდა იმავე ზღვათა მეფის ასულის გამოყვანასა და ცოლად შერთვას, კიდევაც მოეწერა მეფისათვის „მოვალ და ასულსა შენსა შევირთავ და ნუ გაათხოვებთ, თუ თავისა შენისა მშვიდობა გინდაო“ (გვ. 292—293). ბადრი იამანის ძეს ყველგან ნოსარისრელად ღებულობდნენ. ნოსარი დაუყოვნებლივ გაეშურა ბადრი იამანის ძის დასახმარებლად. იგი არც კი დაფიქრებულა, რომ ფაქტობრივ თავისი საცოლე წაგვარეს და ანლა მეტოქეს უნდა მიშველებოდა. ნოსარიც ხიფათში ჩავარდა. ისიც შეიპყრეს და დაატყვევეს ბაყბაყ და ხაზარან დევებმა. ყველას ამირანი მიეშველა, დევები დახოცა, ტყვეები გაათავისუფლა, „ძმად იფიცნეს სამნივე“ (ე. ი. ამირან დარეჯანის ძე, ბადრი იამანის ძე და ნოსარისრელი), „აქა დასრულდა კარი... ბადრი იამანის ძისა, ნოსარისრელისა და ამირან დარეჯანის ძისა“ (გვ. 310).

¹ ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1958, გვ. 138—139 (დაყოფა ჩემია — ა. ბ.).

² იქვე, გვ. 87.

როგორც ვხედავთ, არავითარ სიყვარულს ბადრი იამანის ძესა და ზღვათა მეფის ასულს (ისე როგორც იმავე ქალსა და ნოსარ ნისრელს) შორის არაფერი არ ჰქონია. ბადრისათვის ზღვათა მეფის ასულის გამოყვანა მხოლოდ შემთხვევა (თუ საშუალება) იყო ვაჟკაცობის დასამტკიცებლად, ძალონე რომ გამოეცადა, სახელი რომ მოეპოვებინა. ბადრი არ იცნობდა თავის მომავალ მეუღლეს. არავითარი სატრფიალო გრძნობა მას არ ამოძრავებდა. სრულიად გულგრილი იყო მისადმი საცოლვეც. ქალმა მამას შეუთვალა: „მე ეგეთი ქმარი არ მინდა, რომელ ეგრე ვგონებდე, თუ მისი ღამათებითი კაცი არის და ანუ უკეთესი ქვეყანასა ზედაო“ (298—299). ქალი მოითხოვს, რომ ბადრი იამანის ძე შეებრძოლოს სამეფოს ყველა ბუმბერაზს. მხოლოდ საბოლოო გამარჯვების შემდეგ მითხოვდა იგი ბადრის. ბადრი სავსებით აკმაყოფილებდა ზღვათა მეფის სასიძოდ დასახული კაცის იდეალს. ზღვათა მეფე ეუბნება თავის ასულს: „შვილო, მე დაგებრებულვარ და შენ ხარ შვილი ჩემი მკვიდრი და ესეთსა ქმარსა ვეძებდი შენთვის, რომელმცა არავინ იყო ღამათებითი მისი“ (298).

ამრიგად, მამაც სასიძოდ ეძებს უსწორო ფალავანს, ასულიც აცხადებს, რომ მხოლოდ ბრძოლაში გამარჯვებულ რჩეულ ვაჟკაცს მითხოვდება. ვაჟკაცისათვის ცოლის შერთვა მისი ჭაბუკური სახელის მოსაპოვებელი სამოქმედო ასპარეზია. ეს არის და ეს. სიყვარული, მიჯნურობა, სატრფიალო მგრძნობელობა გამორიცხულია. ყველაფრის საზომია მაგარი მკლავი, ძლიერი მუხლი და მამაცი გული.

განხილული ეპიზოდებიდან განმაცვიფრებელი ის არის, რომ ნოსარ ნისრელს უხერხულობა არ უგრძნია. თავის ფაქტობრივ მეტოქეს რომ დაეხმარა და საცოლეს წამგვრელს ძმად შეეფიცა. ეს იმიტომ, რომ ნოსარ ნისრელს არაფერი არ აკავშირებდა ზღვათა მეფის ასულთან. არც იცნობდა მას, არავითარი წარმოდგენა მასზე არ ჰქონია. სატრფიალო გრძნობებზე ლაპარაკიც ხომ ზედმეტია. მას, როგორც ბევრ სხვასაც, გაგონილი ჰქონდა, რომ ზღვათა მეფეს ჰყავდა მზეთუნახავი ქალი, რომელიც ღირსეულ ჭაბუკს მითხოვდებოდა. ნოსარ ნისრელი აპირებდა ვაჟკაცურად გამოეყვანა საცოლე. დაავიანა. საცოლე სხვას დარჩა. ნოსარს ეს არ აწუხებს. მას ჭაბუკური შეგნება უკარნახებს დაეხმაროს კიდევაც განსაცდელში ჩავარდნილ თანამომესს (ვინც არ უნდა იყოს, თუ გინდ მისი უნებლიე მეტოქეც). ესაა სახელის მძებნელი ყველა ჭაბუკის ზნეობრივი მოვალეობა. ასეთ მოვალეობას უყოყმანოდ ასრულებს როგორც ნოსარ ნისრელი, ისე ამირან დარეჯანის ძე და ამირანდარეჯანიანის ყველა იდეალიზებული გმირი.

სეფედავლე დარისპანისძესაც მოუხდა ყოფნა „ძნელსა და სასიკვდილოსა გზასა და ადგილსა“, რომ საცოლე, ჭენთა მეფის ასული მოეპოვებინა. სეფედავლემ მოკლა ჭენთა მეფის სასიძოდ მიჩნეული არაბთა მეფის ძე. ჭენთა მეფე მზად იყო თავისი ბუმბერაზის როსაბისათვისაც კი მიეცა ცოლად საყვარელი ასული. უკეთუ სეფედავლეს დაამარცხებდა („თუ შენ სეფედავლეს აჯობეო, შენ მოგცე იგი პირმზე ასული ჩემი ცოლადო“. 395). მხოლოდ სეფედავლეს საბოლოო გამარჯვების შემდეგ მოლბა ჭენთა მეფე და სასიძოს გამოუტყდა: „შენ დღეისითგან შვილი ხარ ჩემი და მე მშობელი შენი, მით რომელ ესეთი ჭაბუკობა მოგცა ღმერთმან“ (395). საცოლემაც დიდად მოუწონა ჭაბუკობა სეფედავლეს. „პირველსა ნახვასა ზედა, ღმერთო. კარგად გამეჩვენეო“ (295). არავითარ

სატრფილო განწყობილებასა და სიყვარულს სეფედავლესა და ჰენთა მეფის ასულს შორის აღვილი არ ჰქონია, ჰენთა მეფის ასული ისევე მოიწონებდა არაბთა მეფის ძეს და ცოლად გაყვებოდა, იმას რომ შესაფერისი ვაჟაცობა და-ემტყიცებინა.

ანალოგიურია მზეჭაბუკის ისტორიაც. ამ შესანიშნავ ფალავანსაც აცნობეს, რომ: „ხაზართა მეფე არის ყოვლისა ქვეყანისა პატრონი და თვითმპყრობელი. ძე არა უვის, ასული უვის ეგეთი, რომელ ქალი მისებრ ჯერეთ დღესამდის არავის უნახავს. ზენაართა მამასა მისსა ხაზართა მეფესა უთქვამს, ვითა: სანამდის ეგეთი ჭაბუკი არა ვპოვო, რომელ მისებრი ყოველსა ქვეყანასა ზედა არა იყოს, მანამდის ამას ასულსა ჩემსა არავის მივსცემ ცოლად“. ხაზარდა მეფის ასულის ხელის საძიებლად „მოსრულ არიან ქველნი და გოლიათნი“ ჭაბუკნიო, ხოლო „მათგან რომელიცა სჯობდეს, ასულსა მისსა ცოლად შერთავს იგი ხაზართა მეფე და სამეფოსა მისსა მისცემსო“ (414). მზეჭაბუკიც გაემგზავრა ხაზართა მეფის ასულის ხელის მოსაპოვებლად. სასახლესთან, მოედანზე იმართება ტურნირები. მზეჭაბუკმა სწორედ ბრძოლის ასპარეზიდან იხილა პირველად თავისი საცოლე, რომელიც „სარკმელსა მოდგა“, და სინათლე გამოაშუქა (420). ჭაბუკების ბრძოლა საზეიმო სეირს წარმოადგენდა. სეირს ესწრებოდნენ „ყოველი ქალაქი“, მეფე და დედოფალი, მეფის ასული. გაიმარჯვა მზეჭაბუკმა. მეტოქენი არ დახოცა. „დაიმოყვრნეს და ძმად იფიცნეს“. თითქო ყველაფერი გადაწყდა, „მოველოდით ყოველთა დღეთა ქორწილსაო“ (422). მაგრამ თურმე „დღეა-მძუძესა მის ქალისასა უმძიმდა გათხოვება“, მოიპარეს ქალი, „გრძნულთა ქვეყანაში წაიყვანეს“ და ქვაბოვანში გადამალეს (გვ. 422). „სადა იგი მეფისა ასული არის, მუნ შესლვა არა ეგებისო“ (423). მზეჭაბუკი ამას არ შეუშინდა. საკვირველი ომები გადაიხდა. გამოიყვანა მეფის ასული, „მიჰყო პირსა ხელი და აკოცა“ (431). ხაზართა მეფემაც გაიხარა, „შერთო ასული მისი ცოლად მზეჭაბუკსა. დაადგა სამეფო გვირგვინი თავსა მისსა და მისცა სამეფო მისი ყოველი“ (432).

არც მზეჭაბუკს ამოქმედებდა სიყვარულის გრძნობა. ტრადიციისამებრ მაინც ბრძოლით გამოიყვანა საცოლე და დაიმტკიცა უშიშარი ფალავნის სახელი, მისი მსგავსი ჭაბუკი არ ყოფილა „პირსა ყოვლისა ქვეყანისასა“.

ჩვენ აღარ შევჩერდებით მნათობთა ამბავზე, ამირან დარეჯანის ძემ რომ გმირულად მოუპოვა საცოლეები ბაღდადელი ამირამუშლის ვაჟებს.

საინტერესოა თვითონ ამირან დარეჯანის ძის საკუთარი თავგადასავალი („ტილისმათა ამბავი“, კარი VIII). ამირან დარეჯანის ძეს ძილში რამდენიმეჯერ ვილაც დიაცი გამოეცხადა და „ეკელუცი“ ქალის გამოსაყვანად მოუწოდა; რომ გაეღვიძა, ნახა „ეტრატითა დაკრული ქალისა სახე კედელსა ზედა ეწერა“ (348). ამირანმა არაფერი იცოდა იმ ქალის შესახებ, არც ვინაობა, არც სადაურობა. სად უნდა წასულიყო, სად უნდა ეძებნა? ამირანი გრძნობდა, რომ ამ შემთხვევას უნდა გამოეცადა მისი ვაჟაცობა, გადაწყვიტა: „ანუ გავიღებ გზასა და ანუ კვლა მისსა ძებნასა შიგან მოვიკლავ თავსაო“ (349). მძიმე, ხანგრძლივი და ხიფათიანი ძებნის შემდეგ ამირანმა ტილისმათა ქვეყანაში იპოვა მისი სადგომის კედელზე გამოხატული ქალი. იგი გამოდგა დიდი ოსტარა მეფის ობლად დარჩენილი ასული, ზვარაშან ქალი. ქვრივი დედოფალი სიამოვნებით დათანხმდა ამირანის სიძობას. რადგანაც დაიდასტურა, რომ „თავისა ჭაბუკობითა შემოვლნა

ძნელნი გზანი, რომელ არავის უქმნია კაცთაგანსა ეგეთი საქმე და ნაქმარი“ (360). ამირანს „არა ენახა ჯერეთ იგი ხვარაშან ქალი“. როცა „დაასკვნეს ქორწილსა“ (361).

შინაარსიდან ჩანს, რომ ამირანი არ გამიჯნურებულა ხვარაშან ქალზე, მას არ განუცდია სიყვარულის გრძნობა, კედელზე გამოხატული სახე მისთვის თავისებურ საცთურს, საჭაბუკო ამოცანას წარმოადგენდა. უცნაურმა გარემოებამ გააღიზიანა ამირანის ჭაბუკური თავმოყვარეობა, ან უნდა ამოეცნო საიდუმლოება, გამოეძებნა ჯადოსნური გზით გამოცნადებული ხატის პატრონი ქალი, ან უნდა დაღუპულიყო. ეს იყო და ეს. სხვა რამ გრძნობას ამირანის გულში არ გაუვლია. აღმოსავლური ლიტერატურიდან ცნობილია სურათის საშუალებით გამიჯნურების მოტივები. მოვიგონოთ თუ გინდ ხოსროვისა და შირინის სიყვარულის ამბავი. მაგრამ ამირანდარეჯანიანში სხვაგვარი ვითარებაა. ამირანი არ გამიჯნურებულა ეტრატით გამოხატულ ქალზე. როგორც ვთქვით, იგი მხოლოდ ჭაბუკურმა შურმა შეიპყრო. ამირანის პატივმოყვარეობისა და თავმოყვარეობის გრძნობებმა იჩინეს თავი. აბა რა ვაჟკაცი იქნებოდა ამირანი, თუ საიდუმლოების ამოცნობის სირთულე და სიძნელე შეაშინებდა. გამოუცნობი ქიმერის წინაშე შედრკებოდა, სულმოკლეობას გამოიჩენდა. უკან დაიხევდა და სახიფათო ძიებას არ შეუდგებოდა?

ამირანს რომ სამიჯნურო გრძნობები არ აწუხებდა, ეს შემდეგიდანაც ჩანს, სეფედავლესაგან ბაღდადს მიმავალი ამირანი გადაეყარა ჭაბუკ ანთარქავის ძეს, რომელიც „ომისა მძებნელი“ ყოფილიყო. მოჰყავდა ინდოთა მეფის ასული. ვერავის გაეხედა მასთან შებმა. „ომის გასწორება“. რაღა თქმა უნდა, ამირანი შეებრძოლა გულზეიად ჭაბუკს, დაამარცხა, მოკლა, მისი საცოლე, ინდოთა მეფის ასული დაისაკუთრა. „მუნვე მაჰრი გაუკვეთა და ცოლად შეირთო“ (გვ. 402—405).

ამირანდარეჯანიანის უკანასკნელ, XII კარში მოთხრობილია, რომ ბალხეთის მეფეს აუჯანყდა ბალხამ ყამის-ძე, მოკლა პატრონი, „წაუღო ყოველი სამეფო მისი“, ობლად დარჩენილ მეფის ასულს ცოლად შერთვას უპირებდა, ქვრივმა დედოფალმა დახმარება სთხოვა ამირან დარეჯანის ძეს. მისწერა: „გაქებენ, ამირან დარეჯანის ძეო, და თუ ეგეთი ჭაბუკი ხარ, მოედ და ასული ცოლად შეგერთო, წაიღე ბალხეთისა ქალაქი“ (443). ამირანმა შეასრულა დედოფლის თხოვნა, ეახლა, გადაიხადა „ფიცხელი ომი“. დაამარცხა ბალხამ ყამის ძე. ქვეყანა გაანთავისუფლა, შეირთო ცოლად მეფის ასული და „დაიდგა სამეფო გვირგვინი თავსა“ (446).

ამრიგად, ამირან დარეჯანის ძემ სამჯერ იქორწილა, სამი ცოლი შეირთო. მას გვერდს უმშვენებდნენ ხვარაშან ქალი, ინდოეთისა და ბალხეთის მეფეთა ასულები. ამირანი მრავალცოლიანი იყო (თხზულების ზოგიერთი ვარიანტით ამირანს სამოცი ცოლი ჰყავდა). ერთი სიტყვით, ამირანდარეჯანიანისათვის დამახასიათებელია პოლიგამია. ასეთ შემთხვევაში, ცხადია, ზედმეტია ლაპარაკი რაიმე მიჯნურობაზე, ზედმეტია ლაპარაკი რაფინირებულ, რაინდულ, კურთუხაიულ ყოფაქცევასა და სიყვარულზე, მით უფრო ქალის კულტზე, თუ გინდ ქალის კულტის ელემენტებზე. რასაკვირველია, ამირანდარეჯანიანი უთუოდ ასახავს თავისებურ კეთილშობილურ ზნეობრივ ჭაბუკურ იდეალებს, ოღონდ ამ ჭაბუკობას ემჩნევა გარკვეული უხეშობა, მოუქნელობა. სიტლანქე, რაც ზოგჯერ

არაჩვეულებრივი სისასტიკის ფორმებსაც კი ღებულობს. ამირანდარეჯანიანის იდეალიზებული ჭაბუკები ჩვეულებრივ იწყნარებენ და სიცოცხლეს უნარჩუნებენ დამარცხებულ მოწინააღმდეგეს, მშვიდობიანად იყრებიან, ანდა ხდებიან ძმადნაფიცნი და პატრონყმანი. მაგრამ ხშირად უმოწყალოდ სჯიან მეტოქეთ, ხოცავენ არა მარტო მოქიშვე ფალანგებსა და ბუმბერაზებს, არამედ ქლეტხ რიგითს მოლაშქრეებს. მკვლელობანი, ანგარიშსწორება, შურისძიება — იშვიათი როდია ჩვენი საგმირო მოთხოვნათა კრებულთ თვითონ სამაგალითო მოყმე-ჭაბუკთა წრეშიც. თვითმიზნური ომების ძებნა საქვეყნო ფალანგური სახელის მოსაპოვებლად („არა არს სწორი მისი პირსა ყოვლისა ქვეყანისასა“) ამირანდარეჯანიანის ჭაბუკთა მამოძრავებელი თვისებაა. ფალანგურ-ჭაბუკური სახელის მოპოვების თვითმიზნურ ზრახვებს უკავშირდება შორეული და ზიფათიანი ადგილებიდან საცოლეების გამოყვანის ჩვეულება. „რაინდობის“ მთავარი საზომია თუგინდ უხეშობაზე დამყარებული ეფექტიანი ვაჟკაცური შემართება, შიშველი ფიზიკური ძალღონის დემონსტრაცია. ამიტომაც ამირანდარეჯანიანით იდეალიზებულ გმირობას ჩვენ ვუწოდებთ ფალანგობას და არა რაინდობას. ფალანგური ვაჟკაცობა, ფალანგური ზნეობა რაინდობის (კურტუზიული რაინდობის) მხოლოდ პირველი, დასაწყისი, პრიმიტიული საფეხურია. ამ საფეხურზე დგას ამირანდარეჯანიანი. კურტუზიული რაინდობის უმაღლესი საფეხურია ვეფხის-ტყაოსანი.

ამირანდარეჯანიანის ნიშანდობლივ დამახასიათებელი სამოტივო-შინაარსობრივი ხასიათის არსს შეადგენს ფალანგობის (ჭაბუკობის), ვაჟკაცობის, გმირობის იდეალიზაცია. ფალანგობა, ვაჟკაცობა, გმირობა იწრთობოდა და იქედებოდა უპირატესად თვითმიზნური, ზღაპრულ-ფანტასტიკური ავანტურულ-სათავგადასავლო მოღვაწეობის პირობებში. ეს გარემოება უნდა დაედგას საფუძვლად ამ თხზულების ჟანრობრივ კვალიფიკაციას. ახლა ჩვენ შეუცდომლად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ამირანდარეჯანიანი არის საფალანგ-ნო (საგმირო)-სათავგადასავლო ანუ საფალანგ-ნო (საგმირო)-ავანტურული მოთხოვნა. ცნება მოთხოვნის სახეცვლოდ პირობითად შეიძლება ვიხმაროთ ცნება რომანიც (რომანი ხომ მარტო რომანულ, ე. ი. სატრფიალო-სამიჯნურო ამბების შემცველ ნაწარმოებს არ ეწოდება). რამდენადაც ამირანდარეჯანიანი მაინც საგმირო მოთხოვნათა თითქმის დამოუკიდებელი ციკლებისაგან შედგება, უფრო სწორი იქნება ვიხმაროთ ტერმინი „მოთხოვნა“. ამრიგად, ჟანრობრივად ამირანდარეჯანიანი არის საფალანგ-ნო-სათავგადასავლო ან საფალანგ-ნო-ავანტურული მოთხოვნათა კრებულო. თუ უცხოეთის ხალხთა ლიტერატურაში მოგუძებნით მას ანალოგიას, უწინარეს ყოვლისა ეს იქნებოდა იმ ტიპის ნაწარმოები, როგორიცაა სპარსული „ყისაჲ ჰამზა“. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ამირანდარეჯანიანისა და ყისაჲ ჰამზას გარკვეული ასპექტით სიახლოვეც. მიუხედავად მათი იდეურ-შინაარსობრივი და სიუჟეტურ-კომპოზიციური სხვაობისა¹.

ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის

კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 5. 4. 1965 წ.)

¹ ალ. ბარამიძე, ამირანდარეჯანიანის გარემო (საქ. სსრ მეცნ. აკად. საზ. მეცნ. განყოფილების შოაშვე, 1960, №—1, გვ. 260—268).

А. Г. БАРАМИДЗЕ

*К вопросу об определении литературного жанра
„Амирандареджаниани“*

Резюме

Критически рассмотрев существующие по данному вопросу взгляды, автор статьи приходит к выводу, что приписываемая Мосе Хонели (XII в.) повесть «Амирандареджаниани» относится к героическо-авантюренному жанру средневековой литературы.

---

3. ბერაძე

„ილიადის“ მხატვრული ადგილები

1. ჰომეროსის დიადი პოემა, პირველყოვლისა, უკვდავია მისი მხატვრული ღირსებით. სხვა მაჩვენებელი გარდა იმ სწორუბოვარი მხატვრული თვისებისა, რომელიც პოემას ახასიათებს, არ შეიძლებოდა გამხდარიყო საკმაოდ საბუთი იმისა, რომ ჰომეროსის ქმნილებანი დაუბრკოლებლად გადალახვდნენ საუკუნეთა სივრცეებს და ჩვენ დრომდე მოაღწევდნენ ვითარცა პოეზიის ხელთუქმნელნი თვალმარგალიტნი. ესეთიური და მხოლოდ ესეთიური თვისებანია—გიმეორებთ—ჰომეროსის პოემათა არა თუ უკვდავებისა, არამედ მათი ჩაუქრობელი სხივოსნობის ძირითადი მიზეზი.

ეს გარემოება თითქოს ყველასათვის ნათელია, ყველგან აღიარებული, მაგრამ ამ დებულების მარტოოდენ აღიარება საქმეს არ შევლის. რადგან ჰომეროსის ქმნილებათა მრავალი საკითხის განხილვისას ზოგჯერ უგულვებელყოფილი რჩება თვით ჰომეროსის ქმნილებათა ქეშმარიტი მხატვრული გაგება.

საქმეს აბრკოლებს კრიტიკიუმის უქონლობა. არის საუბარი რაზედაც ვნებათ: ჰომეროსის ხანაზე, მისი მოღვაწეობისა და ცხოვრების ადგილზე; რომელმა ქალაქმა თუ რომელმა მხარემ ელადისა მისცა მსოფლიოს ესოდენ სასიქადულო პოეტი, წამოყენებულია საზოგადოებრივი ურთიერთობის საკითხები, თუ კიდევ ფრიადაყურადებო კვლევანი ენისა და ლექსისა და კიდევ სხვა ათასი რამ; მაგრამ ყოველივე ეს დამხმარეა და არა ძირითადი. რაღა თქმა უნდა, ჯერ ნაწარმოები უნდა. იცოდე და შემდეგ მის ირგვლივ მსჯელობა არის შესაძლებელი. მაგრამ საქმეს ისევ ის აბრკოლებს, რომ ეს მეორე რიგის, დამხმარე პრობლემები ზოგჯერ ჩრდილავს მთავარს, ძირითადს. ამიტომაც იყო, რომ დრერუბი მის წიგნში „კლასიკური ფილოლოგიის პერიოდები“ წერდა: „Wir müssen wieder lernen, den Dichter als Dichter zu verstehen, Fähigkeit die Scaliger, Fr. A. Wolf, Gottfrid Hermann, Aug. Boeckh, Lachmann und ihren Schülern fehlte. Ihnen ging das eigentliche Gefühl für Poesie leider völlig ab. Die philologische Wissenschaft des 19. Jahrh. gaben Schülern Steine statt Brot“.¹

ამ ვრცელი ამონაწერიდან საცხებით ნათლად ჩანს ის გულისტკივილი, რაც გამოწვეულია პოეზიის ქეშმარიტი ბუნების გაუთვალისწინებლობით.

თუმცაღა დრერუბის საყვედური ადამიანს რამდენადმე გადაჭარბებულია—დაც კი შეიძლება მოეჩვენოს, რადგან ინელია ასე ხელალებით წაშლა იმ

¹ E. Drerup, Perioden der klassischen Philologie, Utrecht, 1930, 83. 45.

დიდი ღვაწლისა, რომელიც მის მიერ განქიქებულ მეცნიერებს მიუძღვის, მაგრამ ერთი რამ სავსებით აშკარაა—კლასიკური ფილოლოგიის მიზნებისა და საკითხის კვლევის დროს თითქმის სრულიად უყურადღებოდ დატოვეს ელინთა გენიის ნამოქმედართა ის მხარე, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანი და ძირითადი იყო, დაივიწყეს ელინთა პოეზიის პოეტურობის საკითხი, დაივიწყეს ესთეტიური ღირებულება მისი. და სწორედ ამ გარემოებამ იყო დრერუპს რომ ათქმევინა „მეცხრამეტე საუკუნის ფილოლოგიური მეცნიერება (იგულისხმება კლასიკური ფილოლოგიის მეცნიერება პ. ბ.) მოწაფეებს პურის ნაცვლად ქვას აწვდიდაო“.

მართალია, ეს სიტყვები ამ ოცდაათი წლის წინათ არის წარმოთქმული, მაგრამ შეიძლება ითქვას, რომ კლასიკური ფილოლოგიის მიმართ იგი ისევ ძალაშია. ელინთა და რომაელთა პოეზიის ნამდვილი ესთეტიური შესწავლა ჯერ კიდევ შორეულ, მიუღწეველ მიზნადღა გვესახება.

ამ გარემოების დასადასტურებლად შორს წასვლა არ დაგვჭირდება. აი, ახლახან რუსულ ენაზე გამოვიდა მოსკოველი პროფესორის „ლოსევის წიგნი“, რომლის პირველსავე აბზაცში ვკითხულობთ: Содержа в себе огромное количество разного рода сказаний и будучи весьма значительным по размеру (В „Илиаде“ 15693 стихотворных строки, в „Одиссее“ их 12110), эти поэмы не могли появиться внезапно, в виде произведения только одного гениального писателя¹. როგორც ვხედავთ, წიგნის ავტორი იმთავითვე ავლენს ჰომეროსის ქმნილებათა შეუფასებლობას სწორედ ესთეტიური თვალსაზრისით. მისთვის ჰომეროსის ქმნილებანი სხვადასხვანაირ აურაცხელ თქმულებათა კრებულს წარმოადგენს. რაღა თქმა უნდა, რომ საქმისადმი ასეთი დამოკიდებულების შედეგად არ იქნება საკვირველი პროფ. ლოსევმა უგულვებელყოს თვით მთავარი გმირი „ილიადისა“ აქილევსი და ასეთი სიტყვებით „შეამკოს“ იგი:... „აქილევსი განრისხდა წვრილმანის გამო (из-за пустяка), რაც არაარაობაა შედარებით იმ საქმის სიდიადესთან, რისი გულისთვისაც იგი მოსულა ტრაში“, „აქილევსიო—განაგრძობს ავტორი—ტოვებს ბრძოლას მხოლოდ იმის გამო, რომ მთავარსარდალმა წაართვა მას ტყვე ქალი. სხვა ისტორიულ ეპოქაში ფრონტიდან ასე წასვლისათვის იგი სასტიკად იქნებოდა დასჯილი. „ილიადაში“ კი აქილევსს თავს ევლებიან, ელოლიაებთან და იგი მაინც ჯიუტობს იმ დროსაც კი, როცა მან მიიღო საკმაო დაკმაყოფილება. შემდეგ იგი უბრუნდება ბრძოლას. მაგრამ ეს დაბრუნება ხდება არა მონანიებისა ან რაიმე პრინციპული გადაწყვეტილების გამო, არამედ ნაკარნახევია დამატებული მეგობრის სისხლის აღების წყურვილით“².

მოგვიტევეს პატივცემულმა ავტორმა, თუ ჩვენ თავს უფლებას მივცემთ ვუსაყვედუროთ მას: იგი ავლენს ჰომეროსის ქმნილებათა, ამ შემთხვევაში „ილიადის“, სრულ შეუფასებლობას სწორედ ესთეტიური თვალსაზრისით. ასეთი შეუფასებლობა კი გამომდინარეობს იმ მცდარი საფუძვლებიდან, რითაც პატივცემული პროფესორი ცდილობს გაიგოს ჰომეროსი და მისი ქმნილებანი. მისი შეხედულებით, ეპიკური სტილის არსება არის ობიექტურობა, რაც სავ-

¹ А. Ф. Лосев, Гомер, 1960.

² იქვე, გვ. 5.

³ დასახ. ნაშრ., გვ. 162—163.

სებით სწორია. სწორია ის, რომ პოეტი საკუთარ პიროვნებას ჩქმალავს, არ ეხება, აბა სად ექნება ჰომეროსს და მის პიროვნებას ადგილი იქ, სადაც პოეტის ლეგისია და პექტორის ბრძოლებზეა საუბარი, ან თუ გინდ რომელიმე სხვა ეპიზოდი ავიღოთ. ჰომეროსს არ შეუძლია თავისი პიროვნება ჩართოს პოემაში იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ მისი გმირები მასზე ხუთი-ექვსი საუკუნით ადრე ცხოვრობდნენ, მაგრამ აქედან სრულიად არ შეიძლება იმ გასაოცარი დასკვნის გაკეთება, რასაც ვპოულობთ პროფ. ლოსევიან: „Эпический художник как бы совсем не пользуется своей фантазией“ (გვ. 123. ხაზი ჩვენია—პ. ბ.), ან კიდევ: „...в свои произведения он ничего не должен вкладывать личного, случайного, капризного, что все изображаемое им не выдуманно им самим“.¹

აი, ასეთი შეხედულების საფუძველზე, რაღა თქმა უნდა, ძნელი არის გაითვალისწინოს ადამიანმა ჰომეროსის გენია, საუბარი მის ქმნილებათა ესთეტიურ ღირებულებაზე ამ პოზიციებიდან სავსებით გამორიცხულია. თუმცა იგივე ლოსევი მეორე გვერდზე შემდეგსავე აბზაცში წინააღმდეგობაში ვარდება და იძულებულია აღიაროს определенная позиция творческой личности-ს არსებობა, მაგრამ იქვე არღვევს მისგან თქმულს—ყოველივეს, რაც მას პოემის ესთეტიურ ღირებულებაზე წამოცდენია.

ამ შეხედულების მიხედვით ჰომეროსი წარმოგვიდგება როგორც შემოქმედებითი ფანტაზიის არმქონე პიროვნება, შემკრებელი აურაცხელ თქმულებათა.

ლოსევის ამ მოსაზრებას არ ეთანხმება და არღვევს, უპირველეს ყოვლისა, თვით ელინ პოეტთა და ისტორიკოსთა სავსებით სწორი შეხედულებანი, რომელნიც სადაოდ არ ხდიან ჰომეროსის შემოქმედებით გენიას. ასე მაგალითად, არისტოტელესთან ვკითხულობთ: „გარდა ამისა ეპოპეას იგივე სახეები უნდა ჰქონდეს, როგორც დრამას.... მასაც უნდა ჰქონდეს პერიპეტიები, გამოცნობანი და ამამღელვარებელი ვნებანი, გარდა ამისა, აზრის მიმდინარეობა, ენობრივი ექსპრესიები (λέξις) ყოველივე ეს ჰომეროსმა პირველად და დიდი ხელოვნებით გამოიყენა. „ილიადა“ არის მონოლითური და პათეტიკური. გარდა ამისა, აზრის მოქნივითა და აზრის სიღრმით ჰომეროსმა ყველა პოეტები უკან მოიტოვა“.

„საჭიროა თავი და ბოლო მთლიანობაში იქნეს გათვალისწინებული. და ეს შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ (პოემა) კომპოზიციურად უმცირესი იქნება, ვიდრე ძველ ეპიკოსთა თხზულებები“.²

არისტოტელეს თქმული ეპოსზე სათანადო შესწავლას მოითხოვს. ჩვენ ამ შემთხვევაში ის გვაინტერესებს, რომ „ილიადის“ ვითარცა, მხატვრული მოვლენის ზოგიერთ უგულვებელმყოფელთ ერთხელ კიდევ მოვაგონოთ, რომ ჰომეროსი ძველ თქმულებათა გადამმღერებელი როდია, ან, მითუმეტეს, ძველ სიმღერათა შემკრებად მისი ჩათვლა სრული გაუგებრობა იქნებოდა.

ფრიად მნიშვნელოვანია არისტოტელეს მოსაზრება ეპიური ნაწარმოების ერთ მთლიანობაში აღქმისათვის თქმული. და განსაკუთრებით საგულისხმო

¹ А. Ф. Лосев, Гомер, 1960, гв. 123-124.

² არისტოტელე, „პოეტიკა“, XXIV, თარგმანი ს. დანელიასი, მცირეოდენი შესწორებით.

სწორედ ისაა, რომ არისტოტელე იქვე ებოსის კომპოზიციაზე მსჯელობს და ნათლად გვიდასტურებს, რომ ებოსი (მას მხედველობაში სწორედ ჰომეროსის პოემები აქვს—პ. ბ.) „უმცირესი იქნება, ვიდრე ძველ ეპიკოსთა თხზულებანი“.

2. სათანადო შრომის საგნად გავხადეთ ჩვენ „ილიადის“ კომპოზიცია. ჩვენი მუშაობის შედეგის ძირითადი დებულებანი („ილიადის“ კომპოზიცია) მოხსენდა 1961 წლის ივნისში კლასიკური ფილოლოგიის საეციალისტთა მეორე საკავშირო კონფერენციას. მოხსენებაში ნათლად იყო ნაჩვენები, რომ აქილევსის რისხვა, რაც ჰომეროსის მიერ გამოცხადებულია პოემა „ილიადის“ მთავარ თემად, არ შეიძლებოდა ყოფილიყო წინანდელი, ძველი ეპიკოსების თემა. ძველი ეპიკოსების თემა იყო ტროის ომი. ჰომეროსისთვის ტროის ომი არ არის საინტერესო, ამიტომ „ილიადაში“ გადაყენებულია იმ „ძველი პოემის“ მოქმედნი პირნი და მათ ნაცვლად ახალია და ამ ახალთა შორის ყველაზე ახალი პოემის თვით მთავარი გმირი აქილევსი ჩანს. ამიტომაც არის, რომ ჰომეროსს არ მიჰყავს პოემა ტროის აღების აღწერამდე, თუმცა პოემა იწყება ტროის ომის უკანასკნელ, მეათე წელს.

მასალის მიმართ ასეთი, შეიძლება ითქვას, თვითნებური მოპყრობა ძალედვა მხოლოდ უდიდეს პოეტს, რომელსაც ჰყოფნიდა სითამამე ტრადიციული გმირები ტროის ომისა ჩამოეყენებინა, დაეჩრდილა და მის ნაცვლად ახალი გმირები და ახალი სიტუაციები „მოეგონებინა“.

სწორედ ამ გზაზე დამდგარ პოეტს შეეძლო შეექმნა ნაწარმოები, რომელშიაც იქნებოდა „ამამღელვარებელი ვნებანი“ და არა ძველთაგან ნაამბობ მოტივთა ოდენ გადამღერება. მხოლოდ მას შეეძლო აქილევსის რისხვაზე დამყარებული პოემა უაღრესად „პათეტიკური“ გავხადა; და ბოლოს, ამამღელვარებელ ვნებათა გამომეტყველი პათეტიკური პოემა აზრის სიღრმით იმზომ დაეტვირთნა. რომ უკან ჩამოეტოვებინა ყველანი, რომლებსაც მასზე ადრე ამ დარგში მოღვაწეობა უცდიათ.

ჰომეროსის, ვითარცა ახალი პოემის შემოქმედის წინაშე, ყველაზე ურთულესი ამოცანა იდგა. მას უნდა მოენახა შესაძერისი მხატვრული დასაბუთება იმ მიზეზისა, რამაც მისი პოემის სიერცეში ტროელთა და აქაველთა შორის ომი გამოიწვია. რომ არსებობდა ჰომეროსზე ადრინდელი დასაბუთება ტროის ომისა და მისი მიზეზის, ეს ყველასათვის ნათელი იყო, მაგრამ ჰომეროსს ხომ არ შეეძლო გააყოლოდა ტრადიციით გატკეპნილ გზას, რადგან მაშინ ხომ მას თვით მისი სანუკვარი თემის — აქილევსის რისხვის შეცვლა მოუხდებოდა. მაგრამ ჰომეროსის გენიალობას სწორედ ის გარემოება ადასტურებს, რომ მან მოახდინა პირდაპირი შეიძლება ითქვას—სასწაული: აქილევსის რისხვის ვითარებაში მან შესძლო მოექცია პოემის დასაწყისის ტროელთა და აქაველთა პირველი ბრძოლის დასაწყისიც.

თუ როგორ შესძლო მან ამ ორი დამოუკიდებელი გარემოების შეთავსება, აი, ეს არის საკითხთა საკითხი, რომლის გადაწყვეტა შეეძლო მხოლოდ გასაოცარი ძალის შემოქმედს.

და აი, სწორედ ამ სწორუპოვარი მხატვრული ამოცანის გადაწყვეტის გარკვევა შეგვიწყობს ხელს, რომ შევიმუშაოთ ნათელი წარმოდგენა ჰომეროსზე, ვითარცა ჰემმარიტად შეუღარებელ ოსტატზე.

პოემის დასაწყისი—საექსპოზიციო ნაწილი—აქილევის რისხვის შემდეგ დებას უნდება. ამ მიზნის მისაღწევად დასჭირდა მას ქურუმ ქრიზეს გამოყვანა, ქრიზეს შეხვედრა აგამემნონთან, იმ აგამემნონთან, რომელიც არის არგოსელთა სარდალი. აგამემნონი უკუაგდება მოხუც ქრიზეს და შეურაცხყოფილი ქრიზე მიმართავს აპოლონ ღმერთს. აპოლონი იძიებს შურს ქრიზესათვის და მოწამლულ ისრებს დაუშენს აქაველებს. მებრძოლთა ხოცვა-ჟლეტა გრძელდება ცხრა დღეს. მეათე დღეს სახალხო კრებაა და აქ, ამ კრებაზე მოხდება აქილევისა და აგამემნონის წაქიდება, აგამემნონი შეურაცხყოფს აქილევს, ართმევს მას ბრიზიდა ტყვე ქალს და ამით უზომოდ გაშმაგებული აქილევის იქვე აპირებს გაუსწორდეს აგამემნონს, ქალღმერთ ათინას რომ არ ეხსნა იგი სიკვდილი-საგან.

დაიწყო აქილევის რისხვა, დაიწყო თვით პოემაც—მისი მთავარი სიუჟეტი, მაგრამ საქმე ის არის, რომ აქილევის რისხვა აქაველთა შორის მომხდარი შინაგანი ხასიათის კონფლიქტია და ამ კონფლიქტზე არ უნდა იყოს შესაძლებელი აქაველთა და ტროელთა შორის მიმდინარე იმის მოახლოება, და, მითუმეტეს, სრულიად შეუძლებელი ჩანს, რომ ამ კონფლიქტმა—აგამემნონსა და აქილევს შორის ჩამოვარდნილმა უშუალოდ და მტრობამ გამოიწვიოს ტროელთა და აქაველთა საბრძოლო დაჯახება. ერთი სიტყვით, ჰომეროსის წინაშე აღიმართა გასაოცრად რთული ამოცანა: აქილევის რისხვის საფუძველზე უნდა მოგვარდეს არა მარტო დასაწყისის, პოემის მთავარი სიუჟეტური ჩანაფიქრის განხორციელება, არამედ ამავე აქილევის რისხვის საფუძველზე უნდა იქნეს დამყარებული ყოველივე მნიშვნელოვანი, რაც კი რამ აოქროს ხდება, და მათ შორის ტროელთა და აქაველთა პირველი შეტაკებაც (წარმოდგენილი თვით პოემის ფარგლებში). მკითხველისათვის არ შეიძლება სავალდებულო იყოს იმის ცოდნა, თუ რა მოხდა წინათ, მკითხველი ანგარიშში ჩააგდებს მხოლოდ მას, რასაც იგი უშუალოდ თვით პოემაში იპოვის. და რაწამს პოემის ავტორს მოუხდება თავი გაართვას ამ დაბრკოლებას იოლი გზით, იმ წამს დაიწყება გარდაუვალი მარცხი, გარდაუვალი დაშორება მხატვრული ნაწარმოებისათვის მიუცილებელი ესთეტიურის ფარგლების და იმ საზღვრისა, რომლის იქით მხატვრულობაზე ფიქრიც კი აღარ შეიძლება.

მაშასადამე, ნათელია: აქილევის რისხვა, რაც პოემის მთავარ სიუჟეტად აქვს აღიარებული ჰომეროსს, არ გამოდგება იმის საკმაოდ საბუთად, რომ აქაველები და ტროელები ერთიმეორეს ეკვეთნენ. მაგრამ რაც შეუძლებელია ჩვეულებრივი ლოგიკური მსჯელობის თვალსაზრისით, შესაძლებელია მხატვრული ლოგიკის საფუძველზე, თუ, რა თქმა უნდა, საქმე გვაქვს ნამდვილ გენიოს შემოქმედთან.

ჩვენს ამოცანას შეადგენს კვალდაკვალ გაგსდიოთ ჰომეროსის მიერ განვილი გზას, რომ შესაძლებელი გახდეს შეუძლებელის დადასტურება, დადასტურება იმისა, თუ როგორ შესძლო ჰომეროსმა მიუღწეველი მიზნის მიღწევა.

გავვყვით ჰომეროსს: აქილევის განრისხების შემდეგ, მას შემდეგ, რაც მან დატოვა სახალხო კრება და საკუთარ კარავს დაუბრუნდა, ჰომეროსი მოგვითხრობს—როგორ გაუყენეს გზას ქრიზიდა, თუ როგორ ჩამოართვეს სატროფო აქილევს (ბრიზიდას აქილევის მეგობარი პატროკლე ჩააბარებს აგამემნონისაგან მოგზავნილ გზირს).

ბრიზიდას წაყვანის შემდეგ აქილევსი გვერდზე გადგება, რომ მგერაჲს რებს ცრემლი განარიდოს. იგი მიდის ზღვის პირას და დედას, თეტიდა ქალღმერთს, მოუხმობს.

დედა შეიბრალებს, თანაუგრძნობს. ამშვიდებს მას და პირდება, რომ იშუამდგომლებს ზევსთან; და მართლაც, თეტიდას შუამდგომლობას ზევსთან შედეგად ის მოჰყვება, რომ აგამემნონი იხილავს მაცდურ სიზმარს—ვითომც ელის მას ძლევა მტრებზე და ქალაქ ტროას დამხობა. გამარჯვებაში დაჯვრებული აგამემნონი შეჰკრებს ჯარს და გამოსაცდელი სიტყვით მიმართავს მხედრობას: ბრძოლა უშედეგოა და შინ დაებრუნდეთო. გახარებული მხედრები მიეტანებიან გემებს და აი, კიდეც უნდა ჩაუშვან გემები ზღვაში, რომ ჰერას ჩაგონებით ქალღმერთი ათენა წააქეზებს ოდისეეს ხელი გამოიღოს და შეაჩეროს აქაველთა ლტოლვა.

„ილიადის“ ეს ადგილი ჰომეროსის მიერ მთლიანად იმისათვის არის გამოხატული რომ შეიქმნას შთაბეჭდილება: ვითომც აქაველნი აი ეს-ეს არის ახლახან მოსულან ტროას კედლებთან. ეს მხატვრული მონაპოვარი უაღრესად მნიშვნელოვანია, რადგან ამ პოზიციიდან უკვე შესაძლებელი ჩანს შეუძლებლის შესრულება, ე. ი. აქილევსის რისხვისათვის იმ ფუნქციის მიკუთვნება, რაც იმთავითვე მისთვის ჰომეროსს, ვითარცა საკუთარი მხატვრული მიზნის მქონე შემოქმედს, მიუნიჭებია და განუსაზღვრავს.

აი, ჯარი კიდეც შეგროვდა, მესამე სიმღერა ტროელთა მხედრობის საბრძოლო შემადგენით იწყება, მაგრამ ჯერ ბრძოლა არ არის დაწყებული. ჰომეროსს გამოჰყავს პარისი, რომელიც მარტოდბრძოლაში იწყევს აქაველთა გმირებს. აი, მას თვალი მოჰკრა მენელაოსმა. აქ იწყება ძველის მოგონება. მენელაოსში იღვიძებს ბრძოლის ჟინი. იგი უახლოვდება პარისს, მაგრამ პარისი დამფრთხალი გარბის. ამას ჰექტორის საყვედური მოსდევს. და ამ საყვედურით დარცხენილი პარისი მზად არის გაჰყვეს მენელაოსს მარტოდბრძოლაში. ჰექტორი ძმის გადაწყვეტილებას უცხადებს აქაველებს. ტროელთა წინადადება მიღებულია. ამას მსხვერპლთა შეწირვა მოჰყვება, მერე ელენეს მოსვლა ტროის უხუცესთა კრებულთან. ვიმეორებთ: ეს ყოველივე მიტომ დასჭირდა ჰომეროსს, რათა შეექმნა ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოა ეს-ეს არის ყოველივე თავიდან იწყებაო. მას გამოჰყავს პარისი, მენელაოსი და აი, ახლა ჯერი ელენეზე მიდგა. ელენე მაღლიდან ხედავს მისიანებს, აცნობს მათ ტროელთა უხუცესებს. ამ დროს იხმობენ პრიამს, მან უნდა შეასრულოს ფიცი. ყოველივე წესისამებრ სრულდება. მოხდება ბრძოლა და მენელაოსისაგან ძლეული პარისი ტყვედ უვარდება გამარჯვებულს, ჰომეროსი აქ მოახდენს გასაოცარ, არნახულ ამბავს: ქალღმერთი აფროდიტე იტაცებს პარისს ელენესათვის. ყოველად შეუძლებელია მოხდეს მოტაცება ვაჟისა ქალისათვის. ამგვარ ფაქტს არ იცნობს არც ერთი საგმირო პოეზიის ტრადიცია, მაგრამ ჰომეროსისათვის არ არსებობს საზღვარი და არც კანონი. იგი თვით პარის კანონმდებელი და ამიტომაც მას სულ არ აფიქრებს ის გარემოება, რომ აქ მან გასაოცარი სითამამით დაარღვია საგმირო ეპოპეის წმინდათაწმინდა: ვაჟისათვის ქალის მოტაცების ნაცვლად ქალისათვის ვაჟი მოატაცებინა ქალღმერთ აფროდიტეს. აქ აფროდიტე შემთხვევით როდია გამოყვანილი. ავი მისი მეოხებით შესძლო პარისმა ელენეს ხელთგდება, ასე იყო თქმულების მიხედვით, ხოლო პოემაში

ყოველივე ეს უაღრეს მხატვრულ გამართლებას პოულობს, რამეთუ ამ გზით ჰომეროსი ქმნის შთაბეჭდილებას გასაოცარი სიახლისა, თითქმის ყოველივე ეს მსმენელისა თუ მკითხველის წინაშე ხდებოდეს. ამავე დროს კი ბიძგი ყოველ-სავე მომხდარს მისცა მაინც აქილევსის რისხვამ. აქილევსის რისხვას აკი ზე-სის მაცდური სიზმარი მოჰყვება და სწორედ ამ მაცდური სიზმრით წაქეზებული აგამემნონი ბედავს გამოსაცდელი სიტყვით მიმართოს ჯარს და მოუწოდოს მას სამშობლოში დაბრუნება. ამგვარი გზით შესძლო ჰომეროსმა თავი დაედ-წია ტრადიციისაგან და ანავე დროს ტრადიციისათვის ერთგვარი მსხვერპლი მიეზღო, მაგრამ ყოველივე ეს ისევ და ისევ აქილევსის რისხვის ნიშნით არის ჩატარებული.

ამას შემდეგ მოჰყვება პანდარეს ისრის მოღალატური ტყორცნა და მენე-ლაოსის დაჭრა. ეს ეპიზოდიც მთლიანად ახალია და აქ ტრადიციიდან არაფე-რია საგულებელი, რამეთუ ამ ეპიზოდს ეკისრება ტროის ირგვლივ მომხდარი ბრძოლა მხატვრულად დაასაბუთოს და სხვა არაფერი. ცხადია, მოღალატე ტროელები სათანადოდ უნდა დაისაჯონ.

ატყდება ბრძოლა ტროელთა და აქაველთა შორის, და ეს ბრძოლა ტრო-ელთა წარუმატებლობით აღინიშნება მანამ, სანამ ტროელები დანაშაულს მსხვერპლთა შეწირვით არ გამოისყდიან.

აი, ამ საექსპოზიციო ნაწილში ჰომეროსმა, შეიძლება ითქვას, შეუძლებელი შესძლო. მან ხაჩი მიუზღო ტრადიციას—გამოიყვანა ჰარისიცი, ელენეც, მენე-ლაოსიც, მაგრამ მხოლოდ იმისთვის, რომ მის პოემაში პირველი ბრძოლა დაე-საბუთებინა, მხატვრულად გაემართლებინა, და ყოველივე ეს ერთი შეხედვით სრულიად შეუძლებელ, მისი პოემისათვის წამყვან თემაზე, აქილევსის რისხვის თემაზე დაემყარებინა.¹

3. „ილიადის“ მესამე სიმღერაში მხატვრული თვალსაზრისით განსაკუთ-რებული აღნიშვნის ღირსია ელენეს წარმოსახვის ხერხი (იხ. „ილიადა“, III, 155—160).

პროფ. გრ. წერეთელი მისი ბერძნული ლიტერატურის ისტორიის I ტომ-ში (გვ. 29) აღნიშნავს, რომ „თვით ელენე ჰომეროსს აღწერილი არა ჰყავს, მასზე მხოლოდ ტროის უზუცესნი ლაპარაკობენ. მაგრამ მათი ლაპარაკით ისე-თი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქმის ჩვენ წინ იყოს რაღაც ღვთაებრივი, სიტ-ყვით აღუწერელი:“

В ней детская сияла благость
И думы легкой чистота;
Самой была как будио в тягость
Ей роковая красота.

(მაიკოვი)

¹ ლიტერატურაში არ არსებობს ცდა როგორმე აიხსნას ეს ფრიად რთული ადგილი „ილიადისა“, სადაც თითქმის მივიწყებული ჩანს პოემის მთავარი თემა „აქილევსის რისხვა“ და წინ არის წამოწეული პარისისა და ჰენელაოსის მატრადბრძოლის მოტივი, როგორც მიუ-ცილებელი ეპიზოდი აგაველთა და ტროელთა ბრძოლის დასაწყისის დამასაბუთებელი (იხ. ს. ყა-უხიშვილი, „ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1950 წ., გვ. 47).

გრ. წერეთელი საესეებით სამართლიანად აღნიშნავს ჰომეროსის მიერ გამოყენებულ ხერხზე ელენეს სწორუბოვარი სილამაზის საჩვენებლად—მასზე „მხოლოდ ტროის უხუცესნი ლაპარაკობენო“.

ი, სწორედ ამ უხუცესთაგან ერთის ნათქვამი იპყრობს ჩვენს ყურადღებას, რომელსაც ჰომეროსი ყველას მიაწერს (ილ. III, 154-155);

ὦ δ' ἄγ' οὐνεῖδ' οἶσ' Ἑλένην ἐπὶ πύργῳ ἰόνσαν,

ἦ κα πρὸς ἀλλήλους ἔπεια περέρχυντ' ἀγύρην.

ჰომეროსს არ გამოჰყავს რომელიმე ერთი აქ მოყვანილ სიტყვების მთქმელად. თქმა არ უნდა, ისინი ყველანი ერთად ამ სიტყვებს არ ამბობენ და ვერც იტყვიან, მაგრამ ის სიტყვები, რომლებიც ჰეგზამეტრის ხუთ სტრიქონს შეიცავს, არის იმ განწყობილების გამომხატველი, რომლითაც იყო შეპყრობილი ყოველი იქ მყოფი მოხუცთაგანი, რომელმაც განიცადა ელენეს მშვენიერება, და მერე რა სიტყვებითა აქვს გამოხატული ჰომეროსს ეს საერთო აღფრთოვანება:

„ტროის, არგოსის შვილებისად აუგს ვერ ვიტყვით,
ამგვარ ქალისთვის რომ ამდენ ხანს ერთუროს ებრძვიან,
ვინც დედა-ღმერთებს სილამაზით შესწონებია.
თუმც ასეთია, დე ნავეებით შინად მიიქცეს
ჩვენ და ჩვენ შვილთა ჭირ-ვარამის განსარიდებლად“.

(„ილიადა“, III, 154-155)

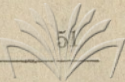
მოხუცთაგან წარმოთქმული ასეთი მსჯავრი გვიჩვენებს, თუ რა დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია ელენეს სილამაზეს ტროის უხუცესებზე, რომელთა შორის არის თვით პრიამი, სხვა ფრიად ატივიცემული ტროის მამებიც, რომლებსაც ვინ იცის რამდენი ვაი-უბედურება უნახავთ ელენეს გადამკიდე. ვინ იცის, რამდენი უხუცესის შვილი მსხვერპლად შეუწირავს ელენეს სილამაზეს. მართლაცდა, რამდენი სითამამე გამოუჩენია დიდ ჰომეროსს, რამდენი პოეტური გამბედაობა და შთაგონება; მოხუცთა გრძნობისათვის მიფერფლილ გულში ისეთი კოცონი დაუგზნია, რომ იმის მცხუნვარებას მიუღწევია მოხუცთა გონების საზღვრებამდე და მოხუცთა კრებულისათვის მოხუცობის ასაკის დამახასიათებელი ცივი განსჯის უნარი წაურთმევია. ჭეშმარიტად ბრძნულად მიუხვდა არისტოტელე ჰომეროსს, როდესაც განაცხადა „ჰომეროსი მისი აღწერის გასაოცარი უპირატესობით დაუჯერებელს დასაჯერებელსა ხდის“.¹

მართლაც და დაუჯერებლად ჩანს მოხუცთა ესოდენი თაყვანისცემა ელენეს სილამაზისა, მაგრამ იმ სიტყვებით, რომლის მეოხებით იგი ახერხებს მოხუცთა გულის ნაღები გვიჩვენოს, მართლაც რომ დაუჯერებელია და ამდენად პოეტური; ამ სიტყვებში მოწმობული თაყვანისცემა, სასოება გამოხატული, თანაც შიში და კრძალვა იმ გამოუცნობი მოვლენის მიმართ, რაშიც ელენეს სახებით მათ წინაშე გამოცხადებულა ვითარცა ღმერთების მიერ მოვლინებული სასჯელი თუ გარდაუვალი ბედისწერა.

4. „ილიადის“ მხატვრულ ადგილთა შორის აღსანიშნავია მეექვსე სიმღერიდან, სახელდობრ, ანდრომაქესა და ჰექტორის გამოთხოვება: „ეს შესანიშნავი სცენა—ამბობს გრიგოლ წერეთელი—რომელშიაც ჰომეროსმა თავის თავს

¹ იხ. არისტოტელე, „პოეტიკა“, თავი 24.

გადააჭარბა, ისმის როგორც მეექვსე სიმღერის უკანასკნელი აკორდი და მისი ძრწუნებელ შთაბეჭდილებას ქმნის“.¹

გავისენოთ ამ სცენის დეტალები: ბრძოლის ველიდან დაბრუნებული ჰექტორი მისულა პარისტან და უმოქმედობის გამო საყვედურს ეუბნება. იგი ამ დროს მისი ტურთა მეუღლის თანდასწრებით იარაღის თვალყურებაშია. ჰექტორს ეჩქარება, იგი მეუღლეს—ანდრომაქეს ეძებს, ანდრომაქე წასულა ტროის კოშკზე, რაკი შეუტყვია აქაველთაგან ტროელთა შევიწროების ამბავი. ჰექტორიც მიდის ტროის კარიბჭეებისაკენ იმ მხარეს, სადაც ანდრომაქე ეგულება. და აი, აქ მათი შეხვედრის ადგილზე აგვიწერს ჰომეროსი ცოლ-ქმრის გამოთხოვებას.

ანდრომაქე ემუდარება ჰექტორს თავი მოარიდოს ბრძოლის ველს, ქალაქში ჩაიკეტოს, შეტევის ნაცვლად თავდაცვა არჩიოს. ნუ დააობლებ შენ ვაჟს და მე ნუ დამაქვრივებო. ჰექტორის ჯასუხი წარმოადგენს ამ სცენის უმესანისწავეს ადგილს. მას კარგად ესმის მოსალოდნელი საფრთხე. მაგრამ მან კარგად იცის, რომ თვითონ უნდა მისცეს მაგალითი სხვა მებრძოლებს, მაგალითი თავდადებისა და სამშობლოს სიყვარულისა, მაგალითი მტერთან შეუპოვარი ბრძოლისა. ჰექტორი წარმოიდგენს გონების თვალთ ქალაქ ტროის დარღვევას, დედ-მამის უბედურებას, მას არ აფიქრებს არც ძმებისა და ყველა თავისიანის ბედი იმზომ, რაზომ აშფოთებს თვით ანდრომაქეს ხედრი, რომელსაც ტყვეობა მოელის. ჰექტორი წარმოიდგენს უცხოთა ქვეყნად ანდრომაქე მონად როგორ გამხდარა, როგორ ავალებენ შეუფერებელ სამუშაოს და რომ მას ასეთ დამამცირებელ ვითარებაში მყოფს, გაუბედურებულს, ატირებულს თვალს მოჰკრავს ვინმე გამვლელი და იტყვის:

„ჰექტორის მეუღლეა, ჰექტორის, ინც ტროელთა შორის პირველი იყო“ (ილიადა, VI, 461).

მოისმენო—ამბობს ჰექტორი—ამ სიტყვებს, გული აგემდულდება, კიდევ უფრო მეტად დაიტანჯები, რადგან მე გვერდით არ გეყოლები რომ სირცხვილისა და დამცირებისაგან გამოგინსნაო. ამის შემდეგ ჰექტორი ეთხოვება მას, ვაჟს ასტიანაქსეს და მიდის ბრძოლის ველზე, ხოლო ატირებული ანდრომაქე შინ ბრუნდება.

ამ სცენის ანალიზისას შეიძლებოდა თითქოს საკმარისი ყოფილიყო გვეთქვა, რომ აქ გვაქვს ბრძოლაში მიმავალი ქმრის გამოთხოვება ცოლთან, მაგრამ ამგვარი განსაზღვრება არ იქნება აღმნიშვნელი იმ დიდი ძლევისა, რომელიც ამ ადგილის შექმნისას წილად ხვდა უდიდეს პოეტს ჰომეროსს. აქ საძიებელია ის მხატვრული ხერხი, რომლის მეოხებით, გრ. წერეთლის თქმისა არ იყოს, ჰომეროსმა გადააჭარბა თავის თავს.

ცნობილია, რომ ყოველი ჰემმარიტი გენიოსის ხელიდან გამოსული პოეტური ქმნილება მით არის დიდი, რომ იგი იდეათა და განცდათა თუ წარმოდგენათა იმაზე გაცილებით მეტ სამყაროს გადაუშლის მსმენელსა თუ მკითხველს, ვიდრე თვით ნაწარმოებშია გათვალისწინებული. მხატვრული ქმნილება იმდენად დიდია, რამდენად მის მიერ წარმოსახული სახის მეოხებით კვლავ ახალ სახეს გისახავს და ადამიანის ყველაზე სათუთ, ყველაზე ფარულ, ყველაზე ნაზი

¹ იხ. დასახ. ნაშრომი, გვ. 30.

განცდების სფეროებში უპოვის გზას და, ამგვარად, სულსა და გულში წარმოდგენის შედეგად, გასაოცარ განცდათა სივრცეში მოულოდნელად შეიყვანს.

საინტერესოა ვიკითხოთ, ისეთი რა ხერხია გამოყენებული ექტორისა და ანდრომაქეს გამოთხოვების სცენაში, რომ მისი ანალიზისას შეიძლებოდეს განსაკუთრებით შეჩერება.

ამ შემთხვევაში დასახელებული ადგილის მხატვრულ სიდიადეს განსაზღვრავს ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი ხერხი: უბედურების წარმოდგენა მაშინ, როდესაც უბედურება ჯერ კიდევ შორსაა. ექტორი გონების თვალთ წარმოიდგენს ტროის დარღვევას, ტროა კი ჯერ უვნებელია, წარმოიდგენს თავისიანების დაღუპვას, უმრავლესობა მათგანი საფრთხის გარეშეა, წარმოიდგენს დედის და მამის ეაებას, იმების სიკვდილს, ანდრომაქეს ტყვევნასა და მის დამცირებას. არაფერი ამის მსგავსი არ არის სინამდვილეში. დედ-მამაც, ძმებიც ცოცხალნი არიან, ტროა — შეურყეველი.

ასეთ დაპირისპირებაშია ერთიმეორესთან სინამდვილე და წარმოდგენა მოსალოდნელი უბედურებისა. ამიტომაც არის, რომ ამგვარი წარმოდგენა უბედურებისა მკითხველის მეხსიერებაში აღადგენს მსგავს სიტუაციას, ძალიან დიდი ხნის წინანდელ განცდილს, უნახეს მოგონებას იწვევს, აცოცხლებს. და ეს ხდება იმიტომ, რომ მკითხველს ჩვეულებად აქვს თავისი თავი წარმოიდგინოს აოეტის საყვარელი გმირის ადგილას. დიდ პოეტს შეუძლია მეტისმეტად შეაყვაროს მკითხველს მისი საყვარელი გმირი და იქამდე შეაყვაროს, რომ მისი ტკივილი საკუთარ ტკივილად მიაჩნეინოს და სისარული — თავის საკუთარ სიხარულად. ამ მიზეზით აიხსნება, რომ „ილიადის“ ეს ადგილი, მკითხველის მიერ შეყვარებული ექტორის უბედურების გათვალისწინებისას, მაშინ, როდესაც უბედურება ასე შორსაა, საკუთარ უბედურებასაც კი გაახსენებს მას. ამიტომაც არის, რომ დაკვირვებული მკითხველი თვით თავის წარსულში დაძებნის ამგვარსავე განცდას. ვთქვათ, მკითხველს ბავშვობისას დედ-მამამ თუ ახლობელმა ადამიანებმა მეტაამეტი წყენა მიაყენეს, სურვილი რამ არ აუხრულეს. განაწყენებული და სასოწარკვეთილებამდე მისული ბაღლი წარმოიდგენს საშინელებას იმ მიზნით, რომ მისი უამებელი ადამიანები უსასტიკეს სასჯელს მისცეს. მან კარგად იცის, თუ რამდენად უყვართ იგი დედ მამას და სწორედ ამ სიყვარულში დარწმუნებული ბაღლი მისი მშობლების ესოდენ სათაყვანებელი ადამიანის სიკვდილს წარმოიდგენს. აი, იგი, თვით ბავშვი, მკვდარია, მკვდარია დედ-მამის სასოება და სიყვარული და გაუბედურებული დედ-მამა მის ცხედართან დგანან, აუწერელ მწუხარებას მიემუღონი დასტირიან მოთქმით, გოდებით, თეცირში ცემით... გრძელდება წარმოდგენა და ამ წარმოდგენათა მორეეში შესული ბაღლი თვით იბრალებს თავის თავს, თვითონვე მოერევა ცრემლი... მერე გონზე მოვა და რაკი აღმოჩნდება, რომ ამ წარმოდგენის შედეგად თვით აღმოჩნდა დასჯილი, ატირებული აატიებს დანაშაულს თავის დედ-მამას, ისინი ხომ ასე მწარედ გამოთქვამდნენ მისი დაკარგვით გამოწვეულ მწუხარებას. აქ წყდება წარმოდგენა და ჭირგამოვლოვებული ბაღლი კვლავ ურიგდება თავის ბედს. იგი უფრო სულგრძელი აღმოჩნდება, ვიდრე მისი „მზავრელები“, მას როდი სურს ასეთ ვაეაში ჩაადლოს მისი მშობლები და, რაღა თქმა უნდა, უბირიელეს ყოფილა, თავისი თავი.

ამრიგად, ექტორისა და ანდრომაქეს გამოთხოვების სცენა მით არის

მხატვრულად დიდი, რომ აქ, ჩვეულებრივ, ცოლ-ქმრის გამოთხოვების სცენა საგან განსხვავებით, ისეთი გამოთხოვებისას, როდესაც ქმარი ბრძოლის ველზე მიდის, გამოყენებულია თავისებური ხერხი, რომელსაც შეიძლება ვუწოდოთ „უბედურების წარმოდგენა მაშინ, როდესაც უბედურება ჯერ კიდევ მეტი სმეტად შორსაა“. აი, ამ ხერხის გამოყენებით მიენიჭა ამ ადგილს მხატვრულობის ესოდენ მაღალი ხარისხი.

5. „ილიადის“ მხატვრულ ადგილთა შორის უეჭველად უნდა იქნეს მოხსენიებული მეთოთხმეტე სიმღერა, რომელსაც ალექსანდრიელმა გრამატიკოსებმა „ზევის მოტყუება“ უწოდეს Διὸς δόλῳ. მართლაც ამ სიმღერაში შესანიშნავი პოეტური სურათია წარმოსახული. აი, ამ სცენის მოკლე სქემა: ჰერა ფრიად შეშფოთებულია აქაველთა მარცხით, უნდა როგორმე უშველოს მათ, მაგრამ როგორ? და აი, ჭერას აზრად მოუვა ოინი უყოს მის ღვთაებრივ მეუღლეს—ზევსს, მოხიბლოს იგი. ამ გადაწყვეტილების აღსასრულებლად შესაფერისად მოირთვებ-მოიკაზმება. ჰომეროსი სიტყვებს არ ზოგავს, რომ აღწეროს ჰერას ამ სამზადისის ყოველი დეტალი, იქამდე მისი ტუალეტის ცალკეული მოვლენებიც კი არ არის უყურადღებოდ დატოვებული. ამის შემდეგ იგი მიდის აფროდიტე ქალღმერთთან და მისგან სიყვარულთ მომაჯადოებელ ძალას გამოითხოვს—აქაოდა ჩემი წაკიდებული დედ-მამის შერიგება მინდაო (პირდაპირ რომ უთხრას სიმართლე მაშინ შეიძლება აფროდიტემ არც კი მისცეს ჯადოიანი სარტყელი). ჰერა მოხიბლავს ზევსს და ჰომეროსი მათი შეერთებისას მთელ ბუნებას ააყვავებს.

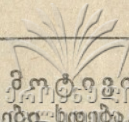
„ეს რომ თქვა, უმაღ გულს ჩაიკრა ჰერა ზევსმა,
მიწამ მიდამო გადუშალა ვარდყვავილებად,
ლოტოსი ნამით შებკურული, სუმბულ-ზაფრანა,
ნაზი დ: ტურფა, ტანწოწყა და აშოლტილი.
იქ განისვენეს, მათ თავს ზედან გადაფარვოდა
ოქროს ღრუბელი მოციალე წინწყლებითოვარე“.

(„ილიადა“, XIV სიმ. 346-352),

გასაოცარია ჰომეროსის სითამამე: ირგვლივ ომია, კაცთა სურა, მას კი მკითხველი ოლიმპის მწვერვალზე წაუტანია და ღმერთების ტრფობის წარმტაცი სურათით ართობს.

ამ სცენას რამდენიმე ფრიად საპასუხისმგებლო მხატვრული ამოცანის გადაწყვეტა აქვს დაკისრებული: პირველ ყოვლისა, ჰომეროსის მთავარი მიზანი ის არის, რომ სიყვარულის მოტივი, რომელზედაც დამყარებული იყო აქილევსის რისხვა, უნდა მოიხსნას. გავიხსენოთ, თუ როგორ გადუდგა აქილევსი აგამემონს, რომელმაც გულის სატრფო ბრიზეიდა წაართვა. ამდენად „ილიადის“ პირველი ნახევარი აქალევსის იმავ რისხვაზეა დამყარებული, რომელსაც სიყვარულის მოტივი ასაზრდოებს. ამიტომაც დასჭირდა ჰომეროსს ამ მოტივის—სიყვარულის მოტივის გამოსათიშად მისი ოლიმპის სფეროებში აყვანა, მისი დაგვირგვინება და თუ გნებავთ კიდევ მეტი, მასთან ამ შესანიშნავ მოტივთან საზეიმო, ცერემონიალური გამოთხოვების მოწყობა. მერე და რა პირობებში? მაშინ, როდესაც ბრძოლის ველზე დიდი უბედურებაა დატრიალებული და ტროელთაგან შევიწროებული აქაველნი დაღუპვის პირად არიან მიმდგარნი (აი, პერიპეტია!). აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სიყვარულის

მოტივის ამგვარი განაპირობებს დროს ახალი — მეგობრობის მოტივი მწიფდება. არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ როდესაც ოლიმპზე ეს ამბები ხდება, რომში დაჭრილ ევრიპილეს მეგობრულ დახმარებას უწევს პატროკლე.

6. დასასრულ, პოემის ფინალი წარმოგვიდგენს სწორუბოვარ ნიმუშს პოეტური ხელოვნებისა. ჰომეროსი პოემას, რომელიც აქილეესის რისხვაზე იყო დამყარებული, ამთავრებს სევდის მოტივით. პოემის უკანასკნელი სტრიქონები აქილეესის რისხვის მსხვერპლის — ჰექტორის დასაფლავებასა და დატირებას მიუძღვნა ჰომეროსმა, მაგრამ, სანამ საქმე აქამდე მივიდოდა, საჭირო იყო აქილეესის რისხვის გამოთიშვა, და აი, ეს ფრიად საპასუხისმგებლო ამოცანა, ეს საკვანძო ადგილი, გაფორმებულია აქილეესისა და პრიამის შეხვედრის სცენის მეოხებით.

ღმერთების მიერ ჩაგონებული ჰექტორის მამა — პრიამი მიდის აქილეესის ბანაკში, მიაქვს გამოსასყიდი, რომ შეიღის — ჰექტორის ცხედარი გამოისხნას აქილეესისაგან. აქილეესი, რომელმაც შური იძია მისი უსაყვარლესი მეგობრის — პატროკლეს მკვლელ ჰექტორზე, ახლა კვლავ მწუხარებას შეუპყრია. კვლავ მწუხარებას შეუპყრიაო რომ ვამბობთ, ეს იმას ნიშნავს, რომ აქილეესი პატროკლეს დაღუპვის ამბავმა უზომო სასოწარკვეთილებაში ჩააგდო, რომლისაგან გამოთიშვას მოანდომა ჰომეროსმა საკმაო დრო და იგრ შეავსო აქილეესის ფარის აღწერით (საკუთრივ აქილეესის საჭურველი, რომელიც მან პატროკლეს ათხოვა აკი ჰექტორის ჩაუვარდა ხელთ). მეგობრის დაკარგვით გამოწვეული ამის შემდეგ კიდევ უფრო უმძაფრესი რისხვა, რომელიც ახლა პატროკლეს მკვლელზე, ჰექტორზეა მიმართული. და აი, რაკი აქილეესმა ერთგზობის შური იძია ჰექტორზე, მოჰკლა იგი, არ აკმაბა მას ეს სასჯელი და ცხედარი შეუვინა — მან მკვდრის სულს საიქიოსაც არ მისცა მოსვენება — საფლავი წაართვა; ამის იქით უკვე სასჯელის საზღვარი აღარ იყო; და აი, აქ ჰომეროსი გვიჩვენებს, თუ როგორ აღიბრა აქილეესის გულში კვლავ გლოვა, მეგობრის დაკარგვით გამოწვეული და სწორედ ასეთ დროს შედის აქილეესთან პრიამი. ამ უმძაფრესი განსაცდელის დროს პრიამს, ტროის მეფეს, ეყოფა სულის სიდიადე, თუმცა იგი აქილეესის წინაშე მუხლმოყრილია, შეინარჩუნოს მეფური ღირსება და შეიღის ცხედარზე სათხოვრისას პირდაპირ უთხრას მის მტერს:

„ერიდუ ღმერთებს, მძლეო აქილეეს, იყავ შემბრალე,
გყავს ზომ შენც მამა, გეცოდებოდე ბედუჯულმართი,
ვინ მოსწრებია მე რომ შევესწარ ამგვარ სატანჯველს
ღვიძლი შეიღების დამკვლელის ხელს ვეამბორობი“.

(„ილიადა“, XXIV, 503—507).

ამ სიტყვებმა, ესოდენი გულწრფელობითა და საკუთარი ვაებისა და ამავე დროს ღირსების შეგნებით გულის სიღრმიდან ამოსულმა, მოინადირა და დაიპყრო უძლეველი გმირი აქილეესი. ამგვარმა გულთა საუბარმა გასაოცარი შარავანდედით შემოსა მოხუცი და ამიტომაც ასე ამაღლდა პრიამი აქილეესის თვალში, ისე ამაღლდა, რომ აქილეესი შეეცადა ამ მდგომარეობიდან გამოეყვანა მოხუცი.

მსოფლიო ლიტერატურაში იშვიათია ადამიანის ღირსების მაუწყებელი სხვა მხატვრული სახეება, პრიამს რომ შეეძრებოდეს, ფუ არ დავასახელებთ შეფე ღირს, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ ჯერ ერთი, ეს სახეება შექსპირმა

ჰომეროსის პრიამისაგან აიღო (თვითონ ეს თემა ხომ ნაწილობრივ დამუშავებული აქვს შექსპირს მის „ჰამლეტში“, — მსახიობის მონოლოგი), მეორეც, — სიდიადის მიხედვით ღირი პრიამთან ვერ მივა, თუმცა ორთავე სხვადასხვა ვითარებაშია, მაგრამ საერთო ის არის, რომ ისინი, როგორც პრიამი, ისევე ღირი, დამცირებისდა მიუხედავად, სულის უჩვეულო სიმტკიცეს ამჟღავნებენ. ამათგან პირველის მდგომარეობა ბევრად მძიმეა, პრიამი მტრის წინაშეა, იმ მტრის წინაშე, რომელმაც სიცოცხლე გამოასალმა მის შვილებს, ხოლო სრულიად მარტოდშენილი ღირი, თუმცა აბოზოქრებული ბუნების სტიქიონის კვეთებას განიცდის, მაინც მისი მდგომარეობის სიმძაფრე, უაღრესად მძიმე და დაძაბული თავისთავად, პრიამისეულ მდგომარეობასთან შედარების დროს უპირატესობას პრიამს უთმობს სწორედ სიტუაციის უაღრესი და უმეტესი დაძაბულობის გამო.

ჰომეროსის პოემის „ილიადის“ ეს ადგილი იმით არის შესანიშნავი, რომ აქ, გარდა პრიამის სიდიადის ჩვენებისა, მთავარი მაინც ის განწყობილებაა, რომელიც ორი მტრის შეხვედრისას წარმოიშობა. მწუხარება შეარბიებს მტრებს. აქილევესი იმიტომ თანაუგრძნობს პრიამს, რომ თვითონაც იმავე ისრით არის დაკოდილი, რითაც პრიამი (გაიხსენე „მოკმე და ვეფხი“). ორთავეს დაეკარგათ უძვირფასესი ადამიანები: აქილევეს — უგულთადესი მეგობარი — პატროკლე, ხოლო პრიამს — სასახელო შვილი — ჰექტორი. აქილევესმა თანაუგრძნო მოხუცის ვაებას, რადგანაც საკუთარმა ვარაზმა განაჰერეტიანო მოხუცის ვარაზი და მის გულში გზა და ხიდი უპოვა მოხუცისადმი თანაგრძნობისათვის. საერთო გლოვა მტრებს შეარბიებს — აი ის დევნი, რომლითაც წარმართულია მთელი სცენა.

სევდისა და გლოვის განწყობილება, რომელიც ილიადის ოცდამეოთხე სიმღერის ჩვენ მიერ განხილულ ადგილას არის მოთავსებული, ასრულებს, გარდა აღნიშნულისა, დიდ საკომპოზიციო როლს. ამ ადგილს ევალება აქილევესის რისხვის მოხსნა, შეცვლა ახალ განწყობილებად.

პოემაში ნაჩვენებია აქილევესის რისხვის — პოემის ამ მთავარი და ძირითადი თემის — თანდათანობითი ჩაქრობა-მისუსტება. აქილევესმა მოკლა პატროკლეს მკვლელი ჰექტორი, შური იძია მიცვალებულზე — არ დაკრძალა ჰექტორის გვამი, მაგრამ ამით არ დასრულდა აქილევესის რისხვა, აქილევესმა მრავალგზის ათრია ჰექტორის ცხედარი პატროკლეს სამარის გარშემო და ამის შემდეგ, მას შემდეგ, რაც ამოიწურა აქილევესისათვის ყოველი ხერხი და ღონე შურისძიებისა, რაღა რჩება დაღუპულ მეგობარზე — პატროკლეზე დარდისა და გლოვის გარდა? და სწორედ ამ განწყობილების, გლოვის განწყობილების გვირგვინია პრიამისა და აქილევესის შეხვედრის სცენა, სადაც რისხვა სავესები იხსნება და მის ნაცვლად გლოვა-მწუხარება დაისადგურებს.

ამრიგად, ნათელი ხდება, რომ „ილიადის“ ოცდამეოთხე სიმღერის ამ ადგილს თავისთავადი, უაღრესად დიდი მხატვრული ღირსების გარდა, აგრეთვე დიდი საკომპოზიციო როლი აქვს დაკისრებული, მან რისხვა სევდაში უნდა გადაიყვანოს და პოემის დამთავრება უნდა განახორციელოს. მართლაც, ამ უკანასკნელი მოტივის განვითარებას წარმოადგენს ჰექტორის ტირილისა და დასაფლავების აღწერა, რითაც მთავრდება კიდევ ჰომეროსის გენიალური პოემა „ილიადა“.

ასეთია „ილიადის“ ზოგიერთი მხატვრული ადგილის როლი და მნიშვნელობა ჰომეროსის პოემაში, რომელმაც საუკუნეები გადალახა. შევამოწმო მასზე თქმულა: „ჩვენ კიდევ ხელოვნების სიამოვნებას გვაგრძნობენ და განსაზღვრულის მხრით ნორმისა და მიუწვდომელი ნიმუშის მნიშვნელობას ინარჩუნებენ“¹.

კლასიკური ფილოლოგიის
კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 10.12. 1953 წ.)

ლიტერატურა

1. გრ. წერეთელი, „ბერძნული ლიტერატურის ისტორია“, 1927, ტომი 1, ეპოსი და ლირიკა.
2. ს. ყაუხჩიშვილი, „ბერძნული ლიტერატურის ისტორია“, 1950 წ., ტ. 1.
3. П. Берадзе, XXIV песнь „Илиады“ и грузинская баллада об юноше и тигре. გორის პედ. ინსტიტუტის შრომები, 1941 წ., ტ. 1.
4. А. Лосев, Гомер, М., 1960.
5. P. Cauer, Grundfragen der Homerkritik, 1921.
6. E. Drerup, Perioden der klass. Philologie. Utrecht, 1930.
7. G. Finsler, Die homerische Dichtung, 1915.
8. Schmid—Stählin, Geschichte der griechischen Literatur, Erster Bd., 1929.
9. U. Wilamowitz—Möllendorff, Homerische Untersuchungen, Berlin, 1884.
10. H. Schrader, Götter und Menschen Homers, 1952.
11. R. Stählin, Der geometrische Stil in der Ilias. Philologus, Bd. 78, 1959.

П. А. БЕРАДЗЕ

Художественные места „Илиады“

Резюме

„Илиада“, прежде всего,—художественное произведение. Игнорирование этого неопровержимого факта может привести к неправильному толкованию ряда вопросов. Гомер не является собирателем эпических песен—все произведение Гомера от начала до конца проникнуто единым творческим порывом одного поэта.

Поэма, как известно, не ставит перед собой задачу изложить все события троянской войны. Автор намерен воспеть лишь гнев Ахилла. Вот это одно уводит поэта от донныне известных эпических песен и ведет по новым, совершенно никем не изведанным творческим путям.

Первое, что бросается в глаза, это перетасовка прежних героев сказания о Трое. По троянскому циклу сказаний главными героями являются:

¹ კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის. თბილისი, 1932 წ., გვ. 36.

Елена, Парис, Менелай, Агамемнон и прочие, а по поэме только Ахилл — фессалийский герой, который не имел никакого отношения к основному стержню троянского цикла сказаний. Если он и стал участником этого цикла, то, нужно полагать, это произошло уже после Гомера, воспевшего его как главного героя поэмы.

Так что, введение в цикл Ахилла — это заслуга Гомера, но не дань, отданная Гомером традиции троянского цикла сказаний. Это видно хотя бы из того, что в „Илиаде“ Бризеида играет более важную роль, чем Елена.

Как случилось, что поэт изменил традиции сказаний? Это произошло потому, что Гомера менее всего интересует пересказ троянского цикла сказаний. Критическое отношение к сказаниям видно из той декларации, которая дана в самом начале поэмы: Гомер желает воспеть гнев Ахилла. Спрашивается, в какой степени гнев Ахилла является основной темой сказаний?

Ни одно народное сказание не основано на гневе, между прочим, и само троянское сказание, которое является лишь общим фоном сюжета поэмы, и все вытекающие отсюда последствия композиционного порядка разрешены автором в совершенно новом, не имеющем места в сказании, плане.

Композиционное построение поэмы, принадлежащее автору, такое.

В экспозиционной части дается подготовка к главной теме поэмы — к гневу Ахилла. Участники этой вступительной части — Агамемнон, Хриз и Аполлон. Агамемнон оскорбляет Хриза. Разгневанный Хриз обращается к богу Аполлону, и тот наказывает Агамемнона, наслав на войско ахейцев моровую язву.

Лишь после этого вступает в дело главный герой поэмы Гомера Ахилл. Он созывает войсковой круг. И тут события повторяются по той же схеме: оскорбителем выступает тот же Агамемнон, за ним следует гнев Ахилла, но мстит за оскорбленного героя сам царь богов — Зевс.

Следует отметить, что в каждом случае, и в гневе Ахилла и в гневе Хриза, следует искать мотив, на котором зиждется этот гнев.

В экспозиционной части гнев обоснован чувством отцовской любви, чувство любви и в основе же гнева Ахилла. Тем самым мотивом любви вызвана, и не только вызвана, но и определяется сила гнева Ахилла.

Мотив любви остается в силе на протяжении долгого времени. Об этом напоминает Ахилл послам Агамемнона и в IX песне.

Во второй половине поэмы постепенно выявляется мотив дружбы. Ключевым местом „Илиады“ является сцена встречи Патрокла с Нестором, где происходит разговор о дружбе. Мотив этот зарождается еще в XI песне, когда Ахилл желает узнать, не раненого ли Махаона отвозил на колеснице Нестор. Этот новый мотив получает свое дальнейшее развитие во время встречи Патрокла с Эврипилом (все это в той же XI песне). XIV песня замечательна тем, что в самое тяжелое для ахейцев время дается

описание любви Геры и Зевса. Этим самым как бы совершенно снимается мотив любви, уходя от земли к небесным сферам. И вот XVI песня. Патрокл оказывает ахейцам дружескую помощь. Гибель Патрокла от руки Гектора не снимает гнева Ахилла, напротив, тут меняется лишь мотив любви мотивом дружбы, а гнев остается.

В отличие от первой части вторая часть поэмы основана на мотиве дружбы. Слова Ахилла, произнесенные в порицании гнева (XVI, 107), не следует понимать в том смысле, что гнев Ахилла закончен. Если бы это было так, то Гомер должен был бы тут же завершить свою поэму, ибо если нет гнева, нет и разумного основания для продолжения поэмы. Но поэма продолжается. Притом, самое главное впереди: впереди выступление главного героя поэмы—самого Ахилла, не лишнего гнева, а, наоборот, охваченного более мощным гневом, в основе которого лежит мотив дружбы. (Ведь мотив любви и дружбы—излюбленный мотив эпоса всех времен и всех народов). И как странно выглядит в свете этого суждения утверждение Штелина, а именно:

Первый гнев Ахилла имеет ничтожную причину—увод Бризеиды, и огромные последствия, а именно, военные действия в песнях II—XVI. Второй гнев—гнев Ахилла, наоборот, вызван очень глубокой причиной—гибелью Патрокла, а последствия его весьма умеренные. Получается хиастическое построение „Илиады“—малая причина и огромные последствия, а затем—большая причина и умеренные последствия.

Ведь совершенно ясно, что и первое и второе явления, если они связаны с главным героем поэмы, не могут быть второстепенными. Штелин догадывается, что Бризеида и Патрокл связаны с Ахиллом и с его гневом, только он не доводит дела до конца, и поэтому увод Бризеиды—основа мотива любви, по-нашему, воспринят им как нечто весьма мало-важное и даже ничтожное.

Таким же умеренным выглядит для Штелина результат гнева Ахилла, вызванный гибелью Патрокла, тогда как все старание Гомера направлено именно на то, чтобы как можно ярче обосновать первое выступление Ахилла на поле брани. Разъяренный Ахилл выступает как мститель.

Наша схема выглядит так:

Оскорбителем выступает на этот раз Гектор—убийца друга Ахилла Патрокла. Но если в первой половине за Ахилла мстил Зевс, то сейчас мстителем выступает сам главный герой поэмы. Поэтому, считать выступление Ахилла на поле брани делом умеренным явно не соответствует действительности. Нет, тут мы имеем нарастание, усиление.

Тут же—битва стихий—огня и воды.

А чего стоит хотя бы одно описание поединка Ахилла с Гектором.

Именно во второй части поэмы удалось Гомеру вывести гнев Ахилла за пределы внутреннего конфликта и направить его против троян.

Одним словом, композиционная схема всей поэмы может быть представлена в следующем виде:

	Оскорбление	Гнев	Месть	Мотив гнева
Экспозиция	Агамемнон	Хриз	Аполлон	Отцов. любовь
I часть	Агамемнон	Ахилл	Зевс	любовь
II часть	Гектор	Ахилл	Ахилл	дружба

Развязка—встреча Ахилла с Приамом—печаль.

После этого в труде для анализа выделяются четыре художественных места:

1. Описание красоты Елены (III песня „Илиады“).¹

2. Прощание Гектора с Андромахой (VI песня).

Во время анализа этой сцены за главное принимается как ведущий творческий прием „предчувствие несчастья, когда оно еще так далеко“ (ответ Гектора Андромахе).

3. Обман Геры—необходимый композиционный прием для того, чтобы окончательно снять мотив любви.

4. Встреча Приама с Ахиллом под девизом „общее горе примиряет врагов“. В композиционном плане это место замечательно тем, что оно выключает гнев и затемняет его чувством печали, скорби. Поэма завершается оплакиванием Гектора, павшего от руки Ахилла.

¹ Елена объединяет вокруг себя героев сказания. Ясно, что гнев Ахилла не может стать причиной столкновения ахейцев и троян. Выведение Елены и конфликт, который с ней связан: поединок Париса и Менелая—все это необходимая дань традиции в переработанном на новый лад виде. В результате этой переработки Гомер иногда вынужден все поставить вверх дном, как-то: похищение Париса для Елены, когда в сказании происходит обратное.

3. თოფურია

**გარდამავალი დიალექტის საკითხისათვის სვანურში
კილოვების მონაცემთა მიხედვით**

(წინასწარი მოხსენება)¹

გარდამავალი დიალექტი ფართოდ ცნობილი ტერმინია საენათმეცნიერო ლიტერატურაში, კერძოდ ქართულ ენაზე არსებულ დიალექტოლოგიურ გამოკვლევებსა და ზოგად ენათმეცნიერებაში. ნიმუშებიც დასახელებულია.

მოხსენებაში არ ვეხებით შერეულ, გარდამავალ და ურთიერთგავლენით სახეცვლილ დიალექტებს, ასეთ დიალექტთა შედგენილობაში მონაწილე კილოთა ინტენსივობას, რომელია ამოსავალი და რომელმა კილომ რა სიძლიერით მოახდინა გავლენა.

არც იმას შევეცდებით განვიხილოთ, საერთოდ როგორ დგას ზოგად ენათმეცნიერებაში საკითხი კილოთა შესახებ. ერთი მიმართულების წარმომადგენელთა თვალსაზრისით, დიალექტი სულ არ არსებობს; მეორე მიმართულების მიხედვით, დიალექტი ერთი ეხის ფარგლებში თავისებურებათა ერთობლიობაა, რითაც განსხვავდება მეორე, ასევე თავისებურებათა ერთობლიობის შქონე დიალექტისაგან. ჩვენც ამ პოზიციაზე ვდგავართ და ამ პოზიციიდან ვიხილავთ გარდამავალ დიალექტსაც.

ურთიერთგავლენის ნიმუშს წარმოადგენენ სურამის ქედის კალთებზე მოსახლეთა ზემომიერული და ქართლური მეტყველება (შდრ. გ. ასვლედიანის გამოკვლევებში წამოყენებული დებულება), ზემოსვანურში მომიჯნავე კილოკაეები ლატალური და ბეჩოური და სხვ.

ნარეკ დიალექტად მიიჩნევა არაგვის ხეობის ქართლური და მთიულურ-გუდამაყრული ანანურის ზონაში და ქართლური და ფშაური ჟინვალის მიდამოებში (ფშავის არაგვის ხეობაში); განსაკუთრებით საყურადღებოა თიანური, რომელშიც თავმოყრილია კახური და ფშაური, კახური და ხევსურული და სხვ., ან ყველა ერთად.

ნარევი დიალექტია უთუოდ ზემოსვანურში ცხუმარული და ქვემოსვანურში ჩოლურული მეტყველება.

ცხუმარული შესწავლილი და აღწერილი აქვს თინ. შარაძენიძეს გამოკვლევაში „სვანური ენის ცხუმარული კილოკავის ძირითადი თავისებურებანი“ (იკე, IX—X). ამ კილოკავს მომხსენებელიც კარგად გაეცნო 1955 წ. ისიც მოწმე იყო იმ ხანგრძლივი და ცხარე მსჯელობისა, რომელიც მის წინ

¹ წაკითხულია მოხსენებად ფილოლოგიის ფაკულტეტის VII სამეცნიერო სესიაზე 10. V. 1963 წ.

გაიშალა ახალგაზრდა და ძველი თაობის წარმომადგენელთა შორის. ჩვენი მასალებიც ადასტურებენ დასახელებულ შრომაში აღნიშნულ თავისებურებებს.

თ. შარაძენიძის დაკვირვებით, ცხუმარულში „...ცვლილებები შედარებით მოკლე ხანში ხორციელდება... უახლესი წარმოშობისაა. ხერხდება ოთხი თაობის მეტყველების დაპირისპირება“: I თაობაა მოხუცები, II — შუახნისანი, III თაობის წარმომადგენელთა სკოლაში უსწავლიათ და მეტყველებას აკვირდებიან და IV — ბავშვებია (სასწავლებელში სწავლობენ, მაგრამ არც დაკვირვების უნარი შესწევთ და არც ქართულს არიან კარგად დაუფლებულნი).

ცხუმარულის შორფოლოგიაში „სპეციფიკას ქმნის ბეროურისა და ეცერულისათვის დამახასიათებელ ნიშანთა თავმოყრა“... და ნაჩვენებია პარალელური ხმარება ბეროური და ეცერული პარადიგმებისა.

ბ ე რ ი

ხეჰედალდს(ე)

ხეჰედალდს(ე)

ხეჰედალდა

ან: ხვატწვიდსვ

ხატწვიდსვ

ახტწვიდა

ე ც ე რ უ ლ ი

ხეჰედალ 'გეკითხეოდი'

ხეჰედალ

ხეჰედალ

ხვატწვ 'ვხატავდი'

ხატწვ

ახტწვიგ

ავტორი ამ ორივე კილოკავის მოვლენებს ისტორიულად ბალსქვემოურის საერთო მოვლენად თვლის და ზოგი ბეროურმა შემოინახა და ზოგი ეცერულ-მაო და ამდენად ცხუმარული უძველესი გამოვარა.

ახლა შეკამათებას არ ვაპირებთ, ისე კი უნდა ითქვას, რომ ეცერულის თავისებურება ცხუმარულისათვის საზიარო და საერთო იყო და იგი დაიცვა ძველმა თაობამ, ბეროურის თავისებურება კი შემოტანილია ბეროურის გავლენით და მას იყენებს ახალი თაობა. ამას ერთვის ადგილობრივ წარმოქმნილი ახალი მოვლენებიც. ამდენად, ცხუმარულში გვაქვს არქაული (ეცერული) თავისებურებები და ბეროურიდან გვიან შემოსული (ამდენად ახალი) მოვლენები.

მაშასადამე, ცხუმარულის ნარეობა განაპირობა ბეროურის შემოჭრამ. ნარეგია იგი ახალი თაობისათვის, ძველისათვის კი რაც არქაულია, ის ეცერულია.

სულ სხვა ვითარებაა ჩოლურულში.

ჩოლურულს აკაკი შანიძე ასე ახასიათებს: „უნდა შევნიშნო, რომ ჩოლურული ცალკე კილოს არ წარმოადგენს. ენობრივად იგი ორ ნაწილად იყოფა: ზემო ნაწილი ლაშხურის კილოკავია, ქვემო ნაწილი კი (სოფ. საყდარი, ბუღეში, მუწდი) — ლენტეხურია. თუმცა უნდა აღვნიშნო ისიც, რომ ზემო ჩოლურულში უმლაუტებიც არის, რომლებიც მას ლენტეხურთან აახლოვებს, ხოლო ქვემო ჩოლურულში გრძელი ხმოვნებიც მოიპოვება, რაიცა მას ლაშხურთან აკავშირებს“ (უმლაუტი სვანურში: „ქართ. ენის პტრუქტურისა და ისტ. საკითხები“, 323).

ამგვარად, ჩოლურული ფონეტიკურად ლენტეხურსაც უკავშირდება (უმლაუტი) და ლაშხურსაც (გრძელი ხმოვნები). მაგრამ კილო ხომ თავისებურებათა ერთობლიობაა, მაშასადამე, საჭიროა სხვა თავისებურებათა გათვალისწინებაც, მანამდე ჩოლურულის კვალიფიკაცია ნაადრევი გამოვა. სამაგიეროდ სოფ. საყდარის მეტყველება გარდამავალი დიალექტის იშვიათ ეგზემპლარს უნდა წარმოადგენდეს.

საყდარი ჩოლურის ხევის სოფელია. იგი შედის თეკალის სასოფლო-სამეურნეო კომ. ამ საბჭოში გაერთიანებულია ჩოლურის სხვა სოფლებიც: კველიერი, ტეხი, თეკალი, ლეუშერი, მამი, ფანაგა, კველფი. საყდარში სახლობს 33 კომლი. მოსახლეობის ძირითად და მეტ ნაწილს შეადგენენ ბენდელიანები, შემდეგ მუყბანიანები, ურგვია ლიპარტელიანები და ზურაბიანები. ამათგან მუყბანიანები და ზურაბიანები, როგორც ადგილობრივნი შენიშნავენ, ჩამოსახლებულები არიან.

საყდარი პატარა სოფელია, გაშენებულია მაღლობ ვაკე ადგილზე განმარტოებით ცხენისწყლის მარცხენა ნაპირზე. ლენტეხიდან დაშორებულია 11 კილომეტრით. საყდრელთა მეტყველება, როგორც ადგილობრივმა მოსახლემ მასწავლებელმა გალაქტიონ ივანეს ძე ლიპარტელიანმა ხაზგასმით აღნიშნა, „საყდარი ხალხი ნინ მერზე სახ.შ ლი მერმა სოფელარე ნამსკიდან — საყდრის ხალხის ენა სხვა სახისაა სხვა სოფლებთან შედარებით“.

ვიმუშავე ნახევარ დღეს ხელსაყრელ პირობებში. ტექსტი პირველად ჩავიწერე 70 წლის იასონ ბენდელიანისაგან. ესწრებოდა ლუიზა ხაბულიანი (ჩოლურელი, სოფ. მამიდან). იგი ნათქვამს ადასტურებდა. მოწვეული მყავდა მასწ. გალაქტიონ ლიპარტელიანი (44 წლ.). ამისგანაც ჩავიწერე რამდენიმე გვერდი და შევამოწმე წინა (იასონ ბენდელიანისგან) ჩანაწერებიც. გალ. ლიპარტელიანისგან ჩანაწერებში თავს იჩენდა საკმაო რაოდენობით ლენტეხური ფორმები, ლენტეხური ფორმები შეიტანა მან იას. ბენდელიანის ნათქვამშიც. საჭირო იყო მეტყველების შემოწმება სხვა პირებთანაც. მივმართე ცალკეულ სიტყვათა შემოწმებას, სახელთა ბრუნებისა და ზმნის პარადიგმების ჩაწერას ახალგაზრდებისაგან. ესენი იყვნენ: არტემ მეშველიანი 27 წლისა, კორნელი ბენდელიანი 25 წლისა, ჟორა მუყბანიანი 36 წლისა. ესწრებოდნენ სხვებიც და გალაქტ. ლიპარტელიანიც, რომელმაც დაადასტურა ამათი ნათქვამის სისწორე.

გამოირკვა საყდრის მეტყველების შემდეგი თავისებურებანი:

ლ ე ნ ტ ე ხ უ რ ი ს დამახასიათებელი მოვლენებია ფ ო ნ ე ტ ი კ ი დ ა ნ :

1. დაცულია უმლაუტი, მაგრამ არასისტემატურად.

ა გვაქვს სიტყვებში: ნაჲ (ჩვენ), ავითე (შინისკენ), სილჲ (სილა), სგჲნ (შიგნით), ლგფჲნა ი უფჲნა (ფხიანი და უფხო), ნალიჲ (ნალი), თეკჲლ (სოფ.), ზჲჲან (წლიანი), გოლჲ (ბორცვი), პიტჲნა (პიტნა), ხვანერგჲვიდ (გრგავთ)...

ო → ვე: ხვედლახ (აძლევენ), თვეჲ (ჩოლ. თოჲ ‘თვე’)...

უ → ვი: ფირჲ (ძროხა), ვისკჲ (ვაშლი), გვიჲჲ (ვაზლი)...

მაგრამ უმლაუტი არ ახასიათებს ისეთ სიტყვებსა და გრამატიკულ ფორმებს, სადაც იგი ლენტეხურში აუცილებელია; ასეთებია:

ჲან (ხარი), ხვახატავი (ვხატავ), არი (არის)...

ნათ. ბრ. ქორაჲ (სახლისა), მრ. რ. ქორვალ (სახლები), ნადირალ (ნადირები), დაშტვარ (დათვები), რაჲვალ (კურდღლები)...

მუთორი (მასწავლებელი; მოსწავლე)...

ნამჲო უწყვეტელში - დას სუფიქსი (I და II პ.)...

გნებითი გვარის ზნათა ფორმებში პრეფერბის ა ხმოვანს უმლაუტი არ მოუდის წყვეტილში:

ჩვათვზიხენ (დავიწვი), კონიუნქტივ II-ში: ჩვათვზიხენ (დავიწვი).

ჩვათვზიხენ

ჩვათვზიხენ

ჩვადშოხენ

ჩვადშოხენს

ასევეა მყოფადშიც.

თურმეობით I-ში II ჯგუფის (ფუძედრეკად) ზნებში:

ანეტხენლხი (ლენტ. ანეტხენ ზვი (დავზრუნებულვარ)

ანეტხენლხი „ . ანეტხენ ზი

ანეტხენ II ანეტხენლი ანეტხენ ლი)...

მოქმედებითი გვარის ზნებშიც თურმეობით I-ში პრევერბისეული ა- უმლაუტობა:

ქ'აშმარა (ლენტ. ქ'აშმარა (მომიმზადებია)

ქ'აჯმარა ქ'აჯმარა

ქ'ახომარა ქ'ახომარა) და სხვ.

მაშასადამე, უმლაუტი ძალზე განცლებულია. შეიძლება ითქვას, რომ იგი უფრო შემორჩენილია, ვიდრე დაცული და მით უფრო მოქმედი.

2. ლენტხურის მთავარ ფონეტიკურ სხვაობას კმნის ურედუქციობა. ქცევისეული სმოვნებიდან იკარგება მხოლოდ სათავისო და ვნებიტის ი-, სხვა ნიშნები დაცულია.

ხმოვანი დაცულია აგრეთვე ფუძეებშიც, თუნდაც ეს ფუძე ნაწარმოებთ სახელი იყოს.

საყდრის მეტყველებაში ორი მოვლენა ებრძვის ერთმანეთს: ურედუქციო და რედუქციანი.

პირველი ჩანაწერის შემოწმებისას ცვლილება პირველ რიგში შეეხო რედუქტირებულ ფორმებში ხმოვნის „აღდგენას“:

იასონ ბენდელიანის თქმით გალ. ლიპარტელიანმა და სხვებმა შეცვალეს

ხვაწილ	ხვაწილ	(ვხწავთ)
ხვაქედ	ხვაქაქედ	(ვჭრით)
ჩვადძინ	ჩვადაძინა	(დაკლავდა)
კედნი	კედენი	(მოღის, მოვა)

ხმოვანი დაცულია: სოფელარ (სოფლები, ნათ. სოფელარემ), საყდარალ (საყდრელები), იგენი (დგება), წვრანი (წითელი), თვეთენე (თეთრი), მეშხე (შავი), ლეჭწვრი (საქმრო), ახატავი (ხატავს), ლიჭმე (თიბეა)... ნაცვლად სხვა დიალექტებში ხმარებული ფორმებისა: სოფლარ, სოფელარემ, საყდრალ, იგნი, წვრნი, თვეთენე, მეშხე, ლეჭწვრი, ახტავი, ლიჭმე...

ფუძედრეკად ზნებშიც დაცულია ვნებიტის ე: ტენენი (ბრუნდება), კედენი (მოღის, მოვა) და სხვა (ხდრ. ტენი, კედნი).

ქცევის ნიშანიც (ი-ს გარდა) შემონახულია:

ქ'ახვამარ (მოვამხადე) ქ'ანამარ (მოამხადე)
ჩვათვაატავ (დავხატე)
ჩვათხატავ
ჩვადაატავ
ჩვათხატავნა (დახატვია)
ჩვათხატავა (დახატავს)

უნდა შევნიშნოთ, რომ ეგვერდ სიტყვები რედუქტირებული სახითაც იხმარება: კედნი, ხვაწილ, ხვაქედ, ჩვადაძინა და სხვა.

საერთოდ არის ტენდენცია რედუქციისაკენ.

3. თანხმოდანთა კომპლექსები სგ, შდ ლენტეხურში წარმოდგენილია სკ და შტ-დ.

საყდრულ მეტყველებაშიც ასეა:

სკ: ხგნსკა (ნახევარი), ლესკ (გვერდი), ლემშკედ (ჩრდილოეთი), ვისკვ (ვაშლი)... მაგრამ გავრცელებულია უსგვა (ექვსი).

შტ: ჟემტ (10), ჟერვეშტ (20), სემეშტ (30), ვოხვიშტ (4), ნაშტაქ (ნამ-გალი), შტა (თავთავი), შტიხრა (თხილნარი), დაშტვ (დათვი)...

4. ბრუნებისა და უღვლილებისას შემონახულია ლენტეხურის თავისე-ბურება.

უწყვეტლის I და II პ. -დას (უნდა: -დჰს).

S₁ გ-პრეფიქსს პრევერბისეული ა- ხმოვანი არ ემსგავსება: ატგვხ (დაე-ბრუნდი), ჟ'ახგამარ (მოვამზადე), ჩვათვახატავ (დავახატე) და სხვ.

მაგრამ, მეორე მხრივ, ამავე სოფლის მეტყველებას ძალზე აახ-ლოებს ჩოლურულ -ლაშხურთან შემდეგი მოვლენები:

1. პირველ რიგში გრძელი ხმოვნის საკმაოდ ხშირად და თავის ადგილას ხმარება: ხვამარედ (ვაშალებო; ღიმარე მომზადება), ხვალში (ვთესავ, ღი-ლში თესვა).

მარე (კაცი), ყორ (კარი), ყარ (ყვარი), ლეთ (ლამე), მანაშ (ჭვავი), გოშთხე (4), ხვატული (ვეძახი), ხვადიდ (ვაძლევეთ), ხვასყვორედ (ვარ-ჩევთ), ეჩანლო (იმის შემდეგ)...

ნესგამეში (შუამავალი), დნაშ (ქალიშვილისა), ღოლდაქ (ცხვარი), კვში (მჭადი), ნათი (გამონაყოფი, ნათესავი), მერბე (მეორე), კოჭოლ (ცოტა) და სხვა მრავალი.

ბენდელინ, მუყბანიინ, ლიპარტელინ, ზურაბინ (გვარებია)...

მრ. რ. თხერალ (მგლები), „აკოშნალ“ (ფანჯრები), მავლარ (მელები)...

წ: ჟერვჰს (ვისაც), სგან (შიგნით)...

მაგრამ არის ჩვეულებრივი ხმოვნიაც ნაცვლად გრძელისა: მანკვი (პირ-ველად, წინათ), ხვადიდ || ხვადიდ (ვაძლევეთ) და სხვ. პირველად იას. ბენდე-ლიანისაგან ჩაწერილი ტექსტის ჩასწორებაც გრძელ ხმოვნებს შეეხო: იყო ერ (რომ), ნესგა, ხვადიდ, ეჩანლო და გრძლად დაგვაწერინეს.

2. უღვლილებისას მწყრივთა გაფორმება მისდევს ჩოლურულ-ლაშხურის წარმოებას, განსაკუთრებით ეს კარგად ჩანს უწყვეტლის წარმოებაში:

ლენტეხურ I და II პირში -ე სუფიქსიანთან -ჰს მოუდის, -ი სუფიქსი-ანთან — დჰს

ლაშხურ-ჩოლურულს კი ყველგან -ის აქვს, საყდრულშიც -ის არის:

ხვამარის (ნაცვლად: ლენტხ. ხვამარჰს (ვაშალებდი)

ხამარის ხამარჰს

ხვანატავის ხვანატჰვდჰს (ვხატავდი)

ხანატავის ხანატჰვდჰს (ხატავდი)

ფუძედრეკადებში: ტუხის || ტუხდას, ტგხის || ტგხდას (ნაცვლად ლენტხ. ტვიხს, ტიხს) (ვაბრუნებდი, აბრუნებდი).

აღსანიშნავია ისიც, რომ პრევერბის ა- ხმოვანელემენტი იქცევა ე-დ ქცევისა თუ გვარის ამოღებული ი-ს ზეგავლენით, ლაშხურში ჩვეულებრივია ე-დ გადასვლა:

ლშხ. ედმგი, საყდრ. აღმგი (დამწიფდა).

რა გამოირკვა?

როგორც ანალიზიდან ჩანს, საქმე გვაქვს მეტად საინტერესო და იშვიათ დიალექტურ ერთეულთან, ერთეულთან, სადაც თავს იყრის ორი მკვეთრად ჩამოყალიბებული კილოს თავისებურებები, ერთი მხრით, ლენტეხურისა და, მეორე მხრით, ლაშხურისა ჩოლურულის მეშვეობით. ეს კილოთა მონაცემები (ფონეტიკურ-გრამატიკული) ხან ცალ-ცალკე მოქმედებენ, ხან კიდევ დამოუკიდებელ თავისებურებებს კი არ წარმოადგენენ, არამედ შერწყმულს, სინკრეტულს და ერთად მოქმედს. **საყდრული მეტყველება განსხვავდება სხვა შერეული კილოხაგან** იმით, რომ აქ ერთ ფორმაში ორივე კილოს თავისებური მოვლენები, ორი და მეტიც, ერთად მოქმედებს.

ასეთი დიალექტი გარდამავალია. მაშასადამე, საყდრული მეტყველება გარდამავალია.

ამგვარად, გარდამავალი დიალექტი წარმოიქმნება მომიჯნავე დიალექტთა ფონეტიკური და გრამატიკული თავისებურებების შერევით იმგვარად, რომ თავიანთი ინდივიდუალობა არ დაკარგონ, და თავისებურ მოვლენათა შერწყმა-შეჯვარებით.

რით აიხსნება ასეთი მოვლენა?

შეიძლება დავასახელოთ ოთხი ფაქტორი.

ერთ-ერთ ფაქტორად შეიძლება მივიჩნიოთ ხანგრძლივი კონტაქტის გამო ერთი კილოს ძლიერი გავლენა მეორე კილოზე; მეორე, იმავე კონტაქტის გამო სესხება ერთი კილოდან მეორეში; მესამე, ლენტეხური კილოს განაპირა მეტყველების თანდათან შინაგანი განვითარება და ამ გზით ჩოლურულ მოვლენათა შეძენა, რასაც უთუოდ ჩოლურულთან კონტაქტიც ხელს შეუწყობდა. მაგრამ ამ დასახელებული სამი ფაქტორიდან არც ერთი არ უნდა იყოს ახსნისათვის დამაკმაყოფილებელი. თანდათან განვითარებით ასეთი შერეულ-შერწყმული ფორმები არაა მოსალოდნელი; სესხება ასე ფართოდ ვერ მოიცავს მთელ ენობრივ სისტემას და გავლენაც ასეთ ნარევ ხასიათს ვერ მიანიჭებდა მეტყველებას.

უფრო საფიქრებელია, რომ ეს გამოწვეული იყოს მოსახლეობის — ლენტეხელთა და ჩოლურელთა — შერევით. მართლაც, საყდარში სახლობენ ბენდელიანებთან ერთად მუყბანიანებიც, სხვადასხვა კილოს წარმომადგენლები. ამოსავალი უნდა იყოს ლენტეხური, ტენდენცია განვითარება-ცვლისა ჩოლურულისკენაა, ჩოლურულად ქცევის მიდრეკილება მკაფიოდ მჟღავნდება.

საინტერესოა თვით ჩოლურული, რომლის დაწვრილებით შესწავლას ახლა ვიწყებთ.

საზღვრის მეთამელების ნიშნები

1. საყდარ

სოფელ საყდარ ასლრი თეკალი საბჭოთეესა. თეკალი საბჭოს ჯგინაღდ ი ათხე ჩოლორ ხაჟხა. თეკალი საბჭოჟსა ასლრი აჯალ იშკენ სოფელარ: კოლიერ, თეკალ, ლეუშერ, მამ, ფანაგა ი ჰველფ. საყდარი ხალხი ნინ მერმე სახიშ ლი მერმა სოფელარე ნამსკიდან.

საყდარისა იზგე სემეშტისეში მეზგე მერმე-მერმე გვარიშ: აერ ლიხ ბენ-დელონარ, მუყბანიანარ ი ხეჩდახ ზურაბინი ი ლიპარტელიანი. ზურაბინი ი მუყბანიანი — აღმარ სგა მეგედელის მერმა სოფელხენ. წმინდ მესაყდარ ბენდე-ლინარ გარ ლიხ.

საყდარ, კოჭოლ სოფელ, ნაკისა ლი. მიჟ ლაწადხენ შტვილი სოფელ ლი, მიჟ ლავარხენ ნაწორი ტვერ ლი, ლემუკედხენ — გოლზა, მეგშთხვა ლესკენ — ლიც ლაშურ. საყდარხენქა ლენტეხათეჟსა ხოზი მეშტეშუჟ კილომეტრ.

საყდარისა ლი სამკითხველო; საფერშლო პუნქტ, ვოშთხვზაჟან კლას. აღ კლასი ლგანთვან ბოფშარ ასლრის თეკალი მეშტეშუჟან კლასთე. ეჩი აერგზას ხოცხა, ბინად იგენიხ აშხუდ ლარდა ქორისა — ინტერნატისა. თეკალე კლასი ლგანთვან ხოჩა მუთორი ბოფშარ ასლრის უმაღლესთე. ნათორალ აშვიეხ მერმა-მერმა ადგილარჟი.

საყდარალ ხოზა ნაღაღდ აღაშის სიმინდს, მანაშს, ქართოფილს (|| ქარ-ტოფილს), ათხად აღაშდახ კვეცენს.

ლარტამისა ხვანერგავიღ (დედანშია: ხვარენგავიღ) ხახვს, პრასს, ოხრახვიშს, სტანფილოს, ლახანას, წგრანი ფხალს, პიმილზას, პატრიჯანს, ქინძს, პიტნას.

საყდარს აერჟ ლესკენ ხაცხიბ ტვერ. ტვერისა არიხ ნაღირალ: დაშტ-ვარ, თხერაღ, მავლარ, რაჭვალ, კვენარ, მანჩვარ, მაღინტუ; ჟიხი კოჯარისა არიხ კვიცრალ. აერსკნალ.

ცხეკისა (|| ტვერისა) იცხემხ: წიფრა, გვიჯრა, ჯერა, ბელყაჩრა, ლუმ-რალ, ცხვიმრა, ცაირა, ცაცხვრა, ჟაჭვრა, აერხვლა, შტიხრა, შაირა, ჩიჭინდრა, წანწვეფრა, გოგლანდრა.

ხილხენ არი: ვისკე, ვიცხ, ქილვარდ, ჰანჭურ, ბარყვენ, ოღნაშო, გაკ, შტიხ, გვიჯ, აგბ, ატამ, ყურძენ.

ყურძენ ლი მეშეხე ი თვეთენე ადესა. ამხენქა ლვინალსი ხვასყიდ ი აში ხვიზიღდ ი არაყდი ხვარაყიდ.

გალაქტიონ ლიპარტელიანი

2. ლიწინი - ლიღაში

ლიწინის ხვიზნედ მარტისა. მინკვი ხვალაშვიდ კვეცენს, მანაშს, ქარტო-ფილს || ქართოფილს, აპრილისა ხვიზნედ სიმინდი ლიღაშის. კვეცენ ლი ლგ-ხა ი უფხაჟა. უფხაჟას ხულოგს ხვატულიდ, ლგფხაჟს — დიკას. ლგანუნლო || ლიგანინლო კვალს ხვასყიდ ი ქარტოფილს || ქართოფილს ჩუ ხვაბჭურედ ი ჩუ ხვანერგავიღ || ხვანერგავიღ. აერვინ || ირვინ ჩუ ხვაფგენედ ბერგშე.

აპრილისა ჩუ ხვანწედ დაბს, ეჯის ჩუ ფუზუფედ, ჩუ ხვანწიდ || ხვანწინდ გუთანწე ი ჩუ ხვალწიდე სიმინდს. ექერ ჯედნი || ჟი ერ ჯედნი, ჩუ ხვანწიდდ აერვინ || ირვინ. ჩუ ერ ედმეი || ადმეი სიმინდ, ეჩქა ჟი ხვანწიდ || ხვანწიდ ნაშტაქმე || ნაშტაქმე ი ეჯის ქა ხვანწიდ შტას, შტას ავითე ხვანწიდ. ავის ქა ხვანწიდ || ხვანწიდ ი ჟი შუდედ ნალიწათეჟი. ნაქუჩალს ჩუ ხვანწინდ კირავისა, ნასმინდს (ლენტეხ. ჩალს) ჩუ ხვანწიდ || ხვანწიდ კუმა-შიმდ || კუმაშიმდ.

ჩუ ერ ედფერი || ადფერი სიმინდ, ქა ხვანწიდ || ხვანწიდ ჩავისა, ეჩანლო || ეჩანლო ქა ხვანწილიანი, ქა ხვანწიდ წყუზემ ფექს || ფექს ი ქა ხვან-ყედ თორნისა კვანის.

კარტოფილს || ქართოფილს ჟი ხვანწიდ, ეჩანლო || ეჩანლო ჩუ ხვანწიდ თხრილს ი სვა შუდედ კარტოფილს || ქართოფილს. ეჩანლო ერ || ეჩანლო ერ გვანწ ლექმარიდ ი ნერგდ, ეჩანწი ხვიკედ.

იასონ ბენდელიანის თქმით, 70 წლისა, შეცვლილი ფორმები (აწყობილი გორდუნიანის შრიფტით) ეკუთვნის გალაქტიონ ლიპარელიანს.

3. ქ ვ ე რ ი ლ

აეხვს (|| ლეიხურის) ერ || ერ ხვიგოდ, ხოვნიდ მანკვი მარას, ნესგამეზის || ნესგამეზის (მოცქვილს). ნეხას ერ || ერ გვექვე დონა, ეჩქა ლეშანს ხვანწიდ || ხვანწიდ. ეჩუნლო || ეჩანლო ჩუ ხვიგანდი: ხვანწიდ || ხვანწიდ თეთრს (ფოხვიშტ აშირს, ათას მანათს) ი ლერექეს ხოყდიდ. სახინახოხი ნაქვლანს იქედლან დონა დიამუ ხოჩა ჯანს.

აერუ-სემი თუენლო || თუენლო იხოლან || იხოლან ქვერწილს. კყინტ (ლე-ქაშვრი) ადესნა მაყარს აეშტოხვიშტ მარას. მერბა || მერბა ლეთ ანქლან დინას (წვილს), ანქლა ეჯი მაყარდ აერვეშტოხვიშტ მარას, ჩვანწინა || ჩვან-წინა მასქელ ჯანს ი ჩვანწინა || ჩვანწინა სოფელს ი ნათი მარას. დინას ხვანწიდ || ხვანწიდ ზითეფდ დედ-ა მამა ფირვს, ჯანს, ლოლანქს.

მათივე თქმით

4. ქ ო რ ი ლ ი გ ე მ

ქორს ამჟი ხვიგემდ ნან: ჟი ხვანწიდ ბაჩს, ხვანწიდ აეშტუსგვა საჯენ ბაჩს, სილანს, ჟი ხვიგენდ ლიგემს. ჯელვანს ხვიგანად აერუ მარას. ჩუ ხვანწიდ ბაჩს, ეჯის მანკვი ჟი ხვანწილედ ბაჩს. ეჩანლო სვა ხოფუდედ გირ-წყალს. ეჩუნლო || ეჩანლო || ეჩანლო ჟი ხვიგენდ ჯვანწიდ ლიგემს. მუშურჯვი || მუშურჯვი გვაყა სემი-ვოშთხ მარე ბაჩი მგეს ი თუქიშ ი ხალიკიშ. ხვანწიდ აერუ თოხს || თუქს. ხუგემდ აერუ სართულს ლედგრბანს || ლედგრბანს, ხვანწიდ ნაჯედან აეშტუსგვა ალაბს. ალეს ხვიგოდ აკოშკალს || აკოშკალს, ყო-რალს, ნაკლათხან ხვიგოდ ჩხარა ალაბს. ჩუ ხუნწიდე || ხვიგოდ ყარწე მურ-გვალდ, ჟი ხვიგემდ || ხვიგომიდ სვან ი ქანწე კირწე ი სილანწე, ეჩუნლო || ეჩანლო ხვიგოდ ჯერს ი ლამფას.

5. ლ ა კ ი რ

ხვანწიდ ადგილობრივ მარმალ ბაჩს ედ სბონდიკს საჯენ ი საჯენი ხვანწიკას. ზექს ხვანწიდ უსგვა საჯენს. ჩუ ხვანწიდ || ჩუ ხვანწიდ ფატანს

(ორმოს), ქა ხვიწუნედ სემი-ვრშთხე მწრას ი ჩუ ხუგემდ || ხვიგემდ ლაქირს სგა ხრშვედ ეჯ ლწთ. ხრშვედ ვოხვიშტ ლადელ ი ჩუ ხვაშხიდ კირდ.

იასონ ბესის ძე ბენდელიანის თქმით, სამივე (2—5) ტექსტი დადასტურებულია ჩოლურელ ლუიზა დისიონის ასულ ხაბულაიანისაგან, საყდრულ მიტყვევლების თავისებურებანი კი (აწყობილია გორდუზიანის შრიფტით) დამატებულია გალაქტიონ ლიპარტელიანის მიერ.

ზმნის უღვლილებეს ზოგი ნიშნები

ა წ მ ყ ო		II ჯგ.	
ხვამარე	‘ვამზადებ’	ხვახატავი	‘ვხატავ’
ხამარე		ხახატავი	
ამარე		ახატავი	
ნ ა მ ყ ო უ წ ყ ვ ე ტ ე ლ ი			
ხვამარის	‘ვამზადებდი’	ხვახატავის	‘ვხატავდი’
ხამარის		ხახატავის	
ამარა		ახატავდა	
კ ო ნ ი უ ნ ქ ტ ი ვ ი I			
ხვამარდე	‘ვამზადებდე’	ხვახატავდე	‘ვხატავდე’
ხამარდე		ხახატავდე	
ამარდეს		ახატავდეს	
ნ ა მ ყ ო წ ყ ვ ე ტ ი ლ ი			
ქახვამარ	‘მოვამზადე’	ჩვათვახატავ	‘დავხატე’
ქახამარ		ჩვათახატავ	
ქანამარე		ჩვადახატავე	
კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი II			
ქახვამარა	‘მოვამზადო’	ჩვათვახატავა	‘დავხატო’
ქახამარა		ჩვათახატავა	
ქანამარას		ჩვადახატავას	
თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი I			
ქამმარა	‘მიმზადებია’	ჩვამზატავა	‘დამიხატავს’
ქაჯმარა		ჩვაჯხატავა	
ქანომარა		ჩვათომხატავა	

და სხვა

ვნებითი გვარი

ა წ მ ყ ო			
ხვიშხი	‘ვიწვი’	ტვეხენი	‘ვბრუნდები’
ხიშხი		ტეხენი	
იშხი		ტეხენი	
ნ ა მ ყ ო უ წ ყ ვ ე ტ ე ლ ი			
ხვიშხოლ	ხვიშხოლდას	‘ვიწვოდი’	ტვეხენოლ ტვეხენოლდას
ხიშხოლ	ხიშხოლდას		ტეხენოლ ტეხენოლდას
იშხოლ	იშხოლდა		ტეხენოლ ტეხენოლდა

კავშირებითი I

ხვიზნოლდე 'ვიწვოდე'	ტვენნოლდე 'ვბრუნდებოდე'
ხიზნოლდე	ტენნოლდე
იზნოლდეს	ტენნოლდეს

ნამყო წყვეტილი

ჩვათეზიხენ 'დავიწვი'	ანტევხ 'მოვბრუნდი'
ჩვათეზიხენ	ანტეხ
ჩვადეზიხან	ანტახ

კონიუნქტივი II

ჩვათეზიხენ 'დავიწვა'	ანტევხე 'მოვბრუნდე'
ჩვათეზიხენ	ანტეხე
ჩვადეზიხენს ჩვადეზიხენდეს	ანტეხეს

თურმეობითი I

ჩვალეზიხელზი 'დავმწვარვარ'	ამეტეხელზი 'დავბრუნებულვარ'
ჩვალეზიხელზი	ამეტეხელზი
ჩვალეზიხელი	ამეტეხ ამეტეხელი

და სხვა

ახალი ქართული ენის
კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 5. 5. 1965 წ.)

В. Т. ТОПУРИА

*К вопросу о переходном диалекте по данным
наречий сванского языка*

Резюме

В статье рассмотрен вопрос о взаимодействии наречий сванского языка, в результате чего получены видоизменённый, смешанный и переходный диалекты. В переходном диалекте смешаны и отчасти скрещены самостоятельно действующие фонетические и грамматические особенности смежных наречий. Образцом переходного диалекта можно считать речь населения деревни Сакдари, расположенной в Лентехском районе (в Нижней Сванети). Характерной чертой данной речи являются, с одной стороны, диалектные особенности лентехского наречия (умяют, комплексы согласных $s\check{s}$ $s\check{k}$ и ჳტ $\check{s}t$, система склонения и спряжения...) и, с другой стороны, особенности лашхского наречия (длинные гласные, редукция, переход превербного элемента $\check{a}$ a в $\check{e}$ e , образование глагольных времён и показатели множественного числа имён), а также переплетение (скрещение) в одной форме двух или трёх диалектных особенностей смежных наречий. Напр., в форме ამეტეხელზი $amet\check{e}x\check{e}l\check{x}i$ оказывается, а вер-

нулся скрещены лашхские явления: долгота гласного *ɔ* е, переход *ɔ* *ɛ* из формы 3 лица в формы I и II лица, отсутствие умляута в превербном *ɔ* а (*ɔ*бгѣб аметех) и лентехская особенность — сохранение (нередукция) гласного, в данном случае *ɔ* е (*ɔ*бгѣб аметех).

Образование переходного диалекта можно объяснить смешением населений, говорящих на разных диалектах. И действительно, речь населения деревни Сакдари — это результат смешения коренных жителей лентехцев и переселившихся из соседних деревень чблурцев.

ა. ურუშაძე

მარკუს ტულიუს ციცერონი¹

(ცხოვრება და შემოქმედება)

ორი ათასი წლის წინათ რომის რესპუბლიკური წყობის დაუძინებელი მტრის — მარკუს ანტონიუსის აგენტებმა ვერაგულად მოკლეს რომაული მკერდ-მეტყველების მეთაური (Romanae eloquentiae princeps) ციცერონი. მაგრამ დრომ როდი მოკლა ორატორული ხელოვნების ეს ჯადოქარი! ციცერონის სიცოცხლე უკვდავებაშია და მისი ქმნილებები, მარკუსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „დღესაც ხელოვნებით სიამეს გვაგრძნობინებენ“.

კლასიკური რომის ფილოსოფიური და რიტორიკული პროზის უდიდესი წარმომადგენელი ციცერონი ანტიკური ეპოქის ნათელი თავი და მრავალმხრივი მოღვაწე იყო. მან დიდი როლი შეასრულა რომაული ლიტერატურული პროზის ჩამოყალიბებისა და თანამედროვეთა შორის კულტურისა და განათლების პოპულარიზაციის საქმეში. მის უკვდავ შემოქმედებაში ყველაზე მეტად განხორციელდა ბერძნული და რომაული კულტურის სინთეზი. ამით განისაზღვრება ციცერონის როგორც ხელოვანის ისტორიული მნიშვნელობა.

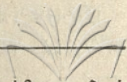
ციცერონს ცხოვრება მოუხდა რომის ისტორიის ბოძოქარ პერიოდში, როცა შინაგანი წინააღმდეგობებით დამძიმებული რომის მონათმფლობელური რესპუბლიკა მონარქიული რეჟიმისაკენ — იმპერიისაკენ მიექანებოდა. ციცერონი გააფთრებული პოლიტიკური ბრძოლების უშუალო მონაწილე იყო. ამ ბრძოლებს იგი მოევლინა როგორც ტიპური წარმომადგენელი „მხედართა“ ფენისა, რომელსაც საშუალო ადგილი ეკავა „პლებსისა“ და „ნობილიტეტის“ წოდებათა შორის (მდაბიოთა და წარჩინებულთა შორის).

ციცერონის ბიოგრაფია ჩვენთვის ზედმიწევნითაა ცნობილი. ძირითად წყაროს ამ მხრივ წარმოადგენს თვითონ ციცერონის მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობა. საკუთარი ცხოვრების შესახებ ციცერონი დიდძალ მასალას გვაწვდის მრავალრიცხოვან სიტყვებში, რიტორიკულ-ფილოსოფიურ თხზულებებსა და კერძო წერილებში. მთავარი წყაროა აგრეთვე ციცერონის ცხოვრების ბიოგრაფიული აღწერილობა „პარალელურ ბიოგრაფიებში“ (ბიოგრაფიულ წყვილში „დემოსთენე — ციცერონი“)². ზოგი რამ ციცერონის ცხოვრების გარშემო მოიპოვება ავლუს გელიუსის კომპილატორულ ნაშრომში — „ატიკური

¹ წაკითხულია მოხსენებად 1959 წ. 22 მაისს კლასიკური ფილოლოგიის კათედრის საჯარო სხდომაზე.

² პლუტარქე, ჩრეული პარალელური ბიოგრაფიები. I. ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო აკაკი ურუშაძემ. თბილისი, 1957. იხ. გვ. 254—281 და შენიშვნები გვ. 324—328.

ღამეები“ (Noctes Atticae) და ისტორიკოს ტიტუს ლივიუსის თხზულების „პერიოხებში“. ციცერონის შესახებ ცნობები არის სხვა მწერლებთანაც. ამ მასალების წყალობით ჩვენ შესაძლებლობა გვაქვს, გავეცნოთ დიდი რომაელის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას არათუ წლების, არამედ თვეებისა და ზოგჯერ დღეების მიხედვითაც კი.

მარკუს ტულეუს ციცერონი (Marcus Tullius Cicero) დაიბადა ძველი წელთაღრიცხვის 106 წელს, 3 იანვარს, სამხრეთ ლათიუმის პატარა ქალაქ არპინუმში (Arpinum). ციცერონის მამა მარკუსი „მხედართა“ წოდებას (Equites) ეკუთვნოდა და საკმაო შეძლებისა და განათლების კაცი იყო. ციცერონი მამის შესახებ შენიშნავს: „მწიგნობარი კაცი იყო“ („კანონები“, II, 1). მდიდარი და კეთილშობილი გვარის მქონე ოჯახიდან ყოფილა ციცერონის დედა სახელად ჰელვია. პლუტარქე ციცერონის მამაზე გადმოგვცემს: „ზოგიერთები მას ვოლსკების სახელოვანი მეფის, რომაელთა წინააღმდეგ მამაცი მებრძოლის, ტულეუს ატიუსის შთაბომავლად თვლიან“ („ციცერონი“, 1). ზოგიერთი ცნობით სახელოვანი ორატორის წინაპრები სოფლად ცხოვრობდნენ და ცერცვის მოყვანას მისდევდნენ; ამიტომ მათ მეტსახელად (Cognomen) „ციცერონები“ შეარქვეს: ლათინურად „ცერცს“ ჰქვია Cicer (ციცერ-ი). ამ ცნობას გვაწვდის პლინიუს-უფროსი (Historiae naturalis, 18). ორატორის მეტსახელის სხვაგვარი ახსნაც არსებობს. პლუტარქე „პარალელურ ბიოგრაფიებში“ შემდეგს გადმოგვცემს: „პირველ ციცერონს ცხვირის წვერზე ცერცვის ნაჩრეტის მსგავსი პაწაწა ნაპობი ჰქონია და მეტსახელიც აქედან მიუღია“ („ციცერონი“, 1). ქვემოთ პლუტარქე ამბობს: „სიცილიაში კვესტორად ყოფნის ჟამს ციცერონმა ღმერთებს ერთი ვერცხლის ნივთი შესწირა და ზედ თავის სახელთაგან მხოლოდ პირველი ორი — მარკუსი და ტულეუსი დააწერა; მათ გვერდით კი, მესამე სახელის ნაცვლად, ოსტატს ზუმრობით ცერცვი გამოახატვინა“ („ციცერონი“, 1)¹.

მდიდარ მშობლებს სურდათ, ორივე ვაჟი — მარკუსი და ამის უმცროსი ძმა კვინტუსი სახელმწიფო მოღვაწეებად გამოეზარდათ. ამ მიზნით მთელი ოჯახი არპინუმიდან რომს გადასახლდა. ციცერონმა რომში ბრწყინვალე და მრავალმხრივი განათლება მიიღო. მისი მასწავლებლები საქვეყნოდ სახელმწიფოებრივი ბერძენი სწავლულები იყვნენ. პლუტარქეს მოწმობით, ყმაწვილი ციცერონი მეცნიერებათა მიმართ იშვიათ ნიჭსა და გულისხმიერებას იჩენდა, მაგრამ ყველაზე უფრო მეტი ხალისით პოეზიის შესწავლას ეწაფებოდა. ციცერონის ლიტერატურულ განათლებაში დიდი წვლილი შეიტანა ფილოლოგოსმა ელიუს სტილონმა. ელინურ პოეზიას ციცერონი აზიარა ბერძენმა პოეტმა და რომაელმა მოქალაქემ ავლუს ლიცინიუს არქიამ (დაიბ. 120 წ. ძვ. წელთაღრიცხვით)². პლუტარქე გადმოგვცემს: „დროთა ვითარებაში ციცერონი წარმატებით ეუფლებოდა პოეტური ხელოვნების მრავალფეროვან სახეებს და

¹ მაღალი წოდების რომაელები ჩვეულებრივ სამსართულიან სახელს ატარებდნენ. პირველი იყო სახელი (Praenomen), მეორე — საგვარეულო სახელი (nomen gentile), მესამე კი — მეტსახელი (cognomen).

Marcus Tullius Cicero-ში მარკუსი სახელია, ტულეუსი საგვარეულო სახელი, ციცერონი კი — მეტსახელი.

² ქვემოთ მითითებული ყველა წელი ჩვენს ერამდეა.

სახელი მოიხვეჭა არა მარტო როგორც ორატორმა, არამედ როგორც ერთა საუკეთესო პოეტმაც რომაელთა შორის; მაგრამ მისი სახელი, როგორც შესანიშნავი ორატორისა, ენაში შემოჭრილ სიახლეთა მიუხედავად, დღესაც ისევე უმწიკვლოა და ძლიერი, მისი პოეტური შემოქმედება კი შემდეგდროინდელ ნიჭიერ პოეტთა ხელოვნების წყალობით პატივმოკლებულ იქნა და უსახელოდ დაიფერფლა“ (ციცერონი“, 2).

ფილოსოფიაში ციცერონს რამდენიმე მასწავლებელი ჰყავდა: ეპიკურეელი ფედროსი, სტოელი დიოდოტე და ახალი აკადემიური ფილოსოფიური სკოლის წარმომადგენელი ფილონი. პოეზია და ფილოსოფია ციცერონს ზოგადი განათლებისათვის სჭირდებოდა. იგი ემზადებოდა საადვოკატო მოღვაწეობისათვის და ამიტომ იმთავითვე მიჰყო ხელი ორატორული ხელოვნების ღრმად შესწავლას. კითხულობდა ბერძენ ორატორებს, დადიოდა რომის პოლიტიკური ცხოვრების ცენტრში — ფორუმზე, უსმენდა იმ დროის გამოჩენილ რომაელ ორატორებს, იწერდა და სწავლობდა მათ მიერ წარმოთქმულ სიტყვებს. ორატორული ხელოვნების დაუფლებისა და რომის სამართლის შესწავლის საქმეში მას ხელმძღვანელობდნენ ლიცინიუს კრასუსი, გამოჩენილი იურისტი კვინტუს მუციუს სცევოლა და სხვები. ფილოსოფიაში ციცერონს განსაკუთრებით აინტერესებდა კამათისა და არგუმენტაციის ხელოვნება — „დიალექტიკა“. სახელგანთქმული მსახიობების როსციუსისა და ეზოპუსის დახმარებით ციცერონი კარგად დაეუფლა დეკლამაციასა და მიმიკას. ერთი სიტყვით, ციცერონმა რომში გაიარა *cursus omnium doctrinarum* („ყველა საქმის მოძღვრებათა კურსი“), როგორც თვითონაც ამბობს ტრაქტატში „ბრუტუსი“ (90, 308).

სწავლის პროცესში ციცერონი ადგენდა ფიქტიურ სიტყვებს (დეკლამაციებს) და სავარჯიშოდ წარმოთქვამდა კიდევ. ასეთ სამუშაოს უპირატესად ბერძნულ ენაზე აწარმოებდა. 18—20 წლის ასაკში იგი უკვე მომწიფებული ორატორი იყო. ამ დროს განეკუთვნება მისი პირველი შრომები: „რიტორიკა“, მცირე მოცულობის, ტეტრამეტრებით შეთხზული ორიგინალური პოემა „პონტიუს გლავუსი“, საგმირო ლექსი „მარიუსი“, პლატონის რამდენიმე დიალოგის, ქსენოფონტის „ეკონომიკის“ და არატეს ასტრონომიული პოემის (*Phaenomena*) თარგმანები.

საადვოკატო მოღვაწეობა ციცერონმა დაიწყო 80-იანი წლების მიწურულში — სულას სამხედრო-ტერორისტული, მონათმფლობელური დიქტატურის რეჟიმის პირობებში. ამ დროისათვის რომში ყველაზე სახელმოხვეჭილი ორატორი იყო მჭევრმეტყველებაში ეგრეთწოდებული აზიანური სტილის მიმდევარი კვინტუს პორტენზიუს პორტალუსი. ჩვენამდე მოღწეულ სიტყვებში ქრონოლოგიურად პირველია ციცერონის სიტყვა პუბლიუს კვინქციუსის დასაცავად (*Oratio pro Quinctio*), რომელიც წარმოუთქვამს 81 წელს სამოქალაქო საქმის გარშემო გამართულ პროცესზე (*causa privata*). ახალგაზრდა ციცერონმა (იგი 25 წლის იყო) დაამარცხა მოწინააღმდეგე მხარის ვეჟილი, ზემოხსენებული პორტენზიუსი და საქმე მოიგო. უკვე ამ სიტყვაში ციცერონი რომის საზოგადოებას მოეგლინა როგორც „მხედართა“ წოდების მოსარჩლე კაცი: სულას სისხლიანი, არისტოკრატიული დიქტატურა „მხედრებს“ ყოველმხრივ ავიწროებდა. ციცერონი თავს დაესხა „ნობილიტეტს“, რომელიც ბორო-

ტად სარგებლობდა თავისი უფლებებით. მომდევნო 80 წელს წარმოთქმულ სიტყვაში „მხედართა“ დამცველი ორატორი ამჯერად მთლიანად აღმოჩნდა არისტოკრატიული რეჟიმის ოპოზიციაში. ეს სიტყვა ციცერონმა წარმოთქვა სექსტუს როსციუს ამერიინელის დასაცავად (Oratio pro S. Roscio Amerino). როსციუსის საქმე ტიპიურია სულასეული ეპოქისათვის. ეს საქმე ასე იყო: 81 წლის მიწურულში რომში იპოვეს ერთი მდიდარი მემამულის გვამი. მკვლელობა მოაწყო ამ მემამულის ორმა ნათესავმა ქონების მისაკუთრების მიზნით. ისინი დაუკავშირდნენ დიქტატორ სულას აზატს — ქრიზოგენეს, მოკლულის სახელი უკანა რიცხვით შეიტანეს პროსკრიპციათა ნუსხაში¹ და ამით შვილს მემკვიდრეობა აღუკვეთეს (პროსკრიპციები ფაქტიურად დამთავრებული იყო 1 ივნისისათვის). დაზარალებულის მთელი ქონება ჩალის ფასად შეისყიდა ქრიზოგენემ და არამზადა ნათესავებთან ერთად გაიყო. მოკლულის შვილს — სექსტუს როსციუსს, მისი თავიდან მოშორების მიზნით, მამის მკვლელობა გადააბრალეს და სამართალში მისცეს. სულას შიშით როსციუსის დაცვა ვერავინ იკისრა: ყმაწვილ კაცს ყველამ ზურგი შეაქცია. ცილდაწამებულმა შემწეობისათვის ციცერონს მიაშურა. ახალგაზრდა ვექილმა მამაცობა გამოიჩინა, სასამართლოში როსციუსის დამცველად გამოვიდა და ბრწყინვალე სიტყვა წარმოთქვა: გამოააშკარავა ცილისმწამებელთა მზაკვრობა და საქმე მოიგო. როსციუსი გაამართლეს. სიტყვაში ციცერონმა გზადაგზა გაილაშქრა სულას აუტანელი, სულის შემხუთავი რეჟიმის წინააღმდეგ, მაგრამ მოხდენილი დიპლომატური ხერხებით: დიქტატორი ავად არ მოუხსენებია. ამ სიტყვამ ციცერონს დიდი პოპულარობა მოუპოვა, მაგრამ ორატორი სულას შიშით რომში ვეღარ გაჩერდა: მოსალოდნელი იყო, რომ ქრიზოგენე დიქტატორს ციცერონის წინააღმდეგ აამხედრებდა. ციცერონი და მისი ძმა კვინტუსი ათენს გაემგზავრნენ. გამგზავრების საბაზად ციცერონი ავადმყოფობას იმიზეზებდა: შეუძლოდ ვარ და მკურნალობა მესაჭიროებაო; თანაც სიტყვის ლაღად წარმოთქმა უნდა ვისწავლო და გაპრანჭულ აზიანურ სტილს გადავეჩვიო.

„აგებულებით, — გადმოგვცემს პლუტარქე, — ციცერონი სუსტი და გამზდარი კაცი იყო. აწუხებდა კუჭის ტკივილი. ამის გამო ფრიად მცირე და მსუბუქ საკვებს ღებულობდა და ამასაც მხოლოდ დღის მიწურულში. ხმა მეტად ძლიერი და კარგი ჰქონდა, ზაგრამ ტლანქი და დაუხვეწელი. მგზნებარე და დაძაბული სიტყვის წარმოთქმისას მუდამ ისე მალა უწყევდა ხმას, რომ ეს მის ჯანმრთელობას ერთგვარ საფრთხეს უქმნიდა“ („ციცერონი“, 3).

ათენსა და შემდეგ მცირე აზიაში ყოფნამ უაღრესად დიდი და კეთილმოყოფელი გავლენა მოახდინა ციცერონზე. ბერძნულ კულტურასთან უშუალო კონტაქტმა გააღრმავა მისი ფილოსოფიური და ორატორული განათლება. ათენში იგი უსმენდა სხვადასხვა მიმდინარეობის სკოლების რიტორებსა და ფილოსოფოსებს. განსაკუთრებით მოიხიბლა ციცერონი სტოეცი ფილოსოფოსის ანტიოქე ასკალონელის ლექციებით. ათენიდან ციცერონი მიემგზავრება პოლიტიკური მკვერმეტყველების იმდროინდელ დიდ ცენტრში — კუნძულ რო-

¹ პროსკრიპციები (Proscriptiones) იყო ფორუმზე გამოფენილი საგანგებო სიები, რომლებშიც შექმნიდათ სულას მოწინააღმდეგეთა სახელები. ასეთ სიაში მოხვედრილს ქონების კონფისკაცია, განძეგება ან სიკვდილი მოელოდა.

დოსზე. აქ ორატორული ხელოვნების დაუფლებაში მას ხელმძღვანელობდა ციცერონი. უწევდა ცნობილი ბერძენი რიტორი აპოლონიოს-მოლონი. როდოსზე ციცერონს სხვა მასწავლებლებიც ჰყავდა: ფილოსოფოსი პოსიდონიოს აპამელი და რიტორიკაში აზიანიზმის წარმომადგენელი ორატორები — ქსენოკლე ადრამატიონელი, დიონისიოს მაგნესიელი და მენიპე კარიელი. აზიანიზმს, რომელიც ატიციზმს უპირისპირდებოდა, მაღალფარდოვანი პათეტიკური სტილი ახასიათებდა. აპოლონიოს-მოლონი — ციცერონის მთავარი ხელმძღვანელი ატიცისტური სტილის მიმდევარი იყო და მჭევრმეტყველებაში ზომიერებას ნერგავდა. ეს ზომიერი სტილი ციცერონის რიტორიკული შემოქმედების საფუძველი გახდა. აპოლონიოსმა ლათინური ენა არ იცოდა და ციცერონს ბერძნულ ენაზე ავარჯიშებდა სიტყვების წარმოთქმაში. მასწავლებელი, როგორც პლუტარქე გადმოგვცემს, აღტაცებული იყო მოწათის ბრწყინვალე ორატორული ნიჭით: „აპოლონიოსმა, რომელმაც ლათინური ენა არ იცოდა, ციცერონს წინადადება მისცა, სავარჯიშო-გამოსაცდელი სიტყვა ბერძნულად წარმოეთქვა. ციცერონი ხალისით დაეთანხმა, რადგან ფიქრობდა: აპოლონიოსი შეცდომებს ასე უკეთ გამისწორებსო. როცა მან სანიმუშო სიტყვა წარმოთქვა, აღფრთოვანებული დამსწრენი ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ ორატორის ქებაში. აპოლონიოსს კი სიტყვის მოსმენის დროს არავითარი სიხარული არ გამოუჩეღავნებია და შემდეგ, როცა ციცერონმა ლაპარაკი დაამთავრა, საკმაოდ დიდ ხანს იჯდა დაფიქრებული. ციცერონს ეს ეწყინა. მაშინ აპოლონიოსმა ასე მიმართა მას: — მე, ციცერონო, გაცემული ვარ შენი ხელოვნებით და გაქებ კიდევაც, მაგრამ ელადის ბედს დავტირი. აშკარად ვხედავ; რომ შენი წყალობით რომაელთა ხელში გადადის განათლება და მჭევრმეტყველებაც, ეს ერთადერთი უპირატესობადაც, რაც მრავალ მშვენიერებათაგან შემოგვრჩა“ („ციცერონი“, 4).

ორი წლის შემდეგ ციცერონი, როგორც თვითონ ამბობს, „სრულიად გამოცვლილი“ (*Prope mutatum*) დაბრუნდა რომში. დაბრუნებისთანავე დაქორწინდა დიდი მზითვის მქონე ქალზე — ტერენციაზე და გატაცებით შეუდგა სავეტილო მოღვაწეობას. სულას სიკვდილის შემდეგ (78 წ.) დაიწყო არისტოკრატიულ-დიქტატორული რეჟიმის შერბილება და ციცერონს პოლიტიკური მოღვაწეობის გაშლის შესაძლებლობა მიეცა. რომის მაღალი წოდების წარმომადგენელთა — ოპტიმატთა თვალში ციცერონი იყო „მხედართა“ ფენიდან გამოსული „ახალი კაცი“ (*homo novus*), რომელიც პოლიტიკურ ცხოვრებაში გზას საკუთარი ნიჭისა და უნარის წყალობით იკაფავდა. პოლიტიკურ ასპარეზზე ციცერონი სწრაფად დაწინაურდა. მისი პოლიტიკური კარიერა დაუბრკოლებლივ იზრდებოდა. ამას ხელს უწყობდა მისი დახვეწილი მჭევრმეტყველება და ფართო-ენციკლოპედიური განათლება. 76 წელს იგი დანიშნეს სიცილიის კვესტორად — ფინანსიურ საქმეთა განმგებლად (*quaestor aerarii*); 69 წელს ედილი გახადეს, ხოლო 66 წელს უკვე პრეტორად აირჩიეს.

სიცილიაში ციცერონმა სახელი გაითქვა როგორც ზედმიწევნით პატიოსანმა, უანგარო თანამდებობის პირმა. ციცერონი საერთო გაკვირვებას იწვევდა იმით, რომ დასაცავ სიტყვაში არასდროს არ იღებდა გასამრჯელოს. მისი უანგარო ბუნება განსაკუთრებით მაშინ გამოჩეღავდა, როცა სიცილიის პროპრეტორის — გაიუს კორნელიუს ვერესის წინააღმდეგ მიმართული საქმის წარ-

მოება იკისრა. ვერესმა სიცილიის პროვინციის განმგებლად ყოფნის დროს (73—71 წწ.) სულასეული რეჟიმით ისარგებლა და სიცილიის სრული ბატონპატრონი გახდა. იგი ძარცვავდა და უსამართლოდ ჩაგრაგდა პროვინციის მოსახლეობას, სიკვდილით სჯიდა მისთვის არასასურველ პირებს და გარყვნილ ცხოვრებას ეწეოდა. სიცილიელებმა ვერესის წინააღმდეგ სასამართლო საქმე აღძრეს და თავიანთი ინტერესების დამცველად ციცერონი აიყვანეს. რაკი ვერესი „ნობილიტეტის“ წარმომადგენელი იყო, ციცერონს კვლავ მიეცა შესაძლებლობა, ზნედაცემული რომის არისტოკრატიის წინააღმდეგ გამოსულიყო. პროცესის წინასწარ სტადიაზე (პირველ სესიაზე) ვერესის ბრალდების დასამტკიცებლად ციცერონმა წარმოთქვა ორი სიტყვა. მან სააშკარაოზე გამოიტანა ოპტიმატების გახრწნილი ცხოვრების სურათი, ვერესის მიერ ჩადენილი მრავალი შემადრწუნებელი დანაშაული. ვერესს იცავდა ცნობილი ორატორი და ვექილი პორტენზიუსი. ციცერონმა იგი სასტიკად დაამარცხა. ვერესმა საქმის დასასრულს აღარ მოუცადა და თავითონვე წაიგდა განძევებაში. ვერესის წინააღმდეგ მომზადებული სხვა ხუთი სიტყვა ციცერონს აღარ წარმოუთქვამს, მაგრამ გამოსცა როგორც მამხილებელი მასალა. ამრიგად, ჩვენ ხელთა გვაქვს ვერესის წინააღმდეგ მიმართული შვიდი სიტყვა (ე. წ. Verri-nae).

ვერესის გახმაურებულმა პროცესმა ციცერონის პოლიტიკური კაპიტალი მნიშვნელოვნად გაზარდა. ციცერონს სწორედ ეს სჭირდებოდა. მისი საბოლოო მიზანი დემოკრატიის ინტერესების დაცვა და არისტოკრატიის დამხობა როდი იყო. ციცერონს სურდა „მხედართა“ და „ოპტიმატთა“ წოდებების შეხმატებლების საფუძველზე არისტოკრატიული სენატის ბატონობის განმტკიცება.

66 წელს, პრეტორად ყოფნის დროს, ციცერონმა წარმოთქვა წმინდა პოლიტიკური სიტყვა მანილიუსის კანონპროექტის დასაცავად. სახალხო ტრიბუნი გაიუს მანილიუსი მოითხოვდა, რომ პომპეუსს მითრიდატე პონტოელთან ომში საგანგებო ძალაუფლება მინიჭებოდა. პომპეუსს უნდა მისცემოდა ომისა და ზავის საკითხებში უმაღლესი და სრული გამგებლობა (*imperium maius*). პომპეუსი თავის მისწრაფებებში პოპულარებს ეყრდნობოდა, განსაკუთრებით კი პოპულარების მემარჯვენე ფრთას—„მხედართა“ წოდებას. ეს იყო სავაჭრო, მევახშეთა ფენა, რომელსაც პომპეუსის აღმოსავლეთში ლაშქრობა ფართო პერსპექტივებს უსახავდა. სენატი და ოპტიმატები პომპეუსის აღზევების წინააღმდეგ ილაშქრებდნენ. ციცერონი თავის სიტყვაში (*De imperio Gn. Pompei*) ხოტბას ასხამდა პომპეუსს და აღმოსავლეთში ომის წარმოების აუცილებლობას ასაბუთებდა. მისი არგუმენტაცია საკმაოდ საფუძვლიანი და დამაჯერებელი აღმოჩნდა: სენატი იძულებული გახდა, მანილიუსის კანონპროექტი მიეღო.

მაგრამ ეს სიტყვა იყო უკანასკნელი აქტი ციცერონის ოპოზიციისა „ნობილიტეტის“ მიმართ. ამიერიდან ციცერონმა პოლიტიკური პოზიციები გამოიცვალა, „ნობილიტეტის“ ბანაკს მიეკედლა და მის სამსახურში ჩადგა. პოლიტიკური მერყეობა ციცერონის ცხოვრებასა და შემოქმედებაში არსებითი ელემენტია.

70—65 წლებში გაიზარდა პლესის რადიკალიზმი. რომის საზოგადოების

დაბალი ფენები დაჟინებით მოითხოვდნენ აგრარული რეფორმების გატარებას და ვალების კასაციას.

მეტად მღელვარე და მძაფრი პოლიტიკური ბრძოლებით აღსავსე იყო რომის ისტორიაში 63 წელი. ამ წლის კონსულობისათვის შვიდი კანდიდატი იბრძოდა. მათ შორის იყვნენ ციკერონი და ყელამდე ვალებში ჩაფლული არისტოკრატი და სენატორი ლუციუს სერგიუს კატილინა. არჩევნებში გამარჯვდა ციკერონმა: „კონსულის წოდებაში იგი აღზევებულ იქნა რესპუბლიკის საკეთილდღეოდ როგორც მდაბიო ხალხის, ისე არისტოკრატიის შემწეობით“—გადმოგვცემს პლუტარქე („ციკერონი“, 10).

ციკერონის კოლეგად აირჩიეს გაიუს ანტონიუსი. არჩევნებში დამარცხებულმა კატილინამ დემაგოგიური გამოსვლებით მოახერხა, გადაეხიზებინა და თავისი დროშის ქვეშ გაეერთიანებინა სოფლისა და ქალაქის გაჩანაგებული პლესი და პოლიტიკურად და მატერიალურად გაკოტრებული ხალხი წარჩინებულთა ფენიდან. ასე მოეწყო ისტორიაში კარგად ცნობილი კატილინას შეთქმულება (Coniuratio Catilinae). ამ შეთქმულების მახვილი მიმართული იყო სენატისა და უწინარეს ყოვლისა პირველი კონსულის—ციკერონის წინააღმდეგ. გადაწყვეტილი იყო ციკერონის მოკვლა. მაგრამ ციკერონი ფხიზლად ადევნებდა თვალ-ყურს შეთქმულთა მოქმედებას. წყაროთა გადმოცემების თანახმად, კატილინას თანამზრახველნი ფრიად თავქარიანად იქცეოდნენ: ერთმანეთს ხედებოდნენ ღვინის სმის დროს და მსუბუქი ყოფაქცევის ქალების თანდასწრებით მსჯელობდნენ შეთქმულების გეგმების გარშემო. ციკერონმა აგენტების დახმარებით და პირადი დაკვირვებებით შეთქმულების კვალს მიაგნო და სახელმწიფო დანაშაული გახსნა. აი ამ დროს წარმოთქვა მან სახელგანთქმული სიტყვები კატილინას წინააღმდეგ. პირველი სიტყვა ციკერონმა წარმოთქვა სენატში კატილინას თანდასწრებით 63 წლის 8 ნოემბერს. შეთქმულების ხუთი მთავარი მონაწილე გაუსამართლებლად სიკვდილით დასაჯეს, ხოლო შეთქმულთა მეთაური კატილინა 62 წლის დამდეგს ეტრურიაში გამართული ბრძოლის დროს დაიღუპა.

კატილინას შეთქმულების გახსნისა და ამბოხების ჩახშობის წყალობით ციკერონმა არისტოკრატიული სენატის დიდი ნდობა დაიმსახურა: იგი აღიარეს „სამშობლოს მამად“ (Pater patriae). კატილინას წინააღმდეგ მიმართულ სიტყვებში უკვე ნათლად გამოჩნდა ციკერონის კლასობრივი თვალსაზრისი. ციკერონმა საბოლოოდ გაწყვიტა კავშირი დემოკრატიასთან და ბლოკი შეკრა ნობილიტეტთან, სენატთან. ციკერონის აზრით, კატილინას შეთქმულების დამარცხებამ სავსებით დაამტკიცა „წოდებათა პარმონიის“ — „მხედრობისა“ და „ოპტიმატების“ შეხმატებლების სისწორე. „მხედართა“ და „ოპტიმატთა“ შორის კლასობრივ კავშირს ციკერონი სიცოცხლის ბოლომდე რომის სახელმწიფოს მტკიცე საფუძვლად თვლიდა.

კატილინას შეთქმულების ლიკვიდაციის შემდეგ პოლიტიკური ბრძოლები რომში არათუ შესუსტდა, არამედ კიდევ უფრო მეტად გამძაფრდა. 60 წელს შეიქმნა პირველი ტრიუმვირატი — პომპეუსის, კრასუსისა და კეისრის კავშირი. იგი მიმართული იყო სენატის წინააღმდეგ. ციკერონი მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. სახალხო ტრიბუნმა კლოდიუსმა, კეისრის მომხრემ

და ციკერონის პირადმა მტერმა, მილწია იმას, რომ ციკერონს ბრძოლა დასდეს რომაელ მოქალაქეთა გაუსამართლებლად დასჯა კატილინას შეთქმულების აღმოჩენის დროს. ციკერონი აიძულეს, რომიდან წასულიყო. კლოდიუსმა სახალხო კრებაში გაატარა დადგენილება ციკერონის განძეგების შესახებ და გამოცა ბრძანება, რომლის ძალითაც ყველას ეკრძალებოდა, განძეგებულისათვის მიეწოდებინათ ცეცხლი და წყალი და მიეცათ თავშესაფარი ხუთასი მილის ფარგლებში. მიუხედავად ასეთი დადგენილებისა ციკერონს ხალხი პატივისცემით ეკიდებოდა. იგი მალე დაბრუნდა რომში და მიემხრო პომპეუსს, რომელსაც კეისართან უკვე განხეთქილება ჰქონდა. იულიუს კეისრის აღზევების შემდეგ ციკერონი პოლიტიკურ საქმიანობას თითქმის ჩამოშორდა და მთლიანად ლიტერატურულ მოღვაწეობას მიეცა. ეს იყო ყველაზე უფრო ნაყოფიერი პერიოდი მის შემოქმედებაში. სწორედ ამ დროს ქმნის იგი რიტორიკულ და ფილოსოფიურ ტრაქტატებს. 44 წლის 15 მარტს შეთქმულებმა, რომელთაც ბრუტუსი ხელმძღვანელობდა, მოკლეს იულიუს კეისარი. გაჩაღდა სასტიკი ბრძოლა კეისრის მომხრეთა და რესპუბლიკელთა შორის. ციკერონი კვლავ გამოდის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის ასპარეზზე როგორც რესპუბლიკელთა წარმომადგენელი და კეისრის უახლოესი თანამებრძოლის—ანტონიუსის მტერი. ანტონიუსში ციკერონი ტირანიის გამაგრძელებელს ხედავდა და ამბობდა: „ტირანია დაეცა, მაგრამ ტირანი ცოცხლობს“. ციკერონი ცდილობდა, სენატორები „მხედრებთან“ შეერიგებინა, მოეხდინა პომპეუსელთა პარტიის რეორგანიზაცია და „წესიერი ხალხის რესპუბლიკა“ აღედგინა. კეისრის მომხრეებთან გამართული ბრძოლის ამსახველ ლიტერატურულ ძეგლს წარმოადგენს ციკერონის მიერ 44—43 წლებში ანტონიუსის წინააღმდეგ წარმოთქმული 14 სიტყვა, რომლებიც „ფილიპიკების“ სახელითაა ცნობილი. „ფილიპიკები“ უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტია რომის რესპუბლიკის ისტორიაში. ციკერონი აქ სენატის უფლებების აღდგენას და ანტონიუსის კანონგარეშე გამოცხადებას მოითხოვდა. იგი დიდ იმედებს ამყარებდა იულიუს კეისრის დისშვილიშვილზე ახალგაზრდა ოქტავიანეზე, რომელსაც რესპუბლიკის მოსარჩლედ თვლიდა. ციკერონის პოლიტიკური ძლიერება იმხანად რომში უმაღლეს წერტილზე ავიდა. ციკერონმა გააძევა ანტონიუსი და მის წინააღმდეგ მთელი რომი აამხედრა. 43 წელს ანტონიუსი სასტიკად დამარცხდა მუტინასთან გამართულ ბრძოლაში. მაგრამ რომის რესპუბლიკის ბედი განწირული იყო. ციკერონი ამაოდ ცდილობდა ისტორიის ჩარხის უკუშლამა დატრიალებას. როგორც კი აღზევდა ახალგაზრდა ოქტავიანე კეისარი (შემდეგში ავგუსტუსად წოდებული) და კონსულობა მიიღო, მაშინვე დაუკრა თავი ციკერონს, რომელიც ძალაუფლების განმტკიცების იარაღად გამოიყენა და სენატის რეჟიმის რესტავრაციის შიშით რესპუბლიკის მტრებს—ანტონიუსსა და ლეპიდუსს დაუმეგობრდა. 43 წელს ბონონიაში შეიქმნა სამთა კავშირი, ეგრეთწოდებული „მეორე ტრიუმვირატი“ (ოქტავიანე კეისრის, ანტონიუსისა და ლეპიდუსის კავშირი), რომელმაც დაამყარა რესპუბლიკის რღვევა და საიმპერატორო წყობილებაზე გადასვლა. სამთა კავშირის საიდუმლო სხდომებზე რესპუბლიკის დამცველთა განადგურების გეგმებს აღგენდნენ. როგორც გადმოგვცემენ, პირველი ორი დღის განმავლობაში ოქტავიანე კეისარი ცდილობდა, გადაერჩინა ციკერონი, მაგრამ ბოლოს ხელი

ჩაიქნია და მესამე დღეს დათმობაზე წავიდა და გასწირა ის, ვინც ჩელი შეუწყო მის აღზევებას კონსულის ხარისხში. პლუტარქე ამბობს: „მსხვერპლი, რომელიც სამეფოში განაწილდა, ასეთი იყო: კეისარი ხელს იღებდა ციცერონზე, ლეპიდუსი სწირავდა საკუთარ ძმას — პაულუსს, ანტონიუსი კი — ბიძას დედის მხრივ — ლუციუს კეისარს. აი, ამგვარად დააკარგვინა ამ ხალხს ადამიანური განსჯის უნარი რისხვამ და მორეულმა ცოფმა“ („ციცერონი“, 46).

ტრიუმფირატმა შეადგინა დასახოცად განწირულთა სია (ე. წ. პროსკრიპციები), რომელშიაც ორასზე მეტი კაცი შეიტანეს. მათ შორის ციცერონი და მისი ძმა კვინტუსი. გაიგეს თუ არა ეს, ძმებმა გადაწყვიტეს, გაქცეულიყვნენ მაკედონიაში ბრუტუსთან. მაგრამ კვინტუსი ადრევე მოკლეს ვატივილთან ერთად, ციცერონს კი ლატიუმის პატარა ქალაქ კაიეტაში მიუსწრეს მკვლელებმა. 43 წლის 7 დეკემბერს ანტონიუსის აგენტებმა, სამხედრო ტრიბუნმა პოპილიუსმა და ცენტურიონმა ჰერენიუსმა, 64 წლის ორატორი სიცოცხლეს გამოსალმეს სწორედ მაშინ, როცა იგი მსახურებს ტახტრევანით ნავსადგურისაკენ მიჰყავდათ. ციცერონის მკვლელობის შემადრწუნებელი სურათი დაწვრილებითაა გადმოცემული პლუტარქესეულ ბიოგრაფიაში. სახელოვანი ორატორის გვამს მოჰკვეთეს თავი და ხელი, რომლითაც „ფილიპიკებს“ წერდა. ერთ ხანს ციცერონის მოკვეთილი თავი ანტონიუსის სასადილო მაგიდაზე იდგა: ანტონიუსი მისი მზერით ტკბებოდაო, — გადმოგვცემენ წყაროები. შემდეგ, ანტონიუსის ბრძანებით, ციცერონის თავი და ხელი რომის ფორუმის საორატორო კათედრაზე გამოფინეს. ბიოგრაფოსთა გადმოცემით, ციცერონი გასცა მისი ძმის აზატმა ფილოლოგუსმა, რომელიც შემდეგ ხელთ ჩაუვარდა ციცერონის რძალს, კვინტუსის მეუღლეს — პომპონიას. აღშფოთებულმა ქალმა „მრავალი საშინელი წამება არგუნა გამცემს და ბოლოს, აიძულა, თავისივე ხელით ნაჭერ-ნაჭერ ამოეკვეთა საკუთარი სხეულიდან ხორცი, შეეწვა და ეჭამა“ (პლუტარქე, „ციცერონი“, 49). საინტერესო ამბავს გადმოგვცემს პლუტარქე: „მრავალი ხნის შემდეგ კეისარი (ავგუსტუსი) თურმე შევიდა ერთ-ერთი შვილიშვილის ოთახში. ყმაწვილს ხელში ციცერონის წიგნი ეჭირა და როცა პაპა დაინახა, შეშინდა და ტანსაცმელში დამალა. კეისარმა ეს შენიშნა, წიგნი გამოართვა; ფეხზე მდგარმა წიგნის კარგა მოზრდილი ნაწილი წაიკითხა, მერე ისევ დაუბრუნა ყმაწვილს და უთხრა: „ნასწავლი კაცი იყო, შვილო, ნასწავლი და სამშობლოს მოყვარული“ (ციცერონი“, 49).

რომაელი ისტორიკოსი ველეუს პატერკულუსი გულისტკივილით გადმოგვცემს: „ანტონიუსის საზოგადოებრივი დანაშაულმა სამარადქამოდ დაასამარა საზოგადოებრივი სინიდისის ხმა. ვერავინ გაჰმედა, გამოსარჩლებოდა იმ კაცს, ვინც მრავალი წლის მანძილზე იცავდა რესპუბლიკას და ყველა მოქალაქეს. მაგრამ მე გეტყვი: ვაი შენ, მარკუს ანტონიუსო! შენ ვერაფერს ვერ მიაღწიე შენი ბოროტმოქმედებით, როცა ჯილდო დაადგინე იმ ღვთაებრივი ნათელი თავისთვის, რომელმაც სამშობლო დაღუპვისაგან დაიხსნა; შენ ციცერონს წარუტაცე მხოლოდ რამდენიმე მიღელვარე დღე მისი მოხუცებულობის ჟამისა“ (II, 66).

ციცერონი თავისი დროის უაღრესად განათლებული პიროვნება იყო, მაგრამ სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაში მარცხიანი, განუტყვერტელი და მერ-

ყვეი კაცი გამოდგა. ახალგაზრდობაში, როგორც დავინახეთ, ახლაც იმდენი „პოპულარებთან“ — დემოკრატიასთან, მერე „ოპტიმატებისაკენ“ გადახსარა, ხოლო უფრო გვიან პრინციპატის იდეოლოგი გახდა. „ნობილიტეტის“ ბანაკში გადასული ციცერონი „წოდებათა პარმონიის“ მარცხიან პოლიტიკას ეყრდნობოდა და როგორც „ცეზარიზმის“ მტერი არისტოკრატიულ რესპუბლიკას („წესიერი ხალხის რესპუბლიკას“) იცავდა. ამაშია ციცერონის მსოფლმხედველობის ანტიდემოკრატიული ხასიათი. მისი შემთანხმებლური პოლიტიკა, „წოდებათა პარმონიის“ (*concordia ordinum, consensus ordinum*) პოლიტიკა ათენელი სოლონის პოლიტიკის მსგავსად იმთავითვე განწირული იყო.

ფ. ენგელსი მარქსისადმი მიწერილ 1851 წლის 17 მარტის წერილში ციცერონის კორნესონდენციების საფუძველზე ორატორის პოლიტიკურ მოღვაწეობას უარყოფითად აფასებს¹.

ციცერონის ლიტერატურული მემკვიდრეობა

ციცერონის ისტორიული მნიშვნელობა მის ლიტერატურულ მოღვაწეობაშია: სიტყვებში, წერილებსა და რიტორიკულ-ფილოსოფიურ ტრაქტატებში, რომლებმაც უაღრესად დიდი როლი შეასრულეს რომის ლიტერატურის განვითარების საქმეში.

ციცერონის თხზულებები ოთხ ჯგუფად იყოფა: 1. სიტყვები, 2. რიტორიკული ტრაქტატები, 3. ფილოსოფიური თხზულებები, 4. წერილები. ციცერონის მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან ჩვენამდე მოღწეულია 57 სიტყვა სრულად, 20 სიტყვის ფრაგმენტები და 30 სიტყვის სათაური; კარგადაა შემონახული რიტორიკული და ფილოსოფიური ტრაქტატები და მრავალი (900-მდე) წერილი.

ციცერონის ლიტერატურული მოღვაწეობა მჭიდროდ უკავშირდებოდა ეპოქის პოლიტიკურ მოვლენებს. ამიტომ ციცერონის შემოქმედების გაგება ამ ეპოქის ღრმა ცოდნის გარეშე შეუძლებელია. ფორმით ბრწყინვალე და შინაარსით მრავალფეროვან სიტყვებში, რიტორიკულ-ფილოსოფიურ ტრაქტატებსა და წერილებში ასახულია იმდროინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების, მეცნიერებისა და ხელოვნების ყველა მხარე. ციცერონის ქმნილებებში, როგორც სპექტრში, თავმოყრილია რომის რესპუბლიკის მიწურულის სოციალური ცხოვრებისა და კულტურული მოძრაობის მთავარი მომენტები.

„კელნის გაზეთის“ (№ 179) მოწინავეში მარქსი წერდა: „საბერძნეთი და რომი ყველაზე უფრო მაღალი „ისტორიული განვითარების“ ქვეყნებს წარმოადგენდნენ ძველი ქვეყნის ხალხებს შორის. საბერძნეთის უმაღლესი საშინაო აყვავება თანემთხვევა პერიკლეს ეპოქას, უმაღლესი საგარეო აყვავება — ალექსანდრეს ეპოქას... წაიკითხეთ ციცერონი!“²

სიტყვები. ციცერონს გავლილი ჰქონდა რიტორიკის შესანიშნავი სკოლა (ჯერ რომში, მერე აღმოსავლეთში). ციცერონის სახით რომაულმა მკვერ-მეტყველებამ განვითარების უმაღლეს წერტილს მიაღწია. ციცერონს ცხოვ-

¹ მარქსი და ენგელსი ანტიკურობის შესახებ. თბილისი, 1937, გვ. 234.

² მარქსი და ენგელსი, ო. ც. გვ. 6.

რება მოუხდა რომის ისტორიის ბოლოქარ პერიოდში: რესპუბლიკური რომი იმპერიისაკენ მიექანებოდა. ბრწყინვალე თეორიული ცოდნით აღჭურვილ ორატორს პრაქტიკულმა მოღვაწეობამ საშუალება მისცა, ფართოდ გაეშალა შესაძლებლობა როგორც პოლიტიკურ, ისე სამოსამართლო მჭევრმეტყველებაში. გამოსაქვეყნებლად განზრახულ ყოველ სიტყვას ციცერონი ამუშავებდა როგორც მხატვრულ ნაწარმოებს: რიტორიკული პროზა რიტმიული პროზის ხარისხში აჰყავდა. ციცერონის ორატორულ-მხატვრულმა პროზამ დიდი გავლენა მოახდინა რომაულ ისტორიოგრაფიაზე და პოეზიაზეც. ამიტომ იყო, რომ სიტყვის უბადლო ოსტატმა თანამედროვეთა შორის მჭევრმეტყველების მეფის სახელი დაიმსახურა (*Romanae eloquentiae princeps*).

ციცერონის სიტყვებში თავმოყრილია დიდძალი ისტორიული მასალა. ციცერონის მსჯელობა ამ მასალის გარშემო ხშირად სუბიექტური ხასიათისაა. სუბიექტივიზმი შეპირობებული იყო უწინარეს ყოვლისა იმით, რომ ციცერონი მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ამბებში მონაწილეობის დროს გადაჭრებით აფასებდა თავის მოღვაწეობას, ხოტბას ასხამდა საკუთარ თავს და წამდაუწყებლად იცვლიდა პოლიტიკურ ორიენტაციას. სუბიექტივიზმი გამომდინარეობდა აგრეთვე იმ ეპოქის რომაული მჭევრმეტყველების ხასიათიდან, რომელი რიტორიკა, განსაკუთრებით სამოსამართლო მჭევრმეტყველება, მიზნის მისაღწევად არ ერიდებოდა ფაქტების დამახინჯებას, მათ ფალსიფიკაციას.

რომის სოციალურ-პოლიტიკური და იდეოლოგიური კრიზისის ეპოქაში შეინიშნება მძლავრი გატაცება ბერძნული ფილოსოფიითა და ბერძნული რიტორიკით. ბერძნული რიტორიკა „ნობილიტეტის“ სამსახურში ჩადგა. იგი აქ აქტიურ როლს ასრულებდა როგორც მჭევრმეტყველების თეორია და როგორც მონათმფლობელური საზოგადოების ეთიკის პოპულარიზატორი. მწვავე სოციალური ბრძოლის პირობებში სახალხო კრებებისა და სასამართლოების ზრდამ ორატორული ხელოვნების პოლიტიკური მნიშვნელობა მალალ საფეხურზე აიყვანა. რიტორიკული განათლება არისტოკრატიული კულტურის შემადგენელ ნაწილად გადაიქცა.

ორატორულ ხელოვნებაში ბერძნული რიტორიკის გავლენა უპირატესად მხატვრული სრულყოფის ხაზით მიმდინარეობდა, სხვა მხრივ კი რომაულმა მჭევრმეტყველებამ რომის მწერლობის დარგთა შორის ყველაზე უფრო მეტად შეინარჩუნა ნაციონალური ხასიათი. რომაელი ორატორები დიდ მნიშვნელობას აძლევდნენ სიტყვის გარეგნულ მხარეს, მის ფორმას. ამისთვის მიმართავდნენ ბერძნული რიტორიკის დახვეწილ ხერხებს. წარმოთქმულ სიტყვებს ხშირად ჩასწერდნენ და გამოსცემდნენ კიდევ: ორატორის სიტყვა მხატვრული ფორმის შემცველ პოლიტიკურ წიგნად იქცეოდა.

ციცერონის მოღვაწეობის ეპოქაში ორატორულ ხელოვნებაში მტკიცედ იკიდებს ფეხს აზიანიზმი. ამ სახელით ცნობილი რიტორიკული მიმართულება შეიქმნა ელინისტურ ხანაში მცირეზიეელ ორატორთა წრეში. აზიანიზმი გამოხატავდა ძველი ბერძნული რიტორიკის ხერხებში აღმოსავლური მჭევრმეტყველების ელემენტთა შერწყმას. აზიანიზმისათვის დამახასიათებელი იყო ორგვარი სტილი: 1. მოკლე და რითმიანი წინადადებების სტილი და 2. მაღალფარდოვანი პათეტიკური სტილი. აზიანიზმის წარმოშობა ელინისტურ ხანაში

შეაპირობა იმან, რომ მონარქიულმა რეჟიმმა ჩაკლა საზოგადოებრივი ცხოვრება, ორატორულმა ხელოვნებამ დაკარგა პოლიტიკური მნიშვნელობა და მთავარ სამოქმედო ასპარეზად პოლიტიკური ინდიფერენტიზმის გამო რიტორიკული სკოლები გაიხსადა: მჭევრმეტყველება სასკოლო დისციპლინად გადაიქცა. რომში კი სულ სხვაგვარი სოციალური პირობების ატმოსფეროში აზიანიზმი ფართოდ დაინერგა პოლიტიკურ მჭევრმეტყველებაში. მისი მოკლე და რითმიანი წინადადებების სტილი თანდათან გრძელპერიოდებიან რითმიანი წინადადებების სტილით შეიცვალა.

იმავს ეპოქაში აზიანურ სტილს მჭევრმეტყველებაში დაუპირისპირდა ეგრეთ წოდებული ატიციზმი. ატიციზმიც ელინისტური ხანის პროდუქტია. ატიცისტები რიტორიკაში ამკვიდრებდნენ ატიკური მჭევრმეტყველების სტილს — თუკიდიდესა და ლისიას სკოლის კლასიკურ სტილს და ლოზუნგად აყენებდნენ „ძველის მიბაძვას“. რომელი ატიცისტები აღზევებული, გრძელპერიოდებიანი სიტყვის ნაცვლად ჰქმნიდნენ შეკუმშულ, მშრალ სიტყვებს. მათი იდეალი იყო ბერძენი ისტორიკოსი თუკიდიდე (V—IV საუკ.) და ბერძენი ორატორი, სამოსამართლო მჭევრმეტყველების საუკეთესო წარმომადგენელი ლისია (V—IV საუკ.). ატიციზმმა რომში ფეხი ვერ მოიკიდა, მაგრამ გარკვეული როლი ითამაშა ეგრეთწოდებული „საშუალო სტილის“ შექმნაში. ამ სტილის უდიდესი წარმომადგენელი იყო ციცერონი. ორატორულ პრაქტიკაში იგი სწორედ ამ „საშუალო სტილს“ (*enus medium*) ანუ „ზომიერ აზიანიზმს“ (*genus dicendi Rhodium*) იცავდა.

ციცერონის სიტყვებს უწინარეს ყოვლისა ახასიათებდა სიტყვამრავლობა (*ecopia*). ეს იყო დიდი ორატორის სტილისტიკური პოსტულატი, რაშიც აზრის ყოველმხრივი გაშლის შესაძლებლობას ხედავდა. ორატორული ხელოვნების თეორეტიკოსი კვინტილიანე (I საუკ. ჩვ. წ.) დემოსთენესა და ციცერონის შედარების დროს შენიშნავს: „დემოსთენეს ვერაფერს მოუკლებ, ციცერონს ვერაფერს ვერ შეუმატებო“ (*illi nihil detrahi potest, huic nihil adici*).

რიტორიკული ხერხების დიდი ოსტატი სიტყვების შექმნის დროს ტრადიციული თეორიის მიერ დადგენილ წესებს ბრმად არ ემორჩილებოდა და ბევრი სიახლე შემოჰქონდა. ყოველ სიტყვას გარემოებას უხამებდა და მიზნად სამი ამოცანის გადაწყვეტას ისახავდა: 1. დებულების დამტკიცებას, 2. მსმენელის ესთეტიკურ დატკობას და 3. მსმენელის დარწმუნებას. ამის შესაბამისად ციცერონი იყენებდა სამ სტილს: 1. მშვიდს, 2. ზომიერს და 3. მაღალფარდოვან პათეტიკურს. ორატორის განსაკუთრებული ღირსება, ციცერონის აზრით, მაღალფარდოვანი პათეტიკური სტილის დაუფლებაშია. ციცერონი როდი ცდებოდა: რომის საზოგადოება მეტად ადვილად ექცეოდა ორატორული პათოსის გავლენის ქვეშ.

ციცერონის სიტყვები ჩვეულებრივ შემდეგ ნაწილებს შეიცავს: 1. შესავალი — *exordium*, 2. საქმის არსის გადმოცემა, თხრობა — *narratio*, 3. მასალის განაწილება — *partitio*, 4. დამტკიცება, დასაბუთება — *probatio*, *argumentatio*, 5. მოწინააღმდეგის დებულებათა უკუგდება — *refutatio*, 6. დასკვნა — *epilogus*, *conclusio*, *peroratio*. ამ უკანასკნელ, დასკვნით ნაწილში ორატორი ღალადით მიმართავს მოსამართლეებს და ღმერთებს.

სიტყვის წინასწარ დამუშავებას, დახვეწასა და ზემოხსენებულ ნაწილებად ჩამოქნას მოსდევდა სიტყვის წარმოთქმა (actio). ამ დროს ციკერონი, როგორც ჩანს, მიმართავდა ისეთ ეფექტურ ხერხებს, რომელთაც მოსამართლეებში, საჭიროებისამებრ, თანაგრძნობა ან რისხვა უნდა გამოეწვიათ ბრალდებულის მიმართ.

63 წლამდე შედგენილი სიტყვები:

1. pro Quinctio (81 წ.), 2. pro Sexto Roscio Amerino (80 წ.), 3. pro Q. Roscio Comoedo (c. 76 წ.), 4. pro M. Tullio (76 წ.), 5. Divinatio in Caecilium (70 წ.), 6. Orationes in Verrem, Septem Verrinae (70 წ.), 7. pro M. Fonteio (69 წ.), 8. pro Caecina (69 წ.), 9. De imperio Gn. Pompei ანუ pro lege Manilia (66 წ.). 10. pro A. Cluentio habito (66 წ.).

კონსულობის დროინდელი სიტყვები (63 წ.):

1. De lege agraria (სამი სიტყვა), 2. pro C. Rabirio perduellionis reo, 3. Orationes in Catilinam (4 სიტყვა), 4. pro L. Murena.

62—43 წწ. შედგენილი სიტყვები:

1. pro P. Cornelio Sulla, 2. pro Archia poeta, 3. pro L. Valerio Flacco, 4. post reditum (4 სიტყვა), 5. pro P. Sestio, 6. Interrogatio in P. Vatinius testem, 7. pro M. Caelio, 8. De Provinciis consularibus, 9. pro L. Cornelio Balbo, 10. in L. Calpurnium Pisonem, 11. pro Cn. Plancio, 12. pro M. Aemilio Scauro, 13. pro C. Rabirio Postumo, 14. pro T. Milone, 15. pro M. Marcello, 16. pro Q. Ligario, 17. pro rege Deiotaro, 18. In M. Antonium orationum Philippicarum libri XIV (Philippici) ანუ orationes Philippicae in M. Antonium (თოთხმეტი სიტყვა).

1—3 სიტყვები 62—59 წლებშია შექმნილი, 4—18 კი—57—43 წლებში. განძეებიდან დაბრუნების შემდეგ (57 წ.) ციკერონის მიერ წარმოთქმული ოთხი სიტყვა Post reditum ხელნაწერებში ასეა დასათაურებული: 1. Oratio cum senatui gratias egit, 2. cum populo gratias egit, 3. de domo sua ad pontifices და 4. de haruspicum responsis.

არმოღწეულ სიტყვათა ფრაგმენტები დაცულია სხვადასხვა წყაროებში. ასეთი წყაროების ავტორებია: ციკერონის კომენტატორი ასკონიუს პედიანუსი, კენტილიანე, Scholiasta Bobiensis და სხვ.

ციკერონის სიტყვებში ყველაზე მნიშვნელოვანი და მაღალი მხატვრული ღირსებისაა სიტყვები: „ვერესის წინააღმდეგ“ (შვიდი სიტყვა), „კატილინას წინააღმდეგ“ (ოთხი სიტყვა) და „ანტონიუსის წინააღმდეგ ანუ ფილიპიკები“ (თოთხმეტი სიტყვა)¹. ამ სიტყვებში კარგად ჩანს ციკერონის პოლიტიკური თვალსაზ-

¹ ანტონიუსის განსაქიქებლად წარმოთქმულ სიტყვებს „ფილიპიკები“ ეწოდა დიდი ბერძენი ორატორის დემოსთენეს (384—322) იმ სიტყვების ანალოგიით, რომლებიც მიმართული იყო მაკედონიის მეფის ფილიპე II წინააღმდეგ.

რისის მერყეობა. საგანგებოდაა აღსანიშნავი სიტყვა „პოეტ არქივის დასაცავად“, სადაც გადმოცემულია დიდი ორატორის შეხედულებები ხელისუფლებისა და პოეზიაზე.

ციცერონის მაღალი მხატვრული რანგის სიტყვები ტენდენციურობით ხასიათდება. ეს კარგად ჩანს შემდეგი მაგალითიდან. ვერესის წინააღმდეგ მიმართული სასამართლო პროცესის შემდეგ, ზუსტად მომდევნო წელს, ციცერონი გალიის მმართველის — მარკუს ფონტიუსის დამცველის როლში გამოდის (69 წ.). ფონტიუსს ბრალად ედებოდა გალიის მოსახლეობის (კერძოდ ალობროგთა) გაძარცვა და მექრთამეობა. ბრალმძღვლები ალობროგები იყვნენ. თუ წინა 70 წელს ციცერონი გამომძალველი, მექრთამე და გარყვნილი ვერესის წინააღმდეგ ბრალმძღვლად გამოვიდა, ამ საქმეში დაზარალებული სიცილიელები მოწმეებად გამოიყენა და ვერესის დასჯას მიაღწია, ამჯერად ვერესისებური დანაშაულის ჩამდენი პირი თავგამოდებით დაიცვა და გაამართლა. არგუმენტაციაში ციცერონთან ჩვეულებრივ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა მოწმეთა ჩვენებას; ფონტიუსის დასაცავ სიტყვაში კი ორატორი ღალატობს ობიექტურობას და დაზარალებული ალობროგების ჩვენებებს სრულიად აუთვალურებს.

ასეთი არაობიექტურობის რამდენიმე მაგალითს პლუტარქეც გადმოგვცემს: „ციცერონმა ერთხელ ტრიბუნიდან ხოტბა შეასხა მარკუს კრასუსს და ბრწყინვალე წარმატებაც მოიპოვა, მაგრამ სულ რამდენიმე დღის შემდგომ იგივე კრასუსი საშინლად გამოლანძღა. მაშინ კრასუსმა ჰკითხა: „განა შენ არ იყავი, ამ ცოტა ხნის წინათ რომ სწორედ აქვე მაქმბდი?“ „დიახ, მე გახლდით; — მიუგო ციცერონმა, — მჭევრმეტყველებაში გავივარჯიშე; მინდოდა, გამომეცადა ჩემი სიტყვის ძალა ჩირის ფასად ღირებულ საგანზე ლაპარაკში“ („ციცერონი“, 25). ანდა „ერთხელ ციცერონმა სასამართლოში დაიცვა მუნაციუსი, რომელმაც განთავისუფლებისთანავე აღძრა საქმე ციცერონის მეგობრის — საბინუსის წინააღმდეგ. ამბობენ, ციცერონი ამაზე ისე აღენთო რისხვით, რომ მუნაციუსს შესძახა: „მუნაციუსო, იქნებ გგონია, შენი სიმართლის წყალობით დაუძვერი სასჯელს და არა იმიტ, რომ ჩემის მჭევრმეტყველებით სქელი ბურუსი მოფენე შენს დანაშაულს, რომელზედაც სასამართლოს დღესავით ნათელი წარმოდგენა ჰქონდა?“ („ციცერონი“, 25).

ციცერონი მსმენელზე მეტი ზეგავლენის მოსახდენად ხშირად მიმართავს ეგრეთწოდებულ ამპლიფიკაციის ხერხს (amplificatio), რაც იმაში მდგომარეობს, რომ საქმის ვითარებას ფრიალ გაზვიადებულად წარმოგვიდგენს. კატილინას წინააღმდეგ მიმართულ სიტყვაში იგი ისე ხატავს შეთქმულების სურათს, თითქოს კატილინა მთელ რომს გადაწვით ემუქრებოდა, თითქოს გადაწყვეტილი ჰქონდა, რომელი ხალხი მთლიანად აღევავა პირიდან დედამიწისა. გაზვიადებულად წარმოგვიდგენს ციცერონი საკუთარ როლს კატილინას შეთქმულების აღმოჩენისა და განადგურების საქმეში. თითქოს მან ყოველი რომაელის კისერს ააცილა ბასრი მახვილი და სამშობლო სრული მოსპობისაგან დაიხსნა.

მეტად პათეტიკურია ციცერონის სიტყვების დასკვნითი ნაწილი. აქ ორატორი ყოველგვარ ხერხს იყენებს იმისათვის, რომ მსმენელებში სიტყვის

ობიექტის მიმართ, საკუთარი სურვილისდა მიხედვით, სიბრალული აღძრას ან ზიზღი და აღშფოთება გამოიწვიოს.

კატილინას წინააღმდეგ მიმართული ოთხი სიტყვა ციკერონის ორატორული ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშია. განსაკუთრებული სიძლიერით გამოირჩევა პირველი სიტყვა, რომელიც საგანგებო მდგომარეობის დროს წარმოითქვა (63 წ. 8 ნოემბერს). ეტრურიაში შეთქმულთა ამბოხება დაწყებული იყო. ამას ზედ დაერთო მონათა აჯანყებები კამპანიაში, აპულეასა და ბრუნდუზიუმში. რომში მყოფმა კატილინამ და მისმა მომხრეებმა გადაწყვიტეს, მოეწყოთ ოპტიმატების ხოცვა-ჟლეტა და უწინარეს ყოვლისა მოეკლათ კონსული — ციკერონი. ციკერონმა დამსმენთა წყალობით ყველაფერი წინასწარ შეიტყო და სენატის დადგენილებით (*Senatus consultum ultimum*) რომში საალყო წესები გამოაცხადა. 7 ნოემბერს ღამით სენატორ მარკუს პორციუს ლეკას სახლში შეთქმულთა საიდუმლო სხდომა გაიმართა და შემუშავდა სახელმწიფო გადატრიალების გეგმა. ამ სხდომის ამბავი ციკერონს იმ ღამესვე ეუწყა. მეორე დღეს, 8 ნოემბერს, დილით ადრე კონსულმა ციკერონმა მოიწვია სენატის საგანგებო სხდომა, მაგრამ არა ჩვეულებრივ ადგილზე — კურიაში, არამედ იუპიტერ სტატორის ტაძარში პალატინუმზე, რომელიც ბუნებრივად გამაგრებულ ადგილზე მდებარეობდა და რომელსაც მხედრებისგან შემდგარი გუშაგების გაძლიერებული რაზმი იცავდა. სენატის სხდომას ესწრებოდა თვითონ კატილინაც ვითარცა სენატორი. მან არ იცოდა, რომ შეთქმულების ძაფები ციკერონის ხელთ იყო. კატილინას თავხედობით აღშფოთებული ციკერონი წამოდგა საკონსულო სავარძლიდან (*Sella curulis*) და კატილინას რისხვით აღსავსე ცნობილი სიტყვით მიმართა: *Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?* „ბოლოს და ბოლოს სანამდე ისარგებლებ ჩვენი მოთმინებით, კატილინავ! კიდევ დიდხანს აგვიგდებ აბუჩად შენი სიშმაგიო? აქვს თუ არა საზღვარი შენს თავხედობას? ნუთუ ვერაფერმა ვერ იმოქმედა შენზე? ვერც პალატინუმის ძლიერმა ღამის დაცვამ, ვერც ქალაქში შემოღებულმა საალყო წესებმა, ვერც ხალხის შიშმა, ვერც კეთილშობილთა კრებულმა, ვერც სენატის სხდომისთვის განკუთვნილმა ამ გამაგრებულმა ადგილმა და ვერც აქ დამსწრეთა გამომეტყველებამ? ნუთუ ვერა გრძნობ, რომ ყველა შენი განზრახვა გამოაშკარავებულია? ნუთუ ვერ ხედავ, რომ შენი შეთქმულება შებოროტილია და ყოველმა უწყის მის შესახებ? როგორ ფიქრობ, განა რომელმა ჩვენთანგანმა არ იცის, რას აკეთებდი წუხელწინაღამით, წუხელ; სად ბრძანდებოდი, ვინ შეჰკრიბე, რა გადაწყვეტილება მიიღე?

2. ოჰ დრონი, ოჰ ჩვეულებანი! (*o tempora, o mores!*) სენატმა ყველაფერი ეს იცის, კონსული ხედავს; ეს კი მაინც ცოცხალია. ცოცხალია? ის კი არა, სენატშიც მობრძანდა, სახელმწიფო საქმეებში ერევა და ამავე დროს ყოველ ჩვენთაგანს თვალებით სიკვდილისათვის ზომავს. ჩვენ კი, მამაცი ვაჟაკნი, ვფიქრობთ, თითქოს საკმარისად ვზრუნავდეთ რესპუბლიკისათვის, თუ ამის სიშმაგისა და იარაღისაგან თავის დაღწევას ვცდილობთ. უკვე დიდი ხანია საჭიროა, კატილინავ, კონსულის ბრძანებით შენი დასჯა სიკვდილით, შენსკენ მიმართვა იმ ჭირისა, რომელსაც ჩვენ მზაკვრობით გვიმზადებ!“

აღზევებული ტონით წარმოთქმულ სიტყვაში ციკერონმა დამარწმუნებ-

ლად ამხილა კატილინას ზრახვები. სენატორებს ნათლად დაუხატა მისი ნელი საშიშროება და კატილინას ვერაგობა. ორატორმა მუქი ფერებით დასურათა შეთქმულთა მოქმედება. იგი ცდილობდა, კატილინა და მისი მომხრენი უზნეო, ყოვლად უტიფარ ნაძირალებად დაეხატა და საზოგადოებრივი აზრი მათ წინააღმდეგ აემხედრებინა. ამ-მიზნის მისაღწევად გამოიყენა პათეტიკური მჭევრმეტყველების ის მდიდარი არსენალი, რომელიც მის განკარგულებაში იყო. ციცერონი კატილინას ბრძანებას აძლევდა, ქალაქს გასცლოდა: „რაჰილა ასეთია საქმის ვითარება, კატილინავ, განაგრძე ის, რაც წამოიწყე; გადი ქალაქიდან: მისი კარიბჭე შენთვის ღიაა. გაგვეცალე! მანლიუსის ბანაკი დიდზე დიდი ხანია მოუთმენლად მოგელის შენ როგორც მეთაურს. თან გაიყოლიე ყველა შენი თანამზრახველი!...“

8 ნოემბერს ღამით კატილინამ რომი დატოვა და აჯანყების ბანაკში — ეტრურიაში გაემგზავრა. 9 ნოემბერს ციცერონმა წარმოთქვა მეორე სიტყვა კატილინას წინააღმდეგ. ამჯერად იგი სიხარულით ამბობდა:

„წავიდა, განგვმორდა, მოჰკურცხლა, გაჰქრა!“ (abiit, excessit, evasit, erupit).

მესამე სიტყვა ციცერონმა წარმოთქვა ფორუმზე. ამ სიტყვაში იგი მეტისმეტად აზვიადებს შეთქმულების საშიშროებას და საკუთარ დამსახურებას კატილინას დამარცხების საქმეში. მეოთხე სიტყვა წარმოთქვა სენატში. ამ სიტყვაში ციცერონი დაპატიმრებულ შეთქმულთა სასჯელის საკითხს ეხებოდა. მისი დაჯინებითი მოთხოვნით კატილინას შეპყრობილი თანამზრახველნი დილეგში დაახრჩვეს.

62 წელს ციცერონმა წარმოთქვა სიტყვა ბერძენი პოეტის არქიას დასაცავად. აქ გადმოცემულია ციცერონის შეხედულებები ხელოვნებაზე, კერძოდ — პოეზიაზე. არქია ალექსანდრიელი პოეტი იყო. ცხოვრობდა რომში ახალგაზრდობაში, როგორც ზემოთ ითქვა, ციცერონი არქიას ხელმძღვანელობით გაეცნო ბერძნულ პოეტურ სამყაროს. აი ამ პოეტს ვინმე გრაციუსმა ბრალად დასდო რომის მოქალაქის სახელის უკანონო მითვისება. არქიას დაცვა იკისრა ციცერონმა. დასაცავ სიტყვაში იგი იმდენად იურიდიულ მტკიცებებს არ ეყრდნობოდა, რამდენადაც არქიას პოეზიას. ციცერონი ხოტბას ასხამს არქიას პოეტურ შემოქმედებას და საერთოდ მხატვრულ მწერლობაზე მსჯელობს. პოეზიას იგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ადამიანის განათლებისა და განფაქიზების საქმეში: პოეზია ახალგაზრდობის სულიერი საზრდოა და მოხუცთა ნუგეში.

გამოსაქვეყნებლად განზრახულ სიტყვას მჭევრმეტყველების დიდოსტატი წინასწარ გულდასმით ამუშავებდა, რიტმული პროზის ყალიბში ჩამოსახმდა და დიდ მხატვრულ სიმაღლემდე აჰყავდა. როგორც აღინიშნა, ციცერონის სტილი „ზომიერი აზიანიზმია“. ამ სტილზე დამყარებული ციცერონის რიტორიკული პროზა რიტმიული პროზაა, რომელსაც ახასიათებს სიტყვის სიუხვე (copia), ორატორული პერიოდები — პერიოდების რიტმიულ-სინტაქსური ერთიანობა და მეტყველების ფიგურების ჭარბი გამოყენება. რიტორიკული ხერხები, რომელთაც ციცერონი მიმართავდა, ძველი საბერძნეთის რიტორიკულ პროზაში გამოიმუშავდა (დემოსთენესთან და სხვა ორატორებთან).

ციკერონი მშვენიერად იცნობდა ბერძნულ მჭევრმეტყველებას და ამერიკანას დიდი წარმატებით იყენებდა სიტყვის წინასწარი წერისა და დახვეწის პროცესში.

ციკერონის რიტორიკული რიტმიული პროზა უხვად წარმოგვიდგენს მეტყველების ფიგურებს (რიტორიკული მიმართვა, ელიპსისი, შეკითხვა, გამეორება, ანტითეზისი, ეპიფორა, ჰენდიადისი, კონტრასტი და მისთ.) და ტროპებს (შედარება, მეტაფორა, გაპიროვნება, მეტონიმია, ეპითეტი, ჰიპერბოლა, ირონია და მისთ). ციკერონის ორატორულ პერიოდებს ახასიათებს ნაწილთა თანაბრიანობა (ისოკოლები) და გარითმვა (ჰომოიოტელექტები.) მოვიტანთ რამდენიმე მაგალითს ციკერონის რიტორიკული ხერხებიდან.

ეპიფორის საუკეთესო ნიმუშია „ფილიპიკების“ შემდეგი ადგილი: *Doletis tres exercitus populi Romani interfectos; interfecit Antonius. desideratis clarissimos cives; eos quoque nobis eripuit Antonius. auctoritas huius ordinis afflicta est; afflixit Antonius!* — „თქვენ წუხართ რომელი ხალხის სამ შემუსრულ მხედრობაზე; შემუსრა ანტონიუსმა. თქვენ დარდობთ უბრწყინვალეს მოქალაქეებზე; ისინიც ჩვენ წარგვცა ანტონიუსმა. ამ წოდების ღირსება შებღალულია; შებღალა ანტონიუსმა!“ (II, 55).

ხშირი ტროპია ციკერონის მეტყველებაში ჰიპერბოლა.

მაგ.: *lucē sunt clariora nobis tua Consilia omnia* — „სხივზე უფრო ნათელია ჩვენთვის ყველა შენი ზრახვა!“ (Cat., I, 3).

დიდი ადგილი ეთმობა ორატორის ქმნილებებში პერსონიფიკაციას. ამის საუცხოო ნიმუშია განსაცდელში ჩავარდნილი სამშობლოს (patria) მიმართვა მოღალატე შვილის კატილინასადმი:

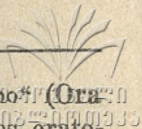
Nunc te patria, quae communis est parens omnium nostrum, odit ac metuit et iam diu nihil te indicat nisi de paricidio suo cogitare... quae tecum, Catilina, sic agit et quodam modo tacita loquitur — „მამულს, რომელიც ყოველი ჩვენთაგანის საერთო დედაა, ახლა შენ ეზიზღები და ძრწის შენს წინაშე; იგი უკვე დიდი ხანია იმას ფიქრობს, რომ შენ სხვა აღარაფერზე ოცნებობ, თუ არა მის მოკვლაზე... იგი შენ, კატილინავ, ასე მოგმართავს და, შეიძლება ითქვას, დუმილით გელაპარაკება“. ამ შესავლის შემდეგ მამულის პირით ჩამოთვლილია კატილინას ყველა დანაშაული.

ციკერონის სიტყვების ენა ლათინური პროზაული მეტყველების განვითარების უმაღლესი საფეხურია. ესაა ეგრეთ წოდებული კლასიკური ლათინური ენა, რომელიც თანდათანობით ყალიბდებოდა ცოცხალი, სალაპარაკო ენის საფუძველზე და რომელმაც გამოიმუშავა მოქნილი გრამატიკული წყობა და მდიდარი ლექსიკური შედგენილობა.

რიტორიკული და ფილოსოფიური თხზულებები

ციკერონი ორატორული ხელოვნების არა მარტო პრაქტიკოსი, არამედ თეორეტიკოსიც იყო. ჩვენამდე მოღწეულია მისი ტრაქტატები მჭევრმეტყველების თეორიასა და ისტორიაში. ესენია: „რიტორიკა“ (Rhetorica. Liber rhetoricae sive de inventione), „ორატორის შესახებ“ (De oratore), „ბრუტუსი ანუ ბრწყინვალე ორატორების შესახებ“ (Brutus sive de claris orato-

ribus ანუ Liber de claris oratoribus qui dicitur Brutus), „ორატორი“ (Orator ad M. Brutum), „ორატორული ხელოვნების ნაწილები“ (Partitiones oratoriae, ანუ De partitione oratoria), „ტოპიკა“ (Topica ad C. Trebatium), „ორატორთა საუკეთესო გვარის შესახებ“ (De optimo genere oratorum).

თანამედროვე ორატორულ პრაქტიკასა და საკუთარ მოღვაწეობაზე დაყრდნობით ციცერონი ამ თხზულებებში წარმოგვიდგენს ორატორული ხელოვნების თეორიას და გვიხატავს ყოველმხრივ განათლებული, პოლიტიკური მოღვაწეობისათვის საჭირო ღრმა ფილოსოფიური ცოდნით აღჭურვილი იდეალური ორატორის სახეს. მკვერმეტყველება, ციცერონის აზრით, მჭიდრო კავშირშია პოლიტიკურ საქმიანობასთან, პოლიტიკური მოღვაწეობა კი — ფილოსოფიასთან. ამ მოსაზრებაზე დაყრდნობით ციცერონი მკვერმეტყველების თეორიაში ორიენტაციას ფილოსოფიაზე იღებს.

1. „რიტორიკა“ („რიტორიკა ანუ აღმოჩენის შესახებ“) ციცერონის ყველაზე ადრინდელი ტრაქტატია. დაწერილია 80-იან წლებში. მოღწეულია დეფექტებით. შეიცავს ორ წიგნს და სასკოლო სახელმძღვანელოს ხასიათისაა (commentarius scholasticus). იგი შედგენილია ბერძნული რიტორიკული სახელმძღვანელოების — უპირატესად ბერძენი რიტორის ჰერმაგორას წიგნების მიხედვით. აქ წარმოდგენილია ფილოსოფიური მსჯელობა მკვერმეტყველების წარმოცენებისა და ორატორული ხელოვნების დაუფლების აუცილებლობის შესახებ. განხილულია რიტორიკის მასალა და მისი ნაწილები. ამ შრომას ციცერონი „დაწყებულს, მაგრამ დაუმუშავებელს“ ეძახის.

2. „ორატორის შესახებ“ მთავარი თხზულებაა ციცერონის ორატორული ხელოვნების თეორიაში. ციცერონმა იგი დაწერა 55 წელს და მიუძღვნა ძმას — კვინტუსს. ტრაქტატი შედგენილია დიალოგის ფორმით. შესავალში ავტორი აცხადებს, რომ შრომაში წარმოგვიდგენს რომის გამოჩენილ ორატორთა კამათს მკვერმეტყველების გარშემო (disputatio). დიალოგში მონაწილეობენ: ლიცინიუს კრასუსი და მარკუს ანტონიუსი. საუბრის ადგილია კრასუსის ვილა ტუსკულანუმი. პირველ წიგნში განხილულია საკითხები: ვინ არის ორატორი? როგორი უნდა იყოს ორატორის განათლება? ციცერონი ტრაქტატში ლაპარაკობს კრასუსის პირით და გვიხატავს რომაელი ორატორის — ყოველმხრივ მომზადებული, ოპტიმატთა ინტერესების დამცველი პოლიტიკური მოღვაწის იდეალურ სახეს. ორატორს უნდა ჰქონდეს ფართო განათლება. მან უნდა იცოდეს: რომის სამართალი, ისტორია, პოეზია და განსაკუთრებით ღრმად — ფილოსოფია. ორატორისათვის მხოლოდ ბუნებრივი ნიჭი (ingenium) როდია საკმარისი. იგი დაუფლებული უნდა იყოს თეორიას. თეორია, თავის მხრივ, პრაქტიკას უნდა ემყარებოდეს. რომელი ორატორები, ციცერონის აზრით, პრაქტიკოსები და ამით სჯობნიან კიდევ ბერძენ რიტორებს. ორატორი უნდა იყოს ფსიქოლოგიც; უნდა ჰქონდეს უნარი, ღრმად ჩაწვდეს ადამიანის სულიერ სამყაროს. მკვერმეტყველის სიტყვა უნდა იყოს შინაარსიანი და მოხდენილი ფორმით მოკაზმული. ლამაზი მაგრამ უშინაარსო სიტყვა მიზანს ვერ მიაღწევს. ციცერონის იდეალია ისეთი სრულყოფილი ორატორი — პოლიტიკური მოღვაწე, რომელიც ყოველნაირად ეცდება შემუსვრის კარამდე მისული რესპუბლიკა განსაცდელისაგან დაიხსნას და სენატისა და ოპტიმატების კლასობრივი ინტერესი დაიცვას.

მეორე წიგნში ავტორი ანტონიუსის პირით გადმოგვცემს რიტორიკის წესებს. აქვეა საუბარი მეხსიერებაზე (*memoria — mnemonica*) და სიტყვაში სასარგებლო ოხუნჯობასა და ირონიაზე (*iocus et facetiae*).

მესამე წიგნის შესავალში ლაბარაკია დიალოგში მონაწილე პირთა ბედ-უკუღმართობის შესახებ. მერე აღწერილია იტალიის ძნელბედობის სურათი „მოკავშირეთა ომის“ დროს. შემდეგ მოდის მსჯელობა სიტყვის ფორმებისა და წარმოთქმის გარშემო (*elocutio, actio*). ყველაზე მნიშვნელოვანი მომენტი ორატორის საქმიანობაში სიტყვის წარმოთქმაა (*actio*). ორატორი უნდა ლაბარაკობდეს მკაფიო, ნათელი ენით (*latine, plane dicere*). სიტყვას უნდა ახლდეს სიმწყობრე და მოხდენილობა (*ornate, congruenterque dicere*). ორატორი თვით უნდა იყოს ღრმად გამსჭვალული იმ გრძნობებით, რომელთა აღძვრაც მსმენელებში სურს. სწორი აზროვნება და სწორი მეტყველება მჭიდრო კავშირშია. ორატორი ამავე დროს მსახიობიც უნდა იყოს: სიტყვის წარმოთქმის პროცესში შესტიკულაციასა და მიმიკას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს.

სრულყოფილი ორატორი — პოლიტიკური მოღვაწე მაღალი კულტურისა და ფართო, ენციკლოპედიური განათლების კაცია. ამიტომ მჭევრმეტყველება ვიწრო სამოსამართლო ან მარტოოდენ პოლიტიკური თემატიკით ვერ შემოისაზღვრება.

ტრაქტატის მკითხველი ადვილად დარწმუნდება ავტორის მისწრაფებაში, რომ სწორედ მასში დაინახონ მის მიერვე დახატული იდეალური ორატორის სახე.

3. „ბრუტუსი ანუ წიგნი ბრწყინვალე ორატორების შესახებ“.

ეს ტრაქტატი დაწერილია იულიუს კეისრის დიქტატურის დროს, 46 წელს, დიალოგის ფორმით. იგი წარმოადგენს პოლემიკას რომაულ მჭევრმეტყველებაში გავრცელებული ატიციზმის წინააღმდეგ და მიედღენება სწორედ ატიციზტური სტილის ორატორს, ციკერონის მეგობარს — ბრუტუსს. დიალოგში მონაწილეობენ: ბრუტუსი, ტიტუს პომპონიუს ატიკუსი და თვითონ ციკერონი, რომელიც საუბარში წამყვან როლს ასრულებს. რაკილა წიგნში აზიანიზმის პრინციპების დაცვის პარალელურად გადმოცემულია რომაული მჭევრმეტყველების ისტორია და განხილულია რომელ ორატორთა მოღვაწეობა, ამიტომ აღორძინების ხანაში ამ თხზულებას უწოდეს „წიგნი ბრწყინვალე ორატორების შესახებ“. ჯერ მოკლედ გადმოცემულია ბერძნული მჭევრმეტყველების ისტორია, მერე კი რომაული ორატორული ხელოვნების განვითარება მიმოხილული. ავტორის მიზანია, გვიჩვენოს რომელ ორატორთა უპირატესობა ბერძენ რიტორებზე. რომის მჭევრმეტყველების ისტორიას ციკერონი ჰყოფს შვიდ პერიოდად. უკანასკნელი, მეშვიდე პერიოდის მიმოხილვის დროს ავტორი თანამედროვე ორატორებზე მსჯელობს და მკითხველს ნათელად თქმებით არწმუნებს, რომ ორატორულმა ხელოვნებამ სრულყოფილი სახე მხოლოდ მის შემოქმედებაში მიიღო.

ციკერონის ამ წიგნს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს რომის ლიტერატურის ისტორიაში. აქ ვრცელდება გადმოცემული რომის მჭევრმეტყველების ისტორია და ორასზე მეტი რომაელი ორატორის მოღვაწეობა. ეს

წიგნი პირველი ლიტერატურულ-ისტორიული შრომაა რომის რესპუბლიკის ეპოქაში.

4. „ორატორი“. ეს ტრაქტატიც ბრუტუსს მიეძღვნა. შედგენილია 46 წელს. ციცერონი აქაც ატიციუსებს ეკამათება და მიზნად ისახავს, უჩვენოს მკითხველს, თუ მჭევრმეტყველების რომელი გვარია საუკეთესო და როგორი უნდა იყოს სრულყოფილი ორატორი. ტრაქტატის ავტორი იბრძვის რიტორიკის ფიქსირებული ნორმების წინააღმდეგ და ჰემმარიტ მჭევრმეტყველად მიიჩნევს ისეთ ორატორს, რომელიც ყველა შემთხვევაში ერთსა და იმავე ხერხს კი არ მიმართავს, არამედ თითოეულ საქმეს შესაბამის ტონს შეუხმობს. ორატორი სტილის ყოველ სახეს უნდა იყოს დაუფლებული. ატიციუსები კი ორატორისგან მოითხოვდნენ ერთსა და მყარ სტილს, რომელშიც ორატორის მორალური ხასიათი („ეთოსი“) გამოვლინდებოდა. ციცერონის აზრით, ორატორს რიტორიკის ტრადიციული თეორიის მიერ გამოყვანილი ყოველი ფორმისა და სტილის გამოყენება უნდა შეეძლოს: *is erit eloquens, qui ad id, quodcumque decebit, poterit adcommodare orationem* (36, 123.; მჭევრმეტყველი ის იქნება, ვინც შეძლებს, შეუხამოს სიტყვა რაგინდ რა საქმეს). ტრაქტატის ფინალურ ნაწილში ავტორი გვაწვდის პერიოდული და რიტმიული მეტყველების თეორიას. იგი დაწვრილებით ლაპარაკობს მხატვრული, ორატორული რიტმის (*numerosa oratio*) შესახებ.

5. „ორატორული ხელოვნების ნაწილნი“ რიტორიკის სახელმძღვანელოა. იგი ციცერონმა შეუთხზა თავის ვაჟს — მარკუსს. სახელმძღვანელოში განხილულია ის, რაც ციცერონს არსებით ელემენტებად მიაჩნდა მჭევრმეტყველებაში: ორატორული ნიჭი, სიტყვა და შინაარსი.

6. „ორატორთა საუკეთესო გვარის შესახებ“. ეს არის მცირე მოცულობის, შვიდი თავისაგან შემდგარი წინასიტყვაობა, რომელიც ციცერონმა დაურთო ბერძენი ორატორების ესკინესა და დემოსთენეს სიტყვების საკუთარ ლათინურ თარგმანს (ციცერონმა თარგმნა ესკინეს სიტყვა „კტესიფონტის წინააღმდეგ“ და დემოსთენეს სიტყვა „გვირგვინის შესახებ“). თარგმანები არ შემონახულა. წინასიტყვაობა კი მოღწეულია. ავტორი რომაელ ატიციუსებს უმტკიცებს, რომ მჭევრმეტყველების იდეალია არა ბერძენი ორატორი ლისია, არამედ დემოსთენე. საყურადღებოა ციცერონის შეხედულება თარგმნის საკითხზე: თარგმანი მონური და სიტყვისიტყვითი (*verbum pro verbo*) კი არ უნდა იყოს, არამედ ადექვატური, რომელიც ორიგინალის ყველა ღირსებას კარგად გადმოსცემს.

7. „ტოპიკა“. ეს თხზულება დაიწერა 44 წელს. ავტორმა იგი მიუძღვნა რომაელ იურისტს — გაიუს ტრებაციუსს და ამ შრომით აუხსნა მას არისტოტელეს „ტოპიკის“ (მოძღვრება დასაბუთებაზე) მნიშვნელობა.

რიტორიკული ტრაქტატების გარდა ციცერონმა მრავალი ფილოსოფიური თხზულება დაწერა და ამით საფუძველი დაუდო ლათინური ფილოსოფიური პროზის განვითარებას. ფილოსოფიური ლიტერატურა ციცერონამდე თითქმის არ არსებობდა. ციცერონის ეპოქაში რომში ფართოდ გავრცელდა ბერძნულ-ელენისტური ფილოსოფიური მიმდინარეობანი. რომის პროგრესული ელემენტის ფილოსოფია იყო ეპიკურიზმი, რომელმაც შეაპირობა ლუკრაციუსის მატერიალისტური და ათეისტური პოემის „სავანთა ბუნებისათვის“.

(„De rerum natura“) წარმოშობა¹. ეპიკურიზმს რომში დაუპირისპირდა ელინისტური ფილოსოფიის ორი იდეალისტური მიმდინარეობა: ზომიერი აკადემიური სკეპტიციზმი და სტოიციზმი. ციკერონი, როგორც კონსერვატორი და არისტოკრატიული მსოფლმხედველობის კაცი, მატერიალისტური მიმდინარეობის მოწინააღმდეგე და პანეტიონის იდეალისტური — ეკლექტიკური ფილოსოფიის პოპულარიზატორი იყო.

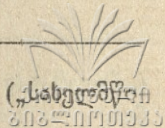
პანეტიონის როდოსელი (180—110) ეკლექტიკურ სტოურ ფილოსოფიაში რომელი არისტოკრატია საკუთარი პოლიტიკის თეორიულ დასაბუთებას ხედავდა. ციკერონი თავის ფილოსოფიურ ტრაქტატებში ებრძვის ეპიკურიზმს და ბერძნული „ახალი აკადემიური“ სკოლის ეთიკის პროპაგანდას ეწევა. მაგრამ ციკერონი არ არის ერთი რომელიმე გარკვეული ფილოსოფიური სისტემის თანმიმდევრული დამცველი. იგი ფილოსოფიაში ეკლექტიკოსია და ორიგინალობას არც ჩემულობს. თვითონვე აღიარებს, რომ მისი ფილოსოფიური შრომები ბერძენ ფილოსოფოსთა წიგნების მიხედვით შედგენილი კომპილიაციური ტრაქტატებია, რომელთაც საგანმანათლებლო მიზნები აქვთ. ციკერონის დამსახურება ფილოსოფიაში ისაა, რომ რომაელებს მოხდენილი ფორმით დაწერილი წიგნებით ბერძნული ფილოსოფია გააცნო. რაც მთავარია, ციკერონმა ლათინურ ენაზე გადმოიღო ბერძნული ფილოსოფიური ტერმინოლოგია. პლუტარქე გადმოგვცემს: „იმის შემდეგ, რაც რესპუბლიკური წყობილება მონარქიით შეიცვალა, ციკერონმა სახელმწიფო მოღვაწეობას თავი მიანება და თავისუფალ დროს იმ ახალგაზრდებთან მეცადინეობაში ატარებდა, რომელთაც ფილოსოფიის შესწავლა სურდათ... მისი ძირითადი საქმიანობა მაშინ იყო ფილოსოფიური დიალოგების შეთხზვა და გადმოთარგმნა და დიალექტიკასა და ფიზიკაში ხმარებულ სიტყვათა გადაღება ლათინურ ენაზე. როგორც ამობგენ, იგი პირველი, ანდა უპირატესად პირველი კაცი იყო, რომელმაც რომაელებს ლათინურ ენაზე მიაწოდა და ნაწილობრივ მეტაფორების და ნაწილობრივ სხვა უკვე ცნობილი გამოთქმების წყალობით გასაგები და ადვილად ასათვისებელი გაუხადა ბერძნული სიტყვები: ფანტასია (წარმოდგენა), სინკატათესისი (შეთანხმება), ეპოხე (მსჯელობაში თავის შეკავება), კატალეფსისი (აღქმა); ამათ გარდა კიდევ: ატომი (განუყოფელი), ამერესი (უწილო), კენოსი (სიცარიელე) და მრავალი სხვა ასეთი“ („ციკერონი“, 40).

ძველი ბერძნული ფილოსოფია და მისი წარმომადგენლები ციკერონის წყალობით გაიცნეს არა მარტო რომაელებმა, არამედ ახალი ევროპის ყველა ხალხებმა.

ბერძნული ფილოსოფიიდან შეთვისებულ ეკლექტიკურ დებულებებს ციკერონი ფართოდ იყენებდა რომის პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ცხოვრების საკითხთა რკვევის დროს. აღსანიშნავია, რომ ციკერონის პოლიტიკური იდეალი, ისე როგორც მისი ფილოსოფია, ეკლექტიკურ შენაზავს (მონარქიზმის, არისტოკრატიზმისა და რესპუბლიკური პრინციპების შენაზავს) წარმოადგენს: „საუკეთესო პოლიტიკური კონსტიტუცია ის კონსტიტუცია იქნება, რომლის მოქმედების დროსაც წესიერი პროპორციით შეთავსდება სამი პრინ-

¹ ლუკრეციუსის პოემის ქართული თარგმანი ეკუთვნის პ. ბერაძეს, თბილისი, 1957.

ციპი: მონარქიული, არისტოკრატიული და დემოკრატიული“ („სახელმწიფოს შესახებ“, II, 24).

ციცერონის ფილოსოფიური ტრაქტატები ჩვეულებრივ დიალოგის ფორმითაა დაწერილი. დიალოგს წინ უძღვის ავტორის შესავალი, სადაც ტრაქტატის ამოცანებია განსაზღვრული. დიალოგში მონაწილეობენ სხვადასხვა ფილოსოფიური სისტემის წარმომადგენელი ფილოსოფოსები (ეპიკურეელები, სტოელები, აკადემიკოსები და სხვ.). საუბრის მონაწილე პირთა შორის ხშირად ავტორიცაა, როგორც აკადემიური სკოლის მომხრე ფილოსოფოსი.

ციცერონის ყველა ფილოსოფიური თხზულება ჩვენამდე არ მოღწეულა. მრავალრიცხოვანი ფილოსოფიური ტრაქტატებიდან ბევრი დაიკარგა, ზოგი ფრაგმენტულადაა დაცული, ზოგმა კი სრული სახით შემოინახა თავი. დღესდღეობით ჩვენთვის ცნობილია ციცერონის შემდეგი ტრაქტატები: „სახელმწიფოს შესახებ“ (De republica), „კანონთათვის“ (De legibus), „სტოელთა პარადოქსები“ (Paradoxa stoicorum ad M. Rrutum), „ნუგეში“ (Consolatio), „ჰორტენზიუსი“ (Hortensius), „კეთილთა და ბოროტთა საზღვართათვის“ (De finibus bonorum et malorum), „აკადემიკა“ (Academica), „ტუსკულანური საუბრები“ (Tusculanae disputationes), „ღმერთთა ბუნებისათვის“ (De natura deorum), „კატონ უფროსი ანუ სიბერის შესახებ“ (Cato maior sive de senectute), „წინასწარმეტყველებისათვის“ (De divinatione), „ბედისწერისათვის“ (De fato), „ლელიუსი ანუ მეგობრობის შესახებ“ (Laelius sive de amicitia), „დიდებისათვის“ (De gloria), „მოვალეობისათვის“ (De officiis), „სათნოებათათვის“ (De virtutibus), „მისნობისათვის“ (De auguriis).

ორიგინალური თხზულებების გარდა ციცერონს ეკუთვნის პლატონის დიალოგების „ტიმოსისი“ და „პროტაგორას“ თავისუფალი თარგმანი (მოღწეულია ფრაგმენტები). დაკარგულია ციცერონის მიერ ლათინურად თარგმნილი ქსენოფონტის „ეკონომიკა“ (Oeconomicus). ორიგინალურ თხზულებათაგან ძუნწი ნაწყვეტებითაა მოღწეული: „ნუგეში“, „ჰორტენზიუსი“, „დიდებისათვის“, „სათნოებისათვის“. ფრაგმენტები დაცულია ციცერონის შემდეგდროინდელ მწერალთა თხზულებებში.

ციცერონის ყველაზე მნიშვნელოვანი ფილოსოფიურ-პოლიტიკური ტრაქტატებია: „სახელმწიფოს შესახებ“ და „კანონთათვის“. ამ თხზულებათა შედგენის დროს ციცერონს წინ ედო პლატონის „სახელმწიფო“ (Πολιτεία) და კანონები“ (Νόμοι).

ამ ტრაქტატებში ჩანს, რომ ფილოსოფია ციცერონთან პოლიტიკის თეორიული საფუძველია; ფილოსოფია ცხოვრების მეგზურია (Philosophia dux vitae).

ტრაქტატი „სახელმწიფოს შესახებ“ საუკუნეთა მანძილზე ნაწყვეტების სახით იყო ცნობილი. 1820 წელს ვატიკანის ბიბლიოთეკაში კარდინალმა ანჟელო მაიმ იბოვა პალიმფესქსტი (codex rescriptus), რომელიც ციცერონის ტრაქტატის $\frac{1}{3}$ შეიცავს. ტრაქტატი დაწერილია დიალოგის ფორმით. საუბარი წარმოებს 129 წელს სციპიონ უმცროსის ბაღში (in hortis Scipionis). დიალოგში მონაწილეობენ: კართაგენის შემმუსვრელი სციპიონი, სტოელი კვინტუს ტუბერონი, ლუციუს ფურიუს ფილუსი და სხვები. დიალოგის მიზანია, გამოარკვიოს სახელმწიფო წყობილების საუკეთესო ფორმა და გვიჩვენოს

ნოს პოლიტიკური მოღვაწის იდეალური სახე (de optimo statu civitatis et de optimo cive). ტრაქტატის დაწერა შეაპირობა რომის რესპუბლიკის აჩქარებული რღვევამ, დიდმა პოლიტიკურმა კრიზისმა. ციკერონი ცდილობს, გადაარჩინოს რომის რესპუბლიკა და გამოიხატოს სახელმწიფოებრივი წყობილების ისეთი ფორმა, რომელიც მონათმფლობელთა კლასის ინტერესებს დააკმაყოფილებს. ციკერონის პირით დიალოგში ლაპარაკობს სციპიონ უმცროსი. ციკერონი აქ ეყრდნობა პოლიბიოსისა და პანეტიონის თეორიებს.

პირველ ნაწილში მიმოხილულია ბერძნული პოლიტიკური ლიტერატურიდან ცნობილი სახელმწიფოებრივი ფორმები: მონარქია, არისტოკრატია და დემოკრატია. თითოეულ ამ ფორმას თავისი დადებითი და უარყოფითი მხარეები გააჩნია. ყველაზე საუკეთესოა ნარევი ფორმა, როცა მონარქიული, არისტოკრატიული და დემოკრატიული ელემენტები შეხმატბილებულადაა წარმოდგენილი სახელმწიფოში. სწორედ ასეთი წყობაა განხორციელებული რომის რესპუბლიკაში: მონარქიას კონსულები ახორციელებენ, არისტოკრაციას — სენატორები, დემოკრატია კი სახალხო კრების სახითაა წარმოდგენილი. ციკერონის თანახმად იდეალურ წესწყობილებაში უნდა იყოს წოდებრივი ჰარმონია (concordia ordinum), რომლის წარმმართველ ძალად უმაღლესი არისტოკრატია იქნება აღიარებული.

ტრაქტატის მეორე ნაწილში ციკერონი გვიხატავს იდეალურ პოლიტიკურ მოღვაწეს, სახელმწიფოს ისეთ მმართველს, რომელიც მაღალი არისტოკრაციის წრიდანაა გამოსული და ზნეობრივად სრულყოფილია.

ტრაქტატი სრულდება სციპიონის სიზმრით (somnia Scipionis): სახელმწიფოს იდეალურ მოღვაწეს სიკვდილის შემდეგ უმაღლესი ნეტარება მიენიჭება.

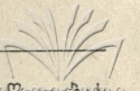
„კანონთათვის“ დიალოგის ფორმით გამართული ტრაქტატია და ზემოთ მიმოხილულის ერთგვარ გაგრძელებას წარმოადგენს. იგი შეიცავდა წიგნს. მოღწეულია სამი. აქ გადმოცემულია მსჯელობა რომაული სამართლის სხვადასხვა დარგების გარშემო.

ციკერონის დანარჩენი ფილოსოფიური თხზულებები შედგენილია კეისრის დიქტატურის დროს, როცა ციკერონი პოლიტიკური ცხოვრების ასპარეზს თითქმის ჩამოშორდა და მთლიანად ლიტერატურულ მოღვაწეობას მიეცა. ამ თხზულებებში იგი ეხება ფილოსოფიის სხვადასხვა საკითხებს. შემეცნების თეორიაში აკადემიკოსთა სკეპტიკურ თვალსაზრისზე დგას. ცოდნა, მისი აზრით, ალბათობაა („პრობაბილიზმი“): ყოველგვარი საკითხი ალბათობის პროზიციებიდან უნდა გადაიჭრას. ეთიკის სფეროში ციკერონი სტოელთა მხარეზეა, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ სათნოება და სიკეთე მისთვის თანდაყოლილი ცნებებია.

ციკერონის სკეპტიციზმი კარგად ჩანს ტრაქტატში „ღმერთთა ბუნებისათვის“ (De natura deorum). ღმერთების არსებობის ან არარსებობის საკითხის გარკვევა შეუძლებელია. მთავარი ისაა, რომ სახელმწიფოში აღიარებული რელიგია დავიცვათ და მას პატივი ვცეთ.

თხზულებებში: „მოვალეობათათვის“, „ტუსკულანური საუბრები“, „კატონ უფროსი“, „ლეიუსი“ და სხვ. პრაქტიკული ეთიკის საკითხებია განხილული. განსაკუთრებით ხაზგასმულია კერძო საკუთრების ხელშეუხებლობა. ის, ვინც

კერძო საკუთრებას ებრძვის, ვალების გაუქმებასა და მიწის გადანაწილებას ცდილობს, სახელმწიფოს ძლიერებას საფუძველს აცლის. სახელმწიფო იმით არსებობს, რომ მან კერძო საკუთრება დაიცვას.

წერილები. ციცერონი ეპისტოლარული ჟანრის დიდი ოსტატე იყო. ლიტერატურული წერილის ჟანრი ფაქტიურად მან შექმნა. ციცერონის წერილებს დიდი ლიტერატურული და ისტორიული მნიშვნელობა აქვს. ზოგი წერილი ლიტერატურულად დამუშავებულია და განკუთვნილი იყო პუბლიკაციისათვის. უმრავლესობა კი ინტიმური ხასიათისაა და დიდი უშუალობით არის დაწერილი. ამ წერილებში მიმოხეულია დიდძალი მასალა სამოქალაქო ომების ისტორიისათვის და წარმოგვიდგენს პირველი საუკუნის რომის პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრების ნათელ სურათებს. წერილებში დახასიათებულია ციცერონის თანამედროვე მრავალი გამოჩენილი პიროვნება.

ციცერონის წერილები გამოაქვეყნა პირველად ციცერონის აზატმა ტირონმა. ჩვენამდე მოღწეული წერილები ოთხ კრებულად იყოფა: 1. წერილები შინაურებისადმი (*Epistulae ad familiares*) თექვსმეტ წიგნად, 2. წერილები პომპონიუს ატიკუსისადმი (*Epistulae ad Atticum*) თექვსმეტ წიგნად, 3. წერილები ძმა კვინტუსისადმი (*Epistulae ad Quintum fratrem*) სამ წიგნად, 4. წერილები მარკუს ბრუტუსისადმი (*Epistulae ad M. Brutum*) ორ წიგნად.

ჩვენამდე მოღწეულ წერილებში ყველაზე ადრინდელია 68 წელს დაწერილი წერილი, ხოლო უკანასკნელი 43 წლით თარიღდება. მრავალი წერილი დაკარგულია.

* * *

ციცერონი მოღვაწეობდა მწერლობის სხვა დარგებშიც. განსაკუთრებული პატივით ეკიდებოდა ისტორიას, რომლის მნიშვნელობას ასე განსაზღვრავს: *Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis* — „ისტორია არის დროთა მოწმე, ჭეშმარიტების სხივი, ხსოვნის სიცოცხლე, ცხოვრების მოძღვარი, გარდასულ ხანათა მაუწყებელი“ („ორატორის შესახებ“, 2, 9, 36). ციცერონს განზრახული ჰქონდა რომისა და საბერძნეთის პარალელური ისტორიის დაწერა, მაგრამ არ დასცალდა. სამაგიეროდ ბერძნულ ენაზე შეთხზა „მოგონებები საკუთარი კონსულობისა“ (*Ἰστορικὰ μνημὲνα τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς*), რომელიც მაშინვე თარგმნეს ლათინურ ენაზე დაქტილური ჰეგზამეტრით.

ციცერონის პოეტური ცდები მისი სიყრმის წლებს განეკუთვნება. ამ დროს შეუთხზავს ტროქეული ტეტრამეტრებით პატარა პოემა „გლავკუს პონტიელი“. მოწიფულობის ჟამს შეუქმნია პოემა „მარიუსი“ და სხვა პოეტური თხზულებები. ციცერონი ლათინურ ენაზე თარგმნიდა ადგილებს ჰომეროსის პოემებიდან, ბერძენი ტრაგიკოსების თხზულებებს და მისთ. მაგრამ რამდენადაც ძლიერი იყო იგი ორატორულ ხელოვნებაში, იმდენად სუსტი აღმოჩნდა პოეზიაში. სენეკა ამბობდა: „ციცერონს ლექსებში მკვედრმეტყველება ღალატობსო“ (*Exc. contr. III, 8*).

* * *

ციცერონის მრავალმხრივ მოღვაწეობას დიდ პატივს სცემდნენ ანტიკურ ხანაში, განსაკუთრებით ოქტავიანე ავგუსტუსის ეპოქაში. ციცერონის ლიტე-

რატურულ პროდუქციას უკვე ძველ დროში მრავალი კომენტატორი დაკმაყოფილებული მცემელი ჰყავდა. ასეთები იყვნენ ფილოლოგოსები: ტირონი, ასკონიუს პეტრუსი, მაკრობიუსი და სხვები. ანტიკური ხანის კრიტიკა მაღალ შეფასებას აძლევდა ციცერონის როლს ლათინური პროზის სტილის შექმნაში. ციცერონის ენა კლასიკური ლათინური ენის ნორმად აღიარეს. კვინტილიანე ამბობდა: „რაც ჰომეროსმა და ვერგილიუსმა გააკეთეს პოეზიისათვის, ის გააკეთა მჭევრმეტყველებისათვის ციცერონმა“ (Inst. orat. XII. 11). რომაული პროზის დიდოსტატის სახელი მჭევრმეტყველების სინონიმად გადაიქცა. დიდა ციცერონის დამსახურება იმაშიც, რომ ბერძნულ-ელინისტური ფილოსოფია რომაულმა სამყარომ და შემდეგ ახალმა ევროპამ მისი წყალობით გაიცნო.

ევროპის კულტურის ისტორიაში არც ერთ რომაელ მწერალს არ ჰქონია ისეთი დიდი რეზონანსი, როგორიც ციცერონს. მან დიდი გავლენა მოახდინა პირველ ქრისტიან მწერლებზე: მინუციუს ფელიქსი, ლაქტანციუსი, ამბროსიუსი და სხვები ციცერონის შრომებზე დაყრდნობით წერდნენ წიგნებს. ამან შეაპირობა ციცერონის თხზულებათა კარგად მოღწევა ჩვენამდე.

ციცერონსა და მის წიგნებს განსაკუთრებული ფასი დაედო აღორძინების ხანაში. ჰუმანიზმის დიდი წარმომადგენელი პეტრარკა აღტაცებული იყო ციცერონით. იგი მასში სიბრძნის დაუშრეტელ წყაროს ხედავდა. ციცერონის ენის საფუძველზე შეიქმნა ეგრეთ წოდებული „ახალი ლათინური“ ჰუმანიტარული პროზა, რომელმაც დიდი როლი შეასრულა დასავლეთ ევროპის ხალხთა ნაციონალური ლიტერატურის ჩამოყალიბების საქმეში. ციცერონს გულდასმით სწავლობდნენ ფრანგი განმანათლებლები და საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის დროინდელი პოლიტიკური მოღვაწენი და ორატორები.

ციცერონის მდიდარი მემკვიდრეობის კვლევის საქმეში დიდი წვლილი შეიტანა XIX—XX საუკუნეების რუსულმა ფილოლოგიამ და განსაკუთრებით საბჭოთა კლასიკურმა ფილოლოგიამ და ისტორიოგრაფიამ.

ლიტერატურა

გამოცემები: Editio princeps 4 ტომად 1498, მილანი. ახალ გამოცემათგან მთავარი Bibliotheca Teubneriana-ს და Les belles lettres-ის გამოცემები. ციცერონის წერილების საკეთესო გამოცემა იხილე წიგნში: Cicéron. Correspondance. Texte établi et traduit par L. — A. Constans. T. I—III, Paris, 1934—1936 (Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé) „Les belles Lettres“.

თარგმანები რუსულ ენაზე:

1. Полное собрание речей в русском переводе; СПб, 1901, под редакцией Ф. Ф. Зелинского.
2. Заговор Катилины, „Академия“, 1935.
3. Письма Цицерона, т. I—III. Перевод Горенштейна В. О. Изд. АН СССР, М.—Л. 1949—1951.
4. Марк Туллий Цицерон, Речи в двух томах—I—II; Изд. АН СССР, М., 1962.

ქართულ ენაზე:

ალ. წერეთელი, მარკუს ტულიუს ციცერონი. ცხოვრებისა და პოლიტიკური მოღვაწეობის მიმოხილვა. თბილისი, 1959.

ხ. ყაუხჩიშვილი, ანტიკური ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1961 წ., გვ. 397-399.
 ციციერონის ბიოგრაფია იხ. წიგნში—პლუტარქე, რჩეული პარალელური ბიოგრაფიების
 I. ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებანი დაურთო აკაკი ურუ-
 შაძემ. თბილისი, 1957.

კლასიკური ფილოლოგიის
 კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 21. 5. 1963 წ.)

А. В. УРУШАДЗЕ

Марк Туллий Цицерон

Резюме

Прогрессивное человечество широко отметило двухтысячелетие со дня смерти крупнейшего римского оратора, основоположника римской классической прозы Марка Туллия Цицерона. Данная статья представляет собой переработку доклада, который был зачитан на открытом заседании кафедры классической филологии ТГУ 22 мая 1959 года.

Статья ставит себе целью в самых общих чертах изложить жизненный и творческий путь Марка Туллия Цицерона. В первой части статьи излагаются биографические данные знаменитого оратора и писателя. Здесь показано, как помогли Цицерону, выходцу из сословия „всадников“, его блестящие ораторские способности добиться высших государственных должностей. Здесь же дается картина политической деятельности Цицерона, который, отстаивая интересы „всадников“, впоследствии переходит в лагерь „нобилитета“. Цицерон стремился примирить интересы своего сословия и знати под властью сената и установить „согласие сословий“ (concordia ordinum). В статье приводится резкая оценка Энгельсом политической деятельности Цицерона.

Во второй части статьи автор прослеживает творческий путь Цицерона как крупнейшего оратора и писателя. Дается обзор речей Цицерона, сочинений по различным философским вопросам и его переписки. Особое внимание уделяется речам Цицерона, так как они по своему содержанию не только значительный памятник того времени, но и исключительно ценный образец литературного мастерства.

В заключительной части показано какое огромное влияние оказал Цицерон как писатель и оратор на римскую, а впоследствии и западноевропейскую литературу.

3. კეკელიძე

აბაკი წერეთლის პოემა „ბაგრატ ღიღის“ ისტორიული წყაროები
და მათი გამოყენების ზოგიერთი თავისებურება

აკაკი წერეთლის ისტორიული პოემებიდან განსაკუთრებით გამოირჩევა „ბაგრატ ღიღი“. „თორნიკე ერისთავი“, „კიკოლას ნაამბობი“ და „ნათელა“. აღნიშნული თხზულებებით დაიმკვიდრა პოეტმა ისტორიული პოემების ღიღოსტატის უკვდავი სახელი. აკაკის ეს პოემები ქართული და მსოფლიო ლიტერატურის მდიდარი საგანძურის შესანიშნავი შენაძენია.

თავის ისტორიულ პოემებში აკაკი წერეთელმა, მრავალ საინტერესო საკითხებთან ერთად, განსაკუთრებული სიძლიერით გამოხატა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი და სოციალური ბრძოლის იდეალები. პოეტმა ქართველი ხალხის გმირული წარსულის დახატვით, ჩვენი ქვეყნის გარკვეული ისტორიული ცხოვრების ფონზე მომხიბლავი ოსტატობით ამოქარგა ეპოქის მწვავე პრობლემა ნაციონალური და სოციალური ჩაგვრისაგან ქვეყნის განთავისუფლების. ეროვნული მთლიანობის დაცვისა და ხალხის ბედნიერი მომავლისათვის შეუდრეკელი საერთო-სახალხო ბრძოლისა და აქტიური მოქმედების კეთილშობილური იდეები.

აკაკი წერეთლის პირველი ისტორიული პოემა „ბაგრატ ღიღი“. იგი დაიბეჭდა 1875 წელს გაზეთ „დროებაში“¹. საინტერესოა აღნიშნული თხზულების საზოგადოების წინაშე პირველი გამოსვლის ისტორია. პოემის გამოქვეყნებამდე, ორი დღით ადრე (1875 წლის 4 აპრილს), „ბაგრატ ღიღი“ ავტორს წაუკითხავს თბილისში გამართულ ქართულ სალიტერატურო და სამუსიკო საღამოზე, რომელიც ქართველი მოწინავე საზოგადოებრიობის მიერ ყოფილა მოწყობილი „ერთი კეთილი საქმის შესაწევნად“. მასში მონაწილეობას იღებდნენ გამოჩენილი ქართველი მოღვაწეები: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, დიმიტრი ყიფიანი, რაფიელ ერისთავი, პეტრე უმიკაშვილი, დავით ერისთავი და სხვ.²

¹ გაზ. „დროება“, 1875 წ., № 41. საყურადღებოა, რომ გაზ. „დროების“ ამ ნომერს აწერია: „არაჩვეულებრივი ნომერი“, იგი გამოვიდა 1875 წლის 6 აპრილს.

² „დროება“, 1875 წ., № 40, 42; გაზ. „Кавказ“, 1875 წ., № 41; შდრ.: ი. გრიშაშვილი, ილია ჭავჭავაძე და ქართული თეატრი (საიუბილეო კრებული, მიძღვნილი ილია ჭავჭავაძის დაბადების 100 წლისთავისადმი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოცემა, 1939 წ. გვ. 86—87); შდრ.: აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1940 წ., გვ. 685—686, ტ. V, 1956 წ., გვ. 365—366. გამოცემის რედაქტორის ი. გრიშაშვილის შენიშვნები; შდრ.: ლევან ასათიანი, ცხოვრება აკაკი წერეთლისა, 1935 წ., გვ. 276—277.

ამ ქართულ სალიტერატურო საღამოზე პოეტს წაუკითხავს ნაწარმოებები მისი „ბაგრატ დიდი“, „ადვოკატის დილა“, „სცენა საპატიმროში“ და სხვ. გაზეთი „დროება“ აღფრთოვანებით გამოეხმაურა სალიტერატურო-მუსიკალური საღამოს ჩატარებას და სხვათა შორის. მაღალი შეფასება მისცა ილია ჭავჭავაძის და აკაკი წერეთლის გამოსვლას.

გაზეთი წერდა:.... „ნამდვილი დამამშვენებელი და გამაცოცხლებელი ამ საღამოსი იყვნენ აკაკი წერეთელი და ილია ჭავჭავაძე... ჩვენ იშვიათად გავგიგონია ისეთი ოსტატური და ხელოვნური წაკითხვა, როგორც აკაკიმ თავისი „ადვოკატის დილა“ და „სცენა საპყრობილეში“ წაკითხა“². საინტერესო შეფასება მისცა პოემას ს. მესხმა ერთ-ერთ პირად წერილში. მან შვეიცარიაში მყოფ თავის საცოლეს კეკე მელიქიშვილს მისწერა: „დღევანდელი არაჩვეულებრივი ნომერი (იგულისხმება გაზ. „დროების“ 1875 წლის 6 აპრილის ნომერი, სადაც დაბეჭდილი იყო პოემის „ბაგრატ დიდი“ სრული ტექსტი, პ. კ.), რომელიც მართო ერთი პოემისაგან შესდგება, როგორ მოგწონს? ...თუ რამ კარგი იქნება დიდი, გაზეთის ერთ ნომერს უძღვნი და ერთად დავბეჭდავ; მგონია, კარგი აზრია... ჰხედავ, როგორ მეხმარება აკაკი?“³.

1875 წლის 6 აპრილს, სამი დღით ადრე, როდესაც „დროება“ აღტაცებულ წერილებს უძღვნიდა აკაკის გამოსვლას, სრულიად საწინააღმდეგო ხასიათის რეცენზია გამოაქვეყნა გაზეთმა „კავკაზმა“.

აღნიშნულ გაზეთში რეცენზენტმა დაიწუნა აკაკის მიერ საღამოზე წასაკითხად გამოტანილი რეპერტუარი. იგი განსაკუთრებული სიმკაცრით დაესხა თავს „ბაგრატ დიდის“ ავტორისეულ წაკითხვას. გაზეთი წერდა: „Чтение г. Церетели нам не понравилось. Г. Церетели читает хорошо, но выбранные для чтения слишком натянут. Сперва г. Церетели угастил нас отрывком из исторической поэмы в стихах, времен Темерлана. Поэма оказалась длинною по выдержке. Вообще говоря, на литературных вечерах чтение произведений подобного рода нагоняет натуральную скуку“. რეცენზენტმა დაიწუნა, აგრეთვე, აკაკის მიერ ნაწარმოების „სცენა საპატიმროში“ წაკითხვა და წერილი დაამთავრა შემდეგი სიტყვებით: „Надеемся, что на следующем литературном вечере г. Церетели... с большим литературным вкусом и тактом обставит свои литературные чтения“⁴.

ცნობილია, რომ აკაკი წერეთელი მხატვრულ-გამომეტყველებითი კითხვის დიდი ოსტატი იყო. ამას რეცენზენტიც ვერ უარყოფს. მაგრამ მან თუ მაინც დაიწუნა პოეტის გამოსვლა, ეს იმით აიხსნება, რომ „კავკაზის“ რეპორტიორს არ მოეწონა ქართველი ხალხის გმირული წარსულის ამსახველი პოემის. მებრძოლი პატრიოტიზმით შთაგონებული თხზულების საჯარო გავრცელება. ამრიგად, პოემა არ მოეწონა ოფიციალურ წრეს. ნაწარმოების გამოჩენამ რეაქციონერთა უკმაყოფილება გამოიწვია, რამაც თავისი გამოხატულება პპოვა ოფიციალურ „კავკაზის“ ფურცლებზე გამოქვეყნებულ რეცენზიაში. აკაკი წერეთელმა

¹ „დროება“, 1875 წ., № 40; 42, გაზ. „Кавказ“, 1875 წ., № 41.

² „დროება“, 1875 წ., 9 აპრილი, № 42.

³ სერგეი მესხი, „წერილები“, 1950 წ., ი. ბოცვაძის რედაქციით, გვ. 182.

⁴ გაზ. „კავკაზი“, 1875 წ., 6 აპრილი, № 41.

გარკვევით დაინახა „კეთილის მოსურნის“ ცილისმწამებლური გალაშქრება „ბაგრატ დიდის“ წინააღმდეგ და საკადრისი პასუხი გასცა შენიღბულ რეცენზენტს. იმავე წლის 9 აპრილს გაზ. „დროებაში“ აკაკი წერდა: „კავკაზში“ დაბეჭდილია მცირე შენიშვნა ქართულ-სალიტერატურო საღამოს შესახებ. უ. რეცენზენტი განსაკუთრებით ყურადღებით მიგონებს მე და აფასებს ჩემს კითხვას. კილო მისის ნაწერისა ამტკიცებს, თუ რა მეგობრულის მუცლის წვითა და წმახვნით მიხსენიებს. მე, როგორც მის ქართულის ცოდნაზე, ისე მის პატიოსნებაზედაც არა მაქვს ეჭვი და მჯერა მისი ნათქვამი. უნდა გამოვსტყდე, რომ წასაკითხავათ არჩეული პიესები ვერ იყვნენ გაზეთს „კავკაზს“ რომ უნდოდა, მისთანები. „ად-ვოკატის დიდის“ და „საპატიმროში სცენების“ წაკითხვის დროს ხალხი იცინოდა და რა იყო იქ საცინელი, მაშინ როდესაც ავტორი აქ დასცინოდა იმ გვარს ადვოკატებს, რომელნიც გაზეთის „კავკაზის“ იდიოლები არიან. და მეორეც, როდესაც მე ისტორიული პოემა „ბაგრატ-დიდი“ წავიკითხე. აღარავინ აღარ იცინოდა და ეს მით უფრო გასაკვირველია გაზეთის „კავკაზისათვის“... რომ იმ პოემაში საქართველოს ტანჯვა იყო გამოხატული“¹.

*

* *

ცნობილია, რომ პოემა „ბაგრატ დიდის“ ფაბულა აგებულია საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთ მეტად მღელვარე ეპიზოდზე. ნაწარმოებში ასახულია ქართველი ხალხის გამირული ბრძოლა თემურ-ლენგის შემოსევათა წინააღმდეგ. ამ უთანასწორო თავგანწირული ბრძოლის სურათებში დახატულია ბაგრატ დიდის დატყვევების, მისი გარეგნულად გამაჰმადიანებისა და სამშობლოსათვის თავდადების დიდი ისტორიული მოვლენები. როგორც ვიცით, ვერაგი ყაენის მრისხანე ლანგ-თემურის შემოსევა უდიდეს უბედურებად დაატყდა თავს ქართველ ხალხს. საქართველოს მანამდეც დიდი გაჭირვება უნახავს აგრესორების ძალადობით, მაგრამ თემურ-ლენგის შემოსევით გამოწვეული აოხრება უმაგალითო იყო. ამის შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში“ აღნიშნულია: „არა სადა მოწვენილ არს ქართლსა ზედა ჭირი ესევეითარი, რაოდენი ამან მოაწივა“². მისმა „შემოსევებმა ქვეყნის აოხრებითა და დიდძალი ხალხის დაღუპვით საქართველო ისე დაასუსტა, რომ ჩვენმა ქვეყანამ საუკუნეთა განმავლობაში გამოკეთება ველარ შესძლო“³. ამ შემოსევამ იმსხვერპლა აუარებელი ხალხი. გაანადგურა ქალაქები, დაბეები, აურაცხელი სოფლები, გააპარტახა მეურნეობა, ნაფუძრებად, ნასახლარად და ნასოფლარად აქცია ქვეყნის უდიდესი ნაწილი, მოსპო კულტურული მუშაობის კერები. შეაჩერა კულტურული მოძრაობის მაჩისცემა. „მძევნვარე დამპყრობელის მიერ საქართველოსათვის მიყენებული ზიანი აუნაზღაურებელი იყო“⁴.

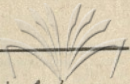
¹ გაზ. „დროება“, 1875 წ., 9 აპრილი, № 42.

² „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, 1959 წ., გვ. 338.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, 1946, გვ. 284.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, პ. რატიანი, საქართველოს ისტორია, 1958, გვ. 255.

როგორც ვიცით, თემურ-ლენგი დიდძალი ჯარით გამოემართა საქართველოს დასაპყრობად. ქართველი მემკვიდრეები გადმოცემით, იგი თავს დაესხა ჩვენს ქვეყანას „ვითარცა ღელვანი ზღვსანი განძვნებულნი. რამეთუ წადიერ იყო დაბყრობად საქართველოსა“¹. მრისხანე ყაენს „ჰყვა ბანაკი და სიმრავლე სპათა ურიცხვ, რომელსა ვერ იტევდენ მთანი და ველნი და ყოველნივე არენი და სანახებნი საქართველოსანი“².

1386 წელს თემური „რჩეული ნაცადი ჯარითურთ უეცრივ.... საქართველოს დედაქალაქს თბილისს მოადგა, სადაც თვით მეფე ბაგრატის იმყოფებოდა“. მეფე ციხეში გამაგრდა. დაიწყო სასტიკი ბრძოლა. ქართველები გმირულად იბრძოდნენ და ზღვა სისხლის ფასად იცავდნენ მშობლიურ დედაქალაქს. თემურ-ლენგი „მძლავრი-იგი ზუავი“³ გარშემოერთა ციხეს და ბრძანება გასცა რადაც არ უნდა დაჯდომოდან შეემუსრათ ციხე-სიმაგრე. ქართველმა მეთაურებმა ბაგრატ მეფის მეთაურობით სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაუმართეს მტერს. მაგრამ ქართველთა გმირული ბრძოლის მიუხედავად, თემურმა აიღო თბილისი და ბაგრატ მეფე თავისი ოჯახითა და ამალით ტყვედ ჩაიგდო ხელში. ყაენმა დატყვევებულ მეფეს გამაჰმადიანება მოსთხოვა. ქართული და სომხური ისტორიული წყაროების თანახმად ბაგრატმა, თემურისაგან თავის დაღწევისა და სამაგიეროს გადახდის განზრახვით, გარეგნულად მაჰმადიანობა მიიღო. თემურმა უხვად დასაჩუქრა ქართველი მეფე. ბაგრატმა ყაენს აღუთქვა მთელი საქართველოს გამაჰმადიანება და დაპყრობა. გახარებულმა თემურმა 12000 რჩეული ჯარისკაცით გამოისტუმრა იგი საქართველოში. როდესაც ბაგრატ მეფე მოუახლოვდა სამშობლოს საზღვრებს, მან განდობილი შვილის გიორგის დახმარებით მთლიანად გაჟლიტა თემურის ჯარები და ამით შური იძია მტერზე.

აღნიშნულ ისტორიულ მოვლენებსა და გადმოცემებზე ააგო აკაკი წერეთელმა „ბაგრატ დიდის“ ფაბულა. როგორც ვიცით, ქართველი ხალხის ამ ისტორიული ცხოვრებისა და ბაგრატ მეფის შესახებ საინტერესო ცნობები დაცულია ქართულ და უცხოურ საისტორიო წყაროებში.

თემურ-ლენგის შემოსევების ამბები, მეტ-ნაკლები სახითა და მოცულობით, აღწერილია თემურის თანამედროვე, მისი კარის ისტორიკოსის შერეფ ედდინ ალი იეზიდის ნაშრომში, სპარსელი ისტორიკოსის ნიზამ-ად-დინ შამის თხზულებაში⁴, თომა მეწოფელის⁵ „ლანგ-თემურის ისტორიაში“, მ. პანარეტის (მ. პანა-

¹ „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, 1959 წ., გვ. 449.

² იქვე.

³ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959 წ., გვ. 449; შდრ.: მარიამ დედოფლისეული „ქართლის ცხოვრება“, ე. თაყაიშვილის გამოცემა, დამატება, გვ. 858.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, წიგნი I, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 1945 წ., გვ. 286; შდრ.: მისივე, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მესამე, 1949 წ., გვ. 286.

⁵ ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიაში“ წერია „მეწოფელი“ (იხ. ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორია“, წიგნი მესამე, 1949 წ., გვ. 286—301). XIV—XV საუკუნის ცნობილ სომეხ ისტორიკოსს თომა მეწოფელს სწავლა-განათლება მიუღია მეწოფის მონასტერში, რის გამოც მას „მეწოფელი“ ეწოდა (იხ. პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგის გამოკვლევა „თომა მეწოფელი“—სომხური ტექსტის ქართულად თარგმანითურთ, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 1937 წ., გვ. 4).

რეტოსის) ქრონიკებში, საგვარეულო მატრიანეში „ძველი ერისთავთა“¹ ფარსადან გორგიჯანიძის საქართველოს ისტორიაში², „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელებაში, ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“, ვახუშტის „საქართველოს ისტორიაში“, მარი ბროსეს საქართველოს ისტორიასა და სხვა მრავალ წყაროში. ძნელია იმის გარკვევა, თუ ზუსტად რომელი საისტორიო წყაროთი სარგებლობდა პოეტი თავისი თხზულების დამუშავებისას. ამის შესახებ პირდაპირი მითითება ან ხელშეასახები ფაქტიური მასალები ჯერჯერობით მიკვლეული არ არის. საფიქრებელია, რომ აკაკისათვის დასახელებული წყაროებიდან ხელმისაწვდომი იქნებოდა თუ ყველა არა, ყოველ შემთხვევაში, დიდი უმრავლესობა მაინც. როგორც ვიცით, „ქართლის ცხოვრების“ პირველი წიგნი ბროსემ გამოსცა, ზოლო მეორე — დ. ჩუბინაშვილმა (1854 წ.). ბროსეს მიერ გამოცემულ „ქართლის ცხოვრებას“ დიდი ინტერესით ეკიდებოდა მოწინავე ქართველი საზოგადოება. ნიკო ნიკოლაძე მოგვითხრობს: დედაჩემმა ყირიმის ომის წლებში „თავიდან ბოლომდე წაგვიკითხა, სხვათა შორის, ბროსეს გამოცემა „ქართლის ცხოვრება“, რომლის სრული რუსულ-ფრანგული გამოცემა, მამა-ჩემს ძვირფასს ყლებში ჰქონდა შეძენილი თვითონ მარიუს ბროსესგან, როცა ეს მეცნიერი ქუთაისს ჩასულა ორმოციან წლებში“³. ცხადია, აკაკის მოწაფეობაში და სტუდენტობის პერიოდში მიუწვდებოდა ხელი აღნიშნულ გამოცემებსა და ხელნაწერებზეც. მარი ბროსეს საქართველოს ისტორიის რუსულ ენაზე დაწერილი ვარიანტი ხელნაწერის სახით ცნობილი იყო 1855 წლიდან, იგი ავტორმა წარადგინა პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიაში⁴. მ. პანარეტის შრომა ბერძნულ ენაზე გამოიცა 1832 წელს, გერმანულად — 1844 წელს, მარი ბროსემ გამოსცა იგი ფრანგულ ენაზე⁵. თომა მეწოფელის თხზულება 1860 წელს გამოიცა, როგორც სომხურ, ისე ფრანგულ ენებზე. მას თავის დროზე იცნობდნენ და იყენებდნენ „ქართლის ცხოვრების“ გამგრძელებლები, ფარსადან გორგიჯანიძე, ბერი ეგნატაშვილი, მარი ბროსე და სხვები⁶. ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრება“ აკაკისათვის ხელმისაწვდომი იქნებოდა, სხვას რომ თავი დავანებოთ იმითაც, რომ აღნიშნული მატრიანეს ხელნაწერი ტექსტი „გიორგი შადინოვს 1871 წლის 21 მაისს პლატონ იოსელიანისათვის მიუერთმევია სახსოვრად“ და, საფიქრებელია, ქართველი ის-

¹ თ. უორდანი, „ქრონიკები“, გვ. 1—19; შდრ.: ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, წიგნი I, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 1945 წ., გვ. 266.

უკანასკნელად ტექსტი მეცნიერულად გამოსცა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაუროთო პროფესორმა შოთა შესხიამ (იხ. „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, 1954 წ., გვ. 304—374).

² ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაუროთო ს. კაკაბაძემ (იხ. „საისტორიო მოამბე“, 1925 წ., წ. II).

³ ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები, სიმონ ხუნდაძის რედაქციით, ტ. I, 1931 წ., გვ. 23.

⁴ იხ. მარი ბროსეს საქართველოს ისტორიის ქართულ გამოცემაზე დართული წერილი „მთარგმნელისაგან“, გვ. I.

⁵ Трубецундская хроника Михаила Панарета. Издал А. Хаханов. 1905 г., გამოცემლის წინასიტყვაობა, გვ. XXXIII.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 1916, გვ. 278; ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. XII; პროფ. ლ. მელიქსეძე-ბეგი, თომა მეწოფელი, 1937 წ., გვ. 6, 10, 11.

ტორიკოსი გააცნობდა მას მოწინავე ქართველ საზოგადოებას და, მასთან ერთად აკაკისა. ვახუშტი ბატონიშვილის საქართველოს ისტორია კი საერთოდ გაგრძელებული იყო. სხვათა შორის, იგი დაცული ყოფილა სალომე ბატონიშვილის იმ ბიბლიოთეკაშიც. რომელიც პეტერბურგში ქართველ სტუდენტობას გასული საუკუნის სამოციან წლებში პროფესორმა დავით ჩუბინაშვილმა გადასცა. აღნიშნული ბიბლიოთეკის ჩაბარების აქტს. სხვა ქართველ სტუდენტებთან ერთად, ზელს აწერს აკაკი წერეთელიც¹. ამ წიგნებით და პეტერბურგში მცხოვრებ ქართველთა ოჯახების მდიდარი ბიბლიოთეკებით, პეტერბურგის უნივერსიტეტისა და სამეცნიერო საზოგადოებათა წიგნსაცავებით, აგრეთვე საქართველოში დაცული მრავალი ხელნაწერთა და წიგნებით შეეძლო ესარგებლა აკაკის და გააცნობოდა იგი საჭირო მასალებს.

ამასთან, როგორც ვიცით, აკაკი წერეთელი სწავლობდა პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლური ენების ფაკულტეტზე. აღნიშნული ფაკულტეტისა და მეცნიერებათა აკადემიის სამეცნიერო წრეში სისტემატურად მუშავდებოდა ქართული ენის, ლიტერატურისა და საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტარდებოდა სპეციალური მოხსენებები ქართული ფილოლოგიისა და ისტორიის აქტუალურ პრობლემებზე, იწერებოდა საყურადღებო გამოკვლევები და იბეჭდებოდა ჩვენი ხალხის კულტურის იშვიათი ძეგლები. ფაკულტეტზე არსებობდა ქართული ენისა და სიტყვიერების კათედრა, რომელსაც ხელმძღვანელობდა გამოჩენილი ქართველი მეცნიერი პროფესორი დავით ჩუბინაშვილი. აღნიშნული კათედრა წარმოადგენდა ქართული ფილოლოგიისა და არქეოლოგიის მეცნიერული კვლევა-ძიების ცენტრს. აქ, დავით ჩუბინაშვილის ხელმძღვანელობით ახალგაზრდა აკაკი ღრმად ეუფლებოდა ქართულ ენასა და ლიტერატურას, ჩვენი ქვეყნის წარსული ცხოვრების მდიდარ და მრავალსაუკუნოვან კულტურასა და ისტორიას.

საქართველოში, ილია ჭავჭავაძის დაბრუნების შემდეგ, მძლავრად გაჩაღდა ქართველი ხალხის წარსულის ინტენსიური ცხოვრების შესწავლის მისწრაფება. სამოციანელები ხარბად დაეწაფნენ მშობლიური ქვეყნის სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკურ-კულტურული ცხოვრების. მისი ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის შესწავლას. ამ საერთო მოძრაობას. ილიასთან ერთად, სათავეში ედგა აკაკი წერეთელი და. ბუნებრივია, პოეტი საფუძვლიანად ეცნობოდა ქართველი ხალხის მდიდარ კულტურულ მემკვიდრეობას. ამიტომ უდავოა, რომ აკაკი წერეთელს შესწავლილი ჰქონდა თავისი პირველი ისტორიული პოემის დაწერისათვის საჭირო მასალები და შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ იგი იცნობდა და იყენებდა ზემოაღნიშნულ და სხვა წყაროებსა და გადმოცემებსაც.

პოემის პირველ კარში რამდენიმე სიტყვით გადმოგვცემს პოეტი საქართველოს ისტორიის გარკვეული პერიოდის ტრაგიკულ მდგომარეობას: „მზე ჩაესვენა ბრწყინვალე ქართლის და მან დაჩრდილა მით არემარე; დაბნელდა...“². ჩვენი ხალხის მრავალსაუკუნოვან ცხოვრებაში: „ბევრი დარი უნახავს საქართვე-

¹ А. Цагарели, Сведения о памятниках грузинской письменности, т. I, вып. 3, 83. 186—187.

² აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. V, ი. გრიშაშვილის რედაქტორობით გამოცემული 1956 წელს, გვ. 7 (ქვემოთ ყველგან დამოწმებული იქნება აღნიშნული გამოცემა).

ლოს: უფრო მეტჯერ ავდარი დასდგომია... დედა-მიწის ზურგზე არ ჩვენ ქვეყანა იმდენათ თავ-გადასავლიანი და იმ გვარათ ჭირ-ნახული, როგორც ჩვენი საქართველო... უძველეს დროიდან არ დარჩენილა ხალხი. რომელსაც არ შეხლოდეს ძალა-უნებურათ... სპარსეთი. ასურეთი, არაბეთი, რომი და საბერძნეთი. მხარ აქცეულათ არ დარჩენიათ თურქი-სელჯუკი“...¹. უხსოვარ დროიდანვე „აუარებელი გუნდი ბარბაროსთა პრომეთეოსის შავ-ყორანივით. გულ-ღვიძლსა ჰგლეჯდენ საქართველოს“². თურქ-სელჯუკთა ურდოების შემოსევებმა თავის დროზე მართლაც გამოიწვია ქვეყნის აოხრება და სიცოცხლის „მზის დაბნელება“. მტერმა გაჟლიტა მოსახლეობის დიდი ნაწილი. ქვეყნად არნახული სისხლის მორევი დააყენა და, როგორც მემათიანე მოგვითხრობს, „მოისრა ურიცხვ სული ქრისტიანეთა და ტყუე იქმნა; და იქმნა საძაგელ ქუეყანა ქართლისა სახილველად კაცთა“³. მარბიელმა ურდოებმა ქართლის მოსახლეობა ისეთი დიდი რაოდენობით გაჟლიტეს, რომ „სიმრავლითა მძორისათა არ დაეგებოდეს ქუეყანასა თუალნი“⁴. როგორც ცნობილია, თურქები სისტემატურად ესხმოდნენ თავს საქართველოს და უწყალოდ აოხრებდნენ მას. ამის გამო მოიშალა მეურნეობა და, როგორც დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი გადმოგვცემს: „არა იყო მათ ჟამთა შინა თესვა და მკა: მოოკრდა ქუეყანა და ტყედ გარდაიქცა. და ნაცვლად კაცთა მკეცნი და ნადირნი ველისანი დაემკვდრნეს მას შინა. და იყო ჭირი მოუთმენელი ყოველთა ზედა მკვდრთა ქუეყანისათა“⁵. ერთი სიტყვით. საქართველო საშინელ მდგომარეობაში ჩავარდა⁶. „სისხლის მწვემელი ღრუბელი აღმოსავლეთით მოეფინა ქართლსა ზედა; და იქნა ღამე უკუნი, ვითარცა ნათელი ღღისა“⁷. მემათიანეს მიერ ქართლის მდგომარეობის ეს ხატოვანი დახასიათება ეხმაურება აკაკის ზემოაღნიშნულ პოეტურ სტრიქონებს:

„მზე ჩაესვენა ბრწყინვალე ქართლის
და მან დაჩრდილა მით არემარე;
დაბნელდა...“.

ანდა:

„მაგრამ ამ დროსაც მოულოდნელად
აღმოტყდა სუსხით რისხვის გრივალი
და აღმოსავლით გადმოიტანა
შავი ღრუბელი დიდი, დიდძალი.
ცა მოწმენდილი, ლაჟვარდოვანი
დაიფარა და დაბნელდა არე“.

ცხადია, აქ პოეტი ქართლის ავბედობის, მისი მძიმე ტრაგიკული პერიოდის ასახვისათვის იყენებს „ქართლის ცხოვრებას“ და ვახუშტის საქართველოს ისტორიას. მემათიანეთა შრომებში წარმოდგენილ ვითარებას აკაკი მძინვად

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. XII, 1960, გვ. 67.

² იქვე, გვ. 130.

³ „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩი-შვილის მიერ, ტ. I, 1955 წ., გვ. 309.

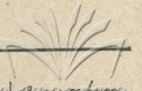
⁴ იქვე.

⁵ იქვე, გვ. 320.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მეორე, 1948 წ., გვ. 160.

⁷ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, 1955 წ., გვ. 309. ვახუშტი, „იქმნა ღამე ბნელი, ვითარცა წყვდიადი და წვიმა სისხლისა“ (გვ. 163).

რე ბუნების მოვლენათა სახით ხატავს, და ეს სურათები თავისი პლასტიკურობით, იშვიათი სისადავით, ხალხურობითა და გამჭვირვალობით, სულ რამდენიმე პოეტური ხაზებით ასახავს წარსულის ამ უაღრესად რთულსა და ტრაგიკულ მდგომარეობას.

შემდეგ, პოეტი, ისტორიული ცნობების გათვალისწინებით, აღნიშნავს, რომ ამ მრისხანე ჟამმა თანდათან გაიარა, წყვილიადი განათლდა, ქვეყანამ სული მოითქვა, გაძლიერდა და დიდების შარავანდელით შეიმოსა. ეს ხანა იყო სხივმოსილი თამარის ეპოქა. ამ ღროს პოეტის თქმით: „...გამოჩნდა შუქმფენი მთვარე“:

„ლაქვარდ ცაზედა წყნარად მცურავი,
პირბადრი, ნაზი, პირმოძვინარე,
და მას თან ახლდა მისი თანმსრბოლი
ერთი ვარსკვლავი მოსხივცისკარე“¹.

აქაც პოეტი საისტორიო მასალების ღრმა ცოდნით იცავს ისტორიულ სიმართლეს, და აღნიშნული ეპოქის ვითარებას წარმტაც, მხიარულ ტონსა და უჭკნობ მხატვრულ სახეში გამოხატავს.

ცნობილია, რომ თამარის შემდეგ დაეცა საქართველოს პოლიტიკური და ეკონომიური ცხოვრება. ხვარაზმელებისა და მონღოლთა შემოსევებმა კვლავ გაანადგურეს და აიკლეს ქვეყანა. ჯალალედინმა დაიკავა რა ქართველთა მიწა-წყალი, მისი ურდოები „აღაოჭრებდეს საქართველოსა, არბევდეს და ტყუე ჰყოფდეს“ და სრულიად უწყალოდ ჯოცდეს“². ჟამთააღმწერლის ცნობით, მარტო თბილისში ხსი ათასამდე ქართველი გაუწყვეტიათ³.

ჯალალედინის მხეცური მოქმედების შესახებ სტეფანოზ ორბელიანი მოგვითხრობს: „ხვარაზმელებმა შეუბრალებლად გაუღიტეს და ტყვედ წაიყვანეს მოსახლეობა, ცეცხლს მისცეს ქალაქების, სოფლებისა და მონასტრების ყველა ნაგებობა, დასწვეს ნათესები, გაჩხეს ვენახები და ხეები, — რის შედეგადაც დაიწყო საყოველთაო და ძლიერი სიმშლიობა. გაჩნდნენ მრავალრიცხოვანი გველები, რომლებიც დღე და ღამე დიდი რაოდენობით ძვრებოდნენ ჭურჭლებსა და საწოლში. ძლიერმა კალიამ შთანთქა მთელი მიდამო ზღვა-ოკეანემდე და, როგორც აღდამანებს, ისე პირუტყვს, თავს დაატეხა შიმშილი. მაშინ გამოჩნდნენ მტაცებელი მგლები და გლეჯდნენ მათ, რომელნიც კი გადაუტრყნენ მახვილს, შიმშილს, გველებსა და სიკვდილს“⁴. კიდევ უფრო გააუბედურა და ააოხრა ქვეყანა მონღოლთა შემოსევამ. მონღოლები საქართველოს „მოუხეშავ, გამანადგურებელ და დამაქვეითებელ ძალად მოველინენ“⁵. „მეცამეტე საუკუნიდან საქართველოს განუწყვეტლივ აოხრებდნენ და ავერანებდნენ მონგოლები“⁶. მათ „ასეული წლების მანძილზე მონობა დაამკვიდრეს“⁷. მონგოლების შემოსევათა

¹ აკაკი, თხზ. სრული კრებული, ტ. V, გვ. 7.

² „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, გვ. 171.

³ იქვე, გვ. 178.

⁴ История Монголов по Армянским источникам. Выпуск первый, заключающий в себе извлечения из трудов Вардана, Стефаноза Орбелиани и Конетабля Сембата. Перевод и объяснения К. П. Патканова. С.-Петербург, 1873 г., гл. 31.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მესამე, 1949 წ., გვ. 319.

⁶ კორნელი ქველიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტომი პირველი, 1960 წ., გვ. 66.

⁷ ი. ცინცაძე, მონღოლები და მონღოლთა დაპყრობები, 1960, გვ. 195.

შედგად „ქვეყანა განუკითხაობამ მოიცვა“¹. კირაოზ განძაკელის (კვირიკე განჯელი) თქმით, მონღოლთა მიერ ქვეყნებისადმი თავსდატეხილი უბედურება აღემატება ყოველივეს, რისი მოთხრობაც კი შეუძლია ისტორიას². მონღოლების შემოსევამ უდიდესი უბედურება მოუტანა ქართველ ხალხს. ჟამთააღმწერლის გადმოცემით „არსად იყო ღზინება. უწყალოდ მოისრვოდა ყოველი ესე ქვეყანა...“³. „ქვეყანა მწარესა ოკრებასა შინა იყო: არბედეს, ტყუე ჰყოფდეს, სრვიდეს მამაკაცთა, ვიდრე დედათა და ყრმათა ტყუედ წარიყვანებდეს“⁴.

ამრიგად, თამარის ეპოქის შემდეგ ქართველ ხალხს უმაგალითო უბედურება დაატყდა თავს. აკაკი წერეთელმა, საისტორიო მასალების შესწავლის საფუძველზე, ქვეყნის აღნიშნული ავბედობა გამოხატა პოემის შემდეგ სტრიქონებში:

„მაგრამ ამ დროსაც მოულოდნელად
აღმოტყდა სუსხით რისხვის გრიგალი
და აღმოსავლით გადმოიტანა
შავი ღრუბელი დიდი, დიდძალი.
ცა მოწმენდილი ლაყვარდოვანი
დაიფარა და დაბნელდა არე,
ვით გველეშაპმა მზეთუნახავი,
ისე ჩაულაპა ღრუბელმა მთვარე.
აი სურათი ქართლის ბედისა,
როდესაც განქრა მისი თამარი“⁵.

ივარაუდება, რომ პოეტი კარგად იცნობდა და თავისებურად იყენებდა მონღოლთა შემოსევის როგორც ქართულ, ისე სომხურ წყაროებს⁶.

პოეტი აღნიშნავს, რომ მონღოლთა მიერ დარბეული ქვეყანა ფეხზე დააყენეს ბაგრატმა და მისმა ძემ გიორგიმ. მისი თქმით ქართლის ავბედობა გრძელდებოდა მანამ

სანამ ბაგრატი მის ძით გიორგით
არ გაუბრწყინდა შეუპოვარი!

როგორც ვიცით, გიორგი V შემდეგ, ბაგრატის მეფობისას, თითქმის ოცდაექვსი წლის განმავლობაში, საქართველოში გარკვეული მშვიდობიანი პერიოდი სუფევდა, რაც გიორგი ბრწყინვალეს ძის დავითის მეფობის მძიმე მდგომარეობასთან შედარებით, მართლაც, აღმავლობის ხანა იყო. „ბაგრატის დროის საქართველო ერთიან ცენტრალიზებულ ფეოდალურ სახელმწიფოს წარმოადგენდა და ცხოველი ეკონომიური თუ კულტურულ-პოლიტიკური ურთიერთობა ჰქონდა

¹ დავით გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან (XIII—XIV სს.), 1962 წ., გვ. 181.

² История Монголов по Армянским источникам. Выпуск второй, заключающий в себе извлечения из истории Киракоса Гандзакеци. Перевод и объяснения К. П. Патканова, 1874, гл. 12.

³ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 187.

⁴ იქვე, გვ. 91.

⁵ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. V, გვ. 7.

⁶ ქართულ და სომხურ წყაროებს რომ იყენებდა პოეტი თავის ისტორიულ პოემებში ამის შესახებ იხილეთ ჩვენი შრომა: „აკაკი წერეთლის ისტორიული პოემები „თორნიკე ერისთავი“, „ნათელა“, ტექსტოლოგიური გამოკვლევა“, 1961 წ., გვ. 0227—0266.

მეზობელ თუ შორეულ ქვეყნებთან¹. ამ საქმეში, ზოგიერთი საისტორიო წყაროების ცნობით. დიდი დამსახურება ბაგრატ დიდს მიუძღოდა. და პოეტმა თავისი პოემის მთავარ პერსონაჟს (ბაგრატ დიდს) ამ მხრივ გარკვეული ხარკი გადაუხადა. მიიჩნია. რა ის (ბაგრატი) მონღოლთა ბატონობის მოსპობის ერთ-ერთ გმირად.

პოეტი ქვეყნის აღორძინების საქმეში ბაგრატ დიდის შემწედ მის შვილს გიორგისაც მიიჩნევს. საისტორიო წყაროებიდან კი კონკრეტულად არ არის ცნობილი ამ საქმეში გიორგის დამსახურების შესახებ. არსებობს მხოლოდ ზოგიერთი მასალა, რომლითაც ივარაუდება. რომ დავითის სიცოცხლეში, სწორედ თემურ-ლენგის შემოსევამდეც, 1369 წელს გიორგი მამასთან ერთად მართავდა ქვეყანას².

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს საკითხი ჯერჯერობით არ არის გარკვეული და დადასტურებული, მაგრამ ეტყობა აკაკისათვის აღნიშნული მასალა ცნობილი ყოფილა. პოეტს იგი სარწმუნოდ მიუჩნევია და თავის პოემაში შეუტანია, როგორც ნამდვილი ფაქტიური ვითარება. ივარაუდება, რომ აკაკის ამ შემთხვევაშიც გარკვეული ქართული წყაროები გამოუყენებია. კერძოდ, იქნებ, გიორგი მეფის სიგელები.

* * *

პოემის მთავარი პერსონაჟი ბაგრატ დიდი ისტორიული პიროვნებაა. იგი გიორგი ბრწყინვალის ძის დავითის შვილი იყო და მეფობდა მეთოთხმეტე საუკუნეში, დაახლოებით 1360—1393 წლებში. ბაგრატი სრულიად საქართველოს მეფე იყო. ვახუშტის ცნობით „მან დაიპყრა ყოველი ივერია საბრძანებელსა შინა თვისსა....“³ და „აქვნდა მას მოხარკედ რანი, მოვაკანი და ღვინი“⁴. ბერძენი ისტორიკოსის ცნობათა დამოწმებით (მ. პანარეტი, ტრაპიზონის ქრონიკები, გვ. 37, 39) და სხვა წყაროების შესწავლით აკადემიკოსმა ივანე ჯავახიშვილმა გაარკვია, რომ ბაგრატის სამეფოში შედიოდა ამიერ-იმერეთი შავშეთის, კლარჯეთის და ლაზიკის ჩათვლით (ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წიგნი მესამე, 1949, გვ. 283—284). თვით ბერძენი მემატიანე მ. პანარეტი⁵, რომელიც პირადად იცნობდა მეფეს, ბაგრატს „ივერთა და აფხაზთა“, ე. ი.

¹ დავით გვრიტიშვილი, დასახ. შრომა, გვ. 333.

² მასალები ამ საკითხზე გამოაქვეყნა ცნობილმა მეცლევარმა თედო ქორღანიამ „ქრონიკებში“, ტ. II, გვ. 190, 191, 200, 201. შდრ.: ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მესამე, 1949 წ., გვ. 301—302.

³ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 281; შდრ.: ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მესამე, 1949 წ., გვ. 282.

⁴ იქვე, გვ. 282.

⁵ მ. პანარეტი ტრაპიზონელი ბერძენი ისტორიკოსი იყო. ცნობილია XIV საუკუნის მეორე ნახევარსა და XV საუკუნის პირველ ნახევარში. იგი პირადად იღებდა მონაწილეობას იმ მოვლენათა განვითარებაში, რომლებიც მან აღწერა თავის „ქრონიკებში“. იგი თან ახლდა იმპერატორ ალექსი მესამეს ექსპედიციებსა, მოგზაურობასა და ომებში. საყურადღებოა, რომ მას შემდეგ, რაც ბაგრატის პირველი მეუღლე დედოფალი ელენე გარდაიცვალა, მეფეს შურთავს ტრაპიზონის კეისრის ასული ანა. ბაგრატისა და ანას ქორწინების ცერემონიალს დასწრებიან მ. პანარეტი და იგი თავის მატთანში წერს: 1367 წლის ივნისში, იმპერატორთან ერთად დედი-

სრულიად საქართველოს მეფეს უწოდებდა¹. „ქართველთა მეფეს“ უწოდებს მათ თომა მეწოფელიც². ვახუშტის დახასიათებით ბაგრატ იყო მხნე, ახოვანი, ტონითა ძლიერი: შვენიერებითა ჰეროვანი, უცთური მოისარი, სამხედროთა სრული, სამღვდელთა პატივის-მცემელი. მშვიდი, მოწყალე, შემმართებელი ძლიერი³. ქართველთა და აფხაზთა ამ სახელოვანი და ძლიერი მეფის დიდ სამხედრო უნარიანობას ადასტურებს მ. პანარეტი. იგი ბაგრატს ახასიათებს, როგორც „უსახელოვანეს მხედართმთავარს“⁴. ბაგრატ იყო სახელგანთქმული მეფე იყო, მისი დიდების სახელი საქართველოს საზღვრებს გარეთაც ცნობილი ყოფილა. მას, „სომეხი მწერლები „ძლევა მოსილსა და ძლიერს“ უწოდებდნენ“.

ისტორიული წყაროები მოგვითხრობენ. რომ ბაგრატს შემოუბრუნებია სრულიად საქართველოს ყველა კუთხე, სასტიკად დაუმარცხებია მოძალადე თურქები, რომლებიც „მოსწყვიდნა ესრეთ. ვითარ მცირედნი გარდაიხვეწნენ“⁵. მან „დაამარცხა და უკუაქცია თურქნი“⁷.

ბაგრატის მეფობით გაძლიერებული და გაერთიანებული ქვეყანა კვლავ დიდი გავლენითა და პატივისცემით სარგებლობდა მეზობელ ხალხთა შორის. ვახუშტის გადმოცემით „რა იხილეს სიმხნე და მომჭირნეობა მეფისა. დამშვიდდა ქვეყანა შოშითა მისითა და არღარა-ვინ იყო მავნებელი და შენდებოდა ქვეყანა“⁸.

იშვიათი მხნეობის, ძლევა მოსილების, ქვეყნის გაერთიანება-გაძლიერებისა და სამეფოში სიმშვიდისა და მყუდროების დამყარებისათვის ბაგრატს „მეფეთ-მეფეს“ („ღ-თივ-გვრგვინისანი მეფეთ-მეფე ბაგრატ, ეპყრა ყოველი საქართველო საბრძანებელსა თჳსსა ქუშე“)“, „დიდ მეფეს“ უწოდებდნენ⁹. ვახუშტის შეხედულების თანახმად, ბაგრატს „დიდი მეფე იმისთვის ეწოდა, რამეთუ იყო მძლეველი და გამარჯვებული, თვინიერ თემურისა, ყოველთა წინა-აღმდგომთა-“

სა და ასულის ანათურთ; საზღვალ და სახმელეთო ჯარების თანხლებით, საქართველოში, მაკრიალაში (ლაზიკაში) გავემგზავრეთ და იქ კეისრის ასული ანა ივერთა და აფხაზთა მეფეს ბაგრატ ბაგრატიონს მითხოვდომ (მ. პანარეტი, ტრაპიზონის ქრონიკები, ა. ხახანაშვილის გამოცემა, 1905 წ., გვ. 37, § 39); შდრ.: ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მესამე, 1949 წ., გვ. 282; შდრ.: ალ. გამყრელიძის თარგმანი. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 33, გვ. 38.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მესამე, 1949 წ., გვ. 282; შდრ.: მ. პანარეტი, ტრაპიზონის ქრონიკები, ალ. ხახანაშვილის გამოცემა, 1905 წ., გვ. 37, § 39.

² თომა მეწოფელი, ლანგ-თემურის ისტორია, პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგის გამოცემა, თბილისი, 1937 წ., გვ. 19, § 19.

³ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 281.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მესამე, 1949 წ., გვ. 282. შდრ.: მ. პანარეტი, ტრაპიზონის ქრონიკები, ა. ხახანაშვილის გამოცემა, გვ. 18, § 53. აღსანიშნავია, რომ პროფ. ალექსანდრე ხახანაშვილს მ. პანარეტის მატინეს რუსულ თარგმანში (გვ. 43) გამორჩენია გამოთქმა „*то о славности*“; შდრ. ქართული თარგმანი, გვ. 45.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, გვ. 278.

⁶ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 282.

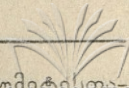
⁷ მარი ბროსე, საქართველოს ისტორია (ქართული თარგმანი), 1895, გვ. 219.

⁸ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 282.

⁹ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 326; შდრ.: ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით, გვ. 6.

¹⁰ ვახუშტი აღნიშნავს: „გარდაიცვალა დიდი მეფე ბაგრატ“ (იხ. მისი საქართველოს ისტორია, 1885, გვ. 289).

თესთა ზედა, რამეთუ ორასითა მხედართა არა ჰრიდებდა ათასთა და უმეტესად¹ ცა და მოსწყევდდა სრულად. კვალად არა დაჰმორჩილდა მძლავრსა და ღირსსა ჭვეყნისა თვისისათვის; არა განხეთქა სამეფო თვისი, გარნა თუმცა მცირედ იკადრეს, არამედ შიშითა მისითა ეგნენვე მორჩილებასა ჭვეშე მისსა². ასევე დიდებით „დიდი მეფეთ-მეფის“ სახელით არის მოხსენიებული ბაგრატ მეფე მისი ასულის ულუმპიას (მონაზვნად აღკვეცის შემდგომი სახელია) შეწირულების წიგნში. აქ ვკითხულობთ: „მე უღირსმან მიწამან და მოსავმან თქუენგან დიდისა მეფეთ-მეფისა ბაგრატის ასულმან“...³.

ამრიგად, ქართული, სომხური და ბერძნული საისტორიო წყაროები ბაგრატს უწოდებდნენ „დიდს“, „მეფეთ-მეფეს“, „უსახელოვანეს მხედართმთავარს“, „ძლევამოსილსა და ძლიერს“, სრულიად საქართველოს მეფეს. რომელმაც გააერთიანა ჭვეყანა, გააძლიერა იგი, ლახვარი დასცა მოძალადე აგრესორებს და სახელმწიფოში მშვიდობიანი ცხოვრება დაამკვიდრა: „იყო უკვე ყოველი გიორგია შენობასა შინა, შვებასა, ნადიმობასა და ნადირობასა“⁴. დაახლოებით ამგვარად აქვს გადმოცემული ბაგრატის მმართველობის ხასიათი ინგილო ჯანაშვილსაც. იგი წერს: ბაგრატის „მეფობის დროს საქართველოში იყო მშვიდობიანობა და ხალხი იყო განცხრომაში და ბედნიერს ცხოვრებაში... ეს კაცი მეტად მძლავრი იყო... ის თავის მძლავრის მკლავით იმორჩილებდა ამერ-იმერსა“⁵. ინგილო ჯანაშვილი ბაგრატის დამხმარედ მიიჩნევს გიორგის. მას სჯერა, რომ „გიორგი მარჯვე კაცი იყო და ძლიერ დიდს შემწეობას აძლევდა მამას სამეფოს გამგებლობაში“⁶.

აკაკი, ისე როგორც მემათიანეები, ქრონოგრაფები და ისტორიკოსები, ბაგრატს უწოდებს „დიდს“, „სახელგანთქმულს“, „გულადს“, „შეუპოვარს“. „ლომგულოვანს“, „გამოჩენილ გმირს“, „ქართველთა მეფეს“ და სხვ. ბაგრატი და გიორგი, როგორც აღვნიშნეთ, პოეტს მიაჩნდა მონღოლთა მიერ დანგრეული საქართველოს აღმდგენელად, ჭვეყნის ბრწყინვალეზად და შეუპოვარ გმირებად. ამ შემთხვევაში, სხვა მასალებთან ერთად, აკაკის გამოყენებული უნდა ჰქონდეს უმთავრესად ვახუშტი ბაგრატიონის საქართველოს ისტორია, ნაწილობრივ, მ. ბროსეს ისტორია, მ. პანარეტის ქრონიკები და თომა მეწოფელის „ლანგთემურის ისტორია“. ამასთანავე, შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ პოეტმა თავისი თხზულება ამ ნაწილში შეუდარა ინგილო ჯანაშვილის დასახელებულ წერილსაც. ყოველივე ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ ბაგრატის ადრინდელი მოღვაწეობის შესახებ სხვა წყაროებში ცნობები არ მოიპოვება. ამ გარემოებაზე კი აკადემიკოსმა ივანე ჯავახიშვილმა მიუთითა და აღნიშნა: „კონკრეტული ისტორიული ცნობების უქონლობა საშუალებას არ გვაძლევს გამოვარკვიოთ, რაც

¹ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 289. შდრ.: ივ. ჯავახიშვილი, ქართველთა ისტორია, წიგნი მესამე, 1949 წ., გვ. 302.

² თ. ჟორდანია, ქრონიკები, წიგნი მეორე, 1897 წ., გვ. 213.

³ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 282.

⁴ „დროება“, 1875, III, 9, № 29.

⁵ იქვე.

ბაგრატ V-ის მეფობის პირველი ორნახევარი ათეული წლის განმავლობაში მთავარი და და რამაც მას ძლევამოსილების სახელიც კი მოუხვეჭა“¹.

საერთოდ, აღსანიშნავია, რომ აკაკიმ იშვიათი ლაქონიურობით, სულ რამდენიმე პოეტური სტრიქონით მოახერხა მრავალფეროვანი და ფაქტიური მასალებით მდიდარი ისტორიული მოვლენების დახატვა. პოეტური წარმოსახვის ამგვარი თავისებურება მხატვრულ ლიტერატურაში არც თუ ისე ხშირია.

*

* *

პოემის მიხედვით, საქართველოს წყლულის სრული მოშუშება მეფე ბაგრატს აღარ დასცალდა, რადგან ბედმა ქვეყანას „მოჰფინა, ვითა კალია, მძვინვარე, მხეცქმნილ მონგოლთა ძალა!“. ისტორიული წყაროებით მართლაც დადასტურებულია, რომ თემურ-ლენგი საქართველოს შემოესია სწორედ ბაგრატ დიდის მეფობის დროს, „ჟამსა მას ოდეს განაგებდა ღთივ-გვრგვინოსანი მეფეთ-მეფე ბაგრატ... გამოჩნდა კაცი ერთი თურქეთის ქვეყანასა, სახელით თემურ. ხოლო ეწოდაცა ლანგი“². იგივე ცნობა მოცემულია ახალი ქართლის ცხოვრების მეორე ტექსტში: „დაჟდა მეფედ ბაგრატ... და ამას ჟამსა შინა გამოჩნდა მძლავრი ლანგი-თემურ“³. ანალოგიური ცნობები დაცულია თ. მეწოფელის, მ. პანარეტის, ფ. გორგიჯანიძის, ვახუშტის და სხვ. ისტორიაში.

ლანგი-თემურის ჯარების სიმრავლეს აკაკი გამოხატავს ხალხური შედარების გამოყენებით: „მოჰფინა, ვითა კალია“. ეს საერთოდ ხალხში გავრცელებული შედარება მონგოლთა და საერთოდ მრავალრიცხოვან მტერთა ურთიკვნი ჯარების შემოსევათა და ქვეყნის უწყალოდ აოხრების დასახატავად გამოყენებული აქვს ქართველ ჟამთააღმწერელს: „მოეფინეს, მსგავსად მკალთა“⁴, ბასილ ეზოსმოდღარს: „რომელნი სიმრავლითა უმეტეს იყვნეს რიცხუსა. ვითარცა მკალნი“⁵. ავტორი თხზულებისა „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ წერს: „უმრავლესნი რიცხვსანი, ვითარცა მკალნი“⁶, ჯუანშერთან ვკითხულობთ: „და მოეფინა, ვითარცა ღრუბელი ბნელისა, სიმრავლითა, ვითარცა მკალი“⁷; დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი თურქთა მრავალრიცხოვანი ჯარის შემოსევის თაობაზე ამბობს: „მოეფინეს პირსა ყოვლისა ქუეყნისასა, ვითარცა მკალნი“⁸. სომეხი ისტორიკოსი კირაკოზ განძაკელიც მიმართავს ამ შედარებას: „ესიგნენ თათრები, „მრავალრიცხოვანი, ვითარცა მკალნი“⁹ და სხვ.

აღნიშნული მასალები ამ შემთხვევაში თუმცა საგანგებოდ საყურადღებოა არ არიან, მაგრამ საერთოდ იქნებ ერთგვარად სიმპტომატური იყოს ზოგიერთი წყაროს საკითხის გარკვევისათვის. ყოველ შემთხვევაში, შეიძლება ითქვას,

¹ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ისტორია, წიგნი მესამე, 1949, გვ. 286.

² „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 326.

³ იქვე, გვ. 446.

⁴ იქვე, გვ. 187.

⁵ იქვე, გვ. 126.

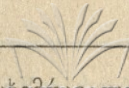
⁶ იქვე, გვ. 68.

⁷ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, 1955, გვ. 234.

⁸ იქვე, გვ. 319.

⁹ История Монголов..., დასახ. შრომა, გვ. 18.

რომ ისტორიკოსთა ანალოგიურად, თემურ-ლენგის ჯარი აკაკის რიცხვითი მეომრებისაგან შემდგარ ჯარად ჰყავდა წარმოდგენილი. ქვემოთ პოეტის სიტყვებს: თემურ-ლენგმა „და რომ სიმხნითა ვერაა გააწყო. მან მოინდომა, რომ სძლიოს რიცხვით“. პოეტის ეს ცნობა დასტურდება ისტორიული წყაროებით. ბერძენი ისტორიკოსი პანარეტი აღნიშნავს, რომ თემურ-ლენგმა, როგორც დამსწრენი ამბობენ, 800.000 კაცით დაარბია სპარსეთი და შემდეგ შეიჭრა ივერიის მთებში¹. თ. მეწოფელი კი აცხადებს „მრავალი ჯარითა გაემართა ფაიტაკარან ტფილის ქალაქზე“². თემურის ჯარების სიმრავლეზე მიუთითებენ ქართული წყაროებიც: „ჰყვა ბანაკი და სიმრავლე სპათა ურიცხვ, რომელსა ვერ იტევდენ მთანი და ველნი და ყოველნივე არენი და სანახებნი საქართველოსანი“³. მტრის ჯართა სიმრავლეს აღიარებს ვახუშტიც⁴.

პოემაში აკაკი ხაზს უსვამს თემურ-ლენგის მხეცობასა და მძვინვარებას: პოეტი წერს:

„მავინვარე, მხეცქმნილ მონგოლთა ძალა“....

ჰსურს მთელის ქვეყნის შურისძიება,

რომ დააკოჰლოს ყოველი ტომი,

რომელზედაც კი სმენია ქება“.

თხზულებაში საგანგებოდაა აღნიშნული, რომ თემურ-ლენგი, რომელმაც მრავალი ტომი დაიმონა, ბრძანებს აძლევდა თავის ჯარებს. რათა „მეტ მკაცრობით ხალხი მოსრიონ“. როგორც ცნობილია, თემურ-ლენგი მართლაც გამოირჩეოდა თავისი მძვინვარებითა და მხეცური მოქმედებით. დაპყრობილ ქვეყნებში იგი მუსრს ავლებდა ადამიანებს. ცეცხლს აძლევდა ქალაქებს, სოფლებს. დაბებს, ჩეხდა ვენახებს, ბაღებს, ტყეებს, ანადგურებდა ჭირნახულს, გაუგონარი და გაუკითხავი წამებით ჟღერდა მცხოვრებლებს, არ ინდობდა მოხუცებს, ქალებსა და ბავშვებს. მრავალთა შორის საკმარისია გავიხსენოთ „ქართლის ცხოვრებაში“ აღნიშნული ის მხეცობა, რომელიც მოძალადეებმა ჩაიდინეს ქვაბთახევის მონასტერში. გადამითელებმა შეიპყრეს მონასტრის მსახურნი „შეუტარნეს კელნი და ფერკნი, და დაწყვეს საშუალ ეკლესიისა, რამეთუ იყო ჭმა მათი ვაებისა და ოჯრებისა. ვითარცა ქუხილი ცისა. ხოლო მათ ყოველთა. უკეთურებითა აღსავსეთა, აღაგზნეს შიგან და გარეშე ტაძრისა მის ალატკინეს ცეცხლი მძლავრი. და დასწვეს ტაძარი იგი ქუაბთახევისა ღმრთისმშობელისა, და მას შინა მყოფნიცა წმინდანი“⁵. ამგვარი და კიდევ უფრო მეტი მხეცობის ფაქტები დადასტურებულია როგორც ქართულ. ისე უცხოურ წყაროებში. კ. მარქსის შეფასებით: «Политика Тимура заключается в том, чтобы тысячами истязать, вырезывать, истреблять женщин, детей, мужчин, юношей и таким образом всюду наводить ужас»⁶. და მართლაც. თემური

¹ მ. პანარეტი, დასახ. შრომა, გვ. 43.

² თ. მეწოფელი, დასახ. შრომა, გვ. 19.

³ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 449.

⁴ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 284.

⁵ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 453.

⁶ Архив Маркса и Энгельса, т. VI, гл. 185.

ათეულ ათასეულ ადამიანთა მოკვეთილი თავებისაგან აგებდა პირამიდებს. ბაღდადში 90.000 კაცის მოკვეთილი თავისაგან აუგია 120 პირამიდა, ისპა-პანში — 70.000 კაცის თავისაგან; 4.000 ადამიანი ცოცხლად ჩამახრა მიწაში, ინდოეთში 100.000 კაცს გააგდებინა თავი. ქალაქ ისფიზარში 2000 ადამიანი ცოცხლად ჩაატანა კოშკის კედლებში¹. ანალოგიური მხეცობა ჩაიდინეს საქართველოშიც. თომა მეწოფელის ცნობით სამშვილდეს ალების შემდეგ მონღოლებმა „1664 კაცის თავისაგან ქალაქის კარზედ მინარა (მეჩეთის კოშკი — პ. კ.). დადგეს“. ხშირად მრავალრიცხოვან ტყვეპყრობილ ადამიანებს საშინელი ტანჯვით მსხვერპლადაც წირავდნენ.

თემურ-ლენგმა მართლაც ბევრი ქვეყანა დაიმონა. სხვა წყაროებს რომ თავი დაეანებოთ საკმარისია „ქართლის ცხოვრებისა“ და ვახუშტის ცნობებიც. „ქართლის ცხოვრებაში“ ნათქვამია: „დაიპყრა ლანგ-თემურ ყოველივე ქუეყანა აღმოსავლეთისა“², ხოლო ვახუშტი გადმოგვცემს: თემურმა საქართველოზე თავდასხმამდე დაიპყრა თურქეთი, ინდოეთი, სპარსეთი. სომხეთი, ყარსი“³. „ქართლის ცხოვრების“ გადმოცემით მან თითქმის მთელი ქვეყანა დაიპყრა „კნინდა სრულიად დაიპყრა პირი ყოვლისა ქუეყანისა და ესრეთ წარემართებოდა საქმე მისი, ვითარცა ალექსანდრე მაკედონელისა“⁴. თემურ-ლენგის მითითებულ დაზარალებულებისა და მის მიერ საქართველოზე ვერაგულ თავდასხმამდე მრავალი ქვეყნის დამონების აღნიშვნისას აკაკი უთუოდ იყენებდა „ქართლის ცხოვრებას“, მ. პანარეტის ქრონიკებს, თომა მეწოფელის მონღოლთა ისტორიას და ვახუშტის ისტორიას.

*

* * *

პოემის პირველ კარში აღნიშნულია: თემურ-ლენგი დარწმუნებული იყო, რომ ქართველებსაც ისევე ადვილად დაიმონებდა, როგორც სხვა ხალხებს. მისი რწმენით, ქართველები, როგორც კი დაინახავდნენ მტრის ურიცხვ ძალებს, მყისვე დაემორჩილებოდნენ მას და ველარ გაბედავდნენ შებმას:

„იმას ეგონა, თუ ქართველ ხალხსაც
დაიმონებდა როგორც სხვა ტომებს;
და, რომ ნახავდნ მის ურიცხვ ძალას,
ვერ გაბედავდნ ძლიერთან ომებს;

მაგრამ მოსტყუვდა... საქმემ უჩვენა,
რომ ქართველთ გულში არ ედოთ შიში!...
ბევრჯერ გაბალთეს მონღოლთა რაზმი,
კვნესით აძახეს „ვაი“ და „ვიში!“

ამ სტროფების მიხედვით, უშიშარმა და მამაცმა ქართველებმა მტერს ძლიერი ბრძოლა გაუმართეს და ბევრჯერ აგემეს მწარე დამარცხება: აძახეს „ვაი“ და

¹ დაწვრილებით. იხ. დავით გვრიტიშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 336—337; შდრ.:

Б. Г. Гафуров, История таджикского народа, издание второе, гв. 302—303.

² „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 448.

³ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 282—83.

⁴ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 448.

„ვიში“. ამაყ თემურს იმედი არ გაუმართლდა: ქართველები უბრძოლველად ქარდამორჩილდნენ, არ შეუშინდნენ მოძალადეს. თბილისის გარშემო დიდი ბრძოლებისა და ქართველი ჯარის წარმატებებზე ცნობები შემონახულია „ქართლის ცხოვრებაში“. აქ ნათქვამია: როდესაც თემურ-ლენგი ურიცხვი ჯარით საქართველოსკენ გამოემართა „ვითარცა ღელვანი ზღვსანი განძვნებულნი“. გარდმოვლო აბოცი, თრიალეთი, საბარათიანო და „საშინელებითა და ზარითა“ სასტიკად ააოხრა დასახელებული მხარეები — ამის მცნობი ბაგრატი არ შეუშინდ მძევნვარე მტერს, მოეშადა წინააღმდეგობის გასაწევად და გაამაგრა თბილისი. თემურ-ლენგი ამას არ მოელოდა. „იგი ეგრეთ ჰგონებდა თვთ მისლვასა და მორჩილებასა მეფისა ბაგრატისასა, ვითარცა მორჩილ ექმნა ათაბაგი და სხუანიცა მრავალი“ (შეადარეთ აკაკის სიტყვებს: „იმას ეგონა, თუ ქართველ ხალხსაც დაიმონებდა როგორც სხვა ტომებს; და, რომ ნახავდენ მის ურიცხვ ძალას, ვერ გაბედავდენ ძლიერთან ომებს... მაგრამ მოსტყუვდა“) და რადგან ეს ასე არ მოხდა „მაშინ ფრიად განრისხნა მძლავრი იგი ზუავი და ამპარტყვანი. მივიდა და გარე მოადგა ციხესა თბილისისასა და უბრძანა სპასპეტთა და სპასალართა თვსთა ყოველივე ბრძოლა ძლიერი, და განწირვა თავთა მათთა“¹. თავის მხრივ ბრძოლის ველზე გამოვიდა მეფე ბაგრატ ქართველი ჯარით და მტრის ურდოებს შეუტია „ესრეთ ვითარცა გავაზი გუნთთა წეროსათა და ვითარცა ლომი მროწეულსა ზროხათასა. და იქმნა ბრძოლა ძლიერი იმიერ და ამიერ, და მოისრა ორკერძოვე სიმრავლენი სპათანი, და უფროსლა მრავალნი მოსწყდეს სპანი ლანგთემურისანი“² (შდრ.: აკაკის სიტყვებს: „გაბალთეს მონგოლთა რაზმი“). კიდევ უფრო ფართო ცნობებს გვაწვდის ვახუშტი ბაგრატიონი. სახელგანთქმული მეცნიერი წერს: ლანგთემურ დიდი ჯარებით „მოადგა ტფილისს. მაშინ გაუხდის თვით მეფეცა და უმრავლესად სპანი მარადის ქალაქისა და ციხისაგან. იყვის ბრძოლანი ძლიერნი თვეთა ექვსთა დღე ყოველ და მოისრვოდნენ თემურისანი უმრავლესნი, ვინაიდგან საქართველოსანი გამარჯვებულნი და ალაღებულნი შემოვიდიან“³ (შდრ.: პოემის სტრიქონებს: „ბევრჯერ გაბალთეს მონგოლთა რაზმი, კვნესით აძახეს „ვაი“ და „ვიში“). საინტერესოა ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობაც. აქ აღნიშნულია: „სინამდისინ ქალაქის გალავანი არ აეღოთ, დღეში ორჯერ სამჯერ ქართველნი გამოვიდიან და წაუშენდიან თურქთა. შეიქნებოდა ომი და ცემა. მრავალს ნაენებს უზემდეს თურქთა და ისრევე ქალაქში შევიდიან“⁴. ამრიგად, ქართული წყაროების მიხედვით ცხადი ხდება, რომ თბილისთან ბრძოლაში ქართველებმა თემურ-ლენგის ჯარები რამდენიმეჯერ დაამარცხეს, ხოლო ვახუშტის ცნობით ექვსი თვის განმავლობაში მამაცურად იბრძოდნენ ქართველები და ზედიზედ ამარცხებდნენ მტრის მრავალრიცხოვან ჯარებს. აღნიშნული ცნობები უდევს საფუძვლად აკაკის ზემოაღნიშნულ სტროფებს. ანალოგიური მასალა არ მოიპოვება თ. მეწოფელისა და მ. პანარეტის შრომებ-

¹ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 449.

² „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 450; ასეთივე ცნობას გვაწვდის ბერი ეგნატაშვილი (იხ. „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 328).

³ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 284.

⁴ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ს. კაპაბაძის გამოცემა, „საისტორიო მოამბე“, 1925 წ. ამონაბეჭდი 1926 წლისა, გვ. 94. როგორი ღირსებისაც არ უნდა იყოს ფ. გორგიჯანიძის ისტორია, პოეტისათვის ამ ცნობას მაინც გარკვეული მნიშვნელობა ექნებოდა.

ში. იგი მხოლოდ ვახუშტის ისტორიაში, ბერი ეგნატაშვილის ახალი ქართლის ცხოვრების, ახალი ქართლის ცხოვრების მეორე ტექსტში და ნაწილობრივ ფარსადან გორგიჯანიძის შრომაშია წარმოდგენილი. ივარაუდება, რომ პოეტმაც ამ წყაროებით ისარგებლა.

*

* *

მრისხანე თემურ-ლენგმა ბოლოს „მოიპოვა ღონე ესევითარი: ქმნეს ჩელტები რკინისა, და იფარეს სპათა მისთა, და სიმრავლისაგან ლაშქართასა მიეტევნენ ციხესა და მძლავრებით შემუსრეს და აღიღეს ციხე. და შეიპყრა მეფე ბაგრატ და ყოველივე მყოფი ციხესა მას შინა, და თვთ დაიპყრა ციხე და ტყუეყო მეფე ბაგრატ“¹. თბილისის აღების შესახებ ცნობა წარმოდგენილია ახალი ქართლის ცხოვრების მეორე ტექსტში², მ. პანარეტის ქრონიკაში³, თომა მეწოფელის ისტორიაში⁴, ვახუშტის საქართველოს ისტორიაში⁵; თბილისის აღებისა და ბაგრატის დატყვევების შესახებ მოთხრობილია ფ. გორგიჯანიძის ისტორიაში⁶, მარი ბროსეს საქართველოს ისტორიასა⁷ და სხვ. წყაროებში. თბილისის აღებისა და ბაგრატის დატყვევების ცნობათა გათვალისწინებისას ყურადღებას იპყრობს პოემაში აღნიშნული ორი ფაქტი:

ა) თხზულებაში აღნიშნულია: „გულადი ბაგრატ მცირისდა რაზმით ღონემიხდილი ტყვედ წაიყვანა“;

ბ) პოემაში არსად არ არის მითითებული, რომ თემურს ბაგრატთან ერთად დედოფალი ანა და მისი შვილი ან შვილები დაეტყვევებოდა. პირველი ცნობა არ უნდა იყოს უბრალო ფანტაზიის შედეგი. მართალია, ისტორიულ წყაროებში მასზე პირდაპირი მითითება არ არსებობს, მაგრამ ზოგიერთი მასალის შესწავლით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ პოეტმა აღნიშნული ცნობა საქართველოს საისტორიო წყაროებიდან აიღო. ასე მაგალითად, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტი გადმოგვცემს: დიდი ბრძოლის პირობებში „რომელნიმე დიდებულნი თავადნი ქართლისანი არა იყვნენ ციხესა მას შინა მეფისა ბაგრატისათანა. არამედ წარსულ იყვნენ თვსთვსად სახიზარსა და სიმაგრესა შინა. და რომელნიმე თანა ჰყვეს რჩეულნი ჭაბუკნი, რომელნი სამარადისოდ თანა ჰყვებოდეს მეფესა“⁸. ასეთივე ცნობა შემოუნახავს ვახუშტი ბაგრატიონსაც. აქ ვკითხულობთ: თემურ-ლენგმა გაულიტა ქართველთა ლაშქარი, მეომრებმა ველარ გაუძლეს მტრის სიმრავლეს და გაიქცნენ. თემურის ჯარები შემოვიდნენ ქალაქში და „მოსწყვინდეს მრავალი... გარნა სპანი რომელნიმე ივლტოდნენ, ვითარცა განივლტო აღექსანდრე ერისთავი იმერთა“⁹. ამ მასალების შესწავლის საფუძველზე

¹ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 328.

² „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 450.

³ მ. პანარეტი, დასახ. შრომა, გვ. 43.

⁴ თომა მეწოფელი, დასახელებული შრომა, გვ. 19.

⁵ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 284—285.

⁶ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 94.

⁷ მარი ბროსე, საქართველოს ისტორია, გვ. 220.

⁸ ახალი ქართლის ცხოვრება (მეორე ტექსტი); გვ. 450.

⁹ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 284.

აკაკის შეეძლო ეთქვა ბაგრატ მეფე მცირისლა რაზმით შეიპყრესო. ამ დეტალის გათვალისწინებისათვის პოეტის წყაროს, ალბათ, ზემოაღნიშნული ხსენებები თხზულებები შეადგენდა. იგი, როგორც ჩანს, გარკვეულ ისტორიულ ცნობებზეა დამყარებული.

პოემაში წარმოდგენილი მეორე დეტალიც შეეძლო ავტორს საისტორიო წყაროებზე დამყარებით წარმოედგინა. მთელ რიგ ისტორიულ მასალებში არ არის მითითებული, რომ ბაგრატთან ერთად მისი მეუღლე ან შვილი, ან შვილები შეეპყრას თემურ-ლენგს; თუმცა მრავალი წყარო მხარს უჭერს საწინააღმდეგო ცნობას. არც თომა მეწოფელი, არც ფარსადან გორგიჯანიძე და არც ბერი ეგნატაშვილი არსად არ აღნიშნავენ, რომ თემურმა თბილისის აღებისას, ბაგრატთან ერთად, ტყვედ ჩაიგდო დედოფალი ანა. ეს ცნობა დაცულია „ქართლის ცხოვრების გაგრძელების მეორე ტექსტში: „შეიპყრეს თვთ მეფე ბაგრატ და დედოფალი ანნა“¹. ვახუშტის ისტორიაში ვკითხულობთ: „გამოიყვანეს მეფე ბაგრატ დედოფლით თვისით ანნათი... თემურმან ტყვე-ჰყვნა მეფე და დედოფალი“². ანას დატყვევება აღნიშნული აქვს შარი ბროსესაც³. ვახუშტი ანა დედოფლის ტყვეობის ფაქტს არ იგიწყებს იმ დროსაც კი, როცა ბაგრატი იძულებული შეიქნა მაჰმადიანური სარწმუნოება მიეღო. გამოჩენილი მეცნიერი წერს: „ულონო-ქმნილმან ბაგრატ სხვათა ვერა-რამსაღა ღონისა მიძიებლმან, ვინადგან ჰყვა დედოფალიცა მუნ, ჰყო ბოროტი ესე და იქმნა მაჰმედიან, რათა დაეხწიოს და შურ-ავგოს ამათთვის“⁴. ამასთანავე, ისიც აღსანიშნავია, რომ მ. პანარეტის გარდა არც ერთი მემკვიდრე და ისტორიკოსი არ მიუთითებს თემურ-ლენგის მიერ ბაგრატისა და დედოფალ ანასთან ერთად მათი შვილის დავითის დატყვევების ფაქტზე. მიხეილ პანარეტი თავის „ტრაპიზონის ქრონიკებში“ წერს: თემურმა დაიპყრო ღირსაკვირველი თბილისი, ტყვედ ჩაიგდო მეფე ბაგრატი. მისი მეუღლე, მეფის ასული მშვენიერი ანნა და მათი ვაჟი დავითი: ეს ამბავი მოხდა 1386 წლის 21 ნოემბერს⁵. თომა მეწოფელს არ აქვს აღნიშნული ეს შემთხვევა. მეტიც: თ. მეწოფელი ქართველთა მიერ თემურის 12.000 ჯარისკაცის ამოწყვეტაში ხელმძღვანელ პირთა შორის განდობილად მიიჩნევს, მეფის წულ გიორგისთან ერთად, კონსტანტინესა და დავითსაც. „ბაგრატმა, — წერს თომა მეწოფელი, — იღუმალ შეუთვალა თავის შვილებს — გიორგის, კონსტანტინესა და დავითს, რომ ფარულად მივიდნენ მასთან და მიეშველონ მშობელს“⁶. თემურ-ლენგის 12000 ჯარისკაცის განადგურების საქმეში მეფის შვილების მონაწილეობაზე მიუთითებს მარი ბროსიც⁷. მასასადამე, მათი აზრით კონსტანტინე და დავითი ტყვედ არ ყოფილან. აკაკი წერეთელი ბაგრატის დატყვევების ფაქტის აღნიშვნაში მიყვება ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრების“, თომა მეწოფელის და ფ. გორგიჯანიძის ცნობებს.

განხილული დეტალების გათვალისწინებით შესაძლებელი ხდება თხზუ-

¹ ახალი ქართლის ცხოვრება, ტ. II, 1959, გვ. 450.

² ვახუშტი, ისტორია, გვ. 284—285.

³ შარი ბროსე, ისტორია, გვ. 220.

⁴ ვახუშტი, ისტორია, გვ. 288.

⁵ მ. პანარეტი, დასახ. შრომა, გვ. 43.

⁶ თომა მეწოფელი, დასახ. შრომა, გვ. 20.

⁷ შარი ბროსე, დასახ. შრომა, გვ. 220.

ლები ისტორიული წყაროების ერთგვარად დაზუსტება და, ამასთანავე, შეიძლება წარმოვიდგინოთ აკაკის თავისებური დამოკიდებულება ზოგიერთი ისტორიული ფაქტისადმი. იქნებ სავარაუდებელი იყოს, რომ პოეტი არ ეთანხმება ვახუშტის იმ ცნობას. რომლის მიხედვით ბაგრატის მიერ მაჰმადიანობის მიღებაში, სხვა ფაქტორებთან ერთად, თითქოს გავლენა მოუხდენია დედოფლის ტყვეობის ფაქტსაც („ჰყვა დედოფალიცა მუნ“)¹. ბაგრატის მიერ მაჰმადიანობის მიღება აკაკის, ისე როგორც ქართველ და სომეხ მემკვიდრეებს, მიაჩნია დიდ პატრიოტულ თავდადებად, „გამოხსნისათვის ქართველთასა“. სამშობლოსათვის „უმჯობესისა საქმისა წარმართებისათსა“²; ბაგრატის მოქმედება თომა მეწოფელმა უზენაეს, ღვთაებრივ გონიერებად და შთაგონებად აღიარა³. ამ მასალების გაზრებისა და თავისი პოემის იდეური ჩანაფიქრის ბუნებრივი განხორციელებისათვის პოეტს იქნებ ერჩია ამ დიდი თავდადების საქმეში ოჯახური, ცოლ-ქმრული ინტერესები და გრძნობები არ ჩაერია და ბოლომდე ისე დაეხატა ბაგრატის გმირული სახე, როგორც ეს შესრულებულია თხზულებაში. იქნებ ამიტომაც არჩია აკაკიმ ზემოდასახელებულ წყაროებზე დამყარება.

პოეტის ინტენციისა და იდეური შინაარსის განვითარების თვალსაზრისით, მცირერიცხოვანი ქართველი ლაშქრის ურიცხვი მტრის წინააღმდეგ სამაგალითო, თავდადებული ბრძოლის სიტუაციების დახატვის გვერდით, ცხადია, პოეტს უნდა ეთქვა. რომ მცირე რაზმით დაატყვევეს ბაგრატიო. პოემის თავისებურებისათვის ეს უფრო ბუნებრივია და მიზნობრივადც გამართლებული იყო. ალბათ, ამიტომ გამოიყენა ამ შემთხვევაში პოეტმა ახალი ქართლის ცხოვრების მეორე ტექსტისა და ვახუშტის მასალები. ეს გარემოება იმაზედაც მიუთითებს. რომ აკაკი ბრმად არ მიყვება ისტორიულ წყაროებს და შიშველი ტენდენციითაც არ არის გატაცებული. საჭირო შემთხვევაში იგი თავისებურად ალაგებს ისტორიულ ცნობებს, მაგრამ ამასთანავე იცავს ისტორიულ სიმართლეს, მოხდენილად და შემოქმედებითად იყენებს მემკვიდრეთა მიერ წარმოდგენილ მასალებს.

* * *

ნაწარმოების ძირითადი სიუჟეტური ხაზის განვითარებას საფუძვლად უდევს ტყვეპყრობილი ბაგრატის მიერ წინასწარგანზრახვით მაჰმადიანობის მიღება, ამ საშუალებით მრისხანე თემურ-ლენგის ნდობის დამსახურება, თემურისაგან თორმეტი ათასი რჩეული მეომრის მიღება და ბაგრატისა და ქართველთა გმირობით მონღოლთა ჯარის ამოწყვეტა. ცნობილია, რომ ეს ისტორიული ამბები მოთხრობილია თომა მეწოფელის „ლანგ-თემურის ისტორიაში“, „ქართლის ცხოვრებაში“ (მეორე ტექსტი), ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“, ვახუშტის „საქართველოს ისტორიაში“, მარი ბროსეს შრომებში და ინგილო ჯანაშვილის წერტილში.

აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის გამოკვლევით, ძირითადი წყარო საიდანაც აღნიშნული ცნობები მომდინარეობს არის თომა მეწოფელის „ლანგ-თემურის

¹ ვახუშტი, ისტორია, გვ. 288.

² „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 454.

³ თომა მეწოფელი, დასახ. შრომა, გვ. 19—29.

ისტორია“, ისტორიკოს შერეფ ედლინისა და ფარსადან გორგიჯანიძის შრომებში იგი არ არის მოხსენიებული. თომა მეწოფელი მოგვითხრობს: როდესაც თემურ-ლენგმა ტყვექმნილი ბაგრატი გაამაჰმადიანა ამის შემდეგ „სულიწმინდის სიბრძნით“ აღვსილმა ქართველთა მეფემ გააბრიყვა იგი და უთხრა: „მომეც მე დიდი ჯარი, რათა წავიდე ქართლში, დავიჭირო მთელი ის ქვეყანა და თქვენს რჯულზე მოვაქციო. რადგანაც რვა¹ ენისაგან (ტომისაგან — ივ. ჯავახიშვილი) შესდგება ტომი იგი. და ყველას დაგიმორჩილებ და შენს რჯულზე დავაყენებ“ . გახარებულმა თემურმა დაასაჩუქრა იგი (ქართველთა მეფე) „მრავალი პატივითა და მისცა მას დიდი ჯარი... ხოლო ბაგრატმა იღუმელ შეუთვალა თავის შვილებს — გიორგის. კოსტანტინესა და დავითს, რომ ფარულად მივიდნენ მასთან და მიეშველონ მშობელს, რათა მას შეეძლოს გაქცევა თემურის ხელიდან“². თვით კი (ბაგრატმა) ჩაღათაელთა ლაშქარი „მიიყვანა უღვიწროეს და გაუვალ აღვილს. მეფის წულემა კი. დაიკავეს რა (ჩაღათაელთა მიერ) გასასვლელი გზა, მახვილით გაწყვიტეს მრავალი მათგან. უმეტეს ვიდრე 12 ათასი, როგორც ამბობენ, და მოუვიდათ რა მამა თვისი. ისინი (მეფის წულეები) წავიდნენ თავის სამკვიდრებელში“³.

ეს ამბავი უფრო ვრცლად მოთხრობილი აქვს ვახუშტის. ამ უკანასკნელზე კიდევ უფრო დეტალურად კი გადმოცემულია ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ და „ახალი ქართლის ცხოვრების „მეორე ტექსტში“. ძირითადად ქართველი მემატიანეს მიხედვითაა გაშუქებული მასალა ინგილო ჯანაშვილის წერილშიც. აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი არ იზიარებდა თომა მეწოფელის და ქართული წყაროების იმ ცნობას. რომელიც ეხება ბაგრატის მიერ თემურ-ლენგის ჯარების საქართველოში წამოყვანასა და შემდეგ მათ სრულ ამოწყვეტას. გამოჩენილ ქართველ მეცნიერს ეს ცნობა ტენდენციურ და მთლიანად შეთხზულ ამბებად მიაჩნდა. იგი წერდა: „იმისდა მიუხედავად, რომ თომა მეწოფელი ბაგრატ V-ის უმცროსი თანამედროვე იყო. მაინც მთელი ზემო-მოთხრობილი ამბავი თავითგან ბოლომდე შეთხზულია და არაფერი ამის მსგავსი არც შეიძლება მომხდარიყო და არც მომხდარა. თემურ-ლენგი ისეთი ცბიერი და იჰვიანი კაცი იყო, რომ მისი ასე სულელურად მოტყუება არავის შეეძლო“⁴. აკაკი წერეთელი ამ შემთხვევაში უმთავრესად ეყრდნობა ქართულ წყაროებს, უფრო მეტად „ქართლის ცხოვრებასა“ და ვახუშტის ისტორიას. მას მემატიანეთა და ისტორიკოსთა აღნიშნული ცნობა ისტორიულ სინამდვილედ მიაჩნდა. ამასთანავე, ისიც უნდა აღინიშნოს. რომ პოეტი საგანგებო ყურადღებით ხატავს ტყვეობაში მყოფი ბაგრატის ღრმა განცდებს და მის დიად პატრიოტულ სულისკვეთებას. იგი განსაკუთრებული ოსტატობითა და სიღრმით ასახავს ქართველი მეფის მიერ მაჰმადიანობის მოჩვენებითად მიღების ფაქტს. ამ მოქმედების ეროვნულ ხასიათს, ამ გზით სამშობლოს განთავისუფლებისა და თემურ-ლენგისათვის სანაცვლო შურისძიების მიგების სიტუაციებს. პოემაში ყველგან ხაზგასმულია

¹ ივ. ჯავახიშვილის თარგმანში წერია „ხუთი“ (იხ. ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მესამე, გვ. 299), თომა მეწოფელის შრომაში კი „რვა“ (იხ. თომა მეწოფელი, პროფ. ლეონ მელიქსეთ-ბეგის გამოცემა, გვ. 19, 20).

² თომა მეწოფელი, პროფ. ლეონ მელიქსეთ-ბეგის გამოცემა, გვ. 20.

³ იქვე.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მესამე, 1949 წ., გვ. 298, 299.

ბაგრატის საქციელის სახალხო დანიშნულება. პოეტი შედარებით ვერცხლად ჩერდება ბაგრატის განცდების აღწერისა და მისი პატრიოტული შთაგონების მხატვრულ ასახვაზე. აკაკი დაბეჭდებით ავითარებს იმ აზრს, რომ ბაგრატს ამოქმედებდა არა პირადი, არამედ სახელმწიფო ინტერესები. ამ სახითავე ეს საკითხი გაშუქებული სომხურ და, განსაკუთრებით, ქართულ წყაროებში, უფრო ვრცლად კი „ქართლის ცხოვრებაში“ (პირველ და მეორე ტექსტში). სპარსელი ისტორიკოსის შერეფ ედლინის გადმოცემით ბაგრატის გამაჰმადიანება თითქმის თემურის დამაჯერებელი ქადაგების შედეგი უნდა ყოფილიყო: „თემურის ქადაგებლობითს მჭევრმეტყველებასა და საბუთიანობას ბაგრატ V ვითომდა ისე დაერწმუნებოდა, რომ ბოლოს გამაჰმადიანებაზე თანხმობა მიუცია და გამაჰმადიანებულა“¹. ქართული და სომხური წყაროები, განსაკუთრებით კი თომა მეწოფელის „ლანგ-თემურის ისტორია“, „ახალი ქართლის ცხოვრება“ (მეორე ტექსტი), ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრება“ და ვახუშტის საქართველოს ისტორიაც ბაგრატის გამაჰმადიანებას ხსნიან მხოლოდ და მხოლოდ ეროვნული ინტერესებით. ამას გარკვევით ადასტურებს, როგორც აღვნიშნეთ, თომა მეწოფელის ზემოაღნიშნული სიტყვები. „ხოლო ქართველთა მეფემ, აღივსო რა სულისწმინდის სიბრძნით მოატყუა იგი“². „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტში ვკითხულობთ: „მეფემან ბაგრატ... გამოჰსნისათჳს ქართველთასა... ამისთჳსცა მოიპოვა ღონე რამეჲ კელოვნებით ძუნად მათდა და აღმრჩეველმან, რეცა-თუ პირ-მორჩილ ქმნილმან ნებასა მათსამან, ხოლო გულითა შორად განშორებულმან მცირედსა ჟამსა შინა უმჯობესისა საქმისა წარმართებისათჳს, რათამცა ქსნილ და განტეგებულ იქმნენ მათ მიერ, და ამისთჳსცა მიჰყვა ნებასა ლანგ-თემურისასა“³.

ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრებაშიც“ ბაგრატის გამაჰმადიანების საფუძვლად აღიარებულია თემურ-ლენგისადმი სამაგიეროს გადახდისა და ქვეყნის დახსნის ინტერესები⁴. დიდი ქართველი მეცნიერის ვახუშტის ცნობით ბაგრატი დათანხმდა გამაჰმადიანებას, რათა შური ეძია თემურის მიმართ: თემური ბაგრატს „მარადის აიძულებდა მაჰმედიანობად. მაშინ უღონო-ქმნილმან ბაგრატ სხვასა ვერა-რამე საღა ღონისა მძიებელმან. ....ჰყო ბოროტი ესე და იქმნა მაჰმედიან, რათა დაეხწიოს და შურ-ავგოს ამათთვის“⁵.

აკაკი წერეთელიც პოემის მეორე კარში ასეთივე თვალსაზრისით აშუქებს ბაგრატის გამაჰმადიანების ისტორიას. ბაგრატი აცხადებს:

„არ ვგლოვ მე გვირგვინს და არც ჩემს სახელს,
ოდესმე განთქმულს და გაბრწყინებულს:
ვითღა მახსოვდეს მე მცირე რამე,
როდესაც ქართლს ვჭვრეტ მე აოხრებულს?!...“

¹ შერეფ ედლინის აღნიშნული ცნობა ამოღებულია ივ. ჯავახიშვილის ქართველი ერის ისტორიიდან, წიგნი მესამე, 1949 წ., გვ. 298.

² თომა მეწოფელი, დასახელებული გამოცემა, გვ. 19.

³ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 454.

⁴ იხ. „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 329.

⁵ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 288.

სამშობლოს ტანჯვის უძლურ მოწამეს
 არ შემრჩებოდა აქამდე სული
 თუ რაღაც დიდსა უცნაურ ძალას.
 არ განემტკიცა კერბად ეს გული.
 არც ეს ქვეყანა, არც ის ქვეყანა
 მე აღარ მინდა, არც ერთი ზრ მსურს,
 ხანამ ლენგ-თემურს სამაგიეროს
 არ გადვუხდი და არ მივაგებ შურს....“.

მრისხანე აგრესიორის მიმართ ბაგრატის შურისძიების ღრმა გრძნობისა და სამაგიეროს გადახდის უსაზღვრო სურვილის შესახებ „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ მითითებულია: „დიდად მწუხარე იყო მეფე ბაგრატ და იტყოდა გულსა შინა თვსსა: „არა ესცე ძილი თუალთა, არცა განსუენება ჯორცთა ჩემთა. ვიდრემდის არა ვიძიო მათ ზედა შური“¹.

სავსებით ანალოგიური შეხედულებებია გატარებული პოემაშიც. ბაგრატის მიერ რჯულის გამოცვლას აკაკი იმგვარადვე ასაბუთებს. როგორც სომხური და ქართული საისტორიო წყაროები. ბაგრატის სიტყვები:

„და განვიზრახე მე მოტყუება
 ლენგ-თემურისა, სულის გაწირვით...
 ჩემის სამშობლოს გამოხსნისათვის
 უკანასკნელად ეს მოვიგონე
 და, საიქიოც რომ დავიფიქვე
 სული ჯოჯოხეთს მით დავამოწე!“

როგორც აღვნიშნეთ. აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის აზრით, თომა მეწოფელის და ქართველ მემატიანეთა ცნობა ბაგრატის მიერ თემურისაგან ჯარების გამოთხოვისა და მონღოლთა 12.000-იანი მხედრობის გაქლეტის შესახებ „თავითგან ბოლომდე შეთხზულია და არაფერი ამის მსგავსი არც შეიძლება მომხდარიყო და არც მომხდარა“². დიდი მეცნიერის ეს შეხედულება გაზიარებულია თანამედროვე ისტორიკოს-მეცნიერთა მიერ. მაგრამ აკაკისათვის აღნიშნული შემთხვევა მეტად მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა და, ცხადია, მისთვის ის ხელსაყრელი იქნებოდა გარკვეული ჩანაფიქრის წარმოქმნისა და წარსულის თემატიკისადმი პოეტის დამოკიდებულების ცნობილი კონცეპციის თვალსაზრისით. აკაკის. ცხადია, არ შეეძლო თანამედროვე ისტორიკოსის თვალთა დაენახა ისტორიის პროცესები და ეკვლია მოვლენათა მეცნიერული სიზუსტე, ეს მას ამ შემთხვევაში არც სჭირდებოდა. დიდებულმა პოეტმა პოემაში ასახა მემატიანეთა და ქრონოგრაფთა მიერ მოწოდებული ცნობები. საყურადღებოა, რომ „ახალი ქართლის ცხოვრების“ პირველ და მეორე ტექსტში, არა ერთხელ, დაჟინებითაა მოთხრობილი ზემოაღნიშნული შემთხვევის შესახებ. მაგალითად, ბერი ეგნატაშვილი გადმოგვცემს. რომ, როდესაც გიორგი გამეფდა, თემურმა „იწყინა დიდად ამისათვის, რომე მეფემან ბაგრატ იძია მას ზედა შური მომსვრელმან სპათა მისთამან“³. ხოლო „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტის მიხედვით. განაწყენებულმა თემურმა გიორგი მეფეს შოსწერა: „მამა-

¹ ბერი ეგნატაშვილი, „ახალი ქართლის ცხოვრება“, გვ. 12.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მესამე, 1949, გვ. 299.

³ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 331.

მან შენმან მეფემან ბაგრატ, არა სარწმუნო ქმნილმან მორჩილებისა ჩემი¹.
ქმნა ბოროტი და ზაკუთ განხეთქა ზოგი მეფობისა ჩემისა, და ვითარცა ჭურჭელსა
სიბრკით განერა მახეთაგან ჩემთა, და მოსრა პირითა მახვლსათა სპანი ჩემნი რჩე-
ულნი, რიცხვით თორმეტი ათასი, რომელ არცაღათუ ერთი განერა“¹.

ანალოგიური სიტყვები განმეორებულია მეორე შემთხვევაშიც, როდესაც
გიორგი მეფემ მშვიდობა შესთავაზა თემურს, ამ უკანასკნელმა თავის გულში გა-
იფიქრა: მეფე გიორგის „ჰნებავს ცდუნება ჩემი, ვითარცა ჰყო პირველ მამამან
მისმან მეფემან ბაგრატ, და მოსრნა პირითა მახვლითა რჩეულნი სპანი თორმე-
ტი ათასი“². მატთანეთა მიერ ამგვარად არა ერთხელ განმეორებული ცნობები
და სისტემატური თხრობა საფუძველი იქნებოდა აკაკისათვის ისტორიულ სი-
მართლედ მიეღო ეს ამბავი და თავის თხზულებაში აესახა იგი. როგორც ისტო-
რიული სინამდვილე, მართალი ამბავი, სარწმუნო მატთანე³, და ამ წყაროებზე
დამყარებით დაეხატა ქართველი ხალხის წინაპართა სიბრძნის, თავდადებისა და
გმირობის ღირსშესანიშნავი მაგალითი.

როგორც ირკვევა, აღნიშნული სიტუაციებისა და მოვლენების ასახვისას
პოეტი იყენებდა თომა მეწოფელის თხზულებას, „ახალი ქართლის ცხოვრე-
ბის“ მეორე ტექსტს, ვახუშტის საქართველოს ისტორიასა და ბერი ეგნატაშ-
ვილის „ახალი ქართლის ცხოვრებას“. აღნიშნულ წყაროებს ემყარება აკაკი მოვ-
ლენათა შემდგომი განვითარების ასახვაშიც.

პოემაში აღნიშნულია, რომ ბაგრატმა და გიორგიმ მონღოლთა ჯარი გაანა-
დგურა ბერდუჯის მახლობლად. ერთ ვიწრო ხეობაში. ეს ამბავი სომხურ და
ქართულ წყაროებში შემდეგი სახითაა გადმოცემული: თემურმა „მოსცა სა-
ბოძარი ურიცხვ და სპანი, ვითარ თორმეტი ათასი და სარდალი უჩინა, და წარ-
მოავლინა მეფე ბაგრატ საქართველოსა ზედა“⁴. „ხოლო ბაგრატ მოვიდა რა მდი-
ნარესა რახსა ზედა. აცნობა ძესა თვისსა გიორგის: „მომყავს სპანი თემურისანი
და ტყვენი ყოველი საქართველოსანი. აწვე შეკრიბენ სპანი და მზირ-გვექმენო,
რათა მოვსწყვიდოთ ესე ყოველი“... ბაგრატ მოვიდა და დადგა ხუნანის პი-
რის-პირ აღმოსავლით კიდესა ბერდუჯისასა. გარიჟრაჟს მოერტყა გიორგი სპი-
თა საქართველოსათა; გარნა შინათ გამო ბრძოდა ბაგრატ ფიცხელად; არამედ
მოსრნეს სრულიად, რამეთუ ვერ განერა მატყვიცა ერთი და აღიღო ალაფი მა-
თი და მოვიდა გამარჯვებული და მოადგა ტფილისს“⁵. პოემაში მოხსენიებულია
ხეობა, ბერდუჯის მახლობლად, სადაც ბაგრატმა შეიყვანა მონღოლთა ჯარი.
ბერდუჯის ხეობა დასახელებულია ვახუშტის ისტორიაში („ბაგრატ მოვიდა
და დადგა ხუნანის პირის-პირ აღმოსავლეთ კიდესა ბერდუჯისასა“⁶) და ინ-

¹ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 460.

² იქვე, გვ. 464.

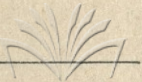
³ იქნებ ახალმა კვლევა-ძიებამ დადასტუროს მემატთანეთა ცნობა. მაგრამ ამ შემთხვევაში
ამას ჩვენს საკითხთან არსებითი კავშირი არ აქვს და იგი ჩვენი ძიებისა და პრობლემატიკის სა-
განს არ წარმოადგენს, მას გარკვევენ ჩვენი ისტორიკოსები.

⁴ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 330.

⁵ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 288; შდრ.: თომა მეწოფელი, ლანგ-თემუ-
რის ისტორია, გვ. 20; შდრ.: „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 330, 456, 457; შდრ.: ეგ-
ნატაშვილი ბერი, „ახალი ქართლის ცხოვრება“, გვ. 13—14, შდრ.: ინგილო ჯანაშვილის სტა-
ტია („დროება“, 1875 წ., № 29).

⁶ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 288.

გილო ჯანაშვილის წერილშიც („ჩაუსაფრდნენ კახეთში ერთს ვიწრო ხეობაში ბერდუჯის მთის მახლობლად“¹). თომა მეწოფელის ლანგ-თემურის ისტორიაში, „ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტისა და ეგნატაშვილი ბერის „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ ბერდუჯის ხეობის მაგიერ აღნიშნულია: „მიიყვანა უღევიროეს და გაუვალ ადგილს“², „ერთსა ვიწროთაგანსა გზასა სიმაგრისასა“³. „ერთსა სიმაგრესა და ვიწროთა გზათა ზედა“⁴. ხოლო მარი ბროსეს მიხედვით: მეფის შვილები ჩაესაფრნენ გზაზე⁵. ცხადია, ამ შემთხვევაში, აკაკის უნდა ესარგებლა ვახუშტის საქართველოს ისტორიით და ინგილო ჯანაშვილის წერილით. პოემის მიხედვით, ბაგრატმა წერილი გაუგზავნა შვილს, რომლითაც აცნობა მას თავისი განზრახვა და მიუთითა ბრძოლის ადგილიც: „ბერდუჯის ახლოს ერთს ხეობაში მე შემოვიყვან გზადახნულ ჯარს და მაშინ, გმირო, აბა შენ იცი, თუ როგორ დასცემ მძვინვარეთა ზარს“. ბაგრატის მიერ გიორგისადმი წერილის მიწერის ცნობა და მტერზე თავდასხმის ადგილის მითითება დადასტურებულია „ქართლის ცხოვრებასა“ და ეგნატაშვილი ბერის თხზულებაში. „მიუწერა მეფემან ბაგრატ ძესა თვსსა გიორგის... შეგვემთხვენით ერთსა სიმაგრესა და ვიწროთა გზათა ზედა“⁶. „ახალი ქართლის ცხოვრებაში (მეორე ტექსტი) აღნიშნულია: ბაგრატმა „მიუწერა“ გიორგის, ხოლო შვილმა ქართველთა ჯარი მონღოლთა სალაშქროდ „დააბანაკა ერთსა ვიწროთაგანსა. გზასა სიმაგრისასა, სადაცა წინასწარ ბირებულ იყო მეფისა ბაგრატის მიერ“⁷. აქედან ნათლად ჩანს, რომ მეფემ მისწერა შვილს წერილი და წინასწარ დაუნიშნა საომრად მოხერხებული ადგილიც. ეს ცნობა სხვა წყაროებში ამ სახით არ გვხვდება. ზოგში ნათქვამია: „შეუთვალაო“⁸, ზოგან კი — აცნობაო⁹ და, ამასთანავე, არც ერთ მათგანში (თომა მეწოფელის, ვახუშტის და ინგილო ჯანაშვილის თხზულებებში) არ არის მითითებული, რომ ბაგრატმა წინასწარ დაუნიშნა შვილს ბრძოლისათვის ხელსაყრელი ადგილი. წერილის მიწერისა და ბრძოლის გადახდის ადგილის მითითება დადასტურებულია, როგორც აღვნიშნეთ, ეგნატაშვილი ბერის თხზულებასა და „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ (მეორე ტექსტი), და აკაკისაც, საფიქრებელია, აქედან უნდა ჰქონდეს აღებული სათანადო მასალაც. პოემაში აღნიშნულია, რომ ქართველმა ჯარმა ისე ამოწყვიტა მონღოლები, რომ „არ დაუგდიათ აღარც მთხრობელი“. ანალოგიური ცნობა დაცულია ვახუშტის საქართველოს ისტორიაში („მოსრნეს სრულად, რამეთუ ვერ განერა მატყვიცა ერთი“¹⁰), „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ (მეორე ტექსტი): „მოსრეს პირთა

¹ ინგილო ჯანაშვილი, მეფე ბაგრატ დიდი V, მისი ტყვეობა, მოქმედება და განთავისუფლება („დროება“, 1875 წ. № 29).

² თომა მეწოფელი, ლანგ-თემურის ისტორია, გვ. 20.

³ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 456.

⁴ ეგნატაშვილი ბერი, „ახალი ქართლის ცხოვრება“, გვ. 130.

⁵ მარი ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწილი პირველი, გვ. 220.

⁶ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1954, გვ. 330.

⁷ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 456.

⁸ თომა მეწოფელი, ლანგ-თემურის ისტორია, გვ. 20; ასევეა ინგილო ჯანაშვილის წერილშიც.

⁹ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 288.

¹⁰ იქვე.

მაგვლისათა... და ერთიცა მათგანი არა განერა“¹ და ეგნატაშვილი ბერის თხზულებაში („ამოსწყვტეს სრულიად თათარნი“)². სხვა წყაროებში ამგვარი მითითება არ მოიპოვება. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ პოეტი ამ შემთხვევაშიც, ისე როგორც სხვა დროსაც, სარგებლობდა „ქართლის ცხოვრებით“ (მეორე ტექსტი), ვახუშტის საქართველოს ისტორიითა და ეგნატაშვილი ბერის თხზულებით. ყოველ შემთხვევაში — პირველი ორით მაინც. პოემის ძირითადი ამბის, სიტუაციებისა და მთავარი მოვლენების გათვალისწინება ნათლად ადასტურებს, რომ ავტორს გამოუყენებია ბაგრატ მეფის შესახებ არსებული თითქმის ყველა ქართული წყარო. განსაკუთრებით კი „ახალი ქართლის ცხოვრება“ (პირველი და მეორე ტექსტი), ვახუშტის საქართველოს ისტორია, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, „ძეგლი ერისთავთა“ და ინგილო ჯანაშვილის წერილი; არა ქართული წყაროებიდან: თომა მეწოფელის შრომა, სტეფანოზ ორბელიანის და კირაკოზ განძაკელის ისტორიები. პოეტი, როგორც აღვნიშნეთ, ძირითად ხაზებში ზუსტად იცავს საისტორიო წყაროებში დაცულ ცნობებს. მაგრამ, ამასთანავე იგი ამ ცნობებს დიდი მხატვრის ხელით ამუშავებს, ატარებს მხატვრულ შემოქმედებითს ბრძანებაში და მემკვიდრეთა მიერ მოთხრობილ ამბებს ჩვეული პოეტური ძალით აცოცხლებს, ავითარებს და აშუქებს. ამ შემთხვევაშიც აკაკი წერეთელი, ცხადია, არ არის ისტორიული წყაროების ტყვეობაში, იგი წარსულის რეალისტური დახატვისა და საკუთარი პოეტური ფანტაზიის შუქით ქმნის წარმტაც, საინტერესო, მართალ მხატვრულ ნაწარმოებს.

მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ აკაკი წერეთელი ისტორიული წყაროების უბრალო გადმომცემი კი არ არის. იგი მემკვიდრეთა ცნობებს ბრმად როდი მიჰყვება, არამედ საჭირო შემთხვევაში, ცვლის მას, აკლებს ზოგ ამბავს, ან პირიქით: უმატებს ახალს და აღებულ ისტორიულ მოვლენას საერთოდ სწორად და დამაჯერებლად წარმოგვიდგენს. საყურადღებოა, რომ პოემის მეორე კარში დახატული ბევრი მოვლენა და სიტუაცია, ბაგრატისა და ისაკის დიპლომატიური და თვით ბერი ისაკი მითითებულ ისტორიულ წყაროებში არაა მოხსენიებული. ამ შემთხვევაში, ისე, როგორც სხვა ვითარებაშიც, აკაკი საქართველოს ისტორიული წარსულის შესწავლის საფუძველზე, ქართველი ხალხის ცხოვრების საერთო ფონზე ქარგავს ისეთ მოვლენებს, პოეტური ფანტაზიით ხატავს ისეთ სახეებს, მხატვრულად ამუშავებს ისეთ ამბებსა და სიტუაციებს, რომლებიც კონკრეტულ ვითარებასთან დაკავშირებით ქრონოგრაფთა და მემკვიდრეთა ისტორიკოსთა თხზულებებში შეიძლება არ იყოს მოხსენიებული, მაგრამ იგი სავსებით შეესაბამებოდეს ჩვენი ხალხის წარსული ცხოვრების გარკვეულ სინამდვილეს.

ზოგიერთი მოვლენის დახატვისას აკაკი გარკვეულ დამოუკიდებლობას ინარჩუნებს.

საისტორიო წყაროების მიხედვით ბაგრატმა თვითონ შესთავაზა თემურს საქართველოს გამაჰმადიანება და ამ მიზნით მანვე გამოითხოვა საჭირო ჯარიც. ამის შესახებ, როგორც აღვნიშნული იყო, თომა მეწოფელი წერს: „ქართველთა მეფემ, აღივსო რა სულიწმიდის სიბრძნით, მოატყუა თემური და სთქვა: „მომეც

¹ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 457.

² ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 14; შდრ. ქართლის ცხოვრება, ტ. II, 1959, გვ. 330.

ქართული

მე დიდი ჯარი, რათა წავიდე ქართლში, დავიჭირო მთელი ის ქვეყანა, სადა სჯულზე მოვაქციო“¹. ამგვარივე ცნობას გვაწვდის ვახუშტი ბატონიშვილიც: „ეტყოდა ბაგრატ თემურს: „ვინადგან ვსცან სჯულთა შენთა კეთილობა. აჲ მნებავს, რათა მომცნე სპანი შენნი. მე წარვიდე და ვჰყო ყოველნი სამეფონი ჩემნი მაჰმედიან“². ანალოგიურია „ახალი ქართლის ცხოვრებისა“ (მეორე ტექსტი) და ეგნატაშვილი ბერის მიერ მოწოდებული ცნობაც. ქართულ მატინანეში ვკითხულობთ: „დღესა ერთსა, ოდეს იყვნეს მხოლოდ თჳსა-გან თვთმჰყრობელი მძლავრი ლანგ-თემურ და მეფე ბაგრატ... მაშინ ჰრქვა მეფემან ბაგრატ ლანგ-თემურს, სიტყვითა ლიქნითა: „ვინათ-გან ესრეთ ვსცან სიმტკიცე ჰსჯულისა თქვენისა. და აჲ მეცა სარწმუნო მიჩნს, და ესრეთ მნებავს რათამცა სრულიად მორჩილ ვყვნე სჯულისა თქუენისა მკვდრნი საქართველოსანი. და უკეთუ გნებავს მოქცევა მათი სჯულისა თქუენსა ზედა, აჲ მომეც სიმრავლენი სპათა თქვენთანი, და მე წავალ სამეფოსა ჩემსა საქართველოსა, და მე მოვხადო ყოველთავე მკვიდრთა ქართლისათა. დიდებულთა და მცირეთა, მთიულთა, ოვსთა, დვალთა, სუანთა და აფხაზთა, — ამათ ყოველთავე მე დავარწმუნო სჯული თქვენი. და იგინი ვყვნე მოხარკე და მორჩილ საბრძანებელსა თქუენსა“³. ასეთივე ცნობა წარმოდგენილი ინგილო ჯანაშვილის სტატიისშიც. აქ ვკითხულობთ: თემურს „ბაგრატმა ლიქნით უთხრა: „მე თქვენი რჯული ძლიერ მომეწონა და მივიღე მახმადიანობა, და ეხლა მსურს მთელმა საქართველოს ერმაც მიიღოს; თუ ესურთ, მომეცით თქვენი ჯარი და მე დავიმორჩილებ ყველას და გავამაჰმადიანებ“⁴. პოემაში კი აღნიშნული ვითარება სხვაგვარად არის წარმოდგენილი. თხზულების მიხედვით საქართველოს დაპყრობისა და ქართველთა გამაჰმადიანების იდეა პირველად თემურმა წამოაყენა და არა ბაგრატმა, და ამ მიზნის განხორციელებისათვის საჭირო ჯარიც თემურმა შესთავაზა ბაგრატს და უთხრა:

„ახლა ხომ იცი ჩემი ზრახვანი,

რაც ვთქვი, შენ ღომა, ხომ გაიგონე?

მაშ წაიყვანე ჩემი ჯარები

ხვალვე და ქართლი მთლად დაიმონე!“

ბაგრატმა. ალლო აულო რა თემურის მისწრაფებას. მოხერხებულად ჩაუკრა მას სიტყვა იმის შესახებ, რომ ტყვექმნილი მეფე ვერ შესძლებდა აღნიშნული განზრახვის შესრულებას. თემურიც დაეთანხმა მას, გაათავისუფლა იგი ტყვეობიდან და დიდძალი ჯარით გამოისტუმრა საქართველოს დასამონებლად. ისტორიული ცნობების ამგვარი, მოხდენილი შეცვლა უფრო დამაჯერებელსა და ბუნებრივობის ხასიათს ანიჭებს თხზულების სიუჟეტურ განვითარებას. მართლის მსგავსი ეს ისტორიული ამბავი პოეტის შემოქმედებითი ოსტატობისა და მხატვრული გააზრების წყალობით წარმტაცი და მიმზიდველი ხდება; იგი უფრო მეტი დამაჯერებლობის ძალის მქონეა.

¹ თომა მეწოფელი, ლანგ-თემურის ისტორია, პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგის გამოცემა, 1937 წ., გვ. 19—20.

² ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 288.

³ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 456, შდრ.: ეგნატაშვილი ბერი, ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 12—13.

⁴ ინგილო ჯანაშვილი, მეფე ბაგრატ დიდი V, მისი ტყეობა, მოქმედება და განთავისუფლება (გაზ. „დროება“, 1875 წ., № 29).

თხზულებაში დახატულია თემურ-ლენგის მიერ საქართველოს განუკითხავი აოხრების მწვავე სურათები.

პოეტს, როგორც აღვნიშნეთ. დეტალურად შეუხსწავლია ჯალალედინის. მონღოლთა და შემდეგ თემურ-ლენგის შემოსევების შედეგად საქართველოს უწყალოდ დარბევის ამსახველი ისტორიული მასალები და მოხდენილად გამოუყენებია იგი ნაწარმოებში. საყურადღებოა, რომ ზოგიერთი ისტორიული ფაქტი გადაუგვთუებულია აკაკის და ისე ჩაურთავს თხზულებაში. მაგალითად, პოემაში წარმოდგენილია ქვეყნის ავბედობის სურათი:

„მათ ნაცვლად მხოლოდ ამ ბნელ წყვილადში
გამდგარა ლეშის სუნი საზარი
და მასთანც ისმის მგლისა ზუილი;
ქართლის მძოვრს ეძებს გაუმძღარი“.

აღნიშნული სტრიქონები ეხმაურება სომეხ ისტორიკოსთა ცნობებს. კირაკოზ განძაკელი გვაუწყებს: აივსო მიწა გვაშეშებთ და დამარჩევი აღარავინ იყო... მთელი ქვეყანა წყვილიდამა მოიცავს¹. ანალოგიური სურათი აღწერილი აქვს სტეფანოზ ორბელიანს. იგი წერს: „გამოჩნდნენ მტაცებელი მგელები და გლეჯდნენ მათ“² (ხალხს—პ. კ.). როგორც ცნობილია, კირაკოზის და სტეფანოზის ეს ცნობები ეხება ხვარაზმელთა და მონღოლთა შემოსევებს. მაგრამ მათ მოხდენილ გამოყენებას ადგილი აქვს ჩვენთვის საინტერესო პოემაში. დახოცილ ადამიანთა აუარებელი მძოვრის შესახებ „ძეგლი ერისთავთა“-ში ვკითხულობთ: თემურმა და მისმა ურიცხვმა ლაშქარმა „მოაოჯრეს ყოველი საქართველო, დაყარნეს მძორი მკუდარისაჲ ვითარცა მჭელი თივისაჲ“³.

ბაგრატ დიდი მწუხარებით მოაგონებს იოსებ მოძღვარს მონღოლების მიერ საქართველოს მოოხრებას და უსაზიზღრეს მხეცურ მოქმედებას. მეფე აცხადებს:

„თვალწინ მიდგია ახლაც სურათი,
ის საზარელი დასანახავი,
როცა კალოზე, ვით ბზე, მოღწეს
ქუთუმწოვრები, უჭყლიტეს თავი...
მათი კენესა და მათი ტირილი,
დედების მოთქმით შეზავებული,
დღესაც ყურებში მე მიწვიან,
ტვინი მეწვის და მეწამლვის გული!
ხომ გახსოვს, ოდეს ქართველთა ბაბუენი
ხელ-ფეხშეკრულნი, დატიტვლებულნი,
ველზე ეყარნენ... და ზედ მონგოლნი
დაჯირითბდნენ გამძვინვებულნი“

¹ История Монголов по Армянским источникам, заключающий в себе извлечения из истории Киракоса Гандзакец. Перевод и объяснения К. П. Патканова, 1874 г., зб. 19—20.

² სტეფანოზ ორბელიანი, დასახ. შრომა, გვ. 31; შდრ.: პ. კეკელიძე, აკაკი წერეთლის ისტორიული პოემები: „თორნიკე ერისთავი“, „ნათელა“, ტექსტოლოგიური გამოკვლევა, 1961, გვ. 0228.

³ „ძეგლი ერისთავთა“, დასახ. გამოცემა, გვ. 359.

თითქმის ასეთსავე სურათს გვიხატავს ქართველი ჟამთააღმწერელი მამყინაძე: „ჩვენი და დაანარცხიან, და რომელსამე თუაღნი წარსცვიდნი და რომელსამე ტუნი დაეთხიის. და უკანის დედანი მოიკვლოდნი; ბერნი უწყალოდ ფოლორცთა შინა ცხენთა მიერ დაითრგუნვოდეს, ჭაბუკნი დაეკვეთებოდეს, სისხლისა მდინარენი დიოდეს. ტუნი კაცთა, დედათა, ბერთა; ჩველთა თმა და სისხლი, თავი მჭართაგან განშორებული, ნაწლევნი ცხენთა მიერ დათგუნვილნი ურთიერთს აღრეულ იყო... საღმრთო ღალადი და დიდი ღალადი ცრემლთა, ყვირილთა და ზახილთა და ვაებათა საზარელთა ჭმათაგან იძვროდა ქალაქი ყოველი“¹.

საინტერესოა, რომ სომეხი ისტორიკოსი კირაკოზ განძაკელიც მონღოლთა მიერ ჩადენილი განუკითხაობის სურათის აღწერისას გვაუწყებს: მტრის მახვილით უმოწყალოდ იყლიტებოდა ქალი და კაცი, ყმაწვილები და ბავშვები, მოხუცი მამაკაცები და დედაკაცი.... აქ ქვაზე დანარცხებულ ძუძუმწოვარა ბავშვები, იქ გალანძღულ-შეურაცხოფილი ლამაზი ქალები... არც დედის ცრემლები, არც მოხუცთა ჭაღარა მათ გულს არ ალბობდა. ჟამთააღმწერლის მიერ მოთხრობილი საშინელება შეეხება ხვარაზმელთა შემოსევის ხანას. კირაკოზ განძაკელისა კი მონღოლთა ძალადობის პერიოდს, მაგრამ ორივე შემთხვევა სავსებით შეესაბამება თემურ-ლენგის მხეცურ მოქმედებას. თემურის განუკითხაობა მეტი თუ არა ამაზე ნაკლები არ იყო. იგი სავსებით დამახასიათებელია პოემაში დახატული ეპოქისათვისაც. ალბათ, ამიტაც უნდა აიხსნებოდეს აკაკის მიერ დასახელებული წყაროდან სწორედ აღნიშნული მასალების გამოყენება თავის ნაწარმოებში. აღსანიშნავია, რომ ჟამთააღმწერლის, კირაკოზ განძაკელის და სტეფანოზ ორბელიანის მიერ მოთხრობილი ამბები ძლიერ უდგება პოემაში დახატულ სურათს. იგი სხვა ქართულ, სომხურ და ბერძნულ წყაროებში არ გვხვდება და ამიტომ, საფიქრებელია, რომ აღნიშნული სიტუაციების დახატვისას პოეტმა სწორედ ამ ავტორთა მასალებითაც ისარგებლა. მეორე მხრივ, მასალების ამგვარი შერჩევა და გამოყენება გარკვევით მიუთითებს აკაკის მიერ ისტორიული წყაროებისადმი დამოკიდებულების თავისებურებაზე.

* * *

პოემაში აკაკი ხაზს უსვამს იმ ვითარებასაც, რომ ბაგრატის ძემ გიორგიმ მტერს დაუგვიანა ქვეყნის სრულიად დამოწმება. იგი მამის მაგალითის მიხედვით რაზმავდა ხალხს და სისტემატურად ესხმოდა თავს მონღოლთა ჯარებს. პოეტი წერს:

„მაგრამ დაპყრობა სრულად ქართლისა
გიორგიმ მაინც დაუგვიანა.
მამისა კვალზე მხურვალედ მსვლელი
მთებში შესულ ხალხს ის აღელვებდა
და ხან იქ, ხან აქ, მოულოდნელად,
მონგოლთა რაზმში გაიფლავებდა“.

ცნობილია, რომ აღნიშნული მოვლენა ნამდვილი ისტორიული ფაქტია. აკაკი აქაც ისტორიულ სიმართლეს იცავს. „ქართლის ცხოვრების“ პირველ და მე-

¹ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 175—176.

² კირაკოზ განძაკელი, დასახ. შრომა, გვ. 19.

ორე ტექსტში ამის შესახებ ვრცლადაა მოთხრობილი, მრავალთა შორის მარისია რამდენიმე მასალის მოტანა. წყაროები გადმოგვცემენ, რომ გიორგიმ ჯერ კიდევ ბაგრატის სიცოცხლეში რამდენიმეჯერ გაუმართა ბრძოლა შემოსეულ მონღოლებს და ხშირად აყენებდა მათ მწვავე უსიამოვნებას. ცნობილია, რომ თემურ-ლენგი რვაჯერ შემოესია საქართველოს, ბევრჯერ აიკლო და მოაოხრა მისი მიწა-წყალი, მაგრამ ქვეყნის საბოლოო დამორჩილება ვერ შესძლო. ქართველი ხალხი გიორგი მეფის მეთაურობით თავგანწირულად იბრძოდა, ხან აჯანყებას აწყობდა და მძვინვარე მტერს მშობლიური მიწის სრული დაპყრობის საშუალებას არ აძლევდა.

როდესაც თემურ-ლენგი შემოესია ქართლს, ქართველთა ლაშქარმა ბაგრატისა და გიორგის ხელმძღვანელობით შეუტია მტერს „ვითარცა ლომი ჯოგთა მიმართ კანჯართასა და ვითარცა მგელი ფარათა მიმართ თხასათა... და პირველსავე კუთებასა ზედა მიდრიქნეს იგინი და შეანარცხეს ურთიერთას“¹. გიორგის გამეფების შემდეგ ურიცხვი ჯარით შემოესია თემურ-ლენგი საქართველოს და სურდა მისი ნაცარ-ტუტად ქცევა, მაგრამ „ფიცხლად მიეტევნეს ქართველნი, ვითარცა ცეცხლი თივათა... დიდად სახელოვნად გამოჩნდეს სპანი ქართველთანი, სრვიდეს და იპყრობდეს... და შეაძრწუნნეს სპანი ლანგ-თემურისანი... მაშინ ფრიად შეწუხნა მძლავრი ლანგ-თემურ, ესრეთ რომე ამისთანა მარცხი და ზიანი მას არაოდეს შემთხვევია“². ქართველთა მკაცრი ბრძოლების მიუხედავად, თემურ-ლენგი დროებით მაინც ახერხებდა საქართველოს ცალკეული მხარის დაპყრობას. მაგრამ საბოლოოდ გიორგი კვლავ აღადგენდა ხოლმე მდგომარეობას და აღწევდა ქვეყნის მშვიდობიან ცხოვრებას³. მთიან ადგილებში წარმოებული ბრძოლების შესახებ ცნობები შემონახულია „ძეგლი ერისთავთაშიც“⁴ და სხვა ქართულ წყაროებში. ზემოხსენებულ ქართულ საისტორიო წყაროებზე დამყარებით პოეტმა დახატა ისტორიულად მართალი სურათი და გიორგის გამბრძოლის შესახებ მემკვიდრეობით მიერ აღნიშნული მრავალი და ვრცელი ამბები სულ რამდენიმე ტაბებით ასახა.

ამრიგად, როგორც ირკვევა, პოემა „ბაგრატ დიდის“ წარმოქმნისას აკაკი წერეთელს მდიდარი ისტორიული წყარო გამოუყენებია. მას ღრმად შეუსწავლია ქართული და სომხური მასალები, მემკვიდრეობით მიერ გადმოცემული ცნობები. და ისტორიულ წყაროებზე დამყარებით დაუცავს ისტორიული სიმართლე, მართალი ამბები და დიდი მხატვრული ოსტატობითა და პოეტური ფანტაზიით შექმნა შესანიშნავი ისტორიული პოემა.

ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის

კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 5.5. 1965 წ.)

¹ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959, გვ. 458.

² იქვე, გვ. 462.

³ იქვე, გვ. 471.

⁴ „ძეგლი ერისთავთა“, დასახ. გამოცემა, გვ. 358—359.

П. А. КЕКЕЛИДЗЕ

*Исторические источники поэмы Ак. Церетели
„Баграт Великий“ и некоторые особенности
их использования*

Резюме

«Баграт Великий» Акакия Церетели, опубликованный в 1875 году, является первой исторической поэмой поэта. В основе сюжета произведения лежат события, связанные с нашествием на Грузию Темура-Ленга. В поэме отображается национально-освободительное движение грузинского народа. Ак. Церетели использовал разнообразные исторические источники: «Картлис цховреба», «Трапезундская хроника» Михаила Панарети, первый и второй текст «Ахали Картлис цховреба», «Дзегли Эриставта», «История Грузии» Вахушти Багратиони, «История Фарсадана Горгиджанидзе», исторические источники о нашествии монголов Киракоза Гандзакеци, Степаноза Орбелиани, Фомы Мецопец и др.

Сведения, имеющиеся в летописях, хронографах и других исторических памятниках, творчески переработаны в поэтической лаборатории автора и отображены с большим художественным мастерством, правдиво и реалистически. Исторические факты, когда этого требует поэтический замысел автора, переданы не с точным соблюдением их хронологии; факты иногда переставляются, но историческая правда не искажается.

ბ. ალექსიძე

XII ს. ბიზანტიური რომანისა და XIII—XV სს. საბაინდო ეპოსის მიმართებისათვის

XIII—XV სს. ბიზანტიური საბაინდო რომანები: „კალიმაქე და ქრისო-
როე“, „ბელთანდრე და ხრისანცა“, „ლიბისტრე და როდამნე“, „იმბერიოსი
და მარგარონა“, რომლებშიც აღწერილია მიჯნურთა თავგადასავალი—განშო-
რება, განსაცდელი, ბოლოს ბედნიერი შეხვედრა და შეუღლება, ითვლებიან
საუკეთესო ქმნილებებად ხალხურ ენაზე დაწერილ ბიზანტიურ პოეტურ ნაწარ-
მოებად შორის.

მეცნიერების სერიოზული ინტერესი ამ რომანებზე მიიპყრეს XIX ს.
მეორე ნახევარში, განსაკუთრებით 1880 წლის შემდეგ, როდესაც რამდენიმე
მათგანი გამოქვეყნებულ იქნა ს. ლამბროსისა და ე. ლეგრანის მიერ¹. რომა-
ნების გამოქვეყნებამდე, 1866 წელს მათ შეეხო ფრანგი მკვლევარი შ. ჟიდე-
ლი², რომელმაც სცადა XIII—XV სს. ბიზანტიური ეპოსის ყველა ნიმუში წარ-
მოედგინა საშუალო საუკუნეების ფრანგული საბაინდო ეპოსის იმიტაციად.
შ. ჟიდელის თვალსაზრისი აშკარა გაზვიადებას წარმოადგენდა, რაც თავის
დროზე აღნიშნა კ. კრუმბახერმა³.

საბაინდო ეპოსის კვლევა წაწიეს წინ სერიოზულმა, ობიექტურმა ნაშ-
რომებმა, რომელთა ავტორები ცდილობდნენ მიეგნოთ რომანთა წყაროებისა-
თვის, მართებულად შეეფასებინათ ბიზანტიურ რომანებში ბერძნული და და-
სავლური ელემენტების მიმართება.

დღეისათვის ხუთი ბიზანტიური რომანიდან ორისათვის დადგენილია და-
სავლური ნიმუში. ერთი მათგანი არის „ფლორიოსი და პლაციაფლორა“,
რომელიც, როგორც ეს ნათელყო იტალიელმა მკვლევარმა მ. კრესჩინიმ, წარ-
მოადგენს გადამუშავებას XIV ს. ტოსკანური პოემისა „Il cantare di Fiorio
e Biancefioro“⁴. მეორეა „იმბერიოსი და მარგარონა“, რომლის ფრანგულ
წყაროს მიაგნო მკვლევარმა ნ. ბეესმა⁵: დანარჩენი სამი პოემისათვის დასავ-

¹ Collection des romans grecs en langue vulgaire et en vers, ed. par S. Lambros, Paris, 1880; Bibliothèque grecque vulgaire, publiée par E. Legrand, Paris, 1880.

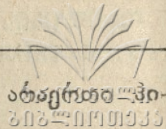
² Ch. Gidel, Etudes sur la littérature grecque moderne, Paris, 1866.

³ K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur. München, 1897, 83. 854.

⁴ M. Manoussacas, Les romans byzantins de chevalerie et l'état présent des études les concernant, „Revue des études byzantines“, t. X, Paris, 1953, 83. 79.

⁵ N. Bees, Der französisch mittelgriechische Ritterroman „Imberios und Margarona“ („Texte und Forsch. z. byz.-neugr. Philologie“, Berlin, 1924.

ლური მოდელი დადგენილი არ არის, თუმცა გამოთქმულია აზრები, რომლებიც პოტენციურად...

ჩვენის აზრით, სარაინდო ებოსის კვლევაში ერთ-ერთ ნაკლად რჩება ევროპული ბიზანტინისტიკის უპირატესი ინტერესი ამ ებოსის დასავლური ელემენტისადმი, მისი უცხოური წყაროებისადმი, ხოლო მეორე მხრივ უგულვებელყოფა თვით ბიზანტიური მწერლობის ვითარებისა, იმ იდეური და მხატვრული ტენდენციებისა, რომლებიც ჯვაროსანთა ლაშქრობის დროისათვის უკვე არსებობდა თვით ბიზანტიურ ლიტერატურაში¹. ერთ ასეთ პრინციპულ, შეუსწავლელ საკითხად გვესახება საკითხი XIII—XV სს. ებოსის მიმართებისა XII ს. ბიზანტიურ რომანებთან, რომლებიც წარმოადგენენ კომინთა ხანაში, ე. წ. ბიზანტიური რენესანსის ეპოქაში, ანტიკური ბერძნული რომანის აღორძინების ცდას.

არ შეიძლება ითქვას, რომ სარაინდო ებოსისა და XII ს. რომანების მიმართებას საზოგადოდ არ ეხებიან, მაგრამ ეს მიმართება წარმოდგენილია მეტწილ შემთხვევებში როგორც დაპირისპირება, როგორც XII და XIII—XV სს. რომანების მკვეთრი ურთიერთგამიჯვნა. მ. მანუსაკასი, მაგალითად, ლაპარაკობს XIII—XV სს. რომანზე, როგორც XII ს. რომანისგან მკვეთრად (nettement) განსხვავებულ მოვლენაზე.² თუ მიუთითებენ XII და XIII—XV სს. რომანების მსგავს, მონათესავე მომენტებზე, გულისხმობენ უმთავრესად გარეგნულ შინაარსობლივ ფაქტებს. ასეთი ხასიათისაა, მაგალითად, მ. რიშარის შენიშვნები „კალიმაქე და ქრისტოროს“ 1956 წ. გამოცემაში,³ ჟ. ლამბერის გამოკვლევა, დართული მის მიერ გამოქვეყნებულ „ლიბისტრესა და როდამნეს“ ტექსტზე.⁴ მაგრამ არსად არ შეინიშნება ცდა ბიზანტიური ლიტერატურის ამ ორ მოვლენას შორის აღინიშნოს მიმართება არსებითი ხაზით, დადგინდეს მიმართება XII ს. და XIII—XV სს. რომანების არსებით იდეურ-მხატვრულ ტენდენციებათა შორის, XII ს. რომანის განვითარებაში გამოვლინდეს იმ ახალი ელემენტების საწყისები, რომლებიც შემდგომ ბიზანტიურ სარაინდო ებოსში განვითარდება.

თუ XII ს. რომანებს განვიხილავთ ყველა იმ თავისებურებათა გათვალისწინებით, რომლებიც ახასიათებს XII ს. ბიზანტიაში ელინისტური რომანის რესტავრაციას, თუ გავითვალისწინებთ განვითარების იმ ხაზს, რომელიც, ჩვენის აზრით, შეიძლება გამოვლინდეს XII ს. რომანთა წყებაში, დავრწმუნდებით, რომ XIII—XV სს. ებოსის ახალი მოვლენები არა თუ არ ეწინააღმდეგებიან XII ს. რომანს, არამედ მთელ რიგ შემთხვევაში XII ს. რომანში მომწიფებული ტენდენციების შემდგომ, კანონზომიერ განვითარებას წარმოადგენენ.

¹ როგორც აღნიშნავს პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი: „სარაინდო პოემები, მიუხედავად იმისა, რომ ევროპელი ბიზანტინისტები ცდილობენ ისინი დასავლეთის სარაინდო ებოსს დაუახლოვონ, მაინც ინარჩუნებენ აღმოსავლური ხალხური სიმღერების სისადავეს“ (ს. ყაუხჩიშვილი, „ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია“, თბილისი, 1963, გვ. 278).

² მითით. ნაშრ., გვ. 70.

³ Le roman de Callimaque et de Chrysorrhoe, texte établi, trad. par M. Richard, Paris, 1956.

⁴ Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Afdeling Letterkunde, N. R., XXXV, 1935.

XII ს. პირველი ბიზანტიელი რომანისტის ევსტათი მაკრემბორიტის „ისმინესა და ისმინიასის სიყვარულის“ შეპირისპირება ელინისტური ხანის რომანებთან ცხადყოფს, რომ ბიზანტიელი მწერალი მნიშვნელოვნად აძლიერებს, აღრმავებს რომანის ლირიკულ, რომანტიულ ხაზს, ამარტივებს სათავგადასავლო ნაწილს.¹ თუ ელინისტურ რომანებში, რომლებიც „ისმინე და ისმინიასის“ სიუჟეტის, გმირთა გაღერის უმთავრეს წყაროს წარმოადგენენ (აქილეეს ტატიოსის „ლეგიაჲ და კლიტოფონტი“, ჰელიოდორეს „ეთიოპიკა“), მწერლის მთავარი ინტერესი მიმართულია სათავგადასავლო პერიპეტეიების მიმართ, და რომელნიც ამდენად, უპირატესად სათავგადასავლო რომანებია, ევსტათის ანტერესებს, უმთავრესად, სატრფიალო გრძნობების დინამიკა, სულიერი განცდები, ვნებათაღელვა და მისი რომანიც, უპირატესად, სატრფიალო რომანია.

ევსტათის თხზულება შედგება 11 თავისაგან, რომანის ნახევარზე მეტი (I—VII) გვიხატავს გმირთა სატრფიალო ურთიერთობას ვიდრე მათ გაქცევამდე, საკუთრივ თავგადასავალთა დაწყებამდე. თუკი ამ ნაწილში არის რაიმე განვითარება, ეს არის გმირთა სატრფიალო ურთიერთობის განვითარება, თუკი არის რაიმე გრადაცია—ეს არის გრძნობებისა და ვნებების გრადაცია.

თუ დავაკვირდებით ანტიკურ რომანებში ანალოგიური ნაწილის მიმართებას რომანის სხვა ნაწილებთან, არსებით სხვაობას დავინახავთ: გმირთა სიყვარულის ჩასახვისა და განვითარების ისტორია, რომელიც ევსტათისთან რომანის უმთავრესი ნაწილია და შეადგენს ნაწარმოების ნახევარზე მეტს, ანტიკურ რომანეში მცირე ექსპოზიციურ ნაწილს წარმოადგენს.² რაც შეეხება სათავგადასავლო ნაწილს, რომელიც მოიცავს ელინისტურ რომანთა ძირითად შინაარსს, ევსტათისთან იგი მინიმუმამდეა დაყვანილი—გმირთა განზოგადება გრძელდება მხოლოდ ერთი, VII თავის მანძილზე, რომელშიც მოთხრობილია დატყვევების, განთავისუფლების, დამოწმების და ქალბატონის ტრფობის ისტორია. დროის მიხედვით ეს ერთი თავი მოიცავს მთელ წელაწადს, მაშინ, როდესაც წინა შვიდ თავში მოთხრობილი იყო მხოლოდ რამდენიმე დღის ამბავი.

ევსტათის რომანის სპეციფიურობა განსაკუთრებით კარგად ჩანს იმ სცენებში, რომელნიც, თავისთავად, ელინისტური რომანებიდან არიან ნასესხები. ევსტათი მნიშვნელოვნად ავრცობს ამ სცენების სატრფიალო ელემენტს, აძლიერებს ეროტიულ აათოსს. ასეთი ეპიზოდებია: გმირის სატრფიალო სიზმარი (ევსტ. II, 5; III, 4-5; აქ. ტატ. I, 6); კოცნის გაგზავნა თასის საშუალებით (ევსტ. V, 11; აქ. ტატ. II, 9); ააემანი ბაღში (ევსტ. IV, 23; აქ. ტატ.

¹ „ისმინე და ისმინიასის“ და ელინისტური რომანების მიმართება განხილულია ჩვენს ნაშრომში „XII ს. ბიზანტიური რომანი“, თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, 1965, ტ. 105, გვ. 83.

² თუ ევსტათისთან ამ ნაწილს რომანის 74 გვერდიდან უჭირავს 38 გვ., ანტიკურ რომანებში ვითარება შემდეგია: ქსენოფონტ ფესელი—5 გვ. 39-დან, აქ. ტატიოსი—23 გვ. 100-დან, ჰელიოდორე—23 გვ. 177-დან, ქარიტონი—5 გვ. 87-დან. (რომანები შედარებულია მათი საერთო გამოცემის მიხედვით: *Erotici scriptores*, Paris, Didot, 1885). მიუდევლობაში არ არის მიღებული ლონგეს ლირიკული პასტორალი, რომელიც მრავალმხრივ განსვავდება ელინისტური რომანის იმ ძირითადი ტიპისაგან, რომელიც მოდელად აქვთ დასახული ბიზანტიელ რომანისტებს.

II, 18); პაემანი ქალის ოთახში (ეგსტ. V, 15-20, VI, 5-9, VII, 1-5, VIII, 1-5, IX, 1-5, X, 1-5, XI, 1-5, XII, 1-5); ქარიშხლის, გემის დაღუპვის სცენა (ეგსტ. VII, 7-16; აქ. ტატ. II, 32—III, 5). აქილევისა და ჰელიოდორესაგან ეგსტათი სესხულობს ისეთ ეპიზოდებსაც, რომელთა რომანში შემოტანა სრულიად არ არის გამართლებული შინაარსობლივად, რომელთა ერთადერთი დანიშნულება არის გმირთა სულიერი განცდების გამძაფრება. ამავე მიზანს ემსახურება IX თავიდან მოქმედების გაშლა პარალელიზმის მეთოდით, რომელიც აქილევისაგან არის ნახსენები. მაგრამ განსაკუთრებით საგულისხმოა რომანტიული პათოსის გაღრმავების ორიგინალური, საკუთრივ ეგსტათისეული მეთოდები: თუ ანტიკურ რომანებში გმირთა სიყვარული პირველივე შეხვედრიდან გზნებარე, ორმხრივი სიყვარულია, ეგსტათისთან იგი კარგა ხანს გაუზიარებელი ცალმხრივი გრძნობაა, რაც შემდგომ მეტ სიმკვეთრეს ანიჭებს გმირის მეტამორფოზას და უფრო მძაფრად განაცდევინებს ახალი, მანამდე უცნობი გრძნობის ძალას; თუ ჰელიოდორესთან თეაგენეს საზოგადოებრივი მოვალეობა არ უწყევს თუნდაც მცირე მეტოქეობას ქარიკელასადმი სიყვარულს, ეგსტათისთან სიყვარულისა და პატრიოტული ვალდებულების კონფლიქტი იქცევა ისმინიასის მძაფრი სულიერი განცდების წყაროდ და სხვ.

ეგსტათის რომანის ლირიკულ-რომანტიულ პათოსს შეესაბამება ნაწარმოების ფორმა. რომანი წარმოადგენს რიტმული პროზის ნიმუშს. ამ რიტმს ქმნის კოლონთა სიმეტრია და რიტორიკულ ფიგურათა (*ἐπαναφαιρά, παρσιπιασία, ἑπισπείλεται*) ნაირგვარი კომბინაცია. რომანის ენა არის არქაული, მწიგნობრული ატიკური დიალექტი.

ეგსტათი მაკრემბოლიტის რომანის ლირიკული ხასიათი პროზაული ჟანრის ტრადიციული ფორმებიდან გადახრას მოასწავებდა. ამ ტენდენციის შემდგომ, კანონზომიერ საფეხურად გვესახება თეოდორე პროდრომეს „როდანთე და დოსიკლე“, ¹ რომელიც დაწერილია უკვე არა პროზაული, არამედ პოეტური ფორმით (იამბური ტრიმეტრი). მაგრამ პროდრომე, მეორე მხრივ, ვერ აღწყევს თავს პროზაული რომანის სპეციფიკურ ფორმებს, ხერხებს, მოტივებს, ახალი პოეტური ფორმა, რომელიც წარმოიშვა, როგორც ძველი რომანის სიუჟეტისა და კომპოზიციის გამარტივების, მისი ლირიკული მიმართულებით განვითარების შედეგი, ეელარ იკუებს ძველი პროზაული რომანიდან მექანიკურად ათვისებულ ელემენტებს.

თეოდორე პროდრომე ვერ პოულობს ბუნებრივ ტონს, ამძიმებს თავის ნაწარმოებს მრავალრიცხოვანი ციტატებითა და რემინისცენციებით, რაც მას უაღრესად მწიგნობრულ ხასიათს ანიჭებს. „როდანთე და დოსიკლე“ არსებითი ნაკლია რიტორიკული მრავალსიტყვაობა: სოფისტური რომანიდან დაბადებულ პოემას, რიტორიკული პროზიდან დაბადებულ პოეზიას თან მოჰყვება სპეციფიკური რიტორიკული ფიგურები. პოეტური ხედვა აქ ჯერ კიდევ ვერ სძლევს რიტორიკულ ტრადიციას, ყოველივე ამის შედეგად ახალ პოეტურ ფორმაში ძველი რომანი კიდევ უფრო ხელოვნურად, უსიცოცხლოდ გამოიყურება. პროდრომეს „როდანთე და დოსიკლე“ ბერძნული რომანის კრიზისის მოასწავებს.

¹ „Τὰ κατὰ Ποδανθὴν καὶ Δοσιλέα“, Erotici scriptores graeci. recognovit R. Hecher, v. II, Lipsiae, 1859.

იმისათვის, რომ ჟანრი სრულიად არ მომკვდარიყო, საჭირო იყო მისი შემდგომი ტრანსფორმაცია, საჭირო იყო ახალი პოეტური ფორმის ჩაართვა იმ ლირიკული მიმართულების აღდგენა და შემდგომი განვითარება, რომელმაც თავი იჩინა ეგსტათისთან და ეპოქის ესთეტიკურ პრინციპებს შეესატყვისებოდა. საჭირო იყო რომანის გათავისუფლება ძველი პროზაული რომანის ელემენტებისაგან, მწიგნობრულობისა და რიტორიკის მნიშვნელოვნად შემცირება, ჟანრის გაჯანსაღება რეალისტური და ხალხური ელემენტით.

ამგვარ ეტაპად ბერძნული რომანის განვითარებაში გვესახება ნიკიტა ეგვენიანეს „დროსილასა და ქარიკლეს სიყვარულის ცხრა წიგნი“¹.

ნიკიტა სესხულობს თეოდორე პროდრომეს რომანიდან ცალკეულ სიუჟეტურ პასაჟებს, მაგრამ წინააღმდეგ ე. როდეს, პარტუენის² აზრისა, მათ არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ვუწოდოთ პროდრომეს იმიტატორი. განსხვავება პროდრომესა და ეგვენიანეს შორის უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე მათ შორის არსებული მსგავსება. ნიკიტა ეგვენიანეს რომანის სიუჟეტი და კომპოზიცია უფრო მკაფიო და ნათელია, ნაწარმოები უფრო თავისუფალია კომპოზიციურად რთული, შინაარსობრივად არადამაჯერებელი, არაბუნებრივი ეპიზოდებისაგან. რაც მთავარია, იგი განსხვავდება პროდრომეს რომანისაგან მხატვრული სტილით, მწერლის პოეტური ხედვით.

უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს რომანის ლირიკული ხასიათი. ოღონდ ეგსტათისაგან განსხვავებით ნიკიტასთან ეს ლირიკა წარმოდგენილია უკვე არა პროზაული, არამედ მისთვის უფრო შესატყვისი, ორგანული პოეტური ფორმით. ფრანგი მკვლევარი ლევეკი ცოტა არ იყოს გაზვიადებულად გახაზავდა რომანის ლირიკულ ხასიათს, როდესაც ახასიათებდა მას არა როგორც რომანს, არამედ, როგორც დამოუკიდებელი ლირიკული ნაწარმოებების კრებულს.³

„დროსილა და ქარიკლე“, რა თქმა უნდა, რომანია ამ ცნების ანტიკურ-ბიზანტიური გაგებით. „დროსილა და ქარიკლეს“ იდეურ-თემატური მოტივები, კომპოზიცია, პერიპეტეიები, პერსონაჟები—ყველაფერი ბერძნული რომანის ტრადიციულ ნიშნებს ატარებს. მაგრამ „დროსილა და ქარიკლე“ არის რომანი სახეცვლილი, შინაგანად ტრანსფორმირებული. იგი არის, უპირველეს ყოვლისა, ლირიკული განწყობის, ლირიკული პათოსის რომანი (რომანის ლირიკული მასალა არის უმთავრესად: დიდი და მცირე მოცულობის სიმღერები, წერილები, მონოლოგები, დატირებანი, ეროტიული შინაარსის მოთხრობანი). რომანის ლირიკული ელემენტი ხშირ შემთხვევაში ხალხურ საწყისებს ემყარება და ამ ლირიკულ ნაკადს რომანში ხალხური კოლორიტიც შემოჰყვება (რეფრენიანი ლექსები, კლეანდრეს I წერილი-მოთხრობა ქარონთან შეხვედრის შესახებ, ქარიკლეს ეროტიული მოთხრობა (IV, 225-290) და სხვ.). მნიშვნელოვან და პრინციპულ სიახლეს წარმოადგენს რომანის რეა-

¹ „Τὸν κατὰ Δρόσιλλαν καὶ Χαρικλέα βιβλία θ'“, Erotici scriptores, Paris, 1885.

² E. Rohde, Der griechische Roman und seine Vorläufer, Leipzig, 1876, გვ. 530; Hartung, Die byzantinische Novelle, „Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literatur, 50 (1877).

³ Levesque, Poème ou roman grec en vers iambique de Nicetas Eugenianos, „Notices et extraits de la Bibl. nat. 6 (1801), გვ. 227.

ლისტური ელემენტი: ჩვენ გვულისხმობთ აქ პერსონაჟების ცოცხალ, რეალისტურ შტრიხებს (მარილიდა, კალიდემე), აგრეთვე აღრინდელ რომანებთან შედარებით მეტ დამაჯერებლობას, მეტ სიმართლეს მოქმედების განვითარების ლოგიკაში. ევგენიანე ზოგიერთ შემთხვევაში აშკარად უპირისპირდება ბერძნული რომანის სიუჟეტურ სტანდარტებს (კლიენდრე-კალიგონეს ხაზის თავისებური განვითარება, ბოროტმოქმედის—კალიდემეს გადარჩენა და სხვ.).

ხალხური ელფერის ლირიკასთან, რეალიზმთან ევგენიანეს რომანში დაკავშირებულია რომანისათვის ახალი, დემოკრატიზმის ელემენტი (მოქმედების იდეალური გარემოდან სოფლის პირობებში გადმოტანა და გმირთა კონტაქტი უბრალო ადამიანებთან, განსაკუთრებით მათ თავგადასავალში კეთილი გლეხ-ქალის მარილიდას მონაწილეობა, მათი ზნეობრივი სიწმინდის, ერთგულების სწორედ ამ ადამიანთა წრეში შეფასება).

ამრიგად, ნიკიტა ევგენიანე განუმტკიცებს ბიზანტიურ რომანს ლირიკულ ხასიათს, პოეტურ ფორმას და თავის მხრივ ამდიდრებს, აჯანსაღებს ჟანრს რეალისტური, ხალხური და დემოკრატიული ელემენტით. პროცესის მომდევნო საფეხური უნდა იყოს ცდა ამ ახალ ტენდენციათა შემდგომი განვითარების პარალელურად რომანის ენობრივი და სალექსო ფორმის განახლებისა. არქაული ფორმიდან დაშორებას, ხალხურ პოეზიასთან შემდგომ დაახლოებას გვიდასტურებს კონსტანტინე მანასეს „არისტანდრე და კალითეა“, რომელიც გამართულია არა ტრადიციული იამბური ტრიმეტრით, არამედ ხალხური პოეზიიდან შეთვისებული თხუთმეტმარცვლოვანი პოლიტიკური ლექსით.¹

თუ ამის შემდეგ გავიზრებთ პირველი ბიზანტიური სარაინდო რომანის „კალიმაქე და ქრისოროეს“ თავისებურებებს, დავინახავთ, რომ იგი მნიშვნელოვანწილად წარმოადგენს XII ს. რომანში მომწიფებული ტენდენციების შემდგომ განვითარებას.

პირველი, რაც სრულიად უცილობელია, ის არის, რომ ამ რომანში არ იგრძნობა დასავლური რომანის არავითარი გავლენა. ამისდამიუხედავად „კალიმაქე და ქრისოროე“ არის ბიზანტიური სარაინდო რომანის ტიპური ნიმუში, მასში არის ყველა ის იდეური და მხატვრული ელემენტი, რაც სარაინდო ეპოსის, მისი უფრო გვიანდელი ნიმუშების არსებას შეადგენს. არცერთ მკვლევარს არ გაუმიჯნავს იგი სხვა სარაინდო რომანებისაგან, არ გამოუტალკევიბია რაიმე განსაკუთრებულ კატეგორიაში.

რა შინაარსობრივი და მხატვრული კომპონენტებისაგან შედგება „კალიმაქე და ქრისოროე“?

რომანის თვალსაჩინო კომპონენტია ფოლკლორული მასალა, ზღაპრული მოტივები. თავის დროზე ს. ლამბროსი იმასაც კი ფიქრობდა, რომ რომანი

¹ როდესაც თანამედროვე ბიზანტინისტიკაში ლაპარაკობენ იმ თავისებურებაზე, რომელიც ძირეულად ანსხვავებენ ერთმანეთისაგან XII ს. რომანს XIII—XV სს. ეპოსს, ერთ-ერთ მთავარ მომენტად გულისხმობენ სალექსო საზომს: XII ს. რომანები დაწერილია ტრადიციული იამბური ტრიმეტრით, ხოლო სარაინდო რომანები პოლიტიკური, ხალხური ლექსით (Knös Börje, L'histoire de la littérature neo-grecque. La période jusqu'en 1821. Uppsala, 1962, გვ. 106; Manoussacas, მითით. ნაშრ. გვ. 70. მაგრამ რომანის ლექსში ხალხური 15-მარცვლოვანი ლექსის დამკვიდრება არის, როგორც ვხედავთ, არა სარაინდო რომანის, არამედ XII ს. რომანის მონაპოვარი.

მთლიანად წარმოადგენს გალექსილ ხალხურ ზღაპარს. („On peut facilement reconnaître que c'est un conte de fée versifié que nous avons devant nous“)¹.

ზღაპარი „კალიმაქე და ქრისოროეს“ შინაარსის მართლაც მეტად მნიშვნელოვანი კომპონენტია, მაგრამ იგი არ უდევს საფუძვლად რომანის მთელ ფაბულას. „კალიმაქე და ქრისოროეს“ შინაარსი აშკარად ორ ნაწილად იყოფა: ზღაპრული ხასიათისაა რომანის პირველი ნახევარი, რაც შეეხება მის მეორე ნაწილს, რომელშიც მთავარ როლს ქრისოროე თამაშობს, მას ზღაპრებთან არავითარი კავშირი არა აქვს—იგი ელინისტური და XII ს. ბიზანტიური რომანის მოტივებისა და სიტუაციების გადამუშავებას წარმოადგენს.

ფოლკლორული მასალის ესოდენი სიჭარბე „კალიმაქე და ქრისოროეში“ ეს შემდგომი გაღრმავებაა, შემდგომი გაძლიერებაა რომანის ჟანრში ხალხური ელემენტის მოზიდვის ტენდენციისა, რომელიც უკვე XII ს. რომანში შეინიშნებოდა.

„კალიმაქე და ქრისოროეში“ ახალ ხარისხშია აყვანილი XII ს. რომანის სხვა, არანაკლებ საყურადღებო ელემენტიც, სახელდობრ, რეალისტური ელემენტი, რომელმაც იჩინა თავი ნიკიტა ევგენიანეს რომანში. თუ ნიკიტა ევგენიანესთან საქმე გვქონდა მარტოოდენ ყოფის, ხასიათების ცალკეული შტრიხების რეალისტურ აღწერასთან, „კალიმაქე და ქრისოროეში“ გვხვდება ეპოქის ზოგიერთი თავისებურების, თანამედროვე სინამდვილის ამა თუ იმ ფაქტის ასახვაც, როგორც რეალისტური ტენდენციის შემცველმა ნაწარმოებმა, „კალიმაქე და ქრისოროემ“ ასახა ზნე-ჩვეულებებისა და ეტიკეტის ის თავისებურებანიც, რომლებიც ფეხს იკიდებენ ამ დროის ბიზანტიურ საზოგადოებაში ლათინური რაინდობის გავლენით, განსაკუთრებით ჯვაროსანთა ლაშქრობის შემდეგ.

ყველაზე პრინციპული და მნიშვნელოვანი „კალიმაქე და ქრისოროეში“ ეს არის რომანის ავტორის ენობრივი პოზიცია. ნიკიტა ევგენიანეს თხზულების უაღრესად ხელოვნური, არქაიზმებითა და რთული კომპოზიტებით დატვირთული ენა ბიზანტიური რომანის ენობრივი ტრადიციის კრიზისის მოწმობდა. კრიზისიდან თავის დაღწევა შეიძლებოდა მხოლოდ ამ მწიგნობრული ტრადიციის უარყოფით, ცოცხალი, სამეტყველო ენისკენ მობრუნებით. ეს ამოცანა იდგა თავს „კალიმაქე და ქრისოროეს“ ავტორმა. მის ნაწარმოებში დასახულია ენობრივი კრიზისის დაძლევის, ბიზანტიური რომანის ენის განახლების ცდა.

მაგრამ როდესაც ვლაპარაკობთ ამ ენობრივ ნოვაციასზე რომლითაც XIII ს. რომანი ემიჯნება XII ს. რომანს, არ უნდა დავივიწყოთ, რომ „კალიმაქე და ქრისოროეს“ ენა მაინც არ არის წმინდა ხალხური ენა. მასში ძლიერია სამეტყველო ლექსიკისა და გრამატიკის ნაკადი, მაგრამ საკმაოდ ჭარბია მწიგნობრული სიტყვები და ფორმები. ეს არის ენა ნახევრად ხალხური, ნახევრად მეცნიერული. „ატიციზმი“ ჯერ კიდევ იმდენად ძლიერია „კალიმაქე და ქრისოროეს“ ენაში, რომ ს. ლამბროსი ნაწარმოების ავტორად ვარაუდობდა ხალხის წრიდან გამოსულ კაცს, რომელიც ვერ ფლობს სრულყოფილად მწიგნობრულ ენას, მაგრამ ეს ენა იდეალად აქვს დასახული და ყოველმხრივ

¹ Collection des romans grecs en langue vulgaire et en vers, გვ. LXXVII.

ცდილობს ტრადიციული, კლასიკური ენობრივი პრინციპების განხორციელებას. როგორც ჩანს, სინამდვილეში გვაქვს საპირისპირო ვითარება: არა მწიგნობრულ ენაში გაუწაფავი კაცის სწრაფვა წეროს ლიტერატურულად, არამედ ლიტერატურული ენის მცოდნე კაცის ცდა შეიტანოს რომანის ენაში ცოცხალი, სამეტყველო ენის ელემენტი. უკანასკნელ ხანს მეცნიერება სავსებით იზიარებს ჰიპოთეზას, რომ „კალიმაქე და ქრისოროგე“ ავტორი უნდა იყოს ანდრონიკე კომნინი დეუკა პალეოლოგი, სევესტოკრატორ კონსტანტინეს ვაჟი, ანდრონიკე II-ს ბიძაშვილი². ამრიგად, „კალიმაქე და ქრისოროგე“ გამოსულია იმავე წრიდან, რა წრიდანაც გამოვიდნენ XII ს. რომანები. ენის დარგში მისი ავტორი ცდილობს იმ პრობლემის დაძლევას, რომელიც მომწიფდა XII ს. რომანში. ბიზანტიური რომანი ვეღარ ვითარდება ხელოვნური, არქაული ენის ნიადაგზე, ბიზანტიელი რომანისტები ეძებენ ახალ გზებს, და ეს გზა არის ცოცხალ ენასთან დაახლოება, რომანის ენაში ხალხური ლექსიკისა და გრამატიკული ფორმების მოზიდვა.

„კალიმაქე და ქრისოროგე“ აგრძელებს XII ს. რომანის ლირიკულ ხაზსაც, იმ ლირიკულ მიმართულებას, რომლითაც იმთავითვე წარიმართა ბერძნული რომანის განვითარება XII ს. ბიზანტიაში. „კალიმაქე და ქრისოროგე“ სალექსო ფორმა არის XII ს. რომანის მიერ ათვისებული 15-მარცვლოვანი ხალხური ლექსი.

XII ს. რომანსა და „კალიმაქე და ქრისოროგე“ შორის არ არის რაიმე პრინციპული წყვეტი. ბიზანტიური სარაინდო ეპოსის პირველ ძეგლში განვითარებულია XII ს. რომანში მომწიფებული ტენდენციები. ეს პროცესი ასევე კანონზომიერად გრძელდება სარაინდო ეპოსის შემდგომ ძეგლებში. ახალი ისტორიული აირობების, ეპოქის ახალი თავისებურებების შესაბამისად ბიზანტიურ რომანში შემოდის ახალი ელემენტი, მათ შორის დასავლურიც, მაგრამ რომანის განვითარებაში ორგანულად გრძელდება ის პროცესი, რომლის საწყისები ძვეს ბერძნული სინამდვილის, ბერძნული ლიტერატურულ-კულტურული ტრადიციების ნიადაგზე.

კლასიკური ფილოლოგიის
კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 7. 6. 1965 წ.)

А. А. АЛЕКСИДЗЕ

Об отношении византийского рыцарского романа XIII—XV вв. к роману XII в.

Резюме

Византийские рыцарские романы XIII—XV вв. считаются лучшими образцами византийской поэзии на народном языке. При изучении этих романов европейская византистика исследует, преимущественно, их за-

¹ Collection des romans grecs en langue vulgaire et en vers, зг LXXVII.

² Le roman de Callimaque et de Chrisorhoë, Paris, 1956. მ. რიშარის შესავალი წერილი, зგ. XVI.

падные истоки, влияние на них западного рыцарского романа. Менее внимания уделяется греческой основе, тем идейно-художественным тенденциям, которые ко времени крестовых походов успели созреть в самой византийской литературе. В этой связи нам представляется важным вопрос об отношении рыцарских романов к византийскому роману XII в.

Романы XII в., представляющие собой попытку возрождения эллинистического романа, обычно резко противопоставляются рыцарскому эпосу. Однако, на наш взгляд, рыцарский эпос в значительной мере подготовлен романами XII в., в последовательности которых просматривается определенная линия развития. Анализ романов писателей XII в. Евстафия Макремволита, Фёдора Продрома, Никиты Евгениана, Константина Манасси показывает, что эпос XIII—XV вв. в значительной степени представляет собой дальнейшее развитие созревших в романе XII в. тенденций.

---

0. 06510880 ლი

მეტათეზისი ერთი განსაკუთრებული შემთხვევა ჰველ ქართულში

მეტათეზისი ანუ სიტყვაში ბგერის გადაადგილება ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული ფონეტიკური მოვლენაა ქართულში, ძველსა და ახალში. ქართველური ენებიდან იგი ძალზე დამახასიათებელია აგრეთვე მეგრულისათვის:

ქართ. ცრუ	— მეგრ. რცუ
ქართ. შრიალი	— მეგრ. რშიალი
ქართ. წიგნი	— მეგრ. წინგი
ქართ. ოქრო	— მეგრ. ორქო
ქართ. ფიქრი	— მეგრ. ფირქი
ქართ. ჭრელი	— მეგრ. რჭელი ¹ .

ძველ ქართულში გვხვდება სხვადასხვა სახის მეტათეზისი.

მარტივი მეტათეზისი: წელსა მეათურამეტესა: ისტ. ქრესტ. I, 290, 4; მოვჭლიდა უბანთა: ისტ. ქრესტ. II, 41, 35; ოხრასა ნესუტისასა: უდაბნ. 62rb; გისტწევედით ნესუტითა სულიერითა: უდაბნ. 57ra. (შდრ. ნესტჳსა, ნესტჳთა: იქვე, 57ra); ნავლისა მის წილ, რომელ ჰსუ ჩუენთჳს, მოისპენ ჩუენგან სიმწარედ მტერისაჲ მის; და ძრმისა მის წილ, რომელ გემოჲ იხილე ჩუენთჳს, უძლურებაჲ ესე ჩუენი განძლიერდინ: აპოკრ. 14, 33, 34; ვითარცა მოიღო იესუ ძმარი იგი ნავლითჳთ: ი. 19, 30 C; ვინ აღწყნა პევეშითა თჳსითა წყალნი: ესაია 40, 12; Онуе. 154, 4; რომლისათჳს სირღმესა ჯოჯოხეთისასა დაითქა: ჭილ-ეტრ. 229 V, 8; რომელნი სირღმეთაგან უმეცრებისათა იჳსნენ: ჭილ-ეტრ. 229 V, 3; არა ცუდად რჳმალ აბს; ჰრომ. 13, 4 ლავ.; რაჟამს იხილა პირები იგი მათი და რჳმლები ვდილები: სინ. მრავ. 275, 7.

საურთიერთ მეტათეზისი: იყო შიმშილი ძრიელი სოფელსა მას: ლ. 15, 14 პარ.; ძრიელნი წერენ სიმართლესა: იგავ. 8, 15 პარ.; მოვალს უძრიელჳსი ჩემსა: მრ. 1, 7; ლ. 3, 16 პარ.; ძრიელებისა: 2 შჯ. 8, 12 პარ.; გიპყარ კელი მარჯუენჳ შენი და განგაძრიელე შენ: ესაია 42, 6 პარ.; რამეთუ განსძრიელდი ღმრთისა თანა და კაცთა თანა: დაბ. 32, 28 პარ.; ბნელსა და არმულსა გებისა მის მათისასა დაეპყრა

¹ И Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, 1914 (ლექსიკონი); ს. ჟღენტო, ჰანურ-მეგრულის ფონეტიკა, 1953, გვ. 157—159.

ქუეყანა: ისტ. ქრესტ. II, 101, 18; უბრძანა ორთა ლახუროსანთ¹ მამა: ქრისტ. 195, 33 (ზღრ. უგუშირეს: იქვე, 195, 34); ცარიელი (← ცალიერი): მრ. 12, 3; და ჰყვანდა მგედარი, ვითარცა ქიშუა ზღუისა: S 11, 111, 9 ქვ. არსებითად რომ ვთქვათ, ამნაირი მავალითებია აგრეთვე: რადენიმე მისგანი (წყლისა) ქვშუასა შეერთვის და შეესუამს: S 11, 350 V, 6—5; სწვე რაჲ, ნუ იმოს ფუიჩუსა: S 35, 72 V b, 16, ოღონდ აქ უმარცვლო უ გადმოსმის შემდეგ თავის პირვანდელ ადგილასაც არის დატოვებული (გარდაშვალა სახეობა); ნერსე, ძე ადარნესე კულოპარატისაჲ... მიიწოდა ქუეყანად ბაბილონისა: S 11, 289 V—290 r (= აღწ. 29, 23); რაჲსა როსკიპებრ ითრეს დაჲ იგი ჩუენი: კურთხ. 62, 10 (შატბერდულ ნუსხაში ყოფილა როსკიპებრ, რომელიც სქოლიოშია ჩამოტანილი); წრთუასა შინა წერილთასა: S 35, 68 ra, 13; შემდგომად წრთუისა¹ მის: S 35, 68 ra, 15; წრთუითა² მრავლითა: S 35, 4 rb, 2 ქვ. (ზღრ. წურთაჲ: S 35, 298 ra, 7; 311 va, 12).

არის მეტათეზისი პროგრესული (ნახვე, ღურბელი, გირგოლა...), რეგრესული (ზრუგი, ცარიელი...), კონტაქტური, დისტანციური³, მაგრამ ახლა ამ სახეობებზე შეჩერება არაა აუცილებელი.

მეტათეზისი ქართულში უფრო მეტად სონორ რ, ლ, ნ, მ ბგერებს მოსდით. ამათზე უფრო ხშირია სონანტ ვ-ს მეტათეზისი.

დადგენილია, რომ „მეტათეზისური ცვლილებები მეტწილად აიხსნება მოლაპარაკის მიდრეკილებით შეცვალოს ამ ენისთვის უჩვეულო ბგერათკომპლექსი ჩვეულით“⁴.

სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს საკითხები დაწვრილებით არის შესწავლილი⁵ და აქ მათზე შეჩერება არაა საჭირო.

ჩვენ აქ გვსურს შევხვთ მეტათეზისის ერთ განსაკუთრებულ შემთხვევას, რომელსაც მხოლოდ ძველ ქართულში აქვს ადგილი და ახალ ქართულში არ გვხვდება. საქმე ეხება ჰ-ს გადასმას, როცა ის წარმოდგენილია მეორე სუბიექტური ან მესამე ობიექტური პირის პრეფიქსად⁶ (როცა ამ პირების კომბინაცია გვაქვს, მაშინ, ცხადია, ის საზიარო ნიშანია მათთვის). მაგრამ აქ უბრალო გადასმასთან არა გვაქვს საქმე. გადასმის შემდეგ ჰაე იჭერს პოზიციას კბილისმიერი და წინა ნუნისმიერი ბგერების (მეორე და მესამე სამეულების)

¹ წრთოისა.

² წრთოითა.

³ გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, 1949, გვ. 204—207.

⁴ გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის შესავალი, 1956, გვ. 178.

⁵ გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, 1949, გვ. 204—207; მისივე: ზოგადი ფონეტიკის შესავალი, 1956, გვ. 177—178; ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 22; ს. ჟღენტო, ჰანუშ-მეგრულის ფონეტიკა, 1953, გვ. 157—159; მისივე: ქართული ენის ფონეტიკა, 1956, გვ. 239—241; გ. როგავა, გ. ბგერის მეტათეზისის საკითხისათვის ქართულში: კუთაისის პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. 18, 1958, გვ. 119—125; მ. ძიძიშვილი, ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში, 1960, გვ. 125—130.

⁶ ამ მოვლენას პირველად ყურადღება მიაქცია ა. შანიძემ (სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზნებში, 1920, გვ. 120—121). გაკვრით ჩვენც ვხვდებით მას ერთი ძველი ხელნაწერის ენაზე მსჯელობისას (ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. II, 1963, გვ. 199—200).

წინ (დ, ტ, თ; ძ, წ, ც თანხმოვნებთან) და IX საუკუნეში ჩამოყალიბებული მყარი წესის მიხედვით იქცევა ს-დ (ასიმილაცია). მაშასადამე, აქ ორი ფონეტიკური მოვლენაა ერთმანეთზე გადახლართული: ჯერ გადასმა და მერმე, ახალი ფონეტიკური გარემოს შესაფერისად, ასიმილაცია.

ამის მაგალითებია (უკონტექსტოდ):

დამსდაბლდი	(კიმ. I, 12, 37),
განმსდიდრდი	(ასურ. 187ბ, 18D),
ჰმსთავრობ	(პარხ. 1156),
აღმსტკმოზდეს	პირთა (პარხ. 889a),
აღმსცირდი	(S35, 131 V, 6 ქვ.),
მსძლავროზდეს	(ისტ. ქრესტ. II, 66, 15),
ჰმსწირობ	(დაბ. 17, 8 პარ.).
შთანსთქამნ	(იგავ. 23, 7 პარ.),
მორსწყვიდა	(მესუეტ. 58. 14).

რა იწვევს აქ გადასმას? ამაზე მართებული პასუხი რომ გავცეთ, საჭირო იქნება ვიცოდეთ, თუ რა ფონეტიკურ პირობებში ხდება ასეთი გადასმა, რა ვითარებაში ტოვებს ჰ თავის ადგილს და წინ გადადის. ეს ხდება მაშინ, როცა ზმნის ფუძის თავში ერთადაა წარმოდგენილი 2, 3 ან 4 თანხმოვანი, მაშასადამე, პირის ნიშნიანად თავს მოიყრიდა 3, 4 და 5 თანხმოვანი. ასეთ შემთხვევაში ჰ-ს წარმოთქმა ძნელია (ჰ ამ დროს უკვე საკმაოდ დასუსტებული ბგერაა), ხოლო მისი სრულიად უკუგდება არ შეიძლება, რადგანაც მას გარკვეული მორფოლოგიური ფუნქცია აქვს დაკისრებული. ამიტომაც, რომ

ჰმდ	კომპლექსი იცვლება	მსდ-დ	(დაჰმდაბლდი → დამსდაბლდი),
ჰმთ	"	მსთ-დ	(ჰმთავრობ → მსთავრობ),
ჰმტკმ	"	მსტკმ-დ	(აღჰმტკმოზდეს → აღმსტკმოზდეს),
ჰმც	"	მსც-დ	(აღჰმცირდი → აღმსცირდი),
ჰმძლ	"	მსძლ-დ	(ჰმძლავროზდეს → მსძლავროზდეს),
ჰმწ	"	მსწ-დ	(ჰმწირობ → მსწირობ),
ჰმთქ	"	ნსთქ-დ	(შთანსთქამნ → შთანსთქამნ),
ჰრწყ	"	რსწყ-დ	(მოჰრწყვიდა → მორსწყვიდა).

ცხადი უნდა იყოს, რომ ჰ-ს პოზიცია ასეთ შემთხვევაში მძიმეა და ენა ცდილობს გადასმის საშუალებით გამოთქმა უფრო ადვილი გახადოს. გადასმა ჩვენს შემთხვევაში მარტივია, მუდამ კონტაქტურია: ჰაე მხოლოდ უშუალოდ მომდევნო ბგერის შემდეგ გადადის და ს-დ იქცევა. თუ ყურადღებას მივაქცევთ იმ გარემოებასაც, რომ საწყის პოზიციაში ჰ ყველა შემთხვევაში სონორი მ, ნ, რ ბგერების წინ გვაქვს (ჰმძლ, ჰმთქ, ჰრწყ), უფრო სარწმუნო იქნება მისი გადასმის მიზეზის მიხედვრა.

კიდევ რას უნდა შეეწყო ხელი ასეთი გადასმისათვის? უეჭველია, იმ გარემოებას, რომ ჰ-ს ქცევა ხანად პრეფიქსებში ამ დროს (IX—X საუკუნეებში) ისე მძლავრად მოედო ენას, რომ მსგავსი (სდ, სთ, სტ, სც, სძ, სწ) კომპლექსების შექმნისადმი მიდრეკილება სრულიად ბუნებრივი იყო: ენაში წარამარა ისმოდა: დასდვა, მისდევს, სტირ, სტანჯავს, სთხოვა, სთნავს, სძინავს, შესძინა,

სწამებ, შესწირვიდა, დასცხრა, სცვიდა. ამ ფორმებთან გათანაბრებისადმი ლტოლვა ცხადი და გასაგები იყო. შესაძლებლობა კი იქვე იყო: ყველგან აღნიშნულ მ, ნ, რ, სონორებს უშუალოდ მოჰყვებოდა ერთი ერთი ზემოთ ნაჩვენებ ექვსთაგანი: მდ, მთ, მტ, მც, მძ, მწ, ნთ, რწ, ენა ასეთ შემთხვევაში ეძებს ამ ახალს, ჩვეულებრივად ქცეულს, ძალზე მოზნირებულ კომპლექსებს.

საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ზმნების ფუძის საწყისი (პირველი) თანხმოვანი უმეტეს შემთხვევაში (თუ ყოველთვის არა) არაა ძირეული:

დამსდაბლდი ← მ -დაბ-ალ (ძირია დაბ),
 განმსდიდრდი ← მ -დიდ-არ („ დიდ),
 ჰმსთავრობ ← მ -თავ-არ („ თავ),
 მსძლავრობდეს ← მ -ძლ-ავ-რ-ობ-დ-ეს („ძალ)...

თავიკიდურ მ, ნ, რ, ბგერებს ჩვენი ძველები აღიქვამენ როგორც სიტყვის არა ძირეულ, ძირისათვის არა აუცილებელ ელემენტებს, ხოლო მათ მომდევნო ექვსთაგანს უყურებენ როგორც სიტყვის მუდმივ, განუყრელ ნაწილს. ესეც ხელს უწყობს მათთან ხ-ს დამკვიდრებას.

იყო კიდევ ერთი გარემოება, რომელსაც ამ საკითხის განხილვისას ანგარიში უნდა გაეწიოს: ჰ-ს გადასმისა და ხ-დ ქცევის შემდეგ პირის ნიშნის დაკარგვის საფრთხე მოხსნილი იყო.

ამრიგად, ამ საინტერესო მეტათეზისის ახსნისათვის საკმაო მიზეზები არსებობს. ამ ახსნით იგი ჩნდება IX საუკუნის ძეგლების ენაში და გავრცელებულია IX—X საუკუნეებში. ბუნებრივია, ის არ უნდა იყოს ხანმეტ და, მით უმეტეს, ჰაემეტ ძეგლებში. ეს უფრო თეორიული მოსაზრებაა. პრაქტიკულად ამ ძეგლების არსებულ მასალებში არ აღმოჩნდა არც ერთი სათანადო შემთხვევა თუ მაგალითი, რომელშიც მოსალოდნელი იქნებოდა, თავი ეჩინა მას.

IX—X საუკუნეების ძეგლებში გვხვდება სათანადო მაგალითების 3 ტიპი:

ა) როცა ზმნის ფორმა ხელუხლებელია, მასში ადგილი არა აქვს გადასმას: ნუ ჰმძლავრობ დარდომილსა (ივავ. 22, 22 აარ.). ასეთ მაგალითებს ჩვენ C ასოთი აღვნიშნავთ.

ბ) გარდამავალი სახეობა, როცა ჰ თავის პირვანდელ ადგილზეც არის და გადასმულიც მოიპოვება ხ-ს სახით: რაათა არა უმზჯავროდ ჰმძლავრო სულსა შენსა (სწავ. 115, 2). ასეთ მაგალითებს ჩვენ B ასოთი აღვნიშნავთ.

გ) როცა ჰ გადასმულია და ხ-დ არის ქცეული (ამ ტიპის ჩვეულებრივი მეტათეზისი): და მსძლავრობდეს კაცთა და მიხუეჟდეს (S 11, 143 V, 6). ასეთ მაგალითებს ჩვენ A ასოთი აღვნიშნავთ.

ამ სქემის მიხედვით ქვემოთ ჩვენ მოვიყვანთ სათანადო მაგალითებს ცალკე ფუძეების მიხედვით.

დასადაბლება

მ—დ

A

არა დამსდაბლდები, არამედ ჰჷუაობ და ჰმალლოვი (S 35, 122 ra, 2 ქვ.); აწ მაუწყე, თუ ოდეს უფროს და მსდაბლდები გონებითა—სიკბაუ-

კესა ანუ სიბერესა (სწავ. 205, 5 C); არამედ დამსდაბლდი და ალგამაქლო ქრისტემან (სას. პ. 28, 31); დამსდაბლდი მამულისაგან სიმალისა და დაჰგლახკენ მიუწდომელისაგან სამდიდრისა (სას. პ. 84, 232); რომელი ნეტ-სით თჳსით დამსდაბლდი ქსნად ჩუენდა (სას. პ. 410, 74); მეუფე ხარ მალა-ლი და დამსდაბლდი (კიმ. I, 12, 37).

B

არა დაჰმსდაბლდები, არა თავს-იდებ (S 35, 455 a, 6 ქე); აწ მა-უწყე, თუ ოდეს დაჰმსდაბლდები გონებითა — სიჭაბუკესა ანუ სიბერესა (სწავ. 205, 5 A, = S 36); დაჰმსდაბლდი, ქრისტე, მალალთა მჯდომარეა ღმერთი (სას. პ. 218, 164); რომელსა გნებავს ყოველთა ცხორებაჲ დიდისაგან სიმდიდრისა, დაჰმსდაბლდი¹ ჩუენთჳს უხუებითა წყალობისაჲთა (აღწ. 156, 31); რავდენცა დაჰმსდაბლდე ქუეყანასა, ეგოდენცა აჰმალლდე ცათა შინა (სწავ. 169, 8).

C

რასაკვირველია, არის აგრეთვე პირველადი, უმეტათეზისო, ამოსავალი ფორმები: დაჰმდაბლდები (S 35, 455 a, 3 ქე.; სწავ. 205, 5 B); დაჰმდაბლდი ვიდრე ჯოჯოხეთადმდე (ესაია 57, 9); დაჰმდაბლდე (იქვე, ოშკი).

განმდიდრება

მ—დ

A

ესევეითართა მადლთა მიერ განმსდიდრდი (ასურ. 187 ბ, 188 D); აწვე სამე განმადლარ ხარო და აწვე განმსდიდრდით (1 კორ. 4, 8 ქუთ.); განმსდიდრდე (S 35, 188 A, 6); რაჲთა განმსდიდრდე და განმრავლ-დენ ნაყოფნი შენნი და საფასენი შენნი (ბალ. 81, 17 ა); დაგლახკენ, რაჲთა განმსდიდრდე (სწავ. 289, 15 A); რაჲთა თქუენ მისითა მით სიგლახაკითა განმსდიდრდეთ (2 კორ. 8, 9 ქუთ.).

B

აწვე სამე განჰმსდიდრდი სიმდიდრითა მით (ბალ. 167, 14 ა); ესე-ვითართა მადლთა მიერ განჰმსდიდრდი (ასურ. 187, 18 C); ილუაწე, რაჲ-თა განჰმსდიდრდე კეთილთაგან საქმეთა (სწავ. 10, 33 C); დაგლახკენ, რაჲთა განჰმსდიდრდე (სწავ. 289, 15 C); რაჲთა ცათა შინა განჰმს-დიდრდე (პარხ. 1225).

C

ოდეს განჰმდიდრდე (ბალ. 167, 16 ბ); რაჲთა განჰმდიდრდე კეთილთაგან საქმეთა (სწავ. 10, 33 B).

¹ დაბეჭდილია: მაჰმსდაბლდი.

მთავრობა

B

რომელსა შენ ღღეს ჰმსთავრობ (პარხ. 1156); რომელნი ჰმსთავ-
 რობდეს მას (სიბრძ. 10, 14 პარ.); შენ ჰმსთავრობდე მას (დაბ. 4, 7 პარ.).

C

რომელი ჰმთავრობს წყალთა მრავალთა (ნაუმ 1, 12). რაჟამს-იგი
 არა ჰმთავრობდ ჩუენ ზედა (ესაია 63, 19).

გვაქვს ისეთი ფორმაც, რომელშიც სათანადო პრეფიქსი სულ არა ჩანს:
 რომელი მთავრობს წყალთა მრავალთა (ნაუმ 1, 12 ოშვი, პარ.). აქ ჰ არის
 დაკარგული. მ-ს წინ ჰ-ს დაკარგვის შემთხვევები სხვაც ბევრია ცნობილი¹.

აღმტკმობა

მ-ტ

A

აღიჭდიდეს საბურველსა თავთა მათთა და აღმსტკმობდეს პირთა
 მათთა (პარხ. 889 ა).

ზოგჯერ ამ ფორმაში თანხმოვნების თავმოყრის გამო (ჰმტკმ, მსტკმ)
 წინა მ იკარგება. ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია, გადასმაზე ლაპარაკი ზედ-
 მეტია: უკუეთუ იყოს უნებელი რაჟმე სიცილისაჲ, ნუ აღსტკმობ პირსა შენ-
 სა, კმა გეყავნ განღიმებაჲცა იძულებით (S 35, 73 rh, 16—20).

აქ შევნიშნავთ იმასაც, რომ ძველ ქართულში ჩვეულებრივია ამ ზმნის
 ანიანი ფორმები: აღამტკმობს, აღამტკმობდა, აღამტკმო და სხვანი. მაგრამ,
 როგორც ჩანს, ნულიანი საარვისო ქცევაც იხმარებოდა. ზემოთ მოყვანილ მა-
 გალითებს გარდა შემოძლია დავასახელო ამგვარი უანო ფორმა II ბრძანები-
 თის მწკრივში ისევე პარხლის მრავალთავიდან: აღმტკმე პირი შენი და გა-
 მოყავ ენაჲ შენი (პარხ. 903 ა).

აღმცირება

მ-ც

A

უკუეთუ² წადნიერ იყო, რაჟთამცა არა აღმსციროდი ცხადად, გან-
 მრავლდეს პატივი შენი კაცთაგან (S 35, 131 Va, 6 ქვ.).

ამ ფუძეზეც ჯერჯერობით ეს ერთადერთი მაგალითია ნაპოვნი.

მძლავრობა

მ-ძ

A

უფროჲს ხოლო ამცენ მათ, რომელნი მსძლავრობენ გლახაკთა და
 ქუროვთა და ობოლთა (მესუეტ. 45, 11); ქმნა უჯეროებაჲ დიდი, რამეთუ

¹ მსახურებდე მათ (2 შჯ. 8, 19 პარ.); შენ დამწყსო ერი ჩემი ისრაელი (2 მეფ. 5, 2); მწყსიდე ერსა შენსა კუფრთხითა შენითა (მიქია 7, 14 პარ.); რამეთუ ამპარტავანთა ღმერთი შემჟსრავნ (ბოლნ. 55, 7, ვარიანტი); რომელი შემჟსრავს ამპარტავანთა (კიმ. II, 212, 28).

² უკვეთუ.

მსძლავრობდა და მოხუცდა და საესე იყო იგი უკეთურებითა (მესულა 50, 12); და მსძლავრობდეს კაცთა და მიხუტედეს საფაქროსა სყიდასა მათსა და განფაქრებასა (ისტ. ქრესტ. II, 66, 15); ნუთუ ვალი ჩემი მსძლავრობდეს სიკეთესა მისსა (პარხ. 774 a); ნუუკუე ურჩულოთა მათ მსძლავრონ მას (პარხ. 706 a: = ეტ. III, 219, 4).

B

რამეთუ სიბრძნესა ვერ ჰმსძლავრობს ბოროტი (სიბრძ. 7, 30); ჰმსძლავრობდა მოსავთა ქრისტესთა (პარხ. 800 b); ჰმსძლავრობდეს კაცსა მას ლოთს ფრიად (დაბ. 19, 9 ლავ.); რათა არა უმწკავროდ ჰმსძლავროს სულსა შენსა ესევეთარი მძლავრობაჲ (სწავ. 115, 2).

C

ნუ ჰმძლავრობ დარდომილსა (იგავ. 22, 22 პარ.); ესე ჰმძლავრობდა ნათესავსა ჩუენსა (მოც. 7, 19); ჰმძლავრობდეს კაცსა მას ლოტს ფრიად (დაბ. 19, 9 ოშკ.); დარდომილსა და გლახაკსა ჰმძლავრა (ეზექ. 38, 16 პარ.); კაცსა მას ჰმძლავროს (ეზექ. 18, 7 პარ.); და ჰმძლავროს და განყიდოს იგი (გამ. 21, 17); არა ვითარმცა გულის-თქუმისა საწერტელი ჰმძლავრონ მათსა მას მეუღლებასა (მრავ. 310, 3).

აქ არის ერთი ისეთი ფორმა, რომელშიც ჰმ გადასმულია ჩვეულებრივი წესით, მაგრამ სანად შეცვლილი არაა: ჰმძლავრონ (გულანდ. 219, 4 A, = ათონ. ხელნ. 57). თუ აქ უბრალო კალმის ლაფსუსთან არა გვაქვს საქმე, მაშინ შეიძლება ეს მაგალითიც ამ პროცესის გარდამავალი საფეხურის მაჩვენებლად ჩავთვალოთ.

მწირობა

3-7

B

და მიგცე შენ და ნათესავსა შენსა შემდგომად შენსა ქუეყანაჲ ეგე, რომელსა შენ ჰმსწირობ (დაბ. 17, 8 პარ.).
სხვა მაგალითი ამ ფუძეზე არ შეგვხვედრიო.

დანთჰმა, შთანთჰმა

6-8

A

წინამძღუარხო ბრმანო, რომელნი დასწურავთ კურნაქსა და აქლემსა შთანსთქამთ (მ. 23, 24); რამეთუ ფარულად გუბრძენან¹ და დასთქმენ სულთა ჩუენთა (S 35, 107ra, 15); ვინ შთანსთქამნ თმასა (იგავ. 23, 7 პარ.); ყოველთა ცეცხლი შთანსთქმიდა (შატბ. 320 a); არცა ცეცხლი შთანსთქმიდა, და არცა სხუად საშინელებად რაჲ იყო (სწავ. 14, 28); მრავალთა ადგილთა სხუას იტყოდეს და შთანსთქმიდეს უფროჲსა, რომელ მახლობელ იყენეს წარმართნი (თუალთ. 42, 31).

მეორე მაგალითში (დასთქმენ) ფუძისეული ნ არა ჩანს,² ამიტომ ერთი შეხედვით პრეფიქსის გადასმაზე არ შეიძლება ლაპარაკი, მაგრამ ნამდვილად ნ

¹ გუბრძენან.

² მ. ძიძიშვილი ნ-ს ამ ფუძეში ფონეტიკურად განვითარებულად თვლის (ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში, 1960, გვ. 119).

აქ დაკარგული უნდა იყოს, რაც შეიძლება მომხდარიყო როგორც მისი ქცევამდე, ისე ამის შემდეგაც. მართალია, ნ არა გვაქვს ბევრ სხვა შემთხვევაშიც [მაგალითად: ნუ დამთქამენ მე მორვეი წყალთაჲ (ფს. 68, 16); მოვედ მე სიღრმესასა ზღვასასა, და მოქცევამან დამთქა მე (ფს. 68, 3); ნუჟუე... ქუეყანამან დამთქნეს ჩუენ (ისტ. ქრესტ. II, 49, 3); და მოვიდეს და აღავსნეს ორნივე იგი ნაენი, ვიდრემდე დაითქმოდეს იგინი (ლ. 5, 7 D); დავითქ მე სიღრმესა უფსკრულისასა (ისტ. ქრესტ. II, 19, 34, =ფს. 68, 3, BCE); ნავი... ლელავთაგან დაითქის (ისტ. ქრესტ. II, 10, 28); რადთა არა დავითქა უკუნისამდე (იქვე, 9, 34); იონა შეინანა და გამოვდა ზღვსაგან, რადთა ეგრევე სახედ აღმოიყვანოს დაითქმული იგი ქალაქი (იქვე, 33, 20)], მაგრამ უფრო ხშირად იგი წარმოდგენილია: ხოლო ქრისტემან უბრძანა ქუეყანასა, და განელო და დანთქა ეშმაკი იგი (ევსტ. 170, 16); შთამნთქი მე ცხოვლივ (კიმ. I, 142, 24); ჯერ-არს, მეფე, რადთა ზღუასა დაანთქა ეგე (ისტ. ქრესტ. II, 60, 8); და უკუეთუ შენ სასოვებად დამოჰკიდო ეშმაქსა, დაგანთქას შენ გეჰენიასა ცეცხლისასა (სახისმეტყ. = ისტ. ქრესტ. I, 284, 26); და ბრძანა მეფემან, რადთა დაანთქან იგი ზღუასა (ისტ. ქრესტ. II, 60, 9); ადგილი იგი ქუე დაჰდის ქუესკნელად, და შთაინთქნიან ნაენი იგი, რომელნი მუნ დაეზნიან (სახისმეტყ. = ისტ. ქრესტ. I, 284, 24); უმჯობეს არს მისა... დაინთქას იგი უფსკრულთა ზღვსათა (მ. 18, 6); შეეშინა და იწყო დანთქმად (მ. 14, 30) და მრავალი სხვა.

ნ-ს გაუჩინარებას ამ ფუძეში შეიძლება, ერთი მხრივ, ხელს უწყობდეს თანხმონებების თავმოყრა (ნთქ, ზოგჯერ: ნთქმ), მეორე მხრივ, ნ-ს უქონლობა მეორე, მსგავს ფუძეში: აღუთქუამ, აღუთქუამს, აღუთქუმიდა, აღუთქუმიდეს, უთქუმიდა, თქუა, თქუეს... (ეს ფორმები ძალზე ხშირად იხმარება ენაში, დანთქმა და მისთანანი კი ერთობ იშვიათად).

როგორც უნდა გავიგოთ ნ-ს ბედი ამ ფუძეში, ცხადია, რომ თვით უძველეს ტექსტებში ის არის თავის ადგილზე. მაშასადამე, შთანსთქამთ და მსგავსი ფორმები უნდა გავუთანბროთ ისეთ უდავო მეტათეზისიან ფორმებს, როგორიცაა დამსდაბლდები, განმსდიდრდე, მსძლავრობდა და სხვა, ე. ი. უნდა დავუშვათ, რომ ისინი მიღებულია მეტათეზისა და ასიმილაციის შედეგად (შთაჰნთქამთ → შთანსთქამთ).

მორწყვა

რ-წყ

A

წყაროე ერთი იყო ქუეყანასა გიდრისასა, და მორსწყვიდა იგი მას ყოველსა (მესუეტ. 58, 14); მორსწყე იგი ნაკადულითა ცრემლთა შენთათა (სას. პ. 245, 123); აღმოაცენე წყაროე მადლთაჲ და მორსწყენ მორწყუნეთა გულნი (სას. პ. 131, 78).

C

ამის ზღვსა მეწამულისაგან გამოვალს ათორმეტი წყაროე და მოჰრწყავს იგი ფრიადსა ფინიკოვანსა. და მახლობელად მისა არს ჯურღმული, რომელი მოჰრწყავს სხუასა ფინიკოვანსა და ზღუადვე შთავალს იგი (სინ. მრავ.

269, 21, 22); ხოლო წიგნი პავლსნი¹ ყოველთა დღეთა და ჟამთა სკოლებითა მით სასუმლითა მოჰრწყვენ და განაძლებენ ეკლესიასა ღმრთისასა (თუალთ. 80, 23): მსგავს არს ავაზანსა, რამეთუ მრავალსა მოჰრწყვენ და განსწმედნ და მან თავი თჳსი ვერ განიწმიდის (ს 35, 292 rh, 7); მოჰრწყყვი და წყალი იგი ქუეყანასა მას ყოველსა (ს 6, 104 r, 2); და წყაროჲ სახლისაგან უფლისა გამოვიდოდის და მოჰრწყვიდეს ქვესა მას ნაწილთასა (იოველ 3, 18 პარ.); წყალნი... მოჰრწყვიდენ ქვესა მას ნაწილთასა (იოველ 3, 18 ლავ.).

ასეთია ჩვეულებრივი სახის მაგალითები.

როგორც დავინახეთ, 9 ტიპური შემთხვევიდან 7 (!) მოდის ისეთ კომპლექსებზე, რომლებშიც თავკიდურ მამის ბგერად მ შედის: მ-დ (2), მ-თ, მ-ტ, მ-ც, მ-ძ, მ-წ. თითოჯერ ასეთ პირობებში ნ და რ გვევლინება: ნ-თ და რ-წ. ეს აღვილი ასახსნელიცაა: ერთი მხრივ, მ მათ შორის (და საერთოდ) ყველაზე გავრცელებული პრეფიქსია ქართულში. ჩვენს მაგალითებშიც ასეა, აქაც მ მაწარმოებელია: მ-დიდ-არი, მ-დაბ-ალ-ი, მ-თავ-არ-ი, მ-ძლ-ავ-რ-ი. საფიქრებელია, სხვა მაგალითებშიც (მ-ცირ-ე, მ-წარ-ე...) მ მაწარმოებელი იყოს². მეორე მხრივ, მამის ბგერებში ს, ზ, შ, ხ, ლ სპირანტების შემდეგ ჰ-ს სწორედ მ-სთან უჭირს გაძლება და, თუ ასეთი გადასმის საშუალება არაა, ხშირად იკარგება³. ამიტომ ასეთ პირობებში ჰ-ს გადასმა ბუნებრივი და ჩვეულებრივია. რამდენადმე მ-ს ბედს იზიარებს აგრეთვე ნ და რ, თუმცა ჰ-ს გადასმის შემთხვევები ამ ბგერებთან გაცილებით უფრო ნაკლებია.

ეს ყველაფერი, რაც ზემოთ ითქვა, გარკვეულ წესს მისდევს და ნორმალურია. მაგრამ არის იშვიათი შემთხვევები, როცა ჰ-ს გადასმას მაშინაც აქვს ადგილი, როდესაც ზემოთ აღწერილი პირობები არაა დაცული, ე. ი. როდესაც რ თანხმოვანს მოსდევს არა რომელიმე ექვსთაგანი (დ, ტ, თ, ძ, წ, ც), არამედ სხვა მამის ბგერა. მ ასეთ შემთხვევაში, როგორც წესია, ჰ-დ რჩება და არ იცვლება (ვერც შეიცვლებოდა) ხ-დ. ასეთი მაგალითი ორია ცნობილი: ერთ შემთხვევაში რ-ს ზ მოჰყვება, ხოლო მეორეში—ყ. მაგალითები:

ა) ანკვრით აღმოსცენდი ნერგი უბიწოჲ და განირთხენ შერტონი ვიდრე ჰრომედმდე, რამეთუ მირჰბიოდე, ვითარცა-იგი პავლე ქალაქითი ქალაქად (სას. პ. 124, 110)⁴.

მაგრამ იქვე გვხვდება პირველადი ფორმებიც: მაშინ მადლითა ღმრთისა მიერთა აღივსე და მიჰრბიოდე წამებად, ვითარცა ზუარაკი შესაწირავად (სას. პ. 178, 23); ჰრბიოდე მოძღურისა თანა შენისა გზასა წამებისასა (სას. პ. 123, 68)⁵.

ბ) მრავალთა განვრჰყუნიდი⁶ (პარხ. 770 h).

¹ წიგნი პავლსნი (გამოც.).

² გ. რ. ო. გ. ა. ვ. ა., ზედსართავის თანაბრობითი ხარისხის გაქცევებული ფორმები ქართულში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. IX—X, 1958, გვ. 99—110.

³ ნ. ზემოთ, გვ. 10.

⁴ ა. შ. ნ. ი. ძ. ძ., პრეფიქსები, 1920, გვ. 120.

⁵ იქვე.

⁶ განვრჰყუნიდი.

თუ ეს ერთეული მაგალითები უბრალო ლაფსუსს არ წარმოადგენს, მა-
დამწერისას თუ გამომცემლისას, მაშინ ისინი შეიძლება ზემოთ დადგენილი
ზოგადი წესის ერთგვარ ინერციულ გაგრძელებად მივიჩნიოთ, მათი გავლენით
ავხსნათ: შესრულებულია წესის პირველი პუნქტი (ჰ გადასმულია რ-ს შემდეგ),
მაგრამ დარღვეულია მეორე პუნქტი (რ-ს შემდეგ აღარაა რომელიმე ექვსთა-
განი ბგერა). მაგრამ, როგორც უნდა იყოს, ასეთი მაგალითები ძალიან
იშვიათია და ზოგად წესს სრულიადაც ვერ დაარღვევს, ის ნაწილობრივ მას-
ში (წესში) შედის და მის მიერ აიხსნება.

უფრო საინტერესოა ქვემოთ მოყვანილი მაგალითი, რომელშიც ზოგადი
წესის ყველა პირობაა დაცული (ზმნის თავკიდური ბგერაა მ, მას მოსდევს
ერთ-ერთი ექვსთაგანი წ), მაგრამ გადასმის შემდეგ ჰ, წესის წინააღმდეგ, ს-დ
არ არის შეცვლილი: ამით კუერთხითა და მჰ წყსნეთ სამწყსონი ქრისტესნი
(მესუეტ. 5, 4). ჩვენ ამას ვერ ჩავთვლით ჰაემეტობის ნიმუშად: მაშინ ჰ-ს გა-
დასმა საჭირო არ იქნებოდა, უფრო საფიქრებელია, იგი, თუ უბრალო ლაფ-
სუსი არაა, დადგენილი პროცესის გარდამავალ საფეხურად მივიჩნიოთ.

სრულიად ამგვარია მეორე მაგალითიც: ნუუკუე ურჩულთა მჰძლავ-
რონ¹ მას (გულანდ. 219, 4, =ათონ. ხელნ. 57), რომელზედაც ზემოთ გვქონ-
და საუბარი (ნ. გვ. 145).

დასასრულ, აღვნიშნავ ჰ-ს გადასმის კიდევ ერთ საყურადღებო შემთხვე-
ვას. შეო რ გ უ ლ ე ბ ა ფორმაში სუბიექტური პრეფიქსი ჰ IX—X—XI საუკუ-
ნეების ძეგლებში ხმოვნების წინ საერთოდ დაკარგულია. მაგრამ მესტიის ოთხ-
თავში უტღიათ მისი შენარჩუნება სწორედ გადასმის გზით: უკუეთუ გაქუნდეს
სარწმუნოვება და არა შეო რ ჰ გ უ ლ დ ე თ (მ. 22, 21), ო-ს წინ ჰ ამ დროს
(როცა ეს ხელნაწერი გადაიწერა—1033 წ.) არ შეიძლება იყოს. მაგრამ რად-
განაც იგი პრეფიქსია და საჭიროა, გადასმულია რთული სიტყვის პირველი
ფუძის შემდეგ, ჰ-ს წინ. მაგრამ ამის დაშვება თავისთავად გულისხმობს, რომ
ეს ოთხთავი ჰაემეტი წინაპრისაგან მომდინარეობს. ეს მოსაზრებაც მართლ-
დება: ჩვენ აქ გვხვდება წმინდა ჰაემეტი ფორმებიც, მაგალითად: უკუეთუ მეუფე-
ბაა მეუფებასა განჰევთა, ვერ ჯელ-ეწიფების დამტკიცებად მეუფება იგი; და
უკუეთუ სახლი სახლსა განჰევთა ვერ ჯელ-ეწიფების სახლი იგი დამტკიცე-
ბად (მრ. 3, 24—25). აღსანიშნავია, რომ იგივე სიტყვა სხვა მახარებელთა წიგ-
ნებში უკვე აღარ წარმოგვიდგენს ჰ-ს, იქ მერმინდელი ხანებისათვის დამახასია-
თებელი: ჩვეულებრივი ფორმებია: განევთა (მ. 12, 26), განევთის (მ. 12,
25 ორჯერ); განევლთა (ლ. 11, 18); განევლთის (ლ. 11, 17); გან-
ევლთას (ლ. 12, 53). ჩანს, იმ ორ ფორმაში გადამწერს გაპარვია დედნის
ძველებური წაკითხვა.

უკანასკნელად, შეიძლება ასეთი კითხვა დავსვათ: რატომ არ გვხვდება
ჰ-ს გადასმა იმავე მ, წ, რ ბგერებით დაწყებულ ზმნებში, როცა ამ ბგერებს
უშუალოდ მოსდევს უკანა ნუნისმიერი (მეოთხე სამეულის) ბგერები (ჯ, ჰ, ჩ)?
ამაზე უნდა ვუბასუხოთ ასე: ჯერ-ერთი, მჯ, მჰ, მჩ კომპლექსები ზმნების ფუ-
ძეთა თავში ქართულში იშვიათია (თუ, საერთოდ, არის); მეორე, ჰ-ს გადას-

¹ ხელნაწერში სწორედ ასე ყოფილა. გამომცემელი (კ. კეკელიძე) საგანგებოდ შენიშნავს,
რომ დედანში (ხელნ. № 57) ასეაო.

მისას ამ ბგერების შემდეგ IX—X—XI საუკუნეების ძეგლებში ჩვეულებრივ გვექნებოდა არა სჯ, სჭ, სჩ, არამედ შჯ, შჭ, შჩ კომპლექსები (შდრ. შჯილა, საშჯელი, შჯული, შემჯამენ, შჭირნ, შჩა, შჩული...), სადაც სისინა ს შიშინა ჯ, ჭ, ჩ ბგერებთან შ-დ იქცეოდა (ასიმილაცია). მაშასადამე, აღარ იქნებოდა ხანისაგან შემდგარი კომპლექსი (სჯ, სჭ, სჩ), რასაც ზემოთ აღწერილი განსაკუთრებული ხასიათის მეტათეზისის ერთ-ერთ მიზეზად ვთვლით. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში აღარც გადასმის საჭიროება იქნებოდა. მაგრამ, როგორც ჩანს, აქ მთავარ როლს მაინც პირველი გარემოება უნდა თამაშობდეს.

ძველი ქართული ენის

კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 20.10.1963 წ.)

И. В. ИМНАЙШВИЛИ

Один особенный случай метатезы в древнегрузинском языке

Резюме

В труде исследован один особенный случай метатезы в древнегрузинском языке, когда звук *ჭ* г, как показатель второго субъектного лица и третьего объектного лица, в определенных условиях переставляется и заменяется звуком *ხ* с: განჰმდიღრდი → განმსდიღრდი „ты обогател“. В данном случае налицо два фонетических явления: сперва метатеза, а затем ассимиляция.

მ. ი. ხანდუკელი

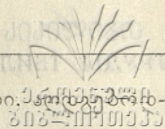
ილ. ჭავჭავაძე ნიკო ნიკოლაძის კრიტიკის უშუალო

XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან. განსაკუთრებით ბატონყმობის გადა-
ვარდნის შემდეგ რუსეთისა და მასთან თანდათან უფრო მჭიდროდ დაკავშირე-
ბული ქართველი ხალხის სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული ცხოვრე-
ბაც უჩვეულო აჩქარებით იწყებს განვითარებას. ესაა დიდი სოციალური ძვრე-
ბის, ქართველი საზოგადოების გამოფხიზლება-გამოღვიძების, საქართველოს
ახალი გზის დაძაბული ძიება-გამორკვევის ხანა. არამც თუ ყოველი ათეული,
არამედ, შეიძლება ითქვას, ყოველი ახალი ხუთეული წელი ახალ-ახალი მოვ-
ლენის თუ მოვლენების მომტანია, ან უკვე მომტანილის ახალი გართულება-
გაღრმავების მომთხოვნია. ცხადია, ასეთ გარემოებაში ქართული საზოგადოებ-
რივი აზროვნებაც სწრაფად იცვლის სახეს, იწყება საზოგადოებრივი აზროვნე-
ბის დიფერენციაცია და ჩნდება ახალი საზოგადოებრივი დაჯგუფებანი.

ქართველი ხალხის ცხოვრებისა და აზროვნების გამომხატველი ქართული
ლიტერატურის ასპარეზიც. ბუნებრივია, ივსება ახლებურად, ახალი ცხოვრე-
ბის პირობების ალღოს ამღები ახალი თაობის მოღვაწეებით. ჩნდება ახალი
ყალიბის საზოგადო მოღვაწე-ინტელიგენცია, ე. წ. თერგდალეულთა მძლავრი
რიგებით: ილ. ჭავჭავაძე, აკ. წერეთელი; კ. ლორთქიფანიძე, ნ. ნიკოლაძე, გ. წე-
რეთელი, ს. მესხი და სხვ. მათ შესამჩნევად შეუტეეს ჩვენი მაშინდელი ცხოვრე-
ბის წინმსვლელობის დამაბრკოლებელ, ჩამორჩენილ, დრომოკმულ, უარყოფ
მოვლენებს როგორც სიტყვით და კალმით, ისე პრაქტიკული საქმიანობით.
ასეთს გარდამავალ პერიოდში, ბუნებრივია, მათ შორის წინააღმდეგობებიც
ჩნდებოდა. მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთ საკითხში ისინი ინდივი-
დუალური აზროვნების თავისებურების შენარჩუნების ტენდენციის მატარე-
ბელნი იყვნენ, შესაძლებელია, ხანდახან პირადი ტენდენციის გამომჟღავნება
ზომიზე მეტადაც კი თვალსაჩინო ხდებოდა, ზოგიერთ შემთხვევაში უკიდურე-
სობაშიც გადადიოდა, მაინც მათი მოღვაწეობის გზა თუ სარბიელი, როგორც
მათი უმრავლესობა თვითონაც აცხადებდა, — ერთი, საერთო იყო — ქართვე-
ლი ხალხის თავისუფლებისა და კულტურულ-ეკონომიური ცხოვრების გაძლი-
ერება. სხვადასხვა საკითხში სხვადასხვა შეხედულება არც ერთს მათგანს ხელს
არ უშლიდა ამ საერთო გზის გაჭრის საქმისათვის მუდამ განუხრელად, წმინდად
ემსახურა.

განსაკუთრებით მაშინ მჟღავნდებოდა მათი მოქალაქეობრივი ბუნების მიმ-
ზიდველობა. როცა საკითხი საერთო საეროვნო ინტერესს ეხებოდა: პირადს სა-

ზოგადობრივს უმორჩილებდნენ, შეთანხმებულნი, როგორც ერთი. პარტიაშიც-
ნენ საზოგადოებრივის დასაცავად.

ეს მშვენივრად ჩანს ილ. ჭავჭავაძისა და ნ. ნიკოლაძის ურთიერთობიდანაც: ეს ორი გოლიათი ნიჭიერი კალმოსანი ერთს საერთო სამწერლო ფრონტზე მომუშავენი, ერთისა და იმავე გარემოს დამკვირვებელნი და გამომხატველნი არიან. ეს ორივე ერთი და იმავე ეპოქის თვალსაჩინო მოღვაწე, უდავოდ, კარგად გრძნობდა ერთმანეთის ღირსებასა და თავისი ქვეყნისათვის საჭიროებას. ამიტომ ისინი ერთმანეთს გასაოცარი პატივისცემით ეპყრობოდნენ, ერთმანეთის ღვაწლს ქვეყნისათვის მართებულად აფასებდნენ არა ერთმანეთის ამაღლებადამდებლების მიზნით, არამედ ქვეყნის კულტურული ცხოვრების სწორი, სასარგებლო განვითარების მიმართულებით.

მაგალითად, 1889 წლის 20 მაისის „Новое обозрение“-ში ნ. ნიკოლაძე წერს: „მის (ილ. ჭავჭავაძის — მ. ზ.) ბევრ შეხედულებას არ ვიზიარებ, მისი მოქმედება არ მომწონს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, უდავოდ, ის კაცია, ის ძალაა“. აგრეთვე, მიუხედავად ნ. ნიკოლაძის ასეთი დამოკიდებულებისა, როდესაც 70-იანი წლების დასაწყისში წამოიჭრა საკითხი ქართველი მწერლების ძალების გაერთიანებისა, ქართული ლიტერატურისა და საზოგადოებრივი აზროვნების აღორძინება-გაძლიერებისა, ნ. ნიკოლაძე ერთი პირველთაგანი იყო სხვებიც დაეჯერებინა და წასულიყვნენ ილია ჭავჭავაძესთან ღუშეთში, სადაც იგი ამ დროს მსახურობდა, და ეთხოვნათ მისთვის, გადმოსულიყო თბილისში და გაზ. „დროებას“ და ჟურნალ „კრებულს“ სათავეში ჩასდგომოდა.

„საზღვარგარეთიდან რომ დავბრუნდი. — სწერს ნ. ნიკოლაძე ცნობილ პუბლიცისტს და კრიტიკოსს რ. ხომლეღს, — და ქართული ჟურნალისტიკის გაცხოველება განვიზრახე (1870 წ.), ილია ჭავჭავაძე ...ღუშეთს ცნობრობდა, საცა მომრიგებელი მოსამართლის თანამდებობას ასრულებდა. ჩემი პირველი ნაბიჯი ის იყო, რომ ყველა მაშინდელი ახალთაობის მომხრენი შევაგროვე და დავაჯერე, ღუშეთში ავიდეთ, ილია ჭავჭავაძე მოვიყვანოთ და ისევ ქართულ მწერლობას დავუბრუნოთ, ქართული საქმეების სათავეში ჩავაყენოთ-მეთქი. ამ აზრით და მიზნით 1871—1873 წლებში ხუთჯერ მაინც ავსულვართ ღუშეთს „გროვით“ ქართული მწერლობის აღორძინების მოტრფიალენი (ლუარსაბ ანუ შაქრო მაღალაშვილი, სანდრო ერისთავი „ამერიკელი“, გიორგი ყაზბეგი, ნიკო მესხიშვილი, სერგეი მესხი, გიორგი წერეთელი, აკაკი, ნიკო ლოლობერიძე და თქვენი უმდაბლესი მოსამსახურე). ბევრჯელ დაგვიპატიჟნია: მოდიოთ, მეთაურად გავგიხდით, გვფინანსდვარეთ, გვემსახურეთ-მეთქი — განახლებული, ვალდიებულები „დროება“ და სხივმოსილი „კრებული“, საქართველოს საქმეს ვუძღვენი და ილიას ხელში ჩავაბარე“¹.

ილ. ჭავჭავაძის წერილი (1873 წლის) ნიკო ნიკოლაძისადმი ამგვარსავე დამოკიდებულებას მისადმი მჭევრმეტყველურად გვისაბუთებს.

ილ. ჭავჭავაძის ეს წერილი გამოწვეული იყო ნ. ნიკოლაძის მიერ 1873 წ. ნოემბ. გაზ. „დროებაში“ დაბეჭდილი ღია წერილით „მშვიდობით, მშვიდობით!“ ნ. ნიკოლაძის წერილი კი წარმოშვა მის მოწინააღმდეგეების მიერ მესდამი

¹ ნ. ნიკოლაძის წერილი რ. ხომლეღისადმი ჟურნ. „განთიადში“, 1915 წ., № 8; პ. ი. ნ. გ. — რო ყ ვ ა, ილია ჭავჭავაძე (ბიოგრაფიული ნარკვევი); ი. ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე, ტ. I, 1951 წ., გვ. XVII.

ზურგს უკან მოურიდებელმა, დაუმსახურებელმა, უმადურმა მითქმა-მოთქმამ ამ წერილით ნ. ნიკოლაძე, ერთგვარი უკმაყოფილო, ნაწყენი მიმართავს ქართველ მკითხველ საზოგადოებას, რომ ის სტოვებს, შორდება მას, ვინაიდან მან სიმართლით არა თუ ვერ შეაფასა, ვერ გაიგო მისი კეთილი ზრახვა-მოქმედებანი.

ილია იმ დროს საბანკო საქმეების გამო მოსკოვ-პეტერბურგს იმყოფებოდა. ნიკოლაძის ღია წერილით შეშფოთებული ილია ნ. ნიკოლაძისადმი თავის წერილს პ. უმიკაშვილს უგზავნის და სთხოვს ადრესატს საჩქაროდ გადასცეს.

აი, ილიას ეს მეტად საგულისხმიერო წერილი, რომელსაც ეპოქალური ხასიათი აქვს.

„ძმაო ნიკო! წავიკითხე შენი გამოსალმება, — წავიკითხე, მაგრამ წაკითხული აქამდისაც არა მჯერა. ნუთუ მართლა შენ დასწერე ის, რასაც შენი არ უსახელო სახელი აწერია ქვეშ? ნუთუ მართლა შეუშინდი ქიალუებს და იმათს ბზუილზე გაფრთხი? მე იმდენად შენ პატივს გცემ, რომ იმის დაჯერება არ მინდა, რასაც შენ ეგრე გაცხარებით გვაჯერებ. არ დავიჯერებ, რომ შენისთანა საიმედო კაცი მაგისთანა სულმოკლეობამ დაიბრიყვოს“.

და ამ დაუჯერებლობას რომ უფრო ღრმა, შთამაგონებელი ძალა მისცეს, ილია, მისთვის ჩვეულებრივი გონივრულობით, ნ. ნიკოლაძის წერილის დაწერის მიზეზს შემდეგნაირად ხსნის: „მე მგონია, — განაგრძობს ის, — რომ ეგ ფელეტონი წუთიერი მღელვარების შედეგია და არა დამჯდარი გონების დასკვნა“. და რომ ეს არ არის დიდი ცოდვა და შესაძლებელია ბუნებრივიცაა, ილია ამ გარემოებას ასე გახსნის: „წუთიერი მღელვარებით გატაცება შენისთანა მღელვარე კაცისთვისაა. მართო ამით თუ გავამართლებ შენს ფელეტონს“¹.

ამის შემდეგ ამ წერილში ილია დიდი საზოგადოებრივი ჩაწვდომით იშვიათ მახვილ და სწორ დახასიათებას იძლევა ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების, განსაკუთრებით ჩვენი საზოგადოების ჩამორჩენილი ნაწილის და მასთან ნიკო ნიკოლაძის მნიშვნელობის, მისი ადგილის — პოზიციის გარკვევა-შეფასება ახალი თაობის აქტიურ-მოქმედ მოღვაწეთა ე. წ. თერგდალეულთა შორის.

ილია მეგობრული საყვედურით ომახიანად შესძახებს ამ შემთხვევაში წინდაუხედავად აჩქარებულს, საჭირო და სასარგებლო თანამებრძოლს: „ვის ესალმები და რას ესალმები? სად მიდიხარ, სად? იქაო, ამბობს შენი ფელეტონი, საცა უკეთესი ცხოვრებააო... მანდ საკვირველი ის არის, რომ შენისთანა კაცი ბრძოლას ექცევა და თბილ ოთახში აპირებს გადაგორ-გადმოგორებას. მერე იცი, რა კბილი ჩავარდება იმ რაზმს, რომელშიაც შენ ფალავნად გვეგულებოდი, ყველას — ვინც კი შენი თანაზიარი იყო. ჯერ რიგიანი ბრძოლაც არ გამართულა და შენ კი ეხლავე გინდა თავს უშველო. ეგ ვერაფერი ძალგულოვნობაა“².

ილ. ჭავჭავაძე ნ. ნიკოლაძეს, როგორც საიმედო, საყვარელ და საჭირო-სასარგებლო თანამოკალმე-თანამოღვაწეს, ჩამწვდომი კილოთი მოაგონებს და გაუხსავს, რა მოვალეობისა და პასუხისმგებლობის შეგნებით დაიწყეს მათ მოღვაწეობა სამწერლო და სამოღვაწეო ასპარეზზე, რა მოვალეობა აკისრია თანამედროვე ცხოვრების მძიმე და მოუწყობელ, უმსგავს პირობებში ნამდვილ კაცს, საზოგადო მოღვაწეს და ასე განაგრძობს შეგონებას: „განა წინადვე არ

¹ ილ. ჭავჭავაძე, წერილი ნ. ნიკოლაძისადმი, 1873 წ., ტ. 8, გვ. 44, 1961 წ.

² იქვე.

იცოდი, მაგ გზაზე, რომელსაც შენ დაადეგ, ათასი ვაი-ვაგლაზი, ბეზღი, ლანძღვა და თრევა დაგზვდებოდა ჯილდოდ შენის შრომისა და მოღვაწეობისა? ეგ ამბავი არ ახალია, ძველია. ვითომ რად გიკვირს, რომ მოსალოდნელი მოვიდა, რად არ გიხარია, რომ იმდენი ძალა გქონია, რომ მკვდრებიც კი ააყაყანე — მეტი რა გინდა?... პირმოთნეობაში ნუ ჩამომართმევ — და შენ პატივსა გცემდი, როგორც ნიჭიანს. რიგიანს. გამბედავს და დაუშრომელს მოღვაწესა, როგორც კაცსა, რომელზედაც კაცური კაცის თვალი იმედით შეჩერდება... რომლის გულშიაც კაცი, თუ მონახავს, მადანს იბოვის... და რომელთანაც დამეგობრება და ერთად უღელში შებმა სახარბიელოა¹. მართლაც, აქ მშვენიერად. შეკუმშულად და დახვეწილად მოცემული ნიკო ნიკოლაძის დახასიათება, როგორც ეპოქისათვის საჭირო და დიდი ფიგურა — საზოგადო მოღვაწისა, რომელიც, უდავოდ, ნიკო ნიკოლაძეს XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ეჭირა.

ილიამ დაახასიათა რა ნიკო ნიკოლაძე, როგორც „მდულარე კაცი“, ე. ი. კეთილშობილი, აქტიური მოქმედი მოქალაქის ბუნების მქონე, მიუთითა რა საზოგადოებრივ სიღუბეებზე და მოაგონა რა მოღვაწის როგორი მოვალეობის შეგნებით გამოვიდნენ ისინი სამოღვაწეო ასპარეზზე, თხოვნითა თუ მეგობრული მტკიცე მოთხოვნით მიმართავს ნიკო ნიკოლაძეს: „ამის გამო აი რასა გთხოვ... დარჩი მაგ უბედურ ქვეყანაში; სამარცხვინოდ ბოლოს ნუ მოუღებ მას, რაც ეგრე რიგიანად შენ თვითონ დაიწყე. დარჩი და იშრომე, — და მხოლოდ ის გქონდეს ხსოვნაში, რომ მარტო უბედურთ უნდა შველა და არავის სხვასა; კვლავ მოჰკიდე ხელი შენს პატიოსან საქმეს და შენ, ჩვენს მოძმეს, ცოტაოდნავ წაბარბაცებულს, გაპატიებთ წუთიერ სისუსტეს და სულმოკლეობას და თვით შეურაცხყოფელ ფელეტონს დავიწყებას მივცემთ. თუ ამას არ იქმ, მაშინ გეტყვით: ეჰ, ქარის მოტანილი ყოფილხარ და დეე, ქარმავე წაგიღოს; გეტყვით ამას, მაგრამ გულში კი ერთი ძარღვი ჩაგვწყდება“².

ილია ჭავჭავაძის ეს წერილი მშვენიერად, დაკვირვებული მკითხველის გულში ჩაწვდომით გვიხსნის 60—70-იანი წლების ქართველი მოწინავე საზოგადოების საუკეთესო წარმომადგენლების გულისტკივილს და ვითარებას. ეს წერილი შთამაგონებლად გვაგრძნობინებს ამ თაობის სანუკვარ სურვილს, ყველა და ყველაფერი გასინჯოს და შეაფასოს მხოლოდ ქვეყნის გაჯანსაღება-წინმსვლელობის თვალსაზრისით. ამ პოზიციიდან ისინი არაფერსა და არავის ერიდებოდნენ, თავგამოდებით ფაფარაყრილ ვეფხვსავით იბრძოდნენ, გასაკიცხს კიცხავდნენ, დასათრგუნს — სთრგუნავდნენ, მოსაწონს — იწონებდნენ. ბრძოლის პირობებში მომეტებული სურვილებით გატაცებულნი, ბუნებრივია, უკიდურესობაშიაც ვარდებოდნენ, ერთმანეთსაც არ ინდობდნენ, აკრიტიკებდნენ, მაგრამ, როგორც ზევითაც აღვნიშნეთ, მათ სასახლოდ უნდა ითქვას, რომ საკითხი როცა საერთო საქვეყნო ინტერესებს ეხებოდა, პირადს გამუდმებით საზოგადოებრივს უმორჩილებდნენ, ჭეშმარიტებას არა ღალატობდნენ, იწოდნენ „ვით სანთელი“, როგორც აკაკიმ სთქვა.

ასეთია ილიას აღნიშნული წერილის არსი და მიზანდასახულობა, ასეთია

¹ ილ. ჭავჭავაძე, წერილი ნ. ნიკოლაძისადმი, 1873 წ., ტ. 8, გვ. 46.

² იქვე, გვ. 45.

ნიკო ნიკოლაძის მხატვრული კრიტიკა, ასეთია მათი ურთიერთდამოკიდებულება თუ შეფასება.

*

* *

ნიკო ნიკოლაძის ნიჭი და მოღვაწეობა მრავალწახნაგოვანია და თვალსაჩინო: იგი ნიჭიერი და ფართო ჰორიზონტის პუბლიცისტი, ასეთივე კრიტიკოსი, ჟურნალისტ-რედაქტორი, ფინანსისტი, პოლიტიკური მოღვაწე. პოლიტიკური პამფლეტისტი, გონიერი, შორსმჭვრეტელი ნაყოფიერი საზოგადო მოღვაწე. ალღოიანი ორგანიზატორია სხვადასხვა სასარგებლო პრაქტიკულ-კულტურული წამოწყებებისა; მისი მოღვაწეობა ენციკლოპედიურია. ამჯერად, ჩვენი მიზანია მისი მოღვაწეობიდან მხოლოდ ერთი საკითხი განვიხილოთ — ილია ჭავჭავაძე, როგორც ლიტერატორი, ნიკო ნიკოლაძის კრიტიკის შუქზე.

ნიკო ნიკოლაძე, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, ილია ჭავჭავაძის თანამედროვე, თანამგზავრი-თანამოკალმეა. იგი ილია ჭავჭავაძის მოღვაწეობის თანდათანობითი გაშლისა და მისი საზოგადოებაზე გავლენის მოხდენის უშუალო-უახლოესი მოწამეა.

ნიკო ნიკოლაძე 60-იანი წლებიდან მოყოლებული მთელი XIX საუკუნის მეორე ნახევრის მანძილზე თავის კალამს გაბედულად, ნაყოფიერად და მკვირცხლად ამოქმედებდა არა მარტო ქართული ცხოვრებისა და ლიტერატურის განხილვა-შეფასებაში, არამედ რუსულსა და უცხოურშიც.

ცნობილია, ნ. ნიკოლაძე, იღებს რა განათლებას რუსეთში, პეტერბურგის უნივერსიტეტში, მჭიდროდაა დაკავშირებული რუსეთის მოწინავე საზოგადოებასთან, მის ლიტერატურასა და აზროვნებასთან, მის აზრთა მფლობელ ნ. გ. ჩერნიშევსკისთან. შემდეგში იგი მიდის დასავლეთ ევროპაში, იქ უახლოვდება ა. გერცენს, ნ. ოგარევს, ხდება „Колокол“-ის თანამშრომელი — იღებს ფართო განათლებას, რამაც მისი შემოქმედებითი ნიჭი და უნარი ასე შეავსო, გაამაზვილა და დახვეწა, მისი ცოდნა გამრავალფეროვანა, მისი კრიტიკული ნიჭიც, მისი მუდამ მოქმედი, მართებული მიმართულებისა და მოღვაწეობის გზის მაძიებელი „მღუღარე“ ბუნებაც დახვეწა.

ამ ძიებაში ნ. ნიკოლაძე ერთ-ერთ ძირითად დამხმარე საშუალებად სთვლიდა ლიტერატურას, როგორც მკითხველი მასისადმი ცოდნის და საღი განწყობილების მიმართულების მიმცემ ძლიერ წყაროს, იგი დიდ მნიშვნელობას აძლევდა აგრეთვე ლიტერატურულ კრიტიკას, როგორც დამხმარე აქტიურ ძალას. ლიტერატურულ ნაწარმოებში მრავლად ჩაქსოვილი აზრების, ცხოვრების მოვლენების სწორი გაგება-აზნის შემფასებელს, ასეთი კრიტიკული ნიჭით ნ. ნიკოლაძე უზვად იყო დაჯილდოებული. ნ. ნიკოლაძეს კარგად ესმოდა თავისი ნიჭიერი კრიტიკოსის თანამოკალმის ილ. ჭავჭავაძის ბრძნული თქმა — „რაც ცხავია ზვავისათვის, ისიც კრიტიკაა ლიტერატურისათვის“¹.

70-იანი წლების მიწურულში ქართულ ლიტერატურასა და კულტურულ ცხოვრებას კარგად გაცნობილი ნ. ნიკოლაძე გაზ. „Оნიონ“-ში გაბედულად და მოურიდებლად წერს: „ჩვენ კრიტიკა არა გვაქვს... ადვილი გასაგებია, რომ

¹ ილ. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. III.

კრიტიკის უქონლობა, სერიოზული, ფილოსოფიური კრიტიკისა, ვინაიდან გზისა და მისი გაგრძელების, მორიგი ამოცანების სარწმუნოდ დაჭამების შანსების, ქართულ ლიტერატურაზე მეტად არახელსაყრელ გავლენას ახდენს¹. ნ. ნიკოლაძე ამ წერილში სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ ჩვენი მწერლების ნაშრომ-ნაფიქრალს არავინ აერთებს ერთ მთლიან ფოკუსში, არავინ არ გამოჰყოფს მწერალთა შემოქმედების მთავარ ნიშნებს, რათა მათი შემწეობით თანამედროვე ცხოვრების შესახებ გამოიტანოს — ჩვენში არ არის გარკვეული შემაერთებელი დასაბამი, საერთო ხაზი. აქედან ბუნებრივია გონივრულად არ არის ასხნილი — განმარტებული ლიტერატურული მიმართულებაც. ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, აქ ამ მიმართულებით, მხოლოდ შემთხვევითი დაქუცმაცებული მუშაობაა, საიდანაც იშვიათად რომ ვინმემ სარგებლობა მიიღოს. ქართული ლიტერატურისათვის ყველაზე დიდ ნაკლად ნ. ნიკოლაძეს ის გარემოება მიაჩნია, რომ სერიოზული კრიტიკა ჩვენში ლიტერატურის საერთო მიმართულებას არასოდეს არ შექნებია.

ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს, რომ ამ მიმართულებით ჩვენში მხოლოდ ერთხელ იყო ცდა, როდესაც ილ. ჭავჭავაძემ 1861 წელს ჟურნ. „ცისკარში“ მოათავსა „პამფლეტი მაშინდელ მოღვაწეთა მიმართ“ (იგულისხმება ილ. ჭავჭავაძის წერილი „ორიოდე სიტყვა თვ. რ. შ. ერისთავის მიერ კოზლოვის „შეშლილის“ თარგმანზედ — მ. ზ.). „ეს პამფლეტი, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ჰკლავდა წვრილმანს. მწერალთა ენას, მათ განუვითარებლობას, მათ ზრუნვას მარხვებისა და დღესასწაულების შესახებ და ა. შ. მაგრამ ყველას ახსოვს, რომ ბეჭდვის საერთო მიმართულების საკითხის ამ სუსტმა შენებამაც, რა დაუფასებელი სარგებლობა მოუტანა ქართულ ლიტერატურას. ასტყდა კიჟინა: ილ. ჭავჭავაძეს ლანძღავდნენ, სახელს უტეხდნენ, ღმერთმა უწყის, მის შესახებ რას სწერდნენ და ბეჭდავდნენ. მიუხედავად ამისა ქართული ლიტერატურის ძველი მიმართულება ძირშივე შეიქმნა გადატეხილი და შეიცვალა უფრო ახალით, უფრო ზელ-შემწყობით, უფრო სასიცოცხლოთი. ამ ცდის გარდა, ვამბობ, ქართულ ლიტერატურაში ჯერ კიდევ არც ერთხელ არ იყო ცდა მის საერთო მიმართულების საფუძვლებსა და ხასიათში კოიტაკული გარკვევისა“².

გასაგებია ნ. ნიკოლაძის ამგვარი კრიტიკული შეტევა. აქ ნ. ნიკოლაძე შესანიშნავად უსვამს ხაზს ილ. ჭავჭავაძის კრიტიკული მოღვაწეობის დიდ მნიშვნელობას, როგორც საღი მიმართულების მიცემის — საჭირობოროტო საკითხების თუ მოვლენების გაბედული, გონივრული პერსპექტიული გაშლის თვალსაზრისით, ისე თვითონ ამ კრიტიკის ღირსებათა თვალსაზრისითაც. თუმცა კი უნდა აღინიშნოს, რომ იმ დროისათვის — 1861 წ. ილ. ჭავჭავაძის ხსენებული წერილი არ იყო „სუსტი შენება“. ჩვენი მწერლობისათვის ეს ფრიად სასარგებლო და დროული იყო. კრიტიკა სერიოზულ საფუძვლებზე უნდა დამდგარიყო. ასეთი კრიტიკის არსებობისათვის, ნიკო ნიკოლაძის სამართლიანი აზრით, საჭიროა: ა) კრიტიკოსის ზოგადი ფილოსოფიური განვითარება; ბ) კრიტიკოსის

¹ Н. Николадзе, «Критические беседы — грузинская литература в 1879 году» «Обзор», 1880 г. 18 января, № 394.

² იქვე.

განზოგადების ნიჭი, მისი თანამედროვე აზროვნების მოძრაობის დონეზე უფრო და და მის მიერ ყოველი ჯგუფობრიობისა და პიროვნულობის უარისყოფა. სწორედ ასეთად ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნია ილ. ჭავჭავაძის ხსენებული კრიტიკული წერილი, რომელიც, მისი სამართლიანი აზრით, ქართულ მწერლობაში ახალ, უკეთესობისაკენ მობრუნების ხანას იწყებს.

გაზ. „Обзор“-ის 1880 წლის 4 იანვრის ნომერში ნ. ნიკოლაძე წერდა, რომ 70-იანი წლების მეორე ნახევარში, როდესაც ასე საჭირო შეიქნა საზოგადოებრივი მტკივნეული საკითხების ახსნა-განმარტება, ქართული ლიტერატურა — პრესა არ იყო პოპულარული. ამაში ჩვენი კრიტიკოსი ბრალს დებს გაზეთებს — „ივერიას“, „დროებას“ და მათ ხელმძღვანელებს. — ილ. ჭავჭავაძესა და ს. მესხს.

აღნიშნულ გარემოებას ნ. ნიკოლაძე ასე ხსნის: „ჩემის აზრით, ამ მიუწვდომელი საოცრების მთავარი მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ ქართული ლიტერატურის ახლანდელი წარმომადგენელი — უფ. უფ. ჭავჭავაძე და ს. მესხი თავის დროს ჩამორჩნენ. ისინი ქართველი საზოგადოების თანადროულობის საჭიროებისა და მოთხოვნილებისაგან შორს დგანან. ჩემის შეხედულებით, ამის საუკეთესო დამადასტურებელია თავ. ჭავჭავაძის გამოცემებში სიმრავლე წერილებისა და ბელეტრისტულ ნაწარმოებთა, აქამდე რომ ბატონყმობის წინააღმდეგ იბრძვიან და ჩვენი ცხოვრების საარქივო საკითხებს ეხებიან. უახლოეს დღიურ საარსებო საკითხებს, სამწუხაროდ, იშვიათად რომ გამოცემებში ოდესმე ეხებოდნენ და, თუ ეხებიან, უგერგილი და უვიცი ხელით, „სხვისი ხმით“¹.

70-იანი წლების ქართული ლიტერატურის არაპოპულარობის მეორე მიზეზი, ნ. ნიკოლაძის თქმით, ის არის, რომ იმდროინდელი ხელმძღვანელები, განსაკუთრებით კი ილ. ჭავჭავაძე, ძალიან სცდებიან, რომ ნებაყოფლობით გზას იმოკლებენ თავიანთი ნაწარმოების გავრცელებაში: ეს მწერლები გაურბიან შეეხონ შეძლებულ წოდებათ, მაგალითად, თავადაზნაურთა წარმომადგენლების პრივილეგიებს. რომელთა ეკონომიური ინტერესი ეწინააღმდეგება გლეხობისა; ესენი ფიქრობენ, რომ არ ღირს ამ აწეწილ ინტერესთა — „მიწისმოქმედთა მიწისმფლობელთადმი“ დამოკიდებულების — შებმა. ეს გარემოება ვითომც, ილ. ჭავჭავაძისა და ს. მესხის და სხვათა შეხედულებით, გამოიწვევს თავადაზნაურთა მიერ ლიტერატურისა და კითხვისადმი ზურგის შექცევას.

70-იანი წლების ქართული ლიტერატურის არაპოპულარობის მესამე დაბრკოლებად ნ. ნიკოლაძეს ის გარემოებაც მიაჩნია, რომ ილ. ჭავჭავაძე — ეს „ქართული ლიტერატურის მეთაური“, ღირექტორია ბანკისა. რომელიც თავადაზნაურობას ეკუთვნის. თავადაზნაურთა ინტერესების შენება მათ გაღიზიანებას გამოიწვევს, რაც თვით ილ. ჭავჭავაძისათვის სასარგებლო არ იქნება.

აქ, ამ საგულისხმიერო მოვლენის გარშემო ზოგ რამეს ნ. ნიკოლაძე, რა თქმა უნდა, არასწორად ხსნის. პრესაც და პრესის მოღვაწენიც ხომ განხილულნი და შეფასებულნი უნდა იქნენ ეპოქაში მცხოვრები საზოგადოების, მისი მომზადების დონისა და მისი სასიცოცხლო ინტერესების გათვალისწინების მიხედვით. თუ ამ თვალსაზრისით შევხედავთ, 70-იანი წლების არც ქართული ლიტერატურა და არც მისი მესვეურნი — ილ. ჭავჭავაძე, ს. მესხი და არც ზოგიერთი სხვა ქართ-

¹ გაზ. „Обзор“ 4/1—1880.

ველი მწერალი, არც გაზ. „დროება“ და „ივერია“ ეპოქას ისე ჩამორჩევილი იყვნენ, როგორც ამას ნ. ნიკოლაძე ზემოწერილში გვიხასიათებს. 70-იანი წლების ქართული ლიტერატურისა და პრესის საკითხებია: ყმის საბოლოო განთავისუფლება, განთავისუფლებული გლეხის მოწყობა-დაბინავება, გლეხთა ვალდებულება-გათვითცნობიერება, შრომისა და მშრომელის მდგომარეობა-განთავისუფლება, ახალი უკეთესი ცხოვრებისაკენ ლტოლვა-ძიება, გამათავისუფლებელი მოძრაობისადმი თანაგრძნობა — ხელის შეწყობა; ამ საკითხებს 70-იანი წლების ქართული ლიტერატურაც და მისი მესვეურნიც, განსაკუთრებით ილ. ჭავჭავაძე და ს. მესხი გარემოსა და პირადი შეძლებისდაგვარად აქტიურად აყენებდნენ. და თუ ზოგიერთ შემთხვევაში ეროვნულ-გამანთავისუფლებელი პრობლემის პოპულარიზაციას უფრო მეტი ენერგიითა და მონდომებითაც აღვივებდნენ, ამასაც ეპოქის ხალხის ყოფის გარემოება მოითხოვდა, ეს საკითხიც ეპოქისათვისაც ხომ აქტიური და გადაუდებელი იყო.

არც ქართული ბანკი და მასში ილ. ჭავჭავაძის ღირექტორობა იყო ქართული მწერლობისა და მისი პოპულარობის დამაბრკოლებელი. განა ილ. ჭავჭავაძემ სწორედ 70-იან წლებში ენერგიულად და მოუერიდებლად არ გაშალა ბრძოლა თავდაზნაურობის წინააღმდეგ? განა სწორედ ამ პერიოდში არ გამოვლინდა ილ. ჭავჭავაძის დემოკრატიულ-რევოლუციური მისწრაფებანი არა მარტო ეროვნულ-გამათავისუფლებელი ბრძოლის საკითხებში, არამედ სოციალურშიც? განა 70-იან წლებში არ დასწერა ილ. ჭავჭავაძემ — „ბედნიერი ერი“, „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით?“, „პასუხის პასუხი“, „კიდევ პასუხი“, მესამე ვარიანტი საგრძნობლად გადამუშავებული პოემისა „აჩრდილი“, „ცხოვრება და კანონი“, „1871 წ. 23 მაისი“, „სარჩობელაზედ“ და მრავალი სხვა, განა ეს საკითხები მწვავე საზოგადოებრივი არ იყო ეპოქისათვის არა მარტო ჩვენში, არამედ რუსეთშიც? ცხადია, ილიას ბანკის ღირექტორობა ქართული მწერლობისა და მისი აღორძინების დაბრკოლება არ იყო, ყოველ შემთხვევაში იმ გაგებით, როგორითაც ეს მაშინ ნ. ნიკოლაძეს ეგონა და წერდა. ბანკი, როგორც სამართლიანად ფიქრობდა თვით დიდი ილია, ერთგვარი ხელშემწყობი იყო ქვეყნის კულტურულ-ეკონომიური აღორძინების საქმეში. მაგრამ ამ საკითხის დეტალური გარკვევა ამჯერად ჩვენთვის არაა სავალდებულო, ეს ჩვენი წერილის მიზანდასახულობას არც შეადგენს.

ამჯერად ჩვენ, როგორც ზევითაც აღვნიშნეთ, გვინდა გავარკვიოთ ნ. ნიკოლაძის ლიტერატურული კრიტიკის შუქზე როგორ გამოიყურება ილ. ჭავჭავაძე.

როგორც ირკვევა, ილ. ჭავჭავაძის ლიტერატურული მოღვაწეობის შეფასებას ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და ლიტერატურის განვითარებასთან დაკავშირებით, დიდი ყურადღებით და მართებულად იძლევა. ჯერ კიდევ 1871 წლის გაზ. „დროების“ 26 №-ში ნ. ნიკოლაძე ნ. სკანდელის ფსევდონიმით ათავსებს კორესპონდენციას — „საქართველო“ — ქუთაისის ამბები“. დასახელებულ წერილში ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს, რომ ფაზელს (მ. გურიელს) ქუთაისში მ. ლერმონტოვის „დემონის“ თავისი თარგმანი საჯაროდ წაუკითხავს. კორესპონდენტს მთლიანად თარგმანი, მისი ენა მოსწონს. ფაზელს იქვე წაუკითხავს აგრეთვე თავისი ორიგინალური ლექსებიც, რომლებსაც აგრეთვე ნ. ნიკოლაძეზე კარგი შთაბეჭდილება მოუხდენია.

კორესპონდენციაში ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს ქართველი მწერლებისათვის.

სამწუხაროდ, არაიშვიათად დამახასიათებელ ნაკლს — დაუდევრობას. „გამოვა-
თუ არა ხეირიანი სურათი — ნათქვამია კორესპონდენციაში — გამორჩეულად
თუ არა ნათელი აზრი, იმოქმედებენ თუ არა კაცის გრძნობაზე ამას ჩვენი ლექ-
სების ფაბრიკანტები არ დაეძებენ... გასაკვირველი ისაა, — განაგრძობს
ნ. ნიკოლაძე, — რომ ამ ცოდვაში ხანდახან ისეთი ნიჭიერი მწერლებიც ადგამენ
ფეხს, როგორც აკ. წერეთელია და ფაშელი“, და როგორც ბედნიერ გამონაკ-
ლისს, ნიკოლაძე იქვე კმაყოფილებით შენიშნავს: „ჩვენს ლიტერატურაში ამ
ცოდვაში უმანკო დარჩა მარტო ნ. ბარათაშვილი და ილ. ჭავჭავაძე. და მე
მეტის-მეტი სიამოვნებით ვნიშნავ ფაშელის უკანასკნელი ლექსებიდან, რომ-
იმას ამ ცოდვაში ხელი გაუბანია და ამ მხრით დამახანაგებია ამ უკანასკნელ პო-
ეტებს“¹.

აქ ნ. ნიკოლაძეს მშვენივრად აქვს შენიშნული და გახაზული ილ. ჭავჭავაძის
შემოქმედების ერთ-ერთი სანიმუშოდ დამახასიათებელი თვისება — ნაწარმო-
ების გულმოდგინებითა და ყურადღებით, სრული პასუხისმგებლობით დამუშა-
ვება, რასაც ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად მხატვრული შემოქმედებისათვის სა-
ჭირო, აუცილებელ მოთხოვნად მიიჩნევდა. მართლაც, ილ. ჭავჭავაძე, სანამ
ნაწარმოებს სათანადოდ არ დახვეწდა, სანამ თვითონვე არ დარწმუნდებოდა
მის მხატვრულ-ესთეტიკურ და აზროვნულ ღირებულებაში, არ გამოაქვეყნებდა.
ხოლმე. როგორც ჩანს, ნ. ბარათაშვილსაც, უდავოდ, ასეთივე თვისება ახასია-
თებდა. ნ. ბარათაშვილის ყველა ლექსი, ვარიანტი, პოემა, კერძო წერილების
ჩათვლითაც კი, რაც კი ჩვენამდე მოსულია, მართლაც-და უზადოდაა შესრულე-
ბული.

1873 წლის ჟურნ. „კრებულის“ 1—3 №№-ში ნიკო ნიკოლაძე იმავე ნ. სკან-
დელის ფსევდონიმით ილ. ჭავჭავაძის ლიტერატურული მოღვაწეობის მთლიანი
შეფასების სერიოზულ ცდას გვაძლევს. ეს, ვფიქრობთ, ძირითადად გამოწვეუ-
ლი უნდა იყოს იმით, რომ 1873 წლისათვის ილ. ჭავჭავაძე, როგორც მწერალი-
შემოქმედი საკმარისი სისრულითაა გამოვლინებული. ამ წლისათვის დამთავ-
რებულია ილ. ჭავჭავაძის თითქმის ყველა ლირიკული ლექსი და ეპიკურ ნაწარ-
მოებთა უმეტესი ნაწილი. დაწერილია დრამატული სცენები: „ქართლის დედა“,
„სცენები მომრიგებელ მოსამართლესთან“, „ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრები-
დან“, მესამე რედაქცია პოემისა „აჩრდილი“, მოთხრობები „კაცია აღმდინი?!“,
„გლახის ნაამბობი“, „მგზავრის წერილები“, პოემა-ლექსები: „რა ვაკე-
თეთ, რას ვშვრებოდით“, „ბედნიერი ერი“, პოლემიკური ლექსები: „პასუხის
პასუხი“, „გამოცანები“, „კიდევ გამოცანები“ და სხვ.

ნ. ნიკოლაძემაც, უდავოდ, დროზე საჭიროდ დაინახა ჩვენი ახალი ლიტე-
რატურის მეზაირახტრის მხატვრული შემოქმედების გაანალიზება, გარკვევა მი-
სი და ეპოქის მოთხოვნილებათა პოზიციიდან, რა არის ილ. ჭავჭავაძის შემოქ-
მედებაში დადებითი, მნიშვნელოვანი და რაა ნაკლი.

მკითხველი რომ გარკვეულ მდგომარეობაში ჩააყენოს და თავისი მსჯელო-
ბაც სისწორით მიმართოს, ნ. ნიკოლაძე დასაწყისშივე თავის შეხედულებას გვა-
ცნობს — რა მოთხოვნილებას უნდა აკმაყოფილებდეს მხატვრული ლიტერა-
ტურა და რა მნიშვნელობა აქვს მას სინამდვილეში. „ხელოვნური მწერლობის

¹ გაზ. „Обзор“, 4/1—1880.

დანიშნულება, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — იმაში მდგომარეობს, ხატოს მკითხველ საზოგადოებას ხალხის, საზოგადოების და კერძო პირის ნამდვილი მდგომარეობა, ხასიათი, საჭიროება; დაუხატოს ისე, რომ მკითხველი ამ მდგომარეობის, ხასიათის და საჭიროების ნამდვილ გარემოებას და თვისებებს ხედავდეს, კარგსა და ავს მხარეებს სცნობდეს და თან იმ მიზეზების გაგებაც ჰქონდეს, რომელთაც ესეები დაუბადნია“...¹.

ნ. ნიკოლაძე, სამართლიანად არ კმაყოფილდება ლიტერატურის ამგვარი დანიშნულების მოთხოვნით, რადგანაც მოცემული განმარტება მწერლობის დანიშნულების მხოლოდ ერთ მხარეს იძლევა. ის კარგად გრძნობს, რომ მწერალი — მისი მხატვრული შემოქმედება მართო არსებულის და წარსულის მდგომარეობის სწორ სურათს კი არ უნდა იძლეოდეს, არამედ აგრეთვე მომავალი ცხოვრების ტენდენციების მკაფიოდ მაჩვენებელი უნდა იყოს. ამიტომაც ნ. ნიკოლაძე მხატვრული ნაწარმოების დანიშნულების გაგება-განმარტებას ასე აღრმავებს: „როგორც საზოგადოების ზნეობით ამაღლებისათვის აუცილებლად საჭიროა, რომ მწერლობას უკეთესი ცხოვრების და განწყობილების ნათლად გამოხატული იდეალი ჰქონდეს, იმნაირათვე აუცილებელი საჭიროა, რომ ისევე მწერლობა მკითხველს თანამედროვე ცხოვრების ნამდვილ ძალას, მდგომარეობას და ხასიათს აცნობდეს, რომ კაცმა იცოდეს, ხელში რა იარაღი ექნება და რანაირ მასალასთან ექნება საქმე; რანაირ განვითარებაში დასჭირდება შრომა და რანაირი შემთხვევა და დაბრკოლება დახვდება გზაზე, რა ხასიათის წინააღმდეგობა აუტყდება და რამსიდიდე ღონისა და ენერგიის ხმარება დასჭირდება“².

ადვილი მისახვედრია, რომ ნ. ნიკოლაძის მხატვრული მწერლობის დანიშნულების გაგება და ესთეტიკური შეხედულება იმავე უტილიტარულ საფუძველზეა გაშლილი, როგორზედაც ჩვენი მესამოციანელებისა საერთოდ და კერძოდ ილ. ჭავჭავაძისაც. ისინი ხომ ერთობ რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატი მწერლების — ჩერნიშევსკი-დობროლიუბოვის მიმართულებაში არიან გამოშუშულები; მათი უტილიტარული შეხედულებანი ხელოვნებაზე ჩვენი მესამოციანელებისთვისაც — ილ. ჭავჭავაძის, აკ. წერეთლის, ნ. ნიკოლაძის, გ. წერეთლისა და სხვა მრავალთათვისაც მისაღები და სახელმძღვანელო იყო. ცხადია, ნ. ნიკოლაძე გამოთქმული აზრით ასაბუთებს და ამართლებს ჩვენს ლიტერატურაში ილ. ჭავჭავაძის მიერ კრიტიკული რეალიზმის მიმართულების განმტკიცებას. სკოლად ჩამოყალიბებას.

ნ. ნიკოლაძე მართებულად აფასებს, რომ ძირითადად ქართული და რუსული ლიტერატურის იდეალები XIX საუკუნის მეორე ნახევარშიც საერთოდ, ერთგვარია, მაგრამ, თვითონვე ამ თავის დებულებას იქვე შეასწორებს, თუმცა არა სისრულით. ის კარგად გრძნობს, რომ ცალ-ცალკე ამ ორი ქვეყნის ცხოვრებას თავისებურებაც ახასიათებს, ამიტომ, როგორც ერთი ქვეყნის — რუსეთის, ისე მეორესი — საქართველოს მესვეურთა მისწრაფებებში დიდი განსხვავებაა. „პრაქტიკულად, — წერს ნ. ნიკოლაძე — გასაჭირი და მისწრაფებანი ქართველი მოსახლეობისა, რომელთა უარყოფა ქართულ ლიტერატურას არ

¹ ნ. ნიკოლაძე, „გლახის ნაამბობი“, მოთხრობა ილ. ჭავჭავაძისა“, ჟურნ. „კრებული“, №№ 1—3, 1873 წ.

² იქვე.

შეუძლია, თუ ის თავის გავლენას ხალხზე აფასებს, — გაცილებით ისეთი არაა, როგორც გასაჭირი და მისწრაფებანი რუსი საზოგადოებისა“¹.

ნ. ნიკოლაძე იმაშიც მართალია, რომ როგორც რუსულ, ისე ქართულ ლიტერატურას ჰქონდათ მრავალი საერთო მტკივნეული საკითხი და ერთი მათგანი ძირითადი იყო — გლეხის კაცად ცნობის, მისი განთავისუფლების საკითხი. „რუსულ ლიტერატურას, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — უნდა გამოეხატა გლეხი მისი დღითი-დღიური საჭიროებით, მისი სიცოცხლისაგან გათელილი ხასიათით, მისი გარემოებისაგან გაბინძურებული მდგომარეობით, მისი დამდორებული, უღონო და უპატრონო ცხოვრებით... უნდა ეჩვენებინა, რომ... ძალადობას, სიღარიბეს, უმეცრებას, განათლებული წოდებისაგან მიტოვებას ეს ღვთისაგან გაჩენილი ჩვენი მსგავსი და ტოლი ადამიანი დაუმდაბლებია, გაუბინძურებია... თითქმის პირუტყვად უქცევია“².

აი ამ აღნიშნული დებულების პოზიციებიდან ნ. ნიკოლაძე იხილავს და აფასებს ილ. ჭავჭავაძის მხატვრულ შემოქმედებას. პირველ რიგში კრიტიკოსი ილ. ჭავჭავაძის შემოქმედების უდიდეს ღირსებად სთვლის მათში მოცემულ რეალურ სინამდვილეს — ილ. ჭავჭავაძეში იგი ხედავს მხატვრული რეალისტური მიმართულებისათვის მეტბოძოსა და დამამკვიდრებელს ქართულ ლიტერატურაში. იგი კმაყოფილებით წერს: „კაცია ადამიანში?!“ გამოჩენილი საგანი სწორედ ისეა აწერილი, როგორც ნამდვილ ცხოვრებაში არსებობს, და დაფასებულია პირდაპირი სჯით კი არა, სურათების ოსტატური შეზავებით და ერთმანეთზე გადაბმით. „გლეხების განთავისუფლების სცენები“, ერთი მხრით, ამნაირივე ხელოვნური მწერლობის მოთხოვნილებას აკმაყოფილებენ და ჩინებულადაც აკმაყოფილებენ და, მეორე მხრით, თანამედროვე ცხოვრების საჭიროებას, საზოგადო საქმეს და საყოველთაო კითხვას პასუხს აძლევენ, სჯიან აგრეთვე ოსტატურად და სურათების ძალით. ჭავჭავაძის ლექსები და „მგზავრის წერილები“ ხომ ჩინებულად იმ დანიშნულებას ეთანხმებიან, რომელიც მწერლობის წუთიერ საჭირო და გავლენიან ნაწილს შეადგენს. მისი ლექსების გრძნობა და მისი სარკაზმის ძლიერება ამათში მეტის-მეტად სანუგეშო გავლენას წარმოადგენენ“³.

მისცა რა ილ. ჭავჭავაძეს და მის მხატვრულ შემოქმედებას ამგვარი, სრულიად მართებული დახასიათება, რითაც გაარკვია მისი ადგილი ქართული ლიტერატურის განვითარებაში, ნ. ნიკოლაძე გადადის მისი ცალკეული მხატვრული ნაწარმოების „გლახის ნამბობის“ გარჩევა-შეფასებაზე.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ილ. ჭავჭავაძის „გლახის ნამბობზე“ რუსი მწერლების — გრიგოროვიჩის, პისემსკის, ტურგენევის, მარკო-ვოვჩოკის და სხვათა — გავლენას აქვს ადგილი. კრიტიკოსის არაუმართებულო აზრით, ეს რუსი მწერლები არ იყვნენ სავსებით განთავისუფლებული სანტიმენტალური ლიტერატურული მიმართულებისაგან; გლეხკაცობას ხატავდნენ არა ნამდვილ ცხოვრებისეულს, არანედ თითქმის საკუთარ თავს, გლეხის ფარაჯაში შემოსილს,

¹ Н. Николадзе, На праздники, газ. «Новое обозрение», 1888 г., 29 мая.

² ნ. ნიკოლაძე, „გლახის ნამბობი“, მოთხრობა ილ. ჭავჭავაძისა, ჟურნ. „კრებული“ № 1873 წ., № 1—3.

³ იქვე.

რადგანაც მათ გლუხკაცი არ ენახათ, არ იცნობდნენ; მათ გლუხკაცი გააჩნდათ და პყავდათ პეტერბურგის კაბინეტში. ისინი ასე ფიქრობდნენ—ვინაიდან „გლუხკაცი“ აღმიაწია, ამიტომ იმასაც ჩვენისთანა გული და გრძნობები უნდა ჰქონდესო. „ამის გამო, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — გლუხის პირით იმათ თხზულებებში ხშირად ისეთი სიტყვები და აზრები გამოითქმოდა, რომელთაც გლუხკაცი არ იცნობს და არ ხმარობს... ნამდვილი... გლუხის მაგივრად... იდგა ნასწავლი კაცი გლუხის სამოსელში, რომელიც... წიგნიდან ამოკითხულ ბაირონისა და შილერის ფრაზებს ამბობდა და გამოთქვამდა“¹.

ნ. ნიკოლაძის შენიშვნით, ილ. ჭავჭავაძის „გლახის ნამბობს“ ეს ნაკლი დაჰკრავს (მას ძირითადად მხედველობაში აქვს გლუხი გაბროს სახე), მაგრამ გათვალისწინებული აქვს რა, რომ ილ. ჭავჭავაძეს არ ახასიათებს მიბაძვით წერა, ეს სანტიმენტალური სტილი, კრიტიკოსის მართებული გაგებით. მასში შენელებულია.

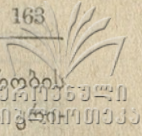
ნ. ნიკოლაძე ამ გარემოებას კარგი მიხვედრით ასე ხსნის: „ილ. ჭავჭავაძეს უგრძნია ეს ნაკლოვანება და მის „გლუხის“—ნასწავლ ენას, მის გრძნობიერ და პოეტურ სურათებს და ფიქრებს მკითხველს იმით ავიწყებინებს, რომ ამ გლახას სიყრმიდანვე ერთ კეთილმოქმედს ღვდელს შეჰყრის, რომელიც იმას წერაკითხვას ასწავლის, გრძნობისა და პატიოსნების ძალას აგრძნობინებს, „ვეფხისტყაოსანს“ აკითხებს, აყვარებს, აგებინებს და გზას უჩვენებს“². ასეთს პირობებში აღზრდილ კაცში, ნ. ნიკოლაძის სწორი შეხედულებით, „ნასწავლი“ კაცის ლაპარაკი და გრძნობიერება „ადვილი წარმოსადგენი და გასაგებია“.

გარდა ნ. ნიკოლაძის მიერ აღნიშნული ილ. ჭავჭავაძის მიერ გამოყენებული ხერხისა თუ გარემოებისა, რომელშიც გლუხი გაბროს ჩაყენებული გონიერ-იდუბურ მღვდელთან შეხვედრითა და ურთიერთობით, რამაც გაბროსზე კეთილი გავლენა მოახდინა, აგრეთვე შეიძლება ილიას პოეტური ალღოს სასარგებლოდ შემდეგიც ითქვას. „ვეფხისტყაოსანი“ და მასში გაშლილი ჰუმანური მსოფლმხედველობა ხელმისაწვდომი იყო არა მარტო ჩვენი პრივილეგიური წოდებისათვის, არამედ ისევე ჩვენი გლეხობისათვის, რომელიც დიდის გატაცებით ეწაფებოდა მას და რომელმაც ხალხური „ვეფხისტყაოსანიც“ შექმნა. ამას გარდა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ჰუმანიზმი, ადამიანთა ურთიერთდამოკიდებულების კეთილად მოწყობა-განმტკიცებისათვის, რაც საფუძვლად უძევს ილ. ჭავჭავაძის „გლახის ნამბობს“ მთლიანად და კერძოდ გაბროს მსოფლგაგებას — ეს სრულიად ბუნებრივია ჩვენი გლუხის ყოველდღიური ცხოვრებისათვის, ვინაიდან ყველა ეს საკითხი თუ მოტივი მაქსიმალურად ჟღნთავს ჩვენს ხალხურ პოეზიას, რომელსაც ჰქმნიდა ჩვენი გლუხი თავისი პირადი დაკვირვების საფუძველზე და რომელზედაც ის გამუდმებით ხარბად იზრდებოდა.

„გლახის ნამბობში“, გარდა აღნიშნული კარგად მოფიქრებული ხერხისა, ნიკოლაძეს აგრეთვე იზიდავს — „გლახის ნამბობის“ მრავალი დადებითი მხარე — მშვენიერი ყოფითი თუ პეიზაჟური სურათები, ენა, შედარებები; იგაგებები, ანდაზები, მარჯვედ, მოკლედ გამოთქმული დაკვირვებები, მოთხრობაში დიდი ნიჭიერებით, მიმზიდველად ჩაქსოვილი. მაგრამ მიუხედავად ამისა, კრი-

¹ ნ. ნიკოლაძე, „გლახის ნამბობი“, მოთხრობა ილ. ჭავჭავაძისა, ჟურნ. „კრებული“, 1873 წ., №№ 1—3.

ტიკოსის მტკიცებით, ნაწარმოები მკითხველში მაინც სტოვებს ხელოვნურობის შთაბეჭდილებას: „მკითხველს ის აზრი აქვს თავში, — გვეუბნება ჩვენი კრიტიკოსი, — რომ... ეს ამბავი „შეკეთებული“, შეფერილი, განგებ გასუფთავებული და გალამაზებულიაო, ის ნამდვილ ცხოვრებას არ ეთანხმებაო“¹.

მიუხედავად ნ. ნიკოლაძის მიერ აღნიშნული ნაკლისა რაც, უნდა ითქვას, ნაწილობრივ მაინც არაა სრულიად სიმართლეს მოკლებული, და ნიჭიერადაც გაანალიზებული, ნ. ნიკოლაძისავე მართებული შეხედულებითა და თქმით, ილ. ჭავჭავაძის „გლახის ნამბობში“ „ხელოვნების ბევრ მარგალიტს შევეყრებით... თუნდაც იმ ადგილს მოვიყვანოთ, სადაც ღვდელი პეტრეს სწავლისა და ცოდნის სარგებლობასა და საჭიროებას უხსნის გასაგები, უბრალო და გონიერი ენით, ჩინებული მაგალითებით და შედარებებით“.

თავის წერილში ნ. ნიკოლაძეს მოჰყავს მოთხრობიდან რამდენიმე ნიმუში, მართლაც, მხატვრულობის მხრივ შედეგრი, და აღფრთოვანებული ბოლოს კმაყოფილებით დაასკვნის: „ყველა ამისთანა ჩინებული ადგილების ამოწერას თუ მოვინდომებთ, ნახევარი მოთხრობა თუ არა, მესამედი მაინც უნდა ამოვწეროთ“.

გარდა აღნიშნული ღირსებებისა, ნ. ნიკოლაძე საღი კრიტიკული და საზოგადოებრივი აზრითი ილ. ჭავჭავაძის როგორც მოთხრობა „გლახის ნამბობში“, ისე მთლიანად მის მხატვრულ შემოქმედებაში განსაკუთრებით შენიშნავს ნაწარმოების დამახასიათებელ და წამყვან დიდ ღირსებას — დემოკრატიზმს, მაღალ ჰუმანიზმს, რაც სინამდვილეში ასე მძლავრად ჟღერდა ჩვენი დიდი ჰუმანიტი მწერლის მთლიან შემოქმედებით პროდუქციას, რაც აგრეთვე ეპოქის ძირითადი და არსებითი მოთხოვნილება იყო.

ნ. ნიკოლაძე მოწონების ტონით წერს: ილ. ჭავჭავაძე მთლიანად თავის შემოქმედებაში, „როგორც „გლახის ნამბობში“, ჩვენი ნიჭიერი პოეტი... გამოდის შესანიშნავ მწერლად და გრძნობით სავსე პოეტად, რომელსაც პატიოსანი თანაგრძნობა უღვივის გულში ყველასადმი, რაც ჩვენ უხეირო ცხოვრებას დაუჩაგრავს ან ობლად დაუტოვებია და მაღალი ლტოლვილება აქვს ყველაფრისადმი, რაც კაცის გულს აკეთილშობილებს, რაც საზოგადოებას ამაღლებს, რაც ხალხს აბედნიერებს და მამულს სარგებლობას აძლევს ან უკეთეს მომავალს უშვადებს“².

უნდა ითქვას, ნ. ნიკოლაძე პირველია, რომელმაც ილ. ჭავჭავაძის მთლიანი მხატვრული შემოქმედების მთავარი ხაზები სისწორით გაიგო და მისი მაღალი და მართებული შეფასებაც მოგვცა.

ნ. ნიკოლაძეს ილ. ჭავჭავაძის შემოქმედების არა მარტო პროზა მოსწონს არამედ, აგრეთვე, ასევე მოსწონს მისი პოეზია — ლექსებიც, რაც ზოგიერთი ლიტერატორის მიერ დაწუნებული იყო და ჩვენს პერიოდულ გამოცემაში აღბეჭდილი. ნ. ნიკოლაძე 1872 წლის ეურნ. „კრებულის“ X—XI—XII—№-ში მოთავსებულ წერილში „ჩვენი მწერლობა“ (კრიტიკული მიმოხილვა)“, მაღალ შეფასებას აძლევს რა ილ. ჭავჭავაძის შემოქმედებას, მისი რედაქტორობით

¹ ნ. ნიკოლაძე, „გლახის ნამბობი“, მოთხრობა ილ. ჭავჭავაძისა, ეურნ. „კრებული“, 1873 წ., №№ 1—3.

² იქვე.

ყოფილ ჟურნ. „საქართველოს მოამბეს“ და მის ბრძოლას ჟურნ. „ცისკარის“ მწარედ აკრიტიკებს ჟურნ. „ცისკარის“ თანამშრომელს ანტ. ფურცელაძეს, რომელიც, ნიკოლაძის თქმით, „საქართველოს მოამბეზე“ არამართებულ მტრულ აზრებს ავრცელებდა“, ნიმუშისათვის მოჰყავს ანტ. ფურცელაძის არა მართებულად მიჩნეული სიტყვები: „ჭავჭავაძის ლექსები კი ოფლის ღვრაა, მათში ცრუ, მოგონილი გრძნობის მეტი არაფერია, მისი „მუშა“... „გუთნის დედა“ უხეირო ლექსია“ და სხვ.“.

ნ. ნიკოლაძე ქართული კრიტიკის დაბალ დონეს მწუხარებით რომ აღნიშნავდა და მოუხრიდებლად უეჭოვნებდა ძველ თაობას — „კრიტიკა არ გვაქვსო“, თითქმის ჟურნალ „ცისკარის“ და მის თანამშრომელს ანტ. ფურცელაძეს იმაშიც ბრალს სდებდა, რომ ისინი მკითხველს ილ. ჭავჭავაძის ლექსების უმართებულო შეფასებას აძლევდნენ. ამ საკითხს ნ. ნიკოლაძე შემდეგში უბრუნდება.

ილიას შემოქმედების 1873 წლის აღნიშნულ განხილვაში ნ. ნიკოლაძე წერდა: „ესლანდელ მის (ილ. ჭავჭავაძის — მ. ზ.) ლექსებში, საზოგადოდ.. სჩანს ჩვენი ხალხის ენა, ხელოვნური სიტყვის თლილობა, სურათის უბრალოება და თან ნამდვილი გრძნობის შეუფერავი და მაინც ლაზათიანი გამოთქმა“.

ნიკო ნიკოლაძე ილიას ლექსების ღრმა, სერიოზულ და სწორ დასაბუთებას გვაძლევს: „ეტყობა ილ. ჭავჭავაძეს ჩვენი ხალხის პოეზიისათვის ყური უთხოვებია, მის ხასიათს ვაცნობია, მისი სულით აღვსილი, ჩვენი ხალხის ენა, მოაზრების კილო, აზრისა და გრძნობის გამოხატულება კარგადა და საფუძვლიანად დაუნახავს და შეუსწავლია“. ამკარაა, ნ. ნიკოლაძეს კარგად უგრძნობია და მკაფიოდაც გაუგია ილ. ჭავჭავაძის შემოქმედების ხალხური საფუძველი, რაც, უდავოდ, დასაფასებელია მწერლის შემოქმედებაში.

ნ. ნიკოლაძე ამ თავის გრძნობა-გაგებას მკაფიოდაც გამოსთქვამს. მისი რწმუნებით, პოეტის ნიჭი, რაც უნდა ის დიადი იყოს, აუცილებლივ ძირითადად უნდა საზრდოობდეს ხალხის ცხოვრებით, მისი დუდილით; ხალხის გენიის ნამოქმედარში მას ფესვები ღრმად უნდა ჰქონდეს გადგმული. „ეს — დამაჯერებელი ტონით გვარწმუნებს ნ. ნიკოლაძე, — მეტის მეტად საქმები და სასარგებლო საქმეა, ერთი მით, რომ ხელოვნურ მწერლობას ამით იარაღი უკეთესდება და უძლიერდება და, მეორე მით, რომ მისი გავლენა და მნიშვნელობა ძლიერდება. ჩვენ მწერლობას ნამდვილი მწერლობის ძალა და ხასიათი მარტო მაშინ მიეცემა, როცა ჩვენ გავიცნობთ ხალხის გონებას და მოაზრებას, როცა ჩვენ იმის ლაპარაკს და ენას გავჩვევით, იმნაირ წერაში გავიწაფებით, რომელსაც პირდაპირ ხალხის გრძნობამდე და გონებამდე მიწვევა შეეძლოს“¹. ეს არა მარტო ილ. ჭავჭავაძის პოეზიისა და პროზის მართებული შეფასებაა, ეს საფუძველი არა მარტო XIX საუკუნის მეორე ნახევრის მთლიანი ქართული ლიტერატურისათვის სავალდებულო უნდა გამხდარიყო, არამედ ეს მოთხოვნილება ყველა ეპოქის მწერლობისათვის უნდა ყოფილიყო და იყოს სავალდებულო. აქაა, ამგვარ ხალხურობის დასაბამშია დიდი ძალა, ღირებულება და მიმზიდველობა, როგორც ილ. ჭავჭავაძის შემოქმედების, კერძოდ მისი ლექსებისაც კი, ისე ნ. ნიკოლაძის მწერლობისა და საღი კრიტიკული აზლისი.

¹ ნ. ნიკოლაძე, „გალხის ნამბობი“, მოთხრობა ილ. ჭავჭავაძისა, ჟურნ. „კრებული“, 1873 წ., № 1—3.

1889 წლის 20 მაისის „Новое обозрение“-ში ნიკო ნიკოლაძე ჭავჭავაძის შემოქმედების განხილვას ცვლავ უბრუნდება: ილ. ჭავჭავაძის ლექსებს, ადარებს რა აკ. წერეთლისას, ისიც ახლა მათ წუნს სდებს (უნდა კი ითქვას, რომ 1873 წლის შემდეგ, ილიას ლირიკული ლექსი თითქმის არ დაუწერია — მხოლოდ ერთი „ბაზალეთის ტბა“ 1883 წ. დაწერა); ნ. ნიკოლაძესაც ილიას ლექსები ახლა მიაჩნია მძიმედ, არამხატვრულად, რომლებშიც „ოფლი და რიტორიკა დიდი რაოდენობით“ იგრძნობა.

ნ. ნიკოლაძის ეს შეხედულება დამაფიქრებელია: თუ 1873 წელს ილია ჭავჭავაძის ლექსებში ნ. ნიკოლაძე კმაყოფილებით ხედავდა „ჩვენი ხალხის ენას“, ხელოვნური სიტყვის თლილობას, სურათის უბრალოებას და ძალას და თან ნამდვილი გრძნობის შეუფერავ და მაინც „ლაზათიან გამოთქმას“, ამასთან, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ სწორედ ამ პერიოდში — 80-იან წლებში — ილ. ჭავჭავაძემ დაწერა მხოლოდ „ბაზალეთის ტბა“ და პოემა „განდევილი“, რომლებშიც იგრძნობა ავტორის დიდი პოეტობაც და მისი ლექსიც მაღალ მხატვრულ მწვერვალზეა ატანილი, საკითხავია, რატომ შეცვლილა ნ. ნიკოლაძის აზრი ილ. ჭავჭავაძის ლექსებზე? როდისაა ნ. ნიკოლაძე მართალი — 1873 წელს თუ 1889 წელს?

გვიჩვენებს, ნ. ნიკოლაძის მისი შეხედულებიდან ასეთი დახვევა, წინათ გამოთქმული შეხედულების საწინააღმდეგო აზრი. შეიძლება აიხსნებოდეს ამ პერიოდში ლექსის სხვა ასპექტით გასინჯვის გამო. ამას გვაფიქრებინებს შემდეგი გარემოება: უნდა აღვნიშნოთ, რომ იმავე წერილში, ნ. ნიკოლაძე თავის ასეთ შეხედულებას ილ. ჭავჭავაძის ლექსებზეც თითქმის ასუსტებს, და წერილის დასასრულს უყოყმანოდ დაასკვნის: „მიუხედავად თანამედროვე ქართული ლიტერატურის ორი კორიფეის (ილიასი და აკაკის — მ. ზ.) შორის ბუნებრივი ნიჭიერების დიდი განსხვავებისა, თავ. ი. გ. ჭავჭავაძე და არა თავ. აკ. რ. წერეთელი შეიქმნა მის მეთაურად და მისცა მიმართულება, ამასთან სავსებით სწორი და უკუმოუქცეველი“¹. იქვე ნ. ნიკოლაძე ხაზგასმით გვეუბნება, რომ მხოლოდ ილ. ჭავჭავაძემ შესძლო მშობლიურ ლიტერატურაში გადატრიალება მოეხდინა არა მარტო ფორმისა, არამედ ლიტერატურულ ნაწარმოებთა შინაარსისაც.

ნ. ნიკოლაძე სწორად აღნიშნავს, რომ XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან იწყება ჩვენში საზოგადოებრივი გამოფხიზლება, ამოქმედება, რაც ძირითადად გამოწვეული იყო ყველაზე მტკივნეული საკითხით — გლეხთა განთავისუფლებისა ბატონყმობის უღლისაგან. ამან ადგილობრივი მოსახლეობა დაინტერესა. ქართული ლიტერატურაც ამ მოვლენას ილ. ჭავჭავაძის მეთაურობით დიდს გულისყურითა და გონებით გამოეხმაურა. ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ეს აღძრული ინტერესი თითქმის მთავარ საფუძვლად შეიქმნა ქართული პრესის განვითარებისათვის როგორც ლიტერატურის, ისე საზოგადოებრივი აზროვნების აქტიურად ამოქმედებაში, მისი ჯანმრთელი მიმართულების გაშლაში.

ნ. ნიკოლაძის გაგებითა და განმარტებით, ამაში მთავარი ადგილი ილ. ჭავჭავაძეს მიეკუთვნება. „60-იანი წლების დასაწყისში, — წერს იგი, — უმთავრესად თავ. ი. გ. ჭავჭავაძეს ეკუთვნის პატივი ამგვარი გონივრული მიმართუ-

¹ Н. Николадзе, «Фельетон на праздники», газ. «Новое обозрение», 1889 г., 20 мая.

ლების დაწყებისა. ის სწორედ ისეთ კაცად აღმოჩნდა, როგორც ქართველთა ტერატურას სჭირდებოდა: მისი ტალანტი, მისი განწყობილება და მსოფლმხედველობა საკმაოდ შეესაბამებოდა მაშინდელი დროის მოთხოვნილებებს... თავ. ჭავჭავაძემ შეძლო ამ მიმართულებას მტკიცე ფეხით სათავეში ჩასდგომოდა. შესძლო ფრიალ საგრძნობი სარგებლობა მოეტანა ჩვენი ქვეყნის როგორც ქართული ლიტერატურისათვის, ისე საზოგადოებრივი განვითარებისათვის“¹. ნ. ნიკოლაძის ასეთი მაღალი და სწორი შეხედულებითა და დაფასებით უნდა აიხსნას მისი მრავალი კრიტიკული წერილი ილ. ჭავჭავაძის მოღვაწეობის შესახებ.

დიდი ერუდიტი, ნიჭიერი დაკვირვების უნარითა და ფაქიზი გემოვნებით აღჭურვილი ნ. ნიკოლაძე ეძებს როგორც ქართული ლიტერატურის განვითარების მიმართულების საფუძვლებს, აგრეთვე ილ. ჭავჭავაძის მისდამი დამოკიდებულების არსს. ილ. ჭავჭავაძის დიდს მნიშვნელობას ქართული ლიტერატურის განვითარებაში ნ. ნიკოლაძე ხსნის არა მატრო მისი პოეტური, შემოქმედებითი ნიჭის სიდიადით, არამედ მისი პიროვნული სხვა ღირსებებითაც. დასახელებულ წერილში ის ამ საგულისხმიერო საკითხის ასეთს გაგებას იძლევა: „თუ თავ. ი. გ. ჭავჭავაძის სიმღერები (ლექსები — მ. ზ.) არ დავიდა ხალხამდე, რომლისადმიც, საბედნიეროდ, უმეშვეოდ და სწრაფად დავიდა თავ. აკ. წერეთლის სიმღერები (ლექსები — მ. ზ.), — სამაგიეროდ გონებრივ ცხოვრებაზე ქართველი ხალხისა და საზოგადოების შემდგომ განვითარებაზე მათ (სიმღერებმა — ლექსებმა — მ. ზ.), თითქმის მომეტებული გავლენა იქონიესო“².

აღნიშნა რა გარკვეული ფაქტი, ნ. ნიკოლაძე საგულისხმიერო საკითხს სვამს. რატომ მოხდა ეს რომ პოეტური ნიჭით ნაკლებს ილიას, ვიდრე აკაკის, მეთაურის როლი უჭირავს ქართულ ლიტერატურასა და საზოგადოებრივ აზროვნებაში? და იქვე დასძენს „ილ. ჭავჭავაძეს ჰქონდა ნებისყოფა, ხასიათის სიმტკიცე. ჰქონდა ცხოვრებაში მიზანი, ის შრომას არ შეუშინდა... ის სწავლობდა, სხვა მწერლებს კითხულობდა, ეცნობოდა ცხოვრების საკითხებს და თავისი გონება, თავისი დროის განათლებული ადამიანების საერთო დონემდე განავითარა. შესაძლებელია აქ ის საზღვარს კარგად გასცდა (махнул) — მისცა რა თავი იმას, რაც მას გონებრივ შრომაში ყველაზე ძნელად ეხერხებოდა, ვინაიდან მისი გონების ბუნებრივ თვისებებს ეს ყველაზე ნაკლებ შეესაბამებოდა — გრძნობა და ფილოსოფია“³.

აქ ნიჭიერი და დიდი მცოდნე ჩვენი კრიტიკოსი, უდავოდ, სცდება. ილ. ჭავჭავაძეს, რა თქმა უნდა, პოეტური ნიჭიც დიდი ჰქონდა და ბრძნობის — მსჯელობისა და ფილოსოფიისადმიც დიდი უნარიც ახასიათებდა. მაგრამ ამჯერად ამ საკითხს არ ვეხებით და, ვფიქრობთ, ახლა ეს არცაა სადავო.

ჩვენთვის საგულისხმოა ნიკოლაძის მიერ გამოთქმული შეხედულების იმავე წერილის გაგრძელებას გავეცნოთ. ქართულ ლიტერატურასა და საზოგადოებრივ აზროვნებაში ილიას — მეთაურის როლის ახსნას იგი ასე ანვითარებს: „მაგრამ საქმე ამაში არ არის. მთავარი ის არის, რომ ის (ილ. ჭავჭავაძე — მ. ზ.) ცოდნით შეიარაღებული შრომობდა, მტკიცედ ახსოვდა, რომ მხოლოდ

¹ Н. Николадзе, «Критические беседы — грузинская литература, 1879 г.», «Обзор» 1880 г., 4 января, № 381.

² Н. Николадзе, «Фельетон на праздники», «Новое обозрение», 1889 г., 20 мая.

³ იქვე (ხაზი ჩვენი, მ. ზ.).

ასეთი გზით ბუნებრივ გონებას შეუძლია თანამედროვეობაში მეთაურობა, „თანამოგვლობაზე გავლენა იქონიოს და მან (ილ. ჭავჭავაძემ — მ. ზ.) ყველაფერში წარმატებას მიაღწია იმიტომ, რომ თავის თანამემამულეებში შეიძლება ის ერად-ერთი მოღვაწეა ნებისყოფით, ხასიათის სიმტკიცით. შრომის მოყვარეობით“¹.

ილ. ჭავჭავაძის ამგვარ დახასიათებაში ნ. ნიკოლაძე, უდავოდ, ბევრს სწორს და მართალს აღნიშნავს, მაგრამ მასში მაინც შინაგანი წინააღმდეგობა იგრძნობა. თითქოს ამ წინააღმდეგობას თვითონ კრიტიკოსიც გრძნობს; თითქოს მას მოავონდა, რომ მან ილ. ჭავჭავაძეს პოეტური ნიჭიც და განსაკუთრებით „ბრძნობისა“ (мудрствование) და ფილოსოფიური მსჯელობის უნარიც დააჯლო თუ დაუწუნა და ასე ათავებს თავის აზრს — „მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ის (ილ. ჭავჭავაძე — მ. ზ.), ეჭვ გარეშეა, კაცია, ის — ძალაა“².

ნ. ნიკოლაძის მიერ მოცემულ ილ. ჭავჭავაძის პირადი ღირსების დახასიათებაში რომ მართლაც წინააღმდეგობაა და ეს საჭოჭმანო შეიქმნა თანამედროვეთათვისაც ისე, რომ საჭიროდაც გახდა პრესაში მას გამომხატურობდნენ, ეს მშვენივრად ჩანს „Тифлисский листок“-ის რეცენზენტის კრიტიკიდან. რეცენზენტი, ეკამათება რა ნიკოლაძეს ილია ჭავჭავაძის ღირსებათა შეფასებაში, აღნიშნავს, რომ ნებისყოფა, მტკიცე ხასიათი და შრომისმოყვარეობა არაა საკმარისი, რომ მოღვაწე საზოგადოებრივ ცხოვრებაში წამყვან ძალად იქცეს, რომ საჭიროა საამისო ნიჭი — ტალანტი. რეცენზენტი ასეთ დებულებას გვთავაზობს: „შრომა და ტალანტი არ თავსდებიან“.

ნ. ნიკოლაძეს თავის ვალად მიუჩნევია იმავე 1889 წლის 9 ივნისის „Новое обозрение“-ში რეცენზენტისათვის პასუხი გაეცა და თავის წინათ გამოთქმულ აზრს ასეთს განმარტებას აძლევს: „ტალანტი რამდენადაც ძლიერია, ტვინი რამდენადაც ღრმაა, მით უფრო მათში ცხოველია ცნობისმოყვარეობა, მაძიებლობა, წყურვილი ბუნების საიდუმლოებებში ჩაწვდომისა, ეს თანდაყოლილი თვისება ყოველი ცოცხალი ქმნილებისა, ყოველი ორიგინალური ტვინისა, ჩვეულებრივ, ამოძრავებს ნიჭს შრომის, მოქმედების მიმართულებით“³.

აი, სწორედ ამ „ორიგინალური ღრმა ტვინით“, „ძლიერი მაძიებელი ტალანტით“ (რომელიც მართლ შრომით, ცნობისმოყვარეობითა და ნებისყოფით არ იქმნება) დაჯილდოებული იყო ილ. ჭავჭავაძე, რომლის მეოხებითაც ასე მძლავრად ამოძრავა და მიმართა ქართველი საზოგადოებრივი აზროვნება განახლებისა და განვითარების გზით და ქართველი ხალხის ისტორიაში წარუშლელი კვალი დასტოვა, რასაც ნ. ნიკოლაძეც რამდენჯერმე ხაზგასმით აღნიშნავდა თავის წერილებში ილ. ჭავჭავაძის შესახებ.

*

* *

ნ. ნიკოლაძე, როგორც ნიჭიერი, განათლებული, ილ. ჭავჭავაძის ქმედითი თანამოკალმე და თანამგზავრი ქართველი ხალხის ცხოვრების კულტურული აღორძინების სარბიელზე, კარგად ხედავდა, რომ ილ. ჭავჭავაძის მოღვაწეობა

¹ Н. Николадзе, «Фельетон на праздники», «Новое обозрение», 1889 г., 20 мая.

² იქვე.

³ იქვე.

მართო მისი მხატვრული შემოქმედებით არ ამოიწურებოდა; კარგად ესმოდა, რომ ილიას მოღვაწეობა მრავალწახანაგოვანი და მრავალფეროვანი იყო: კარგად და თვალსაჩინოდ რწმუნდებოდა, რომ ქართველი ხალხის ცხოვრებაში, სადაც კი ნაპრალო თუ ხარვეზი შეიმჩნეოდა და ილიას ხელი მიუწვდებოდა, მუდამ აქტიურ და გონიერ შემსრულებლად ჩნდებოდა.

ამიტომ, ბუნებრივია, ნ. ნიკოლაძემ თავის კრიტიკულ წერილებში აგრეთვე აღბეჭდა ილ. ჭავჭავაძის მდიდარი მოღვაწეობის ზოგიერთი სხვა მხარეც, რასაც არსებითი ხასიათი და მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი საზოგადოებრივი კულტურული — შეგნებული ცხოვრების წინ წაწევის საქმეში.

ნ. ნიკოლაძე თვითონ ნიჭიერი, მარჯვე კალმის ჟურნალისტი, ბუნებრივია, ილ. ჭავჭავაძეს, როგორც ჟურნალისტს-რედაქტორს, ახალი საზოგადოებრივი აზროვნების სათავეს დამდებსა და მიმართულების მომცემს, მართებულ მაღალ შეფასებას აძლევს.

1872 წლის ჟურნ. „კრებულის“ X—XI—XII №-ში ნ. ნიკოლაძე ათავსებს წერილს „ჩვენი მწერლობა“ (კრიტიკული მიმოხილვა), რომელშიც იძლევა 1872 წლის ჟურნალი „მნათობის“ № 8—9-ის შეფასებას, არსებითად კი კრიტიკოსი ილ. ჭავჭავაძის ჟურნ. „საქართველოს მოამბისა“ და თვით მისი რედაქტორის, ილ. ჭავჭავაძის, მოღვაწეობის მნიშვნელობაზე ლაპარაკობს.

მოგუსმინოთ რას წერს ნ. ნიკოლაძე: „დღეს ჩვენ ყველანი ვხედავთ, თუ რას ნიშნავდა „საქართველოს მოამბის“ საქმე, მაგრამ არც 1863 წელს იყო ეს დაფარული ვისთვისმე. ყველა გრძნობდა, ყველამ იცოდა, რომ „საქართველოს მოამბეს“ უნდა ჩაედგა ჩვენი ახალგაზრდობისათვის ახალი დროების სული, ეჩვენებინა ახალი გზა, შეექმნა ახალი სასიცვარულო მიზანი — მამულის, საზოგადოების სიკეთე და ღირსება. ის მწვავე სიტყვებით დაჰდავდა და ჰკლავდა ძველი საზოგადოების უმეცრებას და გულგრილობას საზოგადო საქმისათვის და ქადაგებდა საზოგადო საქმისა და სიკეთისათვის შრომას, თავის დადებას. მაშინ, როგორც ეხლა, ყოველ პატიოსან კაცს მიაჩნდა, რომ მისი უპირველესი ვალი იყო იმ სიტყვის გავრცელება და მისი ძლიერების მიმატება ახალგაზრდობაში“¹.

მართლაც, ასეთი დიდი საზოგადოებრივი, საქვეყნო მნიშვნელობა და რეზონანსი ჰქონდა ჟურნ. „საქართველოს მოამბეს“, რომლის სულის ჩამდგმელი, სინამდვილეში მართლაც ილ. ჭავჭავაძე იყო. ეს მაინც ჩვენ კრიტიკულ ლიტერატურაში ახლა ნათლადაა გარკვეული.

ასეთი მაღალი დამსახურებული, ობიექტური შეფასების მიცემა თანამედროვე-თანამოკალმისა, რომელიც შესაძლებელია რედაქტორს ილ. ჭავჭავაძეს თვითონ ბევრ რამეში არ ეთანხმება, დამახასიათებელია ისეთი დიდი ბუნებისა, ნიჭისა და დიდი საზოგადოებრივი დამსახურების მქონისათვის, როგორიც იყო თვითონ ნ. ნიკოლაძე.

¹ ნ. ნიკოლაძე, „ჩვენი მწერლობა“ (კრიტიკული მიმოხილვა), ჟურნ. „კრებული“, 1872 წ., № X—XI—XII.

ილ. ჭავჭავაძის მოღვაწეობის ერთ-ერთი აგრეთვე დიდმნიშვნელოვანი და თვალსაჩინო მხარე იყო ქართული სალიტერატურო ენის რეფორმის გატარება — სალიტერატურო ენის გახალსურების პროცესის დაგვირგვინება-განმტკიცება, რაც საბოლოოდ მოხდა ჟურნ. „საქართველოს მოამბეში“. ჩვენი მწერლობის ახალი თაობა ამ მიმართულებითაც ადვილად გაჰყვა ილ. ჭავჭავაძეს და საერთო მყარი, გაბედული შრომით მალე გაიმარჯვა.

ნ. ნიკოლაძეს ძალიან კარგად ესმოდა სალიტერატურო ქართული ენის გახალსურების მნიშვნელობა მკითხველთა რიგების გამრავლება-აღზრდაში, მასების გათვითცნობიერებაში, ქვეყნის აღორძინებაში. იგი დიდი მონღომებით უსვამს ხაზს ამ საჭირო-სასარგებლო წამოწყებას და ცდილობს ხელი შეუწყოს მის ჩვენს მწერლობაში დახვეწას, გავრცელებასა და საყოველთაო მიღებას.

1877 წ. გაზ. „დროების“ 26 №-ში ნ. ნიკოლაძე ათავსებს ილ. ჭავჭავაძის მიერ გამოცემული გაზ. „ივერიის“ პირველი ნომრის შესახებ რეცენზიას; აღნიშნავს მის ღირსება-ნაკლოვანებას. ნ. ნიკოლაძეს გაზ. „ივერიის“ ენა მოსწონს, „ერთობ შესანიშნავიო“, ამბობს, შემდეგ ახალი ქართული სალიტერატურო ენის გამარჯვებაში ილ. ჭავჭავაძის დამსახურების შეფასებაზე გადადის და წერს: „1861 წელში უფ. ილ. ჭავჭავაძემ დიდი და დაუფიქსარი სამსახური გაუწია ჩვენს მწერლობას, უწინდელი ჩვენი მწერლები ხმარობდნენ მკვდარ მწიგნობრულ ენას, რომელსაც ჩვენი ხალხი ვერც კი იგებდა. ილია ჭავჭავაძემ პირველად დაამტკიცა ის საფუძვლიანი აზრი, რომ მწერლობა იმ ენას უნდა ხმარობდეს, რომლითაც ხალხი ლაპარაკობს. ამით იმან ზურგი გაუმაგრა იმ მწერლებს, რომელთაც მასზე უწინ სახალხო ენაზე წერა დაეწყოთ. „საქართველოს მოამბის“ შემდეგ ქართულმა მწერლობამ ერთი-ორი ნაბიჯი მაინც წინ წადა და უფრო და უფრო მიითვისა სახალხო ენა, რომელიც ამ უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში გამდიდრდა საქართველოს სხვადასხვა პროვინციალური დიალექტების სიმდიდრეების ჩართვით ქართულ მწერლობაში“¹.

აქ ნ. ნიკოლაძე ჩანს აგრეთვე, როგორც განათლებული კრიტიკოსი-ჟურნალისტი, რომელიც წერილში წარმოდგენილ საკითხს, რომლის გაშუქებასაც იძლევა, ყოველმხრივ უკვირდება, ბეჯითად სწავლობს და მხოლოდ ამის შემდეგ უზიარებს მკითხველთა თავის შეხედულებას.

აღსანიშნავია, რომ ნ. ნიკოლაძეს კარგად ესმის არა მარტო ფართო საზოგადოებრივი საკითხების საზოგადოებრივი მნიშვნელობა, არამედ ვიწრომეცნიერული სპეციალური საკითხებისაც, ამ შემთხვევაში ახალი სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბება-დახვეწის საქმეში რა არსებითი მნიშვნელობა აქვს ენის დიალექტებს და მათ სალაროდან მასალის გონივრულ სარგებლობას.

დიდ დამსახურებად ჩაუთვალა რა ილ. ჭავჭავაძეს ქართული სალიტერატურო ენის რეფორმის გატარება-განმტკიცება, როგორც თავისი პირადი შემოქმედებით, ისე ჟურნ. „საქართველოს მოამბის“ დაარსება-ხელმძღვანელობით,

¹ ნ. ნიკოლაძე, „საქართველო“-„ივერიის“ პირველი ნომერი, გაზ. „დროება“, 1877 წ., № 26.

ნ. ნიკოლაძე სავალდებულოდ თვლის, ყველა განუხრელად ამუშავდეს ამ დიდი საქმის საუკეთესოდ დაგვირგვინებისათვის და პირველ რიგში ასეთს დამოკიდებულებას ამ მოვლენისადმი მოითხოვს ილ. ჭავჭავაძისგან, როგორც ამ დიდი საქმის მებაირახტრისაგან. დასახელებულ წერილში, ნ. ნიკოლაძემ აღნიშნა რა ილ. ჭავჭავაძის დიდი დამსახურება ქართული სალიტერატურო ენის გახალხურებაში, მას ბრალს სდებს, რომ იგი გაზ. „ივერიაში“ ენის მიმართულებით ძველისაყენ იხვევს. ამხედრებული კრიტიკოსი ნიშნულისათვის იღებს ილიას „კაცია ადამიანიდან?“ ლუარსაბ თათქარიძის აღწერას, რაც, კრიტიკოსის მტკიცებითაც, ნამდვილი ხალხური ენითაა დაწერილი, და ამ ნაწყვეტს, ენის მხრივ, უდარებს გაზ. „ივერიაში“ გამოყენებულ შემდეგ თქმას: „ვიდრე ამ ახსნას შეუდგებით, საჭიროდ ვრაცხთ მოვისხენით, რომ ნაყმევთა გარეთად ჩვენის გუბერნიის გლეხობას შეადგენს საეკლესიო (ეხლა სახასოდ არის ჩარიცხული) და სახასო გლეხნი, რომელთაც როგორც ვენახები, ისე სახნავ-სათესი მიწები უფრო უხვად და ბლომად აქვთ“¹. გამოყენებული სიტყვების (ვიდრე, ვრაცხთ, გარეთად და სხვ.) და ნ-იანისა და ი-იანის ძველი ფორმის სიტყვათა ხმარებას ნ. ნიკოლაძე ილ. ჭავჭავაძეს რეგრესად, უკან დახევად უთვლის და წერს: „ყოველგან მწერლობა თანდათან უფრო და უფრო უახლოვდება ცოცხალ ენას და თავის გრამატიკას ამ ენის თვისებებზე ადგენს და არა ძველ წესიერებაში ეძებს“.

ნ. ნიკოლაძე თავისი შეხედულების გამაგრებას განაგრძობს და მიუთითებს, რომ რუსეთში აქსაკოვებმა და შიშკოვმა „ბევრად უფრო ნიჭიერებმაო სცადეს ძველი რუსული მწერლობის ენის აღდგენა, მაგრამ ვერა გაარიგესრა“¹. ამიტომაც ნიკოლაძე ილიას ურჩევს, როგორც ნიჭიერ კაცს, „თავისი ღონე და მეცადინეობა სხვა უფრო სახეირო და მომავლიან შრომას მოახმაროს“¹.

ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად აღნიშნავს, რომ მოტიანილ ამონაწერში ილ. ჭავჭავაძეს გამოყენებული აქვს არქაული ფორმები (თუმცა კი უნდა აღინიშნოს, რომ მათში ბევრი ისეთი ფორმაა, რომლებიც ცოცხალ ენაში იმ დროს იხმარებოდა). რა თქმა უნდა, არქაული ფორმების ხმარებას უნდა ვერიდოთ, იგი დასაშვებია მხოლოდ მხატვრულ შემოქმედებაში. სადაც არქაული ფორმა საგნის ან მოვლენის უფრო მძაფრ ასახვაში თუ გვეხმარება. ნ. ნიკოლაძემ კარგად იცოდა, რომ ილ. ჭავჭავაძესაც ეს გარემოება ასევე კარგად ესმოდა, მაგრამ მან მიუთითა იმიტომ, რომ კარგად ხელავდა, ილ. ჭავჭავაძეს მისდევდა და მისგან სწავლობდა ჩვენი ახალგაზრდობა, მკითხველთა მასა და ამიტომ ილიასავე მიერ დაწყებული დიდი საქმე — ენის გახალხურების სისწორითა და სიწმინდით გატარება-განმტკიცებისათვის. პირველ რიგში, ილიასავე ავალდებულებდა ამ მიმართულებით მეტი სიფრთხილით მოქცევას.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძის მითითება აქსაკოვებსა და შიშკოვზე არაა მართებული. ჯერ ერთი, რუსი მწერლები აქსაკოვები და შიშკოვი ნიჭით არამც თუ ილიაზე ბევრად უფრო ნიჭიერები არ იყვნენ, არამედ გაცილებით დაბლა იდგნენ. მათ შორის მიმართულების მიხედვით შეუძლებელია რამე საერთო მოინახოს, აქსაკოვებიც და შიშკოვიც სლავიანოფილები იყვნენ, ძველისაყენ დაბრუნებას

¹ ნ. ნიკოლაძე, „საქართველო“-„ივერიის“ პირველი ნომერი“, გაზ. „დროება“, 1877 წ., № 26.

მოითხოვდნენ, ძველი ყოფა-ცხოვრებისა და ძველი მკვდარი ენის აღდგენას ცდილობდნენ, ახალს წინააღმდეგობას უწევდნენ, ილ. ჭავჭავაძე კი ახალს უწევდა ეძებს, ახალ „ვარსკვლავს“ მისდევს და სხვათაც მოუწოდებს; მან ასე გაბედულად გამოაცხადა სალიტერატურო ენის ახალი რეფორმა, მთლიანად ხალხური ენის საფუძვლებზე გამაგრება-გამდიდრება მოითხოვა. ამასვე ასე ენერგიულად ქადაგებდა და სანიმუშოდ ატარებდა როგორც თავის პირად შემოქმედებაში, ისე მისი რედაქციით გამოსულ ჟურნ. „საქართველოს მოამბეში“ და გაზ. „ივერიკაში“.

ნ. ნიკოლაძის ილ. ჭავჭავაძისადმი მიცემული არც მეორე რჩევაა მართებული: „ნუ მოსთხოვს, — ურჩევს ჩვენი კრიტიკოსი ჭავჭავაძეს, — იმას (თავის თავს) იმისთანა რამეს, რისი მიცემაც მის ნიჭს არ შეუძლია. მიატოვოს იქით მეცნიერება, ფილოსოფია, მაღალი ფრენა. ამაებში უხეირო ფრაზების მეტს მისი ნიჭი ვერას მოგვცემს. მიუბრუნდეს ისეთ მოთხრობებს, ბელეტრისტიკას — ამ მხრივ მისმა ნიჭმა დიდი დავალება დაადგა ჩვენს მწერლობას და იქნება კიდევაც შეეძლოს ახალი დავალების დადება... თუ მოთხრობის წერა ეძნელება, გვიწეროს იმისთანა სტატიები, საკუთარი მსჯელობის პრაქტიკიდან, როგორიცაა სტატია „ცხოვრება და კანონი“, ამით „ივერიას“ მნიშვნელობაც შეეძინება და მკითხველებიცაო“¹.

აქ, თითქოს, ნ. ნიკოლაძე — ეს დიდად განათლებული და ალღო-იანი კრიტიკოსი არამც თუ სათანადოდ ვერ აფასებს ილ. ჭავჭავაძეს შესაძლებლობას და თითქოს თავის თავსაც, მისივე მიერ ადრე და შემდეგაც გამოთქმულ შეხედულებას ეწინააღმდეგება, თითქოს რილათითაც უკმაყოფილო კრიტიკოსი, ცდილობს ილიას მოღვაწეობის დიდი ღვაწლი და მნიშვნელობა მიჩქმალოს; დაამციროს. საქმე ისაა, რომ ილიას ნიჭი და მოღვაწეობა სწორედ აღნიშნულ პერიოდში არავითარ საბუთს არ იძლეოდა ნ. ნიკოლაძეს რჩევისათვის, — რომ „მიატოვოს იქით მეცნიერება, ფილოსოფია, მაღალი ფრენა. ამაებში უხეირო ფრაზების მეტს ნიჭი ვერას მოგვცემს“, რომ „მიუბრუნდეს ისევ მოთხრობებს“ და „თუ მოთხრობების წერა ეძნელება“, გვიწეროს იმისთანა სტატიები, „როგორიც „ცხოვრება და კანონი““.

ილ. ჭავჭავაძისათვის რომ მოღვაწეობის დასაწყისიდანვე არც მეცნიერები და არც ფილოსოფია უცხო და დაუძლეველი არ იყო, ამას აშკარად ამტკიცებს მისი მოღვაწეობის სარბიელზე გამოსვლა წერილით „ორიოდე სიტყვა თ. რ. შ. ერისთავის მიერ კაზლოვის „შეშლილის თარგმანზე“, რომელიც ჟურნ. „ცისკარში“ 1861 წლის აპრილის ნომერშია დაბეჭდილი, შემდეგ ახალგაზრდობის თერგდალეულთა მამართულების არსის მომცემი წერილი „საქართველოს მოამბეზე“, 1863 წ., ჟურნ. „საქართველოს მოამბის“ პირველ ნომერში მოთავსებული; სხვა მრავალიც რომ არ აღვნიშნოთ, ილ. ჭავჭავაძის მეცნიერულ-ფილოსოფიური წერილებიდან საკმარისია დავასახელოთ კიდევ მისი „აი ისტორია“, მისი პოლემიკა ნ. ჟორდანიასთან, ა. ჯორჯაძესთან, ივ. გომართელთან და სხვებთან, რომ ნიკოლაძის რჩევის არამართებულობა და მიუღებლობა ცხადი გახდეს.

¹ ნ. ნიკოლაძე, „საქართველო“-„ივერიის“ პირველი ნომერი, გაზ. „დროება“, 1877 წ., № 26.

ამის გარდა, ილ. ჭავჭავაძის ნიჭი და უნარი არც პროზაში და არც პოეზიაში ამ დროს სრულიადაც რომ არ იყო შესუსტებული, ამას მკვერმეტყველურად ადასტურებს ის, რომ ნ. ნიკოლაძის სწორედ ამ წერილის შემდეგ ილ. ჭავჭავაძე წერს თავის პროზის შედევრებს — „სარჩობელაზე“ და „ოთარაანთ ქვრივს“. და პოეზიაში „დიმიტრი თავდადებულს“, „განდეგილს“ და „ბაზალეთის ტბას“. ყველა ეს, რა თქმა უნდა, უტყუარი საბუთია იმისა, რომ ამ შემთხვევაში ან კრიტიკული ალღო და ესთეტიკური გემოვნება ჰალატობს ნ. ნიკოლაძეს, ან, უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით, კრიტიკოსის ამ შეცდომის მიზეზი დროებითი პოლემიკური განწყობა უნდა იყოს. ეს გარემოება, უდავოდ, მათ შორის რომელიმე უსიამოვნო მომენტიც უნდა აიხსნას. მიუხედავად ამისა, ნ. ნიკოლაძე ილიას დიადი, მრავალწახნაგოვანი ნიჭის მრავალფეროვან გამოვლინებას შემდეგშიც კვლავ სხვა მიმართულებითაც აშუქებს.

*

*   *

ნ. ნიკოლაძე, ცნობილია, ფართო განათლების მწერალია, აქედან მისი კრიტიკული წვდომის დიაპაზონიც ფართოა, მრავალფეროვანია. ის გატაცებით ჩაბმულია ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების ალორძინება-საქმიანობაში, ყოველი ახალი მოვლენა, განსაკუთრებით საზოგადოებრივ-სასარგებლო, ქვეყნის საერთო კულტურული წინწამწევი, მის ყურადღებას გატაცებით იზიდავდა, ისიც არ აყოვნებდა ახალი მოვლენისადმი თავისი რეაგირება, დამოკიდებულება მკითხველი საზოგადოებისათვის გაეზიარებინა.

70—80-იან წლებში, ცნობილია, ქართული ხალხური ზეპირშემოქმედების შეკრება-ჩაწერის პრობლემა ჩვენს მოწინავე მწერლობაში საგრძნობი აქტიურობით დაისვა. ცნობილია, ამ დროს რუსეთში რუსი მეტნიერ-მკვლევრები რუსული ხალხური ზეპირშემოქმედების ჩაწერა-შეგროვებას გაცხოველებული მუშაობითა და თვალსაჩინო წარმატებითაც აწარმოებდნენ. დასავლეთ-ევროპაში ეს საქმე თითქმის მოთავებული იყო. ამ უაღრესად სერიოზულ საჭირო და გადაუდებელ საქმიანობის დასაწყისს ბიძგი მისცეს და ხალისითა და ნაყოფიერებით ჩაებნენ კიდევ ჩვენი დიდი მწერლებიც — მოღვაწეებიც: ილ. ჭავჭავაძე, აკ. წერეთელი, პ. უმიკაშვილი, ი. გოგებაშვილი, ვაჟა-ფშაველა, ნ. ხიზანაშვილი, თედო რაზიკაშვილი და სხვანი.

ნ. ნიკოლაძეც ამ მეტად სასარგებლო საქმის წამოწყებას დასაწყისშივე ენერგიულად გამოეხმაურა. „Обзор“-ის 1878 წლის 9 ივლისის ნომერში ჩვენი კრიტიკოსი ათავსებს ფრიად სერიოზულ წერილს — ბიბლიოგრაფიას — «Книга мудрости и лжи (Грузинские басни и сказки XVII—XVIII стол.)». С. С. Орбелиани, перевод и объяснения А. Цагарели.

ნ. ნიკოლაძე ერთგვარი გულნაკლულობით აღნიშნავს, რომ ჩვენში, ჩვენს მდიდარ ხალხურ ზეპირშემოქმედებას და მის შეკრება-ჩაწერას სათანადო სერიოზული ყურადღებით არ ეკიდებოან. მისი სამართლიანი აზრით, ყველას არ შეუძლია ამ საქმის სათანადოდ და სასარგებლოდ გაკეთება. ხალხური ზეპირშემოქმედების შემკრები, ნ. ნიკოლაძის მართებული გაგებით, გარდა ცოდნისა, მასალა როგორ უნდა ჩაიწეროს, რა მოთხოვნილებები უნდა დაიცვას მან.

აუცილებლივ შემკრები, „მცირე პოეტური ალლოთი“-ც უნდა იყოს დატოვებული.

ნ. ნიკოლაძე თავის ამ წერილში მაგალითისათვის ასახელებს ხალხური ზეპირშემოქმედების ცნობილ შემკრებთ — პ. უმიკაშვილს, ი. გოგებაშვილს, რომელთა მიერ ამ საქმის წარმოება მას მიზანშეწონილად არ მიაჩნია. იგი წერს: ხალხური პოეტური თქმულებებისა და სიმღერების შესაკრებად სულ მცირე პოეტური ალლო მაინცაა საჭირო. განვმარტოთ ეს მაგალითი: ყველა სიმღერა უფ. უმიკაშვილის მიერ შეკრებილი და უფ. გოგებაშვილის მიერ სახელმძღვანელოებში დაბეჭდილი... მთლიანად აღებული ვერ გადასწონის იმ ორიოდ-სამი ხალხური სიმღერის ღირებულებას თავ. ი. გ. ჭავჭავაძეს რომ ჩაუწერია დუშეთში და დაბეჭდა ჟურნალ „კრებულში“. „ეს იმიტომ, — განმარტავს ნ. ნიკოლაძე, — რომ თავ. ჭავჭავაძემ იცის, თუ როგორ გაარჩიოს ძველი ხალხური მწერლებისაგან, პოეტური — გამოკოპიებულიისაგან, დამახასიათებელი — უფერულისაგან“¹. და ბოლოს ნ. ნიკოლაძე მოთხოვნის კილოთი დაასკვნის: „როცა შეკრების ასეთი კრიტერიუმი არ გააჩნიათ, გამოდის არა კარაჩიხის კოლექცია, არამედ რაღაც დომხალი, რომელიც უფრო აბნელებს, ვიდრე გამოიკვლევდეს ამ ხალხის პოეტურ შემოქმედებას“¹.

აღნიშნულ წერილში — ბიბლიოგრაფიაშიც ნ. ნიკოლაძე მართებულად უსვამს ხაზს ილ. ჭავჭავაძის ცოდნასაც, ალლოსაც, ნიჭს ხალხური ზეპირშემოქმედების გაგება-დაფასებაშიც, მაგრამ კრიტიკოსი პ. უმიკაშვილისა და ი. გოგებაშვილის ამ მიმართულებით მოღვაწეობას, არამართებულად, ჩრდილს აყენებს. პ. უმიკაშვილი არ იყო მოკლებული „მცირე პოეტურ ალლოსაც“, თავის დროისათვის ხალხური სიტყვიერების ერთი საუკეთესო შემკრებთაგანია. მან კარგი მასალა ჩაწერა — შეაგროვა და დაგვიტოვა, რომლის ნაწილი განსვენებულმა პროფესორმა ფ. გოგიჩაიშვილმა გამოსცა 1934 წელს — თავისი წინასიტყვაობითა და კომენტარებით². ამ მიმართულებით არც ი. გოგებაშვილის მოღვაწეობა იყო „მცირე პოეტურ ალლოს“ მოკლებული, ის საგრძნობი გემოვნებით ათავსებდა თავის სახელმძღვანელოებში ხალხურ ზეპირშემოქმედებით მასალას.

პ. უმიკაშვილისა და ი. გოგებაშვილის, როგორც ხალხური ზეპირშემოქმედების შემკრებლების დაწუნება უნდა აიხსნას ნ. ნიკოლაძის მიერ ფოლკლორული მასალის შეკრება-შესწავლისათვის უფრო დიდი მოთხოვნისაგან წაყენებით, რაც, რა თქმა უნდა, არაა სრულიად საფუძველს მოკლებული.

ნ. ნიკოლაძის ეს წერილი ჩვენ გვანტერესებდა ჯერ ერთი იმდენად, რამდენადაც ნ. ნიკოლაძე თავის კრიტიკაში ილ. ჭავჭავაძის ნიჭს, ალლოს და დამსახურებას, ხალხური ზეპირშემოქმედების ჩაწერა-შეკრება-დაფასებაშიც მართებულად აშუქებდა. ხოლო მეორეც, ნ. ნიკოლაძის მრავალფეროვანი კრიტიკული ნიჭის გამოვლინებაზეც მიგვეთითებინა.

ამრიგად, გავიცანით რა ილია ჭავჭავაძის შესახებ ნ. ნიკოლაძის კრიტიკული წერილების მთელი სერია, გარკვევით ამგვარი შთაბეჭდილება რჩება: როგორც

¹ Н. Николадзе, «Книга мудрости и лжи» (грузинские басни и сказки XVII—XVIII ст.), С. С. Орбелиани, перевод и объяснения А. Цагарели.

² პ. უმიკაშვილის მიერ შეკრებილი ფოლკლორული მასალის საგრძნობი ნაწილი ახლა გამოცა რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტში.

ილია ჭავჭავაძე, ისე ნ. ნიკოლაძე XIX საუკუნის მეორე ნახევარში დაბადებული ქართველი ხალხის ლიტერატურულ-საზოგადოებრივი ცხოვრების სარბიელზე მოქმედი ახალი თაობის — თერგდალეულთა წრის დიდად ნიჭიერი, განთლებული და აქტიური წევრები არიან. ისინი ლიტერატურას აფასებდნენ, როგორც საბრძოლო იარაღს; ხელში კალამს რომ აიღებდნენ, ისე გრძნობდნენ, თითქოს მძიმე ბრძოლას იწყებდნენ. მათ კარგად ესმოდათ, რომ თუ ხელოვნებას ხელი მოკიდებდა, მას აუცილებელია მდლარე და ვნებიანი გულის განუხრელად მოქმედება. ამიტომ ისინი დაუშრეტელი და დაუზოგველი ენერგიით და გატაცებით იღწვოდნენ ჩვენი ხალხის ნიჭისა და უნარის გაღვიძება-გამძლიერების, ჩვენი ბედკრული ხალხის მდგომარეობის გამოსწორების, წინ წაწევის, უკეთესი ყოფის შექმნის მიზნით. მაღალი მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობით გამსჭვალულნი, ისინი აღებული ტვირთის სიმძიმეს კარგად ითვისებდნენ, ერთმანეთის ძალას შეგნებულად აფასებდნენ და პირველ რიგში ერთმანეთს დიდ მოთხოვნილებას უყენებდნენ. მოთხოვნილებებში ხანდახან, მართალია, კიდევ აჭარბებდნენ, მაგრამ ეს თითქმის ყოველთვის ხალხისადმი ვალის უკეთესად მოხდის, მეტის და უფრო კარგად გაკეთების სურვილით იყო გამოწვეული.

6. ნიკოლაძის კრიტიკის შუქზე, როგორც ზემოთქმულიდან შეიძლება დავინახოთ, ილია ჭავჭავაძის, როგორც ლიტერატორის, მრავალწახნაოვანი, თავისი ქვეყნის ცხოვრების წამყვანი დიადი ნიჭი, ძალა და ფრიად ნაყოფიერი, სასარგებლო მოღვაწეობა მთელი სიდიადითაა მოცემული.

ახალი ქართული ლიტერატურის
კათედრა

(რედაქციას მოუვია 20. 10. 1963 წ.)

МИХ. З. ЗАНДУКЕЛИ

Илья Чавчавадзе в свете критики Нико Николадзе

Резюме

Работа имеет целью познакомить читателей с общественным направлением и взаимоотношением (вернее с взаимной общественной оценкой) двух крупнейших представителей общественно-литературной жизни грузинского передового общества 60—80 годов, так называемых «тергдалеули» — Ильей Чавчавадзе и Нико Николадзе. Оба они крупнейшие действенные общественники указанной эпохи — эпохи «бури и натиска» в жизни грузинского народа XIX века: Илья Чавчавадзе — вождь «тергдалеули», в основном поэт — писатель — публицист, Нико Николадзе, ближайший его соратник, в основном — критик — публицист.

Несмотря на то, что в понимании и разрешении некоторых повседневных вопросов между ними были некоторые разногласия, они, когда дело касалось чести и пользы общества, всегда были вместе, боролись за общее дело и объективно, по заслугам характеризовали друг друга.

Нико Николадзе, как критик, давая оценку поэтического творчества или отдельного произведения Ильи Чавчавадзе, критикуя те или другие стороны творчества вождя грузинской литературы, иногда даже впадая в противоречие (при оценке его творчества с точки зрения поэтической формы), все же в лице Ильи Чавчавадзе всегда признавал и особо подчеркивал большую, многогранную поэтическую и общественную силу.

В общем, в свете критики Нико Николадзе дается правильная оценка деятельности Ильи Чавчавадзе.

მ. ბრთელიშვილი

ქვევის საკითხისათვის ქართულში¹

...სიტყვის მორფოლოგიური შინაარსის ერთ მხარეს შეადგენს მორფოლოგიური კატეგორიები, რაზედაც ქვემოთ გვექნება მსჯელობა. ახლა განვიხილოთ საკითხი იმის შესახებ, — ყოველთვის აფიქსებით არის გადმოცემული სიტყვის მორფოლოგიური მნიშვნელობანი, თუ შეიძლება ეს უკანასკნელნი აფიქსების გარეშეც გადმოიცეს.

ძველი ქართულის ბრძანებითი ფორმა სუ! არ შეიცავს არც ერთ მორფოლოგიურ ფორმანტს და, ერთის შეხედვით, იგი თითქმის მხოლოდ ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელი ოდენობაა. მაგრამ არა. სუ! II პირის ფორმაა, მხოლოდით რიცხვშია. გარდამავალია. მოქმედებითი გვარისაა და ა. შ. მორფოლოგიური მნიშვნელობანი თითქმის ძირს დაუფლებიან. არსებითად არაფერი შეიცვლება, თუ ამ ზმნას ახალი ქართულის ფორმით წარმოვადგენთ—სვი, სადაც ი უფუნქციო დანართია. რომელიმე გავჰყერი—ზმნა მხოლოდ ორ ფორმანტს შეიცავს: გა — ზმნისწინს, რომელიც სრული ასპექტის ნიშნად არის მიჩნეული და ვ — პრეფიქსს, რომელიც I პირის სუბიექტს აღნიშნავს, — ი აქაც უფუნქციო დანართია. მაშასადამე, ზმნაში გამოხატულია ორი მორფოლოგიური მნიშვნელობა მიუხედავად იმისა, რომ გავჰყერი—ზმნა მორფოლოგიურად გაცილებით მდიდარია. გაათლევინა ზმნაში, მაგალითად, აფიქსებით მხოლოდ ოთხი მორფოლოგიური მნიშვნელობაა გადმოცემული (გა — სრული ასპექტისა, ა — საარვისო ქცევისა, — ევინ—შუალობითი კონტაქტისა, — ხ III სუბიექტური პირის ნიშანი), ხოლო ფორმა თავისთავად. რა თქმა უნდა, მორფოლოგიურ მნიშვნელობათა გაცილებით მეტ რაოდენობას შეიცავს. შეიძლება სხვა მაგალითების მოყვანაც. მაგრამ საკითხი. ჩვენი აზრით, ისედაც ნათელია.

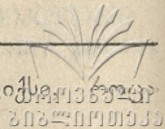
მორფოლოგიური მნიშვნელობა შეიძლება გადმოიცეს აფიქსის გარეშეც. ზმნის მორფოლოგიური მნიშვნელობანი, როგორც წესი, რაოდენობრივად აღემატება ამ მნიშვნელობათა გამომხატველ ფორმანტებს, ამიტომ არც შეიძლება ველოდეთ, რომ ყველა მორფოლოგიური მნიშვნელობა ასახული იქნება სათანადო მორფემებში.

აქ ორი ერთმანეთთან დაკავშირებული საკითხი ისმის:

1. როგორ შეიძლება არსებობდეს მორფოლოგიური მნიშვნელობა, თუ მას არა აქვს სათანადო გამომხატველობითი საშუალება?

¹ ნაშრომი წარმოადგენს ნაწილს მოხსენებისას, რომელიც წაკითხულ იქნა ახალი ქართული ენის კათედრის სხდომაზე 1963 წლის 7 დეკემბერს.

2. როგორ გამოხატავს მორფოლოგიურ მნიშვნელობას აფიქსიზაცია¹ ის ზმნაში მოცემული გვაქვს?

პირველ საკითხს ასეთი ახსნა შეიძლება ჰქონდეს.

მორფოლოგიურ მნიშვნელობათა შემაპირობებელი საფუძველი ზმირად ზმნის, როგორც დამოუკიდებელი სიტყვის, გარეთ ძევს. მიუხედავად იმისა— აქვს თუ არა ამა თუ იმ კონკრეტულ მორფოლოგიურ მნიშვნელობას სათანადო ფორმალური გამოხატულება.

იგივე სვი — ზმნა მეორე პირის ბრძანებითის ფორმაა, მაშასადამე, მას აქვს პირის მორფოლოგიური მნიშვნელობა (კატეგორია). ის ფაქტი, რომ ზმნა II პირის ფორმას წარმოადგენს, უწინარეს ყოვლისა, დაკავშირებულია II პირის ნაცვალსახელთან (შენ). და სხვათა შორის, ამ ნაცვალსახელთან კავშირია. II პირის სუბიექტის ნიშანს რომ აჩენს ზმნაში, როცა ეს უკანასკნელი თხრობითი კილოს ფორმაშია (პირის ნიშნიანი და უნიშნო ფორმების პარალელური არსებობა ძველ ქართულში ალბათ კილოს კატეგორიის შიგნით დიფერენციაციის მოთხოვნილებით აიხსნება).

რადგან ზმნის ფორმა II პირშია იმიტომ, რომ ის დაკავშირებულია II პირის ნაცვალსახელთან, გამომდინარეობს, რომ პირის კატეგორიის (რომელობის) საფუძველი ზმნის გარეთ ძევს.

შემდეგ.

სვი ზმნას რიცხვის მორფოლოგიური მნიშვნელობაც აქვს. ზმნის ფორმა მხოლოდით რიცხვშია. ეს მხოლოდობითობა ზმნაში არ არის გამოხატული, მაგრამ, თუ ზმნის ფორმა მხოლოდობითშია, ეს იმიტომ, რომ II პირის სუბიექტია მხოლოდობითში და, მაშასადამე, რიცხვის გამოხატვა-გამოუხატველობის საფუძველი ისევ ზმნის გარეთ გვაქვს მოცემული. სუბიექტი რომ მრავლობითი რიცხვის ფორმით წარმოვადგინოთ (თქვენ), მრავლობითობა ზმნაში ჰპოვებს ასახვას (სვით), მაგრამ ეს მოხდება იმის გამო, რომ ზმნასთან დაკავშირებული სუბიექტი „გადადგება“ მრავლობითში.

შემდეგ.

სვი ზმნა გარდამავალია იმიტომ, რომ მას აქვს პირდაპირი ობიექტი (სვი წყალ-ი): მოქმედებითი გვარისაა იმიტომ, რომ მოქმედება გამომდინარეობს სუბიექტური პირისაგან და სხვა პირზეა დამართებული (სვი შენ წყალი). ხოლო სუბიექტ-ობიექტი ზმნის შემადგენლობაში არ შედის.

ამავე სვი — ზმნას საარვისო ქცევისა და უშუალო კონტაქტის ფორმად მიიჩნევენ. ამასთან—საარვისო ქცევა გვიჩვენებს, რომ პირდაპირი ობიექტი არავისი კუთვნილება არ არის და არც ვისთვისმეა განკუთვნილი, ხოლო უშუალო კონტაქტი აღნიშნავს, რომ სუბიექტური პირი მოქმედებს პირდაპირ ობიექტზე უშუალოდ. სხვა პირის ჩაურევლადო¹.

სვი — ზმნას სიტუაცია მიუთითებელი აღმოაჩნდება, ხოლო მიუთითებელი სიტუაცია გვიჩვენებს, რომ მოქმედება არ ხდება რაზედმე, „რაზედმე მოქმედება“ ირიბ ობიექტს გულისხმობს.

ქცევის, კონტაქტის და სიტუაციის მორფოლოგიური მნიშვნელობანი სვი.

¹ მორფოლოგიური კატეგორიების ფორმულირებანი აქაც და ქვემოთაც ა. შანიძის ქართული გრამატიკის საფუძვლების (1953 წ.) მიხედვით გვაქვს მოცემული.

ზმნას აქვს იმდენად და იმისათვის, რამდენადაც და ვისთვისაც მორფოლოგიური კატეგორია საპირისპირო ფორმათა არსებობის ნიადაგზე ყალიბდება (ამაზე ქვემოთ). ჩვენი მსჯელობაც ამჯერად ქართულში დამკვიდრებულ ტრადიციას მიჰყვება.

ზემოთ განხილულ ზვიდ მორფოლოგიურ მნიშვნელობას ზმნის გარეთ გაყვავართ და თითოეულ მათგანს შეაპირობებს ზმნასთან დაკავშირებულ პირებთან მიმართება.

აქედან გამომდინარეობს, რომ ზმნის ზემოთ დამოწმებული მორფოლოგიური მნიშვნელობანი პირობადებულია სინტაქსურად, და, თუ დღეს ჩვენ ვლახა-რაკობთ ზმნის აღნიშნულ მნიშვნელობებზე, ეს უწინარეს ყოვლისა იმის წყალობით, რომ ზმნას შეეწყობა სუბიექტურ-ობიექტური პირები. თითოეული ეს მორფოლოგიური მნიშვნელობა დამოუკიდებლად არსებობს ზმნის სტრუქტურულ მოდელში და თითოეულ მათგანს შეიძლება ჰქონდეს კიდევ სათანადო მორფოლოგიური ნიშანი, მაგრამ თუ ეს მნიშვნელობანი გადმოიცემა სპეციალური ნიშნების გარეშეც, ეს შეპირობებული ყოფილა მარტივი წინადადების კონსტრუქციით, სხვაგვარად — მარტივი წინადადების სტრუქტურული მოდელით მთლიანად.

სხვა მორფოლოგიურ მნიშვნელობებს სხვაგვარი საფუძველი აქვთ, რომ ისინი სპეციალური ნიშნების გარეშეც არსებობენ ზმნაში.

დროის მორფოლოგიური მნიშვნელობა, მაგალითად, მთლიანად ზმნის ფუძეს დაუფლებული მნიშვნელობაა. მართალია, ზმნის ფორმათა ანალიზისას ჩვენ გამოვყოფთ დროის გამომხატველ ფორმანტებს (ვთქვათ, უწყვეტელში დ||ოდ, წყვეტილში—ე), მაგრამ აქედან არ გამომდინარეობს, რომ თითქმის ეს ფორმანტები არიან დროის გამომხატველნი თავისთავად, დრო შეიძლება გამომხატული იქნეს ფუძეებითაც, სპეციალური ფორმანტების გარეშე (მაგ., აწმყო: — ვწერ, ვბან. ვთხოვ, ვკვეთ... ნამყო წყვეტილი: — მოვკალ, მოვხან. დავწან, შევძარ...).

თხრობითი კილოს მორფოლოგიური მნიშვნელობა მთლიანად დროის (წარსულის. აწმყოს, მომავლის) მორფოლოგიურ მნიშვნელობაზეა დამყარებული, ბრძანებითი კილოსი—მომავალი დროის მორფოლოგიურ მნიშვნელობას გულისხმობს ამოსავლად, რომელი ფუძითაც არ უნდა იყოს გამომხატული ის. მაშასადამე, თხრობითი და ბრძანებითი კილოს მნიშვნელობანი ზმნის სათანადო სტრუქტურულ მოდელს არიან დაუფლებული. რაც შეეხება კავშირებითი კილოს მნიშვნელობას, იგი მხოლოდ ზმნის ფორმით არ გადმოიცემა და, როგორც წესი, რომელიმე მაქვემდებარებელი კავშირის „მეზობლობას“ საჭიროებს.

ჯერობის, აქტის, გეზის, ორიენტაციის, ასპექტის მორფოლოგიური მნიშვნელობანი, როცა ისინი ზმნაში გამომხატულია, აგრეთვე ზმნის მთლიან სტრუქტურულ მოდელში ჰპოვებენ ასახვას.

მაშ როგორ არსებობენ მორფოლოგიური მნიშვნელობანი. თუ მათ არა აქვთ სათანადო გამომხატველობითი საშუალებანი? როგორც ჩანს, ზმნის მორფოლოგიური მნიშვნელობანი სინტაქსურად არიან პირობადებულნი, სხვა შემთხვევაში ზმნის მთლიან სტრუქტურულ მოდელს არიან დაუფლებულნი.

მეორე საკითხი, რომელზედაც საჭიროა პასუხი გავცეთ, ასეთია: როგორ

გამოხატავენ მორფოლოგიურ მნიშვნელობებს აფიქსები, როცა ისინი ^{ფორმალურად} მხოლოდ გვაქვს?

რადგან ფორმანტებს სახელებიც იმის მიხედვით აქვთ შერქმეული, თუ რა მორფოლოგიური მნიშვნელობის გამოხატველები არიან (მოთხრობითის -მა||-მ, ნათესაობითის -ის, ვნებითის ე||ო||დ, შუალობითი კონტაქტის -ინ||-ევინ, წყვეტილის -ე...), აქედან არ გამომდინარეობს დასკვნა, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, რომ თითქოს მორფოლოგიური მნიშვნელობის გამოხატვის უნარი ჰქონდეს ნებისმიერ ფორმანტს თავისთავად. ფორმანტები მორფოლოგიური მნიშვნელობის გამოხატველები არიან მხოლოდ სტრუქტურის სხვა ელემენტებთან მიმართებაში და არა დამოუკიდებლად.

რას შეიძლება აღნიშნავდეს, მაგალითად. მ ფონემა მორფოლოგიური სტრუქტურის გარეშე, თავისთავად? არაფერს. მაგრამ სახელის სტრუქტურულ მოდელში სუფიქსად -მ მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანია (ხმოვანფუძიან სახელებთან), ხოლო ზმნის სტრუქტურულ მოდელში პრეფიქსად (ზმნისწინის მომდევნოდ) მ-ობიექტური პირის ნიშანია (შდრ. მზე-მ და მ-წერს). თავისთავად ე ფონემა არავითარი მორფოლოგიური მნიშვნელობის მატარებელი არ არის, მაგრამ ზმნის სტრუქტურულ მოდელში პირის ნიშნებს (პრეფიქსების) მომდევნოდ მას ვნებითობის გამოხატვა აკისრია (ე-წერ-ება). ზმნის ბოლოკიდურ თანხმოვნად ის შეიძლება იყოს ნამყო წყვეტილის ნიშანიც (და-ვ-წერ-ე), II კავშირებითის ნიშანიც (ავდგ-ე), ხოლო თუ სავრცობიან ფორმას მიემატა, ის აწმყოს კავშირებითის ნიშანიც შეიძლება იყოს და მყოფადის კავშირებითისაც (ვწერდ-ე, დავწერდ-ე)...

საერთო მორფოლოგიურ-სტრუქტურულ სისტემაში მათთვის მიჩენილი ადგილი რომ არა ჰქონდეთ, ფორმანტებს არავითარი მორფოლოგიური მნიშვნელობა არ ექნებოდათ, ე. ი. ისინი ფორმანტებიც აღარ იქნებოდნენ საერთოდ. ზმნის სტრუქტურული მოდელი თავისი ბუნებით პოლისემანტიკურია.

რომელიმე ზმნა, მაგალითად **დავწერეთ** შეიცავს მორფოლოგიურ მნიშვნელობებს პირისას (I პირია), რიცხვისას (მრავლობითია), გვარისას (მოქმედებითია), ღროისას (მომავალია), ასპექტისას (სრულია) და ა. შ.

თითოეული ეს მნიშვნელობა არსებობს ფორმაში იმანენტურად, რომელიმე მათგანის მისაკვლევად საჭიროა მისი აბსტრაქცია, განყენება სხვა დანარჩენ მნიშვნელობათაგან თუ ფუნქციათაგან, და მაშინ ზმნის ფორმა დაგვანახებს ჩვენთვის საინტერესო მორფოლოგიურ მნიშვნელობას. თუ, მაგალითად, მოვიწადინებთ რიცხვის კატეგორიის განყენებას, სხვა მორფოლოგიური მნიშვნელობანი უკანა პლანზე უნდა გადავწიოთ და **დავწეროთ** — ზმნას შევხედოთ ერთი თვალსაზრისით — მასში რიცხვის გამოხატვის თვალსაზრისით. რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში ვგულისხმობთ, რომ ამას შეგნებულად და გარკვეული მიზნით ჩავდივართ; რადგან ის მორფოლოგიური მნიშვნელობა, რომლის აბსტრაქცია მოვახდინეთ, არსებობს ფორმაში არა დამოუკიდებლად, არამედ სხვა მორფოლოგიურ მნიშვნელობათა გვერდით.

რას დავინახავთ? რიცხვის თვალსაზრისით ზმნა მრავლობითის ფორმისა აღმოჩნდება. რატომ მრავლობითისა? იმიტომ, რომ სუბიექტური პირი, რომელიც მასთან არის დაკავშირებული (ჩვენ), მრავლის გავებას შეიცავს. იმის გასარკვე-

ვად. თუ რა გამოხატავს ზმნაში მრავლობითი რიცხვის მნიშვნელობას მრავლობითის ფორმის შევუპირისპირებთ მხოლობითისას:

მე დავწერ ჩვენ დავწერთ

დავინახავთ, რომ ფორმათგანმასხვავებელ ელემენტად -თ სუფიქსი მოგვევლინება, აქედან დავასკვნით. -თ მრავლობითი რიცხვის ნიშანიაო. მაშასადამე. -თ სუფიქსი ჩვენ გამოვყავით ფორმათა შეპირისპირების საფუძველზე. ეს შეპირისპირება სხვა არაფერია, თუ არა გარკვეულ ხერხი ფორმათგანმასხვავებელ ელემენტა დასადგენად. ფორმათა შეპირისპირების საშუალებით II და III პირში (დრო-კილოთა მიხედვით) დადგინდება, რომ მხოლობითისაგან გასასხვავებლად მრავლობითის ფორმას რამდენიმე ნიშანი აქვს: I და II პირში -ით, ხოლო III პირში -ენ, -ეს, -ნენ, და ზოგი სხვა ზმნისათვის -ან. III პირის მრავლობითის ნიშნები, თავის მხრივ, საზიარო აღმოჩნდება III პირის სუბიექტის აღსანიშნავადაც.

ახლა რიცხვის კატეგორია შეიძლება უგულებელვყოთ სხვა მორფოლოგიურ მნიშვნელობებთან ერთად და დროის მნიშვნელობის აბსტრაქტია მოვანდინოთ. დავწერთ მომავალ დროს გამოხატავს. რა აწარმოებს მომავალი დროის მნიშვნელობას? ისევ ფორმათა შეპირისპირებას შეიძლება მივმართოთ. მაგრამ ამჯერად უკვე დროის მიხედვით განსხვავებული ფორმებისას:

ვწერ (აწმყო)

დავწერ (მომავალი)

აწმყოს და მომავლის ფუძეს ერთმანეთისაგან განასხვავებს ზმნისწინი. მაშასადამე, შეიძლება დავუშვათ მომავლის ფუძეს ზმნისწინი—აწარმოებსო.

მაგრამ ზმნისწინს სხვა ფუნქციებიც აქვს: აწარმოებს გეზს. ორიენტაციას. სრულ ასპექტს. ზმნის ახალ მნიშვნელობას. აქ სადავო შეიძლება გახდეს საკითხი: დავწერ ზმნაში ზმნისწინი მომავლის ფუძეს კი არ აწარმოებს, არამედ სრულ ასპექტსო. რადგან ზმნისწინიანი ფორმები, თუ ზმნას ასპექტი აქვს, სრული ასპექტის ფორმებად არის მიჩნეული და მყოფადის ფორმებიც სრული ასპექტის მნიშვნელობის მქონე მწკრივთა შორის მოიხსენიებაო (269—270).

მაგრამ საიდან იწარმოება მყოფადის ფუძე? აწმყოს ფუძისაგან. როცა ზმნა უზმნისწინოა, მას აწმყოს მნიშვნელობა აქვს. თუ ზმნისწინი მიემატება, ფუძე მომავლის შინაარსს იძენს. მაშასადამე, მომავლის (თუ საჭიროა, სრული ასპექტისაც) მნიშვნელობა ზმნაში აწმყოს ფუძეზე ზმნისწინის მატებას შეაქვს.

ახლა: შეიძლება თუ არა აქედან დავასკვნათ — ზმნისწინი მყოფადის მორფოლოგიური ნიშანიაო? ვერ დავასკვნით. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში მყოფადის მნიშვნელობის მატარებელი ზმნისწინი კი არ არის, არამედ მთლიანად ფორმა (ზმნისწინი + აწმყოს ფუძე). რომელიც ზმნისწინს შეიცავს. ზმნისწინის სხვადასხვა ფუნქციები მქდავდება ზმნისწინთა მიმართებით სხვადასხვა ფუძეებთან: მაგალითად, გადა-დის ზმნაში. ე. ი. როცა ზმნისწინი აწმყოს ფუძეს ემატება და დროულ მნიშვნელობას ვერ ცვლის, ის გეზსა და ორიენტაციას აღნიშნავს; II და III სერიის მწკრივთა ფუძეებთან ის სრული ასპექტის მნიშვნელობას გადმოგვცემს (და-ვწერ-ე, და-ვწერო, და-ვწერი, და-მიწერია, და-მეწერა,

და-მეწეროს). როცა ზმნისწინი აწმყოს ფუძეს ემატება (ოღონდ ისე, ^{ერთეული} და ორიენტაციის აღნიშვნის უნარი მას აწმყოშივე არა აქვს), მყოფადის მნიშვნელობას გამოხატავს, ხოლო გარკვეულ ძირებზე განსხვავებული ზმნისწინების დართვის შედეგად (და-ქცევა, წა-ქცევა) ლექსიკურად განსხვავებულ ერთეულებს ვიღებთ.

აწერ და **დავწერ** ფორმათა შეპირისპირება ზემოთ იმ მიზნით მოვიშველიეთ, რომ დროის მიხედვით ფუძეების განმასხვავებელი ელემენტი დაგვეძებნა. ასეთი ელემენტი ამჯერად აღმოჩნდა ზმნისწინი. ფორმათა შეპირისპირების ხერხი აფიქსების გამოსაყოფად კარგა ხანია ცნობილია, მაგრამ ის მხოლოდ ხერხია. ფორმათა შეპირისპირება შეიძლება მოვიშველიოთ აგრეთვე რომელიმე საოპოზიციო ცალის მორფოლოგიური მნიშვნელობის ნათელსაყოფად, როცა ეს უკანასკნელი ბუნდოვანია, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ის გარკვეული მიზნით გამოყენებული ხერხი იქნება და მხოლოდ...

ჩვენ მორიგეობით შეიძლება განვაგრძოთ თითოეული მორფოლოგიური მნიშვნელობის განყენება და მათი აღმნიშვნელ ფორმანტების ძებნა.

ასეთი ძიების ზოგადი შედეგები იმავდროულად ბასუხი იქნება ზემოთ დასმულ საკითხზე: — როგორ გამოხატავენ მორფოლოგიურ მნიშვნელობებს აფიქსები, როცა ისინი ფორმაში მოცემული გვაქვს?

აფიქსებს თავისთავად, დამოუკიდებლად არა აქვთ ესა თუ ის მორფოლოგიური მნიშვნელობა, მორფოლოგიურ მნიშვნელობას თუ ფუნქციას აფიქსები გამოხატავენ სტრუქტურის სხვა ელემენტებთან მიმართებაში.

სტრუქტურის სხვა ელემენტები, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება ყველა ერთნაირი ღირებულებისა იყოს კერძოდ ამა თუ იმ მორფოლოგიური ფუნქციის გამოხატვაში, ერთ შემთხვევაში ელემენტთა ერთ ნაწილს ექნება ალბათ მეტი ღირებულება, სხვა შემთხვევაში — მეორეს.

ეს საკითხი ორგანულ კავშირშია მორფოლოგიური კატეგორიის საკითხთან. რა არის მორფოლოგიური კატეგორია?

საყოველთაოდ აღიარებული განსაზღვრა არ მოგვეპოვება¹. მორფოლოგიური კატეგორიის ცნება დღესაც კამათისა და დისკუსიის საგანს წარმოადგენს².

ერთი მთარული განსაზღვრათაგანი ზემოთ ვახსენეთ, რომლის მიხედვით მორფოლოგიური კატეგორია აფიქსით გადმოცემული მნიშვნელობაა. ქართულისათვის ამ განსაზღვრას არ შეიძლება ცნების ღირებულება ჰქონდეს, რადგან, როგორც უკვე აღინიშნა, მორფოლოგიური მნიშვნელობა ფორმაში შეიძლება იყოს გამოხატული უაფიქსოდ.

ქართულში უფრო ფეხმოკიდებულია მეორე განსაზღვრა. რომლის მიხედ-

¹ ე. მარუხო, მაგალითად, ლინგვისტური ტერმინების ლექსიკონში გრამატიკული კატეგორიის ასეთ განსაზღვრას იძლევა: Грамматические категории. «Это классы, согласно которым распределяются элементы словаря в соответствии с их природой, их образованием или их функцией. Так, различают категорию имени и категорию глагола; внутри первой из них — категорию существительного и категорию прилагательного и т. д.; с другой стороны — категорию рода, лица, наклонения и т. п.». Словарь лингвистических терминов, Москва, 1960, 81.

² ამის შესახებ იხ. А. В. Исаченко, О грамматическом значении, ВЯ, 1961, I; Б. Н. Головин, Заметки о грамматическом значении, ВЯ, 1962, I; ამავე ავტორის К вопросу о сущности грамматической категории, ВЯ, 1955, I.

ვით მორფოლოგიური კატეგორია საპირისპირო ფორმათა არსებობას გულისხმობს.

„ცნება, რომლის გამოსახატავად ენას მოეპოვება გარკვეული გრამატიკული საშუალება, წარმოადგენს გრამატიკულ კატეგორიას. გრამატიკული კატეგორია შეიძლება იყოს მორფოლოგიური ან სინტაქსური.“

მორფოლოგიური კატეგორია ყალიბდება თანაზომიან ფორმათა შეპირისპირების ნიადაგზე; ასეთებია: ა) სახელებში: ბრუნვა და რიცხვი; ბ) ზმნებში: პირი, რიცხვი, დრო, კილო, მწკრივი, ასპექტი, გვარი, ქცევა და სხვ... თვითელი საპირისპირო ფორმა თავისთავად კატეგორიაა; მაგ., ვარჩევთ ერთი მხრით სუბიექტური პირისა და ობიექტური პირის კატეგორიას, მეორე მხრით კი პირველისა, მეორისა და მესამე პირისას¹.

სხვაგან ა. შანიძე ასეთ საკითხს სვამს:

„...რა არის იმის საფუძველი, რომ ერთმა და იმავე ბგერათა კომპლექსმა, რომელსაც ქართულში ჩვეულებრივის აზრიანი სიტყვის სახე აქვს, შეიძლება ერთსა და იმავე დროს რამდენიმე გავება მოგვეცეს, ანუ, — რაც იგივეა, — ერთმა და იმავე ზმნამ ერთისა და იმავე ბგერითი შემადგენლობით რამდენიმე გრამატიკული შინაარსი დაიტოვოს? რა არის იმის საფუძველი, რომ რომელიმე ფორმა, ეთქვამთ „დავწერე“ ერთსა და იმავე დროს რამდენიმე კატეგორიას გვიჩვენებს როგორც უღლებისას, ისე წარმოქმნისას?“².

ამ საკითხზე ასეთი პასუხია გაცემული:

„საფუძველი ის გახლავს, რომ ამ ფორმის გვერდით ენაში არსებობს რიგი იმავე ზმნის ფუძისაგან წარმოები ფორმებისა, რომელთაც ეს ერთი „დავწერე“ სხვადასხვანაირად შეეზომება და დაუპირისპირდება. შედეგი ის არის, რომ ერთთან დაპირისპირებისას ერთ ნიშანს ვიღებთ, მეორესთან დაპირისპირებისას — მეორეს, მესამესთან — მესამეს, და ასე ბოლომდის. ეს ნიშნები კატეგორიებია, რომლებიც გარკვეულ ცნებებს შეიცავენ. მაშასადამე, მორფოლოგიური თვალსაზრისით ერთი და იმავე ბგერითი შედგენილობის სიტყვა სხვადასხვა დაპირისპირებათა ნიადაგზე სხვადასხვა ფუნქციის მატარებლად წარმოგვიდგება. დაპირისპირებისას აუცილებელია, რომ საოპოზიციო ცალი (ან ცალები) განსხვავებული იყოს როგორც გარეგნული სახით, ბგერობრივად, ისე გრამატიკული შინაარსითაც, ე. ი. როგორც ფორმით, ისე ფუნქციით, აღნიშნულ „დავწერე“ ზმნაში უღლების კატეგორიათაგან წარმოდგენილია: პირი (თანაც სუბიექტური და ობიექტური), რიცხვი, დრო, კილო, ჯერობა, აქტი, თანამდევრობა, მწკრივი; წარმოქმნის კატეგორიათაგან: ასპექტი, გვარი, ქცევა, კონტაქტი. სიტუაცია (აკლია გეზი და ორიენტაცია)“³.

ამის შემდეგ ა. შანიძე განიხილავს მორფოლოგიურ კატეგორიებს, რომლებიც „დავწერე“ ზმნაშია გამოხატული და ყველა შემთხვევაშიც თითოეული მორფოლოგიური კატეგორიის შიგნით გამოყოფს საოპოზიციო ცალებს.

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძველები, 1953, 34.

² იქვე, 389—90.

³ იქვე, 390.

ქვემოთ ჩვენ დავიცავთ ა. შანიძის მსჯელობის თანმიმდევრობას, რადგან მისი ლელურად შევეცდებით წარმოვადგინოთ ჩვენი მოსაზრებანი. საანალიზოდ აღებულია **დავწერე ზმნა**.

1. „პირის მიხედვით „დავწერე“ ზმნა პირველიც არის და მესამეც. პირველი სუბიექტურია, მესამე — ობიექტური. რომ I პირი სუბიექტურია, ამას აჩენს შემდეგი საპირისპირო ფორმები: დავწერე — დასწერე — დაწერა. რომ III პირი ობიექტურია, ამას აჩენს შემდეგი საპირისპირო ფორმები: დავწერე (მე იგი) — დაგწერე (მე შენ)“ (390).

2. „დავწერე“ ფორმა სუბიექტური პირისათვის მხოლოდითია, რადგანაც მოიპოვება საპირისპირო „დავწერეთ“, რომელიც მრავლობითად გვესმის; ობიექტური პირისათვის ამჟამად „დავწერე“ ურიცხვია. მაგრამ ძველ ქართულში რიცხვანი იყო: დავწერე: — დავწერენ... (391).

3. დროის მიხედვით „დავწერე“ წარსულია, რადგანაც მას პირისპირ უდგას „დავწერ“, რომელსაც მომავლის გაგება აქვს (391).

4. კილოს მიხედვით „დავწერე“ თხრობითია, რადგანაც მოიპოვება საპირისპირო „დამეწეროს“, რომელიც კავშირებითია... (391).

დავწერე მართლაც პირველი პირია, მაგრამ იმიტომ კი არა. რომ მას II და III პირის ფორმები უპირისპირდება; არამედ უპირველეს ყოვლისა იმიტომ, რომ იგი დაკავშირებულია I პირის ნაცვალსახელთან (მე). ხოლო თუ ეს ფორმა ობიექტური პირის მიხედვით მესამეა. ეს იმიტომ კი არა. რომ მას საოპოზიციო ცალები მოეპოვება (დავწერე მე იგი, დავწერე მე შენ), არამედ იმიტომ, რომ ზმნა ორპირიანია და მას ობიექტი III პირში შეეწყობა.

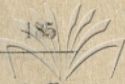
დავწერე სუბიექტური პირისათვის მხოლოდითია, რადგან ზმნასთან დაკავშირებული სუბიექტური პირი მხოლოდითშია, ხოლო **დავწერეთ** მრავლობითშია, რადგან სუბიექტური პირი ამ ფორმასთან მრავლობითშია.

თუ ძველ ქართულში გვექონდა **დავწერენ**, ეს საოპოზიციო ცალის კარნახით კი არ იყო, არამედ იმიტომ იყო გამოწვეული, რომ მრავლობითში დასმულ პირდაპირ ობიექტს მეტი სინტაქსური ძალა ჰქონდა.

დავწერე ფორმა თავისთავად შეიცავს წარსული დროის მნიშვნელობას. დავუყენებთ, თუ არ დავუყენებთ მას პირისპირ „დავწერ“ — ფორმას. (თანაც, რატომ მაინცდამაინც მომავლის ფორმას?).

დავწერე თხრობითი კილოს ფორმაა, რადგან „თხრობითია კილო, რომელიც ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას ისე წარმოადგენს. რომ ის უნდა იქნეს გაგებული. როგორც ნამდვილი ფაქტი. რომელიც ხდება ერთ-ერთ დროში. (208). **დავწერე, დამეწეროს** —

ფორმასთან შეპირისპირების განმარტებით აღნიშნავს, რომ მოქმედება ისე უნდა იქნეს გაგებული, როგორც ნამდვილი ფაქტი, წარსულში მომხდარი.

5. (ჯერობის) კატეგორიის თვალსაზრისით „დავწერე“ ერთგზისია, რადგანაც მას უპირისპირდება „დავწერი“... ან „დავწერდი“. — რომლებიც მრავალგზისობის გაგებას გვაძლევენ (391).

6. აქტის მიხედვით „დავწერე“ ნახულია, ვინაიდან უნახავი აქტის ფორმა უდგას პირისპირ: „დამიწერია“ (391).

7. [თანამდევრობის] კატეგორიის მიხედვით „დავწერე“ შემდგომია, რადგანაც მას უწინარესი უპირისპირდება: „დამეწერა“ (391).

8. „მწკრივის მიხედვით „დავწერე“ წყვეტილია, რადგანაც მას სხვა მწკრივები უპირისპირდება: „დავწერო“ (II კავშ.), „დავწერ“ (მყოფ.), „დამიწერია“ (I თურმ.) და სხვები (391).

დავწერე ერთგზისია, რადგან „ერთგზისია ფორმა, რომელიც ერთხელ მომხდარ მოქმედებას აღნიშნავს“ (214), ეს მნიშვნელობა **დავწერე**-ს აქვს **დავწერი**, **დავწერდი** ფორმებთან შეუპირისპირებლად.

დავწერე — ნახული აქტის ფორმაა, რადგან „ნახულია ზმნის ფორმა, რომელიც მოქმედებას წარმოგვიდგენს როგორც მოუბრის მიერ ნახულს“ (215). ეს მორფოლოგიური მნიშვნელობაც **დავწერე** ზმნას აქვს თავისთავად, საოპოზიციო **დამიწერია**-ს გარეშე.

თუ თანამდევრობის მიხედვით **დავწერე** შემდგომია, აგრეთვე კონტექსტის მიხედვით იქნება შემდგომი.

„ზმნის უღლებად ფორმათა მთელი მარაგიდან ჩვენს წარმოდგენაში გამოიყოფა ჯგუფები, რომლებიც გარკვეული ნიშნების მიხედვით ახასიათებენ შიგ შემავალ ფორმებს, მაგ., რაღაც საერთოა ამ ფორმებში: ვაქებ, აქებ, აქებ, ვაქებთ და შემდგომი... სხვაა შემდეგი: ვაქე, აქე, აქო, ვაქეთ და სხვ. (219). აღნიშნულ ჯგუფებს ა. შ ა ნ ი ძ ე მწკრივს უწოდებს. თუ ასპექტის კატეგორიას არ მივიღებთ მხედველობაში, სხვა ნიშნების მიხედვით **დავწერე**, **დასწერე**, **დავწერა**.. იმეორებენ ვაქე, აქე, აქო, ვაქეთ.. ფორმების მორფოლოგიურ მნიშვნელობებს. ამ აზრით **დავწერე** წყვეტილის მწკრივი იქნება სხვა ფორმებთან შეპირისპირების გარეშე.

ქართული

9. „დავწერე“ უგეზოა, რადგანაც საპირისპირო ფორმა აკლია (392).

თუ **დავწერე** ზმნას უგეზოა, მაშინ ჩნევთ იმიტომ კი არა, რომ მას საპირისპირო ცალი აკლია, არამედ იმიტომ. რომ გეზს ის არ გამოხატავს.

10. „არც ორთენტაცია აქვს „დავწერე“-ს, რადგანაც აკლია საპირისპირო ფორმა, მიახლოება-დაშორების თვალსაზრისით“ (392).

ასევე არ გამოხატავს **დავწერე** ორთენტაციას.

11. ასპექტის მიხედვით „დავწერე“ სრულია, ვინაიდან მას უპირისპირდება უსრული „ვწერე“... (392).

ასპექტის მიხედვით **დავწერე** სრულია, რადგან ზმნის მიერ აღნიშნული მოქმედება ისეა წარმოდგენილი, რომ „მას ბოლო უჩანს“. დასრულებულია (269).

12. გვარის მიხედვით „დავწერე“ მოქმედებითია. რადგანაც მოიპოვება საპირისპირო „დაიწერა“, რომელიც ვნებითია (392).

დავწერე მოქმედებითია, რადგან „მოქმედებითია გვარი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ გრამატიკულად მოქმედი პირი, რომელსაც სუბიექტურის სახელით ვიცნობთ, იგივეა, რაც რეალურად მოქმედი პირი, და მას მოეპოვება სამოქმედო პირი, პირდაპირობიექტურის სახელით ცნობილი“ (289).

13. „ქცევის მიხედვით „დავწერე“ საარვისოა, რადგანაც მას პირისპირ სათავისო და სასხვისო ქცევის ფორმები „უდგას“ (392).

ქცევის მიხედვით **დავწერე** საარვისოა, რადგან „საარვისოა (ნეიტრალურია) ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ პირდ. ობიექტი არავისი კუთვნილება არ არის და არც ვისთვისმეა განკუთვნილი (დანიშნული)“ (332).

14. (კონტაქტის) კატეგორიის მიხედვით „დავწერე“ უშუალოა, რადგანაც მოიპოვება შუალობითის ფორმა „დავაწერინე“ (392).

დავწერე უშუალო კონტაქტის ფორმაა, რადგან „უშუალოა კონტაქტი, რომელიც აღნიშნავს, რომ სუბიექტური პირი მოქმედებს პირდ. ობიექტზე უშუალოდ, სხვა პირის ჩაურევლად“ (367).

15. სიტუაციის მიხედვით „დავწერე“ მიუთითებელი ფორმაა, რომელსაც მიითითებული „დავწერე“ უდგას პირისპირ (საზედლო)“ (392).

დავწერე მიუთითებელი ფორმაა, რადგან ზმნის ფორმა მოქმედების ლოკალიზაციაზე „არ მიგვითითებს“ (382).

მარცხენა და მარჯვენა სვეტში მოცემული მსჯელობანი განსხვავებულ საბუთებს წარმოგვიდგენენ. მარცხნივ მორფოლოგიური მნიშვნელობანი ახსნილია საპირისპირო ფორმათა არსებობით, მარჯვნივ — საპირისპირო ფორმათა გარეშე, საანალიზო სტრუქტურული მოდელის შინაგანი ბუნებით.

თუ ზმნა მორფოლოგიურად პოლისემანტიკურია, მას ეს მორფოლოგიური მნიშვნელობანი იმის წყალობით კი არ აქვს, რომ ერთი რომელიმე „ფორმის გვერდით ენაში არსებობს რიგი იმავე ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოები ფორმებისა, რომელთაც ეს ერთი... სხვადასხვანაირად შეეზომება და დაუპირისპირდება“, არამედ იმის გამო. რომ თითოეული ფორმა თავისთავად არის მრავალმნიშვნელოვანი.

ზმნის ფორმას, ისევე როგორც ყოველგვარ ფორმას, აქვს სხვადასხვა მხარე, ნიშანი, ყველაფერი დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა კუთხით შევხედავთ მას. **დავწერე** — ზმნა, როგორც ეს ზემოთ დავინახეთ, მრავალი მორფოლოგიური მნიშვნელობის შემცველია, დროის მიხედვით, მაგალითად, წარსულია, გვარის მიხედვით მოქმედებითია, ასპექტის მიხედვით სრულია და ა. შ., მოვიშველიებთ თუ არ მოვიშველიებთ საპირისპირო, საოპოზიციო ცალებს, საანალიზო ფორმაში ამით არაფერი შეიცვლება.

მორფოლოგიური მნიშვნელობანი ენაში შემუშავებულია და განზოგადებულია. **დავწერე** — ზმნას რომ ნამყოს მნიშვნელობა აქვს. ეს მნიშვნელობა მხოლოდ დამოწმებული ზმნისათვის კი არ არის დამახასიათებელი, არამედ ყველა იმავე მორფოლოგიური სტრუქტურის მქონე ზმნისათვის (დავხატე, გავაღე, ავაშენე); თუ ეგვევ ზმნა მოქმედებითი გვარისაა, ეს „მოქმედებითგვარიანობა“ სხვა მრავალი ფორმისათვისაც არის დამახასიათებელი...

განვიხილოთ ამ თვალსაზრისით რომელიმე მორფოლოგიური კატეგორია, მაგალითად, ქცევის კატეგორია.

ა. შ ა ნ ი ძ ე ქ ა რ თ უ ლ შ ი სამ ქ ც ე ვ ა ს გამოჰყოფს: საარვისოს, სათავისოს და სასხვისოს. ასეთი დაყოფა გზიარებულია სხვა ავტორთა მიერაც და ქცევის კატეგორია ამ სახით ისწავლება უმაღლეს სასწავლებლებშიც და საშუალო სკოლებშიც.

ქცევის ზოგადი განსაზღვრა ა. შ ა ნ ი ძ ე ს ასეთი აქვს მოცემული:

„ქცევა, ანუ ვერსია არის ფორმა, რომელიც აღნიშნავს, თუ რა ურთიერთობაა კუთვნილება-დანაშნულების თვალსაზრისით სუბიექტსა და ობიექტს შორის“ (332).

ეს განსაზღვრა მართებულად ასახავს ქცევის კატეგორიასთან დაკავშირებულ ვითარებას, ამის მიხედვით სწორადვეა გამოყოფილი ქცევის სახეობანი — სათავისო და სასხვისო, რომელთაგან პირველი გვიჩვენებს, რომ პირდაპირი ობიექტი ეკუთვნის მოქმედ პირს, სუბიექტს ან მისთვისაა განკუთვნილი, ხოლო მეორე გვიჩვენებს, რომ პირდაპირი ობიექტი ირიბს ეკუთვნის ან ირიბისათვისაა განკუთვნილი (332).

ქცევის სახეობათა განსაზღვრა აქ თანხმობაშია ქცევის ცნების ზოგად განსაზღვრასთან: ქცევა ზოგადად კუთვნილებით ურთიერთობას გამოხატავს, ხოლო სათავისო და სასხვისო ქცევები განსხვავებული კუთვნილებითი ურთიერთობის ამსახველი ცნებებია. კუთვნილებითი ურთიერთობა გამოხატულებას ჰპოვებს ორსავე შემთხვევაში.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

მაგრამ რა არის საარვისო ქცევა?

„საარვისო (ნეიტრალურია) ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ პირდობიექტი არავისი კუთვნილება არ არის და არც ვისთვისმეა განკუთვნილი (დანიშნული)“ (332).

საარვისო ქცევის ცნება ზოგადი განსაზღვრის ცნებაში ჯერ თავსდება; ზოგადი განსაზღვრა გვეუბნება — ქცევა აღნიშნავს, თუ რა ურთიერთობაა კუთვნილება-დანიშნულების თვალსაზრისით სუბიექტსა და ობიექტს შორის ან ობიექტებს შორის. ხოლო ქცევის სახეობის განსაზღვრას ზოგადი განსაზღვრის გარეთ გვყავართ, რადგან საარვისო ქცევის ფორმაში პირდაპირი ობიექტი არავისი კუთვნილება არ არის და არც ვისთვისმეა განკუთვნილი. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, საარვისო ქცევის ცნება უპირისპირდება ქცევის ზოგად ცნებას, ქცევა ზოგადად და საარვისო ქცევა კერძოდ ურთიერთგამომრიცხველ ცნებებად წარმოგვიდგება.

ეს გარემოება, როგორც ჩანს, მხედველობიდან არ გამორჩენია ა. შანიძეს და ცნების ზოგად განსაზღვრაში შეუტანია ასეთი განმარტება: ქცევის „აღნიშვნა ორგვარია: წართქმითი და უკუთქმითი, ე. ი. კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობა შეიძლება აღინიშნოს ან არ აღინიშნოს, საამისოდ მოიპოვება საოპოზიციო ფორმები, რომლებიც ერთმანეთს კუთვნილება-დანიშნულების მიხედვით უპირისპირდებიან“ (332).

ამ დამატებითი განმარტებით საარვისო ქცევის ცნებას თითქმის გზა ეხსნება ზოგადი ცნებისაკენ: რაკი ქცევის აღნიშვნა შეიძლება წართქმითიც იყოს და უკუთქმითიც, ხოლო უკუთქმითი ქცევა, თავის მხრივ, იმას გულისხმობს, რომ კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობა ზმნის ფორმაში არ აღინიშნება, თავისთავად გამომდინარეობს დასკვნა: საარვისო ქცევის ფორმები სასხვისო და სათავისო ქცევის ფორმათათვის საოპოზიციო ცალებს წარმოადგენენო. მაშასადამე, ერთი მხრივ გვაქვს ქცევის წართქმითი ფორმები (სათავისო და სასხვისო), ხოლო მეორე მხრივ უკუთქმითი ფორმები (საარვისო).

მაგრამ ზემოთ დამოწმებული დამატებითი განმარტება თვით არის წინააღმდეგობაში ზოგადი ცნების განსაზღვრასთან. როცა ვამბობთ. — ქცევის აღნიშვნა შეიძლება იყოს უკუთქმითი, ეს იმას ნიშნავს, რომ ზმნის ფორმაში კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობა არ აღინიშნება.

ძირითად განსაზღვრაში ქცევა კუთვნილებით ურთიერთობას გამოხატავს. დამატებით განმარტებაში ქცევა კუთვნილებით ურთიერთობას უკვე აღარ გამოხატავს. მაშასადამე, დამატებითი განმარტება უარყოფს ძირითადი ცნების არსს.

ეს შეუსაბამობა, ჩვენი აზრით, უფრო მტკიცეულად იჩენს თავს ფორმათა ანალოზის დროს. როცა ვუპირისპირებთ ერთმანეთს ფორმებს — ვ-ი-წერ და ვ-უ-წერ, აღმოჩნდება, რომ კუთვნილებითი ურთიერთობა განსხვავებულია გადმოცემული: პირველ შემთხვევაში პირდაპირი ობიექტი ეკუთვნის სუბიექტს, მეორე შემთხვევაში — ირიბ ობიექტს. ფორმებიც შესაბამისად განსხვავებულია. რაკი ეს ფორმები ერთმანეთისაგან განსხვავებულია, ხოლო ფორმათგანმასხვავებელ ელემენტებად ამჯერად ი და უ ხმოვნები იჩენენ თავს. დავასკვნით, ი სათავისო ქცევის ნიშანია, ხოლო უ — სასხვისოსიო (სხვათაშორის, ია ფაქტი, რომ აფიქსის მნიშვნელობა შეპირობებულია მორფოლოგიური გარემო-

თი და არა თვით მორფემის ბუნებით, ამ შემთხვევაშიც ჩანს: ი, რომელიც სა-
თავისო ქცევის ნიშნად არის მიჩნეული. გარკვეულ პირობებში შეიძლება სასხ-
ვისო ქცევასაც გამოხატავდეს).

საარვისო ქცევის ფორმებში?

საარვისო ქცევის ფორმებში (უკუთქმით ფორმებში) კუთვნილებითი ურ-
თიერთობა გამოხატული არ არის, — ვამბობთ, და იქვე ა ფორმანტს საარვი-
სო ქცევის ნიშნად გამოვყოფთ. მაგრამ როგორ შეიძლება ა (ან რომელიც არ
უნდა იყოს) ფორმანტი იყოს იმისი ნიშანი, რაც ზმნაში გამოხატული არ არის,
ამას რატომღაც ყურადღებას აღარ ვაქცევთ. საინტერესოა ის გარემოება, რომ
ფორმები, რომლებსაც საარვისოს ვუწოდებთ. ხშირად ამ ა-ს არც აჩვენებენ
(წერს. ხატავს. კარგავს. ბანს...). აქედან, ბუნებრივია, დაისმოდა საკითხად, რომ
ა პრეფიქსი სხვა ფუნქციის მატარებელი უნდა იყოსო, ეს ეჭვი უკვე არაერთ-
მა პირმა გამოთქვა, მაგრამ ალბათ იმის გამო, რომ სამაგიერო ფუნქცია სან-
დოდ ვერ იქნა დაძეხილი, ა პრეფიქსი ჯერჯერობით გარკვევით „მონათლული“
არ არის.

ინტერესმოკლებული არ არის ის ფაქტიც, რომ პირები, რომლებიც ამის
თაობაზე ეჭვს გამოთქვამენ. როგორც წესი, უშუალოდ ა პრეფიქსის სხვაგვარ
კვალიფიკაციას ეძებენ, თორემ, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, საარვისო
ქცევას არსებითად არც ეხებიან.

ა. ჩიქობავა წერს: „სასუბიექტო და საობიექტო ქცევებთან შეპირისპი-
რებით გამოიყოფა ნეიტრალური ანუ საარვისო ქცევა: ამ ზმნის ფორმა არ აღ-
ნიშნავს, ვის კუთვნილებას წარმოადგენს ობიექტი (ობიექტი კი მოუპოვება!)“¹.

არსებითად ამასვე წერს ავტორი სხვა ნაშრომებშიც, სადაც იგი ქცე-
ვის საკითხებზე მსჯელობს². ყველგან ა. ჩიქობავა ნეიტრალურ ქცევას კი
გამოყოფს. მაგრამ ამ ქცევის ნიშნად მიჩნეული ა პრეფიქსის ფუნქციის კვალი-
ფიკაციას არ იზიარებს, მისთვის ა არ არის საარვისო ქცევის ნიშანი. რადგან
ა. ჩიქობავა თვლის, რომ „მორფოლოგიურ კატეგორიას ქმნის აფიქსით
გადმოცემული მნიშვნელობა“³, ხოლო ა არ არის საარვისო ქცევის ნიშანი. აქე-
დანაც გამომდინარეობს, რომ საარვისო ქცევას თავისი მორფოლოგიური გამოხა-
ტულება არა ჰქონია, და, მაშასადამე, ის ვერც შექმნის მორფოლოგიურ კატე-
გორიას. მეორე მხრივ, რადგან მისივე განსაზღვრის მიხედვით. — „ქცევა არის
კუთვნილებითი დამოკიდებულება ობიექტსა და სუბიექტს შორის ანდა ობიექტ-
სა და ობიექტს შორის“, ხოლო ნეიტრალური ქცევა ამ კუთვნილებით ურთიერ-
ობას არ გამოხატავს, აქედან აგრეთვე გამომდინარეობს, რომ საარვისო (ნეი-
ტრალური) ქცევა არ არსებობს.

საერთოდ, რა თქმა უნდა, შეუძლებელი არ არის ფორმათა გრამატიკული
ანალიზისას ამა თუ იმ ფორმის შესახებ ითქვას, რომ იგი ქცევას არ გამოხატავ-
სო, მაგრამ ამ „უქცეო“ ფორმათაგან კატეგორიის შექმნას აზრი არ უნდა ჰქონ-
დეს, მითუმეტეს, რომ საოპოზიციო ცალები — სათავისო და სასხვისო ქცევა-

¹ ა. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, 106.

² ა. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი
ლექსიკონი, 1, 1950, 058; ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, 277—78.

³ ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 267.

თა სახით ენაში არსებობს, და იმისთვის, ვისთვისაც „მორფოლოგიური“ გორია ყალიბდება თანაზომიან ფორმათა შეპირისპირების ნიადაგზე“, რომ საპირისპირო ერთეული უკვე საკმაო პირობას წარმოადგენს მორფოლოგიური კატეგორიის შესაქმნელად.

როცა ერთი მორფოლოგიური ცნების შიგნით განსხვავებული მნიშვნელობანი გვაქვს (ვთქვათ, გვარის ფარგლებში: მოქმედებითი, ვნებითი, საშუალებითი; ცეცხლის ფარგლებში: სათავისო, სასხვისო; პირიანობის ფარგლებში: პირველი, მეორე და მესამე პირი; დროის ფარგლებში: აწმყო, მომავალი და ა. შ.) განსხვავებულ ფორმათა-საოპოზიციო ცალკების გამოყოფა თვით მორფოლოგიური მნიშვნელობებით არის შეპირობებული და ამიტომ გამართლებულიც არის ამ ოპოზიციურ ცალებზე ყურადღების გამახვილება. ცხადია, შეიძლება ამ საპირისპირო ოდენობათა გამაერთიანებელ ცნებას კატეგორია დავარქვათ.

მაგრამ ნათელი არ არის რა ზრი აქვს ამ სქემის ყველა შემთხვევაზე გავრცელებას. შუალობითი კონტაქტის კატეგორიას, მაგალითად, არა აქვს საპირისპირო ცალი, რომელიც კონტაქტის ზოგადი ცნების ფარგლებში დაუპირისპირდებოდა თავის საოპოზიციო ცალს — შუალობითი კონტაქტის ფორმას. მაგრამ, ალბათ რაკი ზოგი სხვა კატეგორია საოპოზიციო ცალების დაპირისპირებით არის მიღებული, აქაც, როგორც ჩანს, ამიტომ იძებნება საოპოზიციო ცალი — უშუალო კონტაქტის სახელწოდებით, რომელსაც არც თავისი საკუთარი ფორმა აქვს და არც მორფოლოგიური მნიშვნელობა (ვიმეორებთ, კონტაქტის ზოგადი ცნების ფარგლებში).

რა არის შუალობითი კონტაქტი?

„შუალობითია კონტაქტი, რომელიც აღნიშნავს, რომ სუბიექტური პირი მოქმედებს პირდ. ობიექტზე სხვა პირის შუალობით: ვაწერინებ, ვახატვინებ, ვაჭერინებ“ (367).

შუალობითი კონტაქტის ფორმას აქვს. მაშასადამე, გამოსახატავი მორფოლოგიური მნიშვნელობა (სუბიექტური პირი მოქმედებს პირდაპირ ობიექტზე სხვა პირის შუალობით) და ეს გამოხატულია კიდევ სათანადო ფორმით — **ინ-ვენი** ფორმანტების მეშვეობით.

უშუალო კონტაქტი?

„უშუალოა კონტაქტი, რომელიც აღნიშნავს, რომ სუბიექტური პირი მოქმედებს პირდ. ობიექტზე უშუალოდ, სხვა პირის ჩაურევლად: ვწერ, ვხატავ, ვაჭერ, ვჭრი“ (367).

რაკი **ვწერ** — **ვაწერინებ** ფორმებს საოპოზიციო ცალებად მივიჩნევთ, ხოლო შუალობით კონტაქტს ზემოდამოწმებულ განსაზღვრას ვაძლევთ, მაშინ, საცა სამართალია, უშუალო კონტაქტის ასეთი განსაზღვრა უნდა მიგვეცა: უშუალოა კონტაქტი, რომელიც არ აღნიშნავს, რომ სუბიექტური პირი მოქმედებს პირდაპირ ობიექტზე სხვა პირის შუალობით და ეს იქნებოდა მართებული განსაზღვრა. უშუალო კონტაქტი მართლაც არ აღნიშნავს იმას, რასაც აღნიშნავს შუალობითი კონტაქტი. მაგრამ „არ აღნიშნავს“ — გამოთქმას განსაზღვრაში შედეგად ის მოაქვს, რომ შუალობითი კონტაქტის საოპოზიციო ცალი აღმოჩნდება მორფოლოგიური მნიშვნელობის უქონელი ფორმა. როგორც ჩანს, ამიტომ განსაზღვრა ასეთ სახეს იღებს: — „უშუალოა კონტაქტი, რომელიც აღნიშნავს, რომ სუბიექტური პირი მოქმედებს პირდაპირ ობიექტზე“.

უშუალოდ, სხვა პირის ჩაურევლადო“ რატომ? ალბათ იმიტომ, რომ საოცროდ ციო ცალს საჭიროა მორფოლოგიური მნიშვნელობა ჰქონდეს, ხოლო ეს უკანასკნელი მას ხელოვნურად ეძლევა განსაზღვრის მეოხებით. შემთხვევითი არ არის, რომ „უშუალობითი კონტაქტის ფორმას დამოუკიდებლად კაუზატივს ეძახიან. ანუ ფაქტიტივს, ზოგჯერ აგრეთვე იძულებითსაც“ (367). საპირისპირო ცალი, როგორც ჩანს, ყოველთვის აუცილებლად არ არის მიჩნეული მორფოლოგიური კატეგორიის შესაქმნელად.

ამგვარივე საოპოზიციო ცალები აქვს საფუძვლად ზოგ სხვა მორფოლოგიურ კატეგორიას, მაგალითად, სიტუაციას და გეზს.

სიტუაციის კატეგორია „გვიჩვენებს მოქმედების ლოკალიზაციას ამა თუ იმ საგანთან მიმართებით. ლოკალიზაცია წარტქმითია ან უკუტქმითი... ამის მიხედვით გვაქვს ორი სიტუაცია: მითითებული და მიუთითებელი. მითითებული სიტუაცია აღნიშნავს, რომ მოქმედება ხდება რაზედმე“ (382), ამიტომ ასეთ ფორმას საზედაოს უწოდებენ. ა. შ ა ნ ი ძ ე მიუთითებელი სიტუაციის განსაზღვრას უკვე აღარ იძლევა. რომ მოეცა, უშუალო კონტაქტის განსაზღვრის ანალოგიით, ალბათ ის ასეთი იქნებოდა: მიუთითებელი სიტუაცია აღნიშნავს, რომ მოქმედება არ ხდება რაზედმეო, რაც სინამდვილეში ამას ნიშნავს — მიუთითებელი სიტუაცია არ აღნიშნავს, რომ მოქმედება ხდება რაზედმე. მაშასადამე, ამ შემთხვევაშიც არც მორფოლოგიური მნიშვნელობა და არც საკუთარი ფორმა მიუთითებელ სიტუაციას არა აქვს, ე. ი. ის საერთოდ არ არსებობს.

გეზი აღნიშნავს „ზმნით გამოხატული მოქმედების დამოკიდებულებას სივრცეში. მდებარე სხვადასხვა პუნქტთან“ (244). მიუმართავი გეზის შემთხვევაში განსაზღვრა უკვე იმას ადასტურებს, რაც საჭიროა: „ზმნა არ აღნიშნავს არავითარ მიმართულებას არც ერთ პუნქტისაკენ“. ხოლო თუ არ აღნიშნავს, მას „აღუნიშვნელობის“ მორფოლოგიური ფუნქცია არ შეიძლება ჰქონდეს და არც საკუთარი ფორმა გააჩნია.

თავისებურია მდგომარეობა ასპექტის გამოხატვის თვალსაზრისით თანამედროვე ქართულში. ასპექტის კატეგორიას აქვს საოპოზიციო ცალები — უსრული ასპექტისა და სრული ასპექტის სახით. სრულ ასპექტს გამოხატავენ ზმნისწინაინი ფორმები, უსრულისას — უზმნისწინო ფორმები, მაგრამ ამათ დაპირისპირებას ის აზრი აქვს, რომ თითოეული მათგანი მორფოლოგიურ მნიშვნელობას გამოხატავს, ერთი — დასრულებული მოქმედებისას, მეორე — დაუსრულებელისას.

მრავლობითი რიცხვის მორფოლოგიური მნიშვნელობა სახელებში გამოიხატება სათანადო ფორმებით, რომლებსაც მაწარმოებლად მოუდით — ებ, ნ/თასუფიქსები; მხოლობითი რიცხვის მორფოლოგიური მნიშვნელობა სახელში არ არის ასახული, მიუხედავად ამისა მხოლობითი რიცხვის ფორმა შეიძლება იყოს საოპოზიციო ცალი მრავლობითისათვის, რადგან, მართალია, მას არა აქვს სათანადო ფორმატი, მაგრამ მხოლობითი რიცხვის მორფოლოგიურ მნიშვნელობას ის შეიცავს (ე რ თ ს აღნიშნავს).

მაშასადამე, არც საარვისო ქცევა, არც უშუალო კონტაქტი, არც მიუთითებელი სიტუაცია და არც მიუმართავი გეზი მორფოლოგიურ მნიშვნელობებს

არ გამოხატავენ. როგორც მორფოლოგიური მნიშვნელობანი ისინი ეფუძნებიან ბოტენ, ამიტომ ისინი არც საოპოზიციო ცალებს ქმნიან და, რა თქმა უნდა, არც მორფოლოგიური გამოხატულება შეიძლება ჰქონდეთ.

აქედან გამომდინარეობს, რომ მორფოლოგიური მნიშვნელობანი შეიძლება არსებობდნენ საოპოზიციო მნიშვნელობათა გარეშეც (შუალობითი კონტაქტი, მითითებული სიტუაცია, მიმართული გეზი), ჰქონდეთ სათანადო მორფოლოგიური გამოხატულებაც (შუალობითი კონტაქტისათვის — **ინ (-ევი)**, მითითებული სიტუაციისათვის — **ა პრეფიქსი**, მიმართული გეზისათვის **ზმნისწინი**) და, მაშასადამე, — დამოუკიდებლად ქმნიდნენ მორფოლოგიურ კატეგორიებს.

საოპოზიციო ცალები ამ შემთხვევაში საილუსტრაციო-მეთოდური ღირებულების მქონე ერთეულებად შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომელთა მოშველიებით უფრო ნათლად წარმოვაჩენთ აღნიშნული კატეგორიების მორფოლოგიურ ნიშან-თვისებებს.

დავუბრუნდეთ ქცევის კატეგორიას.

თუ ზემოთ მოყვანილ მსჯელობას გავითვალისწინებდით, ქცევის კატეგორია გამარტივდებოდა. საარვისო ქცევის საკითხი საერთოდ მოიხსნებოდა, ხოლო ქცევის ზოგად განსაზღვრას დამატებითი განმარტებაც მოაყვლიდებოდა (ქცევის აღნიშვნა ორგვარია — წართქმითი და უკუთქმითი... 332), შედეგად მივიღებდით, რომ ქცევის კატეგორია კუთვნილებით ურთიერთობას გამოხატავს, ხოლო საცა ეს ურთიერთობა არ არის გამოხატული. იქ ქცევაზე ლაპარაკი, ცხადია, შეუძლებელი აღმოჩნდებოდა.

ყველაფერს ამას სხვაგვარი გამარტივებაც მოჰყვებოდა. საქმე ეხება ქცევის საკითხს ერთიერიან ზმნებში (ვნებითი გვარისანი იქნებიან ისინი თუ საშუალო გვარისანი).

სხვათა შორის. ქცევის თვით **ა. შ ა ნ ი ძ ი ს ე უ ლ ი** განსაზღვრიდან გამომდინარეობს, რომ ერთიერიან ზმნებს არ შეიძლება ჰქონდეთ ქცევის კატეგორია, რადგან ქცევის კატეგორია რომ გვქონდეს. საჭიროა ზმნასთან, სუბიექტური პირის გარდა, პირდაპირობიექტური ან ირიბობიექტური პირებიც იყოს დაკავშირებული. ეს ფაქტი თავის დროს შენიშნა **ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა მ**: „ქცევის კატეგორია აღმოცენებულია ორპირიანობისა და სამპირიანობის ნიადაგზე, აქედანვე გამომდინარეობს, რომ ერთიერიან ზმნას ქცევა არ შეიძლება გააჩნდეს: ობიექტი არ გააჩნია და იმიტომ“¹.

ა. შ ა ნ ი ძ ე ერთიერიან ზმნებს საარვისო ქცევის ფორმებად მიიჩნევს და ამის საფუძველს კონვერსიული ფორმების არსებობაში ხედავს. რაკი წინადადებაში — „სანდრომ კოკა გატეხა“ და „სანდრომ საქმე გააკეთა“ — **გატეხა** და **გაკეთა** ზმნები საარვისო ქცევის ფორმებია, ხოლო მათი კონვერსიის შედეგად ვიღებთ **გატყდა** (კოკა გატყდა) და **გაკეთდა** (საქმე გაკეთდა) ფორმებს. ამიტომ ეს უკანასკნელი აგრეთვე საარვისო ქცევის ფორმებად უნდა მივიჩნიოთ (349).

მაგრამ, ჯერ ერთი, **გატყდა** და **გაკეთდა** ზმნები ერთიერიანი ზმნებია, და, როგორც აღვნიშნეთ, ამ ტიპის ზმნებთან დაკავშირებულ პირებს

¹ **ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა**, ჰანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, 106.

არა აქვთ ობიექტური პირები, რომლებთან მიმართებაში მათ შეეძლოთ მოქმედება ლეგიტიმითი შინაარსი გადმოეცათ, და მეორეც: ამ ზმნებში ქცევებრივად გვაქვს დევეა რომ შევიტანოთ იმ საბაბით, რომ ისინი სათანადო მოქმედებითი გვარის (საარვისო ქცევის) ზმნათა კონვერსიულ ფორმებს წარმოადგენენო, აღმოჩნდება, რომ კონვერსიულ ფორმებს (გატეხა, გააყეთა) თვითონ არა აქვთ ქცევა, ხოლო ერთპირიანებს მითუმეტეს არ შეიძლება ის ჰქონდეთ. ზემოთქმული თანაბრად ეხება ერთპირიან უნიშნო ვნებითებსაც (გაღნა, გაქრა), პრეფიქსიან ვნებითებსაც (იმალება, იკარგება), საშუალო გვარის ზმნებსაც (გორავს, ტრიალებს)... მათ არა აქვთ და არც შეიძლება ჰქონდეთ ქცევის გაგება. საარვისო ქცევის მორფოლოგიური შინაარსი ყველა შემთხვევაში ხელოვნურად არის შექმნილი.

თუ საარვისო ქცევა არ არსებობს, მაშინ, ცხადია, საარვისო ქცევის ნიშნად მიჩნეულ -ა პრეფიქსსაც სხვაგვარი კვალიფიკაცია უნდა დაეძენოს.

ასეთი ცდა არა ერთი ყოფილა. ნ. მარს აღნიშნული აქვს: -ა პრეფიქსი ზმნებს გარდამავლობას ანიჭებსო („придает переходное значение глаголам“)¹. ვ. თოფურიძე ფიქრობს, რომ ა მოქმედებითის პრეფიქსია, საარვისო ქცევის ნიშნად რომ არის გამოცხადებული (-დნობს, ა-შენებს)². ა. შანიძე ა პრეფიქსს საარვისო ქცევის ნიშნად მიიჩნევს, თუმცა ამ ა-ს ფუნქციათა შესახებ წერს:

—„.... სახელთა ფუძეებისაგან გარკვეული ტიპის ზმნები ა-თია ნაწარმოები... ა გამოყენებულია გარდამავალ ზმნათა საწარმოებლად გარდაუვალ ზმნათა ფუძეებისაგან... თვით გარდამავალი ზმნისაგან, რომელსაც ნაწარმოებლად არავითარი ხმოვანი არა აქვს. შუალობითი კონტაქტის ფორმებს უანოდ ვერ ვაწარმოებთ...“, ხოლო აქედან ა. შანიძეს გამოაქვს დასკვნა: „ამის მიხედვით შეგვეძლო გვეთქვა, რომ ა-ს დანიშნულება მეორეული ზმნების წარმოებაა საარვისო ქცევითაო“³.

ა პრეფიქსს, სხვა საკითხებთან დაკავშირებით, ეხება გ. მაჭავარიანიც. იგი არ იზიარებს ვ. თოფურიძის მოსაზრებას და წერს: „ა პრეფიქსი მოქმედებითი გვარის ნაწარმოებელი არ არისო“⁴, საამისო საბუთად გამოკვლევის ავტორს ის ფაქტი მოჰყავს, რომ „ა პრეფიქსი არა გვაქვს მოქმედებითი გვარის ბევრ ზმნაში (ვკლავ, ვწერ, ვთლი)“⁵. ამ საბუთს არ შეიძლება ჰქონდეს საბუთის ღირებულება, რადგან მორფოლოგიური კატეგორია შეიძლება იყოს ნიშნიანიც და უნიშნოც, მთავარი ის არის, რომ ორსავე შემთხვევაში ზმნა მოქმედებითი გვარისაა (ვნებითი გვარის ზმნები, მაგალითად, გვაქვს ნიშნიანიც და უნიშნოც, ნამყო წყვეტილის ფორმები შეიძლება იყოს ნიშნიანიც (დავწერ-ე, დავხატ-ე) და უნიშნოც (მოვკალ, მოვხან), აწმყოს დროის

¹ Н. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград, 1925, гл. 139.

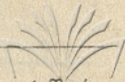
² ვ. თოფურიძე, მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. III, № 9, 1942, 969.

³ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 335.

⁴ გ. მაჭავარიანი, „უნიშნო ვნებითი“ ქართველურ ენებში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, I, 1959, 109.

⁵ გ. მაჭავარიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 109.

ფორმები ასევე ნიშნიანიც გვაქვს (ვკლ-ავ, ვაბ-ამ, ვკრ-ი...) და უნიშნოდ (ცნ-ფრ-მ, ვბან, ვრეცხ...) და ა. შ. ამ საკითხზე საერთოდ ზემოთაც გვაქვს მსჯელობა, შეიძლება ითქვას, რომ მორფოლოგიური კატეგორიები შეიძლება გადმოიცეს სპეციალური ფორმანტების გარეშეც.

რაც შეეხება მოსაზრებას, რომლის მიხედვით „ქართველურ ენათა განვითარების გარკვეულ ეტაპზე ა პრეფიქსი კაუზატივის მაწარმოებლის ფუნქცია უნდა ჰქონოდა დაკისრებულიო“¹, მას შეიძლება გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონოდა, დამტკიცებული რომ იყოს, თუმცა თანამედროვე ვითარებისათვის ის მაინც გადამწყვეტი ვერ აღმოჩნდებოდა, რადგან ა პრეფიქსისათვის ისტორიული თვალსაზრისით კიდევაც რომ მიგვეცა კაუზატივის კვალიფიკაცია საერთოდ, რაც ძნელი დასამტკიცებელია, სულერთია, აღმოჩნდებოდა, რომ კაუზატიური ზმნები, რომლებშიც ა პრეფიქსი დასტურდება (ა-თლევინებს, ა-ჭრევინებს...), მოქმედებითი გვარისანი არიან... გ. მაჭავარიანი აქაც ეჭვს გამოთქვამს: „არც ეს ფუნქცია ჩანს მისთვის პირველადიო“ და მიუთითებს ერთ დაბრკოლებაზე: საზედაო ფორმის ა (ა-წევს, ა-დგას) წარმოშობით იგივე ა პრეფიქსი შეიძლება იყოს, რომელიც ა-დნობს, ა-შენებს და მსგავს ფორმებში გვხვდება. „საზედაო“ ა კი გარდამავლობასთან არ არის დაკავშირებული... (ისინი) გარდაუვალი ზმნებია მიუხედავად იმისა, რომ ა პრეფიქსს შეიცავენო“².

წარმოშობით ეს ორი განსხვავებული ფუნქციის მქონე ა შესაძლებელია მართლაც ერთი და იგივე ოდენობაა, შესაძლებელია—არა³: ა. ჩიქობავა ა პრეფიქსის შესახებ წერს: „გაურკვეველია ა-ს საკითხი. ნეიტრალური ვერსიის ზმნებში რომ ა გვაქვს (ა-შენებს, ა-კეთებს ტიპი), ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ იგი ამ ქცევის ნიშანია... და-ა-წერა, და-ა-შენა... ზმნები ზედაობას გადმოგვცემენ, მაგრამ ამის გამო ეს ა ვერ იქნება საზედაოს ფორმანტი თავისი წარმოშობით... და-ა-წერა-ს ა და ა-ნთია-ს ა ერთი და იგივე ოდენობა ჩანს (←ჰა||ხა||—სა), მაგრამ რა ჰქონდათ მათ საერთო? ამჟამად ეს სხვადასხვა ოდენობად გამოიყურება, ხმოვნების ა, ე, ი პირვანდელი ფუნქცია საძებარია“³.

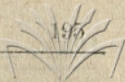
როგორც ჩანს, ა-ს ისტორიული ბედი, მისი თავდაპირველი ფუნქციები ჭერჭერობით გაურკვეველია, საკითხი ბოლომდე ნათელი არ არის. მაგრამ თანამედროვე ქართულში მორფოლოგიური კატეგორიის კვალიფიკაციისათვის აღნიშნულ ვითარებას კარგი იქნებოდა დამაბრკოლებლად არ ვსახავდეთ. ა-დნობს ტიპის ზმნებში ა პრეფიქსი შეიძლება მოქმედებითი გვარისა იყოს, რადგან ა, უწინარეს ყოვლისა, მოქმედებითი გვარის ზმნებში ჩანს, ხოლო ა-წევს, ა-დგას ტიპის ზმნებში მას სხვა ფუნქცია შეიძლება ჰქონდეს, რაკი ესენი გარდაუვალი ზმნებია.

¹ გ. მაჭავარიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 109.

² გ. როგავას, მაგალითად, მიაჩნია, რომ ა პრეფიქსი ა-კეთებს ტიპის ზმნებში და ა-ზის ტიპის ზმნებში სხვადასხვა წარმოშობის აფიქსებია, ზმნის პოლიპერსონალიზმის ისტორიისათვის იბერიულ-კავკასიურ ენებში, იკე, XIII, 1962, 50.

³ ა. ჩიქობავა, ზოგი ზმნის პრეფიქსული წარმოების ისტორიისათვის ქართულ ზმნებში, იკე, XI, 1959, 167.

მართალია, პოზიციურად და მასალობრივად ორსავე შემთხვევაში ოდენობასთან გვაქვს საქმე, მაგრამ თითოეულ შემთხვევაში სტრუქტურული მოდელებიც განსხვავებულია და ზმნის ტიპებიც. ანალოგიისათვის გავიხსენოთ ი პრეფიქსი, რომელიც მასალობრივადაც ერთი ფონემის სახით წარმოგვიდგება და არც პოზიციურად არის განსხვავებული, მაგრამ მას სხვადასხვა კვალიფიკაციას ვაძლევთ. და-ა-ი-წ ე რ ა ზმნაში, მაგალითად, ი შეიძლება იყოს ვნებითის ნიშანიც (დაიწერა წერილი=დაწერილ იქნა წერილი) და სათავისო ქეცვის ნიშანიც (დაიწერა მან წერილი).

ფუნქციები, მორფოლოგიური შინაარსები თვით განიციდან ცვალებადობას ისტორიულად. რა თქმა უნდა, უფრო მკვიდრი ექნება საფუძველი ფორმანტის კვალიფიკაციას, თუ ის შემავრცელებულია ისტორიული ძიების შედეგებით, მაგრამ ყველა შემთხვევაში ისტორიულმა კვლევა-ძიებამ შესაძლოა გარკვეული დასკვნები ვერ მოგვცეს. თუმცა ასეთი დასკვნები კიდევაც რომ მივიღოთ, ამჟამად მოქმედ ფუნქციებზე ეს დასკვნები შეიძლება არც გავრცელდეს. რადგან, როგორც აღვნიშნეთ, მორფოლოგიური ფუნქციები თვით ექვემდებარებიან ცვალებადობას.

რა არის, მაგალითად, -ი სუფიქსი სიტყვაში — ს ა ხ ლ ი? სახელობითი ბრუნვის ნიშანი. წარმოვიდგინოთ ახლა, რომ ამ -ი სუფიქსის კვალიფიკაციაში ეპვი შევიტანეთ იმ მოტივით, რომ ი მომდინარეობს იგი ნაცვალსახელისაგან (ნ. მართ: ჰი ნაცვალსახელისაგან), იმ დროს ის სახელობითი ბრუნვის ნიშანი არ შეიძლება ყოფილიყო, და დაგვეწყო დავა იმის თაობაზე — არის თუ არ არის -ი სუფიქსი სახელობითი ბრუნვის ნიშანი სიტყვაში — ს ა ხ ლ ი, ი რომ იგისაგან მომდინარეობს, ესეც შეიძლება სწორი იყოს, და ისიც სწორია, რომ თანამედროვე ქართულში (და ძველშიც) -ი სუფიქსი სახელობითი ბრუნვის ნიშანია, ერთი მეორეს არ გამოირიცხავს.

ზემოთქმულიდან გამომდინარეობს, რომ ხსენებული საბუთებიანობით ვერ მოიხსნება მოსაზრება, რომლის მიხედვით ა პრეფიქსი შეიძლება (ამ ტიპის ზმნებში — ა-დნობს, ა-შენებს) მოქმედებითი გვარის ნიშნად მივიჩნიოთ¹.

ეს ა პრეფიქსი რამდენიმე შემთხვევაში ჩნენს თავს:

ა) ა პრეფიქსი გარდაუვალი ზმნებისაგან (ერთპირიანი საშუალი გვარის ზმნებისაგან) გარდამავალ ზმნებს აწარმოებს:

წუხ-ს — ა-წუხებს
დუმ-ს — ა-დუმებს
ქუხ-ს — ა-ქუხებს
მწიფ-ს — ა-მწიფებს
ტირი-ს — ა-ტირებს
ტოკავ-ს — ა-ტოკავს
ბრწყინავ-ს — ა-ბრწყინებს

ზანზარებ-ს — ა-ზანზარებს
ფართხალებ-ს — ა-ფართხალებს
ძაგძაგებ-ს — ა-ძაგძაგებს
შიშინებ-ს — ა-შიშინებს
ვახშმობ-ს — ა-ვახშმებს
მგზავრობ-ს — ა-მგზავრებს
ქეიფობ-ს — ა-ქეიფებს

და ა. შ.

¹ საინტერესოა, რომ ძველ გრამატიკოსთაგან მ. ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ს პირდაპირ აღვნიშნავს, — მოქმედებითი გვარის ნიშანიო (ა-კეთებს, ა-შენებს, ა-დღეობს), ვიმოწმებთ იგ. ქ ა ვ თ ა რ ა-ძ ი ს ნაშრომის მიხედვით—ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, 1954, 247—8.

ბ) ა პრეფიქსი გვაქვს ორპირიან გარდამავალ ზმნებშიც:

ა-ბარებს	ა-ქეზებს
ა-თენებს	ა-ლონებს
ა-ლაგებს	ა-ყუჩებს
ა-ნათებს	ა-ჩერებს
ა-სუქებს	ა-ხურებს

და ა. შ.

განსაკუთრებით ხშირად ჩანს ა პრეფიქსი ორპირიან გარდამავალ ზმნებში, როცა ისინი ნასახელარია:

ა-გუბებს	ა-ფასებს
ა-გროვებს	ა-წესებს
ა-მწკრივებს	ა-ჯანყებს
ა-ნიავებს	ა-ჯგუფებს
ა-ობლებს	ა-დიდებს
ა-ოხრებს	ა-მცირებს
ა-სახლებს	ა-შაგებს
ა-ტყავებს	ა-თავისუფლებს
	ა-მალლებს

და ა. შ.

ა პრეფიქსს რომ გარდამავლობასთან აქვს კავშირი, ეს იქიდან ჩანს, რომ თითოეული დასახელებული ზმნის კონვერსიულ ფორმას ა აღარ უჩანს:

ბარდება (ზღრ. ა-ბარებს), თენდება (ზღრ. ა-თენებს), ლაგდება (ზღრ. ა-ლაგებს), ნათდება (ზღრ. ა-ნათებს), სუქდება (ზღრ. ა-სუქებს)... გუბდება (ზღრ. ა-გუბებს), გროვდება (ზღრ. ა-გროვებს), თავდება (ზღრ. ა-თავებს), მწკრივდება (ზღრ. ა-მწკრივებს), ნიავედება (ზღრ. ა-ნიავებს) და ა. შ.

განხილული მაგალითების მიხედვით გარდაუვალი ზმნების ფუძეებზე ა-ს მატებას შედეგად პირდაპირი ობიექტის მატება მოსდევს, მაშასადამე, ა ზმნის გარდამავლობასთან არის კავშირში. თუმცა შეიძლება ზმნა გარდამავალი იყოს თავისთავად, მაგრამ მას ა პრეფიქსი მაინც დაერთოს, ამას შედეგად უკვე ირიბი ობიექტის მატება მოჰყვება:

ქსოვს — ა-ქსოვს	კნეტს — ა-კნეტს
წერს — ა-წერს	ღლეტს — ა-ღლეტს
გლესს — ა-გლესს	ჭრის — ა-ჭრის
	ფხეკს — ა-ფხეკს

და ა. შ.

ირიბი დამატება იჩენს თავს აგრეთვე შუალობითი კონტაქტის ფორმებში, სადაც ა პრეფიქსიც გვაქვს:

წერს — ა-წერ-ინ-ებ-ს

ხატავს — ა-ხატვ-ინ-ებ-ს

კარგავს — ა-კარგვ-ინ-ებ-ს...

მართალია, გარდამავლობის თვალსაზრისით აქ არაფერი იცვლება, ზმნა ისევ გარდამავალი რჩება, მაგრამ გარდამავლობის ცნება პირდაპირი ობიექტის მქონეობას გულისხმობს, ხოლო ა პრეფიქსი შეიძლება აღმოჩნდეს მაშინაც, როცა პირდაპირი ობიექტი ზმნას უკვე აქვს და ორპირიანი გარდამავალი ზმნა სამპირიან გარდამავალ ზმნად აქციოს. აქედან ის გამომდინარეობს, რომ ა პრეფიქსი თავისი ფუნქციების მიხედვით მეტია მოცულობით, ვიდრე ამას გარდამავლობის ცნება მოითხოვს.

ასლა თუ გვარის თვალსაზრისით შევხედავთ ყველა ა პრეფიქსის შემცველ ფორმას, აღმოჩნდება, რომ თითოეული მათგანი მოქმედებითი გვარისაა. სულერთია, ორპირიანია ის თუ სამპირიანი.

როგორც ჩანს, ა პრეფიქსი უფრო მიზანშეწონილია მივიჩნიოთ მოქმედებითი გვარის ფორმათა მაწარმოებელ აფიქსად. თუმცა საჭიროა შევნიშნოთ, რომ ამ ა- პრეფიქსის ფუნქციათა შორის ისეთივე ორგანული კავშირია, როგორც გარდამავლობასა და მოქმედებითი გვარის კატეგორიებს შორის საერთოდ, რადგან, „ყოველი ზმნა, რომელსაც პირდაპირ-ობიექტური პირის ფორმები აქვს, გარდამავალია“ (17), ხოლო მოქმედებითია გვარი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ გრამატიკულად მოქმედ სუბიექტურ პირს მოეპოვება სამოქმედო პირი, პირდაპირ-ობიექტურის სახელით ცნობილი (289).

მაშასადამე, ქცევა ქართულში გვეჩვენა ორი — სასუბიექტო და საობიექტო, ხოლო საარვისო ქცევის ნიშნად მიჩნეული პროფიქსი -ა მოქმედებითი გვარის პრეფიქსად „გააზრიანდებოდა“ და ზმნის მოქმედებითი გვარის ფორმები გვეჩვენებოდა ნიშნაინიც და უნიშნოც; ერთი მხრივ, ქსოვს, წერს, კნეტს... ხოლო, მეორე მხრივ, ა-წუხებს, ა-მეფებს, ა-ბარებს, ა-თენებს, ა-გროვებს, ა-დიდებს, ა-ფლეთს, ა-ხლეჩს და ა. შ. ეს კვალიფიკაცია, ცხადია, სინქრონიულ თვალსაზრისს გულისხმობს, დიაქრონიულ ასპექტში ა პრეფიქსს შეიძლება სხვა ფუნქცია აღმოაჩნდეს.

რაც შეეხება ა პრეფიქსს, რომელიც შედარებით იშვიათად ხმარებულ სტატისტიკურ ზმნებში იჩენს თავს (ა-ხატია, ა-წერია, ა-კერია, ა-ფარია, ა-ბარია...), წარმოშობით იგივე ჩანს, რაც სამპირიანებში დადასტურებული -ა (მდრ. ა-ხატავს, ა-წერს, ა-კერებს, ა-ფასებს, ა-ბარებს...), მაგრამ ამჟამად აღნიშნული ფორმები სტატისტიკური ვნებითისაა და, ა პრეფიქსს, რომელიც მხოლოდ აწმყოს ფუძეში დასტურდება, შეიძლება მიეცეს სტატისტიკური ვნებითის კვალიფიკაცია. მითუმეტეს, რომ II სერიის მწკრივებში, ამავე პოზიციაში, ვნებითის ე პრეფიქსი ამოუდგება მას კვერდში (ე-ხატა, ე-წერა, ე-კერა, ე-ფარა, ე-ბარა...).

ახალი ქართული ენის კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 10.12.1963 წ.)

П. Г. ЭРТЕЛИШВИЛИ

К вопросу о версии в грузинском языке

Резюме

В грамматической литературе выделяют три вида версии — субъектную, объектную и нейтральную. В грузинском глаголе трудно отыскать морфологическое значение нейтральной версии, поэтому оно не может иметь морфологического выражения в виде префикса. Нейтральной версии в грузинском глаголе не существует вовсе.

За упрощением категории версии последовали бы упрощения иного характера.

Вопросы версии в работе рассматриваются на фоне других морфологических категорий.

ს. ხუციშვილი

ილია ჭავჭავაძის ორი სიტყვა

ილია ჭავჭავაძის მრავალმხრივი მოღვაწეობა ჯერ მთლად შესწავლილი არ არის. მართალია საკმაო სიზუსტითაა გამოკვეთილი მისი ადგილი ქართული კულტურის განვითარებაში, ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. მაგრამ დიდი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის პრაქტიკული საქმიანობის ბევრი მხარეა ჯერ კიდევ შეუსწავლელ-დაუზუსტებელი. ვიცით რა გააკეთა ილიამ ქართული თეატრისათვის, რა—ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისათვის, მაგრამ დაწვრილებით არ ვიცით მისი მუშაობა თბილისის საადგილმამულო ბანკში. იქ კი ილია რამდენიმე ათეულ წელიწადს მსახურობდა და ამ დაწესებულებას პრაქტიკულ-ორგანიზაციულ ხელმძღვანელობას უწევდა.

ქვემოთ მოტანილი ორი წერილობითი საბუთი ილ. ჭავჭავაძის საბანკო მოღვაწეობას ეხება. მიუხედავად სპეციფიკურ, საბანკო-საფინანსო საკითხებზე მსჯელობისა, ისინი საინტერესო და მნიშვნელოვანი არიან ილ. ჭავჭავაძის მოღვაწეობისა და ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიისათვის.

*

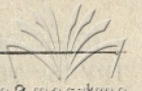
* *

ილია ჭავჭავაძის ეს ორი სიტყვა მის თხზულებათა კრებულებში არსად შეტანილი არ ყოფილა. საქართველოს ბიბლიოთეკებშიც არ აღმოჩნდა ის რუსული წიგნი, რომელშიც მოთავსებულია ილიას ეს გამოსვლები. საქართველოს საჯარო ბიბლიოთეკის აბონემენტით ლენინგრადის ერთ-ერთი ბიბლიოთეკიდან იქნა მიღებული „Сборник материалов и постановлений по вопросам, подлежащим обсуждению пятого съезда представителей учреждений русского земельного кредита“, რომელშიც ილ. ჭავჭავაძის გამოსვლები შეტანილია 165—168 და 185—188 გვერდებზე (რუსულ ენაზე; თარგმანი შესრულებულია ჩვენ მიერ, ს. ხ.).

1884 წელს, 20 იანვრიდან 5 თებერვლამდე, პეტერბურგში შეკრებილა საადგილმამულო ბანკების წარმომადგენელთა მეხუთე ყრილობა, რომელსაც საქართველოდან დასწრებია ორი დელეგატი — თბილისის საადგილმამულო ბანკიდან — ილია ჭავჭავაძე, ხოლო ქუთაისის ბანკიდან — ყარაიმან ფაღავა.

ილ. ჭავჭავაძე ყრილობაზე დასასწრებად პეტერბურგს ჩასულა 18 იანვარს, სამი დღის შემდეგ, 21 იანვარს მას თავისი მეუღლისათვის — ოლღასთვის წერილი გამოუგზავნია და იქაური ამბები მოუწერია: „აქ ძალიან ბევრი საქმეები

გამომიჩნდა, წარმოდგინე ჩვენი სიეზიდი ოთხ „ოტდელენიედ“ გაიყობა მათთან. ვე „ოტდელენიეში“ ჩავეწერე, რადგან ყველა „ოტდელენიეში“ საინტერესო საგნები იყო ჩვენი ბანკისათვის. ამის გამო ასეთს ხათაბალაში გავები, რომ მთელი დღე ამას ვუნდები. დღეში ორი „ზასედანიე“ მხვდება ჩემ წილად, ხანდის-ხან სამიცა, ყველგან დასწრება უნდა, და აბა იფიქრე, რა ყოფაში უნდა ვიყო... სიეზიდის ჩლენებმა ყველამ ვიზიტები გამიკეთეს... აბა, იფიქრე შენი ზარმაცი, სქელი და მსუქანი ილია რა ციბრუტივით ტრიალში იქნება და ვარ კიდევ...“ (ილ. ჭავჭავაძე, თხზულებათა კრებული, ტ. X, გვ. 365—366).

მეორე წერილით ილია, აგრეთვე აცნობებდა მეუღლეს საქმეთა მიმდინარეობაზე და ყრილობის შესახებაც შემდეგი მოუწერია: „სიეზიდი გათავდა 5-ს თებერვალს. დღეში ორჯერ და სამჯერ „ზასედანიები“ გვქონდა ყოველ ცისმარადღეს 20-ს იანვრიდან მოკიდებული 5-ს თებერვლამდე; ძალიან დავიდალე და ერთს „ზასედანიეს“ კიდევ მოვცდი, რადგანაც ავად გავხდი. ეხლა სულ კარგადა ვარ. ჩემი ფიქრი ნუ გაქვს, მაგრამ მე იმასა ვწუხვარ, რომ სწორედ იმ „ზასედანისათვის“ ერთი დიდი რეჩი უნდა მეთქვა და ავადმყოფობამ დამიშალა. რაც უნდა მეთქვა, მერე დავწერე და დაიბეჭდება კიდევ ამ ორ დღეში სიეზიდის ჟურნალში“ (იქვე, გვ. 368). მართლაც „სიეზიდის“ ჟურნალში დაბეჭდილია ილიას ორი გამოსვლის სტენოგრაფიული ჩანაწერი: 1884 წლის 29 იანვრისა და 3 თებერვლისა.

ილ. ჭავჭავაძემ ორივეჯერ განსაკუთრებული მოსაზრება გამოთქვა. ეს მოსაზრებები თავისი ხასიათით, ეტყობა, სცილდებოდა საკითხთა იმ წყებას, რაც ყრილობაზე იყო მიღებული.

ილ. ჭავჭავაძის 29 იანვრის გამოსვლის მოკლე ანგარიში დაიბეჭდა აგრეთვე ყრილობის სხდომათა სტენოგრაფიულ ჩანაწერთა გამოცემაში (ეს გამოცემა საკმაოდ მოზრდილია, 400 გვერდამდე), ხოლო მთლიანად — სხდომების ჟურნალში. ილიას პირველი გამოსვლა ეხებოდა ადგილმამულის მაქსიმალური შეფასების დადგინების საკითხს. ამ საკითხზე მომხსენებელი ყოფილა ფინანსთა სამინისტროს შემფასებელი განყოფილების წევრი ი. პ. დარაგანი. ილიას გამოსვლას სათაურად უწერია: „თბილისის სამიწათმოქმედო ბანკის წარმომადგენლის, თავად ი. გ. ჭავჭავაძის განსაკუთრებული აზრი შესახებ ადგილ-მამულის შეფასების მაქსიმალური ნორმის დამყარებისა“.

ილია ჭავჭავაძის 29 იანვრის სიტყვა შემდეგია:

„საკრედიტო კანცელარიის წინადადებებში, შესახებ ქალაქის ქონების მაქსიმალური შეფასების ზღვარის დადგენისა მისგან მითითებულ რიცხვებზე წმინდა წლიური შემოსავლის გამრავლებით და ადგილმამულის—ამათუიმ მაქსიმუმით შეფასების რაოდენობის შეზღუდვისა, წმინდა მეცნიერულ საფუძვლებსა ვხედავ, წარმომდგარა იპოთეკური კრედიტის იმ თავისებურებათაგან, რომელნიც მოითხოვენ ვადიანი გადასახადის საერთო თანხის აუცილებელ შეწონასწორებას მსესხებლის ნაწილის იმ მინიმუმთან, რაც მას საკუთარ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად უნდა დარჩეს სუფთა წლიური შემოსავლიდან საიპოთეკო ვალის ყველა გადასახადის გამოკლებით.“

მე ამას დავამტკიცებდი, განსაკუთრებით აუცილებელი რომ იყოს, ან, რაც მთავარია, დრო რომ გვქონდეს. მიუხედავად შემფასებელი განყოფილების აზრისა, რომლის ყველა მოტივსაც ვიზიარებ და რაც მდგომარეობს იმაში, რომ

ახლა არ არის რაიმე შესაძლებლობა (მე ვფიქრობ, არც მომავალში იქნება) მაქსიმუმის მოწესრიგებისა, გავხედო და ვიტყვი, რომ თუ ჩვენ ამ შემთხვევაში საკრედიტო კანცელარიისაგან დასახულ საბოლოო მიზანმდე მივალთ, მეორე მხრით, ე. ი. არა მიწის ნაკვეთებზე მაქსიმალური შეფასების დადგენის ცდის მხრით, — ჩვენ მიზანს მივალწევთ. ვლადიმერ კობახიძის იმ მხარეზე, რომელიც კანცელარიის ცდის განხორციელებას შეუძლებელსა ხდის და რაც განყოფილებას მხედველობიდან გამორჩენია. საკუთრივ, რაში მდგომარეობს საკრედიტო კანცელარიის განსახილველი წინადადების საბოლოო მიზანი? ისევ საიპოთეკო კრედიტის საბოლოო მიზანში — სესხის რაოდენობის განსაზღვრისას ნაბიჯი არ გადასცდეს მაქსიმალურ სიდიდის იმ მიჯნას, რომლის მიმართაც იპოთეკური ვალის ვადიანი გადასახადის ჯამი უნდა ერთადერთი რეგულატორი იყოს. ამას მოითხოვს იპოთეკური კრედიტის არსებითი თავისებურება და ამ მოთხოვნების გვერდის ავლა, შეცდომაში გახვევის ურისკოდ, შეუძლებელია. იპოთეკური კრედიტი თავის მოთხოვნილებებს ვადიანი გადასახადების საერთო თანხით ჰფარავს. სწორედ ამის გამო ამ თანხის რაოდენობა დგინდება არა შემთხვევით, არამედ, სხვათა შორის, იმ მოსაზრებით, რომ იგი რაც შეიძლება ახლოს იყოს იმ საშუალო რიცხვთან, რომელიც უძრავი ქონების წმინდა წლიური შემოსავლის საერთო თანხაში მაკლისად შესვლისას მსესხებელს უტოვებს ნაშთს, — საშუალო სიდიდის თანხაბარს, მისი როგორც პირადი, ისევე მეურნეობის წლიური ბრუნვის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად.

საიპოთეკო კრედიტის თავისებურებიდან აუცილებლად გამომდინარე ეს ვითარება გვიკარნახებს, თუ საკუთრივ რას უნდა მიექცეს ჩვენი ყურადღება იმ მისწრაფებაში, რომ მიღწეული იქნეს ამ შემთხვევაში საბოლოო მიზანი საკრედიტო კანცელარიის განსახილველი წინადადებისა.

ახლა, როცა ადგილ-მამულის ღირებულების 60%-ით განსაზღვრული სესხის რაოდენობის ვადიანი გადასახადების მთელი თანხის 71½%-ი არსებობს, საიპოთეკო ვალი წმინდა შემოსავლიანობის 6%-დან, რამაც ადგილ-მამულის ღირებულება უნდა გააკაპიტალოს, ნთქავს 4½% ისე, რომ მსესხებლის წილად რჩება 1½%. აი წლიური წმინდა შემოსავლის რაოდენობის ორი შემადგენელი ნაწილი, რომელთაც, თითოეულს ცალ-ცალკე საკითხის გადაწყვეტისას, თვით სება აქვს აქეთ და იქით იმოძრაოს. ასე, მაგალითად, თუ განვსაზღვრავთ (რაც, ჩემის აზრით, ძნელი არაა) ვადიანი გადასახადების იმ ნაწილის მაქსიმუმს, რომელიც ადგილ-მამულის წმინდა შემოსავლის ნაწილს უნდა ჰგდეს საიპოთეკო ვალის მოთხოვნილებათა დასაფარავად, ან დავადგენთ მინიმუმს, რომელიც საიპოთეკო ვალის გადახდის შემდეგ უნდა დარჩეს მსესხებელს, ვფიქრობ, ამით მყარ საძირკველს ჩავუყრით ჩვენთვის საინტერესო კრედიტის სიმტკიცეს.

ამოცანის გადასაწყვეტი გზების ძიება, საიპოთეკო კრედიტის თავისებურებათა გამო, დროისა და სივრცის პირობების შესაფერისად შეიძლება მხოლოდ ერთ-ერთი ამ ნაწილის მოწესრიგებით წმინდა წლიური შემოსავლის საერთო თანხის ხარჯზე. რამეთუ იპოთეკური კრედიტი, განსხვავებით კრედიტის სხვა ყველა სახისაგან, თავის დაფარვას ეძიებს არა ერთბაშად და ერთდროულად კაპიტალისა და პროცენტების დაბრუნებაში, არამედ ერთისა და მეორისავე ვადიანი გადასახადების სახით თანდათანობით დაბრუნებაში. და თუ იგი იძულებული

ხდება ერთბაშად და ერთდროულად დააბრუნოს კაპიტალიცა და პროცენტებიც დაგირავებული ადგილ-მამულის იძულებითი გაყიდვის გზით, ეს შედეგია უცილებელი და სამწუხარო აუცილებლობისა.

მოწესრიგება ამ მიმართულებით კიდევ იმითაა კარგი და მიზანშეწონილი, რომ ძირშივე სპობს მიზეზთა მიზეზს, რომლის არსებობისას შეიძლება ბანკს გაუჩნდეს დანაკარგის შიში სამწუხარო, მკაცრი, მაგრამ მაინც მიუცილებელი იძულებითი ვაჭრობისა. ამ გზით არა მხოლოდ შევასუსტებთ, არამედ სრულიად მოვსპობთ მსესხებლის გულისწადილს ბანკი მიიყვანოს იმ სამწუხარო აუცილებლობამდე, რის შემდეგაც ბანკებს დანაკარგების შიში უჩნდებათ.

საკმარისია მხოლოდ გადიდდეს მსესხებლის სარგებლიანობა, რომ მან ადგილ-მამული შეინარჩუნოს იმ წმინდა შემოსავლის ნაწილის შემცირებით. რომელიც შეიძლება საიპოთეკო სესხის სასწრაფო მოთხოვნილებათა დასაფარავად იქნეს გამოყენებული, ან იმ ნაწილის გაზრდით, რომელიც მსესხებელს უნდა დარჩეს ვალის გადახდის შემდეგ საჭიროების დასაკმაყოფილებლად და მაშინ აღმოჩნდებათ ცხოვრების მოთხოვნილებათა იმ სიმაღლეზე, რომელსაც ჩვენგან მოითხოვს ბეჭდვითი სიტყვა და საზოგადოება საჩივრების სახით საიპოთეკო კრედიტის სიძვირესთან დაკავშირებით; რადგანაც იპოთეკური კრედიტის სიძვირისა თუ სიიფის საკითხი, საერთოდ, შეიძლება დაყვანილ იქნეს მხოლოდ ვადიანი გადასახადის სიმძიმის ამა თუ იმ დონემდე იმ წარმოების საგადასახადო ძალების მიმართ, რომლისთვისაც მოხმარებულია თვით კრედიტი. ამის გამო ეს საჩივრები სხვა არაფრით აიხსნება, თუ არ იმით, რომ მიწათმოქმედების ახლანდელი ვითარება და სესხთა არსებული ღირებულება ცოტას ტოვებენ მსესხებლის სასარგებლოდ. ვიმეორებ, საკმარისია მსესხებლის სასარგებლოდ გაიზარდოს ეს ნაშთი და მისი სარგებლობა, რომ მან ადგილ-მამული ხელიდან არ გაუშვას. სწორედ ეს სარგებლობაა, რომელიც ეკონომიურ ურთიერთობათა დამყარებაში უპირველეს როლს თამაშობს და, გავიმეორებ, გზიდან ჩამოაცილებს იძულებითი გაყიდვის ყველასთვის სამწუხარო აუცილებლობას. ამავე მიზნისათვის ადგილ-მამულის მაქსიმალური შეფასების დადგენა მით უფრო უაზროა, გარდა იმისა, რომ შეუძლებელიცაა, რომ იგი. ვიმეორებ, გამიზნულია არა იმისათვის, რაზეც მეცნიერება მიუთითებს, როგორც საიპოთეკო კრედიტის არსებით თავისებურებაზე. ხოლო მეცნიერების მითითება ამ შემთხვევაში ისეთია. რომ საიპოთეკო კრედიტმა დასაფარავი სახსრები უნდა ამოკრიფოს არა დაგირავებული ქონების ღირებულების რეალიზაციიდან, რაც პროცენტებისა და კაპიტალის ერთად და ერთდროულად დაბრუნებას ემსგავსებოდა; არამედ თანდათანობით დაფარვით ისეთი წარმოების სუფთა წლიური შემოსავლიდან, რომელიც უშუალო კავშირშია მიწასა და მიწის დამუშავებასთან და რომელსაც ამიტომ შეუძლია დახარჯული კაპიტალი პროცენტით ერთბაშად კი არა, თანდათანობით დააბრუნოს. მაშასადამე, საშიშროება სუფევს არა შეფასების, არამედ სესხის რაოდენობაში.

ყველა იმის საფუძველზე. რაც ითქვა, მე წინადადება შემომაქვს, რომ წმინდა წლიური შემოსავლის საერთო თანხის აღებისას მოძებნილი იქნას ამოცანის გადაწყვეტა იპოთეკური ვალისაგან შთანთქმულ რაოდენობასა და მსესხებლის წილად დარჩენილ რაოდენობას შორის სხვაობის ცვალებადობაში. ვადიანი გადასახადები წმინდა წლიური შემოსავლის მიმართ — აი ცენტრალური პუნქტი

იპოთეკურ კრედიტთან დაკავშირებული ყოველი მოსაზრებისა იმ სწავლებით, რაც ეხება ბანკების ზარალისგან და მსესხებელთა ქონების დაკარგვისაგან დაცვას. ერთი და მეორეც არ შეიძლება მთავრობისა და საზოგადოების განსაკუთრებული მზრუნველობის საგანი არ იყოს.

ჩემ მიერ აღნიშნულმა ვითარებამ შეიძლება საშიშროება გამოიწვიოს იმასთან დაკავშირებით, რომ წმინდა შემოსავლიდან ნაშთის გაზრდით მსესხებლის სასარგებლოდ მეტად შემცირდება სესხის რაოდენობა, რაც იპოთეკური კრედიტის საერთო სარგებლიანობისა და მსესხებლისა და თვით მიწათმოქმედების ინტერესების თვალსაზრისით არაა სასურველი. მაგრამ ეს საფრთხე სესხის რაოდენობის შემცირების ზედმეტობისას არც ისე საშიშია. ამის დასამტკიცებლად შემდეგი არითმეტიკული ფორმულა გამოდგებოდა. თუ წმინდა შემოსავლისაგან აღებულ გადასახადების ნაკრების მოცემულ წილს გამოვხატავთ ასოთი A ვალის გადახდის საგულგებელ ნაწილს ასოთი B, სესხის არსებულ რაოდენობას ასოთი C, ხოლო სესხის საძიებელ რაოდენობას ასოთი X, მაშინ ფორმულა, იმის გასაგებად, თუ რამდენად შემცირდება არსებულთან შედარებით სესხის

რაოდენობა დაფარვის წილის შემცირებისას, ასე გამოიხატება: $\frac{B \times C}{A} = X$.

ამ ფორმულის მიხედვით აღმოჩნდება, რომ თუ იპოთეკური ვალისაგან დანთქმული წმინდა შემოსავლის 6%-ს, რაც ახლა 4 1/2%-ს უდრის, შევამცირებთ 1 1/2%-ით, ამით ნაშთს ორმაგად გავზრდით მსესხებლის სასარგებლოდ, მაშინ სესხის რაოდენობა წინააღმდეგ ახლანდელი 60%-ისა 100 შეფასებაზე დაიწევს მხოლოდ 1/3-ით. ე. ი. ჩამოვა შეფასების თანხის 40%-მდე. თუ ამ გაზრდას მივიტანთ 4 1/2%-მდე და ყველა ვადიანი გადასახადების წილად დავტოვებთ მხოლოდ 1 1/2%-ს, მაშინ სესხის რაოდენობა შემცირდება სულ 2/3-ით წინააღმდეგ ახლანდელისა, ე. ი. შეფასების თანხის 20%-ის თანაბარი იქნება. აქედან ცხადია, რომ სესხის რაოდენობაში განსხვავება არაა დიდი, პირველ შემთხვევაში 1/3-ითაა, ხოლო მეორეში 2/3-ით, მაშინ როცა სხვაობა, რომელიც განსაზღვრავს მსესხებლის სარგებლიანობას, პირველ შემთხვევაში გაიზარდა ორჯერ, ხოლო მეორეში სამჯერ. სესხის რაოდენობის უმაღლესი ნორმის განსაზღვრის ეს ხერხი იმით იმსახურებს მეტ ყურადღებას, რომ იგი ყოველთვის მარტივია, დამოუკიდებელი და სწორი, გარდა შეფასებისა და მინიმუმის შესახებ გამოთქმული მოსაზრებებისა. რაკი პროცენტი (ამ შემთხვევაში 6), რომლის გამრავლებით 16 2/3-ზე კაპიტალიზირდება ადგილ-მამულის ღირებულება, კეთილსინდისიერადაა დადგენილი, რაც ყველა სხვა შემთხვევაშიაც ერთნაირად უნდა იყოს განსაზღვრული, ამიტომ, უძრავი ქონება ეღირება თუ არა ერთი მილიონი, მნიშვნელობა არა აქვს, თუ მასში გაიცემა სესხად 200000, 400000 თუ 600000, იმის მიხედვით, თუ რა სიდიდეა აღებული მსესხებლის სასარგებლოდ, როგორც წმინდა წლიური შემოსავლის მთელი თანხის ნაშთი იმის გამოკლებით, რაც ესაჭიროება საიპოთეკო ვალის სასწრაფო მოთხოვნილებების დაფარვას, ე. ი. 4 1/2, 3 თუ 1 1/2 6-დან.

მაშასადამე, მთელი ამოცანა ის გახლავთ, რომ ეს ნაშთი რაც შეიძლება ზუსტად დაინორმოს და იმდენად მაღალი იყოს, რომ წმინდა ეკონომიურ ანგარიშსწორებას წარმოადგენდეს. ან, უფრო კარგად რომ ვსთქვათ, წარმოადგენდეს მფლობელის სარგებელს, რომ შეინარჩუნოს ადგილ-მამული ყველა ვადიანი გა-

დასახადის მაღალი პროცენტის პირობებშიაც კი. მე განზრახ ვახსენებ, რომ ხაზი გავუსვა იმ გვერდუვლელ ვითარებას, რომ ვადანი გად-
სახადის მაღალი პროცენტის შეცვლა კრედიტის გაიფხების მიზნით საქებური.
მაგრამ შეუსრულებელი სურვილია. ამ პროცენტის გაზრდა თუ შემცირება.
როცა სრულად ხარ დამოკიდებული საერთო ეკონომიურ ცხოვრებას, ჩვენს ძა-
ლას აღემატება, აღემატება ძალას თვით იმ ყოვლადშემძლე საკრედიტო და-
წესებულებისა, როგორაც შეიძლება წარმოვიდგინოთ განზრახული საიპო-
თეკო კრედიტის სახელმწიფო გამსესხებელი ბანკი. მხედველობაში აუცილებ-
ლად უნდა ვიქონიოთ, რომ პოლიტიკური ეკონომიის რკინის კანონი, გამოხა-
ტული წარმოებისაგან თავისუფალი კაპიტალების მოთხოვნილებისა და მიწო-
დებას შორის შეფარდების სიდიდით, რაც აპირობებს კაპიტალზე ინტერესის
პროცენტის სიმაღლეს, არ ემორჩილება არც არავის და არც არა სხვა ძალის
დატანებას, გარდა მოცემული დროისა და მოცემული სივრცის ეკონომიური
ცხოვრების ცნობილი წყობის ზოგადი პირობების მთელი კრებადობის ძალდა-
ტანებისა და გავლენისა“.

ილ. ჭავჭავაძის ამ გამოსვლის შემდეგ სხდომის თავმჯდომარეს უთქვამს.
რომ ეს მოსაზრება სრულიად ახალია, ხოლო ხარკოვის ბანკის წარმომადგე-
ნელს — ა. ალიჩევსკის განუცხადებია, რომ აღძრული საკითხი სრულიად შეუ-
სწავლეელია. ილ. ჭავჭავაძის გამოსვლაში ბევრი ისეთი მხარეა აღნიშნული, რო-
მელიც დეტალურად შესწავლას მოითხოვს. ამიტომაც, მართალია ილ. ჭავჭა-
ვაძის მიერ წამოყენებულ მოსაზრებათა სისწორე და აუცილებლობა ყრილო-
ბამ აღიარა. მაგრამ ვერა გადაწყვიტა რა, რადგან საკმაო საბუთებისა და მონა-
ცემების უქონლობის გამო საკითხი განსახილველად ვერ დაუყენებიათ.

ყრილობის მეორე საკითხი, რომელსაც ილ. ჭავჭავაძე შეჰხებია და განსა-
კუთრებული მოსაზრებაც წარუდგენია სხდომისათვის 1884 წლის 3 თებერვალს.
ყოფილა ბანკების მოვალეებისათვის შეღავათების მიცემის საკითხი. ილ. ჭავ-
ჭავაძის ეს სიტყვა მოთავსებულია მეთერთმეტე სხდომის ჟურნალის დამატე-
ბაში და შემდეგი ხასიათისაა:

„მსესხებლის სასარგებლოდ საიპოთეკო ვალის ვადანი გადასახადების გა-
დადების შეღავათების დაშვებისას ორი პირობა ენასკვება ერთმანეთს, რომელ-
თა მხედველობიდან გაშვებამ შეიძლება შეცდომაში შეგვიყვანოს. ერთი მათ-
განი იურიდიული ხასიათისაა, მეორე კი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, წმინდა საკ-
რედიტო და, რადგან განმკარგულებელი განყოფილების მოხსენებაში არც ერ-
თი და არც მეორე გათვალისწინებული არ არის, მაშინ მე თავს ნებას ვაძლევ
ყურადღება მივაქციო მისგან უყურადღებოდ დარჩენილ ხსენებულ პირობებს.

გამომდინარე იქიდან, რომ სიტყვა შეღავათი ჩვეულებრივ გვესმის უფ-
ლების სხვისთვის მთლიანად თუ ნაწილობრივად დათმობად, უფლებისა, რომე-
ლიც აუცილებლად უნდა ეკუთვნოდეს დამომბს, ბუნებრივად დგება საკითხი:
მსესხებლისაგან წესდებით დაწესებულ ვადებში დამტკიცებული გადასახადის
შემოტანის მოთხოვნის უფლება, რაც ჩვენი უფლებაა მსესხებლის მიმართ, ხომ
არ არის იმავე დროს ჩვენი ვალდებულება მესამე პირთა, მაგალითად, საგირავ-
ნო ფურცელთა მქონელების წინაშე? მე მიმაჩნია. რომ არის, რადგან განყო-
ფილებისაგან წამოყენებული გადაწყვეტილებით ამ ვალდებულების გვერდის
ავლის შედეგად იზრდება მამულის წარუმატებელი ვაჭრობის ზანსები, რაც,

აღბათ. ამათუიმ შესაძლო მიზეზისა გამო იძულებით გაყიდვამდე ვერც შეძლო. უადრეს წლის მეორე ნახევრის დასასრულისა, ე. ი. ადგილ-მამულზე ორი ნახევარწლიური გადასახადის დაგროვებით, რასაც დაერთვის მესამე ნახევარწლიური გადასახადის უახლოესი პერსპექტივა.

ვაჭრობის წარმატებისთვის სულ ერთი არაა, იქნება თუ არა ადგილ-მამული ვაჭრის გადასახადის ერთი, ორი ან სამი ნახევარწლიური და ა. შ. გადასახადებით დატვირთული. ამიტომაც ვაჭრობის წარმატების პირობების დაცვას არ შეიძლება არ ჰქონდეს მეტად არსებითი მნიშვნელობა იმ ვალდებულებათა წყებაში, რომელნიც წესდების ძალით არსებობს ბანკებსა და საგირავნო ფურცლების მფლობელთა შორის.

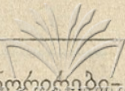
აი, ძირითადად. ჩვენ მიერ ახლა განსახილველად დაყენებული საკითხის იურიდიული ნაწილი. შეიძლება სიტყვა შემომიბრუნონ, რომ შეღავათების მიცემა მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებისათვის არისო განზრახული, განსაკუთრებული შემთხვევები კი მეტად იშვიათია, მაშასადამე, ფურცლების მფლობელების უფლება მეტად იშვიათად დაირღვევა ფაქტით, ხოლო ამ დარღვევით გამოწვეული აღბათობა იმდენად უმნიშვნელოდ წარმოგვიდგება, რომ სალაპარაკოდაც არ ღირს მსესხებლის უბედურობის შემთხვევისას მდგომარეობის შემსუბუქების კეთილი მიზნით. შეიძლება ასეც იყოს!

მაგრამ სამოქალაქო სამართლის ზოგადი საფუძვლების მიხედვით სამართალი არ შეიძლება თავისში ატარებდეს დარღვევის პრეცედენტს არა მხოლოდ იშვიათ შემთხვევებში, არამედ საერთოდ. ან და, მარტივად რომ ვთქვათ, სამართალი იმიტომაც სამართალი. რომ იგი არასოდეს არ უნდა ირღვევოდეს. ეს ერთი. მეორე — ერთხელ შეთანხმებით დადგენილი სამართლის მნიშვნელობა და ზალა განისაზღვრება, დამოუკიდებლად მოსაზრებისა, იყო თუ არა ესა თუ ის ზარალი შედეგი ამ დარღვევისა, თუ სულაც არ ყოფილა ეს ზარალი. ამ შემთხვევაში ყველაფერი იქით მიემართება, რომ თვით სამართალი ცნობილ იქნეს იმად. რომ ვალდებული პირისაგან მოითხოვოს ნებაყოფლობით აღებულ ვალდებულებათა შესრულება იმ შემთხვევაშიაც კი, როცა ვალდებულებათაგან განდგომა არ იწვევს არავითარ ქონებრივ ზარალს.

საკრედიტო მხარე კი ამ საკითხისა იმაში მდგომარეობს, რომ ვაჭრობის წარუმატებლობის შანსების გაზრდით ძლიერდება აღბათობა ბანკის დანაკარგთა მიმართ. რაც მით დიდი იქნება, რაც უფრო მეტი ნახევარწლიური გადასახადების რაოდენობა დაწვება ადგილ-მამულს საჯარო ვაჭრობის დღისათვის. ბანკის დანაკარგის შანსების გაზრდაში მე რამდენადმე საკრედიტო ანგარიშვანობის საფუძველთა ძირის გამოთხრას ვხედავ. აკი საგირავნო ფურცელთა საბაზრო ფასი, სხვათა შორის, იმაზეცაა გაანგარიშებული, რომ ბანკის დანაკარგების ეს შანსი შედარებით არაა დიდი დროსა და სივრცის ამ პირობებში. გარდა ამისა, ვაჭრობის წარუმატებლობის ამ შანსის გაძლიერებას შეუძლია წარმოშობოს ვარაუდი შეფასებათა ნაჩქარეობისა, რაც საკრედიტო საქმისადმი ნდობას შეასუსტებს. ხოლო ვაჭრობის წარუმატებლობით ბანკში დარჩენილი ადგილ-მამულის რაოდენობამ არ შეიძლება პირდაპირ და უშუალოდ საზარალოდ არ იმოქმედოს საგირავნო ფურცელთა კურსზე.

მაინც კიდევ ვიტყვი, რომ რაც უნდა იშვიათი არ იყოს შემთხვევები პრაქტიკაში შეღავათის იმ ფორმისა, რომელსაც განყოფილება გვათავაზობს და, მა-

შასადამე, შემთხვევებიც საკითხის ჩემგან მითითებული მხარეთა იგნორირებისა, რაც არ უნდა უსასრულოდ მცირემნიშვნელოვნად არ ჩანდნენ ამ იგნორირების შედეგები, მაინც, ასე ვთქვათ. მხოლოდ შიშველი შესაძლებლობა ასეთი იგნორირებისა ქმნის უკვე განსხვავებას საკრედიტო საქმისადმი ნდობის ხარისხის განსაზღვრაში. რწმენა პირობათა ერთობლიობის თითოეული ნაწილის სიმტკიცისა და უცვალელობათა. რომელსაც ეყრდნობა კრედიტის ანგარიშსწორება და რის საფუძველზეც ხორციელდება საკრედიტო გარიგება, უეჭველად ერთ-ერთ როლს თამაშობს საკრედიტო საქმიანობაში. ამიტომაც უნდა წარბეჭდული სიმკაცრით შევიკავოთ თავი ყოველგვარი მოქმედებისაგან, რასაც ამ პირობათა თუნდაც ოდნავი შეცვლის შესაძლებლობა მოჰყვება.

ამრიგად, რადგან შეღავათი იმ სახით, როგორადაც მოწოდებულია განმკარგულებელი განყოფილების წინადადებით, იღებს არა მხოლოდ უფლებათა დათმობის, არამედ ვალდებულებათაგანაც ნაწილობრივ უარის თქმის მნიშვნელობას და, იგი შეღავათი რამდენადმე არყევს კრედიტის უსარგებლო ანგარიშსწორებას, მაშინ მსესხებლისათვის შეღავათის მიცემის საკითხი განყოფილებისგან წამოყენებული ფორმით სრულიად აცილებული უნდა იქნეს, მიუხედავად ყველა თანაგრძნობისა. რაც შეიძლება წარმოშვას ადამიანში ამგვარი საკითხის წამოყენების მშვენიერმა მოტივმა.

სწორედ ამ მოსაზრებათა საფუძველზე მე ვიზიარებ აზრს დიდად პატივცემული ლ. ნ. ვოლკოვისა, რომელიც, რამდენადაც მახსოვს, განყოფილებაში კატეგორიულად გამოვიდა ამ საკითხის სრულიად მოხსნის თაობაზე.

მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ვიმეორებ, არ შეიძლება განსაკუთრებული თანაგრძნობით არ შევხედეთ საკრედიტო კანცელარიის წინადადების იმ მთავარ და ერთადერთ მიზანს, რომელიც ასეთი საქმეური ენერგიით განმარტა განყოფილებაში ა. კ. ალჩივსკიმ, მიზანს, რომელიც იქით იხრება, რომ რამდენადაც შესაძლებელია მსესხებელს შეუმსუბუქდეს შემთხვევითი პირობების გამო თავზედატეხილი უბედურების ტვირთი. განყოფილებისგან შემოთავაზებული შეღავათი, გარდა იმ მოსაზრებათა, რომელნიც ზემოთ მოვიხსენიე. ამ მხრივდაც შეუძლებელია, რადგან სოფლის მეურნეობის თუნდაც წლიური ბრუნვის ნაყოფის ამათუბი უბედურობით განადგურებისას, მსესხებელი სოფლის მეურნე საექვო იმდენად გაიმართოს წელში, რომ წლის ბოლომდე მაინც, წლის მეორე ნახევრის საჯარო ვაჭრობის მომენტის დადგომამდე შესძლოს ორი ნახევარ-წლიური გადასახადის სიმძიმის ატანა. ვინც რამდენადმე მაინც იცნობს სოფლის მეურნის მდგომარეობასა და მიწასთან და მიწათმოქმედებასთან უშუალოდ დაკავშირებულ საქმიანობის არც თუ სრულიად სწრაფ ბრუნვას, ის, რასაკვირველია, ამაში დამეთანხმება.

აი, სწორედ ეს შეუძლებლობა მსესხებლისა — სოფლის მეურნისა — სწრაფად მოეგოს გონს თავზედამტყდარი უბედურებისაგან, რამაც მას დოვლათი მოუსპო, გვიხმობს სხვა რიგ შეღავათისაკენ, მდგომარეობის სხვაგვარ შემსუბუქებისაკენ, სახელდობრ, დახმარებისაკენ, ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, რომელიც მთლიანად ქველმოქმედებას განეკუთვნება და არა აქვს-რა საერთო საკუთრივ საკრედიტო ოპერაციებთან, ვიდრე მისი შედეგების აღმოჩენამდე, ე. ი. მომენტამდე, როცა ამ ოპერაციებისაგან მოგება ჯერ არ გამოჩნდებულა. მაგრამ, როცა გამოირკვევა, კრედიტისა და მასთან ერთად საგირავნო ფურცლე-

ბის მფლობელთა ინტერესები ხელშეუხებელი დაარჩებიან აღმის იქნება. რეს, ამ მხარეს კი ბანკებს გაუჩნდებათ ახალი წყარო, საკმაოდ ხვედრილი და არც თუ ადვილად ამოსაწერი, რომლიდანაც მათ შეუძლიათ ამოხაზონ საშუალებანი ქველმოქმედებისათვის, მართლაც აუცილებელი კეთილი მიზნით მოვალის ფეხზე დასაყენებლად. რომელიც დაძაბუნებული უბედურ შემთხვევათაგან, რომელთა თავიდან აცილება მას ვერ მოუხერხებია.

აი, რატომ შეგვხვდა კმაყოფილებით განყოფილებაში წარმოდგენილ ვილნოს სამიწათმოქმედო ბანკის პროექტის სწორედ იმ ნაწილს, რომელიც ამჟამად შეხედულებას ბანკის შემოსავლიდან ასეთი წყაროს გაჩენის უსიტყვო აუცილებლობაზე, თუ კი გვინდა ნამდვილად დახმარება აღმოვუჩინოთ უბედურებისაგან დაზარალებულ მსესხებელს, ჯერ ერთი სხვისი უფლების დაუბრუნებლად და მეორეც, კრედიტის ინტერესების დაუზიანებლად. ხარკოვის სამიწათმოქმედო ბანკის მიერ დამოწმება იმისა, რომ ხერსონის ბანკის წესდებით სხვადასხვანაირი შეღავათებია დაშვებული და, რომ ეს ვითარება სრულიადაც არ მოქმედებს ამ ბანკის საგირავნო ფურცლების კურსზე, ჩემი მოსაზრების დასარღვევად არ გამოდგება. ხერსონის ბანკის წესდების თავისებურებანი, როგორც, მაგალითად, ურთიერთ პასუხისმგებლობა ყველა დავირავებულ ადგილ-მამულისა, თვით გამგეობის წევრთა უშუალო მონაწილეობა შეფასებაში და ა. შ., ისეთებია, რომ შეუძლიათ, ჩემი აზრით, შეაწონასწორონ ყოველი ვარაუდი შეღავათის დაშვების რისკისა.

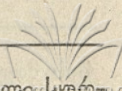
ჩემს თავს ნებას მივცემ აღვნიშნო, რომ მე პატივი მაქვს ყრილობას ვესწრებოდე წარმომადგენლად თბილისის სათავადაზნაურო ბანკისა, ე. ი. ისეთი ბანკისა, რომელიც ყოველგვარი მოგების მთელ თანხას, გარდა საერთოდ ყველა ბანკისათვის აუცილებელი გადარიცხვებისა ბანკის სხვადასხვა კაპიტალების სასარგებლოდ, ახმარს თბილისის გაუბერნიის მიწათმფლობელი და მიწათმოქმედი მოსახლეობის საერთო სასარგებლო საჭიროების დაკმაყოფილებას. ეს ბანკი თვით თავისი დასაბამიდან ყოველწლიური მოგების საერთო თანხიდან გამოჰყოფს 5%-ს განათლებისათვის, ექსტრაორდინალურ კაპიტალს, როგორც მას წესდებით ეწოდება, რომლითაც იგი ეხმარება სამწუხაროდ ჯერ მხოლოდ აზნაურთა წოდების პირებს საჩუქრის სახით, უპროცენტო სესხის სახით, ზოგჯერ კი პროცენტიანითაც, იმის მიხედვით, თუ რა ზომანაა უბედურებისაგან შერყეული ქონებრივი შესაძლებლობა ამა თუ იმ ადამიანისა.

ამაზე იმიტომ კი არ ვლაპარაკობ, რომ ყველას გურჩიო ასე მოიქცეს. ამაზე ვუთითებ იმ მიზნით, რომ მხოლოდ ამგვარი კაპიტალის შექმნაში უნდა მოიძებნოს წყარო ყოველგვარი შეღავათისა და ამათუიმ უბედურობით შერყეული მსესხებლის სხვა ყოველგვარი მდგომარეობის შემსუბუქებისათვის.

მე ვიცი, რომ აქციონერული ბანკებისა და მათი წარმომადგენლების თვალსაზრისით, ვალად რომ ადევთ იზრუნონ აქციონერთა ინტერესებისათვისაც, სრულიად კანონიერი და სამართლიანი ინტერესებისათვის, მოგების რაოდენიმე ნაწილის გამოყოფა ამგვარი კაპიტალის შესაქმნელად იურიდიული ხასიათისა და ნაწილობრივ კრედიტის თვისების ზოგიერთ სიძნელეს წარმოშობს აქციონერთა მიმართ.

ცხადია, რომ არავინაა უფლებამოსილი დაავალდებულოს ისინი და ბანკები, რომ ქველმოქმედება გაუწიონ მსესხებელს; გასაგებია, რომ როგორც მათ.

ისე ბანკებს უფლება აქვთ არ იქველმოქმედონ, მაგრამ თუ ჩვენი კეთილშეგონებით დავიკისრებთ, მოგებიდან შევექმნათ, რასაკვირველია, საერთო კარგების ნებადართვით, სრულიად დამოუკიდებელი წყარო. რომელიც ყოველგვარ დახმარებას, ამ სიტყვის ფართო შინაარსით, შესაძლებელს გახდის, განა ეს ვალდებულება — განხორციელება ყოველმხრივ მშვენიერი სურვილისა უფრო მაღალი და უფრო სიმპატიური არ იქნება თვით იმ უფლებაზე, რომელიც ამას არ ჩაიდენს!¹

ამ ორ სიტყვაში გამოთქმული მოსაზრებანი, საფინანსო და საბანკო საქმიანობის და პოლიტიკის ღრმა ცოდნა და ანალიზი დიდი ქართველი მოღვაწის კიდევ ერთ მხარეს გვიშლის. აქაც ჩანს აზრის სიღრმე და მსჯელობის სიმტკიცე, რაც ილიას დამახასიათებელი იყო ყოველ საკითხში და ყოველთვის. მიუხედავად იმისა, რომ ორივე გამოსვლა გამოწვეულია წმინდა ფინანსიური მოსაზრებებით, როგორც ჩანს, ილ. ჭავჭავაძე არ იზრუნებოდა მხოლოდ საკითხის ვიწრო, სპეციფიკური შესწავლით, დაყენებითა თუ გადაწყვეტით. იგი ბანკის ოპერაციებს მიღმა ადამიანებსა და საზოგადოებას ხედავდა, რომელთაც დახმარება და დაცვა ესაჭიროებოდათ. ილიასთვის მთავარი იყო არა ის, თუ როგორ შეიფასებდა ფინანსთა მინისტრი ბანკის მუშაობას, არამედ ის, რომ ბანკთან ჯაჯავშირებულნი იყვნენ ადამიანები, მათი ცხოვრება და ბედი.

ილიას პირველი გამოსვლა, როგორც განსაკუთრებული მოსაზრება, მართალია დღის წესრიგის საკითხს — ადგილ-მამულის შეფასების მაქსიმალური ნორმის დაწესებას ეხებოდა, მაგრამ თავისი თეორიული მხარით სცილდებოდა სხდომის მიმდინარეობას და იმ მტკიცებებს, რომელთაც სხვა ბანკების წარმომადგენლები მისდევდნენ. ილ. ჭავჭავაძეს ამ შემთხვევაში აინტერესებდა საკითხი ბანკებისაგან ადგილ-მამულის იძულებით გაყიდვისა და იგი ეძებდა გამოსავალს შექმნილი მდგომარეობიდან — როგორ იქნეს შენარჩუნებული მიწა (იგულისხმება საქართველოს მიწა-წყალი) არსებულ ვითარებაში. ქვეყნის კაპიტალიზაციის მწვავედ მიმდინარე პროცესში, რა საშუალება შეიძლება იქნეს გამოყენებული იმისთვის, რომ ბანკებმა საჯარო ვაჭრობით არ გაყიდონ დავიწვებული და გამოუსყიდველი ადგილ-მამული. ილია ჭავჭავაძემ საამისო დასაბუთება წარუდგინა ყრილობის სხდომას. ყრილობამ დიდი ყურადღების ღირსად სცნო საკითხის დაყენება. მაგრამ არა გადაწყვიტა რა.

ილ. ჭავჭავაძის მეორე გამოსვლა. აგრეთვე წმინდა საფინანსო-საკითხების შემცველი, საინტერესოა კაცთმოყვარეობის პრინციპების წინ წამოწევით. თუმცა ილ. ჭავჭავაძემ შესანიშნავად იცის თავისი თანამედროვე საზოგადოების — ბურჟუაზიულ-კაპიტალისტური საზოგადოების ხასიათი, მაგრამ აქ მსჯელობს ბანკების მოგების განაწილებაზე. და მიუთითებს სხდომას, რომ ეს მოგება გამოყენებული უნდა იქნეს განათლების, ქვეყნის კულტურული განვითარებისათვის, ქველმოქმედებისათვის ისე, რომ არ დაზარალდეს კერძო საქუთრების პრინციპი. ილიამ თბილისის ბანკი დაასახელა როგორც სანიმუშო, რომელსაც ექსტრაორდინალური კაპიტალი შეუქმნია ხალხის განათლებისათვის. ილ. ჭავჭავაძე სინანულით აღნიშნავს, რომ ეს ქველმოქმედება, სამწუხაროდ, ჯერ მხოლოდ

¹ ილიას ამ სიტყვაში დასახელებული ლევ ნიკოლოზის ძე ვოლკოვი მოსკოვის ბანკის წარმომადგენელი იყო, ხოლო ალექსი კირილეს ძე ალჩეცკი — ხარკოვისა.

ერთი წრის სასარგებლოდაა გამოყენებული. ამ გამოსვლაში საოცარად მსჯელობითაა გარჩეული საკითხი ფულის დაგროვებასა და ადამიანურობის შორის წინააღმდეგობისა. თავისი მსჯელობითა და ლოგიკით ილია კარგად განსაზღვრავს ერთსაც და მეორესაც და, ამასთან, ბანკების წარმომადგენლებსაც უჩვენებს, თუ როგორ უნდა გადაწყდეს პრაქტიკულად საკითხი, რომელიც კაცთმოყვარეობის ფარგლებშია მოქცეული და სრულიად ეწინააღმდეგება ფულის ტრიალის არსს.

ილ. ჭავჭავაძის ეს ორი სიტყვა მიმზიდველი საბუთია მისი პრაქტიკულ-თეორიული და საზოგადოებრივი მუშაობის გარკვეული მხარის დასახასიათებლად. ფინანსისტი-ეკონომისტი და საბანკო პოლიტიკის ისტორიის მკვლევარი ილია ჭავჭავაძის ამ სიტყვებში მრავალ საინტერესო მოსაზრებას იპოვნის.

ახალი ქართული ლიტერატურის
კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 1. 3. 1963 წ.)

С. Г. ХУЦИШВИЛИ

Два выступления Ильи Чавчавадзе

Резюме

В статье приводятся тексты двух малоизвестных речей И. Чавчавадзе, произнесенных им в 1884 году в Петербурге на съезде представителей учреждений земельных банков.

ჟ. ბუზაშვიძე

აკაკი — ლიტერატურის კრიტიკოსი

(60-იანი წლები)

ცნობილია, რომ ლიტერატურის ისტორიას არა ერთხელ დაუწყვილებია შემოქმედთა სახელები: გოეთე და შილერი, პუშკინი და ლერმონტოვი, ბელინსკი და ჩერნიშევსკი, ილია და აკაკი... ასეთ დაახლოებას ყოველთვის აქვს თავისი საფუძველი. იგი იმაზე მიუთითებს, რომ აღნიშნული მწერლები არა მარტო ერთი და იმავე ეპოქისა და დროის წარმომადგენლები იყვნენ, არამედ ერთსა და იმავე მიზანსაც ემსახურებოდნენ; ასეთი მოღვაწეები ერთი მიმართულების ადამიანები იყვნენ და მათ დაახლოებით ერთნაირად ესმოდათ ხალხის სამსახური და, მაშასადამე, ხელოვნების ამოცანებიც; ისინი ერთ საქმეს აკეთებდნენ და ამიტომ ერის ისტორიაშიც თანაბარი დიდება დაიმკვიდრეს. მაგრამ მხოლოდ ერთნაირი მიზანი საკმარისი არ იქნებოდა: ასეთი დაწყვილება იმასაც გულისხმობს, რომ, მიუხედავად მრავალმხრივი პიროვნული განსხვავებისა, ისინი თანაბარი ტალანტის შემოქმედნი იყვნენ და ამიტომ ღირსნი ერთად მოხსენიებისა.

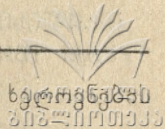
სავსებით ბუნებრივია, რომ ამჟამად ქართველ კაცს ვერ წარმოუდგენია XIX საუკუნის ეროვნული ლიტერატურა ილიასა და აკაკის გარეშე, ხოლო თითოეული მათგანი განცალკევებულად. დღევანდელ მკითხველს კარგად ესმის, თუ რა არის ამის მიზეზი, მან იცის, რომ ისინი „ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ერთ უღელს ეწეოდნენ, ერთი გზით დადიოდნენ“, როგორც ამბობდა თვითონ აკაკი.

მართლაც, XIX ს. 60-იანი წლებიდან ა. წერეთელი გვერდში ედგა ი. ჭავჭავაძეს და, როგორც ხელოვანი, ემსახურებოდა იმ დიდ საქმეს, რომელსაც ქართული მწერლობის, საერთოდ კი ეროვნული კულტურის არაჩვეულებრივი აღორძინება მოჰყვა.

ასევე მიჰყვებოდა ილიას მხარდამხარ აკაკი, როგორც კრიტიკოსი და ქართული ლიტერატურის განვითარების ჭეშმარიტ გზას სახავდა.

მართალია, 60-იან წლებში აკაკი-კრიტიკოსი ნაყოფიერი არ ყოფილა, მთელი მისი შემოქმედებითი ენერგია იმხანად მხატვრული სიტყვის სფერომ შეიწირა, მაგრამ აკაკის პირველი კრიტიკულ-პუბლიცისტური წერილების პრინციპული მნიშვნელობა ამით არ მცირდება, რადგან ამ წერილებში მოჩანს მეტ-

ძოლი-კრიტიკოსი, რომელიც შეგნებულად იცავს რეალისტური ხელოვნების თვალსაზრისს¹.

აკაკი, ისევე როგორც ილია, სამოღვაწეო ასპარეზზე ჩამოყალიბებული ლიტერატურული პრინციპებით გამოვიდა და რეალისტური მრწამსის შესაბამისად წარმართა თავისი მხატვრული შემოქმედება. ხანდაზმულმა აკაკიმ მოგვიანებით გაიხსენა, თუ როგორი იყო ის სოციალური, პოლიტიკური და ლიტერატურული ატმოსფერო, რომელშიც მისი მხატვრული კრედიო ჩამოყალიბდა. აკაკიმ მოკლედ აღნიშნა 60-იანი წლების თავისებურებანი: ყირიმის ომის შედეგები, ბატონყმობის გაუქმება, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხასიათი მთელ რიგ ქვეყნებში და, რაც მთავარია, მშვენივრად დაახასიათა ის ძირითადი ლიტერატურული ტენდენციები, რომლებმაც გარკვეული როლი ითამაშეს 60-იანი წლების რუსეთის ინტელექტუალურ ცხოვრებაში.

აკაკიმ უარყოფითად შეაფასა გადაჭარბებული უტილიტარისტული მიმართულება — რუსული ნიჰილიზმი და ასევე გაკიცხა მან „წმინდა ხელოვნების“ მიმდევრებიც. მწერლის სიტყვით — „...რუსეთის მიმართულება, დრო და ჟამის მიუხედავად, მისის ნილილისტობით ჩვენშიაც გადმოვიდა“. მაგრამ აკაკი არც ერთ მოღურ ცდუნებას არ გაუტაცნია და იგი ღრმა რწმენით მიჰყვებოდა იმ გზას, რომელსაც თვითონვე ასე გამოკვეთილად გვიჩვენებს:

„ამ აზიერებულობის დროს გამოსცა ჩერნიშევსკიმ თავისი პატარა კრიტიკული წიგნაკი: „ხელოვნება მართო ხელოვნებისათვის, თუ ცხოვრებისათვის?“². ამან დიდი გავლენა იქონია მკითხველებზე. ბევრს ააღებინა მუსიკაზე ხელი და მხატვრობა-ქანდაკებაც უარაყოფინა. მაშინ ლიტერატურაც ორად გაიყო: უმეტესობა სრულიად უარყოფდა მწერლობაში ხელოვნებას და მეორე, ბევრად ნაკლები, ისე გადაჰყვა ხელოვნებას, რომ გარდა კეთილშოვნებისა და მუსიკოსა აღარა სწამდა-რა მწერლობაში. მხოლოდ ერთი რუსის მგოსანი, გრაფი ალექსი ტოლსტოი გაუდგა ორივე მხარეს, არ ჩაიგდო თავი სხვებსავით უკიდურესობაში და მიტომაც. ორივე უბნისაგან დაგმოხილი, დღესაც არ არის ღირსეულად აღსარებული. დანარჩენმა მწერლობამ კი გული ვეღარ მოიბრუნა და კერპად დაადგა არჩეულ გზას.

როდესაც ნიჭიერი პისარევი და მყვირალა ზაიცევი დაუდგნენ თავში ხელოვნების უარყოფლებს, მთელი მკითხველი რუსეთი შეიძრა და მაშინ წარმოითქვა შესანიშნავი სისულელეც: „შექსპირს ანტონოვიჩის ჩექმები სჯობიაო“ და იმავე დროსვე, რასაკვირველია, სცდილობდნენ პუშკინის დედამიწასთან გასწორებას!

...ჩემ ხანგრძლივ ცხოვრებაში საპირადო კერძოსა და წვრილმანებში უხასიათობა გამოვიჩინე, მაგრამ დიდისა და საზოგადოებათვის კი ჩემს დღეში არ მიღალატებია. მწერლობაშიაც შემეძლო, რომ, სხვების აყოლით, დიდი სახელი მომეპოებია. მაგრამ ჩემს რწმუნებას ვერ ვუღალატე და. ტოლსტოისა არ იყოს. შუა ადგილი მეჭირა... სხვებსავით წამხედურობით ჟმეტესობის მიმდევარი არ

¹ ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ ზოგიერთი საკითხი, წამოჭრილი სალიტერატურო კრიტიკის მიერ, აკაკის შემოქმედების თემად იქცა, მის მხატვრულ ნაწერებში აისახა.

² ავტორი გულისხმობს ნ. ჩერნიშევსკის საზავისტრო ლისერტაციას — „ხელოვნების ესთეტიკური დამოკიდებულება სინამდვილესთან“ (1855 წ.).

ვეოფილვარ. ზაიცევს არად ვაგდებდი. ნიჭიერ პისარევს თუმცა ვაფასებდი მაგრამ მისი ბევრი რამ არ მომწონდა და არც ის მეჯერა მეორე პარტიის, რომ მწერლობაში მხოლოდ მუსიკა და კეთილშოვნება უნდა იყოს და კმარაო. ორთა შუა მყოფს მე ჩემი გზა მქონდა არჩეული და მივდიოდი წყნარად“¹.

ეს „ორთა შუა ყოფნა“, რომელზეც აკაკი ლაპარაკობს, ჭეშმარიტი რეალიზმის გზა იყო. იგი გამორიცხავდა როგორც „ხელოვნებას ხელოვნებისათვის“, ასევე ყოველგვარ ნიჰილისტურ გადაჭარბებას. ეს იყო ხელოვნებაში ბელინსკისა და ჩერნიშევსკის პოზიცია, რომელსაც იზიარებდა 60-იანი წლების ქართული პროგრესული მწერლობა. თვით ჩერნიშევსკის შრომის სათაურის აკაკისეული გადმოცემა უკვე მიუთითებს იმაზე, თუ რა ტენდენციას ხედავდა ქართველი მწერალი აღნიშნულ ნაწარმოებში: ხელოვნება ცხოვრებას უნდა ასახავდეს და მის წინსვლას ემსახურობდეს, ხელოვნება ხალხს ეკუთვნის და ამიტომაც იგი ხალხის ყოველდღიურ ტანჯვასა და სიხარულს უნდა გვიჩვენებდეს, ესაა ხელოვნების, კერძოდ კი მწერლობის დიდი მოქალაქეობრივი ვალი. — ასეთია აკაკი წერეთლის რწმენა. თავის სამწერლო საქმიანობასაც აკაკი ამ თვალთი უყურებდა და გულახდილად აცხადებდა:

„აღრევაც მოვიხსენიე და ახლაც ვიმეორებ, რომ საზოგადოთ მე ხელოვნებას დიდ ყურადღებას არ ვაქცევდი და ისე მიმაჩნდა მწერლობა, როგორც ერთი უბრალო იარაღთაგანი დღიურ ავ-კარგიანობის საბრძოლველ-სასამსახუროთ. თუ რამე ხელოვნური გამოგვსვლია ხელიდან, ეს ძალაუვნებურათ და შემთხვევით მომხდარა, თვარა ისე ჩემ დღეში არა მქონია ფიქრათ, რომ მომავლისათვის ვწერო-მეთქი. ამიტომაც უმეტეს ჩემ ნაწერს დღეს იმდენათ დაკარგული აქვს მნიშვნელობა, რამდენათაც დრო და ჟამი იცვალა და მხოლოდ მაშინ იგულისხმება, როცა მოვიხსენიებთ იმ გარემოებას, რასაც გამოუწვევია ჩემის მხრით რომელიმე გვარი მწერლობა“².

აი ასეთი რწმენით მოვევლინა აკაკი — მწერალი და კრიტიკოსი — 60-იანი წლების ქართულ ლიტერატურას და მისი პირველი კრიტიკულ-პუბლიცისტური სტატიაც — „ახირებული ფურცელი“ ავტორის დემოკრატიულ შეგნებასა და მოქალაქეობრივ პათოსს გამოხატავს.

ეს წერილი, რომელიც 1862 წელს გამოქვეყნდა ჟურნალ „ცისკარში“ (№ 5) „მესამე თერგდალეულის“ ფსევდონიმით, უშუალოდ ეფთვიმე წერეთლის წინააღმდეგაა მიმართული, ხოლო საერთოდ ლიტერატორთა ძველი თაობის განქიქებას ისახავს მიზნად. ამ პოლემიკურ სტატიაში აკაკი ილიას პოზიციას იცავს, მაგრამ, ცხადია, იგი ლიტერატურის კონკრეტულ საკითხებს არ განიხილავს, რამდენადაც წერილის ფელეტონური ხასიათი ასეთ მსჯელობას არ გულისხმობს.

მაგრამ კრიტიკის ისტორიკოსისათვის მაინც საინტერესოა „ცისკარის“ მიმართულების იუმორისტული დახასიათება აკაკის მხრივ და ამავე ჟურნალში გამოქვეყნებული მოლაყბის სტატიების დადებითი შეფასება.

ჩვენი საკითხის თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა აკაკის მეორე წერილი — „რაოდენიმე სიტყვა „ჩანჯურის“ შესახებ“ (ცისკარი, 1865,

¹ ა. წერეთელი, „ჩემი თავგადასავალი“, თხზულებანი, სრული კრებული შვიდ ტომად, ტ. IV, პ. ინგოროყვას რედ., 1948, გვ. 63—64.

² აკაკის თვითური კრებული, 1897, № 3, გვ. 1.

№ 9), რომელიც ეხება 1864 წ. პეტერბურგში კ. ლორთქიფანიძის მიერ გამოცემულ ანთოლოგიას. ამ რეცენზიაში აკაკი მკაფიოდ აყალიბებს თავის რეალისტურ პოზიციას და გარკვევით მიუთითებს ხელოვნების დანიშნულებასა და მოვალეობაზე. მაგრამ უფრო საყურადღებო ის არის, რომ კრიტიკოსი განსაზღვრავს ზოგიერთი ქართველი მწერლის ადგილს მშობლიური ლიტერატურის ისტორიაში და დაბეჭდვით ცდილობს იდეური მემკვიდრეობითი კავშირი უჩვენოს ნ. ბარათაშვილსა და ი. ჭავჭავაძეს შორის.

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ აკაკის პირველი წერილების თემა ქართული ლიტერატურის კონკრეტული საკითხებია, თვით ქართველი მწერლების შემოქმედება და მათ შორის უპირველესი ადგილი ნ. ბარათაშვილსა და ი. ჭავჭავაძეს ეკუთვნით.

კრიტიკოსს ანთოლოგიის დიდ ღირსებად ეს მიაჩნია. რომ „ეს „ჩანგური“ არის პირველი წიგნი, რომელსაც ასხია ქართული ხორცი, უდგია ქართული სული, სტირის და კვნესის ქართველების კვნესით და მაშ რაღა საეჭვოა, რომ ყოველ რიგთან ქართველთ ნათესავისათვის სასიხარულო იქნება?.. მიზეზიცა მისი არიან ორი პირველი მწერალთაგანი, როგორც ღირსებით, ისე რიცხვითაც: თ. ნ. ბარათაშვილი და თ. ი. ჭავჭავაძე“¹.

ავტორი შემდეგაც ამ აზრს ანვითარებს და რწმენით აცხადებს:

„ეგ თქვენი ნაქები და შემკული ბარათაშვილი და ჭავჭავაძე, სწორედ ერთს ტანტზეც სხდომის ღირსები არიან, ერთგვარი დამსახურება აქვთ ჩვენს ლიტერატურაში, ერთგვარად დაუფიწყრები არიან, ერთს გაუწყვეტელის ჯაჭვით გადაბმულები ერთი მეორეზედ, ერთის უმეორესოდ გაგება ძნელია! ერთის სიტყვით. ეგენი არიან მოსე და აარონი ჩვენის ლიტერატურისა“².

აკაკის მიერ წამოყენებული ეს გაბედული დებულება დასაბუთებას საჭიროებდა. კრიტიკოსი შეეცადა ეჩვენებინა, რომ ნ. ბარათაშვილისა და ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებას მოქალაქეობრივი შეგნება, ხალხის აწმყოსა და მომავალზე ზრუნვა განსაზღვრავს. ამ აზრით ნ. ბარათაშვილი ი. ჭავჭავაძის წინაპარია, ხოლო ი. ჭავჭავაძე ღირსეული მემკვიდრეა ნ. ბარათაშვილის — „ჭავჭავაძე არის ბარათაშვილის მოკანანახე და მისი დიდი ღირსებაც ამაზედ არის დაფუძნებული. ყოველ მის ლექსში ვხედავთ ქართველების ტანჯვას და გოდებას; მაგრამ რა საგანიც უნდა აიღოს ტანჯვის გამოსახატავად, მოქმედ პირად მაინც თვითონ არის“³.

რათა ამ მხრივ უკეთ ეჩვენებინა ნ. ბარათაშვილისა და ი. ჭავჭავაძის შემოქმედების მნიშვნელობა, აკაკიმ განიხილა XVIII საუკუნის დამლევისა და XIX საუკუნის ზოგიერთი ქართველი მწერლის პოეზიის ნიმუშები, კერძოდ, მან დაახასიათა ბესიკის, ა. ჭავჭავაძის, გრ. ორბელიანის, რ. ერისთავის, ბ. ჯორჯაძის ლექსები და იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ „თუმცა ნიჭიანი მწერლები-კი გამოჩნდნენ საქართველოში და ხელოვნებაც კარგად გაივსა, მაგალითად თ. გ. ო., თ. ალ. ჭავჭავაძე, თ. რ. ერისთავი, კ. ბ. ჯორჯაძისა და სხვანი, მაგრამ რაო? ამათ ხალხის ღარდი არა ჰქონიათ, თავის ქეიფს უნდებოდნენ, ერთი ანბობდა: სულო-

¹ ა. წერეთელი, თხზულებანი, სრული კრებული შვიდ ტომად, ტ. VI, ლ. ასათიანის რედ., 1957, გვ. 11.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 18.

ჯან, მეორე: დავესხნათ ცოდნის ძებნასა. ღვინო სჯობს ყოველ ცოდნასა. მესამე: რათ შემიყვარებ, განა არ ვიცი, შენ ჯერ ნორჩი ხარ, მე-კი მოხუცი; მეოთხე: ეგ თვალეზი ცეცხლის ბურჯლებს ისვრისო! და სხვანი (აქ რიცხვში არ მომყავს კომედიის „გაყრა“-ს ავტორი, რადგანაც აქვს ჩვენს ლიტერატორებთან კავშირი), სხვები-კი ღმერთმა შეინახოს!.. ლექსებს-კი ბევრი სწერდნენ, მაგრამ რა გვარს: ზოგი ლოცვებს, ზოგი მოდებს, ზოგი რას და ზოგი რას. მაგრამ იმათი მღერა, რასაკვირველია. ჩხავილი იყო და არა სტვენა, რადგანაც თვითონაც არა ბრძანდებოდნენ ბუღბუღები“¹.

განსაკუთრებით გაამახვილა ყურადღება აკაკიმ ბესიკისა და „მისი ჰამქრების“ პოეზიაზე და მიიჩნია, რომ ეს იყო უიდეო შემოქმედება, დაცლილი საზოგადოებრივი შინაარსისაგან. „წმინდა პოეზიის“ გამოხატულება. კრიტიკოსმა ეს პოეტები მაღლობელ ფრინველებს შეადარა და მკაცრად აღნიშნა:

„მეც წამიკითხავს ძველი წიგნები, ცყოფილვარ საქართველოში და არა თუ გამიგონია ბესიკისა და მისი ჰამქრების თხზული ლექსები, კიდევაც თვითონ მე მილიღინებია. დრო იყო, რომ მის „ტანო ტატანო“-ს, „შავნი შაშვნი“-ს და „სევდის ბაღს შეველ“-ს აღტაცებაში მოგყავდი ხოლმე და ახლა, ვერ დავფარავ მე, რომ ის ლექსები მოცლილი კაცის სასმენელს ატკბობენ ხოლმე, ისე ჰარმონიულად არიან დაწერილი... მკითხველო! ვიცი, რომ საქართველოში ბრძანდებით და მიბძანეთ: ხომ გაგიგონიათ ჩვენში ბუღბუღის ყეფა, შაშვის სტვენა ან მერცხლის ჭიკჭიკი? რასაკვირველია, არათუ შენ მარტო, ყველას გაუგონია და თუ მოცლილიც ცყოფილვართ, დავგიგდია ყური და დავგტკბობია სასმენელი, ათასად უფრო, ვიდრე ბესიკის ჰარმონიული ლექსებისაგან, და მაშე ჩიტები, რაკი საქართველოში ეგ ბუნება ყოფილა, არ გამოლევულან და მაგრე უსტვენიათ; მაშასადამე, ეგენი უნდა იყვნენ უპირველესნი რიცხვით პოეტები, მაგრამ, იმედო მაქვს, შენ გულშიაც არ შეუშვებ, რომ მგონი ჩვენს ლიტერატურაში რაიმე დამსახურება ჰქონდესთ, თუმცა სასმენელს კი გვიტკბობენ. რასაც თქვენ ფიქრობთ მაგ ჩიტებზე, მეც იმას ვფიქრობ მაგ თქვენს ნაქებ მწერლებზე, რომლებსაც ერთი და იგივე ღირსება აქვსთ მაგ ჩიტებთან, რადგანაც მაგათ ლექსებში ცარიელი სტვენის მეტი არაფერი მოისმის“².

როდესაც აკაკის ამ სტრიქონებს კითხულობ, ბუნებრივად გაგონდება ილიას ცნობილი სიტყვები:

მისთვის არ ვმღერ, რომ ვიმღერო
ვით ფრინველმა გარეგანმა;
არა მარტო ტკბილ ხმებისთვის
გამომგზავნა ქვეყნად ცამაჰ³.

¹ ა. წერეთელი, თხზულებანი, სრული კრებული, ტ. VI, გვ. 17.

² იქვე, გვ. 12.

³ ი. ჯავახიშვილი, „პოეტი“ (1860 წ.), თხზ., სრ. კრებული, ტ. 1, პ. ინგოროყვას რედ., 1951, გვ. 61.

აქ გვეხსმის პერიფრაზი გოეთეს სიტყვებისა: „Ich singe, wie der Vogel singt“ („ვმღერი ისე, ვით ფრინველი“)¹ ანდა პუშკინის სტროფისა:

Не для житейского волнения,
Не для корысти, не для битв,
Мы рождены для вдохновения,
Для звуков сладких и молитв².

თავისთავად ასეთი გაბაეჭრება ქართველ სამოციანელთა ლიტერატურულ მრწამსს გამოხატავდა და „წმინდა ხელოვნების“ პრინციპის („ხელოვნება ხელოვნებისათვის“) უარყოფას ნიშნავდა. „წმინდა ხელოვნების“ ქურუმების შედარება მაინცდამაინც მგალობელ ფრინველებთან, როგორც ჩანს, შემთხვევითი არ იყო: ახალი თაობის პოეტებმა წინა პერიოდის პოეზიაში დამკვიდრებული მხატვრული სახე გამოიყენეს პაექრობისას, რადგან ტრადიციული იყო ლაღად მომღერალი ხელოვანის შედარება ტკბილხმოვან ფრინველთან. რეალიზმის განმტკიცების, უტილიტარისტული ხელოვნების გამარჯვების ეპოქაში, უწინარეს ყოვლისა, სალიტერატურო კრიტიკის ხატოვან ლექსიკაში გამოვლინდა ასეთი შედარების ტენდენცია, მიმართული „უიდეო პოეზიის“ წინააღმდეგ. უკვე

¹ ამ. „გაკამთებაზე“ უკვე პ. ინგოროყვამ მიუთითა (იხ. პ. ინგოროყვა, „ილია ქავჭავაძე“, 1957, გვ. 60). გოეთეს ეს ექვსსტროფიანი ლექსი ჩართულია მის რომანში „ვილჰელმ მაისტერის განსწავლის წლები“ (იხ. Goethes Werke in zehn Bänden, sechster Band. 1957, Volkswelag Weimar, S. 133 — 134). ხშირად იგი შეტანილია გოეთეს ლირიკულ ლექსთა კრებულებშიც „მომღერლის“ („Der Sänger“) სახელწოდებით (იხ. Goethes sämmtliche Werke. Vollständige Ausgabe in zehn Bnden, I. Stuttgart, 1875, S. 62 — 63). მთლიანად სტროფი, რომელშიც აღნიშნული ტაქტია ჩართული, ასეთია:

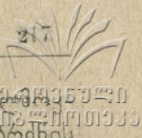
Ich singe, wie der Vogel singt,
Der in den Zweigen wohnt,
Das Lied, das aus der Kehle dringt,
Ist Lohn, der reichlich lohnt.
Doch darf ich bitten, bitt ich eins:
Lass einen Trunk des besten Weins
In einem Glase bringen.

„ვილჰელმ მაისტერში“ ამ ლექსს მღერის ქნარზე დამკვრელი მოხუცი. ლექსი, რა თქმა უნდა, „წმინდა ხელოვნების“ იდეას არ გამოხატავს. გოეთე მხოლოდ შემოქმედების თავისუფლებაზე ლაპარაკობს; ხელოვნება შთაგონება და ხელოვანი ფრინველივით თავისუფალი.

² А. Пушкин, «Поэт и толпа», Сочинения, ред. и комментарии М. Цявловского и С. Петрова, 1949, гв. 148 (თავდაპირველად ეს ლექსი იწოდებოდა „Чернь“).

კარგა ხანს პუშკინის ამ სიტყვებში ხედავდნენ დაცვას ღვთისისა — „ხელოვნება ხელოვნებისათვის“. ასე ფიქრობდა თვით გ. პლехანოვიც, რომელიც ისტორიულ ნიადაგზე ცდილობდა აეხსნა და გაემართლებინა პუშკინის ასეთი თვალსაზრისი (იხ. მისი წერილი „Искусство и общественная жизнь“, Г. Плеханов, Искусство и литература, Москва, 1948). საბჭოთა მკვლევრებმა დაასაბუთეს, რომ პოეტის ამ ლექსში, და, საერთოდ, მის შემოქმედებაში, „წმინდა ხელოვნების“ აპოლოგია კი არ არის მოცემული, არამედ პუშკინი შემოქმედის თავისუფლებას იცავს და კატეგორიულად ილაშქრებს თვითმპყრობელობის „ოფიციალური შეკვეთების“ წინააღმდეგ (იხ. Б. Мейлах, Пушкин и русский романтизм, 1937, гл. третья).

40-იან წლებში ბ. ბელისკი წერდა, რომ „ბევრმა ამ ეგოისტური და სუბიექტური ლე გრძნობებისაგან შექმნა დოქტრინა, ცხოვრების წესი, მაღალი სიზმრის დოგმატი. ისინი ამაყოვნენ მით, ზიზღით უცქერიან ქვეყანას, რომელიც, თურმე ნუ იტყვიტ და, არ ღირს არც მათ ტანჯვად და არც მათ სიხარულად... ისინი გალობენ თავისთვის, ფრინველებივით... ღმერთო ჩემო! ადამიანი ფრინველი ხდება! როგორი ჭეშმარიტი ოვიდისებური გარდაქმნა!“ ანდა: „ჩვენი დროის სული ისეთია, რომ უდიდეს შემოქმედებით ძალას შეუძლია მხოლოდ დროებით გაგაოცოთ, თუ იგი შემოიფარგლება „ჩრტივით გალობით“, თუ შექმნის საკუთარ სამყაროს, რომელიც მოწყვეტილი იქნება თანამედროვეობის ისტორიულ და ფილოსოფიურ სინამდვილეს. თუ წარმოიდგენს, რომ მიწა არ არის მისი ღირსი და მისი ადგილი ღრუბლებშია, რომ ქვეყნის ტანჯვანი და იმედები არ უნდა აშფოთებდეს მის ილუმალ ხილვასა და პოეტურ ჭკრეტას“.

აი, ასეთი ლიტერატურული მრწამსი განსაზღვრავდა აკაკის პოზიციას, როდესაც მან პრინციპული ბრძოლა გამოუცხადა საზოგადოებრივი ინტერესებისადმი გულგრილ პოეზიას და ნ. ბარათაშვილისა და ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებაში დაინახა ეროვნული ლიტერატურის ნამდვილი სულისკვეთება.

აკაკი აღნიშნავს, რომ პიროვნების შეგნებული ცხოვრება უსათუოდ გულისხმობს საზოგადოებრივი ტკივილების გაზიარებას და, აწმყოსთან ერთად, მომავლის გათვალისწინებასაც. ამას უკავშირდება ადამიანის არსებობის მიზნად პატრიოტული და ზოგადსაქაოებრიო იდეალების აღიარება.

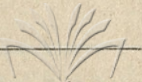
აკაკის აზრით, ნ. ბარათაშვილი პირველი პოეტია, რომელიც დააფიქრა საზოგადოებრივმა საკითხებმა. ნ. ბარათაშვილის სევდისა და სულით ობლობის მიზეზიც საზოგადოებრივი ვითარება, „ხალხის დაბალი ცხოვრებაა“. მის „სულო ბოროტში“ საესეებით იხატება ტრაგედია პოეტისა, რომელსაც მოუკლეს „ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“. მაგრამო, მახვილად შენიშნავს აკაკი — „...ძნელია ისეთის ღიდის ნიჭის დაცემა აღუდგენელად, როგორც ბარათაშვილი იყო და ამისათვის ეს დაცემის გამოძახტველი გრძნობები იყო მხოლოდ წამითი, მოკლე ხნის აღბორგების გამო“¹. ლექსში „ფიქრნი მტკვრის პირას“ ნ. ბარათაშვილმა მიაგნო ცხოვრების აზრს და „მოინდომა სოფლის რგება და მისი ხალხის ბედნიერება, მაგრამ რა კარგათ ხედავდა, რომ მისი აწმყო ბრმა და გაფუჭებული იყო და დაიწყო მიზეზის გამოძიება“². ამიტომ იყო, რომ ნ. ბარათაშვილმა თვალი მომავალს მიაპყრო და მისი სახელით გაიღო მსხვერპლი, რაც ღიდ შეგნებას, რწმენას და ვაჟკაცურ თავგანწირვას საჭიროებდა. აკაკი მართებულად აღნიშნავს, რომ „მერანი“ ყველაზე სრულად გამოხატავს პოეტის სულისკვეთებას. კრიტიკოსი კარგად ხედავს, რომ ამ პოეტურ შედეგში ნატამალიც არ არის ინდივიდუალისტური გოდებისა, მთელ ლექსს განსაზღვრავს საზოგადოებრივი მოვალეობის ღრმა გრძნობა, ჰუმანიზმი, შეგნებული თავდადება და მომავლის ხილვა. ამ მხრივ აკაკი ჩინებულად განუმარტავს მკითხველს „მერანის“ დედააზრსა და მნიშვნელობას:

„აქ კიდევ წასჩურჩულა მისმა ღემონმა (სულმა ბოროტმა): მარტო წარსულზე და აწმყოზე ნუ ტრიალებ, იფიქრე მაგ ხალხის მომავალზედაც! ამოსთხა-

¹ ა. წერეთელი, თხზულებანი, სრ. კრებული, ტ. VI, გვ. 16.

² იქვე.

რე ძირიანი ეკალი და მის ნაცვლად იქვე ჩასთესე კეთილი თესლი და მოსავლი-
კარგება: ამოვა მომავალში და მოიტანა კეთილს ნაყოფს!.. ეს რჩევა სულში და
გულით შეითვისა ბარათაშვილმა და ზეწამოდგარმა და ამაღლებულმა შეურყევე-
ლად თავისი მომავალი ცხოვრების და შრომის, რჩევის დასკვნა დაგვიწერა
„მერანში“, მაგრამ, ვაი რომ სიკვდილმა მოუსწრაფა დღეები და მისი სურვილი
დარჩა შეუსრულებლად, თუმცა შეკაზმა კი მოასწრო მისი მერანის (პელასი) და
გაექცა თვალ-ბედითს ყორანს:

მირბის მიმაფრენს უგზო-უკვლოდ ჩემი მერანი,
უკან მომჩხავის თვალ-ბედითი შავი ყორანი, —

ამბობს. — რა ყორანი იყო ეს თვალ-ბედითი შავი ყორანი? ის უგუნურება,
რომელსაც დაპყრობილი ჰყავდა საქართველო. — პოეტი გაექცა, გაუსწრო წინ
იმ შავ ყორანს და გადმოსძახა ახალ შთამომავლობას: მე არ დავეძებ არც ტოლს,
არც ნათესავს და არც სხვა რამეს, შენთვის შემომიწირავს. შთამომავლობავე,
ჩემი აწმყო ბედნიერებაო“¹.

აკაკის ეს მსჯელობა განსაკუთრებით საყურადღებოა იმიტომაც, რომ ქარ-
თული კრიტიკის ისტორიაში პირველადაა წარმოდგენილი ნ. ბარათაშვილის პო-
ეზიის მართებული და შედარებით სრული ანალიზი, ნაჩვენებია მისი პოეტური
მემკვიდრეობის მნიშვნელობა ეროვნული ლიტერატურის ისტორიისათვის. თუ
იმასაც გავითვალისწინებთ. რომ თვით ქართველ სამოციანელთაგან ზოგიერთს
მართებულად ჯერ კიდევ არ ესმოდა ნ. ბარათაშვილის პოეზიის ხასიათი, მაშინ
მით უფრო ცხადი იქნება აკაკის წერილის მნიშვნელობა.

აკაკის რწმენით, კარგა ხანმა გაიარა და არავინ გამოჩნდა, ვინც ნ. ბარათა-
შვილის ღირსეულ მემკვიდრეობას შეძლებდა, ვინც ქართველობას აუხსნიდა
დიდი რომანტიკოსის ნაანდერძევე ჭეშმარიტებას. მხოლოდ ახლა ი. ჭავჭავაძემ
იტვირთა ეს მძიმე მოვალეობა და „შეუდგა ბარათაშვილის კვალს“. მსგავსად
თავისი წინამორბედისა, ილიამ საზოგადოებრივ პრობლემებზე გაამახვილა
მკითხველის ყურადღება და ლიტერატურას დიდი სოციალური მიზანი დაუსახა.
აკაკიმ დაახასიათა ილიას ცნობილი ნაწარმოებები: „გუთნის დედა“, „ხმა სამა-
რიდამ“, „პოეტი“, „კაცია ადამიანი?“ და „გლახის ნამბობი“. მან აღნიშნა,
რომ ყველა ამ ნაწარმოებს დიდი სოციალური აზრი უძევს საფუძვლად და ამი-
ტომ განსაკუთრებულია მათი მნიშვნელობა ჩვენი მწერლობის ისტორიაშიო.

მართალია, აკაკიმ ისიც არ დაშალა, რომ ილიას პოეტური ნაწერები, რო-
გორც მხატვრული ქმნილებანი, მას არ აკმაყოფილებდა, მაგრამ მან მკითხველის
ყურადღება გაამახვილა ამ ნაწარმოებთა სოციალურ შინაარსზე. აკაკი წერს:

„ამ ლექსებში პოეზიის ნატამალიც არ იპოვება; ეს არის მხოლოდ ცარიე-
ლი რიტორება, ლექსების შემარცვლა უსწორ-მასწორია და რითმაც — პირვე-
ლი სიმდიდრე ჩვენის ლექსისა — არსად სჩანს. ერთის სიტყვით, როგორც ლექ-
სი, — ძალიან სუსტია. მაგრამ ამის ერთს სტრიქონს, ფუთობით რომ მიზოდოთ,
ჩვენის ბუღბუღების ნაწერში, რომელშიაც პოეზიაც იქნება, მარცვლებიც და
რითმებიც, არ გავცვლი; და მიზეზიც ის არის, რომ ამ ლექსებში ოცნებას-კი
ვერა ვხედავთ, მაგრამ ყოველს დღიურს ჭეშმარიტებას, ჩვენს ნაკლულოვანებას

¹ ა. წერეთელი, თხზულებანი, სრ. კრებული, ტ. VI, გვ. 17.

და ჩვენს საჭიროებას [კი] და ამისათვის მოგვწონს პოეტი და ამაში მდგომარეობს მისი მაღალი ღირსებაც... თუ ჭავჭავაძის ლექსებში მარტო ხელოვნებას მივაქცევთ ყურადღებას, მაშინ მის ლექსებს არ ექნება დიდი ღირსება, მაგრამ ჩვენ მარტო ხელოვნებას არ ვეძებთ (ხელოვნურად ნათქვამი სისულელე და ოცნება, მაინც სისულელე და ოცნება იქნება).—ჩვენ ვეძებთ ჭკვიან აზრებს და ამას კიდევაც ვპოულობთ ჭავჭავაძის ლექსებში“¹.

სამაგიეროდ აკაკის მიაჩნია, რომ ილიას მხატვრული პროზა უბადლოა, ჩვენი ლიტერატურის „ობოლი მარგალიტა“. ამიტომ იგი რჩევას აძლევს მწერალს უპირატესად პროზას მიმართოს:

„უმჯობესი არ არის და მისთვისაც უკეთესი და უადვილესი, რომ ის, რასაც ლექსად გვეუბნება, პროზით გვითხრას? ამითი არა-თუ დაჰკარავს ღირსებას, კიდევაც მოიმატებს. ჭკვიანი აზრები რომ კაცმა კარგის ტკბილის სიტყვებით გვასმინოს, უეჭველია, სიხარულით და სიამოვნებით მიუგდებთ ყურს, მაგრამ იმავე ჭკვიანი აზრების გადმოცემა რომ სიმღერით მოინდომოს და სიმღერა-კი უჭირდეს, მაშინ სიცილს მოგვევრის, მაგრამ თუ კი მღერალიც იქნება, მაშინ, რასაკვირველია, ეშხში უფრო მოგვიყვანს, რომ სიმღერით გვასმინოს; ჭავჭავაძეც რომ დარბაისლურად გვემუშაიფოს, უკეთესი იქნება. — კიდევ დაგვიმტკიცა ეს თავის პროზებით, სადაც ძალას არ ატანდა თავის ნიჭს და თავის გზაზედ იდგა... ჩემის აზრით, მისი „კაცია ადამიანი“ და „გლახის ნაამბობი“ თბოლ მარგალიტად რჩებიან ჩვენს ლიტერატურაში“².

აკაკი იმასაც აღნიშნავს, რომ, მისი აზრით, მწერალი „ამახინჯებს ქართულს და სიტყვებს კვეცავს, რომ ძალდატანებით ლექსი გამოიყვანოს ხოლმე“, მაგრამ კრიტიკოსისათვის მაინც მთავარი კვლავ ის მოქალაქეობრივი პათოსია, რომლითაც გამსჭვალულია ილიას პოეზია. ამიტომაც, რომ, დასასრულ, განიხილავს რა ლექსს „პოეტი“, აკაკი აღფრთოვანებით დაასკვნის: „ჭავჭავაძის გარდა უთქვამს ვისმეს ეს აზრი? აი რას ნიშნავს კაცობა და არა ბულბულობა“³.

დასასრულ უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ამჟამად აკაკის მსჯელობის ზოგიერთ დებულებას ქართული ლიტერატურის ისტორია ვერ გაიზიარებს. სახელდობრ, აკაკის მხრივ ბესიკის, ა. ჭავჭავაძის, გრ. ორბელიანის და XIX ს. ზოგიერთი სხვა მწერლის შემოქმედების იგნორირება არაა მართებული. აკაკიმ მათ შემოქმედებაში „მოქალაქეობრივი გრძნობა“ სრულებით ვერ დაინახა და, კრიტიკოსის მხრივ უტილიტარისტული გატაცების გარდა, ამის მიზეზი უთუოდ ისიცაა, რომ აღნიშნული მწერლების მრავალი ნაწერი უცნობი იყო მკითხველისათვის, ხოლო ქართული მწერლობის მეცნიერული შესწავლა ის-ის იყო იწყებოდა.

ცხადია, ასევე არ იყო მართალი აკაკი, როდესაც ილიას პოეზიის მხატვრული მხარე დაიწუნა და მის ლექსებში ვერც „სულის განმაცხოვრებელი პოეზია“ და ვერც „სასმენელის დამტკობი ჰარმონია“ შენიშნა. როგორც ვნახეთ,

¹ ა. წერეთელი, თხზულებანი, სრ. კრებული, ტ. VI, გვ. 18—19.

აკაკი ციტატის დასასრულს ლაპარაკობს ოცნებაზე, რომელიც მოწყვეტილია ცხოვრებას, სინამდვილეს, თორემ მწერალს, რა თქმა უნდა, ჩინებულად ესმის საერთოდ თუ რა მნიშვნელობა აქვს ოცნებას, ფანტაზიას ხელოვნებაში.

² ა. წერეთელი, თხზულებანი, სრ. კრებული, ტ. VI, გვ. 19.

³ იქვე.

აკაკიმ დიდად დააფასა ილიას პოეზიის შინაარსი, იდეური მნიშვნელობა და პოეტური ძოლო შემართება. „ჩვენი სასიქადულო მწერალი“ მან დაახასიათა როგორც მკაცრი მსაჯული და ბოროტების პირუთვნელი მამხილებელი. მაგრამ აკაკიმ რამდენადმე ვერ გაითვალისწინა, რომ შინაარსისა და ფორმის ასეთი გათიშვა არ შეიძლება, და თუ ყოველივე ის, რასაც კრიტიკოსი ილიას პოეზიის მხატვრობაზე ამბობდა, მართალი აღმოჩნდებოდა, ცხადია, მაშინ შეუძლებელი იქნებოდა ლაპარაკი ილიაზე, როგორც პოეტზე, ხელოვანზე. ასეთ შემთხვევაში სრულებით ვაქრებოდა ილიას პოეზიის შემოქმედების ცხოველყოფილი ძალა და მას ვერავითარი „ჭკვიანი აზრები“ ვერ უშველიდა. როგორც ჩანს, იმეამად აკაკიმ ვერ გაითვალისწინა, რომ პოეტურ ნაწარმოებს მხოლოდ „ლექსების შემარცვლა“ და რითმა არ ჰქმნის, რომ ილიას პოეზიის „დამტკბობი ჰარმონია“ მის შინაგან პათოსსა, ღრმა განცდასა და, თუ გნებავთ, მის საბრძოლო პათეტიკაშიც მდგომარეობს.

მაგრამ ამეამად ჩვენთვის არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს აკაკის სტატი-
აში დაშვებულ შეცდომებს. ეს შეცდომები უფრო კრიტიკოსის პირუთვნელ
ხასიათსა და უკომპრომისო განსჯაზე მიუთითებს. აკაკი პირდაპირია თვით ილი-
ას მიმართაც კი და, როგორც კრიტიკოსი, საკუთარ რწმენას არასდროს ღალა-
ტობს. ახლა უფრო მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ აკაკიმ მოგვცა ახალი ქარ-
თული მწერლობის ორი ბუმბერაზის — ნ. ბარათაშვილისა და ი. ჭავჭავაძის
შემოქმედების მეტად საინტერესო და თავისებური დახასიათება, პრინციპულად
ახალი, და ამ დახასიათებაში თავისთავად კრიტიკოსის გამოკვეთილი რეალის-
ტური პოზიცია გამოჟღავნდა. მართალია, წერილი 60-იანი წლების დასასრულს
დაიბეჭდა, როდესაც რეალისტური ხელოვნების პრინციპები არსებითად უკვე
დაასაბუთეს თერგდალეულებმა, მაგრამ ამით აკაკის სტატიის მნიშვნელობა არ
მცირდება. რადგან ახალ ქართულ მწერლობას, განვითარების შესაბამისად,
კვლავ და კვლავ სჭირდებოდა თეორიული განზოგადება და კრიტიკული გაანალი-
ზება. ახალი აკაკის მსჯელობაში ნ. ბარათაშვილისა და ი. ჭავჭავაძის შემოქმე-
დების ურთიერთკავშირის ჩვენება იყო. აკაკიმ პირველმა დაასაბუთა ამ
ორი მწერლის მნიშვნელობა ეროვნული ლიტერატურის ისტორიაში და პირ-
ველმა დაბეჯითებით გამოაცხადა ი. ჭავჭავაძე ნ. ბარათაშვილის ლიტერატუ-
რულ მემკვიდრედ. კრიტიკოსმა აღნიშნა მათი შემოქმედების ძირითადი ტენ-
დენციები და ამის მიხედვით განსაზღვრა ის საერთო, რაც ამ ორ დიდ ხელო-
ვანს ურთიერთთან აკავშირებდა. აკაკის ამ მითითებას პრინციპული და სახელ-
მძღვანელო მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული მწერლობის ისტორიის თვალსაზ-
რისით, რადგან XIX საუკუნის ეროვნული ლიტერატურის განვითარების ტენ-
დენციები, მართლაც, ამ ორი მწერლის შემოქმედებამ განაპირობა. ისინი მართ-
ლაც იყვნენ „მოსე და აარონი ჩვენის ლიტერატურისა“. ხოლო ილია რომ ნამდ-
ვილად იყო ჭეშმარიტი მემკვიდრე ნ. ბარათაშვილისა და ამ უკანასკნელის მიერ
აღმართული ჰუმანიზმისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის
დროშა რომ დიდმა სამოციანელმა აიტაცა, — აკაკის ეს აზრი სავსებით გაამართ-
ლა ქართული მწერლობის შემდგომმა განვითარებამ.

თავისი მსჯელობით კრიტიკოსმა ისიც დაუდასტურა მკითხველს, რომ
სხვებთან ერთად თვითონაც აღიარებდა ი. ჭავჭავაძეს 60-იანი წლების დიად
მოძრაობის ეროვნულ ბელადად.

აკაკიმ, როგორც კრიტიკოსმა, შეგნებული პატრიოტის თვალთ გასაღწევა ეროვნული მწერლობის ისტორიას და კატეგორიულად გაიმეორა დებულება, რომელიც ჯერ კიდევ ს. დოდაშვილმა წამოაყენა (ხოლო აკაკის შემდეგ ვრცლად დასაბუთა ილიამ):

„მისთვის შევეხე აქ ჭავჭავაძესა და ბარათაშვილს, რომ ეგება ჩვენმა განათლებულმა სწავლულებმა, რომელთაც ჯიბეში ხელი ჩაუწყვიათ და დაცინების მეტს არას აკეთებენ, ეგება იმათ მოჰყიდონ კალამს ხელი და კრიტიკულად გააჩიონ ჩვენი მწერლები. — თუმცა ბევრჯერ გამიგონია იმათგან, რომ ჯერ უნდა იყოს რამე, რომ მერე კრიტიკოსი გამოჩნდეს და დაჰსწეროს მისი განხილვაო. მაგრამ ეს სულ ტყუილი თვალის ახვევა არის; ის კაცი, რომელსაც წინ უდევს რუსთაველი, ბარათაშვილი და ჭავჭავაძე, სტყუა ამ სიტყვებით. — არაფერი გვაქვსო!“¹.

*
* *

სწორედ რუსთაველი იყო ის ხელოვანი, რომლის შემოქმედების განხილვითაც აკაკი შეეცადა ეჩვენებინა ქართული მწერლობის სიდიადე და თვითმყოფი ხასიათი. როგორც ცნობილია, აკაკი განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა გენიალური პოემისადმი და 80-იან წლებში მას მიუძღვნა თავისი მეტად საინტერესო „სამი ლექცია „ვეფხისტყაოსანზე“. მაგრამ „ვეფხისტყაოსნის“ მეცნიერულ-კრიტიკული შესწავლა აკაკის ჯერ კიდევ სტუდენტობის წლებში დაუწყია. 1862 წელს მას დაუწერია ნაშრომი — „Несколько слов в пользу оригинальности „Барсовой кожи“, რომელიც პროფ. დ. ჩუბინაშვილის რეკომენდაციით 1863 წელს წარუდგენია პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის სამეცნიერო საბჭოსათვის კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად.

ეს მცირე მოცულობის შრომა მრავალმხრივია საყურადღებო. უწინარეს ყოვლისა კი პოემის ორიგინალობის, ეროვნულობის ჩვენების ტენდენცია განსაზღვრავს აკაკის ნარკვევის მნიშვნელობას. აღნიშნა რა, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ კრიტიკულად სრულებით არ არის შესწავლილი, ავტორმა თავისი შრომის მიზანდასახულობა დასაწყისშივე ჩამოაყალიბა:

«Отцы наши ставили ее выше всякой критики, и при имени «Барсовой кожи» или автора ее Руставели, выпускали только вздохи удивления; нынешнее же поколение клеветает на нее, называя мистическою, азиатскою, фантастическою поэмою, а вдобавок и переводною. Подобные отзывы, а равно как и сентиментальные вздохи наших отцов, когда бы то ни было, а особенно в настоящее время, довольно оскорбительны для подобной поэмы и не дают нам никакого понятия о ее достоинствах и недостатках. Из первого мы видим только то, что она написана в духе грузинов и легко задевает за струны грузинского сердца; а из второго, — что нынешнее поколение, мало следя за грузинским языком, не вполне понимает «Барсову кожу»... Вот это и заставляет

¹ ა. წერეთელი, თხზულებანი, სრ. კრებული, VI, გვ. 19.

ამავე საკითხებზე იხ. დ. გამეზარდაშვილი, ნარკვევები ქართული რეალიზმის ისტორიიდან, II, 1957, გვ. 394—399.

меня защитить ее по возможности от несправедливых преследований и доказать ее оригинальность»¹.

ამის შემდეგ აკაკი გადმოგვცემს რუსთაველის ბიოგრაფიის ტრადიციად ქვეულ რამდენიმე ფაქტს: „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი თამარ მეფის დროს, მე-12 საუკუნეში მოღვაწეობდა, სახელად „შოთა, გვარად მესხი, ახალციხის მხარის პატარა ქალაქ რუსთავიდან. ბერძენი და ლათინი კლასიკოსების ცოდნის მიხედვით მტკიცდება, რომ რუსთაველი აღიზარდა ათენში“; გარდაიცვალა იერუსალიმში. აკაკის სიტყვით, თვით პოემიდან ჩანს, „რომ თამარ დედოფლის შესაქებად მას, „ვეფხისტყაოსნის“ გარდა, დაუწერია სხვა ლექსებიც. რომლებიც ამჟამად დაკარგულია“. შემდეგ აკაკი აღნიშნავს „ვეფხისტყაოსნის“ დევნას ანტონ კათალიკოსის მხრივ, ახასიათებს ინტერპოლაციურ საქმიანობასაც „ალორძინების ხანაში“ და, დასასრულ, ეხება ვახტანგ მეექვსის მიერ პოემის დაბეჭდვას 1712 წელს. აკაკი უარყოფითად აფასებს ვახტანგის ტექსტოლოგიურ-ფილოლოგიურ მუშაობას, რადგან მან „თავისი კომენტარებისა და სოფისტური მტკიცებების საფუძველზე მას („ვეფხისტყაოსნის“ — ჯ. ჯ.) რელიგიური მნიშვნელობა მიანიჭა“. აკაკის ეს შენიშვნა თავისთავად მართებულია, რადგან ვახტანგ მეექვსე, მართლაც, ცდილობდა დაესაბუთებინა „ვეფხისტყაოსნის“ ქრისტიანული დედაბარი და ამიტომ ხშირად პოემის აშკარად სამიჯნურო სტროფებს სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით განმარტავდა. ეს გარემოება შენიშნა ჯერ კიდევ აკაკის მეცნიერმა-მასწავლებელმა დ. ჩუბინაშვილმა. აკაკი არსებითად მის აზრს იმეორებს². მაგრამ ვახტანგ მეექვსის კრიტიკისგან ითვალისწინებენ, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ პირველ მეცნიერ-კომენტატორს უფრო მაღალი მიზანი ამოძრავებდა. — ეს იყო პოემის დაცვა კლერიკალური წრეების შემოტევისაგან და ვახტანგს ეს გარემოებაც აიძულებდა ზოგჯერ თავისებურად გაეაზრებინა „ვეფხისტყაოსნის“ ესა თუ ის სტროფი.

აკაკი დიდ ყურადღებას უთმობს რუსთაველისეული ტექსტის დადგენის საკითხს. იგი ცდილობს გამოავლინოს ყალბი სტროფები და წარმოადგინოს პოემა შეურყენელი სახით³. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ასეთ ანალიზს წმინდა ტექსტოლოგიური მიზანდასახულობა, კი არ განსაზღვრავს, არამედ აკაკი მის უკავშირებს „ვეფხისტყაოსნის“ სტილის, ორიგინალობისა და ეროვნულობის საკითხებს, იგი წერს:

«Если судить по тому, как она есть теперь, действительно она кажется нам полуазиатскою поэмою, где бездна гиперболических выражений и метафор; но исключив из этой поэмы несколько четверостиший, очевидно не принадлежащих автору «Барсовой кожи», она перестает быть азиатскою поэмою... Исключив все это, мы будем иметь почти чисто европейскую, оригинальную поэму, имеющую историческое основание и в которой, как в зеркале, отражается внутренняя жизнь

¹ А. Церетели, Несколько слов в пользу оригинальности «Барсовой кожи», Мнато, 1956, № 10, გვ. 162. ა. აბრამიშვილისა და ა. ლონტის პუბლიკაცია.

² დ. ჩუბინაშვილს ეს აზრი გამოთქმული აქვს თავის „ქართულ ქრისტომატიკაში“ (II, 1846 წ.). ამ ქრესტომატიას აკაკიც ასახელებს თავის წერილში და აღნიშნავს, რომ მასში შესულია „ვეფხისტყაოსანიც“ მესამე გამოცემის სახით.

³ ასეთ ჩამატებულ ადგილებად აკაკის მიაჩნია „ვეფხისტყაოსნის“ ჩუბინაშვილისეული გამოცემის 157, 158, 463, 671, 672, 692, 1357, 1595 და სხვ. სტროფები.

Грузии. Для доказательства приведем каждую личность поэмы — покажем, сколько в них грузинского характера и жизни»¹.

ამის შემდეგ ავტორი ეხება „ვეფხისტყაოსნის“ ცალკეულ პერსონაჟებს და, ბუნებრივია, იგი, უწინარეს ყოვლისა, ახასიათებს ტარიელს, როგორც პოემის მთავარ გმირს. აკაკის სიტყვით, რუსთაველმა ტარიელის სახით წარმოგვიდგინა ქართველი რაინდი, „რომლისთვისაც უმთავრესია რწმენა და მეფე“, თუმცა, როცა გამიჯნურდა, უღალატა მეფესაც და რელიგიასაც და მრავალგვარი დანაშაული ჩაიდინა. ამის მაგალითებიც ყოფილა საქართველოში.

აკაკი იცავს რუსთაველს ბრალდებისაგან, რომ მან მთავარი გმირი არაჩვეულებრივი ფიზიკური ძალის მქონედ წარმოგვიდგინა. კრიტიკოსი აღნიშნავს, რომ მამაცობა და ძლიერება ქართველი კაცის თვისებაა. თანაც „აღმოსავლურ ფანტაზიას“ უყვარს გადაჭარბება, თუმცა ის ისტორიული გარემოებაც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ იმდროინდელ ლიტერატურას საერთოდ ახასიათებს ჰიპერბოლა. აკაკი იმასაც ანიშნებს მკითხველს, რომ ტარიელი დადებითი ლიტერატურული ტიპია და, იმდროინდელი მანერის მიხედვით, რამდენადმე გადაჭარბებულად, იდეალურად დახატულიც.

მხოლოდ ერთ შემთხვევაში არ ეთანხმება აკაკი რუსთაველს, როდესაც ტარიელის ხასიათზე მსჯელობს:

«По-моему в одном только можно упрекнуть автора — это то, что весьма часто он заставляет своего героя проливать слезы; это не в характере грузина. Грузин во время безнадежности, отчаяния, а также во время сильного горя, а особенно любовного, делается мечтательным, молчаливым и угрюмым, но никогда не проливает слез».²

აკაკი ახასიათებს „პოემის მეორეხარისხოვან პირებს“ — ფრიდონსა და ავთანდილს. მისი სიტყვით, ავტორმა უკეთ გამოკვეთა მათი სახეები, ვიდრე მთავარი გმირისა. აკაკის მიაჩნია, რომ „В первом из них видим грузинского юношу, любящего разгульную жизнь, щедрого на подарки, храброго и готового для друга на всякую жертву“.

Второй — Автандил, такой же храбрый грузин, как и Фридон, но более опытный и дающий в несчастии благоразумные советы».³

როდესაც აკაკი წერს, რომ „Более главного героя удачны второстепенные лица поэмы, это друзья Тариеля, главного героя поэмы, Фридон и Автандил“, — ჩვენის აზრით, იგი გულისხმობს აღნიშნული პერსონაჟების უფრო რეალისტურად დახატვას, განსაკუთრებული თვისებების მიკუთვნების გარეშე.

ამის შემდეგ აკაკი ახასიათებს ქალთა ტიპებს „ვეფხისტყაოსანში“ და საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას იმ გარემოებაზე, რომ პოემის გმირი ქალები ემანსიპირებული არიან, რომ მათ გარკვეული უფლებანი აქვთ მამაკაცის თანაბრად. ამაში კრიტიკოსი რუსთაველისდროინდელი საქართველოს ვითარების ასახვას ხედავს:

«Замечательно, что у Руставели все женщины являются эмансипи-

¹ მნათობი, 1956, № 10, გვ. 163.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 164.

рованными; и это не есть вымысел автора, но взято из действительной грузинской жизни»¹.

ამის მოჰყვება აკაკის მსჯელობა. თუ რა როლს თამაშობდა ისტორიულად ქალი საქართველოს ცხოვრებაში. მისი სიტყვით, ძველ საქართველოში ქალი უფრო განათლებული იყო მამაკაცზე. იგი განაგებდა სახლს. ძალზე ზმირად თვით ქმარიც ზელმძღვანელობდა ცოლის რჩევით. ქალი არასდროს არ ემალებოდა მამაკაცს. როგორც ეს დამახასიათებელი იყო მაჰმადიანური ქვეყნებისათვის. და ის ჩვეულებაც კი, რომ მორიდებოდნენ მხოლოდ უცნობ მამაკაცს, დამკვიდრდა სპარსეთისა და თურქეთის გავლენის შედეგად. ამის საბუთი ისაა, რომ რუსთა დამკვიდრების შემდეგ, ეს ჩვეულება უცბად გაქრა, რადგან იგი ხალხის ხასიათს არ შეეფერებოდა. მხოლოდ ქალიშვილები არ იყვნენ საქართველოში დამოუკიდებელი, მათ ბედს განაგებდნენ მშობლები. ამიტომაც, რომ პოემის გმირი ქალი ნესტან-დარეჯანი, რომელსაც ტარიელი უყვარს, იძულებულია, მამის სურვილისამებრ, ხორეზმ-შაჰის ძის ცოლობაზე თანხმობა განაცხადოს. იმის შესახებ, რაც ტარიელმა უფლისწული მოკლა, ნესტანი ათი წლის განმავლობაში ათასგვარ ფათერაკს გადაეყარა. მაგრამ არ იყო ძალა, რომელიც მას ტარიელს დაავიწყებდა. „ყველაფერი ეს ქართველი ქალიშვილებისთვისააო“, დაასკვნის აკაკი.

უცნაურია, მაგრამ აკაკი სრულებით არ იხსენიებს თინათინს და პირდაპირ გადადის ფატმანის დახასიათებაზე (შეიძლება აკაკის მოეჩვენა, რომ თინათინის ხასიათი სავსებით იდენტურია ნესტანის ხასიათისა). მოკლედ გადმოცემს რა ფატმანისა და ავთანდილის სასიყვარულო ინტრიგას, აკაკი ცდილობს ფატმანის სახითაც ქართველი ქალი წარმოგვიდგინოს:

«Здесь в Фатме изображается грузинка, которая не прочь от любовных интриг и решается на убийство и на все другое, лишь бы это оставалось тайною для других, а особенно для мужа».²

თავისთავად აკაკის ასეთი მსჯელობა არ არის მოულოდნელი, რადგან, როგორც ვიცით, მისი მიზანია დასაბუთოს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ქართულ ყოფას ასახავს, მოქმედება მხოლოდ საქართველოს ტერიტორიაზე ვითარდება და, მაშასადამე, ყველა მთავარი პერსონაჟიც ქართველია. თუმცა ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ აკაკის შრომის მიზანდასახულობა — პოემაში საქართველოს ყოფის ასახვის დასაბუთება და თვით „ვეფხისტყაოსანში“ ნაჩვენები გმირთა თავგადასავალი და მოქმედების არე სრულებით არ კარნახობდა კრიტიკოსს ფატმანის ქცევაში მაინცდამაინც იმდროინდელი ზოგიერთი ქართველი ქალის სახე დაენახა. აკაკი თავის მოსაზრებას იმით ასაბუთებს, რომ, რუსთაველს, რომელმაც სიმართლით ასახა საქართველოს ყოფა, დადებითად ერთოდ უნდა ეჩვენებინა უარყოფითიც.

დასასრულ, აკაკი შედარებით ვრცლად ახასიათებს ასმათს, რადგან „Более всех отражается грузинский характер в Асмате“. იგი აღნიშნავს, თუ რა როლი ითამაშა ასმათმა „ვეფხისტყაოსნის“ გმირთა ცხოვრებაში და დასძენს, რომ ასმათი სახეა გამდელი ქალებისა, რომლებიც ძველ საქართველოში განსა-

¹ მნათობი, 1956, № 10. გვ. 164.

² იქვე.

კუთრებული პატივისცემით სარგებლობდნენ და წარჩინებული ოჯახების წევრები მის წვერადაც კი ითვლებოდნენ.

პერსონაჟების დახასიათების შემდეგ, აკაკი დაბეჯითებით აცხადებს, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ასახულია ქართული ზნე-ჩვეულებანი და ხასიათები. მაშასადამე, პოემა სპარსულიდან კი არ არის თარგმნილი, როგორც ავტორი გვეუბნება. არამედ ღრმად ორიგინალური ქართული ნაწარმოებია. რუსთაველის განცხადებას, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ „ქართულად ნათარგმანებია“, აკაკი თავისებურად ხსნის: მისი აზრით, რუსთაველმა უჩვენა საქართველოს შინაგანი ცხოვრების დადებითი და ზოგჯერ უარყოფითი მხარეც. მაგალითად, ფატმანის ყოფაქცევა, რაც თანამედროვეთა გაღიზიანებას გამოიწვევდა. ამიტომ ავტორმა, თავის დაზღვევის მიზნით, პოემა თარგმნილად გამოაცხადა და ალევგორიულ ხერხსაც მიმართა:

«Итак, если бы эта поэма была бы переведена с персидского, как говорит сам автор, то как же могла грузинская жизнь отражаться в ней? как-то: описание пиршества, различных обычаев, характеров людей и проч., а в особенности в Персии, в мусульманском государстве могли ли женщины пользоваться такою свободой? Нет сомнения, что эта поэма, имеющая историческое основание, как справедливого замечает профессор Чубинов, есть оригинальное произведение.

Автор, описывая внутреннюю жизнь Грузии, по справедливости должен был коснуться и другой ее стороны, как например, очертить грузинскую женщину в Фатме.

Очевидно, что подобная справедливость могла раздражить грузинов и Руставели поневоле должен был сказать, что его поэма—перевод с персидского и прикрыть собственные имена грузинские и географические местности аллегорическими именами и названиями.

Следовательно, нас не должно удивлять, если герой его романа в самое короткое время, в несколько дней объезжает Индию, Аравию и другие земли. Но мы под этими странами должны разуместь тогдашние семь царств Грузии и пять княжеств»¹.

როგორც ვხედავთ, აკაკი ასაბუთებს „ვეფხისტყაოსნის“ არა მარტო სიუჟეტის დამოუკიდებლობას, არამედ პოემის ორიგინალობას იმ გაგებით, რომ მასში ქართული ყოფა, ქართული ხასიათი და, საერთოდ, ეროვნული თავისებურებანია გამოხატული. მართალია, აკაკიზე, ჩანს, გარკვეული გავლენა მოუხდენია დ. ჩუბინაშვილის თვალსაზრისს. როდესაც იგი ლაპარაკობს, რომ თხზულება არის ისტორიულ-ალევგორიული ხასიათის ეროვნული ნაწარმოები, მაგრამ აკაკი აქ არ შეჩერებულა. იგი შეეცადა არა მარტო ისტორიული მოვლენებისა და პიროვნებების ალევგორია დაენახა პოემაში. არამედ, რაც მთავარია, გაეხსნა პერსონაჟთა ეროვნული ხასიათი, ეჩვენებინა თითოეული მათგანის ნაციონალური თავისებურებანი. ამ მხრივ აკაკი უფრო თეიმურაზ ბატონიშვილის თვალსაზრისს ანვიტარებს, რომელმაც პირველად წამოაყენა მნიშვნელოვანი დებულება, რომ „...მოლექსეობასა შინა რუსთველი არცა ბაძავს ბერძენთა, არცა სპარსთა. არამედ აქვს მას მხოლოდ აღრჩეულ ლექსთა თვისთა შეთხზვისათვის საკუთარი ქართული ხარაკტერი და ჩვეულება. გინა ზნეობა“.

¹ მხატობი, 1956, № 10, გვ. 164—165.

აკაკიმ სწორედ ეს თვალსაზრისი განავითარა თავის ნაშრომში. ვინაიდან, ყველა პერსონაჟის დახასიათების დროს იგი ცდილობს მათი ხასიათის, ქცევის დაკავშირებას ეროვნულ ნიადაგთან. აკაკი შეეცადა თითოეული გმირის ქართველობა ეჩვენებინა, ისევე როგორც განემარტა ქართული ზნე-ჩვეულებანი, რაც პოემაშია ასახული. ამ მხრივ აკაკის ნარკვევის მნიშვნელობა ძალზე დიდია, თუ გავითვალისწინებთ, რომ აკაკი პირველი იყო არა მარტო ქართველ სამოციანელთაგან, რომელიც შეეხო „ვეფხისტყაოსნის“ ორიგინალობის პრობლემას, არამედ საერთოდ პირველი იყო ქართველ მკვლევართა შორის, რომელიც შეეცადა კონკრეტული ანალიზის საფუძველზე დაესაბუთებინა პოემის ეროვნული ხასიათი; იგი პირველი შეეცადა ეჩვენებინა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟები ქართველები არიან და, საერთოდ, პოემა „ქართულ ხარაქტერსა და ზნეობას“ გამოხატავს. ჩვენი ლიტერატურული აზროვნების ისტორიაში თავისი ნაშრომით აკაკიმ გარკვეული წვლილი შეიტანა ნაციონალური მწერლობის გაგებაში და ერთგვარად ბიძგი მისცა მშობლიური ლიტერატურის ეროვნულ თავისებურებათა შესწავლას.

„ვეფხისტყაოსნის“ ხალხურობის, ეროვნულობის ახსნას აკაკი ერთადერთი სწორი თვალსაზრისით მიუდგა. ეს თვალსაზრისი ჯერ კიდევ ბ. ბელინსკიმ ამგვარად ჩამოაყალიბა:

«...народность есть не достоинство, а необходимое условие истинно художественного произведения, если под народностью должно разуметь верность изображения нравов, обычаев и характера того или другого народа, той или другой страны»¹.

რა თქმა უნდა, აკაკის ანალიზს ჯერ კიდევ აკლია სიღრმე და დამაჯერებლობა. ბევრი რამ სქემატურადაა წარმოდგენილი, მაგრამ მთავარი ისაა, რომ მინიშნებულია პოემის ძირითადი ტენდენცია და დანახულია პოემის ერთი მთავარი პრობლემის გადაწყვეტის გზა. ნარკვევში, როგორც ცნობილია, უკვე მოხაზულია მომავალი დიდი შრომის კონტურები. და თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ აკაკის ამ პირველ გამოკვლევაში ჯერ კიდევ არ არის წარმოდგენილი „ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟების დახასიათება საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ეთნოგრაფიულ თავისებურებათა მიხედვით, აშკარაა, რომ მასში უკვე მოხაზულია საკითხების სფერო და გატარებულია ის დედააზრი, რაც შემდეგ ფართოდაა ხორცშესხმული აკაკის ცნობილ გამოკვლევაში „სამი ლექცია „ვეფხისტყაოსანზე“, რომლის დიდი ღირსება, ცალკეული მცდარი მსჯელობის მიუხედავად, პოემის ეროვნული ხასიათის ჩვენება იყო.

ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის
კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 20. 11. 1963 წ.)

¹ В. Белинский, Собрание соч. в трех томах, т. I, Москва, 1948, гл. 135.

ДЖ. ЧУМБУРИДЗЕ

*Акакий Церетели как литературный критик
(60-ые годы)*

Резюме

Акакий Церетели, как и другие шестидесятники, на поприще общественной деятельности выступает со сформировавшимися литературными принципами и все его творчество развивается в соответствии с его реалистическими убеждениями.

В 60-х годах А. Церетели, как критик, главное внимание уделяет разъяснению сущности национальной литературы и общественного назначения искусства.

Темой первых критических статей А. Церетели являются конкретные вопросы грузинской литературы, наследие грузинских писателей, среди которых наибольшее внимание уделяется творчеству Руставели, Н. Бараташвили и И. Чавчавадзе.

---

6. აბესაძე

ჰიპოტაქსის წევრ-კავშირები და კავშირები მებრულებში

ჰიპოტაქსის საკავშირებელი სიტყვების სიუხვე ქართულის მონათესავე არასამწერლობო ენებში—სვანურსა და ზანურში—ამგვარი კონსტრუქციის სიძველის სასარგებლოდ ლაპარაკობს, ამიტომ ამ ენათა მონაცემების შესწავლა აუცილებელია ქართული ენის ისტორიული სინტაქსის მრავალი საკვანძო საკითხის გადასაწყვეტად.

ქართულში ჰიპოტაქსური სტრუქტურის საკითხები საფუძვლიანად არის შესწავლილი¹. სპეციალური შრომა მიეძღვნა სვანური ჰიპოტაქსის საკავშირებელ სიტყვებსაც.²

ზანური ენის მკვლევართაგან ეს საკითხი დაწვრილებით არც ერთს არა აქვს განხილული. ალ. ცაგარელის „მეგრულ ეტიუდებში“ კავშირები გაკვრით არის მოხსენიებული. ნ. მარი ჰანურისა და მეგრულისათვის საერთო მხოლოდ რამდენიმე კავშირს ეხება (დო, თი, ნა).³ ი. ყიფშიძე 1911 წელს გამოქვეყნებულ შრომაში აზუსტებს ნ. მარის გრამატიკის ზოგიერთ პარაგრაფს,⁴ მაგრამ კავშირების საკითხში არსებითად ახალს არაფერს იძლევა.

საკუთრივ მეგრულ კავშირებსა და წევრ-კავშირებს ი. ყიფშიძე განიხილავს „მეგრული ენის გრამატიკაში“. იგი ასახელებს მაერთებელ, მაჯგუფებელ, შედარებით, პირობით, მიზეზის, მიზნის, მაპირისპირებელ და დათმობით საკავშირებელ სიტყვებს,⁵ იხილავს კავშირების ადგილს წინადადებაში. ანალოზებს სხვათა სიტყვის შემცველ წინადადებებს და მეგრულისათვის დამახასიათებელ ზოგიერთ სინტაქსურ კონსტრუქციას.

მიუხედავად ამ საინტერესო დაკვირვებებისა, მეგრული ქვეწყობის საკითხი სპეციალური მსჯელობის საგნად ი. ყიფშიძესთან მაინც არ არის ქცეული.

სპეციალურად არის მიმოხილული მეგრული საკავშირებელი სიტყვები

¹ ფ. ერთელიშვილი, რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში. 1, ჰიპოტაქსის საკითხები, თბილისი, 1963.

² მ. ძიძიგური, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის, თბილისი, 1959.

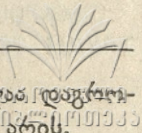
³ ნ. აბესაძე, ჰიპოტაქსის წევრ-კავშირები და კავშირები სვანურში, თსუ შრომები, ტ. 93, 1960 წ., გვ. 105—150.

⁴ Н. Я. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка, СПб, 1910, гл. 71.

⁵ И. Кипшидзе, Дополнительные сведения о чанском языке, СПб, 1911, гл. 6—7.

⁶ И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб, 1914, гл. 0122—0123.

სტუდენტ ქ. ზანთარაიას სადიპლომო ნაშრომში, სადაც უხვი მასალაა დაგროვებული ამ საკითხზე, მაგრამ შედარებითი ანალიზი მოცემული არ არის.

წინამდებარე შრომის მიზანია ჰიპოთაქსური წვერ-კავშირებისა და კავშირების შესწავლა მეგრულში, მიღებული შედეგების შედარება ქართულისა და სვანურის მასალებთან.

მეგრულში, როგორც არასამწერლობო ენის—ზანურის დიალექტში, ქვეწყობის საშუალებები და ქვეწყობილ წინადადებათა ტიპები ისეთი განვითარებული სახით არაა წარმოდგენილი, როგორც რომელსამე სალიტერატურო, ამ შემთხვევაში ქართულ სალიტერატურო ენაშია. განსხვავებულია მეგრული ქართულის მონათესავე მეორე არასამწერლობო ენისაგან—სვანურისგანაც. განსხვავებას ქმნის საკავშირებელი სიტყვების პოსტპოზიციური მდგომარეობა, მაქვემდებარებელი წვერ-კავშირებისა და კავშირების ერთად ხმარების სიხშირე, ოდენ მეგრულისათვის დამახასიათებელი თავისებური სინტაქსური კონსტრუქციები.

ყველა ამ საკითხის განხილვისას საილუსტრაციო მასალად ძირითადად გამოყენებულია ი. ყიფშიძისა და მ. ხუბუას მიერ გამოქვეყნებული მეგრული ტექსტები, რიგ შემთხვევებში კი 1960 წლის ზაფხულში ჩვენ მიერ ჩაწერილი მაგალითები.

მაგალითების ანალიზის შედეგად ირკვევა, რომ მეგრულში, ისევე როგორც ქართულსა და სვანურში, მაქვემდებარებელი წვერ-კავშირებისა და კავშირების ხმარების მხრივ ერთმანეთს მკვეთრად ეთიშება სახელით გამოხატული წვერების ამხსნელი და შემასმენლის ამხსნელი დამოკიდებული წინადადებები. პირველი ტიპის წინადადებებში მაქვემდებარებელ წვერ-კავშირებად უმთავრესად მიმართებითი ნაცვალსახელებია გამოყენებული, თუმცა განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებებში შეიძლება მიმართებითი ზმნიზედებიც შეგვხედეს. მეორე ტიპის წინადადებებში, პირიქით, მიმართებითი ზმნიზედები ჭარბობს.

მაქვემდებარებელი კავშირები, განსაკუთრებით ნი (= რომ) და ნამუ-და (= რომ), ყველა სახის დამოკიდებულ წინადადებებში შეიძლება შეგვხედეს.

მიმართებითი ნაცვალსახელები

მიმართებითი ნაცვალსახელები სახელით გამოხატული წვერის ამხსნელი დამოკიდებული წინადადებების ძირითადი წვერ-კავშირებია. ისინი, ერთი მხრივ, მთავარი წინადადების მისამართ სიტყვას უკავშირდებიან, მეორე მხრივ კი დამოკიდებული წინადადების სრულუფლებიან წვერად გვევლინებიან. მთავარი წინადადების მისამართ სიტყვას შეუძლია განსაზღვროს მიმართებითი ნაცვალსახელის რიცხვი, მის ბრუნვას კი ჩვეულებრივ დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი განაპირობებს.

მეგრულში გავრცელებული ძირითადი მიმართებითი ნაცვალსახელებია: ნამუ || ნამუთი || ნამუთგ || ნამუთ (=რომელიც), მითი || მითგ || მით (=ვინც), მუთი || მუთგ || მუთ (=რაც), მუზმა (=რამდენიც) და ასეთივე მნიშვნელობის მუსხი, მუნერი || მუნერიოთ (=როგორიც, რანაირიც).

ამათგან განსაკუთრებით ფართო გავრცელება აქვს პირველ სამ მიმართე-

ბით ნაცვალსახელს, დანარჩენები კი იშვიათად გვხვდება. განვიხილოთ ერთ-ერთი ნაცვალსახელი ცალ-ცალკე.

1. ნამუ || ნამუთი || ნამუთგ || ნამუთ(=რომელიც)

ქართულ რომელ || რომელიც || რომელი—იგი მიმართებით ნაცვალსახელსა და სვანურ ხედნ || ხედვჳჲ || ხედვჳჲ || ხედვჳჲ ს მეგრულში შეესატყვისება ნამუ || ნამუთი || ნამუთგ || ნამუთ. თანამედროვე მეგრულ ცოცხალ მეტყველებაში გავრცელებულია როგორც ამ ნაცვალსახელის უნაწილაკო ფორმა (ნამუ), ისე თი—ნაწილაკიანი ფორმის სხვადასხვაგვარი ფონეტიკური ვარიანტები.

ეს ნაცვალსახელი იხმარება სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით, აწარმოებს მრავლობით რიცხვს, გამოყენებულია სახელით გამოხატული წვერის ამხსნელ ყველა სახის დამოკიდებულ წინადადებაში, მაგრამ პროცენტულად მეტია შემთხვევები, როდესაც ნამუთი და მისი ვარიანტები განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებაში გვხვდება. მაგალითად:

განს: თინეფიში ყუდეს ხვალეე ათე ცირა რდგ, ნამუთი ძიძეეთ ქღდეკინგ = მათ სახლში მარტო ეს ქალიშვილი იყო, რომელიც ძიძად აიყვანა (ყიფშ. 50, ₁₄).

ქვემდ.: კოჩი თინა რე, ნამუთუთი დათა ჯოხო=კაცი ის არის, რომელსაც დათა ჰქვია (ყიფშ. 15, ₆).

დამატ.: ნამუ ქოყუნდგნ, არძა დოყვინღეს ჩხოულეფი ჟირი ჯიმაღენქ = რომელიც რომ (რაც რომ) ჰყავდათ, ყველა ძროხები დახოცეს ორმა ძმამ (ხუბ. 118, ₂₅).

ნამუთი და მისი ვარიანტების შემცველი დამოკიდებული წინადადების ადგილი მთავარი წინადადების მიმართ ზუსტად განსაზღვრული არ არის. ქარბოზს შემთხვევები, როდესაც დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს. მაგალითად:

ბოშიქ უჯინგ ბრელი ხანს დო ხე ქემოკიდ ათე ძღაბის, ნამუთ კუჩხის უქანცუანდუნ = ბიჭმა უყურა დიდხანს და ხელი მოჰკიდა ამ გოგოს, რომელიც ფეხს აქნევდა (ხუბ. 61, ₁₆).

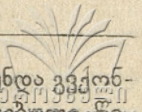
მაგრამ შესაძლებელია ისეთი შემთხვევებიც, როცა დამოკიდებული წინადადება წინ უსწრებს მთავარს ან ჩართულია მასში. მაგალითად:

ნამუქგთი ქასაგანი ჟი ცაშა ოყოთგ დო ჯაში თუდო გითორდგ ნი, თიქგ გეეჟოფუ ქაშქვილი დო ქასაგანი = რომელმაც რომ ისარი ზეცისკენ ისროლა და ხის ქვეშ იდგა, იმან აიღო შვილდი და ისარი (ყიფშ. 17, ₉).

ჩხოში, ნამუთი შიიცოდე დო გუტე ნი, მა ვორდი = თევზი, რომელიც რომ შიიცოდე და გაუშვი, მე ვიყავი (ყიფშ. 11, ₃₀).

ძველი სალიტერატურო ქართულისათვის, პირიქით, უფრო დამახასიათებელი იყო კითხვითი ან მიმართებითი ელემენტის შემცველი დამოკიდებული წინადადების წინა პოზიცია. შ. ძიძიგურის განმარტებით: „ეს წესი შესაფერისია იმ სტადიისათვის, როცა ინტონაცია გრამატიკული მიმართების ერთადერთი საშუალება იყო. ენის განვითარების მომდევნო საფეხურებზე ინვერსია ნორმალურ მოვლენად იქცა და ეს ბუნებრივია, რამდენადაც გრამატიკის დასრულებული ფორმა სათანადო კონსტრუქციაში ამის საფუძველს იძ-

ლევა“. ¹ როგორც ჩანს, მეგრულში უკვე ამ მომდევნო საფეხურთან უნდა გვეკონ-
დეს საქმე: მისთვის ნამუთი ნაცვალსახელის შემცველი დამოკიდებულებით
ნადადების პოსტპოზიცია გაცილებით უფრო ბუნებრივია, ვიდრე პრეპოზიცია.

მიმართებითი ნაცვალსახელი ნამუთი და მისი ვარიანტები ბრუნვაში
დამოკიდებული წინადადების შემასმენელთანაა შეწყობილი და ამიტომ რამ-
დენიმეგვარი სახით გვხვდება. ამ მიმართებითი ნაცვალსახელის თითოეული
ვარიანტი ყველა ბრუნვაში შეიძლება დამოუკიდებელი სახითაც ვიხმაროთ და
ნი კავშირთან ერთადაც.

მაგალითად, სახელობით ბრუნვაში:

თი ბოშის ეშულებუ ბაწარით, ნამუ ბოში თექ დიტეს ნი=ის ბიჭი ამო-
სულა ბაწარით, რომელი ბიჭი იქ რომ დატოვეს (ხუბ. 6, ₁₀).

ათეს ჭარუნს ითი ბოში, ნამუთი დუც ვა ახვარუ=ამას წერს ის ბიჭი,
რომელიც თავს არ შველის (ყიფშ. 130, ₁₅).

მოთხრობით ბრუნვაში:

ასე დიარა ულუნია ძალამი, ნამუქე ოკო ვე ეთუასიე ართი წანასე=
ახლა დიდი ქორწილი აქვთო, რომელმაც ერთ წელიწადს არ უნდა გათავდე-
სო (ყიფშ. 65, ₁₃).

ათაში ალოლჲ ეთი ბედიკირილი ბოშისე, ნამუქეთი ჭკვერი კოჩიში
ნაზოკულას გინაჩილითუნი=ასე მოუვიდა იმ ბედკრულ ბიჭს, რომელმაც რომ
ჭკვიანი კაცის დარიგებას გადაუხვია (ყიფშ. 24, ₂₉).

მიცემით ბრუნვაში:

ათე დო ათე გოლას ართი დიდი კერი ცხოვრენს, ნამუსით ჩქვა უღუ
ჯარნეიდოვითი საჯენიში მაგირძა=ამ და ამ მთაზე ერთი დიდი ტახი-
ცხოვრობს, რომელსაც ეშვი აქვს 50 საქენის სიგრძისა (ხუბ. 8, ₂₄).

ქიმერთე დიდი წყარიშა, ნამუსუთი ჩხომი გოდე ნი=მივიდა დიდ
წყალთან, რომელზეც თევზია გადებული (ყიფშ. 71, ₃₁).

გვხვდება სხვა ბრუნვების ფორმებიც:

ნამუში (ნათესაობითი):

ხენწფეხე გეუდგედ ართი სადგეში, ნამუში კელა მუსუ ულუდუ=
ხელმწიფეს ედგა ერთი სადგომი, რომლის გასაღები მას ჰქონდა (ყიფშ. 63, ₂).

ნამუშა (მიმართულებითი):

თი ცირასე ცუნცია დიდა, ნამუშა ვითოჯირი ვერსიში უხოლაშისე
მოთინი ვე მოთინანცია=იმ ქალიშვილს ჰყავსო დედა, რომელთანაც 12 ვერ-
სზე ახლო ვერაფერ ვერ მიხედავს (ყიფშ. 63, ₃₁).

¹ შ. ძიძიგური, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის, 1959, გვ. 371.

ნამუშეთი—ნი (დამორებითი):

ქიმიოდირთეს ართი დიდი თის, ნამუშეთი სინათლე იძირედუნა =
მიადგნენ ერთ დიდ სამყოფელს, რომლიდანაც რომ სინათლე ჩანდა. (ხუბ. 7, 20).

თანდებულანი ფორმა ნამუშკემა (=რომელთანაც):

ვა ქიჩიულა ძლადი, ნამუშკემა სუმ დლა დო სუძ სერს ჯანუდუნ =
არ იცნო გოგო, რომელთანაც სამ დღეს და სამ ღამეს იწვა? (ხუბ. 134, 22).

მისამართი სიტყვა ჩვეულებრივ ბრუნვაში საკუთარ შემასმენელთანაა შეწყობილი. მაგრამ ძალიან იშვიათად დასტურდება შემთხვევები, როდესაც მთავარი წინადადების მისამართი სიტყვა მიმართებით ნაცვალსახელს უთანხმდება ბრუნვაში. აქ თანწყობასა და ქვეწყობას შორის გარდამავალ საფეხურთან უნდა გვეჩინდეს საქმე და ამ მოვლენას სხვა ენებშიც დაეძებნება პარალელი¹.

გარდამავალ ეტაპზე ძველ ქართულში გავრცელებული ორი შემთხვევიდან პირველს (როდესაც მისამართი სიტყვა მიმართებით ნაცვალსახელს ეთანხმება ბრუნვაში, ხოლო მთავარი წინადადების მეორე ნაწილში მის ნაცვალად ნაცვალსახელი—კორელატი არ ჩნდება) თანამედროვე მეგრულში ადგილი არა აქვს, ე. წ. „კომპრომისული ფორმები“ კი (ჩვენებითი ნაცვალსახელის პლეონასტური ხმარება) გადმონაშთის სახით გვხვდება აქა-იქ: თუ მისამართი სიტყვა მიმართებით ნაცვალსახელთანაა შეთანხმებული ბრუნვაში, მაშინ მთავარი წინადადების მეორე ნაწილში ჩნდება საკუთარ შემასმენელთან შეწყობილი ნაცვალსახელი. მაგალითად:

დათაში მოცვენჯი, ნამუთი დიხასე ხონენდ ვითოჟირი ულუ
კამეჩეფით დო ნახონა დიხასე ყინტენდ ნი, თიქე არწორო ხორცი გეყინტე =
დათას თანმხლები, რომელიც სულ გოდებდა და მოთქვამდა, მანაც
კამეჩებით და ნახნავ მიწას ყლაპავდა, მან მთელი ხორცი გადაყლაპა (ყიფშ. 17, 13).

ოსური, ნამუთი ირიათო ღვარანდუ დო თვალუნდუ, თიქ ხოლო
ძიცა დიჭყუ = ქალი, რომელიც სულ გოდებდა და მოთქვამდა, მანაც
სიცილი დაიწყო (ნ. ხურცილავა).

კოჩი, ნამუთი თინეფიშ ხოლოს ცხოვრენდ ნი, თის ძალამი ქიმე-
წონე თე ძლადიქ = კაცი, რომელიც რომ მათ ახლოს ცხოვრობდა იმას
ძალიან მოეწონა ეს გოგო (ც. ეჯიბია).

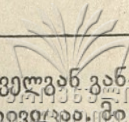
ამ მაგალითებში სწორედ მისამართი სიტყვის მიმართებით ნაცვალსახელთან შეწყობის საკითხია საყურადღებო, თორემ ჩვენებითი ნაცვალსახელის პლეონასტური ხმარების შემთხვევები სხვაგანაც გვხვდება:

კოჩქე, ნამუთი წყარცე ოსქერუანდ, თიქ უწუუ = კაცი, რომელიც წყალს ამრობდა, მან უთხრა (ყიფშ. 15, 14).

დათაში განიშე გგშეელ თი კოჩქე, ნამუსეთი ცა, დიხა, ქუა დო
ჯა მეუღლუ ნი, თიქე = დათას მხრიდან გამოვიდა ის კაცი, რომელსაც რომ ცა, მიწა, ქვა და ხე მიჰქონდა, ის (ყიფშ. 17, 27).

¹ იხილვ: А. А. Потебня. Из записок по русской грамматике, Харьков, 1888, гл. 322; კ. დონდუა, მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში, „ენიკის მოამბე“, V—VI, 1940, გვ. 831—836.

თუ მოყვანილ მაგალითებს დავაკვირდებით, დავინახავთ, რომ ყველაზე განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებასთან გვაქვს საქმე. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან მართებით ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ბრუნვაში შეთანხმების საკითხი შეიძლება მხოლოდ მაშინ დადგეს, როცა მისამართი სიტყვა არსებითი სახელია. ასეთი შემთხვევები კი მხოლოდ განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებაში გვაქვს.

ამის მსგავსი შემთხვევები დასტურდება სვანურშიც¹.

ნამუთი შეიძლება მრავლობითი რიცხვის ფორმითაც შეგვხვდეს: ნამუნეფითი². ეს მაშინაა საჭირო, როდესაც მისამართი სიტყვა მრავლობითი რიცხვის ფორმითაა წარმოდგენილი: მიმართებითი ნაცვალსახელი რიცხვში მისამართ სიტყვას უთანხმდება. მაგალითად:

ბოში კათაქე, ნამუნეფითი თი ცირაში ოთხუშა მეურციე, ოკო გენწყასიე, ცირა მუსუთი უწოლენციე = ვაჟაკებმა, რომლებიც იმ ქალიშვილის სათხოვნელად მოდიან, უნდა ამოხსნასო, ქალიშვილი რასაც ეტყვისო. (ყიფშ. 75, 8).

ასე მორთეს თი ბოშეფქ, ნამუნეფსკთი მუთუნქ ვა აშუესნი = ახლა მოვიდნენ ის ბიჭები, რომლებმაც ვერაფერი ვერ იშოვეს (ნ. ხურცილავა).

მაგრამ ხშირად მოსალოდნელი ნამუნეფითი-ს ნაცვლად ნამუთი გვაქვს. ჩანს, მეგრული მიმართებითი ნაცვალსახელი ნამუთი ამჟღავნებს ტენდენციას ისევე დაკარგოს მრ. რიცხვის ფორმები, როგორც შესაბამისმა სვანურმა ხედვჷა-მ დაკარგა. შეთანხმება რიცხვში მიმართებით ნაცვალსახელსა და მისამართ სიტყვას შორის ასეთ შემთხვევაში მოშლილია. სინტაქსური ურთიერთობა მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებებს შორის მაინც რჩება: მრავლობითი რიცხვის ფორმით წარმოდგენილი მისამართი სიტყვა მთავარი წინადადების შემასმენლის გარდა დამოკიდებული წინადადების შემასმენელსაც ითანხმებს რიცხვში, მაგალითად:

ბრელი შარაში უკუთლი ქეშეხვადუ მუჰამბის ამშვი კოჩქ, ნამუთი მიდმაღლარი დო გგმარჩული რდესგნი = ბევრი გზის შემდეგ შეხვდა მუჰამბის ექვსი კაცი, რომელიც რომ წამლები და გამძარცველი იყვნენ (ხუბ. 27, 21).

გამოსაცემელი საგნეფი გაგმანწყუ ოთხუ, ხუთი შხვა დო შხვანერი, ნამუსით დიდი ძალი, ღინე, ჭკუა დო მეხვამილაფა ოსაჭირუნი, ეფერეფი = გამოსაცემელი საგნები გამოაწყო ოთხი-ხუთი სხვადასხვანაირი, რომელსაც დიდი ძალა, ღონე, ჭკუა და მიხვედრა რომ სჭირდება, ისეთები, (ხუბ. 34, 37).

როგორც უკანასკნელი მაგალითებიდან ჩანს, რიგ შემთხვევებში სინტაქსური კავშირი სრული მოშლისაყენ მიისწრაფის.

2. მითი || მითგ || მით = (ვინც) || მიღვა (ვინც-ღა)

მიმართებითი ნაცვალსახელი მითი || მითგ || მით შეესატყვისება ქართულ ვინც-სა და სვანურ ღერვჷა-ს. ეს ნაცვალსახელი ყველა სახის სახელით გამოხატული წევრის ამხსნელ დამოკიდებულ წინადადებაში იხმარება, მაგრამ

¹ 6. აბესაძე, ჰიპოტაქსის წევრ-კავშირები და კავშირები სვანურში, თსუ შრომები, ტ. 93, 1960, გვ. 114.

² И. Книшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб, 1914, გვ. 047, 286.

პროცენტულად მისი გამოყენება ქვემდებარულსა და სხვადასხვა სახის დამატებით წინადადებებში ჭარბობს. მაგალითად:

ქვემდ.: მი თ ი ლურაშა რინასგ ისხუნუანციევე, თაქ იყი წანა თე ჟამიშავა = ვინც სიკვდილს ყოფნას არჩევსო, აქ იქნება გაისს ამ დრომდისო (ყიფშ. 76, 30).

დამატ.: მი თ გ შიიტყვენციე, დოყვილენცე ხათევეა = ვინც შეიტყობს, მაშინვე მოკლავსო (ყიფშ. 76, 14).

მი თ ი || მი თ გ || მი თ ნაცვალსახელის შემცველი წინადადების ადგილი მთავრის მიმართ მკაცრად განსაზღვრული არ არის, მაგრამ მაინც ჭარბობს ისეთი შემთხვევები, როდესაც დამოკიდებული წინადადება წინ უსწრებს მთავარს:

მი თ გ ისხუნუანცია თეში შეტყვებასგ ლურაშავე, გეუნწყენქია დო ქოთი ხათე დოჰილენქია = ვინც არჩევს ამის შეტყობას სიკვდილს, აფუხსნი და კიდეც მაშინვე მოკლავო (ყიფშ. 76, 28).

ზოგჯერ შეიძლება დამოკიდებული წინადადება მოსდევდეს მთავარს ან მოქცეული იყოს მასში:

ოცქვაფალი რე თ ი ბოში, მი თ ი ჯგერო იგურუანს = საქებია ის ბიჭი, ვინც კარგად ისწავლის (ყიფშ. 116, 17).

ე ძღაბეფია, მი ქ გ თ ი მორთასიე დო თქუასიე: „თქვეანი და ქომუჩითიე“, თის ქიმეჩითია = ეს გოგოებიო, ვინც მოვიდეს და თქვას: „თქვენი და მომეცითო“, იმას მიეცითო. (ყიფშ. 26, 27).

თვითონ მიმართებითი ნაცვალსახელი ჩვეულებრივ იწყებს დამოკიდებულ წინადადებას, მაგრამ ზოგჯერ შეიძლება მის შუაშიც იყოს მოქცეული. ამ შემთხვევაშიც იგი აუცილებლად წარმოდგენილი იქნება ზმნა-შემასმენელზე აღრე. მაგალითად:

სი მი თ ი გგაჰყორუუ ნი, თის მა გობლახენქია = შენ ვინც რომ გაიწყურება, იმას მე გავლახავო (ყიფშ. 51, 32).

მიმართებითი ნაცვალსახელი მი თ ი და მისი ვარიანტები ბრუნვაში დამოკიდებული წინადადების შემასმენელთანაა შეწყობილი და ამიტომ რამდენიმეგვარი ბრუნვის ფორმით გვხვდება. ამ მიმართებითი ნაცვალსახელის ყველა ვარიანტი თითოეულ ბრუნვაში ცალკეც შეიძლება შეგვხვდეს და ნი (= რომ) კავშირთან ერთადაც.

მაგალითად, სახელობით ბრუნვაში:

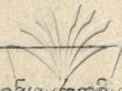
გეგნოციუ ოსურენქე არძაქ ართო, მი თ ი ორდგ = გადაცვივდა ქალე-ბი ყველა ერთად, ვინც იყო (ყიფშ. 124, 20).

მი თ დასქილილუანს ჩქიმი ოსურისქუასგ ნი, თის ჩქიმი ოსურისქუას ჩილო ქეკუხუნუანქ = ვინც რომ მოარჩენს ჩემს ქალიშვილს, მას ჩემს ქალიშვილს ცოლად დავუხვამ (ყიფშ. 11, 18).

მოთხრობით ბრუნვაში:

მი ქ ი თ ფუჩი გოტახასიე, თის გუუნჭირასია (ლორონთქ) = ვინც ფიცი გატეხსო, მას გაუჭიროსო (ღმერთმა) (ხუბ. 6, 20).

მიკეთ რძერე ნი, ქოლურუნა: სიცოცხლე აკას ვაჟა = ვინც ვინც
გნახა, კვდებიან: სიცოცხლე არც ერთს არ უნდა. (ყიფშ. 124, 14).

მიცემით ბრუნვაში:

ასე მისგ შეგვხვალეუ ნი, არდას ვკითხურენქ = ახლა ვისაც შეგხვდები,
ყველას ვეკითხები (ყიფშ. 1, 19).

მუში ნაგორა მისგ თი ცუნც, ბედნიერი ორე თინა = მისი ნაპოვნი ვი-
საც ჰყავს, ბედნიერი არის ის (ყიფშ. 146, 15).

ნათესაობით ბრუნვაში:

მიში ცუდესეთი ინგარდესი დო იჩინანდესი თე ღურელც ნი, თინეფი
ოკო არძო უჭოფედესგო ნი = ვის სახლშიც იტირებდნენ და იცნობდნენ ამ
მიცვალეზულს, ისინი ყველა უნდა დაეჭირათ (ყიფშ. 53, 17).

მრავლობითი რიცხვის ფორმას ეს ნაცვალსახელი ჩვეულებრივ არ აწარ-
მოებს, მაგრამ გამონაკლისის სახით შეგვხვდა ერთი შემთხვევა, როდესაც მი-
მართებითი ნაცვალსახელი მრავლობითი რიცხვის ფორმით აღმოჩნდა წარმოდ-
გენილი:

ენა სი ვარგ, მინეფქე შიიტყუ ნი, თინეფც ვე შუშუტყვებუდუკო ნო-
ტევა = ეს შენ კი არა, ვინც შეიტყო, მათ არ შეეიტყო ნეტავი (ყიფშ. 75, 1).

მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ბრუნების და კო-
რელატების გამოყენების მხრივ ამ ნაცვალსახელთან თავისებურებები არ შე-
გვხვდრია.

მითი ნაცვალსახელის მსგავსი მნიშვნელობა აქვს მიდგა-ს:

მიდგა სი გოკო საქომონჯოთგ ნი, თის ათე უშუტყური ხესგ ქგდააკი-
ნე = ვინც რომ შენ გინდა საქმროდ, იმას ეს ვაშლი ხელში დააქავებინე (ყიფშ.
92, 7).

მიდგა წკუმა ზოჯუნდე, პატიოსნება ვა დუგოკორდუ = ვისთანაც
უნდა ბრძანდებოდე, პატიოსნება არ დაგაკლდება (ხუბ. 310, 15).

3. მუთი || მუთე || მუთუ || მუთ(=რა ც) || მუღვა (რა ც-და)

მიმართებითი ნაცვალსახელი მუთი (გარიანტებითურთ) შეესატყვისება
ქართულ რაც და სვანურ მწავწა || მწამა მიმართებით ნაცვალსახელებს. მრავ-
ლობითი რიცხვის ფორმები მას სულ არა აქვს (ქართული რაც მხო-
ლოდ ძველი მრავლობითის ფორმებს აწარმოებს, სვანურ მწავწა-ს კი არა
აქვს მრავლობითი).

ეს ნაცვალსახელიც ყველა სახის სახელის ამხსნელ დამოკიდებულ წინადა-
დებაში გვხვდება, მაგრამ პროცენტულად ქვემდებარულსა და დამატებითში
ქარბობს, მაგალითად:

ქვემდ.: მუთი ქომიწუუ ჰკვერი კოჩქ, გემირთგ ირფელქ = რაც მითხრა ჰკვი-
ანმა კაცმა, შემისრულდა ყველაფერი (ყიფშ. 26, 16).

დამატ.: პაპას მუთი ნადგემობა ქუულუდუ ნი, არდას ართო დაჩხირი ქგმუ-
უნტუ = მღვდელს რაც რომ შენობები ჰქონდა, ყველას ერთად ცეცხლი წაუქი-
და (ყიფშ. 8, 23).

მუთი || მუთგ || მუთუ || მუთ მიმართებითი ნაცვალსახელის დამოკიდებული წინადადების ადგილი მთავრის მიმართ თავისუფალია.

თვითონ მიმართებითი ნაცვალსახელი ჩვეულებრივ დამოკიდებულ წინადადებას იწყებს, მაგრამ ზოგჯერ შეიძლება დამოკიდებული წინადადების შუაშიც მოექცეს. ზმნა-შემასმენელს იგი მაინც ყველა შემთხვევაში წინ უსწრებს:

თე ლეხის მუთ ოსქილიდუანსგ ნი, თინა ქომიკითხი=ამ ავადმყოფს რაც მოარჩენს, ის მიკითხე (ხუბ. 24, 10).

ისევე, როგორც ნამუთი და მითი. მიმართებითი ნაცვალსახელი მუთი-ც დამოკიდებული წინადადების შემასმენელთან არის შეწყობილი ბრუნვაში. დამოკიდებულ წინადადებაში იგი შეიძლება ასრულებდეს ქვემდებარის ან რომელიმე სახის დამატების როლს. ამისდა მიხედვით, იგი სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით წარმოგვიდგება. თითოეულ ბრუნვაში ცალკეც შეიძლება შეგვხვდეს და ნი (=რომ) კავშირთან ერთადაც.

მაგალითად, სახელობით ბრუნვაში:

გაკომაყარუჲ, მუთი თოყეფი ქოძღე ი ქეყანასგ=შეაგროვა, რაც თოკები იღვა იმ ქვეყანაში (ყიფშ. 65, 3).

რთხინქ ხოლო შემისრულე თითგ, მუთ ასე რთხენი=გთხოვ კიდევ შემისრულე ისიც, რაც რომ ახლა გთხოვო (ხუბ. 27, 13).

მოთხრობით ბრუნვაში:

ხენწგფესგ ვა აკო, მუქგ ალოლგ ნი, გააცხადასიგ=ხელმწიფეს არ უნდა, რაც რომ მოუვიდა, გააცხადოსო (გაამხილოსო) (ყიფშ. 76, 13).

მუქუთი ალოლუ, ირფელი ქუჟქჟუ=რაც მოუვიდა, ყველაფერი იცის (ც. ეჯიბია).

მიცემით ბრუნვაში:

მუს თასგქი, თინა ეურცუ=რასაც თესავ, ის ამოვა (ყიფშ. 177, 23).

ჩხე წყარი... მუსგ თგ მიკაწენსგ ნი, ირიფელსგ დოჭუნსგ=ცხელი წყალი... რასაც რომ მიესხმება, ყველაფერს დაწვავს (ყიფშ. 87, 21).

მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ბრუნების მხრივ ამ ნაცვალსახელთან თავისებურებები არ შეგვხვედრია.

მუთი ნაცვალსახელის მსგავსი მნიშვნელობა აქვს მუდგა-ს:

მუდგა მდოლონ, მდოლას=რაც მომივა, მომივიდეს (ხუბ. 43, 13).

ათე ცირა მუდგას თუქანსგ ნ, ირფელი იჲრ=ეს ქალიშვილი რასაც რომ იტყვის, ყველაფერი იქნება (ხუბ. 105, 30).

4. მუსხი || მუჴმა (=რამდენიც)

ქართულ მიმართებით ნაცვალსახელს რამდენიც მეგრულში ორი მიმართებითი ნაცვალსახელი შეესატყვისება—მუსხი და მუჴმა. ეს მიმართებითი ნაცვალსახელები უპირატესად განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებაში იხმარება, მაგრამ სხვა სახის წინადადებებშიც შეიძლება შეგვხვდეს. მათი შემცველი დამოკიდებული წინადადება მეტწილად მოსდევს მთავარს, მაგრამ

შეიძლება წინაც უსწრებდეს ან მოქცეული იყოს მასში. თითოეულ შემთხვევაში თებით ნაცვალსახელთაგანი ცალკეც იხმარება და ნი კავშირთან ერთადცაა მაგალითად:

1) მუსხი:

თიზმა ღვინი შვიან, მუსხი გაშენიე = იმდენი ღვინო დალიეო, რამდენიც დაგელევო (რამდენის დაღევასაც შესძლებო) (ხუბ. 4, 21).

ჩქი მერჩანთია, მუსხი რდენი, ფარასია = ჩვენ მოგცემთო, რამდენიც იყო, ფულსო (ხუბ. 118, 11).

2) მუზმა:

მუზმა კოჩქ ქიმერთუ, არძას ახიოლუ = რამდენი კაცი მოვიდა, ყველას გაეხარდა (ნ. ხორცილავა).

მუზმათი შეუღლებულდ ნი, თიზმა ქავიაშქუ = რამდენიც შეეძლო, იმდენი დაარტყა (ყიფშ. 49, 12).

ამ ნაცვალსახელების გამოყენების არე საერთოდ ვიწროა (ეს გარემოება ერთგვარად მათი შინაარსითაც არის შეპირობებული). ამიტომ განსაკუთრებული მოვლენები მათი ხმარებისას არც ერთ სფეროში არ შეიმჩნევა.

მიმართებითი ნაცვალსახელების აბეზულება

ნამუთი || ნამუთგ || ნამუთ, მითი || მითგ || მით, მუთი || მუთგ || მუთ მიმართებითი ნაცვალსახელები შეიცავენ კითხვითი ნაცვალსახელის ფუძესა და -თი ნაწილას, რომელიც ქართული -ცა ნაწილაკის ბადალი ჩანს.

რიგ შემთხვევებში ნამუ, მინ და მუ კითხვითი ნაცვალსახელები შეიძლება უნაწილაკოდაც მოგვევლინონ მიმართებითი ნაცვალსახელის ფუნქციით. ამგვარ შემთხვევებში ძველი ვითარების გადმონაშთთან უნდა გვქონდეს საქმე.

ორგვარად ხსნიან ქართული -ცა ნაწილაკის წარმოშობას, რომლის შესატყვისია ზანური -თი. ერთნი ფიქრობენ, რომ -ცა ნაწილაკი წარმოშობით ჩვენებითი ნაცვალსახელის ერთ-ერთი სახეობა უნდა იყოს და ამითაა გამართლებული მისი დართვა დამოკიდებული წინადადების წევრ-კავშირებზე.¹ მეორეთა აზრით, -ცა უპირველესად ყოვლისა კავშირია, რომელსაც და-ზე მეტი მაკავშირებელი ძალა აქვს: იგი ორი მოვლენის ერთიანობას და პარალელურობას აღნიშნავს, როგორც სვანური თ.²

ზანური თი-ს შესახებ ასეთი ორაზროვნება არ არსებობს. ჰანურში -თი ენკლიტიკური ნაწილაკიც არის და ჩვენებითი ნაცვალსახელიც.³ იგივე ელემენტი უნდა გვქონდეს ზმნებში თე-ს სახითაც. ერთისა და იმავე ელემენტის გამოვლენა ზმნასა და სახელთან საერთოდ მოულოდნელი არ არის. ზმნებთან ხომ ქართული -ცა ნაწილაკაც შეიძლება შეგვხვდეს (მდრ. და-ცა-ჰენების, მო-ცა-ვიდნენ და მსგავსი ფორმები).

ამრიგად, ჩვენებით ნაცვალსახელს (თი) კითხვით ნაცვალსახელებთან ენკ-

¹ გ. როგავა, ჰიპოტაქსის საკითხისათვის ქართულში, ქუთაისის პედ. ინსტ. შრომები, VIII, 1948, გვ. 377.

² კ. დონდუა, დამოკიდებული წინადადების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში, თსუ შრომები, ტ. 37, 1949, გვ. 205.

³ ა. ნ. ჩიქობავა, ჰანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 67.

ლიტიკური ნაწილას ფუნქცია აქვს და აწარმოებს მიმართებით ნაცვალსახელს ხელებს.

მიღგა, ნამღგა, მუღგა ნაცვალსახელებში ღგა ელემენტი ი. ყიფ-
 შიძის მიერ შემდეგნაირადაა განმარტებული: კითხვით ფუძეს მოსდევს ნაწი-
 ლაქები გი=ლა და (resp. თი || თე)=ცა.

მიგიდა → მიგდა → მიღგა

მუგიდა → მუგდა → მუღგა და სხვ.

და ნაწილაკში გამჟღერებას გ-ს მეზობლობა იწვევს¹.

ასეთი განმარტება არ უნდა იყოს საფუძველს მოკლებული, რადგან ამ
 ნაცვალსახელების მნიშვნელობა ერთგვარად ვარაუდობს ღა ნაწილას.

მუ ზ მა || მუ ზ მა ნაცვალსახელში შედის ზგმა ← ზომა, იგივე ელე-
 მენტი, რაც სვანურ მა ზ უ მე ჯ ა-ში გვქონდა.

მუ ს ხ ი-ში პირველი ნაწილი მუ ნაცვალსახელის მიცემითი ბრუნვის ფორ-
 მა უნდა იყოს (შესაძლოა, მუ ზ მა-შიც დაკარგული იყოს მიცემითის ნიშანი
 ხ). რაც შეეხება ხი სუფიქსს, იგი ქართულ ხელ || ხელა ელემენტის შესა-
 ტყვისი უნდა იყოს (შდრ. რამხელა). აღნიშნული ნაცვალსახელის მნიშვნელო-
 ბა თითქმის ასეთი განმარტების სასარგებლოდ მეტყველებს².

ამრიგად, მიმართებითი ნაცვალსახელების აგებულება მეგრულში ძირი-
 თადად ქართულის მსგავსია.

მიმართებითი ზმნიშედები

ქართულისა და სვანურის მსგავსად, მეგრულში მიმართებითი ზმნიშე-
 დები ძირითადად გამოყენებულია ზმნა-შემასმენლის ამხსნელ დამოკიდებულ
 წინადადებათა წევრ-კავშირებად, რიგ შემთხვევებში კი განსაზღვრებით დამო-
 კიდებულ წინადადებებშიც იხმარება.

განსაზღვრებით დამოკიდებული წინადადებები ზმნა-შემასმენლის ამხსნელ
 წინადადებათაგან მხოლოდ მისამართი სიტყვითა და მთავარ წინადადებაში
 წარმოდგენილი კორელატით განსხვავდებიან. განსაზღვრებითი დამოკიდებული
 წინადადება სახელით გამოხატულ წევრს ხსნის და მისი კორელატია არა ზმნი-
 ზედა, არამედ ჩვენებითი ნაცვალსახელი. ეს გარემოება თვით დამოკიდებულ
 წინადადებაში არავითარ ცვლილებას არ იწვევს. ამიტომ შესაძლებელია ერთი
 და იგივე დამოკიდებული წინადადება ტრადიციული კლასიფიკაციის მიხედვით
 სხვადასხვა ქვეჯგუფში აღმოჩნდეს იმისდა მიხედვით, თუ რა არის მისი ასახს-
 ნელი სიტყვა და კორელატი.

მიმართებითი ზმნიშედების ფორმა, ფუნქცია და ადგილი ორივე სახის
 დამოკიდებულ წინადადებაში ერთგვარი ჩანს.

მეგრულ ჰიპოტაქსში გავრცელებული მიმართებითი ზმნიშედებია: მუ ჯო თ ი ||
 მუ ჯო თ (= როგორც, როგორც კი), სო თ ი || სო თ (= სადაც) სო დე თ ი || სი-
 დე თ ი (= სადაც), სო ლ ე (= საითკენაც), სო ლ ე შე || სო ლ რ ე შე (= საიდანაც),
 ნამუგან ი შე (= საით მხრიდანაც), ნამუშგან ს (= რა დროსაც), მუ ჟან-

¹ И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб, 1914, გვ. 049.

² შესაძლებელია სხვაგვარი ახსნაც. მუ ს ხ ი-ში შემავალი სხი ელემენტი ქართულ
 რი-ცხე სიტყვაში შემავალი ცხე ელემენტის ფონეტიკურ-სემანტიკური შესატყვისი შეიძლება
 იყოს. მაშინ: მუსხი=რა რიცხვი (resp. რამდენი).

ს ი თ || მუჟანს გ თ ი || მუჟამს გ თ ი (=როდესაც), სონდარო || ოფნდარო || ოდო (=სანამ, ვიდრე), სოშახ || სოშახ გ თ ი (=სანამდის), მუჟამამალას (=რამდენ ხანშიც).

თითოეული ამ ზმნიზელათაგანი შეიძლება ნი კავშირთან ერთადაც ვიხმაროთ. ნი კავშირის ხმარება მიმართებით ზმნიზელებთან ისევე ჩვეულებრივია, როგორც მიმართებით ნაცვალსახელებთან.

ზმნიზელების ფუნქციებში და მათი შემცველი წინადადებების სტრუქტურაში უკეთ გასარკვევად განვიხილოთ თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე.

1. მუჟოთი || მუჟოთ (=როგორც, როგორც კი)

მიმართებითი ზმნიზელა მუჟოთი-ს მნიშვნელობებია: 1) როგორც, 2) როგორც კი. რიგ შემთხვევებში ქართულ თარგმანში მას რომ კავშირიც შეიძლება შეენაცვლოს. სვანურში მუჟოთი-ს შესატყვისია ხამეჯჷი, რომელსაც აგრეთვე შეუძლია გამოსატოს როგორც, როგორც კი და რომ. ამ უკანასკნელი ზმნიზელის მსგავსად, მუჟოთი იხმარება ვითარების გარემოებითსა და დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში. პირველში მისი მნიშვნელობაა როგორც, მეორეში როგორც კი. ორივე სახის დამოკიდებულ წინადადებებში მას ზოგჯერ შეიძლება შეენაცვლოს რომ. როგორც-ის მნიშვნელობით ნახმარ მუჟოთი-ს სვანურში კიდევ იმეჯჷი შესატყვისება. ხოლო როგორც კი-ს მნიშვნელობით ნახმარს—ჰნლ || ხნლ.

ეს მიმართებითი ზმნიზელა მუჟო || მუჟომი კითხვითი ზმნიზელისაგან არის ნაწარმოები, რომელიც როგორ-ს აღნიშნავს. აქედან ცხადია, რომ მისი პირველადი მნიშვნელობაა როგორც, შემდეგ აქედანაა განვითარებული როგორც კი და ბოლოს რომ. უკანასკნელი მნიშვნელობით მუჟოთი გრძნობისა და თქმა-ბრძანების გამომსატველი ზმნების შემცველ ქვეწყობაშიც გვხვდება, მაგრამ ასეთი ტიპის წინადადებებს ცალკე განვიხილავთ.

ვითარების გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში მუჟოთი-ს მნიშვნელობაა როგორც. კორელატებად შეიძლება შეგვხვდეს: თეში, ეთეში, თეშინე, ეთეშინე (ისე). თაში, ათაში, ათაშინე (ასე). ზოგჯერ კორელატი გამოტოვებულია. მაგალითად:

მუჟო ათაქინე დხვადუ ნი, ეთეშინე სუმხილო ქალაქის ქოდოხვადღ რჩინუ კოჩქ=როგორც რომ აქ დახვდა, ისე სამივე ქალაქში დახვდა მოხუცი კაცი (ყიფშ. 4, 31).

დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში მუჟოთი-ს მნიშვნელობაა როგორც კი, ზოგჯერ რომ. კორელატებად იხმარება ხათე || ხათეე || ხეთე (მაშინვე) და ხათეხოლო (მაშინვე). შესაძლებელია კორელატის გამოტოვებაც. მაგალითად:

მუჟო ქოდორუ დედებიქი, ხეთე გეიოლღ=როგორც კი ნახა დედაბერმა, მაშინვე წამოხტა (ყიფშ. 587).

მუჟო ხოლოშა ქომორთე ნი, მოჭირხინე კაჟანდიში რაშიქე=როგორც კი ახლოს მოვიდა, მიაჭიხინა კაჟანდელის რაშმა (ყიფშ. 30, 27).

მუჟო მუჟოთა-ს აქვს რომ კავშირის მნიშვნელობაც:

მუჟო დობლურევე, თითო მარას... ქომიდარაჯითი=რომ მოვკვდე, თითო კვირას... მიდარაჯეთო (ყიფშ. 26, 26).

მუჭოთი მიმართებითი ზმნიზედისა და მისი ვარიანტების შემცველი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება წინ უსწოდდეს, მოსდევდეს ან მოქცეული იყოს მთავარში.

თვითონ მიმართებითი ზმნიზედა ჩვეულებრივ იწყებს დამოკიდებულ წინადადებას, მაგრამ ზოგჯერ შეიძლება მის შუაში იყოს მოქცეული, თუმცა მაინც შემასმენელი ზმნის წინ იქნება წარმოდგენილი:

ენა ხენწიფექ მუჭო ქიშიიტყუ ნი, ზოჯგ ხათე=ეს ხელმწიფემ როგორც კი შეიტყო, მაშინვე ბრძანა (ყიფშ. 37, 2).

მიმართებითი ზმნიზედის მნიშვნელობით მუჭო იხმარება უნაწილაკოდ, ნაწილაკითაც და ნი კავშირითაც, აგრეთვე ნი კავშირითა და ნაწილაკით ერთად:

მუჭო ქომურსიე, ხათე დორჯვილუნსია=როგორც კი მოვა, მაშინვე მოგვლავსო (ხუბ. 43, 11).

მუჭო ემეელგ ნი, ე ბოშიქგ მუტრქუ ლეკური დო დოჯვილგ=როგორც კი ამოვიდა, ამ ბიჭმა მოუქნია ლეკური და მოკლა (ყიფშ. 28, 15).

მუჭოთი დოღურუ, დოთხორესია=როგორც კი მოკვდა, დამარხესო (ც. ეჯიბია).

მუჭოთი ქიგგონეს თენა სქულენქგ ნი, სუმიხოლოქ მინდომეს ოგურაფუშა ულა=როგორც კი გაიგონეს ეს შეილებმა, სამივემ მოინდომა სასწავლებლად წასვლა. (ყიფშ. 7, 14).

2. სოთი || სოთგ (სადაც)

სოთი || სოთგ შეესატყვისება ქართულ სადაც-სა და სვანურ იმეჟა-ს. იწარმოება სო კითხვით ნაცვალსახელზე (=სად?) ენკლიტიკური ნაწილაკის დართვით. ზოგჯერ შეიძლება უნაწილაკოდაც შეგვხვდეს. იხმარება ადგილის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში. კორელატია თექ || თექი, თაურე, თეურე:

სი სო დინგქგ ნი, თექგ ბდინგქგ მათია=შენ სადაც დაიქარგები, იქ დავიქარგები მეცო. (ყიფშ. 63, 16).

ქიმერთუ თექგ, სოთგ ხენწიფეში ოსურისქუა ძირუ=მივიდა იქ, სადაც ხელმწიფის ქალიშვილი ნახა (ნ. ხურცილავა).

ეს მაგალითი ასეც შეიძლება ითქვას:

ქიმერთუ თი არ დგილს, სოთგ ხენწიფეში ოსურისქუა ძირუ=მივიდა იმ ადგილას, სადაც ხელმწიფის ქალიშვილი ნახა.

მაშინ ამ წინადადებას გასაზღვრებითის გაცემა ექნება.

სოთი და მის ფუძეზე დაყრდნობილი მომდევნო ზმნიზედები ნ. მარსა და ი. ყიფშიძეს სამართლიანად მიაჩნიათ ადგილის ზმნიზედებად.¹

3. სოდეთი || სიდეთი=(სადაც)

სადაც ზმნიზედის მნიშვნელობით უფრო ხშირად იხმარება სოდეთი || სიდეთი. ამ ზმნიზედის შესატყვისადაც სვანურში იმეჟა გამოდის. სოდეთი || სიდეთი აგებულებითაც არ უნდა იყოს სოთი || სოთგ ზმნიზედისა-

¹ Н. Я. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка, СПб, 1910, гл. 185; И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб, 1914, гл. 319.

გან განსხვავებული, ოღონდ აქ კითხვით ნაწილში დეტერმინანტი სუბიექტისა შემორჩენილი.

სოღეთი || სიღეთი იხმარება ადგილის გარემოებითსა და განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებებში. ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების კორელატებია თექი || თექე || თექ (იქ), თაქი || თაქე || თაქ (აქ), თეურე (იქით), თაურე (აქეთ). ზოგჯერ შეიძლება მათი გამოტოვება. მაგალითად:

მოლართ, სოღეთი მუქე მათაში სქუას ჩილი ეკუთხუნუნი, თექი=წამოვიდა, სადაც რომ მან მეფის შვილს ცოლი შერთო, იქ (ყიფშ. 51, 22).

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების მისამართი სიტყვა სახელით გამოხატული წევრია, კორელატი კი ჩვენებითი ნაცვალსახელი. კორელატის გამოტოვება ზოგჯერ აქაც შეიძლება, მაგრამ მეტწილად კორელატი წარმოდგენილია. მაგალითად:

თი სახენ წიფოშა ქიმერთ, სოღეთი ხენწიფეში ცირასქუა ღურულუ=იმ სახელმწიფოში მივიდა, სადაც ხელმწიფის ასული კვდებოდა (ყიფშ. 6, 18). ამ მიმართებითი ზმნიზედის შემცველი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება წინ უსწრებდეს, მოსდევდეს ან მოქცეული იყოს მთავარში.

თუ მთავარ წინადადებაში მოქცეულია განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება, მის მეორე ნახევარში შეიძლება პლეონასტურად გამეორდეს ადგილის ზმნიზედა ან ჩვენებითი ნაცვალსახელი:

ქდაასხაუ თი გვალ ასე, სოღე ირემი ხედგნი, თექე=ჩამოხტა იმ მთაზე, სადაც რომ ირემი იჯდა, იქ. (ყიფშ. 96, 16).

განსახილველი მიმართებითი ზმნიზედა შეიძლება სხვადასხვა სახით შეგვხდეს:

სოღე გეხექი, თექი ვა დიქანცუავა=სადაც ზიხარ, იქ არ გაინძრეო (ყიფშ. 58, 12).

მინილგ, სიღე ორდგნი, თექი=შევიდა. სადაც იყო, იქ. (ყიფშ. 33, 12). მგამყონაფალი კოჩქნდის ოკო ქდოხვადას, სოღეთ რაში გაიოჭოფუნ, თექ=მომყვანი კაცი დევს უნდა დახვდეს, სადაც რაშის დაჭერა შესძლო, იქ (ხუბ. 30, 11).

თე გვერი სიღეთ გიოყოთგნი, თექი ხვითოფეი ქუუსქულგ ბრელი=ეს გველი სადაც ისროლა, იქ ძვირფასი თვლები დაუყრია ბევრი (ყიფშ. 25, 21).

4. სოღე (=საითკენაც, საითაც)

ადგილის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში იხმარება აგრეთვე სოღე (=საითკენაც) ზმნიზედა.¹ მისი კორელატია თეურე (იქით) ან თაურე (აქეთ). შეიძლება შეგვხვდეს უკორელატოდაც:

გამათხოზუ, სოღე ზაკაიკი მეურსუნ, თეურე=გამოეკიდა, საითაც ზაკაიკი მიდის, იქით (ხუბ. 31, 16).

თიქ ხოლო მიდართუ, მუში ჯიმაღეფი სოღე მიშესგნი=ისიც წავიდა, საითკენაც მისი ძმები მიდიოდნენ (ნ. ხურცილავა).

¹ აქ ლე იგივე ელემენტი უნდა იყოს, რაც გაღე, მეღე, მოღე ზმნისართებში გვაქვს. შრდ. ქართ. რე.

ამის საპირისპირო მნიშვნელობა აქვთ სოღეშე || სოურეშე ^{ზმნიზე-} დებს, რომლებიც აგრეთვე ადგილის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებშია გამოყენებული. ფორმის, ფუნქციისა და დამოკიდებული წინადადების აგებულების თვალსაზრისით ეს ზმნიშედები ახალს არაფერს გვაძლევენ.

5. ნამუგანიშე (=საიდანაც, რომელი მხრიდანაც)

ეს მიმართებითი ზმნიშედა გამოსვლითი მნიშვნელობის მატარებელია. მიღებულია ნამუ (=რომელი) კითხვითი ნაცვალსახელისა და განი (=მხარე) სიტყვისაგან. კორელატად იხმარება თეშინეშე:

თი სოროს ცირათ გინიოთუნი თიმწკმა ნამუგანიშე აცუ სხა-პილქენ, ირო თეშინეშე მოხვადგ მინულაქ უკული ხოლო=იმ სოროში ქალიშვილად რომ იქცა, მაშინ საით მხრიდანაც მოუხდა ჩახტომა, ყოველთვის იმ მხრიდან უხდებოდა შესვლა მერეც (ხუბ. 26, 13).

6. მუჟანსით || მუჟანსგთი || მუჟამსგთი (=როდესაც)

მეგრულ მიმართებით ზმნიშედას მუჟანსით || მუჟანსგთი || მუჟამსგთი ქართულში შეესატყვისება როდესაც. რაჟამს, ხოლო სვანურში ზომეჯა. ეს ზმნიშედა იხმარება დროის გარემოებითსა და განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებებში.

დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში კორელატებად გვხვდება: თიწკალა, ეთიწკალა, თიმუწკალა, თიმწკმა, თიმწკმა (მაშინ), უკული, თიშ უკული (მერე, მას მერე). კორელატის გამოტოვება თავისუფლად შეიძლება. მაგალითად:

მუთი ფორდი ეთიწკალა, მუჟანს ვა პუნდი=რით ვიყავი მაშინ, როცა არ მყავდი (ყიფშ. 137, 29).

მუჟანსით მინმიშე ათე წყარსგ ნი, დიიძახი „ატუ“ დო მა გობრ-ჩქინდგე—როდესაც გადადიოდე ამ წყალზე, დაიძახე „ატუ“ და მე გავჩნდები (ყიფშ. 9, 27).

განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებაში მისამართი სიტყვა სახელია, კორელატი კი ჩვენებითი ნაცვალსახელი:

თანაფა თი სერს მოხვადუ, მუჟამსგთი თე ბოში ოკო მორთუკო ნი ყუდშა=აღდგომა იმ ღამეს დაემთხვა, როდესაც ეს ბიჭი უნდა მოსულიყო სახლში (ც. ეჯიბია).

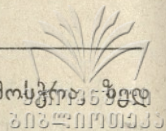
ამ მიმართებითი ზმნიშედის შემცველი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება წინ უსწრებდეს, მოსდევდეს ან მოქცეული იყოს მთავარში. თვითონ მიმართებითი ზმნიშედა გვხვდება სხვადასხვა სახით:

მუჟამც ბოშის ღონექ ქიმიაჩგ ნი, სუმიხოლო ტარიელემქ გეგგნაფთ-თეს ოფოოალი=როდესაც რომ ბიჭს ღონე მიეცა, სამივე ტარიელემა გადაადგეს დასაფარებელი (ყიფშ. 106, 19).

მუჟანსით ართი წინაქ მუკილგ ნი, რჩინ კოჩქ მიდართგ სქუაშა=როდესაც რომ ერთი წელი გავიდა, მოხუცი კაცი წავიდა შვილთან (ყიფშ. 10, 1).

დედებიქ გეეჭოფუ კგო, ელუნწყუუ ნაცა-ტუტასგ დო, მუჟამცგთი ბოშიქგ დუდფი გეგგნოჰკერგ ნი, ჟი ქიგგნარლუ ნდემცგ=დედაბერმა აიღო

კეცი, მოაგროვა ნაცარ-ტუტა და, როდესაც რომ ბიჭმა თავები მოსჭრეს ზღადაყარა დევს (ყიფშ. 59, 18).

7. ნამუ შვანს (რადროსაც, როდესაც)

ეს მიმართებითი ზმნიზედა უნაწილაკოდაა წარმოდგენილი. მას დაახლოებით იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც მუჟამსეთი-ს, ოღონდ მისი ხმარების არე უფრო ვიწროა. იგი მეტწილად მაშინ იხმარება, როდესაც მთავარი და დამოკიდებული წინადადებების შემასმენელი-ზმნებით გადმოცემული მოქმედება ერთდროულად ხდება.

ამ მიმართებითი ზმნიზედის შემცველი წინადადება ჩვეულებრივ მთავრის წინაა, კორელატი უმეტესად არ იხმარება. ნამუ შვანს იხმარება როგორც ცალკე, ისე ნი კავშირთან ერთადაც:

ნამუ შვანს მუში სქუა ქიმიშუნი, ოსური ნდის დატყობიუნდუ = როდესაც მისი შვილი მოდიოდა, ქალი დევს დამალავდა (ც. ეჯიბია).

ნამუ შვანს გვერშაბი დოყვილესგნი, ე ძლაბიქ გეხარუ = როდესაც გველეშაბი მოკლეს, ამ გოგომ გაიხარა (ხუბ. 13, 1).

ნამუ შვანს მიმართებითი ზმნიზედა ძირითადად დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებების წევრ-კავშირია.

8. სონდარო || ონდარო || ოდო (=ვიდრე, სანამ)

სონდარო || ონდარო || ოდო მიმართებითი ზმნიზედა იხმარება დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში. მას ქართული სანამ და ვიდრე ზმნიზედების შესატყვისი მნიშვნელობა აქვს, სვანურში კი მას შეესაბამება ვოდდო || ოდდო (ვიდრე, სანამ).

კორელატად იხმარება თეიშა (ხე) || ეიშა (ხე), მაგრამ მისი გამოყენება სავალდებულო არ არის. ამ მიმართებითი ზმნიზედების შემცველი დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ წინ უსწრებს მთავარს, იშვიათ შემთხვევაში შეიძლება მოსდევდეს.

სონდარო || ონდარო || ოდო მიმართებითი ზმნიზედა იხმარება როგორც ცალკე, ისე ნი კავშირთან ერთადაც. მაგალითად:

სონდარო ჩქიმი რაშენს ვა მიყონანქიე, ეიშა სქანი ოსურო ვეგნიფრთუქია = სანამ ჩემ რაშებს არ მოიყვანო, მანამ შენი ცოლი არ გავხდები (ხუბ. 124, 33).

თის ონდარო ბძირგნდგ ნი, მუშენ მობრთი მათი დლაშა = იმას სანამ ვნახავდი, რატომ მოვედი მე იმ დღემდის (ყიფშ. 163, 16).

ოდო ვორდი ნი, ქოთი ქვევორდი, ჯგირო მემილუდუ დუდი = სანამ ვიყავი, კიდევ ვიყავი; კარგად მომქონდა თავი (ყიფშ. 155, 15).

9. სოშახ || სოშახეთი (ვიდრე, სანამ)

სოშახ || სოშახეთი მნიშვნელობით სონდარო || ონდარო || ოდო-ს მსგავსია. ქართულში მას შეესაბამება სანამ, ვიდრე, სვანურში კი ვოდდო || ოდდო და ვოდდე მჩიქქა (სანამდისაც). კორელატად აქაც იხმარება თეიშა (ხე), ეიშა (ხე).

სოშახ || სოშახ გ თ ი მიმართებითი ზმნიზედის შემცველი წინადადება შეიძლება წინ უსწრებდეს ან მოსდევდეს მთავარს. თვით მიმართებითი ზმნიზედა იხმარება ცალკეც და ნი კავშირთან ერთადაც. მაგალითად:

სოშახ დუდი ქომიყორდუ, სით ქომიყორდი = სანამდის თავი მიყვარდა, შენც მიყვარდი (ნ. ხურცილავა).

სოშახ შური უდგდღ ნი, თი დემიშ ყუდეს სქიდგდღ = სანამდის სული ედგა, იმ დღის სახლში რჩებოდა (ყიფშ. 43, ვ).

ართი დიდი ლოდი ტყვიას ქააყოთანსჲ ათე მათაში ოსურისქუა თეი-შახგ, სოიშახ გ თ ი თოფიში ტყვიას მიაართე ნი = ერთ დიდ ლოდ ტყვიას ისვრის ეს მეფის ქალიშვილი მანამდის, სანამ თოფის ტყვიას მიესვლება (ყიფშ. 48, 23).

უკანასკნელ მაგალითში ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება გვაქვს. მსგავს კონტექსტში ქართული სანამ ზმნიზედაც გამოიყენება ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების წვერ-კავშირად. სწორედ ამიტომ გახდა შესაძლებელი ამ მაგალითის ზუსტი თარგმანი. ამდენად ამ მხრივაც მეგრული ქართულს ენმაურება.

10. მუშ მამალას

დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში საკავშირებელ საშუალებად შეიძლება ვიხმაროთ აგრეთვე მუშ მამალას (=რამდენ ხანშიც). კორელატია თიშ მამალას (=ისე ჩქარა, столько же скоро):

მუშ მამალას თქუანქიე, თიშ მამალას ოკო ფჩანიე ოდიარე = რა ჩქარაც (როგორც კი) იტყვი, მაშინვე უნდა მომცენ საჭმელი ბალახიო (ნ. ხურცილავა).

ასეთი წარმოება ქართველურ ენებში საერთოდ იშვიათია.

მიმართებითი ზმნიზედების აგებულებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი

მიმართებით ზმნიზედებში შემავალი -თი იგივე ენკლიტიკური ნაწილაკია, რაც მიმართებით ნაცვალსახელებში შემავალი -თი. როგორც გავარკვეით, იგი ქართული -ცა-ს ბადალია. ეს თი ერთვის კითხვით ზმნიზედებს.

მუჭო, თავის მხრივ, მუჭომი-საგან (=როგორი) არის მიღებული. პროფ. ვ. თოფურიას აზრით, ეს ჭომი შეიძლება უკავშირდებოდეს ქართულ წამს. ასეთი განმარტება საეჭვოა, რადგან: ა) მუჭომი (=როგორი) დროის გაგებას არ შეიცავს; ბ) თვით მუჭო (=როგორ) და მუჭოთი (=როგორც კი) თავდაპირველი მნიშვნელობით დროის აღმნიშვნელი ზმნიზედები არაა, დროული გაგება მათთვის მეორეულია ისევე, როგორც სვანური ხამეჟა-სათვის. ამდენად ჭო || ჭომი ელემენტის თავდაპირველი მნიშვნელობა საკვლევი რჩება.

სოთი და სოდეთი ზმნიზედებში იგივე ფუძე ჩანს, რაც ქართულ სად კითხვით ზმნიზედაში. სოლე-ში შემავალი ლე ქართულ რე ნაწილაკს შეესატყვისება. ამდენად: სოლე = სა-რე.

ნამუგანიშე და ნამუშვანს ზმნიზედებში შედის კითხვითი ნაც-

ვალსახელი ნამუ (=რომელი). განიშე-ს ფუძეა განი (=მხარე), რომელიც ეხმაურება ქართულ განი სიტყვას. ნამუ შვანს ზმნიზედაში შემავალი შვან შესაძლოა იგივე ფუძე იყოს, რაც სვანურ შომეჟჷ (=როდესაც) ზმნიზედაში გვაქვს. სვანურში შომა ნიშნავს როდის-ს.

მუჟამსგთი || მუჟანსით ზმნიზედა შეიცავს ჟამ სიტყვას. ცნობილია, რომ ეს აღმოსავლური ენებიდან ნასესხები სიტყვა დროს აღნიშნავს. ამდენად: მუჟამს = რაჟამს = რა დროს. ამ მნიშვნელობით ძველ ქართულშიც იხმარებოდა ზმნიზედა რაჟამს.

სონდარო || ონდარო || ოდო ზმნიზედები ქართული ვიდრე-სა და სვანური ვოდდო || ოდდო-ს შესატყვისია. სვანური ვოდ-დო ოდ-დო იშლება. უკანასკნელი ნაწილია უარყოფითი ნაწილაკი დო. ვოდ-ში შემავალი ოდ პარალელს პოულობს ქართულ რდეს სიტყვასთან.¹ მეგრული ონდა შეიძლება იგივე ელემენტი იყოს (ნ ფონეტიკურად განვითარდებოდა დ-ს წინ).² მაშინ უკანასკნელი რო ისევ შეიძლება ქართულ რე-ს დაფუძავიროთ. ამრიგად, ქართული რე ნაწილაკი სხვადასხვა სახით გამოდის შესული მეგრულში: ლე (შდრ სო-ლე) და რო (შდრ. ონდა—რო).

სოშახ || სოშახგთი ზმნიზედებში შემავალი ხ თანდებული უნდა იყოს, რომელიც ქვემოსვანურ ხო თანდებულსა და ერ-ხ-ავ, ერო-ხ (იქით), ამ-ხ-ავ, ამო-ხ (აქეთ) ზმნიზედებში შემავალ ხ ელემენტს უნდა ეხმაურებოდეს.

მაჟვმდებარემალი კავშირები

მაჟვემდებარებელი კავშირები მეგრულში გაცილებით უფრო პოლისემანტურია, ვიდრე მიმართებითი ნაცვალსახელები და მიმართებითი ზმნიზედები. ამ მხრივ მეგრულის ვითარება ქართულისა და სვანურის ზოგ კავშირს (რომ, ერე, ლახ) გვაგონებს.

ზოგიერთი მაჟვემდებარებელი კავშირი მეგრულში ყველა ტიპის დამოკიდებულ წინადადებაში იხმარება. ასეთებია, მაგალითად ნი და ნამუ და კავშირები, რომლებიც დაახლოებით ქართულ რომ-ს შესატყვისებიან. განსაკუთრებით ფართოა ნი კავშირის გამოყენების არე: მას შეუძლია შეენაცვლოს თითქმის ყველა სხვა კავშირს. საგულისხმოა, რომ დამოუკიდებლად ხმარების გარდა, ნი გამოიყენება მიმართებით სიტყვებიან ქვეწყობილ წინადადებებშიც, აძლიერებს ამ სიტყვების მნიშვნელობას. ასეთი ფუნქცია ქართულ რომსა და სვანურ ერე-საც აქვთ, მაგრამ მათი ხმარება მსგავს შემთხვევებში გაცილებით უფრო იშვიათია, ვიდრე ნი კავშირისა. მეგრულში ნი კავშირი დამოკიდებული წინადადების თითქმის აუცილებელ ატრიბუტად არის ქცეული, ერთვის და ხშირად ერწყმის მის უკანასკნელ წევრს, ამიტომ ზოგჯერ მას ენკლიტიკურ ნაწილაკადაც მოიჩნევენ³. ასევე დამოკიდებული წინადადების ბოლოს არის მოქცეული და (=თუ) კავშირი. მაჟვემდებარებელი კავშირების მოქცევა დამოკიდებული წინადადების ბოლოს საეციფიკური მეგრული მოვ-

¹ თავის მხრივ: ოდეს ← ო-დდეს. მაშინ სონდარო-ში შემავალი დ-ც ანალოგიურად დდ-საგან იქნება მიღებული.

² შესაძლებელია, აგრეთვე, ამ ზმნიზედის პირველი ნაწილი იყოს სონი (=სადაური).

³ И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб, 1914,

ლენაა, რომელიც მკვეთრად განასხვავებს ამ ენის სინტაქსურ წყობას ქართულსა და სვანურისაგან.

მეგრულ მაქვემდებარებელ კავშირებსა და მათ შემცველ დამოკიდებულ წინადადებათა აგებულებაში უკეთ გასარკვევად განვიხილოთ თითოეული კავშირი ცალ-ცალკე.

1. ნი || ნ (=რომ)

ნი || ნ ყველაზე ფართოდ გავრცელებული კავშირია მეგრულში. მისი ბადალია ჭანურში ნა (=რომ, თუ), ქართულში მას დაახლოებით შეესაბამება რომ, ზოგ შემთხვევაში კი თუ, ხოლო სვანურში—ერე (=რომ) და ლახ (=რომ, თუ) კავშირები.

ნი. || ნ კავშირი იხმარება როგორც სახელით გამოხატული წევრის ამხსნელ, ისე ზმნა-შემასმენლის ამხსნელ ყველა სახის დამოკიდებულ წინადადებაში.

მაგალითად, სახელით გამოხატული წევრის ამხსნელ დამოკიდებულ წინადადებებში:

ქვემდ.: უკუთუ, ეშმაკიშოთ რაგადაანდუ ნი, თიქ=მერე უთხრა ეშმაკისთვის რომ ლაპარაკობდა, იმან (ყიფშ. 4, 4).

დამატ.: ათე დროს ჭინი ატაჟაჟე ხენწიფეში უკულაში ძლახისქაჟე ქოძირე, ქოჩორაჟე ქიმიზე ნი, თინა=ამ დროს ზედა სართულიდან ხელმწიფის უმცროსმა ქალიშვილმა ნახა, ქოჩორამ რომ ქნა, ის (ყიფშ. 91, 11).

განს.: უწუთ თი კოჩქ, მდინარეში წყარს შუნდუ ნი=უთხრა იმან, მდინარის წყალს რომ სვამდა (ნ. ხუტცილავა).

როდესაც ნი კავშირის შემცველი განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება მოქცეულია მთავარში, მთავარი წინადადების პირველ ნაწილში მოთავსებული მისამართი სიტყვა შეიძლება ბრუნვაში დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს შეეწყოს, მთავარი წინადადების მეორე ნაწილში კი კორელატივან ერთად განმეორდეს ეს სიტყვა, უკეთ თავის შემასმენელთან შეწყობილი ფორმით. მაგალითად:

ხამი, ნაყვილა დო გოხირილი კოჩიში ქორას ქოძირესე ნი, ე ხამქე თე ბოშიშიქ იყუუ=დანა, მოკლული და გაქურდული კაცის მუცელში რომ ნახეს, ეს დანა ამ ბიჭისა შეიქნა (ყიფშ. 24, 26).

აქ თანწყობიდან ქვეწყობაზე გარდამავალ ისეთსავე ფორმასთან უნდა გვექონდეს საქმე, როგორსაც მიმართებითი ნაცვალსახელების განხილვისას შევხვდით.

როგორც მაგალითებიდან ჩანდა, ნი || ნ კავშირის მნიშვნელობაა რომ, ოღონდ ეს რომ დამოკიდებული წინადადების თავში კი არაა მოქცეული, არამედ უშუალოდ შემასმენელი ზმნის მეზობლობაში, მის წინ.

ძველ ქართულში მსგავს შემთხვევებში იხმარებოდა რაჲ: რაჲ იხილა, ჰრქუა=რომ ნახა, უთხრა, ზოგჯერ შეიძლებოდა ეს რაჲ ჩართული ყოფილიყო პრევერბსა და ზმნას შორის: მო-რაჲ-ვიდა, იხილა=რომ მოვიდა, იხილა. ძველი ქართულის რაჲ კავშირისა და ახალი ქართულის ზმნის უშუალო მეზობლობაში მოქცეული რომ კავშირის მნიშვნელობა მეგრულში მხო-

ლოდ ნი || ნ კავშირმა შეიძლება გადმოსცეს. ნამუ და კავშირის მნიშვნელობა უცხოა.

სვანურში ნი || ნ კავშირის შესატყვისად იხმარება ერე || ერე კავშირის მხოლოდ შეკვეცილი ვარიანტი: ერე || ე¹.

ზმნის ამხსნელი დამოკიდებული წინადადებიდან ნი || ნ იხმარება:

1) ვითარების გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში. აქ კორელატი იქნება თაში (ასე), თეში (ისე):

ველუ მუთუნი ე კოჩქენი, თეში მოლართუ ყუდეშა = არაფერი რომ არ წამოიღო ამ კაცმა, ისე წამოვიდა სახლისკენ (ხუბ. 25, 8).

2) მიზეზის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში. აქ კორელატებია თიშენი (იმიტომ), თეშენი (ამიტომ). შესაძლებელია ამ კორელატთა გამოტოვებაც:

სქანი სამართალს ირი კოჩი ოცქვანსე ნი, მათი სქანი კარიშა ქემოფრთი = შენს სამართალს ყველა რომ აქებს, მეც შენს კარზე მოვედი (ყიფშ. 44, 22).

3) მიზეზის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში. აქაც კორელატებია თიშენი, თეშენი, ოლონდ აქ მათი მნიშვნელობაა — იმისთვის, ამისთვის. მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებებისაგან განსხვავებით, აქ დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ მოსდევს მთავარს და მისი შემასმენელი კავშირებითი კილოს ზმნაა:

მა თაქი თიშენი მოფრთი, ლაზუტი (ლაიტი) ქომიციდირღდგო ნი = მე აქ იმისთვის მოვედი, სიმინდი რომ მეყიდა (ყიფშ. 2, 26).

4) ადგილის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში. აქ კორელატებია თექ (იქ), თაქ (აქ), თეურე (იქით), თაურე (აქით).

მიდართუ თეურე, თი რაშეფი ორდესე ნი = წავიდა იქით, ის რაშები რომ იყვნენ (ც. ეჯობია).

5) დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში. აქ კორელატებია თიმწკემა, თიმწკალა (მაშინ), ხათე (მაშინვე) უკუთლი (მერე) და სხვა, რომლებიც მუჟანსგთი მიმართებით ზნინზედიან წინადადებებშიც შეგვხვდა. დამახასიათებელია, რომ ნი კავშირიანი დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების კორელატი მთავარ წინადადებაში მეტწილად გამოტოვებულია. დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ წინ უსწრებს მთავარს, როგორც სვანურში ერე კავშირის ერე || ე ვარიანტის ხმარების დროს გვქონდა:

ართიშახ, ჭუმე პეტრობა რდუკო ნი, ამუსერი ართი სოფელსი მეუხირუნა ხოჯი = ერთხელ, ხვალ რომ პეტრობა იყო, ამაღამ ერთ სოფელში მოუპარაფთ ხარი (ყიფშ. 12, 6).

6) პირობით დამოკიდებულ წინადადებებში. აქ ნი || ნ კავშირის შეიძლება ჰქონდეს რომ ან თუ კავშირის მნიშვნელობა. სვანურში მას შეესატყვისება ერე || ან ლახ კავშირები:

ართი წანაქ მუკილასე ნი, ქემორთი = ერთი წელი რომ გავიდეს, მოდი (ყიფშ. 9, 23).

¹ იხ. 6. აბესაძე, რომ კავშირი ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, ტ. 96, 1963, გვ. 15-16.

ნი-ს შეკვეცის შედეგად შეიძლება მივიღოთ ი, როგორც ამას იმეორებენ.
ი. ყიფშიძე მიუთითებს¹. მაგალითად:

ქემორთასი, ქედიინჯირას = რომ მოვა, დაწვეს.

მიოჯინი, ქოძირგ = რომ შეხედა, დაინახა.

ქუუწი, მორთასი = უთხარი, რომ მოვიდეს².

ნი კავშირის ხმარებასთან დაკავშირებით საინტერესოა კიდევ ერთი გამოცემა: ნი კავშირი გვხვდება ე. წ. „შემოკლებულ განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებებში“, რომლებსაც ყურადღება მიაქცია ჯერ კიდევ ი. ყიფშიძემ. ამ მკვლევარის აზრით, აღნიშნულ წინადადებებში გამოტოვებულია ნამუ, რის საილუსტრაციოდაც მოყვანილია მაგალითები:

„1) მუსუ რე, ორთუქი? что ты делаешь? вм. მუ (მო) რე, ნამუსუ ორთუქი? что это, которое ты делаешь? (Хр., стр. 20, 5). 2) მუქუ რე, მუგაწყენეს? что вас огорчило? (Хр., стр. 78, 13). 3) მუსიე რაგადაანქ, ბოში? что ты говоришь, мальчик?“³.

შ. ძიძიგურიც იზიარებს ი. ყიფშიძის შეხედულებას იმის შესახებ, რომ აქ გამოტოვებულია ნამუ⁴.

ჩვენი აზრით, ამ მაგალითებში გამოტოვებულია ნი, პირველ მაგალითში კი ორთუქი შეიძლება ორთუქ ნი-საგან იყოს მიღებული.

საგულისხმოა, რომ ყველა მოყვანილი მაგალითი კითხვითი წინადადებაა. ასეთი შემოკლებული კონსტრუქციები სწორედ კითხვითი წინადადებებისათვისაა დამახასიათებელი. სხვა შემთხვევებში ამგვარსავე წინადადებებში ნი კავშირი სახეზეა. მაგალითად:

სოზა რე, მეურქე ნი? = სად არის, რომ მიდიხარ? (ყიფშ. 7, 18).

მუ ორე, საკით მეგილუ ნი? = რა არის, რომ ტომრით მიგაქვს? (ყიფშ. 8, 11).

გურს მუშენი რე მრჟუნუანთე ნი? = გული რატომ არის, რომ მოგდით? (ყიფშ. 8, 27).

ეს დამოკიდებული წინადადებებში ტრადიციული კლასიფიკაციის თანახმად უფრო ქვემდებარულად ან შემასმენლურად უნდა გავიგოთ, ვიდრე განსაზღვრებითად. ასეა თუ ისე, შემოკლებული კონსტრუქცია სახეზეა, მასში მონაწილეობს ნი კავშირი, რიგ შემთხვევებში შეიძლება ის სრულიადც გამოვტოვოთ.

საერთოდ, ზოგჯერ ნი კავშირიანი კონსტრუქციის მაგივრობას ეწევა ასინდეტური კონსტრუქცია, ზოგჯერ კი მას შეიძლება შეენაცვლოს კითხვითი ნაწილაკი თ⁵.

¹ И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб, 1914, 83. 0140-0141. 289.

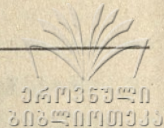
² მაგალითები მოყვანილია ი. ყიფშიძის დასახელებული ნაშრომის მიხედვით.

³ ი. ყიფშიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 0141-0142.

⁴ შ. ძიძიგური, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის, თბილისი, 1959, 83. 374.

⁵ იხ. ნ. აბესაძე, რომ კავშირი ქართველურ ენებში. თსუ შრომები, ტ. 96. 1963, 83. 18.

2. ნამუდა || ნამგდა || ნამდა (=რომ)

ქართული რომ კავშირის მნიშვნელობით მეგრულში მეორე კავშირიც იხმარება. ესაა ნამუდა || ნამგდა || ნამდა. სვანურში მას შეესატყვისება ერე || ერე კავშირის სრულხმოვნაანი ვარიანტი ერე. ამ ვარიანტის მსგავსად, ნამუდა || ნამგდა || ნამდა ყოველთვის მთავარი წინადადების მომდევნო დამოკიდებული წინადადების დასაწყისშია მოქცეული.

ისევე, როგორც ქართულ რომ-სა და სვანურ ერე-ს, ნამუდა-ს მრავალგვარი მნიშვნელობა აქვს. ი. ყიფშიძის მიხედვით, მისი ძირითადი მნიშვნელობებია: что, чтоны, когда. ამას გარდა, იგი სხვადასხვა კორელატთან სხვადასხვაგვარ მნიშვნელობებს იძენს¹.

ნამუდა-ს შემადგენელი ნაწილები უნდა იყოს: კითხვითი ნაცვალსახელი ნამუ (=რომელი) და მაქვემდებარებელი კავშირი და (=თუ). ამდენად ნამუდა-ს პირველადი მნიშვნელობაა თუ რომელი. რომ კავშირის მნიშვნელობის განვითარება მისგან მოულოდნელი არაა. ქართული რომ კავშირიც ხომ რომელ ნაცვალსახელისაგან მომდინარეობს.

ნამუდა || ნამგდა || ნამდა კავშირი იხმარება როგორც სახელით გამოხატული წევრის ამხსნელ, ისე ზმნით გამოხატული შემასმენლის ამხსნელ თითქმის ყველა სახის დამოკიდებულ წინადადებაში:

ქვემდ.: ხოლო უმოსო გასაკვირო დასაქიდეს თიქ, ნამდა ხეიში გუდას ანთასი ფუთიში უმოსი ღვინქ ქენანტირგ = კიდევ უფრო გასაკვირად დარჩათ ის, რომ ხეიოს გუდაში ათას ფუთზე მეტი ღვინო დაეცია (ყიფშ. 20, 28).

განს.: ტყვია ეფერი დიხას დინნოხვე, ნამუდა იში ეშე ეშალა ვანაყოფუე = ტყვია ისეთ ადგილას ჩამოჯდარა, რომ მისი იქიდან ამოღება არ იქნებოდა თურმე (ხუბ. 16, 14).

ნამუდა კავშირის მნიშვნელობის გასაძლიერებლად ზოგჯერ მასთან ერთად ნი კავშირიც იხმარება:

დახჩირი აკომირზი ფერი, ნამდა თაქი მატებანდასგ ნი = ცეცხლი დამინთე ისეთი, რომ აქ მათბობდეს (ყიფშ. 8, 20).

ვითარ. გარემ.: ინა თეში გაკვირებული რდგ, ნამუდა ოჭკომალქ ვა აჭკომგ = ის ისე გაკვირებული იყო, რომ საჭმელი ვერ შეჭამა (ყიფშ. 22, 7).

მიზეზის გარემ.: ოზეში კარეფიშა ვე მენიორთე, თიშენი ნამუდა თითო ჭიშკარი ანთასი ფუთიანი რე = ეზოს კარებთან არ შეისლვლება, იმიტომ რომ თითო ჭიშკარი ათასფუთიანია (ყიფშ. 87, 24).

3. რადგანახ || რადგანს || რადგანანც || რადგანგ || რადგან რადგანც || რახანც || რახანგ || რახან || რაღან

მიზეზის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში მეგრულში იხმარება ქართული რადგან-ისაგან ნასესხები კავშირი, რომელიც სხვადასხვა ფონეტიკური სახით გვხვდება.

¹ И. Кипшидзе. Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб. 1914, 88-286, 0122.

ამ კავშირის მნიშვნელობაა რადგან, так как¹.

მისი შემცველი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება წინ უსწრებდეს ან მოსდევდეს მთავარს:

რადგანც ეჯგუშა ჯგირობუა ქობლოლიე, ქოვარა თე აღმასი მიდე-
ლია = რადგან ასეთი სიკეთე მიყავიო, ეს აღმასი მაინც წაილეო (ყიფშ. 72,₅).

მუთუნი ვა ღოღამუნა, რახან ხირუაში რჩქინაწყელა დიდი მოხერხე-
ბული დო ეშმაკი ყოფენა = არაფერი უქნიათ, რადგან ქურდობის ცოდნასთან
ერთად დიდი მოხერხებული და ეშმაკი ყოფილან (ყიფშ. 12,₃).

ამ კავშირის გასაძლიერებლად მასთან ერთად ნი კავშირიც შეიძლება
ვიხმაროთ:

რახანცგ ჩაისმენი რდგ დიდი დინდარი ხენწგფე ნი, ფირქენდგ = რად-
განაც რომ ჩაისმენი იყო დიდი მდიდარი ხელმწიფე, ფიქრობდა (ყიფშ. 72,₂₇)

4. და (=თუ)

ქართული თუ და სვანური ჰე კავშირების ბადალია მეგრულში და, რო-
გელიც, ნი კავშირის მსგავსად, დამოკიდებული წინადადების ბოლოშია მოქ-
ცეული და ხშირად ერწყმის მის უკანასკნელ წევრს.

ქართულ თუ-სა და, მითუმეტეს, სვანურ ჰე-სთან ზანური და-ს დაკავ-
შირება ჭირს. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ თუ კავშირის მნიშვნელობა
და-სათვის მეორეულია. ის იგივე მონაცემი უნდა იყოს, რაც ქართული მაერ-
თებელი კავშირი და. მართალია, მაერთებელი კავშირის გაგებით მეგრულში
დო გვხვდება, მაგრამ ხომ შეიძლებოდა და ვარიანტიც გვექონოდა და ამ
ვარიანტს თუ-ს გაგება შემდგომ მიეღო².

ამ მოსაზრებას ისიც უჭერს მხარს, რომ დო კავშირი მეგრულში სხვა
შემთხვევებშიც არის გამოყენებული ქვეწყობილი წინადადებების დასაკავში-
რებლად. მაგალითად:

ბაღანაჲ მუჭოთ გინირთუ ვითი წანერო დო, იში გარზეჲ მეთუნჲ ვეყუ =
ბავშვი როგორც ჰი გახდა ათი წლის და, მისი გამძღები არაფერი შეიქნა
(ხუბ. 1,₉).

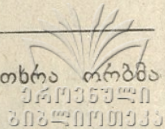
მსგავსი შემთხვევები დასტურდება ქართულსა და სვანურშიც. ს. ყაუხ-
ჩიშვილი შენიშნავს, რომ ხშირად ძველ ქართულში თუ დამოკიდებული
წინადადება წინ უსწრებს მთავარს, მაშინ მთავარი წინადადება იწყება ხოლმე
კავშირით და, ხოლო. ამ კავშირების ხმარება ქართული სინტაქსური წესი-
თაა გამოწვეული და არა ბერძნულის გავლენით³. ამ მოსაზრებას სვანურის
მონაცემიც უჭერს მხარს. იქაც, თუ დამოკიდებული წინადადება პირველ
ადგილზეა, მთავარი წინადადების წინ შეიძლება აღმოჩნდეს კავშირი ი (=და),
მაგალითად:

¹ И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб, 1914, გვ. 303.

² შ. ძიძიგური, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის, 1959, გვ. 362.

³ ს. ყაუხჩიშვილი, ერთი უცნობი სინტაქსური მოვლენისათვის ძველ ქართულში,
წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწ. პედინსტიტუტის შრომები, IX, 1949, გვ. 112-116.

ოღმეშიქდ ქა ხატყცი ი ხაქვე ვერბდ = სანამ სცემს და უთხრა ორბმა
(პროზ. 1, 397, 32)¹.

ამდენად, მაერთებელი კავშირის გაჩენა მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებებს შორის საერთო ქართველური მოვლენა ჩანს. ხოლო თუ საერთოდ შესაძლებელია მაერთებელი კავშირის გამოყენება ქვეწყობის სტრუქტურაში, მისი მნიშვნელობის შემდგომი მოდულაცია და თუ-ს გაგების მინიჭება საესე-ბით დასაშვებია.

და (= თუ) კავშირის შემცველი პირობითი დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ წინ უსწრებს მთავარ წინადადებას. მაგალითად:

სქუა ქოყუნდუა და, გვერდო ღურელი იყუთუდუა = შვილი თუ ჰყავდა, ნახევრად მკვდარი იქნებოდაო (ხუბ. 21, 6).

იშვიათ შემთხვევებში და (= თუ) კავშირის შემცველი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება მოსდევდეს მთავარს:

ვე ედა ექი, ღურაშა გური ვა გაფუნ და = არ წახვიდე იქ, თუ სიკვდი-ლი არ გინდა (ყიფშ. 19, 2).

ზოგჯერ პირობით დამოკიდებულ წინადადებებში ჩართულია გამოთქმა ვარენო (= არ არის?). მაგალითად:

ვარენო თიში ისტორიაქ ვეიაწყინგ ძღაბის და, ჩილო ქიმეფჩა თი კოც ჩქიმი სქუას = არ არის (?) მისი ისტორია თუ ვერ ამოხსნა გოგომ, ცოლად მივცემ იმ კაცს ჩემს შვილს (ხუბ. 81, 20).

5. ვარა (= თორემ), ვარადა (= თუ არა და)

პირობითი დამოკიდებული წინადადების საკავშირებლის როლში გამო-დიან ზოგჯერ ვარა (= თორემ) და ვარადა (= თუ არა და). ეს კავში-რები პარატაქსულსა და ჰიპოტაქსურ კავშირებს შორის მერყეობენ. თვით ამ კავშირთა შემცველი დამოკიდებული წინადადება ისტორიულად ორი წინადა-დებისაგან უნდა შედგებოდეს, რომლისგანაც ერთი მთავარია, მეორე კი დამო-კიდებული. მაგალითად:

ფოსტაშ ფარა ქომუჩე, ვარა გორტყაბარა = ფოსტის ფული მომეცი, თორემ გცემ (ნ. ხურცილავა).

ამ წინადადების მეორე ნაწილი „ვარა გორტყაბარა“, მიღებულია წი-ნადადებისგან: „ვა მუჩანქ და, გორტყაბარა“ = თუ არ მომცემ, გაგლახავ.

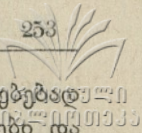
ვარა კავშირი ჰიპოტაქსური წყობისთვის ნაკლებ მნიშვნელოვანია.

დასკვნები

მეგრულში რთული ქვეწყობილი წინადადების კავშირებისა და წვერ-კავშირების განხილვის შედეგად გამოირკვა, რომ ამ საკითხში მეგრულს ბევრი რამ საერთო აქვს ქართულსა და სვანურთან, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში მცირე განსხვავებაც შეინიშნება. თითქმის ყოველი განსხვავებული შემთხვევა რაიმე ახსნას პოულობს ისტორიული თვალსაზრისით.

¹ 6. აბესაძე, ჰიპოტაქსის წვერ-კავშირები და კავშირები სვანურში, თსუ შრომები, ტ. 93, 1960, გვ. 129.

1. სამსავე ქართველურ ენაში ჰიპოტაქსის საკავშირებელ საშუალებებად გამოყენებულია მიმართებითი ნაცვალსახელები, მიმართებითი ზმნიშედები და მაქვემდებარებელი კავშირები. ამათგან მიმართებითი ნაცვალსახელები სახელით გამოხატული წევრის ამხსნელ დამოკიდებულ წინადადებებში გამოიყენება, მიმართებითი ზმნიშედები—ზმნა-შემასმენლის ამხსნელ დამოკიდებულ წინადადებებში, ხოლო მაქვემდებარებელი კავშირები ორსავე შემთხვევაში გვხვდება.

2. სამსავე ქართველურ ენაში მეტ-ნაკლებად თავისუფალია მიმართებითი სიტყვების (ნაცვალსახელებისა და ზმნიშედების) შემცველი წინადადების ადგილი ჰიპოტაქსურ სტრუქტურაში. თვით მიმართებითი სიტყვა იწყებს ან მოქცეულია დამოკიდებულ წინადადებაში, მაგრამ აუცილებლად წინ უსწრებს ზმნა-შემასმენელს.

3. როგორც წესი, სამსავე ენაში მიმართებითი ნაცვალსახელის ბრუნვას დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი განსაზღვრავს, მისამართი სიტყვა კი მთავარი წინადადების შემასმენელთანაა შეწყობილი. მაგრამ გადმონაშთის სახით სამსავე ენაში შემონახულია შემთხვევები, როდესაც მისამართი სიტყვა მიმართებით ნაცვალსახელს უთანხმდება ბრუნვაში, ხოლო მთავარი წინადადების მეორე ნაწილში საკუთარ შემასმენელთან შეთანხმებული ჩვენებითი ნაცვალსახელი ჩნდება.

4. მიმართებითი ნაცვალსახელების რიცხვის საკითხში მეგრული გარდა-მაღალ საფეხურზე დგას ქართულსა და სვანურს შორის. ქართულში ზოგ მიმართებით ნაცვალსახელს შემორჩა მრავლობითი რიცხვის ფორმა, სვანურში ყველა ამგვარ ნაცვალსახელს ოდენ მხოლოდობითი რიცხვის ფორმები აქვს. მეგრულში მრავლობითი რიცხვის ფორმა მხოლოდ ერთ მიმართებით ნაცვალსახელს-ლა აქვს (ნამუთი—ნამუთფითი), მაგრამ ზოგჯერ ამ ნაცვალსახელთანაც მხოლოდობითის ფორმა ენაცვლება მრავლობითს. ამდენად მეგრულის ვითარება ქართულთან შედარებით ახალია, სვანურთან შედარებით კი ძველი.

5. მიმართებითი ნაცვალსახელების აგებულება მეგრულში ახალი ქართულის მსგავსია: კითხვით ნაცვალსახელებს ერთვის -თი ნაწილაკი, რომელიც ქართული -ცა-ს ბადალია. სვანური ამ საკითხში ძველ ქართულთან უფრო ახლოს დგას: -ვჰ ნაწილაკიანი ფორმები ძველი ქართულის „რომელიცა—იგი“ ტიპის ფორმების მსგავსია, ოღონდ განსხვავებას ქმნის ენკლიტიკური ნაწილაკისა და ნაცვალსახელური წარმოშობის ნაწევრის სხვადასხვაგვარი თანამიმდევრობა.

6. მეგრული მიმართებითი ზმნიშედები შინაარსითა და ფუნქციით ძირითადად ქართულისა და სვანურის მსგავსია. ჩვეულებრივ თითოეული მათგანი დამოკიდებულ წინადადებათა ერთ გარკვეულ ტიპში იხმარება. გამონაკლისს შეადგენს მუჭოთი (=როგორც, როგორც კი), რომელიც ორი სახის დამოკიდებულ წინადადებაში გამოიყენება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სავესებით ანალოგიური მდგომარეობაა სვანურში, სადაც ხამვჰა (=როგორც, როგორც კი) ზმნიშედას ასეთივე ფუნქციები აქვს.

7. მიმართებითი ზმნიშედების შემადგენლობაში, -თი ნაწილაკის გარდა, შედის: ა) კითხვითი ზმნიშედების ფუძეები; ბ) სხვადასხვა ბრუნვის ფორმანტი; გ) იშვიათად თანდებულებიც; დ) კიდევ უფრო იშვიათად დამოუკიდებელი

სიტყვები (ჟამი, განი და სხვ.). თითოეულ ამ ნაწილთაგანს შეიძლება პარალელური დაედებნოს ქართულში ან სვანურში.

8. მიმართებითი სიტყვების (ნაცვალსახელებისა და ზმნიზედების) შემცველ დამოკიდებულ წინადადებებში შეიძლება გამოყენებულ იქნეს აგრეთვე ნი (=რომ) კავშირი. ანალოგიური შემთხვევები ქართულსა და სვანურშიც გვხვდება, მაგრამ უფრო იშვიათად.

9. მაქვემდებარებელი კავშირები მეგრულში უფრო მცირე რაოდენობით გვხვდება, ვიდრე ქართულსა და სვანურში, მაგრამ სამაგიეროდ მათი გავრცელების არე უფრო ფართოა. ისინი სხვა საკავშირებელ სიტყვებთან და ზოგჯერ ერთმანეთთან ერთადაც იხმარებიან. აგებულების მხრივ მაქვემდებარებელი კავშირები ძირითადად ნაცვალსახელური წარმოშობისაა, მაგრამ ზოგი მათგანი შეიძლება სხვა სახის კავშირიდან მომდინარეობდეს. მაგალითად, გამოცხადებული არაა შესაძლებლობა, რომ მეგრული და (=თუ) და დო (=და) ერთგვარი წარმოშობისა იყოს. მეერთებელი კავშირების ხმარება ქვეწყობილ წინადადებაში საკავშირებელ საშუალებებად ქართულისა და სვანურისათვისაც არაა უცხო.

10. მეგრული ჰიპოტაქსის დამახასიათებელი მოვლენებია: ა) ნი (=რომ) და და (=თუ) კავშირების პოსტპოზიცია დამოკიდებულ წინადადებებში. ეს კავშირები ნაწილაკად ქცევის გზაზე არიან, რაც ქართულსა და სვანურში არ შეიმჩნევა; ბ) საკავშირებელ საშუალებად კითხვითი -ო ნაწილაკის გამოყენება. მსგავსი შემთხვევები ქართულსა და სვანურშიც გვხვდება, მაგრამ ამ ენებში კითხვითი ან სხვა რომელიმე სახის ნაწილაკი დაქვემდებარების ერთადერთ საშუალებად ვერ გამოდგება, მეგრული ო კი ნი (=რომ) კავშირს ენაცვლება და შეიძლება დაქვემდებარების ერთადერთ საშუალებად იქნეს გამოყენებული ისტორიულად ასეთივე ვითარება შეიძლება ვივარაუდოთ სამივე ენის მიმართ.

ახალი ქართული ენის
კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 8.6. 1963 წ.)

Н. Г. АБЕСАДЗЕ

Союзные слова и союзы в ипотаксисе мегрельского диалекта занского языка

Резюме

Работа посвящена одному из наиболее интересных и почти неизученных вопросов синтаксиса мегрельского диалекта занского языка. В ней рассмотрены союзные слова и союзы в сложноподчиненных предложениях. Выявлены функции этих союзов, их место в структуре мегрельского ипотаксиса, в отдельных случаях дается их этимология. Данные мегрельского диалекта сравниваются с показаниями сванского языка, где этот вопрос уже был разработан нами.

С точки зрения употребления и формы союзов и союзных слов в мегрельском диалекте замечаются следующие особенности:

1. Относительные местоимения по своему содержанию в основном соответствуют грузинским и сванским местоимениям. Как и в этих языках, в мегрельском относительные местоимения главным образом употребляются в придаточных предложениях, определяющих именные члены. Местоимения $\text{б} \partial \text{з} \text{о} \text{о}$ (который), $\text{б} \partial \text{з} \text{о} \text{з} \partial$ (который-то), $\text{з} \text{з} \text{б} \partial \parallel \text{з} \text{з} \text{б} \text{б} \text{о}$ (сколько) чаще встречаются в определительных придаточных предложениях, которые большей частью следуют за главным, а местоимения $\text{з} \partial \text{о} \text{о}$ (кто), $\text{з} \partial \text{о} \text{з} \partial$ (кто-то), $\text{з} \text{з} \text{о} \text{о}$ (что), $\text{з} \text{з} \text{о} \text{з} \partial$ (что-то) чаще употребляются в придаточных предложениях подлежащего, дополнения и сказуемого, которые, со своей стороны, большей частью предшествуют главному. В мегрельском диалекте эта тенденция чувствуется более, чем в сванском. Однако, наподобие сванского языка, и здесь возможны случаи свободной последовательности частей сложноподчиненного предложения и свободного употребления всех относительных местоимений во всех видах предложений, объясняющих именные члены.

2. Падеж относительного местоимения обычно зависит от сказуемого придаточного предложения, а падеж соотносительного слова — от сказуемого главного предложения. Но в мегрельском, как и в сванском, в виде исключения, встречаются случаи, когда соотносительное слово согласуется в падеже с относительным местоимением. Придаточное предложение в таких случаях „вставляется“ в главное, во второй части которого применяется указательное местоимение, заменяющее соотносительное слово и управляемое в падеже сказуемым главного предложения. В древнегрузинском языке такое явление более распространено, в диалектах же современного грузинского языка, а также в мегрельском и сванском это явление надо считать архаизмом.

3. Форму множественного числа среди мегрельских относительных местоимений имеет только $\text{б} \partial \text{з} \text{о} \text{о}$ (который), однако часто, когда соотносительное слово во множественном числе, в придаточном предложении вместо $\text{б} \partial \text{з} \text{о} \text{з} \partial \text{о} \text{о}$ (которые) имеем $\text{б} \partial \text{з} \text{о} \text{о}$ (который). Остальные относительные местоимения формы множественного числа вообще не имеют. Следовательно, в большинстве случаев снимается вопрос о согласовании в числе относительных местоимений с соотносительным словом. Наблюдается лишь смысловое согласование сказуемых придаточного предложения с соотносительным словом. Из других картвельских языков в грузинском относительные местоимения (кроме $\text{з} \partial \text{б} \text{з}$ — кто) производят формы множественного числа и согласуются в числе с соотносительным словом. В сванском же ни у одного относительного местоимения нет формы множественного числа. Тенденция развития идет именно к такому положению. Следовательно, в этом вопросе мегрельский диалект занимает промежуточную ступень между грузинским и сванским.

4. Стрoение относительных местоимений в мегрельском подобно ново-

грузинскому. К вопросительным местоимениям добавляется частица ჟო , которая соответствует грузинскому ჰო (и, также). В древнегрузинском, наряду с этим, в качестве энклитических частиц употреблялись указательные местоимения, а иногда указательные местоимения и частица ჰო вместе. Сванская сложная частица ჰჷ , образующая относительные местоимения от вопросительных, включает местоименный элемент ჰო и частицу ო (=и, также). Таким образом, в этом вопросе сванский перекликается с древнегрузинским, а мегрельский — с новогрузинским.

5. Мегрельские относительные наречия по своему содержанию в основном соответствуют грузинским и сванским относительным наречиям. Они употребляются в придаточных предложениях, объясняющих глагольные члены, а также в определительных предложениях. С точки зрения строения придаточных предложений это различие несущественно. Поэтому форма, функция и место относительных наречий в предложениях обоих типов одинаково. Место придаточного предложения с относительным наречием по отношению к главному факультативно. Относительное наречие стоит в начале или в середине придаточного предложения, но во всех случаях обязательно предшествует глаголу-сказуемому.

6. Мегрельские относительные наречия обычно встречаются в одном из видов придаточных предложений, объясняющих глагольные члены. Исключение составляет მუჰოთო , имеющее два значения: как и как только. Эти же два значения имеет сванское ბამჰჷ . Остальные относительные наречия дают такие смысловые соответствия: мегрельскому ხოთო || ხოდეო соответствует сванское ომჰჷდეო (где), мегрельскому ხოლე — сванское ომჰჷდეოე (куда), мегрельскому ხოლეშე || ხოურეშე — сванское ომჰჷდეხჷბ (откуда), мегрельскому მუჰანხოთ и ბამუ შვანს — сванское შომჰჷდე , ხოზარო || ონდარო || ოდო соответствует сванскому ვოდო (пока), а ხოშან — сванскому ვოდდეშხოქჷჷ (тем временем, как).

7. В состав относительных наречий входят: а) основы вопросительных наречий; б) форманты разных падежей; в) энклитическая частица ო ; г) в некоторых случаях и послелоги. Так, например, ხო в относительном местоимении ხოშან должно быть связано со сванским послелогом ხო (к); д) иногда встречаются и другие частицы, например, ლე (в ხოლე), соответствующие грузинскому რე ; в) наконец, в состав некоторых наречий входят целые слова: განო в ბამუგანოშე (с какой стороны) — грузинское განო (простор), ჟამო в მუჰანსხოთ — грузинское ჟამო (время), основа შვანს в ბამუ შვანს , соответствующая основе сванского вопросительного местоимения შომან (когда).

8. Как вместе с относительными местоимениями, так и вместе с относительными наречиями в мегрельских придаточных предложениях часто употребляется союз ხო (что). Такое явление наблюдается и в сванском, и в диалектах грузинского языка, но там оно встречается реже. Грузинское რამ всегда следует непосредственно за относительным словом, сванское ვრე следует или предшествует относительному слову, но во всех случаях

находится в непосредственном соседстве с ним. Мегрельское $\text{б} \circ$, наоборот, отделено от относительного слова, так как относительное слово обязательно предшествует глаголу-сказуемому, а союз $\text{б} \circ$ следует за ним, часто сливаясь с его окончанием.

9. По количеству подчинительных союзов мегрельский диалект занского языка отстает от грузинского и сванского. Здесь всего пять основных подчинительных союзов: $\text{б} \circ$ (что), $\text{б} \circ \text{б} \text{უ} \text{ღ} \circ$ (что), $\text{რ} \circ \text{ბ} \circ \text{ბ} \text{გ}$ (так как), $\text{ღ} \circ$ (если) и $\text{ვ} \circ \text{რ} \circ$ (а то).

Зато имеющиеся союзы, особенно $\text{б} \circ$, $\text{б} \circ \text{б} \text{უ} \text{ღ} \circ$ и $\text{ღ} \circ$, применяются чаще, чем в других картвельских языках. Союз $\text{б} \circ$ можно употребить не только вместе с относительными словами, но и с другими союзами. Встречается, например, $\text{б} \circ \text{б} \text{უ} \text{ღ} \circ \text{б} \circ$ и $\text{რ} \circ \text{ბ} \circ \text{ბ} \text{გ} \text{б} \circ$.

10. Между союзами $\text{б} \circ$ и $\text{б} \circ \text{б} \text{უ} \text{ღ} \circ$ существенная разница как с точки зрения их места в предложении, так и с точки зрения их дополнительных значений: $\text{б} \circ$, кроме что, может выразить если. Во всех случаях из вариантов сванского союза $\text{ვ} \circ \text{რ} \text{გ} \parallel \text{ვ} \circ \parallel \text{გ}$ мегрельскому союзу $\text{б} \circ$ соответствует усеченный вариант $\text{ვ} \circ \parallel \text{გ}$, а мегрельскому союзу $\text{б} \circ \text{б} \text{უ} \text{ღ} \circ$ — полногласный вариант $\text{ვ} \circ \text{რ} \text{გ}$.

11. Союз $\text{ღ} \circ$ имеет значение „если“. Генетически он должен восходить к грузинскому соединительному союзу $\text{ღ} \circ$ (и). Это положение подкрепляется тем, что соединительные союзы $\text{ღ} \circ$ (груз.), $\text{ღ} \circ$ (мегр.) и $\circ$ (сван.) вообще употребляются в структуре гипотаксиса картвельских языков для соединения придаточного предложения с последующим за ним главным предложением.

12. Характерными особенностями мегрельского гипотаксиса являются:

а) Постпозиция союзов $\text{б} \circ$ и $\text{ღ} \circ$ в придаточных предложениях. Эти союзы постепенно превращаются в частицы, чего не наблюдается в грузинском и сванском.

б) Употребление как подчинительного средства вопросительной частицы ჲ в конце придаточных предложений, предшествующих главному. В грузинском и сванском тоже можно встретить вопросительные или указательные частицы на границе главного и придаточного предложений, однако в этих языках сейчас такие частицы не могут быть единственным средством подчинения в каком-либо предложении. В мегрельском же вопросительная частица ჲ может заменить союз $\text{б} \circ$ и выступить единственным средством соединения двух предложений на базе подчинения. Исторически такое положение можно предположить и в других картвельских языках.

ივ. ვეზაძის

მი- და მო- წინდებულები ძველ ქართულში

§ 1. მი-, მო- წინდებულები -მდე თანდებულთან სიტყვასთან

ძველ ქართულში ზმნისწინად გამოყენებული მი-, მო- ნაწილაკები, როგორც ცნობილია, თანდებულადაც გამოიყენებოდა სახელთან. ამჟღერად კი ყურადღება იმ გარემოებაზე უნდა გავამახვილოთ, რომ ძველ ქართულში შესაძლო იყო, ეგვევ მი-, მო- ნაწილაკები სახელსაც დართოდა თავში წინდებულის ფუნქციით. სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს ფაქტი უკვე ცნობილია. წინდებულად მი-სა და მო-ს გამოყენების შესახებ პროფ. ა. შანიძე აღნიშნავს, რომ ეს მოვლენა ძირითადად დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ქართული ენის იმ ეტაპისათვის, რომელიც მან მწერლობის დაწყებამდე განვლო. ამის საბუთად მას მოაქვს -მდე || -მდის თანდებულის წარმოშობის ისტორია: „მდე და მდის... მიღებულია მი-დღედ, მი-დღის ფორმათაგან: მი-დ(ღ)ე(ღ), მი-დ(ღ)ის, აქედან შემდეგ მ(ი)-დღე, მ(ი)-დის, მდე, მდის“¹. ამასთან ერთად, ავტორი აღნიშნავს, რომ სახელის წინ ხმარების შემთხვევები დასახელებული წინდებულებისა რამდენადმე ძველ ქართულშიც არის დადასტურებულიო, და იმოწმებს ისეთ ნიმუშებს, როგორიცაა: მიცხრა ჟამამდე, მიმკამდის, მისაფუძვლამდე, მიაქამომდე...²; ავტორი იმასაც აღნიშნავს, რომ წინდებულების ხმარება ძველ ქართულში მეტად შეზღუდული სახით გვხვდება³. მისი აზრით, „მისაფუძვლამდე ტიპის ფორმათა ხმარება სალიტერატურო ენაში... იმაზე მიგვითითებს, რომ ენაში კიდევ ყოფილა შენახული ბუნდოვანი მოგონება ძველის-ძველი კონსტრუქციის შესახებ, რომელიც თანდებულის დასმას სახელის წინ ვარაუდობს“⁴.

ჩვენც სწორედ ამ ტიპის მაგალითები გვაქვს მხედველობაში. მართლაც, მი- და მო- წინდებულების ხმარება გადმოწამის სახითაა არის შემორჩენილი ძველ ქართულში და, ცხადია, ეს უფრო ზრდის ინტერესს მისდამი. სათანადო მაგალითების ანალიზი დაგვეხმარება გავითვალისწინოთ ამ წინდებულთა თავდაპირველი ფუნქცია.

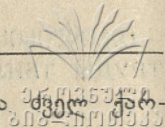
¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, მორფოლოგია, 1953 წ., გვ. 268; მისივე, მდე თანდებულის გენეზისისათვის: ხმამ, ტ. III, № 4, 1942 წ.

² ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 268.

³ იქვე, გვ. 617.

⁴ ა. შანიძე, -მდე თანდებულის გენეზისისათვის: ხმამ, ტ. III, № 4, 1942, გვ. 371.

აი რამდენიმე ნიმუში **მი-**, **მო-** წინდებულების ხმარებისა ძველ ქართულში:

....დღითი-დღედ შესძინენ მეუფესა წელიწადნი მისნი **მი** დღემდე ნათესავითი ნათესავად (ფს. 60,7);

....გამოვიდის კაცი საქმესა თუსსა და შრომასა ჯელთა მისთასა **მი** მწუხრამდე (ფს. 103,23);

....რომელმან დასცნა პირმშონი ეგვპტისანი კაციოვან **მი** პირუტყუადმდე (ფს. 134,8);

....და შეერაცხა მას სიმართლედ თესლითი თესლამდე **მი** უკუნისამდე (ფს. 105,317).

ამ მაგალითებში **მი-** და **მო-** წინდებულები სახელს ერთვის -**მდე** თანდებულიან ფორმაზე, ე. ი. იმ ფორმაზე, რომელიც საზღვარს უდებს მოქმედების სასრულ ეტაპს, აღნიშნავს იმ ადგილს, სადაც უნდა შეწყდეს მოქმედება ან სადამდეც უნდა გაგრცელდეს მოქმედების მასშტაბი.

§ 2. **მი-**, **მო-** წინდებულები და ვიდრე ზმნიზედა

ზემოთქმულთან დაკავშირებით იბადება კითხვა: რალა განაპირობებდა -**მდე** თანდებულიან სახელზე **მი-** წინდებულის დართვას, რა შემთხვევაში შეიძლებოდა გვეხმარა იგი?

ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად საუკეთესო მასალას გვაძლევს ქართული ოთხთავის შატბერდული რედაქციები¹, სადაც **C** რედაქცია რომ **მი-**, **მო-** წინდებულის ფორმებს ხმარობს, **DE** რედაქცია უამწინდებულო ფორმებს მიმართავს. მოვიყვანოთ სათანადო მაგალითები:

C რედაქცია:

აცადეთ თანად აღორძინებად ორთავე მიმკამდის (მ. 13,30);

ეგრეცა მეორემან და მესამემან მიმეშვდემდე (მ. 22,26);

რაფთა მოვიდეს თქუე ზედა ყოველი სისხლი მართალი, დათხეული ქუეყანასა ზედა, სისხლითგან აბელის მართლისაფთ მიხისხლამდე ზაქარიასა (მ. 23,35);

კამდეს და სუმიდეს, იქორწინებოდეს და განჭქორწინებდეს **მი-** მუნ -დღემდე, რომელსა შევიდა ნოვე კიღობნად (მ. 24,38);

არლარა ვსუა ამიერიოვან ამის ნაყოფი-საგანი ვენაქისა **მი-** მუნ -დღემდე, რაჟამს ვსუა ვგე თქუენ თანა.... (მ. 26,29);

DE რედაქცია:

არამედ აცადეთ იგი ერთად აღორძინებად ურთიერთას, ვიდრე უამ-მდე მკისა;

ეგრევე მეორემან და მესამემან და ვიდრე შვლადმდე;

რაფთა მოიწიოს თქუენ ზედა ყოველი სისხლი მართალი, დათხეული ქუეყანასა ზედა, სისხლითგან აბელის მართლისაფთ, ვიდრე სისხლადმდე ზაქარიასა;

კამდეს და სუმიდეს, იქორწინებოდეს და განჭქორწინებდეს მუნ დღემდე, ვიდრემდე (ვიდრე **D**) შევიდა ნოვე კიღობნად;

არლარა ვსუა მე ამიერიოვან ნაყოფისაგან ამის ვენაქისა ვიდრე მუნ დღემდე, რაჟამს ვსუა იგი თქუენ თანა....;

¹ ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით. გამოსცა აკაკი შანიძე, თბ., 1945 წ.

C რედაქცია:

შეკუმბებულ არს სული ჩემი მისიკულ-
იდმდე (მ. 26,38);

ამისთჳს ერქუა აგარაკსა მას აგარაკ
სისხლის მოდღენდელად დღემდის (მ. 27,8);

და მეექუსით ჟამითგან დაბნელდა ყო-
ველსა ქუეყანასა ზედა მიცხრა ჟამამდე (მ. 27,45);

და აჰა კრეტსაბმელი იგი ტაძრისაჲ მის
განიბო ორგან ზენადთან მიქუნამდე (მ. 27,51);

და აჰა იყო დადუმებულ და ვერ იტყო-
დი მიდღემდის, რომელსა ესე იყოს (ლ. 1,20);

DE რედაქცია:

შეწუმებულ არს სული ჩემი, ვიდ-
რე სიკუდილმდე (სიკუდიდმდე D);

ამისთჳს ეწოდა აგარაკსა მას აგა-
რაკი სისხლისაჲ ვიდრე აჰა დღემდემდე;

ხოლო ექუს ჟამითგან დაბნელდა
ყოველსა ქუეყანასა ვიდრე მეცხრედ
ჟამამდე;

და აჰა კრეტსაბმელი იგი ტაძრი-
საჲ მის განიბო ორად ზმთგან ვიდრე
ქუედმდე;

და იყო შენ დადუმებულ და ვერ
შემძლებელ სიტყუად ვიდრე დღემდემდე
ყოფად ამისა.

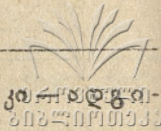
ამ მაგალითებზე დაკვირვების შედეგად ძნელი არ არის შემდეგი კანონ-
ზომიერების დანახვა: C რედაქციაში ნახმარი **მი-** ან **მო-** წინდებულის სანაც-
ვლოდ DE რედაქციაში ჩნდება **ვიდრე** ზმნიზედა: მიმკამდის—ვიდრე ჟამად-
მდე მკისა; მიმეშვდემდე — ვიდრე შვდადმდე; მისისხლამდე — ვიდრე სისხ-
ლამდე; მი-მუნ-დღემდე — ვიდრე მუნ დღედმდე; მი- მუნ -დღემდე — მუნ
დღედმდე, ვიდრემდე; მისიკუდიდმდე — ვიდრე სიკუდილდმდე; მოდღენ-
დელად დღემდის — ვიდრე აჰა დღედმდე; მიცხრა ჟამამდე — ვიდრე მეცხ-
რედ ჟამამდე; მიქუნამდე — ვიდრე ქუედმდე; მიდღემდის — ვიდრე
დღედმდე.

ცხადია, **მი-** წინდებულს მოცემულ მაგალითებში იგივე ფუნქცია ეკის-
რებოდა, რაც **ვიდრე** სიტყვას. ეს უკანასკნელი კი ამ შემთხვევაში სასრული
პუნქტის, მოქმედების სასრული ეტაპის აღსანიშნავად იხმარებოდა. ა. შანიძე
ვიდრე-ს მნიშვნელობის შესახებ წერს; რომ ის „ცალკე აღებული ამას ნიშნავს:
საითქენ, *кѣна*, მაშასადამე, ადგილის აღსანიშნავად იხმარება: «არა ვიცით
ვიდრე მიხუალ» იო. 14,5 პარხ. = «არა უწყით, ვიდრე-იგი მიხვალ» ადიშ¹.

რა თქმა უნდა, **ვიდრე**-ს მნიშვნელობის ასეთი განმარტება სწორია, მაგ-
რამ შემომოყვანილი მაგალითები იმასაც მოწმობს, რომ **ვიდრე**-ს დანიშნუ-
ლება ზოგჯერ სხვადას, სახელდობრ ის, რომ აღნიშნოს მოქმედების სასრული
ეტაპი, სასრული პუნქტი. მაგრამ სწორედ ეგვევ დანიშნულება ჰქონდა თვი-
თონ -მდე თანდებულსაც, რომელიც ა. შანიძის ახსნით, **მი-დღე** ფორმისაგან
მომდინარეობს, შემცველია **მი-** წინდებულისა და ამჟამად აღნიშნავს გარკვეულ
პუნქტამდე მიწევნას ორი სხვადასხვა სახით: საწყისებთან და დროის გამომ-

¹ ა. შანიძე, მდე თანდებულის გენეზისისათვის: *სმამ*, ტ. III, № 4, 1942, გვ. 367.

ხატველ სახელებთან დროის მიხედვით, სხვა შემთხვევებში კი ^{კი-მ-დ-ფ-ი-} ლის მიხედვით¹.

გამოდის, რომ მოქმედების სასრული ეტაპის, სასრული პუნქტის აღნიშვნისათვის საკმარისად არ მიიჩნევდნენ -მდე თანდებულს და ამავე მიზნით სიტყვას წინიდან წარუშლვარებდნენ ხოლმე ან მი- წინდებულს (მდე-შიც ხომ იგივე მი- გვაქვს!), ან ორიენტაციის მიხედვით მის საპირისპირო მო- წინდებულს², ან კიდევ ვიდრე ზმნიზედას. ამ მონაცვლეობიდან ერთი ნათელია: C რედაქციის შემქმნელთ მი-, მო- წინდებულთა მნიშვნელობა ისე ჰქონდათ გაგებული, როგორც DE რედაქციის შემქმნელთ — ვიდრე ზმნიზედისა. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ C ხელნაწერი უფრო ძველია (897 წ.), ვიდრე DE ხელნაწერები (936 და 973 წწ. — შესაბამისად), გასაგები გახდება, რომ -მდე თანდებულისა და სიტყვის მი- წინდებულისა და ფორმები ვიდრე ზმნიზედიან გამოთქმებზე უფრო ძველი ჩანს. ამასთან ერთად, უნდა ითქვას, რომ იმავე ოთხთავში გვაქვს შემთხვევები, როცა სამივე ხელნაწერი -მდე თანდებულისა და სიტყვასთან ვიდრე ზმნიზედის ნაცვლად მო- წინდებულს იყენებს: მაშაა ჩემი მოაქაჟამადმდე იქმს (ი. 5, 17 C) = მაშაა ჩემი მოაქამდე იქმს, E (მოაქამადმდე იქმს D). ისეთი შემთხვევაც გვაქვს, როცა DE რედაქციის მო- წინდებულისა და სიტყვას C რედაქციაში შეესაბამება ვიდრე ზმნიზედის შემცველი გამოთქმა: უფალო, მოვედ პირველ მოხიკუდილმდე ყრმისა მის (ი. 4, 49 DE); შდრ.: უფალო, გარდამოვედ, ვიდრე არლა მომკუდარ არს ყრმაა იგი ჩემი, C. ეს ფაქტი იმაზე მიუთითებს, რომ DE რედაქციის შექმნისას ჯერ კიდევ სავსებით არ იყო გამჭრალი მი- და მო- წინდებულთა ხმარების კვალი, ხოლო C რედაქციის შექმნის დროს უკვე გზას იკაფავდა მი-, მო- წინდებულთა ნაცვლად ვიდრე ზმნიზედის გამოყენების შემთხვევები.

§ 3. მი-, მო- წინდებულთა დანიშნულება

ახლა კითხვა იბადება: თუ -მდე თანდებული აღნიშნავდა მოქმედების სასრულ პუნქტს, მაშინ -მდე თანდებულისა და სიტყვასთან რატომღა ხდებოდა საჭირო ამავე დანიშნულებით მი- ან მო- წინდებულის ან კიდევ ვიდრე ზმნიზედის გამოყენება?

ჩანს, -მდე თანდებულში მოქმედების სასრული პუნქტის, ეტაპის აღმნიშვნელი ელემენტი სწორედ მი- წინდებული იყო. ამასთანავე, -მდე თანდებულის შექმნამდე ამ შინაარსის გადმოცემა საერთოდ მი-, მო- წინდებულთა ფუნქცია უნდა ყოფილიყო. მეორე მხრით, მი- და მო- წინდებულებს თავიანთი არსებობის პირველ ეტაპზე აღნიშნული შინაარსის უფრო ნათლად გამოხატვა მხოლოდ წინდებულად გამოყენების შემთხვევაში უნდა შეძლებოდათ. მაგრამ როცა მი- წინდებულმა დღე სიტყვასთან ერთად -მდე თანდებული შექმნა, ეტყობა, პირველ ხანებში ამ -მდე თანდებულში მი-ს ადრინდელი მნიშვნელობა ცოტა დაიჩრდილა. ეს იმიტომ, რომ ახლა მან უკვე წინდებულის ადგილიდან სიტყვის შუაში გადაინაცვლა. თანაც ხმოვნითი ელემენტიც დაკარგული აღმოაჩნდა (დღე-მ-დე). უთუოდ ამ გარემოებამ განაპი-

¹ ა. შანიძე, მდე თანდებულის გენეზისისათვის, ხმამ, ტ. III. № 4, გვ. 368.

² შდრ. ა. შანიძე, დასახელებული შრომა, გვ. 369.

რობა ის, რომ საჭირო შეიქმნა -მდე თანდებულის შინაარსის ხელახლა გადმოღიერება, გაცხოველება ან ისევ მი- თუ შო- წინდებულით, ან კიდევ ამავნაარსის გამომხატველი ვიდრე ზმნიზდით.

ეს რომ ასეა, ამაზე ერთი საყურადღებო გარემოებაც მიუთითებს. ოთხთავში რამდენიმე შემთხვევა გვაქვს, როცა C რედაქციის მოაქამდე სიტყვას DE რედაქციაში შეესაბამება ვიდრე აქამომდე გამოთქმა:

C რედაქცია:

და დღეთა მათგან იოჰანეს ნათლის-მცემლისათა მოაქამდე სასუფეველი ცათაჲ იიძულების (მ. 11,12);

რამეთუ იყოს მაშინ ჭირი დიდი, რომელ არა ყოფილ არს დასაბამითგან სოფლისაჲთა მოაქამდე (მ. 24,21);

...არა ყოფილ არს ეგვეთარი დასაბამითგან, ვინაჲთგან დაჰბადა ღმერთმან, მოაქამდე და მერმეცა არა იყოს (მრ. 13,19);

იწყოა გალილეაჲთ და მოაქამდე (ლ. 23,5);

DE რედაქციები:

რამეთუ დღითგან იოჰანე ნათლის-მცემელისაჲთ ვიდრე აქამომდე სასუფეველი ცათაჲ იიძულების;

რამეთუ იყოს მაშინ ჭირი დიდი, რომელი არა იყო დასაბამითგან სოფლისაჲთ, ვიდრე აქამომდე;

...არასადა იქმნა ესევეთარი დასაბამითგან, რომელ დაჰბადა ღმერთმან, ვიდრე აქამომდე, არცაღა იყოს;

უწყეს გალილეაჲთ ვიდრე აქამომდე.

ოთხსავე მაგალითში მოაქამდე სიტყვას წინიდან არ უძღვის ვიდრე ზმნიზდა, აქამომდე სიტყვას კი იგი ახლავს: მაგრამ რას წარმოადგენს სიტყვები: მოაქამდე და აქამომდე?

მოაქამდე ში, ჩვენი ვარაუდით, შო- წინდებული იმ მიზნითაა ნახმარი, რომ გააძლიეროს, გააცხოველოს -მდე თანდებულის მნიშვნელობა ანუ უფრო სწორად რომ ვთქვათ, მდე- თანდებულში შემავალი მი- წინდებულის მნიშვნელობა.

მეორე მხრით, აქამომდე სიტყვა სხვა არაფერია, თუ არ იგივე მოაქამდე სიტყვა. ორივე შედგება ერთი და იმავე ელემენტებისაგან (აქა-მო-მდე, მო-აქა-მდე), განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობს, რომ მოაქამდე-ში მო-ს წინდებულის აღგილი უჭირავს, აქამომდე-ში კი — თანდებულისა და მოქცეულია სიტყვის შუაში. როცა მო-ს წინდებულის აღგილი ეჭირა (მო-აქამდე), იგი თვითონ აცხოველებდა -მდე თანდებულის მნიშვნელობას, მაგრამ როცა ამ მო-მ სიტყვის შუაში გადაინაცვლა, მაშინ, ეტყობა, მან ეს გამაცხოველებელი უნარი დაკარგა და ამის სანაცვლოდ სიტყვამ ახალი გამაცხოველებელი საშუალება ვიდრე ზმნიზდა გამოიყენა (ვიდრე აქამომდე).

კიდევ მეტი: ძველ ქართულში ისეთი შემთხვევაც გვაქვს, როცა აქამომდე სიტყვაში -მდე თანდებული ხელახლა გაძლიერებულია არა ვიდრე ზმნიზდით, არამედ ისევ შო- წინდებულით: ...რომელნი მოაქამომდე ანგელოზთაგანცა დაფარულ იყვნეს... (სინ. მრ. 5,5).

ამგვარად, პროცესი ასე გვესახება: აქამდე სიტყვას -მდე თანდებულის შინაარსის გასაძლიერებლად ემატებოდა შო- წინდებული (მო-აქამდე). შემდეგში, როცა ამ წინდებულმა შუაში გადაინაცვლა (აქა-მო-მდე), შესუსტ-

და მის მიერ -**მდე** თანდებულის გამაცხოველებლობის გაგება და ამიტომ **მდე** გახდა მოცემულ სიტყვაში -**მდე** თანდებულის ხელახლა გაცხოველება **ვიდრე** ზმნიზებით (**ვიდრე** აქამომდე) ანდა ახალი **მო-** წინდებულით (**მო-**აქამომდე). აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს **მოაქამომდე** სიტყვის სხვაგვარი ახსნაც. ა. შანიძე იმ აზრს გამოთქვამს, რომ „თეორიულად მოსალოდნელი იყო ასეთი ფორმა: **მო-**აქად-**მო-**დე, რადგანაც **მო-**დე საპირისპიროა **მი-**დე-სი, რომლისგანაც მიღებულია -**მდე**“¹.

§. 4. წესიდან გადახვევის შემთხვევები

აქამდე ჩვენი მსჯელობა ეყრდნობოდა ქართული ოთხთავის სხვადასხვა რედაქციების ურთიერთშეპირისპირებისას გამოვლინებულ ისეთ ფაქტებს, როცა ერთი რედაქცია -**მდე** თანდებულის სახელს **მი-** ან **მო-** წინდებულებით წარმოგვიდგენდა, მეორე კი — **ვიდრე-**ს თანხლებით. ამის მიხედვით გაკეთდა დასკვნა, რომ -**მდე** თანდებულის სახელს ამ თანდებულის მნიშვნელობის გასაცხოველებლად ან **მი-**, **მო-** წინდებულები მოუდიოდა. ან კიდევ — **ვიდრე** ზმნიზედა. იგივე მაგალითები საშუალებას გვაძლევს, რომ შემდეგი დასკვნაც გავაკეთოთ: თუ -**მდე** თანდებულის სახელს **მი-**, **მო-** წინდებული მოუდიოდა, მაშინ აღარ იყო საჭირო **ვიდრე-**ს ხმარება და, პირუკუ, თუ -**მდე** თანდებულის სახელს **ვიდრე** სიტყვა ახლდა, მაშინ აღარ იყო საჭირო მისთვის **მი-**, **მო-** წინდებულთაგან ერთ-ერთის შეერთება.

ამ დასკვნის სისწორეს ბევრი სხვა მაგალითიც ადასტურებს. აი, თუნდაც სხვა ნიმუშები იმისა, რომ **მი-**, **მო-** წინდებულის სახელთან არ იხმარება **ვიდრე** სიტყვა:

....მაშა ჩემი **მოაქაჟამამდე** იქმს (ი. 5,17 C; **მოაქამამდე** იქმს, D; **მოაქამდე** იქმს, E);

....შენ დაჰმარბე ღვინოა კეთილი **მოაქამდე** (ი. 2,10 C);

....მოგწყვდო ყოველი პირშოა ქუეყანასა ეგვპტისასა კაციოგან **მიპირუტყუამდე** (გამოსლვ. 12,12);

....აწვმა უფალმან სეტყუაჲ ყოველსა ქუეყანასა ეგვპტისასა კაციოგან **მიპირუტყუამდე** (გამოსლვ. 9,23);

....და მოსრა სეტყუამან ყოველსა ქუეყანასა ეგვპტისასა კაციოგან **მიპირუტყუამდე** (გამოსლვ. 9,25);

....არა განძრას ძალმან ენა თჳსი კაციოგან **მიპირუტყუამდე** (გამოსლვ. 11,7);

....არავინ არს, რომელმანცა ყო კეთილი, არავინ არს **მიერთადმდე** (ფს. 13,3);

....კიდიოგან ქუეყანისაჲთ შენდამი ღალად-გყავ **მიდაშურომამდე** გულისა ჩემისა (ფსალმ. BCE 60,3; შდრ.: **ვიდრე** დაშურომამდე A);

....შენ, უფალო, მიცენე ჩუენ და დამიმარხნე ჩუენ ამიერ თესლითგან და **მიუკუნისამდე** (ფსალმ. 7, 11,8);

....არა დაუტოო მცნებაჲ შენი **მოხიკუდიდმდე** (აბოკრ. 36,29 E; **მიხიკუდიდმდე** D);

....ოთხით ჟამითგან მის დღისა **მოაქა ჟამამდე** ვილოცეგდ მე (საქმ. მოც. A 10,30; შდრ.: **ვიდრე** აქა ჟამამდე, E);

¹ ა. შანიძე, **მდე** თანდებულის გენეზისისათვის: **სმამ**, ტ. III, № 4, 1942 წ., გვ. 370.

...დაიმარხეთ შჯული წლითი წლად ჟამსა თვსსა მიერ დღითგან **ვიდრე** (გამოსლგ. 13,10);

...დაარღვეთ, დაარღვეთ **მისაფუძვლადმდე** (ფს. 136,7); **მისაფუძვლადმდე** მისა, 7);

...**მიმცვანებადმდე** და სიბერემდე, ღმერთო ჩემო, ნუ დამაგდებ მე (ფს. 70,18);

..და სიმართლე შენი **მიმაღლამდე** (ფს. 70,19).

ისეთი მაგალითების მოყვანა კი, სადაც **-მდე** თანდებულიან სახელს **ვიდრე** სიტყვა ახლავს და არა აქვს **მი-** ან **მო-** წინდებული, უხვად შეიძლება. აი რამდენიმე ნიმუში:

....გამოვიდეს ძენი ისრაშლისანი ჭუფყანით ეგვპტით და **ვიდრე** აქამომ მდე (მსაჯ. 19,30);

....დაადგრა განთიადითგან **ვიდრე** აქამომ მდე (რუთ. 2,7);

....გამოჴდა სისხლი საწნეხელისა მისგან **ვიდრე** აღვრადმდე ცხენთაათას ეჭუსასით უტევანით შორს (გამოცხ. 14,20);

....არა შეიყუარნეს სულნი მათნი **ვიდრე** სიკჟდილადმდე (გამოცხ. 12,11);

....წყე ჟუჟანაჴსენლთაგან **ვიდრე** პირველთამდე (მ. 20,8 C);

.... აბრაამითგან **ვიდრე** დავითისადმდე.... დავითისითგან **ვიდრე** ტყუეობადმდე.... ტყუენვითგან ბაბილონისაჴთ **ვიდრე** ქრისტესამდე.... (მ. 1,17 C);

....და იყო მუნ **ვიდრე** აღსრულებადმდე ჰეროდესა (მ. 2,14) და მრავალი სხვ.

ამასთან ერთად, ძველი ქართულის იმავე ძეგლებში გვხვდება წესიდან გადახვევის ცალკეული შემთხვევები, როცა **-მდე** თანდებულიან სახელთან **ვიდრე-ც** გვაქვს და **მი-** ან **მო-** წინდებულიც:

....რომელ აღუთქჟა აბრაჰამსა და ნათესავსა მისსა **ვიდრე** მიუკუნისამდე (სინ. მრ. 13,38);

....კაცი საცხოვრის მზრდელნი ვართ მონანი შენნი სიყრმიითგან **ვიდრე** მოაქადმდე (დაბად. 46,34);

..წმიდა-ყავ ჩემდა ყოველი პირმოჴა პირველი შობილი, რომელმან განაღოს საშოჴ ყოველი პირველი ძეთა შოვრის ისრაშლისათა კაციითგან **ვიდრე** მიპირუტყუამდე; ჩემი არს (გამოსლგ. 13,2).

მაგრამ ასეთი შემთხვევები ძალზე იშვიათია და უბრალო ანომალიებად შეიძლება მივიჩნიოთ.

§. 6. -მდე თანდებულიანი სახელი გამაცხოველებელ ელემენტთა გარეშე

უფრო საყურადღებოა ისეთი შემთხვევები, როცა **-მდე** თანდებულიან სახელს არც **მი-**, **მო-**, წინდებული დავრთვის და არც **ვიდრე** სიტყვა: ...რამეთუ არღა აღსრულებულ არიან ცოდვანი ამორეველთანი **აქამომდე** (დაბად. 15,16); ...არღასადა რაჴ მომეცა მე **აქამომდე** (დაბად. 18,12); ...ხოლო მე არა ვინებე **აქამომდე** (გამოცხ. თარგმ. გვ. 37,13); ...შენ დაჴმარხე კეთილი ღვთოჴ **აქამომდე** (ი. 2,10 DE);

გავაქეთოთ ამ მხრივ ქართული ოთხთავის ერთგვარი სტატისტიკური ანალიზი. ამ ძეგლის შატერულ რედაქციებში -მდე თანდებულიანი სიტყვის ხმარების შემთხვევები 130-მდე აღწევს¹. აქედან 20 შემთხვევაში -მდე თანდებულიანი სიტყვას ახლავს მი- ან მო- წინდებულები, ხოლო 65 შემთხვევაში — ვიდრე სიტყვა; ე. ი. -მდე თანდებულიანი სიტყვა მი-, მო- წინდებულთა ან ვიდრე-ს მეოხებით სულ გაძლიერებულია 85-ჯერ, ხოლო დანარჩენ შემთხვევებში მას არ ახლავს არც დასახელებული წინდებულები და არც ვიდრე სიტყვა. ამას გარდა, ამ უკანასკნელ ჯგუფში შედის სიტყვა უკუნისამდე-ს გამოყენების 23 შემთხვევა ვიდრე- ზმნიშედის გარეშე. საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ეს სიტყვა -მდე თანდებულიანი ფორმაზე არც ერთ შემთხვევაში არ ირთავს ვიდრე სიტყვას. ამიტომ თუ ამ სიტყვის -მდე თანდებულით ხმარების ყველა ნიმუშს ერთ შემთხვევად მივიჩნევთ, მაშინ მნიშვნელოვნად შემცირდება ისეთი შემთხვევების რაოდენობა, როცა -მდე თანდებულიანი სახელს არც მი-||მო- წინდებული მოუდის და არც ვიდრე სიტყვა. აი ესენი:

....რამეთუ ყოველნი წინაწარმეტყუელნი და შჯული იოჴანესამდე წინა-წარმეტყუელებდეს (მ. 11,13 C; შდრ.: ვიდრე იოჴანესამდე DE);

....ხოლო შენ, კაფარნაუმ, ნუ ცადმდე აჴმალდები, არამედ ჯოჯოხეთამდე შთაჴდე (მ. 11,23 C; შდრ.: არამედ ვიდრე ჯოჯოხეთადმდე შთაჴდე, DE);

....ბრწყინავნ დასავალამდე (მ. 24,27 C; შდრ.: ჩანნ ვიდრე დასავალადმდე, DE);

....შეგრიბნეს რჩეულნი თჳსნი ოთხთავან ქართა კიდითგან ცათათ კიდედმდე მათა (მ. 24,31 C; შდრ.: ვიდრე კიდედმდე მისა, DE);

....მესამედ დღედმდე (მ. 27,64 C; შდრ. ვიდრე მესამედ დღედმდე, DE);

....ოთხთა ქართაგან კიდითგან ქუეყანისათ კიდეშდე ცისად (მრ. 13,27 C; შდრ.: ვიდრე კიდედმდე ცისა, DE);

....პირველად ქათმისა ჳმოზადმდე სამ გზის უვარ-მყო მე (მრ. 14,72, DE);

....კრეტსამელი ტაძრისაჲ მის განიზო ორგან: ზეთგან ქუენამდე (მრ. 15,38 C; შდრ.: ვიდრე ქუედმდე, DE);

....მივიდეთ ბეთლემდმდე (ლ. 2,15C; შდრ.: განვიდეთ ჩუენ ვიდრე ბეთლემდმდე, DE);

....და შენ, კაფარნაუმ, ნუ ცაშდე აჴმალდები, არამედ ჯოჯოხეთამდე შთაჴდე (ლ. 10,15 C; შდრ.: არამედ ვიდრე ჯოჯოხეთადმდე შთაჴდე, DE);

....რათა კმა-ეყოს აღსრულებადმდე (ლ. 14,28 DE; შდრ.: ვიდრე აღსრულებადმდე, C);

... შჯული იგი და წინაწარმეტყუელნი იოჴანესამდე (ლ. 16,16 C; შდრ.: ვიდრე იოჴანესამდე DE);

....გამოიყვანნა იგინი ბეთანიადმდე (ლ. 24,50 C; შდრ.: განიყვანნა იგინი ვიდრე ბეთანიადმდე, DE);

....ხოლო შენ დაჴმარხე კეთილი ღვთაჲ აჴამომდე (ი. 2,10 DE); მოაჴამდე. C);

¹ თუ ერთი და იგივე სიტყვა პარალელურ ტექსტებში ზუსტად ერთნაირი ფორმითაა გამოყენებული, ეს მიჩნეულია როგორც ერთი შემთხვევა. მაგრამ -მდე თანდებულიანი სიტყვა თუ ერთ რედაქციაში წარმოდგენილია ვიდრე კავშირის თანხლებით, ხოლო მეორეში — ამის გარეშე, მაშინ ეს ნიმუშები მიჩნეული გვაქვს ორ სხვადასხვა შემთხვევად.

- ...წინავე აბრაამისა ყოფადმდე ვიყავ მე (ი. 8,58 C; შდრ.: ვიდრე აბრაამი ჩამისა ყოფადმდე მე ვარ, DE);
- ....რომელ მაქუნდა წინაჲსწარ შეხაქმედმდე სოფლისა შენგან (ი. 17,5 C);
- ....შევიყუარე მე წინავე სოფლისა შეხაქმედმდე (ი. 17,24 C);
- ..რაჲთა არა დაადგრეს გუამი მისი ჯუარსა ზედა შაბათადმდე (ი. 19,31 DE).

თანაფარდობა გასაგებია: -მდე თანდებულები სიტყვათა მი-, მო- წინდებულების ან ვიდრე ზმნიზედის გარეშე ხმარების შემთხვევები, სულ ცოტა, ერთი-ოთხად ნაკლებია, ვიდრე ის შემთხვევები, როცა -მდე თანდებულები სახელი გვხვდება მითითებული წინდებულების ან ზმნიზედის თანხლების გარეშე. მაგრამ, რაც მთავარია, მაინც იგრძნობა, რომ იმ ეტაპზე უკვე მკვიდრდებოდა -მდე თანდებულები სიტყვების ხმარება დასახელებული გამაცხოველებელი ელემენტების უქონლად.

ამასთან ერთად, ამ უკანასკნელი რიგის მაგალითებზე დაკვირვებისას პირველადვე თვალში გვხვდება, რომ ისეთი შემთხვევების უპირატესობა, როცა -მდე თანდებულები სიტყვა გაძლიერებული არაა მი-, მო- წინდებულებით — ან ვიდრე ზმნიზედით, ისევე C რედაქციაზე მოდის (897 წ), DE რედაქციასთან შედარებით კი C რედაქცია უფრო ძველია. ეს თავის მხრით მხოლოდ იმას მეტყველებს, რომ სხვადასხვაგვარი იყო სტილი, ერთი მხრით, C რედაქციის, ხოლო მეორე მხრით, DE რედაქციის რედაქტორებისა.

მეორე მხრით, ეს შეიძლება იმასაც მოწმობდეს, რომ C რედაქციის შექმნისას -მდე თანდებულები სახელთან მი-, მო- წინდებულთა ხმარება მხოლოდ გადმონაშთსლა წარმოადგენდა და ყველა შემთხვევაში ვერ იჩენდა თავს, ხოლო იმავე დანიშნულებით ვიდრე სიტყვის ხმარება ჯერ კიდევ მკვიდრად არ იყო ფეხმოკიდებული. არც ისაა გამორიცხული, რომ ამ რედაქციებში ჩვენთვის საინტერესო ფორმების ხმარებისას გამოვლინებული იყოს სხვადასხვა დიალექტთა თავისებურებანი.

§. 6. მი-, მო- წინდებულები უთანდებულო ფორმასთან

ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ მი- წინდებული სახელს იმავე დანიშნულებით დაერთოდა, რითაც -მდე თანდებული, ოღონდ ამ უკანასკნელის შინაარსის გასაცხოველებლად. თავის მხრით, -მდე თანდებული, ა. შანიძის გამოკვლევის თანახმად, თვითონ შეიცავს შემადგენელ ნაწილად მი- წინდებულს. ეს ორი გარემოება სავარაუდოს ხდის, რომ მი- წინდებულის უძველესი ფუნქცია იყო აღვნიშნა მოქმედების სასრული ეტაპი, პუნქტი. მი- ზმნისწინს ეს უძველესი ფუნქცია დღესაც აქვს შემორჩენილი ბევრ ისეთ ზმნაში, რომელსაც წა- ზმნისწინიც შეიძლება მოუდიოდეს. როგორც მი-, ისე წა- ზმნისწინი აქედან იქით მიმართულებას აღნიშნავს, მაგრამ ამის მიუხედავად, ერთი და იმავე შინაარსისანი როდი არიან ისეთი ზმნები, როგორიცაა წავიდა და მივიდა. წავიდა-ს ყურადღება ძირითადად გამახვილებული აქვს მოქმედების საწყის ეტაპზე, პუნქტზე, იმაზე, რომ აქედან წავიდა, რომ დაიწყო მოძრაობა, ხოლო მივიდა-ს ყურადღება გადააქვს მოქმედების სასრულ ეტაპზე, პუნქტზე, იმაზე, რომ იქ მივიდა, რომ დაამთავრა მოძრაობა. ასეთსავე თანაფარდობაში იმყოფებიან ერთმანეთთან წაიტანა და მიი-

ტანა, წაახსნა და მიახსნა, წააყრევინა და მიაყრევინა, წააგო და მიაგო და მისთანა ზმნები.

თუ ეს მოსაზრება სწორია, მაშინ ისიც უნდა ვივარაუდოთ, რომ მი-, მო- წინდებულებს მოქმედების თუ მოძრაობის სასრული ეტაპის ჩვენების ფუნქცია უფრო ადრე უნდა ჰქონოდათ, ვიდრე -მდე თანდებული ჩამოყალიბდებოდა, ხოლო თუ ეს ასე იყო, მაშინ უძველესი ქართულის გარკვეულ ეტაპზე (-მდე-ს ჩამოყალიბებამდე) მი-, მო-, წინდებულები სახელს უთანდებულო ფორმაზეც უნდა დართოდა და მხოლოდ მათ უნდა აღენიშნათ ის, რასაც ახლა -მდე თანდებული აღნიშნავს. საფიქრებელია, რომ სწორედ ამ მოვლენის დადასტურებას წარმოადგენს ძველ ქართულში მიმწუხრი სიტყვის ხმარება:

....მოვიდეს ორნი იგი ანგელოზნი სოფელად მიმწუხრი (დაბად. 19,1);

....და განსრულ იყო ისაც განცხრომად ველად მიმწუხრი (დაბად. 24,63);

....დაკალნ იგი ყოველმან სიმრავლემან კრებულისა ძეთა ისრაელისათამან მიმწუხრი (გამოსლგ. 12,6).

ძველ ქართულში ისეთი შემთხვევები, როცა მი- ან მო- წინდებული სხვა სახელებსაც უთანდებულო ფორმაზე დაერთოდეს, თითქმის არა გვაქვს.

§. 7. მი-, მო- წინდებულთა გამოყენების არე

მეტყველების რა ნაწილებთან იხმარებოდა მი-, მო- წინდებულები?

მი-, მო- წინდებულებიანი სახელის გამოყენების შემთხვევათა ისეთი მცირე რაოდენობაც კი, რაც ძველმა ქართულმა შემოგვინახა, საშუალებას იძლევა, გავაკეთოთ დასკვნა, რომ ეს წინდებული ძველად მოუდიოდა როგორც სახელს, ისე ზმნასა და ზმნიზედას, ე. ი. ყველა იმ სიტყვას, რომელსაც დღეს შეიძლება მოუვიდეს ზმნისწინი ან თანდებული. მაგალითად:

არსებით სახელთან: მი-პირუტყუამდე, მი-სისხლამდე, მი-სათუძველამდე და ა. შ.

ზედსართავთან: მი-ქუენამდე...

რიცხვითთან: მი-ერთადმდე, მი-მეშვდემდე...

საწყისთან: მი-მკამდის, მი-დაშურომამდე, მი-მცოანებადმდე...

ზმნიზედასთან: მი-დღემდე, მი-მუნ-დღემდე, მი-მაღლამდე, მო-დღემდე, მო-აქამდე...

ეს კი იმას ნიშნავს, რომ თუ დღეს, მაგალითად, მი-, მო- ზმნისწინები მხოლოდ ზმნის საკუთრებაა, ძველისძველ ქართულში ისინი წინდებულის სახით როგორც ზმნის, ისე სახელისა და ზმნიზედის საკუთრებას წარმოადგენდნენ. შემდეგში ფუნქციური დიფერენციაციის ნიადაგზე ისინი ძირითადად ზმნასთან დამკვიდრდნენ ზმნისწინად, სახელთან კი ერთხანს როგორც წინდებულად, ისე თანდებულადაც გამოიყენებოდნენ; უფრო გვიან კი სახელთან წინდებულად სრულებითაც აღარ იხმარებიან და, ამგვარად, დღევანდელ ქართულში ისინი მხოლოდ ზმნისწინის როლს ასრულებენ. ამას გარდა, მი-ს ნაწილობრივ დღესაც ვიყენებთ თანდებულად (შენდა-მი).

§. 8. მი-, მო- წინდებულები და ორიენტაცია

მი-, მო- წინდებულები, ეტყობა, ორიენტაციის მიხედვით უკვე მანამდე უპირისპირდებოდნენ ერთმანეთს, სანამ ისინი საკუთრივ ზმნისწინებად იქცეოდნენ. ასე რომ არ ყოფილიყო, სახელებთან მი- წინდებულის საპირისპიროდ მო- წინდებულის ხმარება აზრს მოკლებული იქნებოდა, ასეთი მაგალითები კი ძველ ქართულში მოგვეპოვება: მისიკუდიმდე — მოსიკუდიმდე, მიდღემდე — მოდღემდე, მიდღემდის — მოდღენდელად დღემდის და ა. შ. ამასთან ერთად, მო- წინდებული რომ ნამდვილად სააქეთო ორიენტაციას აღნიშნავდა, ამაზე კარგად მეტყველებს ერთი მაგალითი ოთხთავიდან: C რედაქციაში ვკითხულობთ: „ამისთვის ერქუა აგარაკსა მას აგარაკ სისხლის მოდღენდელად დღემდის“ (მ. 27,8 C), ეგვევ ადგილი DE რედაქციაში ასე იკითხება: „ამისთვის ეწოდა აგარაკსა მას აგარაკი სისხლისაჲ ვიდრე აქა დღემდე“. ცხადია, C რედაქციაში ხმარებული მო- წინდებული შეესატყვისება მითითებულ ადგილზე DE რედაქციაში ხმარებული აქა ზმნიზედას, ე. ი. სააქეთო ორიენტაციას აღნიშნავს.

§. 9. მი-, მო- წინდებულები ორი სიტყვისაგან შედგენილ გამოთქმასთან

ძველ ქართულში ცნობილია ზმნისწინა და ზმნას შორის ცალკეული მოკლე სიტყვებისა და ნაწილაკების ჩართვის შემთხვევები: მო-ლ ავე-ს რეს (მსაჯ. 20,45); მი-თ უ-ვიდიან (აიოკრ. 10,25); მო-ვინ მე-უჟდეს (ლ. 13,31), რასაც ტმესს უწოდებენ. შეიძლება ტმესად მივიჩნიოთ აგრეთვე ისეთი შემთხვევებიც როცა მი- და მო- წინდებულები დაერთვის არა ერთ სიტყვას, არამედ ორს: მი-მუნ-დღემდე (შდრ.: მიდღემდე), მო აქა-ჟამადმდე და სხვა. ცხადია, იგრძნობა განსხვავება ამ ორი რიგის მაგალითებს შორის, მაგრამ მსგავსებაც იგრძნობა და ამიტომ ვვარაუდობთ, რომ წინდებულის გამოყენება არა ერთ სიტყვასთან, არამედ სინტაქსურად დაკავშირებულ ორ სიტყვასთან ეგების წინამორბედ საფეხურს წარმოადგენდა ტმესიანი ფორმების განვითარების გზაზე.

§. 10. დასკვნა

საკითხის განხილვის შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ:

1. ძველ ქართულში იშვიათად ხმარებული მი-, მო- წინდებულები ფორმები იქ გვექონდა, სადაც მოსალოდნელი იყო ვიდრე ზმნიზედიანი გამოთქმები. როგორც ერთი, ისე მეორე მეტწილად -მდე თანდებულებიან სახელს მოუდიოდა და -მდე თანდებულის შინაარსის გაძლიერება-გაცხოველებას ისახავდა მიზნად.

2. მი-, მო- წინდებულებიანი ფორმები ვიდრე ზმნიზედიანი ფორმებთან შედარებით უფრო ძველი ჩანს, კიდევ მეტიც, მი-, მო- წინდებულები უფრო ძველი ჩანს, ვიდრე საკუთრივ მი-, მო- ზმნისწინები, და მათი თავდაპირველი ფუნქცია ორიენტაციის გამოხატვასთან ერთად იმ შინაარსის გამოხატვაც უნდა ყოფილიყო, რაც შემდეგში -მდე თანდებულს გადაეკისრა.

3. შემდეგში მი-, მო- წინდებულთა ბაზაზე ჩამოყალიბდნენ ერთი მხრით, მი-, მო- ზმნისწინები, მეორე მხრით, -მი, -მო თანდებულები, ამათგან ენაში საბოლოოდ მი, მო- ზმნისწინები შემოგვრჩა, თანდებულთაგან კი -მო საესებით დაიკარგა, -მი კი იშვიათად იხმარება დღევანდელ ქართულში.

4. მი- წინდებულბსა და დღე სიტყვის შერწყმის ნიადაგზე მიღებული -მდე თანდებული ძველ ქართულში ერთხანს გაცხოველებას მოითხოვდა და ამ მიზანს მი-, მო- წინდებულები ან ვიდრე ზმნიზედა ემსახურებოდა. შემდეგში ეს საჭიროება მოხსნილია. ასე რომ, მდე თანდებულიან სიტყვებთან თანდათან მოიშალა როგორც მი-, მო- წინდებულების, ისე ვიდრე ზმნიზედის გამოყენება.

შემაჯავრობები:

აბოკრ. — „ქართული ვერსიები აბოკრიფებისა მოციქულთა შესახებ“ (IX — XI სს. ხელნაწერთა მიხედვით). გამოსცა ც. ქუტუნიძემ, 1959.

გამოსლვ. — „გამოსლვათა“ (წიგნი ძუელისა აღთქუმისანი, ტ. I, ნაკვ. I, გამოსცა ა. შანიძემ, თბ., 1947).

გამოცხ. — „გამოცხადება იოვანშისი“. გამოსცა ივ. იმნაიშვილმა. 1961 (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, № 7).

გამოცხ. თარგმ. — ანდრია კესარია კაბადუკიელი, თარგმანება იოვანშის გამოცხადებისა, გასოსცა ივ. იმნაიშვილმა. 1961 (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები № 7).

დაბად. — „დაბადებისა“ (წიგნი ძუელისა აღთქუმისანი, ტ. I, ნაკვ. I, გამოსცა ა. შანიძემ, 1947).

ი. — „სახარება იოვანშისი“, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია. გამოსცა ა. შანიძემ, 1945.

ლ. — „სახარება ლუკასისი“, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია.

მ. — „სახარება მათშისი“, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია...

მრ. — „სახარება მარკოზისი“, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია...

მხაჯ. — „მსაჯულთა“ (წიგნი ძუელისა აღთქუმისანი, ტ. I, ნაკვ. 2, გამოსცა ა. შანიძემ, 1948).

რუთ. — „რუთისი“ (წიგნი ძუელისა აღთქუმისანი, ტ. I, ნაკვ. 2, გამოსცა ა. შანიძემ, 1948).

ხაქმე — „ხაქმე მოციქულთა“, გამოსცა ილია აბულაძემ, 1949.

ხინ. მრ. — „სინტრი მრავალთავი 864 წლისა“. გამოსცა ა. შანიძემ (ოსტ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 1959).

ხმამ. — „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“.

ფხ. — „ფხალბუნის ძველი ქართული რედაქციები X—XIII საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით“, გამოსცა მ. შანიძემ, 1960.

Предлоги ღო- (mi-), ღო- (mo-) в древнегрузинском языке

Резюме

1. В древнегрузинском языке формы с предлогами ღო- (mi-), ღო- (mo-) встречались там, где ожидалось выражение с наречием ვიდრე (vidre) „пока“. Как предлог ღო- (mi-), так и наречие ვიდრე (vidre) употреблялись преимущественно при имени с предлогом -მდე (-mde) и способствовали усилению значения этого предлога.

2. Формы с предлогами ღო- (mi-), ღო- (mo-) более ранние, чем выражения с наречиями ვიდრე (vidre); более того, предлоги ღო- (mi-), ღო- (mo-) представляются древнее, чем глагольные приставки ღო- (mi-), ღო- (mo-). Их первоначальной функцией было выражение как ориентации, так и того содержания, что ныне передается послелогом -მდე (-mde).

3. В дальнейшем на базе предлогов ღო- (mi-), ღო- (mo-) сформировались глагольные приставки ღო- (mi-), ღო- (mo-), с одной стороны, и послелоги -მი (-mi), -მო (-mo), с другой. Из этих в языке окончательно утвердились глагольные приставки; что же касается послелогов, из них в современном грузинском языке редко встречается -მი (-mi), а послелог -მო (-mo) вообще вышел из употребления. Относительно форм с послелогом -მდე (-mde) можно сказать, что они в современном грузинском языке употребляются как без предлога ღო- (mi-), так и без наречия ვიდრე (vidre).

ბ. ჟიბახაშვილი

აბრევიატურების საპითხისათვის ქართულში

თანამედროვე ქართული ენის ლექსიკურ მარაგში განსაზღვრული ადგილი უკავიათ რთულშემოკლებულ სიტყვებს, ისეთებს, როგორიცაა: კოლმეურნე, კომკავშირი, სახბანკი, ჯგუფორგი, ჯგუფხელი. სახელგამი, საქწიგნი, ჯანგანი და სხვ.

ამგვარი სიტყვები იწარმოება ორი-სამი სიტყვისაგან და ჩვეულებრივი რთული სიტყვებისაგან (მაგ. გულია, ჭრელთვალება და მისთანანი) განსხვავდება იმით, რომ მაწარმოებელი სიტყვა — ერთი ან ყველა — შემოკლებულია და წარმოადგენს არა ცალკე სიტყვას, არამედ ერთი ახალი და რთული სიტყვის ნაწილს (სახბანკი—სახელმწიფო ბანკი, სახელგამი—სახელმწიფო გამომცემლობა და ა. შ.). ხმარებაში (წერაშიც და მეტყველებაშიც) ამგვარი სიტყვები არ ამჟღავნებენ რაიმე ისეთ თავისებურებას, რომელიც ართულებდეს ან აძნელებდეს მათ გამოყენებას. ისინი ფონეტიკურად, მორფოლოგიურად და სინტაქსურად ზავსებით ეტევიან ქართული ენის ლიტერატურულ ნორმებში და სტილისტიკურად მეტწილად განეკუთვნებიან ნეიტრალურ ლექსიკას.

რთულშემოკლებულ სიტყვათა გვერდით შესამჩნევად მომრავლა შემოკლებული სიტყვების სხვა ტიპიც. ლაპარაკია ე. წ. ასოებრივ შემოკლებებზე, რომელთა გასარჩევად სხვა სახის შემოკლებებისაგან თანდათან მკვიდრდება ტერმინი აბრევიატურა. ასეთი სიტყვებია: სსრკ, ალკკ, სკკპ, ცეკა, მტს, გდრ, აშშ, ზაპესი, თელსი, საქდესი და სხვა მრავალი. ამგვარი ტიპის სიტყვებმა უკვე დიდი ხანია მოქალაქეობრივი უფლება მოიპოვა ისეთ ენებში, როგორიცაა, მაგ., ინგლისური, გერმანული, რუსული, მტკიცედ დამკვიდრდა ზეპირ მეტყველებაში და ჟურნალ-გაზეთებისა და წიგნების ფურცლებზე და დღეს ამ ენების ლექსიკური სიმდიდრის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს. გამოცემულია შემოკლებულ სიტყვათა მრავალი ლექსიკონი. შემოკლებულმა სიტყვებმა დიდი ხანია მიიქცია ენათმეცნიერთა ყურადღება და სათანადო ადგილიც დაიკავა აღნიშნული ენების ლექსიკოლოგიასა და გრამატიკებში.

ქართულ ენაში აბრევიატურებმა (ვგულისხმობთ ასოებრივ შემოკლებებს) შედარებით გვიან მოიკიდეს ფეხი, მაგრამ დღევანდელ ქართულში უკვე შესამჩნევია მათი ადგილი და როლი. ისინი დიდი რაოდენობით გვხვდება ჟურნალ-გაზეთებისა და წიგნების ფურცლებზე და საკმაოდ ხშირად გვესმის ზეპირ მეტყველებაში (ბევრჯერ, სამწუხაროდ, ბარბარისმების სახით).

ასოებრივი შემოკლებები დღევანდელ ქართულში უკვე ენობრივი ფაქტია, რომლის შესწავლა და ანალიზია საჭირო. ეს არის შემოკლებული სიტყვების

ქართული
ლიტერატურის
ისტორია

ერთ-ერთი სახეობა. მას აქვს თავისი დამახასიათებელი სტრუქტურული, ფოლოგიური, ფონეტიკური და სემანტიკური თავისებურებანი, რომლებიც ჭერჭერობით შეუსწავლელია. შეუსწავლელია აგრეთვე ე. წ. გრაფიკულ შემოკლებათა და საკუთრებ აბრევიატურათა შორის ურთიერთმიმართება, მათი სემანტიკური და სტილისტიკური ხასიათი წერითი და ზეპირი მეტყველების სხვადასხვა სტილში. აღარას ვამბობთ იმ ინტერესზე, რომელსაც იწვევენ შემოკლებული სიტყვებისა და, კერძოდ, ასოებრივი შემოკლებების წარმოქმნის გზები და მიზეზები.

ასოებრივი შემოკლებები, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, უკვე ენობრივი ფაქტია თანამედროვე ქართულში. არ გამოდის ქართულ ენაზე ჟურნალი ან გაზეთი. სამეცნიერო შრომა ან პოპულარული ბროშურა, რომელშიც არ გვხვდებოდეს სხვადასხვა ტიპის ასოებრივი შემოკლებები. მათი რაოდენობა ამა თუ იმ ბეჭდვით გამოცემაში დამოკიდებულია იმ საგნის ხასიათზე, რომელზედაც ლაპარაკია ნაწერში: მაგალითად, მეცნიერებისადმი მიძღვნილ ნაშრომში, დაწყებითი სკოლის სახელმძღვანელოდან მოყოლებული და ახალი მეცნიერული შრომებით დამთავრებული, დიდი რაოდენობით გვხვდებით სხვადასხვა ასოებრივ შემოკლებებს, რომელთა მნიშვნელობა და ფუნქციები გასაგები ხდება ყველა იმ მკითხველისათვის, ვისთვისაც ხელმისაწვდომია მეცნიერების ესა თუ ის დარგი. ასოებრივი შემოკლებების ხმარება ჩვეულებრივ ამბად იქცა ისეთ გამოცემებშიც, რომლებიც განკუთვნილია მკითხველთა ყველაზე ფართო მასებისათვის, მაგ., გაზეთებში: „კომუნისტი“, „ახალგაზრდა კომუნისტი“, „თბილისი“, „ლელო“, ჟურნალებში: „მეცნიერება და ტექნიკა“, „საქართველოს ბუნება“ და სხვ. სამეცნიერო, პოპულარული ლიტერატურისა და სასკოლო სახელმძღვანელოების მაგალითი ცხადყოფს. რომ აბრევიატურები მათი რაციონალურად ხმარების შემთხვევაში, არამცთუ არ აბრკოლებენ აზრის აბსოლუტურად ზუსტად გადმოცემასა და გაგებას. არამედ თავისი ლაკონიურობითა და ეკონომიურობით საგრძნობლად უწყობენ ხელს აზრის გადაცემა-მიღების პროცესს.

შედარებით შეუვალა ასოებრივი შემოკლებებისათვის მხატვრული ლიტერატურის ენა, მაგრამ რადგანაც მხატვრული ლიტერატურის ენა მგრძნობიარეა ცხოვრების მრავალფეროვანი მოვლენებისადმი და პირველ რიგში ზეპირი მეტყველებისადმი, მასშიც შეიჭრა შემოკლებული სიტყვა და ფეხი მოიკიდა არა მარტო პერსონაჟების. არამედ ავტორისეულ მეტყველებაშიც.

პრესასთან შედარებით ნაკლები. მაგრამ შესამჩნევი ადგილი უკავიათ ასოებრივ შემოკლებულ სიტყვებს რადიოსა და ტელევიზიის. კინოსა და სცენის ენაში, რომელიც, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ზოგიერთი მასალის ჟანრობრივ თავისებურებას, ცდილობს დაიცვას მეტყველების ე. წ. „სრული სტილი“.

რაც შეეხება ფართო ფენების, განსაკუთრებით ახალგაზრდობის ყოველდღიურ ჩვეულებრივ მეტყველებას, იგი სავესა შემოკლებული სიტყვებით. რომლებიც ენაში მოქმედ დროისა და ენერგიის ეკონომიის უღმობელი კანონის წყალობით პირდაპირ გადადიან პრესის ფურცლებიდან ენაში და იხმარებიან ჩვეულებრივი სიტყვების უფლებითა და ფუნქციებით. შემოკლებული სიტყვების მხმარებელთა სწორედ ამ ყველაზე მრავალრიცხოვან ნაწილში გვხვდებით, სამწუხაროდ, ისეთ არასასურველ მოვლენებს, როგორიცაა ბარბარიზმი და ქარგო-

ნი, რომელთა მოძალების ერთერთ მიზეზად საკუთარი შემოკლებების უქონლობა უნდა ჩაითვალოს.

არსებობს აზრი, რომ ქართული ენის ბუნება ვერ იგუებს შემოკლებულ სიტყვებს; ამიტომ ამგვარ სიტყვათა რაოდენობა იმდენად უმნიშვნელოა, რომ არ ღირს შრომადო. აკად. ა. შანიძე კი აღნიშნავს, რომ „უკანასკნელ ხანებში რუსული ენის გავლენით ძალიან გავრცელდა ქართულში ორი ან მეტი სახელის შემოკლებით შეერთება“, და იქვე: „შემოკლებით სიტყვების დაწერა და თქმა დიდ ეკონომიას იძლევა და ეს არის საფუძველი მისი ფართოდ გავრცელებისა“¹. მართლაც, ქართული გამოცემების ანალიზი და მოკლე სტატისტიკაც გვიჩვენებს, რომ შემოკლებული სიტყვები, კერძოდ ასოებრივი შემოკლებები, წიგნებისა და ჟურნალ-გაზეთების ფურცლებზე გვხვდება ისეთი რაოდენობით, რომლის შეუმჩნევლობა გაუმართლებელია. ამგვარი სიტყვები ზეპირი და წერიტი ენის განუყრელ ნაწილად იქცნენ, იბადებიან, შედიან ხმარებაში, მეტ-ნაკლებად იხმარებიან და მეტნაკლები ხანგრძლიობით ცოცხლობენ იმის მიხედვით, თუ რამდენად აქტიურ და საყოველღეო ცნებებს გამოხატავენ. ზოგიერთ მათგანს ექსპრესიულობის ნიშნებიც კი გაუჩნდა, რამაც განაპირობა მათი ხმარების სტილისტიკური ხასიათი.

სხვა ამბავია ასოებრივი შემოკლებების ავტარგიანობის საკითხი. დასაწყისია თუ მოსაწონია მათი არსებობა ენაში? ხელაღებით გაცემული ცალმხრივი პასუხი ალბათ ნაჩქარევი იქნება. ფაქტი ის არის, რომ ენაში უკვე არსებობს ეს მოვლენა. არსებობს რეალურად და ობიექტურად და ყოველმხრივი შესწავლა უფრო დამაჯერებელს გახდიდა პასუხს ზემოთ დასმულ კითხვაზე.

რას წარმოადგენს სიტყვათა ასოებრივი შემოკლება?

მსჯელობის სიცხადისათვის წინასწარ განვმარტოთ ჩვენს მიერ ხმარებული ტერმინები:

რთულ შემოკლებული სიტყვა — ორი ან მეტი სიტყვისაგან შედგენილი ერთი ლექსიკური ერთეული, რომელშიც ერთი ან ყველა კომპონენტი შემოკლებულია მარცვლური წესით: სახბანკი, კომკავშირი, საქსოფლტექნიკა, აღმასკომი, მთავლიტი და მისთანანი.

ასოებრივი ანუ ინიციალური შემოკლება — ერთი ან რამდენიმე სიტყვის შემოკლება, ჩვეულებრივ, საწყის ასოებამდე, ინიციალებამდე, იშვიათად — ორ-სამ პირველ ასომდე: წ. (—წელი), მ. (—მეტრი), ე. წ. (—ეგრეთ წოდებული), ა. შ. (—ასე შემდეგ), ჩ. წ. (—ჩვენი წელთაღრიცხვა), სხვ. (—სხვა), ე. ი. (—ესე იგი), სსრკ (—საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი), გდრ (—გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა), ზაჰესი (—ზემო ავჭალის ჰიდროელექტროსადგური), მმაჩი (მოქალაქეობრივი მდგომარეობის აქტების ჩაწერა) და მისთანანი.

გრაფიკული შემოკლება — ასოებრივი ანუ ინიციალური შემოკლებების ისეთი სახეობა, რომელიც იხმარება მხოლოდ წერის დროს, წარმოადგენს სიტყვის ან სიტყვების სრული გრაფიკული გამოსახვის შემოკლებულ, პირობით ფორმას და წაკითხვა-გამოთქმისას აღიდგენს თავის სრულ სახეს: ა. შ.

ეროვნული

(გვითხულობთ „ასე შემდეგ“), ე. ი. (გვითხულობთ „ესე იგი“): კვ (გვითხულობთ „კილოგრამი“), წწ, სს (გვითხულობთ „წლები“, „საუკუნეები“) და ა. შ.

ასოებრივი აბრევიატურა, აბრევიატურა, ინცი-
ალური სიტყვა — ასოებრივი შემოკლების ისეთი სახეობა, რომელიც წარ-
მოადგენს ორი ან მეტი სიტყვისაგან შედგენილი გამოთქმის ანუ სინტაქსური
მოტიანობის კომპონენტების პირველი ასოებისაგან მიღებულ ერთ ლექსიკურ
ერთეულს, სიტყვას, რომელიც შემოკლებული, აბრევიატურული ფორმით იხ-
მარება არა მარტო წერაში, არამედ ზეპირ მეტყველებაშიც: მმაჩი, ზაპესი, თე-
ლსი, სსრკ, აშშ, სკკპ, რსფსრ, ცკ, სკა, ცსკა, ასი (—ახალი ამბების სააგენტო)
და სხვ.

აქ ჩამოთვლილ ტერმინთაგან (ასოებრივი აბრევიატურა, აბრევიატურა, ინცი-
ალური სიტყვა) სიმოკლისა და მეტი მოხერხებულობის გამო უფრო ხშირად
ვიხმარებთ აბრევიატურას.

სიტყვათა შემოკლებების ამგვარი კლასიფიკაცია უკვე დამკვიდრდა ამ უკა-
ნასკნელ წელში რუსულ ენათმეცნიერებაში და მიგვაჩნია გამართლებულად.

ტერმინ „აბრევიატურა“-ს ცნების შემოფარგვლაც ინიციალური სიტყვებით
(სსრკ, სკკპ და სხვ.) უკვე ფეხმოკიდებული ტენდენციაა და მხარდაჭერის ღირ-
სია. რადგანაც უკვე ტერმინულად დაზუსტებულია. ამ ტერმინის ადრინდელი
გაგება, რომელიც ჯერ კიდევ გვხვდება სხვადასხვა ლექსიკონებში, გამომდი-
ნარეობს მისი ეტიმოლოგიიდან (ლათ. *brevis* მოკლე, შემოკლებული) და
იტევს ყოველგვარი შემოკლების ცნებას; ეს კი ამცირებს ტერმინის მეცნიერულ
ღირებულებას. რადგანაც თვით შემოკლებები პრინციპულად განსხვავდება
ერთმანეთისაგან და მაინც საჭიროებს გამოყოფასა და აღნიშვნას¹.

ტერმინ „აბრევიატურა“-ს ლინგვისტური მოცულობის დაყვანა ინიცია-
ლური შემოკლებით მიღებულ სიტყვების ცნებამდე უკვე ფიქსირებულია ისეთ
ავტორიტეტულ ცნობარებში, როგორიცაა *Большая Советская Энциклопедия*
და *Словарь иностранных слов*².

შემოკლებული სიტყვებისა და გამოთქმების კლასიფიკაციის ეს პრინციპი
უძვეს საფუძვლად 1963 წელს მოსკოვში გამოცემულ ლექსიკონს „Словарь сок-
ращений русского языка“, რომელიც შედგენილია რუსულ ენაში გავრცელე-
ბული შემოკლებების ნაყოფიერი მკვლევარის დ. ი. ალექსიევის ხელმძღვანე-
ლობითა და მონაწილეობით³.

ამჯერად ჩვენ არ შევეხებით ქართულ რთულშემოკლებულ სიტყვებს. ჩვენ

¹ დაწვრილებით ტერმინ „აბრევიატურა“-ს შესახებ იხ. ამ შრომის I ნაწ. „К вопросу о природе аббревиатур“ და მოხსენებების თეზისები: თბილისის სახელმწიფო უნივერსი-
ტეტის ფილოლოგიური ფაკულტეტის სამეცნიერო სესიებზე 1963—1964 წლებში.

² БСЭ, т. I, 1949, გვ. 12; «Аббревиатуры 1, буквенные сокращения, составлен-
ные из первых букв слов, входящих в состав данного понятия, напр., СССР, МИД
и др.» Словарь иностранных слов, под ред. И. В. Лехина и проф. Ф. Н. Петрова, М.,
1949, გვ. 9; «Аббревиатура...—сокращение, употребляемое в письме, разговорной ре-
чи, напр., МТС».

³ Словарь сокращений русского языка. Составили Д. И. Алексеев, И. Г. Гозман,
Г. В. Сахаров под руководством Д. И. Алексеева, М., 1963.

გვინტერესებს ასოებრივი ანუ ინიციალური შემოკლებების სახეები. აბრევიატურები და გრაფიკული შემოკლებები ქართულში, მათი ხვედრითი წილი ზეპირ და წერით ენაში, მათი როგორც ურთიერთმიმართება, ისე მიმართება სრულ, გაშლილ გამოთქმასა და მის შემოკლებულ ფორმას შორის.

ინიციალური შემოკლებები მეტ-ნაკლებად გავრცელებულია ბევრ ენაში, რომლებსაც აქვთ დამწერლობა. მაგალითად, თანამედროვე ინგლისური, გერმანული ან რუსული გაზეთების, ჟურნალების, წიგნების (გარდა მხატვრული ლიტერატურისა) ფურცლებზე ამ ენების მხოლოდ ანბანის მცოდნე მკითხველიც კი ადვილად დაძეხნის მრავალ შემოკლებას. ბევრი მათგანი იმდენად ხშირად იხმარება, რომ მკითხველი აღიქვამს მათ არა როგორც რამდენიმე სიტყვის შემოკლებას, არამედ როგორც ერთი განსაზღვრული ცნების მქონე ერთ სიტყვას. მკითხველის გონება და განწყობილება არამცთუ მოითხოვს შემოკლების გაშიფრვას, არამედ, პირიქით, ერთგვარი გალიზიანებითა და პროტესტიმაც კი ხვდება ასეთ მოთხოვნას, თუკი ვინმე მას წამოაყენებს. ეს ტენდენცია ძალიან ძლიერია და, როგორც აკად. ა. შანიძე აღნიშნავს, გამოწვეულია მით, რომ „შემოკლებით სიტყვების დაწერა და თქმა დიდ ეკონომიას იძლევა“. ეს ფაქტორი კი უმნიშვნელო როლია ჩვენს ხანაში, როდესაც ადამიანს უხდება ბევრის წაკითხვა და თქმა, დროსა და ენერგიის კი დაზოგვა უნდა, მითუმეტეს, თუ წასაკითხვასა და სათქვამში ხშირად მეორდება უკვე თითქმის ყველასათვის ნაცნობი და გასაგები, სტერეოტიპად ქცეული სიტყვები და გამოთქმები.

რაოდენობის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ევროპულ ენებში, მაგ., რუსულში, აბრევიატურები აშკარად სჭარბობენ გრაფიკულ შემოკლებებს. თუ აბრევიატურა ოკაზიურია, ე. ი. კერძო ხასიათისაა, მის ხმარებას წინ უძღვის ერთიორჯერ გამეორებული სრული გამოთქმა, რაც სრულიად გასაგებს ხდის შემდგომ მრავალჯერ გამოყენებულ აბრევიატურას. ქართულში სხვა მდგომარეობა გვაქვს. აქ გრაფიკული შემოკლებები სჭარბობენ აბრევიატურებს. თუ რატომ იქცევა გრაფიკული შემოკლება აბრევიატურად რუსულ ენაში უფრო იოლად, ვიდრე ქართულში და რა შედეგები მოსდევს ამას, — ვილაპარაკებთ შემდეგ. ახლა ძალიან მოკლედ გადავხედოთ გრაფიკული შემოკლებებისა და აბრევიატურების წარმომქმნელ მიზეზებსა და მათ ურთიერთობას.

გ. შალამბერიძე თავის წიგნში „ქართული მართლწერა“ სავსებით სწორად აღნიშნავს, რომ ძველ მწერლობაში „საწერი მასალის სიძვირე და საბეჭდი მოწყობილობის უქონლობა თვით ამ მასალისა და დროის ეკონომიას მოითხოვდა... ამიტომ მწიგნობართ ძველთაგანვე შემოუღიათ ზოგი სიტყვის შემოკლებით წერა“¹. მართალია, ძველი მწიგნობრები ზოგავდნენ არა მხოლოდ ძვირად საშოვნელ საწერ მასალას, არამედ „უფასო“ დროსაც და, ჩვენ დავუმატებთ, ენერგიასაც. ჩვენს ხანაში, როდესაც წერასა და კითხვას ეზიარა უკლებლივ ყველა მოქალაქე დიდით-პატარამდე, როდესაც ადამიანის ინტერესები არაჩვეულებრივად გაფართოვდა, ხოლო მოვლენათა განვითარების ტემპი მეტისმეტად აჩქარდა, წერისა და თქმის დროს დროისა და ენერგიის დაზოგვის მნიშვნელობა კი არ შემცირდა, გაიზარდა. ვისაც კავშირი აქვს წერასთან და კითხვასთან (ასეთები კი ბევრია), ცდილობს მოკლე დროის განმავლობაში მოას-

¹ გ. შალამბერიძე, ქართული მართლწერა, თბილისი, „ცოდნა“, 1958, გვ. 43.

წროს რაც შეიძლება მეტის დაწერა ან წაკითხვა, თქმა ან მოსმენა. სხვათაგან კაცი ვერ დაძლევს სხვადასხვა სახის ინფორმაციის ზღვადქცეული წყაროების თუნდაც მცირე ნაწილს. რა თქმა უნდა, მნიშვნელობა არ დაუკარგავს საწერი და საბეჭდი მასალის დაზოგვასაც. თუმცა ეს ფაქტორი მეორეხარისხოვანია დღევანდელი შემოკლებების წარმოშობა-გავრცელების საქმეში, მაინც საგრძნობი ხდება ხშირად, განსაკუთრებით სამეცნიერო ლიტერატურის ბეჭდვის დროს.

მაგრამ ყველა ეს ფაქტორი, მიუხედავად მათი მნიშვნელოვანი როლისა შემოკლების აღმოცენება-გავრცელების საქმეში, არაენობრივი, ენისგარეშე ხასიათისაა და ენობრივი მოვლენების მთავარ და უშუალო წყაროდ ვერ ჩავთვლით. ენობრივი შემოკლებების წარმოშობა-გავრცელებისათვის აუცილებლივ უნდა ყოფილიყო სხვა, ენობრივი, ენიდან მომდინარე მიზეზები, რომლებიც შეიძლება გამხდარიყვნენ ინიციალური შემოკლებების მთავარ და უშუალო წყაროდ.

ასეთი მიზეზები მართლაც არის და, ჩვენი აზრით, მათგან მთავარი უნდა იყოს:

1. ენაში სემანტიკურად და სტრუქტურულად მყარი და სინტაქსურად სტერეოტიპული ხასიათის გამოთქმების არსებობა და მათი ასევე სტერეოტიპული ხმარება, რაც ამგვარ გამოთქმას იმდენად ნაცნობსა და გასაგებს ხდის, რომ მკითხველის ან მსმენელისათვის საკმარისია მისი პირველი სიტყვის ან ასოს (ბგერის) დანახვა (მოსმენა), რომ იოლად აღადგინოს მთელი გამოთქმა ან სიტყვა. თავისი შინაარსით ეს გამოთქმები სხვადასხვა ცნებებს გამოხატავენ: სამეცნიეროს, პოლიტიკურს, ტექნიკურს, სახელმწიფო-ადმინისტრაციულს, სამხედროს, სპორტულს და ა. შ.

2. ასოთა ანბანური სახელწოდებების კომპლექსურად გამოთქმის სიმოკლე და სიადვილე.

3. ამ ორ მიზეზს შეიძლება მივუმატოთ კიდევ ერთი, თუმცა არამთავარტაგანი, დამატებითი. ეს არის ანბანში ასომთავრულის ანუ ე. წ. დიდი ასოების არსებობა, რაც საგრძნობლად უადვილებს დამწერს სტრიქონში შემოკლებული გამოთქმისა და სიტყვების გრაფიკულ გამოყოფას, ხოლო მკითხველს — მათ აღქმასა და საერთოდ ტექსტში ორიენტირებას.

მართლაც, როდესაც ძველი რომაელი წერდა S. P. Q. R. ის დარწმუნებული იყო, რომ მკითხველი გაიგებდა, რომ აქ წერია Senatus, Populus que Romanis (სენატი და ხალხი რომის). ასე იყო სხვა ენებშიც, ასევე იყო ქართულშიც. მკითხველის მიერ შემოკლების ნამდვილად გაგების წინაპირობა თავისთავად იგულისხმებოდა, როდესაც პირველ ასომდე ამოკლებდნენ ცნობილი ადამიანის სახელს. აქედან მოდის ტრადიცია სახელისა და მამის სახელის ინიციალური შემოკლებისა ადამიანის გვართან ერთად. ეს წინაპირობა დღესაც აუცილებელია და ფსიქოლოგიურად იგულისხმება შემოკლებების ხმარების დროს. დამწერი დარწმუნებულია, რომ მკითხველისათვის ნაცნობია და გასაგები მოცემული შემოკლება და არ საჭიროებს ახსნას, მაგალითად: „სსრკ ისტორია“ (სახელმძღვანელო), „სკკპ ცკ-ს პლენუმის გადაწყვეტილებანი ცხოვრებაში“ (ვახეთის რუბრიკა), „აშშ ჩარევა სხვის საქმეებში“ (წერილის სათაური). „1964 წ.“, „ქ. თბილისი“, „20 კმ“ და სხვა. მაგრამ თუ არსებობს ეჭვი, რომ

შემოკლება მკითხველმა შეიძლება ვერ გაიგოს (ე. წ. ოკაზიური აბრევიატურები), მაშინ დამწერი თვითონ ქმნის გავების პირობებს: შემოკლებას თვითონ გაშიფრავს ერთხელ ან სპეციალურად ამისათვის გამოყოფილ ადგილას (სქოლიო, შემოკლებათა განმარტება და სხვ.) ან ნაწერის დასაწყისში. პირველი ხერხი უფრო გავრცელებულია წიგნებში, მეორე — ჟურნალ-გაზეთებში.

წერა-კითხვის გავრცელებამ დიდი გავლენა იქონია ზეპირ მეტყველებაზე. ე. წ. „ლიტერატურულ ნორმებთან“ ერთად წერითი ენიდან ზეპირში გადავიდა შემოკლებული სიტყვები და გამოთქმებიც. შემოკლებათა გამოყენების სფეროს ამგვარ გაფართოებას საფუძვლად ედო იგივე მიზანი და ვარაუდი: შემოკლებების ხმარებით მოქმელი ზოგავს დროსა და ენერგიას, რადგანაც დარწმუნებულია, რომ მსმენელისათვის გასაგებია ნათქვამი შემოკლებები. წერის ეკონომიის საშუალება იქცა მეტყველების ეკონომიის საშუალებადაც, ხოლო შემოკლებულმა სიტყვებმა შეიძინეს ჩვეულებრივი სიტყვების ფუნქციები და კატეგორიები. გამოთქმები „რეაიდმასკომის ფინგანი“, „კოლწევრის შრომადღე“ ან სიტყვები „საქსოფლტექნიკა“, „ექთანი“ და სხვა მრავალი უკვე ყველასათვის გასაგებია, თუმცა თუ გავშლით, დავინახავთ რომ პირველ და მეორე მაგალითში ხუთ-ხუთი სიტყვის ნაცვლად გვაქვს ორ-ორი, „საქსოფლტექნიკა“ შექმნილია ორი სიტყვის შემოკლებისა და ერთი სიტყვის სრულიად ამოვარდნის შედეგად, „კოლწევრი“ მიღებულია რთულშემოკლებული გამოთქმის „კოლმეურნეობის წევრის“ მეორეული შემოკლებით, ხოლო თითქმის ლირიკული „ექთანი“ კანცელარიული „ექიმის თანამემწე“-ს ბედნიერი მოდგმაა, რომელმაც მტკიცედ დაიმკვიდრა ადგილი ენაში. ასეთი მაგალითები ბევრია.

ამ პროცესის ლოგიკური დასასრული და სიტყვებისა და მთელი გამოთქმების მარცვლობრივი შემოკლებების უკიდურესი ფორმა მათი ინიციალური შემოკლებაა, რომელმაც არანაკლებ გაიღვა ფესვი და რომელშიც ერთმანეთში არეულა კარგი და ცუდი, მისაღები და მიუღებელი.

ეჭვს არ უნდა იწვევდეს ის აზრი, რომ აბრევიატურების, ინიციალური სიტყვების პირველწყარო გრაფიკული შემოკლებები უნდა იყოს. აბრევიატურა სხვა არა არის რა ფაქტურად, თუ არა გრაფიკული შემოკლება, გადასული ზეპირ მეტყველებაში და დამორჩილებული მის კანონებს. ამიტომ ძნელია დავეთანხმოთ დ. ი. ალექსეევს იმაში, რომ თუნდაც რუსულ ენაში, სადაც აბრევიატურების ძალიან იოლ წარმოებასა და ხმარებას ხელს უწყობს ყველა ზემოხაზოთვლილი პირობა, „современные аббревиатуры создаются непосредственно в качестве слов, вне какого бы то ни было воздействия со стороны графических сокращений“¹. აბრევიატურებსა და გრაფიკულ შემოკლებათა შორის საერთოს დ. ი. ალექსეევი ხედავს მათი წარმოების ტექნიკაში: ერთიც და მეორეც შემოკლების შედეგიაო, ამბობს იგი, მხოლოდ აბრევიატურას გვაძლევს გამოთქმის ან სახელწოდების შემოკლება, ხოლო გრაფიკულ შემოკლებას — ნაწერის შემოკლებაო. ეს მოსაზრება შემოკლების აღმოცენება-გან-

¹ Д. И. Алексеев, Графические сокращения и слова-аббревиатуры, сб. «Развитие современного русского языка», изд. АН СССР, М., 1963, гл. 145.

² იქვე.

ვითარებას წარმოგვიდგენს ორ პარალელურ, თითქმის დამოუკიდებელ პროცესად. ფაქტები არ ადასტურებენ ამ მოსაზრებას. აი ერთი ახალი მაგალითთაგანი. აქამდე აქტიური აბრევიატურა СНХ (—Совет Народного Хозяйства) გამოჩნდა სულ პირველად სწორედ გრაფიკული შემოკლების სახით გაზეთში, როდესაც გამოქვეყნდა ბრძანებულება ამ ორგანოს შექმნის შესახებ. ბრძანებულებაში სრული დასახელების შემდეგ ფრჩხილებში ეწერა (СНХ), ხოლო რადიოდიქტორმა ტექსტის გადმოცემის დროს გამოსთქვა ЭСЭНХА, ამგვარი მაგალითები ძალიან ბევრია რუსულში. მათი ნაწილი შესაბამისად მეორდება ქართულში.

მასალის ანალიზი გვაჩვენებს, რომ გრაფიკულ შემოკლებებსა და აბრევიატურებს შორის მკვეთრი ზღვარი არ არსებობს. ამ ორ სახეობას შუა ვხვდებით შემოკლებების ბევრ ისეთ ფაქტს, რომლის ხმარების ხასიათი არ გვაძლევს უფლებას გადაჭრით მივაკუთვნოთ ესა თუ ის შემოკლება რომელიმე ტიპს. მაგალითად, „ბ. ა.“ (—ბექდის ადგილი), „მლნ“ (მილიონი), „იხ.“ (—იხილე), „ა. შ.“, „ე. ი.“, „და სხვ.“ (—და სხვა), „ქ.“ (—ქალაქი, ქუჩა, კონტექსტის მიხედვით), „წწ“ (—წლები), „ამხ.“ და სხვა აშკარად გრაფიკული შემოკლებებია; სსრკ, ალკკ, მმაჩი, ზაპესი, საქდესი აშკარად აბრევიატურებია. მაგრამ კმ, კვ, სმ, მ, მმ, კვ, ჰა, გ(გრამი) და სხვა გრაფიკული შემოკლება, მეტწილად ზომა-წონის დასახელება, გარდამავალ საფეხურზეა — მოსწავლეთა და იმ მუშაკთა წრეში, რომელთაც ყოველდღიურად საქმე აქვთ ზომა-წონასთან, ეს შემოკლებები ზეპირადაც იხმარება, ე. ი. აბრევიატურებია.

ყველა გრაფიკული შემოკლება როდი იქცევა აბრევიატურად. ქართულ ენაში არსებულ შემოკლებათა დიდი ნაწილი, ეტყობა, გრაფიკულია, ე. ი. ემსახურება მხოლოდ წერისა და ჩუმი კითხვის პროცესის გაადვილებას და არ ავლენს აბრევიატურად გადაქცევის ტენდენციას.

მიუხედავად მათი ერთნაირი წარმოშობისა, გრაფიკული შემოკლებები და აბრევიატურები სხვადასხვა მიმართებას ამჟღავნებენ თავის გრაფიკულ გამოსახულებასთან.

გამოთქმასა და მის გრაფიკულ შემოკლებას შორის პირდაპირი კავშირი არ არსებობს. როგორც უნდა იყოს დაწერილი: შდ., შდრ., შეად., შეადარეთ, მაინც წავიკითხავთ ერთნაირად — „შეადარეთ“ ანუ, როგორც ამბობს ა. მ. სუხოტინი, „графическое сокращение не есть факт языка. Полностью ли или в сокращении пространственно материализовано слово на письме—это самого слова не затрагивает¹. სიტყვა ან გამოთქმა თავისი შინაარსით ან ფონეტიკური სახით სრულიად არ არის დამოკიდებული გრაფიკულ შემოკლებაზე, რომელიც გამოთქმის მხოლოდ პირობით ნიშანს წარმოადგენს. მკითხველი მას გამოიცნობს ან ტრადიციით, ან მითითებით. პირობითობა ზოგჯერ მიდის იქამდე, რომ გაშიფვრისას გრაფიკული შემოკლება სულ კარგავს რომელიმე ელემენტს, მაგ., შემოკლება კმ გაშლისას აღიდგენს გამოტოვებულ ნაწილებს და ვღებულობთ კ(ილო) მ(ეტრი), ხოლო „წწ“-დან მიღებულ „წლებში“ მეორე „წ“

¹ А. М. Сухотин, Проблема «сокращенных» слов в языках СССР, сб. «Письменность и революция», М.-Л., 1933, გვ. 152.

დაიკარგა. ასევე ემართებათ შემოკლებებს „სს“ (— საუკუნეები), „სსმ“ (— საერთო სანტიმეტრი, რომელიც სხვანაირადაც მოკლდება: „კვ. სმ“).

სხვა ხასიათის მიმართება აბრევიატურებსა და მათ გრაფიკულ გამოსახულებათა შორის. აბრევიატურა და მისი გრაფიკული გამოსახულება ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია. როგორც წესი, რაც დაწერილია, ის იკითხება, ე. ი. მიმართება ისეთივეა, რაც ჩვეულებრივი სიტყვის ნაწერსა და ნათქვამ ფორმებს შორის. მაგ... ზაჰესი, მმაჩი, თელასი, ასი (— ახალი ამბების სააგენტო). საქდესი და სხვა. დაწერილი „მმაჩი“ გრაფიკული გამოსახულებათა ზეპირი „მმაჩის“ და არა „მოქალაქეობრივი მდგომარეობის აღრიცხვის ჩაწერის“, თუ ავიღებთ ამ მიმართების სემანტიკურ მხარეს, ღვინახავთ, რომ:

1. აბრევიატურის სემანტიკური მოცულობა ზუსტად უდრის სემანტიკურ მოცულობას იმ სრული გამოთქმისას, რომლის შემოკლების შედეგიცაა აბრევიატურა. მაგალითად, იგივე ასი, მმაჩი ან თელასი. ზაჰესი, დამფი (— დემოკრატიული ახალგაზრდობის მსოფლიო ფედერაცია), ენიმკი (— ენისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი). საუდი (— საავტორო უფლებათა დაცვა) და სხვა. აბრევიატურისა და მისი წყარო-გამოთქმის სემანტიკური ოდენობის იგივეობა გვხვდება მეტწილად ორგანიზაციებსა და დაწესებულებების სახელწოდებაში.

2. აბრევიატურა უკვე პოლისემიურია. მისი მნიშვნელობა გაორდა, ის შეიძლება ერთ შემთხვევაში უდრიდეს მთელი გამოთქმის მნიშვნელობას, მეორე შემთხვევაში კი აღნიშნავდეს სხვა საგანს. რომელიც წარმოშობით ან კუთვნილებითაა დაკავშირებული სრული გამოთქმის მნიშვნელობასთან. მაგალითად, „კაზ“ ნიშნავს „ქუთაისის საავტომობილო ქარხანას“ (რუსული БУТАЙСКИЙ АВТОМОБИЛЬНЫЙ ЗАВОД-იდან), ე. ი. ეს საწარმოს სახელია და აბრევიატურის მნიშვნელობა ემთხვევა სრული გამოთქმის მნიშვნელობას, მაგრამ „კაზ“ ნიშნავს კიდევ ავტომანქანას, რომელსაც ეს ქარხანა უშვებს. აქ უკვე სხვა, ახალი მნიშვნელობაა, თანაც ძალიან დაშორებული წყარო-გამოთქმისაგან¹. ამ ტიპისაა ჩვეულებრივად რაიმე აპარატის სახელწოდება, დაკავშირებული გამომშვები ქარხნის ან გამომგონებლის სახელთან. ასეთებია ქართულშიც ხმარებული რუსული აბრევიატურები ზიმ, ზის, მაზ, იაზ, გაზ (ავტომობილები), ხტზ, ჩტზ (გამოთქმის: ხეტეზე, ჩეტეზე ქარხნები და ტრაქტორები), ტუ, ანტ, მიგ, იაკ (თვითმფრინავები და გვარების ინიციალები), კა-1 (კა-პირველი — ქიმიკოსის გვარი და სიტხე) და სხვ.

3. თითო-ორთა ისეთი აბრევიატურაც არის, რომლის მნიშვნელობა არავითარ ენობრივ ან ლოგიკურ კავშირში არ არის მისი მაწარმებელი სრული გამოთქმის მნიშვნელობასთან. აქ პირობითობა აბსოლუტურია, ხოლო კავშირი. თუკი ასეთის ძებნას მაინც ვეცდებით. აღმოჩნდება მორალური, უფრო ზუსტად — მემორიალური. მაგალითად, ფედ-ი ნიშნავს „ფულიქ ედმუნდის ძე ძერჟინსკის“ (ФЭД), მაგრამ ეს არის ფოტოაპარატის მარკა, სო (СО) ნიშნავს „სერგო ორჯონიკიძის“, მაგრამ ასე ეწოდებოდა ახლა უკვე მოძველებულ ორთქლ-მაველს.

აბრევიატურის სემანტიკური თავისებურება იმაში გამოიხატება. რომ იგი

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 4, გვ. 1017.

თანდათანობით სცილდება და სწყდება კიდევ სრულ გამოთქმას და იწყებს მესამე, დამოუკიდებელ არსებობას, შედის ენაში როგორც ახალი სიტყვა, შერეული რი თავისუფლად გამოიყენებს ლაბარაკში აბრევიატურებს ჰესი, მმაჩი (სამწუხაროდ, უფრო ხშირად რუსულ ზავს), თელასი, საქდესი, ცსკა (ითქმის ცეცკა), სკიფი (სპორტული გუნდები) და სხვ., ხმარობს მათ განსაზღვრული კონკრეტული მნიშვნელობით და სრულიადაც არ სჭირდება იცოდეს მისი გაშიფვრა. ამასთანავე აბრევიატურების სიცოცხლისუნარიანობის საიდუმლოება.

ქართულ ენაში არსებული ინიციალური შემოკლებები (ისე როგორც რუსულში და სხვა ენებში) თავისი წარმოშობით შეიძლება ორ ჯგუფად გაიყოს. ეს იქნება სხვა ენებიდან ნასესხები და საკუთარ ენობრივ მასალაზე წარმოქმნილი.

ლიტერატურული ენის ფარგლებში ხმარებული ნასესხები აბრევიატურები, როგორც წესი, ინტერნაციონალური ხასიათისაა და სხვა ენებშიც გვხვდება. ეს არის სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციების, პოლიტიკურ-სამხედრო დაჯგუფებების, სპორტული ორგანიზაციების, გაერთიანებების, სააგენტოების, შეხვედრების, სახელმწიფოების სახელწოდებები, ქვეყნის მხარეთა აღნიშვნები ანდა რაიმე სპეციფიკური მინიშნებები, მაგალითად: NB (Nota bene), P.S. (Post scriptum), S.A. (Sine anno), S.L. (Sine loco), NN (Nomen nescio), N, NW, OS, იუნესკო, იუნრა, ნატო, სეატო, სენტო, ფიფა, ფიდე, ფაი, მენ, აღნ, დბა, ფას, USSR, USA, RF, DEFA, ბიბისი, სს, ოას, გესტაპო და სხვა მისთანანი. ეს შემოკლებები შექმნილია სხვადასხვა ენაში (ლათინურში, ინგლისურში, ფრანგულში, გერმანულში), მაგრამ გავრცელებულია ყველგან და პერიოდულ გამოცემებში, მათ შორის ქართულშიც, ხშირად იხმარება.

მეორე, გაცილებით მრავალრიცხოვან ჯგუფს შეადგენენ საკუთარ, ქართულ ენობრივ მასალაზე აღმოცენებული შემოკლებები. ეს არის ქართული გამოთქმების შემოკლების შედეგად მიღებული აბრევიატურები. ისინი მეტ-ნაკლები სიხშირით გვხვდება ქართულ წიგნებსა და ჟურნალ-გაზეთებში. მართალია, ეს შემოკლებები მხოლოდ სპეციფიკურ-დარგობრივია, მაგრამ ცოდნის სხვადასხვა დარგის ხალხის ფართო მასებში შეჭრასთან დაკავშირებით მათი ცოდნა აუცილებელი ხდება.

საინტერესოა აბრევიატურათა სტრუქტურული აღნაგობა ანუ მათი წარმოქმნის მოდელი. სტრუქტურული აღნაგობის მიხედვით აბრევიატურები შეიძლება დაიყოს შემდეგ ტიპებად:

საკუთრივ ინიციალური, ინიციალურ-მარცვლური ან მარცვლურ-ინიციალური, ინიციალურ-ციფრობრივი.

საკუთრივ ინიციალურია ისეთი აბრევიატურა, რომელიც შედგება გამოთქმაში შემავალ სიტყვათა პირველი ბგერებისაგან (ასოებისაგან): სსრკ, ალკკ, სკკპ, სსსრ. აშშ, გდრ, ზაჰესი, მმაჩი, აას-ი, დამფ-ი, ვდრ, ჩსსრ, რსფსრ, რსდმპ და სხვა.

ამგვარი აბრევიატურის გაშლის დროს ყოველი მისი კომპონენტი იქცევა სრულ გამოთქმაში შემავალი სიტყვების საწყის ელემენტად; ა(ხალი) ა(მგების) ს(ააგენტო) — აას, დ(ემოკრატიული) ა(ხალგაზრდობის) მ(სოფლიო) ფ(ედერაცია), ს(აქართველოს) ს(აბჭოთა) ს(ოციალისტური) რ(ესპუბლიკა), ჩ(ენოს(ლოვაციის) ს(ოციალისტური) რ(ესპუბლიკა) და სხვ.

ინიციალურ-მარცვლური ან მარცვლურ-ინიციალურია ისეთი აბრევიატურები, რომელთა აღნაგობა შეადგენს მარცვლისა და საწყისი ბგერების კომბინაციას: გამოთქმაში შემავალი ზოგი სიტყვა წარმოდგენილია მარცვლით (ერთი. ორი ან მეტითაც), ზოგი თითო ბგერით, მაგალითად: საქ(ართველოს) დე(პეშათა) ს(ააგენტო) — საქდესი, სა(ბჭოთა) კ(ავშირის) დე(პეშათა) ს(ააგენტო)—საქდესი, თ(ბილისის) ელ(ექტრო) ა(ღმრიცხველების) ს(ამმართველო)—თელასი, სა(ქართველოს) მ(ეღვინეობის) ტრესტი — სამტრესტი¹, რიონ(ის) ჰ(იდრო) ე(ლექტრო) ს(ადგური) — რიონჰესი, ენი(სა და) მ(ატერიალური) კ(ულტურის) ი(ნსტიტუტი)—ენიმიკი.

ინიციალურ-ციფრობრივი აბრევიატურა განსხვავდება ზემონაჩვენები ტიპებისაგან იმით, რომ მას ერთვის რაიმე ციფრი. ამგვარი აბრევიატურა, როგორც წესი, სხვადასხვა მანქანებისა და აპარატების, შენაერთების ან რაიმე სიდიდის საზომი ერთეულის დასახელებას წარმოადგენს და მასზე დართული ციფრი ამ აპარატის ან შენაერთის მოდელის ან ზომის განმასხვავებელი მითითებაა. მაგალითად: თვითმფრინავი: ტუ-104 (ტუბოლევ—104), ილ-18 (ილიუშინ—18), უ-2, ქიმიური სითხე კა-1 (კა — პირველი — კაიშაური — 1), სშ-8

(самоходное шасси—8), ჩსშ-1,5 (часосбирающее навесное шасси—1,5), ჩა-900 (ჩაისსაკრეფი აგრეგატი — 900); მ² (—კვადრატული მეტრი) და სხვ.

ინიციალური სიტყვები თავისი მორფოლოგიური თვისებებითა და სინტაქსური როლით განეკუთვნება არსებით სახელებს. ზოგი მათგანი, თუმცა იშვიათად, იხმარება მრავლობით რიცხვშიც, ხოლო სხვადასხვა ბრუნვაში ხმარება და თანდებულის დართვა ხშირია. აი მაგალითები გაზეთებიდან: „გაიშალა გიგანტური ჰესების მშენებლობა“, ასის კორესპონდენტი (—ახალი ამბების სააგენტო), „გდრ-ში შექმნილია ახალი მანქანა“ (—გერმანიის დემოკრატიულ არესპუბლიკაში), „...სიმძლავრე აღის 150 ათას კვტ-მდე“ (—კილოვატამდე) და სხვ.

ხშირია აბრევიატურის ხმარება გამოთქმაში განსაზღვრების როლში, ე. ი. ზედსართავის მნიშვნელობით. მაგალითად, წერითსა და ზეპირ ენაში ჩვეულებრივია გამოთქმები: სსრკ ისტორია, ალკე ბიურო, სკკ პროგრამა, რსფსრ უმაღლესი საბჭოს სესია, საქ. კპ ცკ-ის გამომცემლობა, დბას სააგენტო, ასის კორ., აშშ სამხედრო თვითმფრინავი და სხვ.

ხშირად წერის დროს ბრუნვის ნიშნები და თანდებულები გამოყოფილია დეფისით (-), რათა არ მოხდეს მათი აღრევა შემოკლების ელემენტებში და თანაც ხაზი გაესვას, რომ აქ შემოკლებაა. მაგ., „დამფ-ის ბიუროს საანგარიშო მოხსენება“ (გაზ. „ახ. კომ.“, 16.7.64), „რსფსრ-ს ახალგაზრდული ნაკრები შეხვდა საქართველოს სსრ ახალგაზრდულ ნაკრებს“ (გაზ. „კომუნისტი“, 15.7.64). „დაიდო ხელშეკრულება საბჭოთა კავშირის „ახალი ამბების“ სააგენტოსა (ას) და აღნ-ის სააგენტოს შორის“ („კომუნისტი“, 12. 6. 64), მაგრამ ბევრი შემოკლება იმდენად ნაცნობია მკითხველისათვის, რომ, გაზეთის მუშაკთა აზრით, არ

¹ საინტერესოა, რომ ამ აბრევიატურის სწორი გაშიფვრა უკვე უძნელდებათ ამ დაწესებულებებთან დაკავშირებულ სპეციალისტებსაც. სამტრესტი ზოგმა გაშიფრა როგორც საბჭოთა მეურნეობის ტრესტი, ზოგმა—საბჭოთა მამულების ტრესტი და ა. შ.

მოითხოვს რაიმე დამატებით მინიშნებას და ამგვარ შემოკლებათა თანხმობის ნი ფორმები უკვე გვხვდება უღეფისოდაც.

ინიციალურმა შემოკლებებმა უკვე მაგრად მოიკიდეს ფეხი ქართულ ენაში—ლიტერატურულშიც და სასაუბროშიც, მაგრამ მათი გამოყენების მასშტაბები სხვადასხვაა წერასა და ზეპირ მეტყველებაში.

ხმარების მიხედვით ინიციალური შემოკლებები, როგორც გრაფიკული, ისე აბრევიატურები, შეიძლება გაიყოს ორ ჯგუფად. ერთ ჯგუფს შეადგენენ ის შემოკლებები, რომლებიც გასაგებია თითქმის ყველა მკითხველისათვის და ამიტომ არ მოითხოვენ არავითარ განმარტებას. ასეთებია საყოველთაოდ გავრცელებული და მიღებული სსრკ, ალკკ, აშშ, მმაჩი, სმ, კვ, ამხ., ე. წ., ე. ი. და მრავალი სხვა. ამავე ჯგუფს უნდა მიეკუთვნოს ის შემოკლებებიც, რომლებიც ტერმინული ხასიათისაა, შეიძლება ყველასათვის არ იყოს ცნობილი, მაგრამ რაკვალიფიკაციის მკითხველისათვისაც არის ნაწერი გამიზნული, მას ესმის ეს შემოკლება. მაგალითად მქკ (მარგი ქმედების კოეფიციენტი) გვხვდება სახელმძღვანელოებსა და სპეციალურ ნაწერებში. ასევე: კვტს (—კილოვატსაათი), ცპა (—ცენტრალური პარტიული არქივი), მლი (—მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტი), ცნ. ძ. (ცნენის ძალა), ზ. დ. (—ზღვის დონიდან), შდრ (—შეადარე) და სხვ.

მეორე ჯგუფს შეადგენს ე. წ. ოკაზიური, ე. ი. კერძო. ცალკეული შემთხვევისათვის შედგენილი შემოკლებები. ასეთი შემოკლებები გვხვდება სამეცნიერო შრომებში, ლექსიკონებში, სახელმძღვანელოებში, აგრეთვე იშვიათად — პერიოდიკაში. სამეცნიერო შრომებს, სახელმძღვანელოებსა და ლექსიკონებს თან, როგორც წესი, დაერთვის შემოკლებათა განმარტება. განმარტება შეიძლება მოცემული იყოს ცალკე ნუსხის სახით წიგნის თავში ან ბოლოში, შეიძლება შემოკლება გაშიფრულ იქნეს სქოლიოში პირველად ხმარების ადგილას იმ მითითებით, რომ შემდეგომში ავტორი იხმარს ამ შემოკლებას დასახელებული გამოთქმის მნიშვნელობით. ჟურნალ-გაზეთებში ოკაზიური შემოკლება ჩვეულებრივად თავსდება ფრჩხილებში სრული გამოთქმის ბოლოს ამ უკანასკნელის პირველად ხმარების დროს იმ ვარაუდით, რომ შემდგომ გამეორებული შემოკლება უკვე გასაგები იქნება მკითხველისათვის. ეს ხერხი საშუალებას აძლევს ავტორსაც და მკითხველსაც თავიდან აიცილონ მრავალსიტყვიანი ტერმინული ხასიათის ან რომელიმე გრძელი დასახელების მრავალჯერ გამეორება, რაც ხშირად საჭირო ხდება სამეცნიერო შრომაში, ან საგაზეთო წერილში. აი ორიოდე მაგალითი: „აქ მუშაობას განაგრძობს დემოკრატიული ახალგაზრდობის მსოფლიო ფედერაციის (დამფ) აღმასკომის სესია. აღმასკომმა მიიღო... რეზოლუცია დამფ-ის ბიუროს საანგარიშო მოხსენების გამო“ („ახ. კომ.“. 16. 7. 64). „გაიმართა საერთაშორისო ოლიმპიური კომიტეტის (სოკ) სხდომა. სოკმა სცნო... ოლიმპიური კომიტეტები.“ „და მაინც სოკ-ის წევრებს გამბედაობა არ ეყოთ. რომ...“ („ახ. კომ.“, 26. XI. 63).

ერთ ახალ ფუნდამენტურ მეცნიერულ გამოკვლევაში, რომელშიც მითითებულია წყაროთა დიდი რაოდენობა, გვხვდება ოკაზიური შემოკლებები: თუმ (თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე), სცსსა (საქართველოს სსრ ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი) და სხვ.

აბრევიატურის წარმოშობისა და გავრცელების ტიპიურ ნიმუშს წარმოადგენს აას-ის მაგალითი. ამ ორიოდ წლის წინ შეიქმნა სრულიად საკავშირო სააგენტო **Агентство печати Новости**. მალე მას ემბლემაც გაუჩნდა წარწერით **АПН**. პირველ ხანებში რუსული პრესა ხმარობდა სრულ დასახელებას, მერე ერთ სიტყვას — **Новости**. იგივე გამოორდა ქართულ პრესაშიც, სადაც ჯერ გვხვდებოდა ბარბარიზებული „ნოვოსტის“ სააგენტო, შემდეგ „სააგენტო „ახალი ამბები“, შემდეგ „ახალი ამბების სააგენტო“.

რადგანაც რუსული ენა აბრევიატურებს იოლად ქმნის და ითვისებს, მასში მალე დამკვიდრდა ემბლემიდან ამოღებული **АПН**, ეს აიტაცა ქართულმა პრესამაც. უკვე 1962 წელს გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“ იხმარა ფრჩხილებში (აას). მას აჰყვა გაზ. „თბილისი“. გაზ. „კომუნისტი“ ერთხანს თავს იკავებდა: ხმარობდა ან სრულ დასახელებას, ან ემბლემის გამოსახულებას რუსული **АПН**-ით. მაგრამ „აას“-ის უპირატესობა აშკარა იყო და 1964 წლის შუა თვეებში ამ გაზეთშიც დამკვიდრდა ჯერ „(აას)“, ხოლო შემდეგ აასი. ამჟამად კი ეს აბრევიატურა, რომელიც სხვათა შორის, უკეთესი გამოსატყმელია, ვიდრე მისი რუსული პროტოტიპი **АПН**, ქართულ პრესაში უკვე ძალიან ხშირად იხმარება ყოველგვარი ახსნის გარეშეც დამოუკიდებლად (აასი) და სიტყვა „კორესპონდენტთან“ (აასის კორესპონდენტი) ერთად. დღეს ეს აბრევიატურა უკვე იმდენად ნაცნობი გახდა, რომ შესაძლებელი შეიქნა შემდეგი უზუსტობის გამოჩენაც გაზეთში: „აასის სააგენტოს ყოველკვირეული საერთაშორისო მიმოხილვა“. ამ გამოთქმაში „სააგენტო“ უკვე ზედმეტია, რადგანაც მისი ინიციალი **ს** უკვე არის აბრევიატურაში.

იშვიათი არ არის ისეთი შემთხვევაც, როდესაც ნაბეჭდ ტექსტში ნახმარია არაქართული აბრევიატურა. ეს გამოწვეულია არა მხოლოდ იმით. რომ ზოგი ამგვარი შემოკლება ენამ ისესხა როგორც ჩვეულებრივი სიტყვა (ნატო. სეატო. ფიფა. ცსკა. დოსაფი, ემტეესი, ზილი. გაზი და სხვ), არამედ იმითაც, რომ არ არსებობს, რუსულის შესატყვისი ქართული აბრევიატურა. შემოკლების აუცილებელი საჭიროება და ამავე დროს მისი უქონლობა — აი ბარბარიზმების გავრცელების ძირითადი ენობრივი მიზეზი. ამ მიზეზით უნდა ავხსნათ შემდეგი უსიამოვნო მაგალითები „რაიონის ობესეს უფროსი“ (ყურნ. „ნიანგი“, № 21, 1962 წ.), „...ატომური ენერგიის საერთაშორისო სააგენტოს (მაგატე) და გაერთიანებული ერების განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის საკითხთა ორგანიზაციის (იუნესკო) ხელმძღვანელებმა შეაჯამეს დისკუსიის შედეგები...“ (გაზ. „კომუნისტი“, 11. 1. 63), მანქანათმშენებლობისა და ელექტროტექნიკის საპროექტო-ტექნიკური სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტი „პტნიიმე“ (წარწერა ინსტიტუტის ოფიციალურ ბლანკზე და ინსტიტუტის თანამშრომლის ტიტულში—გაზეთში დაბეჭდილი წერილის ხელმოწერაში „ახ. კომ.“ 16. 7. 64), „საერთაშორისო ოლიმპიური კომიტეტის (მოკ-ის) პრეზიდენტმა... განაცხადა“ (გაზ. „ლელო“, 14. 5. 63) და სხვ. ყველა ეს „ობეზე“ (— *отдел борьбы с хищениями*), „მაგატე“ (*Международное агентство атомной энергии*), „პტნიიმე“ (*Проектно-технический научно-исследовательский институт машиностроения и электротехники*), „მოკ-ი“ (*Международный олимпийский комитет*) და მრავალი სხვა მათი მსგავსი წმინდა წყლის ბარბარიზმ-

ბია და მათი დაძლევა შეიძლება მხოლოდ საკუთარი, ქართული აბრევიატურების შექმნითა და დაპირისპირებით. არსებული აზრი, რომ ყოველგვარი შემოკლება ენის კომუნიკაციური ფუნქციის თვალსაზრისით ბუნდოვანია და უკეთესია ვიხმართ სრული გამოთქმა, თავისთავად სრულიად სწორია, მაგრამ პრაქტიკულად მისი რეალიზაცია ძნელია. მართლაც და „პტნიმე“-სთან დაკავშირებულ პირებს, რომლებსაც ალბათ ხშირად უხდებოდა თავიანთი ინსტიტუტის სახელწოდების თქმა და დაწერა, ვერ ვაიძულებთ ყოველთვის მთლიანად იხმარონ ეს გრძელი, ოთხმოცდარბევრიანი გამოთქმა.

გვხვდება ისეთი ქართული შემოკლებებიც, რომლებშიც დარღვეულია მსაზღვრელ-საზღვრულთა ქართული წყობა, მაგ., საფირმო საბუთებზე „საყოფაცხოვრებო მომსახურების კომბინატი“ შემოკლებულია ასე: კ.ს.მ. რაც გაშლისას მოგვცემს „კომბინატი საყოფაცხოვრებო მომსახურებისა“. ამგვარი ინვერსია გამართლებული იქნებოდა, რომ გადაადგილებული იყოს ხმოვანი, რომელიც შექმნიდა მარცვლის ილუზიას და გააადვილებდა შემოკლების გამოთქმას. აქ კი ასეთი რამ არ არის.

ყველა შემოკლება, მათ შორის ოკაზიურიც, თუ გონივრულად არის ნახმარი ტექსტში, ერთნაირად ხელსაყრელია დამწერისა და წამკითხველისათვის, რადგანაც მათი გამოყენება საგრძნობლად ზოგავს ქალაქს, დროსა და დამწერ-წამკითხველის ფიზიკურ და მორალურ ენერგიას. ამდენად ინიციალურ შემოკლებათა სარგებლიანობის ეს მხარე დავას არ უნდა იწვევდეს. გაცილებით რთულია, წინააღმდეგობით არის სავსე და ამიტომ ძნელად მოსაგვარებელია აბრევიატურების გამოყენების მეორე, შეიძლება ითქვას. ძირითადი მხარე — ზეპირ მეტყველებაში მათი გამოთქმის საკითხი. აქ ჩვენ ვეხებით თანამედროვე ქართული ენის ერთ-ერთ აქტუალურ პრობლემას.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ აბრევიატურების ხმარება ქართულში უკვე ენობრივი ფაქტია, და მოკლედ გავარკვეით, როგორ ხმარობენ მათ წერაში. ახლა ისმის კითხვა, როგორ და რა სახით გამოიყენებიან ისინი ზეპირ მეტყველებაში, სადაც მათი ხვედრითი წონა გაცილებით მეტია, ვიდრე წერაში?

უცხო აბრევიატურების ერთი ნაწილი ქართულში შემოვიდა როგორც ჩვეულებრივი ნასესხები სიტყვები და თუ ამ შემოკლებათა ფონეტიკურ აღნაგობაში არის ხმოვანი, რომელიც ქმნის მარცვლის ილუზიას. აბრევიატურების წარმოთქმას არაფერი აბრკოლებს: ისინი გამოითქმიან ბევრითი პრინციპის მიხედვით, მაგ.: ნატო, სეატო, სენტო, ფიდე, იუნესკო, ფაი, განეფო, იუპი-ი, დეფა, მენ-ი, გუმი-ი, ვეფ-ი, ბაას-ი, ოას-ი, გოსტ-ი, ნაპალმი, ტეჟე, სკიფი.

ბევრითი პრინციპის მიხედვით გამოითქმის ამგვარივე ფონეტიკური აღნაგობის ქართული აბრევიატურებიც, მაგ.: ზაპეს-ი, მმაჩ-ი, საქდეს-ი, აასი, დამფ-ი, სოკ-ი, საუდ-ი, თემქი-ი (—თბილისის ელექტრომავალშენებელი ქარხანა), საი (—სახელმწიფო ავტონისპექცია) და სხვ.

გაცილებით რთულია ე. წ. „დასშული“ აბრევიატურების გამოთქმის საკითხი. „დასშულებს“ ვუწოდებთ ისეთ აბრევიატურებს, რომელთა ფონეტიკურ აღნაგობაში არ არის მარცვლის ილუზიის შემქმნელი ხმოვანი ან კიდევ ხმოვანთან თანხმოვანთა ისეთი თავმოყრა. რომელიც შეუძლებელს ხდის შემოკლების ფონეტიკური პრინციპის მიხედვით გამოთქმას. ასეთი აბრევიატურები

ბევრია: სსრკ, ალკკ, სკკპ, აშშ, გდრ, გფრ, ჩსსრ, ვდრ, მშთ, მქკ, ატს, ცემზ-ნიქნიქა
ქსთ.

საკითხის სირთულე გამომდინარეობს იმ რეალური ფაქტიდან, რომ ეს შემოკლებები აღარ შეიძლება ჩაითვალოს გრაფიკულად. ნაბეჭდი მასალის ხმა-მალა კითხვის დროს „ა. შ.“-ს ყველა ამოკითხავს „ასე შემდეგ“, „ე. წ.“-ს — „ეგრეთ წოდებული“, მაგრამ „სსრკ“, „ალკკ“, „რსფსრ“, „გდრ“, „უმტ“ კითხვის დროს აღარ გაშიფრავენ, მათ ასევე კითხულობენ. უფრო მეტიც, ამ შემოკლებებს ყოველგვარი გაშლის გარეშე ხმარობენ ზეპირ მეტყველებაში მაშინაც, როდესაც მოუბარი არ განიცდის ნაბეჭდი მასალის ზეგავლენას. ეს ნიშნავს, რომ ამ შემოკლებებმა თითქმის სრულფასოვანი სიტყვების ღირებულება მოიპოვეს, ისინი სემანტიკურად დამოუკიდებელი ან თითქმის დამოუკიდებელი სიტყვებია, რაც საშუალებას აძლევს მოუბარს დააკისროს აბრევიატურებს განსაზღვრული სინტაქსური ფუნქციებიც. მოსწავლე ახალგაზრდობის მეტყველებაში სრულიად ბუნებრივად ჟღერს გამოთქმები „სსრკ ისტორიის სახელმძღვანელო“, „ალკკ ბიუროში“, ისევე ბუნებრივად. როგორც, მაგალითად, „საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელო“, ან „კომკავშირის ბიუროში“ მოზრდილთა ე. წ. „სრული სტილის“ მეტყველებაშიც კი ფაქტიურად ვერ ვხვდებით ამგვარ აბრევიატურათა გაშლილ, სრულ ხმარებას. უკეთეს შემთხვევაში „სსრკ“-ს ნაცვლად იტყვიან „საბჭოთა კავშირი“, „რსფსრ“-ს ნაცვლად — „რუსეთის ფედერაცია“, „სკკპ“-ს ნაცვლად — „კომუნისტური პარტია“, „აშშ“-ს ნაცვლად — „ამერიკა“ და სხვ. მაგრამ ეს ხომ არ არის აბრევიატურის სრული გაშლა, ეს არის აგრეთვე შემოკლება, ოღონდაც სხვა ხასიათისა: აქ შემოკლებული კი არაა, გამოტოვებულია სიტყვები, რაც იმავე მიზანს — თქმის გაადვილებას ემსახურება, მაგრამ აზრის სიზუსტე ყოველთვის როდღი იტანს მრავალსიტყვიანი გამოთქმის შემოკლებას სიტყვების ამოგდების გზით. ეს ხერხი გამოიყენება მხოლოდ ორიოდ შემთხვევაში, რაზედაც ზემოთ ვთქვით.

აბრევიატურები იხმარება ზეპირ მეტყველებაში. მაგრამ როგორ იხმარება. როგორ გამოითქმის? აი საკითხი, რომელიც ყურადღებასა და მოგვარებას საჭიროებს. ჩვენი აზრით, დღეს ქართულში ხდება შემდეგი არასასურველი პროცესი: „დახშული“ აბრევიატურების გამოთქმის მოუგვარებლობა აფერხებს ქართული აბრევიატურების შექმნას. ქართული აბრევიატურების არარსებობა ხელს უწყობს ბარბარიზმების გავრცელებას.

დღეს ქართულში დახშული აბრევიატურების გამოთქმაში შემდეგი ნაირსახეობანი გვხვდება:

ა) სხვა ენიდან შემოსულმა აბრევიატურებმა შეინარჩუნეს მათთვის დამახასიათებელი გამოთქმა: ემტეეს-ი, გეპეი, გედეერ-ი, ცეკა, ჩეკა და სხვ.

ამგვარ მაგალითებში თანხმოვანი ჯგუფის გახმოვნიანება ხდება ანუ სიტყვის თქმისათვის აუცილებელი ხმოვნების როლს ასრულებენ ის ხმოვნები, რომლებიც თანხმოვანთა ანბანურ სახელწოდებაში იხმარებიან (ბ-ბე, გ-გე, ს-ეს და სხვ.). ეს მოვლენა აისახა ნაბეჭდ პროდუქციაშიც („რაიონის ო ბ ე ს უფროსი“, „მისი სიძე მუშაობდა შირაქის ე მ ტ ე ს შ ი“) და რადიო- და ტელეგადამცემებშიც („ჩვენ დავამზადეთ ვ ე ტ ე ე მ ე ნ — ა თ ი“ (ტელეგადამცემა, 21.7. 64), „ა ტ ე ე ს ი ს მუშაკები ყოველ ღონეს ხმარობენ...“ (რადიო, 7. 5. 63), „ჩვენი სპორტსმენები გაემგზავრებიან შვეციაში, ინგლისში, გ ე ფ ე ე რ შ ი, გ ე დ ე -

ერში და სხვა“, „ბე კლასის გუნდები....“ (ტელეგადაცემა 25. 1—64) და „ერზე ოცი...“ (ფილმის „მათ ემორჩილებათ ცა“ ქართული ვარიანტი) და სხვა.

ბ). ქართულ ენობრივ მასალაზე აგებული დახშული აბრევიატურების გახმოვნიანება ხდება მსგავსი რუსული აბრევიატურების ყაიდაზე: „წდკ“—წედკა (წესრიგის დაცვის კომიტეტი), „უმტ“—უმეტე (ულტრამოკლე ტალღები), „ატს“ — ატეის (ავტომატური ტელეფონის სადგური) და სხვ.

გ) ქართულ ენობრივ მასალაზე აგებული დახშული აბრევიატურების გახმოვნიანება სრულიად ახლებურია: იგი არ არის არც ქართული, არც რუსული, არც ლათინური. მაგალითად, აბრევიატურას „სს რკ“, როგორც წესი, გამოთქვამენ სესერეკა, „ალკკ“-ს — ალექეკე ან ალექაკა, „რფსრ“ — რესეფესერე, „უმტ“ — უმეტე და სხვ. სახელმძღვანელოს კითხვის დროს ან რაიმე მაგალითზე მსჯელობისას ხშირად მოისმენ, მაგალითად, „120 კემე“, „15 კევე“, რაც აღნიშნავს „120 კილომეტრი“, „15 კილოგრამი“ და სხვ. ზოგჯერ აღნიშნული ხმოვნები რედუცირებულია და მათ ნაცვლად ისძის რაღაც დახშული ხმოვანი, რომელიც, მიუხედავად დახშულობისა, მაინც ქმნის მარცვლის ილუზიას.

ამგვარ მაგალითებში იგრძნობა მისწრაფება, ყველა თანხმოვანი გახმოვნიანდეს პოსტმოზიციური „ე“-ს მიმატებით. ეს ტენდენცია თითქმის განუხრელად ტარდება აპარატების სამარკო ლიტერებისა და ტრანსპორტის სანომრო ნიშნების დასახელების დროს, მაგალითად: „ჩვენ ავითვისეთ მუხრუჭ ამეპე ოცის გამოშვება“ (რადიო, 17. XI. 63). გადმოცემიდან ჩანდა, რომ ამეპე ოცი (ამპ-20) არის ავტომუხრუჭი პნევმატური — 20. ტრანსპორტის სანომრო ნიშნების ლიტერების ГЧ, ГХ გამოთქმა გეჩე, გეხე ხომ საყოველთაოდ ცნობილია. ამ ტენდენციის კვალს ვხედავთ ნასესხებ აბრევიატურაში „ობეხე“. ეს რუსული აბრევიატურაა და უნდა იყოს ობეხა. როგორც რუსულში (ОБХС — ОБЭХАЭС — ОБЭХА), მაგრამ ქართულში „—ხა“-ს ნაცვლად გვაქვს „—ხე“, რაც უკვე რუსული არ არის.

ჩვენი აზრით, სწორედ ეს ტენდენცია იმსახურებს ყურადღებას. სათანადო შესწავლის, ანალიზისა და რაციონალური გააზრების შემდეგ იგი შეიძლება იმდენად კონსტრუქციული აღმოჩნდეს, რომ მის საფუძველზე შემუშავდეს ქართული აბრევიატურების წარმოების ისეთი სისტემა, რომელიც ენას მისცემს საჭირო საკუთარ თანამედროვე შემოკლებებს, რომელთა ხელაღებით უარყოფა, როგორც ჩანს, დადებით შედეგს არ გვაძლევს, და ამით გზებს გადაუკეტავს ბარბარიზმების შემოსევას. საკითხი არც ისე უმნიშვნელოა, როგორც ერთი შეხედვით შეიძლება ჩანდეს, და არც მაინცდამაინც ახალი¹. მართებულად მიგვაჩნია მ. მამულაშვილის ნათქვამი, რომ „არ არსებობს დაწესებულება, რომელიც ე. წ. საბჭოურ შემოკლებებს ქართულ შესატყვისის მოუძებნიდა და ამის შემდეგ კონტროლს გაუწევდა.... ამ უკანასკნელ ხანს ამ საქმეზე აღარავინ ზრუნავს და დღეს ძნელია ვინმემ იცოდეს, როგორ არის ქართულად „დოსაფი“, „გრუზეპროშახტი“, „გრესი“ და ზოგი სხვა რუსული შემოკლება. როგორ უნ-

¹ იხ. ივ. ნარაშვილი, „ქართული ტერმინოლოგიისათვის“. კარლ მარქსის სახ. საქ. სსრ სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკის შრომები, 1934, გვ. 119.

და ვთქვათ ან დავწეროთ; „არმიის, ავიაციისა და ფლოტის ხელშემწყობი“¹ ყოფლობითი საზოგადოება“? აბა ვინ დაკარგავს დროს ასეთი გრძელი სახელწოდების წარმოსათქმელად?“².

საქმე მარტო ის კი არ არის, რომ „არ არსებობს დაწესებულება“ და „აღარაგინ ზრუნავს“, რომ ე. წ. საბჭოურ შემოკლებებს ქართული შესატყვისი მოეძებნოს.

არის შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ქართული ენა შემოკლებებს ვერ იტას, რომ უკვე არსებული შემოკლებები მხოლოდ სპორადულია, ქართული ენის ბუნებიდან არ გამომდინარეობს და, მაშასადამე, მათ გრძელი დღე არ უწერიათ. თუ ამას დავუმატებთ, რომ „...შემოკლებული სიტყვები შეიძლება ყველასათვის გასაგები არ იყოს ან ორაზროვნებას ბადებდეს,“³—დასკვნა შეიძლება მხოლოდ ერთი იყოს: უკეთესი იქნება, თუ შემოკლებებს საერთოდ სულ არ ვიხმართ. ამგვარი დასკვნა თავისთავად გამორიცხავს ყოველგვარ ზრუნვას აბრევიატურების შესახებ.

ენის პრაქტიკა არ ამართლებს ასეთ დასკვნას. ეტყობა, რომ აბრევიატურების ხმარება დღეს ზოგადენობრივი მოვლენაა, რომელიც არც ქართულისათვის არის რაღაც უჩვეულო და მიუღებელი. ამაზე მეტყველებს უკვე არსებულ შემოკლებათა წარმოქმნა და ხმარება, რაც მეთოდურ ლიტერატურაშიც აისახა⁴. სწორია, შემოკლებები ყველასათვის გასაგები არ არის, მაგრამ სხვაც ხომ ბევრი რამ არის ენაში, რაც ყველასათვის გასაგები არ არის? თუნდაც იგივე ტერმინები.

დახშული ინიციალური შემოკლებების ქართული გამოთქმის სისტემის შემუშავების აუცილებლობაზე მიუთითებს შემდეგი გარემოებაც. თანამედროვე ქართულ პრესაში ხშირად გვხვდება არაქართული (მაგ., ინგლისური, გერმანული, ფრანგული, უნგრული, პოლონური, ესტონური, იტალიური და სხვ. წარმოშობის ისეთი აბრევიატურები (მეტწილად პოლიტიკური. ტექნიკური, სამხედრო და სპორტული ხასიათის), რომელთა გაშიფრვა ქართველი მკითხველისათვის ხელმიუწვდომელია. აი ორიოდ მაგალითი ჟურნალ-გაზეთებიდან: „საექსკავატორო ქარხნის ახალი ექსპონატი ზ ფ მ-ს“, „პოლონური ამწე ც ბ—120“, „დასავლეთ ბერლინის კლუბის“ „გერდა ბ ს კ“.... ფეხბურთელები“, „ლენინგრადის“ „ბალტიკისა“ და ბაქოს კ კ ფ-ს შეხვედრა“, „...ს ს-ელთა მსგავსი რაზმების მომზადების მიზნით“, „ერთმანეთს შეხვედებიან „მოტორი“ (გდრ) და მ ტ კ (უნგრეთი)“ და სხვ. ამგვარ შემოკლებებს ყოველდღე ხვდება მკითხველი და იძულებულია გამოთქვას ისინი „გეპეი“-ს, „ატეკა“-ს და „ცეესკა“-ს ყაიდაზე ქართული გამოთქმის უქონლობის გამო.

ქართული აბრევიატურის წარმოქმნასა და ხმარებას აფერხებს ქართული ასოების ანბანური სახელწოდებების სირთულე, რაც მათ მრავალბგერაობაში გამოიხატება. ხმოვნების სახელწოდებაში არის ორი ბგერა (ან. ენ. ინ, ონ, უნ), თანხმოვნებისაში — სამი (ბან, გან, ღონ. ვინ, ზენ. ლას, ნარ, ძილ. წილ და

¹ მ. მამულაშვილი, ვინ უნდა გააყეთოს? ფიქრები დედაენის გარშემო. ვაზ. „თბილისი“, 17. X. 63.

² გ. შალაშვილი, ქართული მართლწერა, თბ., „ცოდნა“, 1958, გვ. 44.

³ მ. თალაკვაძე, ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდთა, თბ., 1959, გვ. 174.

სხვ.). გახმოვნიანება ხდება ოთხი ხმოვნით (ა, ო, ი, ე), რომლებსაც თანხმოვნებს კიდევ ერთი ამ თანხმოვანთაგანი: ნ, ს, რ, ლ, ხოლო ორ შემთხვევაში ხმოვანს მოსდევს კიდევ ხმოვანი ე (რაე, ჰაე), ევროპულ ენებში ხმოვანთა სახელწოდება თვითონ ეს ხმოვნებია ყოველგვარი დამატებითი ბგერის გარეშე. თანხმოვნების სახელწოდება კი გახმოვნიანებულია ერთი ხმოვანი ბგერით. ქართული თანხმოვნების სახელწოდებებში არსებული მეორე თანხმოვანი გამოუსადეგარს ხდის ამ სახელწოდებებს შემოკლებულ სიტყვებში ხმარებისათვის. ცნობილია, რომ ენაში ვერ დამკვიდრდა ცანკანი, პრაქტიკამ ირჩია არაქართული ცეკა. ამ უკანასკნელის ანალოგიით წარმოიშვა ტეკა (—თბილისის კომიტეტი). ერთი შეხედვით აბრევიატურა „ტ ე კ ა“ ნასესხებსა ჰგავს რუსულიდან (Тбилисский комитет—ТК—тэка—ტეკა). მაგრამ ეს შეიძლება ასე არ იყოს. შემოკლება „ტკ“ წარმოიშვა მაშინ, როდესაც „თბილისი“ ჯერ კიდევ „ტფილისი“-ად იწერებოდა. ეს ქართული შემოკლება (ტფილისის კომიტეტი — ტკ) „ცეკა“-ს ანალოგიით რუსულ ყაიდაზე გახმოვნიანდა (ტეკა). ამრიგად, ეს შემოკლება ქართულია საყრდენი ბგერებით და არაქართულია გახმოვნიანებით.

თანამედროვე ქართულში ასოების ანბანურ სახელწოდებათა ფუნქცია ნომინალურია. მხოლოდ სამეცნიერო ლიტერატურაში თუ შევხვდებით აქა-იქ ამ სახელწოდებათა ხმარებას: სიტყვა „ანბანის“ ახსნა, გამოთქმა „ნართანიანი მრავლობითი“ და სხვ. ეს უკანასკნელი გამოთქმა წერის დროს შემოკლებითაც იწერება, რაც წაკითხვისას წარმოთქმის ერთგვარ თავისუფლებასაც იძლევა. მაგალითად, მეთოდურ სახელმძღვანელოში პარაგრაფის სათაურია „ნ/თანნიანი მრავლობითის სწავლება“, იქვე სწერია: „არის მეორე მრავლობითიც, რომელიც ნ/თ იწარმოება, რის გამოც მას ნ/თანნიან მრავლობითს უწოდებენ“¹. რომ ასოთა სახელწოდების სემანტიკური დატვირთვა მინიმალურამდეა დასული, ჩანს იქიდანაც, რომ ტექსტში სახელწოდების საყრდენი ასო ჩვეულებრივად იბეჭდება უფრო მუქად ან გამოიყოფა დეფისით. უამრავია შემთხვევა, როდესაც იბეჭდება და ითქმება არა ასოს სრული დასახელება, არამედ მხოლოდ საყრდენი ასო. ეს ალბათ უნდა ავხსნათ არა მარტო ადგილის ეკონომიით, არამედ, რაც მთავარია, ბუნდოვნების თავიდან ასაცილებლად და აზრის მკაფიოდ გადმოსაცემად.

თავისი მრავალბგერიანობისა და, განსაკუთრებით, მეორე თანხმოვნის გამო ქართულ ასოთა დასახელებები დახშულ აბრევიატურებში ვერ გამოიყენება. საჭიროა სხვა გზის გამოძებნა. ამ გზად შეიძლება გამოდგეს ასოთა სახელწოდებების გამარტივებული ვარიანტების შექმნა იმ ტენდენციის საფუძველზე, რომლის შესახებაც ზემოთ ვილაპარაკეთ. მაშინ ტრადიციული სახელწოდებების გვერდით დამხმარე საშუალების სახით გვექნება კიდევ მოდელი „საყრდენი თანხმოვანი + ხმოვანი“. მაგ., გე, დე, სე, კე და ა. შ. სხვადასხვა ხმოვანი იქნება მოდელში თუ ერთი რომელიმე — ძნელი გადასაწყვეტი არ უნდა იყოს. ასოთა სახელწოდებების გამარტივება ხელს შეუწყობდა ქართული აბრევიატურების წარმოქმნას, ხოლო სკოლა, პრესა, რადიო, ტელევიზია და ცოდნის გავრცელების სხვა საშუალებები მალე დაუმკვიდრებდნენ ენაში მათ იმ ადგილს, რომელიც ახლა ქარგონსა და ბარბარიზმებს უკავიათ.

¹ 1. მ. თალაკვაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 106.

თუ ეს გაკეთდება, ე. ი. მოხდება აბრევიატურების ლეგალიზაცია, ცევიან ენის ლექსიკური მარაგის ერთ-ერთ ნაწილად და დაექვემდებარებიან კონტროლისა და ნორმის საერთო კანონებს. ეს ხელს შეუწყობს ბარბარიზმების განდევნას ენიდან და ქართულში გვექნება რთულ-შემოკლებულ სიტყვათა შემდეგი ტიპები:

1. „მარცვლებრივი შემოკლება+სრული სიტყვა“ (სახბანკი, საქსოფლტექნიკა, შემსალარო, კოლმეურნე);

2. „მარცვლებრივი შემოკლება+მარცვლებრივი შემოკლება“ (აღმასკომი, სახელგამი, საბლიტგამი, რაიკომი, ჯგუფხელი);

3. „მარცვლებრივი შემოკლება+ინიციალური შემოკლება“ (რიონპესი, საქდესი, საკდესი);

4. ინიციალურ შემოკლებათა, აბრევიატურათა ისეთი ტიპი, რომელიც იკითხება ბგერული სისტემით (ზაჰესი, მმაჩი, ასი, დამფ-ი, სპი);

5. დახშული აბრევიატურები, რომელთა წაკითხვა მოხდება მასში შემავალ თანხმოვანთა მარტივი სახელწოდებების მიხედვით, მაგ., სესერეკა, გედერე, რესეფესერე, ალეკეკე, აშეშე, უმეტე, თესეუ და სხვ.

ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ ეს საქმე სასარგებლო იქნება ჩვენი მშობლიური ენის შემდგომი განვითარების საქმეში.

შეიძლება ჩვენს მსჯელობაში ზოგი რამ სადავო იყოს, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: ქართული აბრევიატურების საკითხი მოგვარებას მოითხოვს, და რაც მალე მოხდება ეს, მით უკეთესია.

და ნ ა რ თ ი

დღეს ხმარებული ქართული შემოკლებები

აქ მოტანილია თანამედროვე ქართულ ენაში ხმარებული, ქართულ ენობრივ მასალაზე შექმნილი შემოკლებები (გრაფიკული და აბრევიატურები), რომლებიც ამოკრფილია 1962—1964 წლებში ყოველდღიური წყაროებიდან (პერიოდული გამოცემები, რადიო და ტელეგადამცემები, საუწყებო საბუთები და წარწერები და სხვ.) და, რა თქმა უნდა, მხოლოდ მცირე ნაწილია ქართულში არსებული შემოკლებებისა.

არაქართული წარმოშობის აბრევიატურები და გრაფიკული შემოკლებები ამ ნუსხაში არ შეგვიტანია.

ა

ასი — ახალი ამბების სააგენტო

აბონ. — აბონემენტი

აბონ. — აბონენტი

ა/კ — ამიერკავკასიის

აკად. — აკადემიკოსი

აკტპ — ადრენოკორტიკოტროპული ჰორმონი

ალკკ — ახალგაზრდობის ლენინური კომუნისტური კავშირი

აშა — ახალგაზრდობის მსოფლიო ასამბლეა

- ამხ. — ამხანაგი
 ამხ. ამხ. — ამხანაგები
 ან-ში — ანგარიში
 აო — ავტონომიური ოლქი
 არ — ავტონომიური რესპუბლიკა
 არტ. — არტისტი
 არტ. — არტიკული
 ისკ — ავტოსატრანსპორტო კოლონა
 ასსკ — ახალგაზრდა სოციალისტთა საერთაშორისო კავშირი
 ატს — ავტომატური ტელეფონების სადგური
 ატჭ — ატმოსფეროჭავლი (?)
 აქმა — ახალგაზრდა ქრისტიანთა მსოფლიო ასოციაცია
 აღწ. — აღწერა
 ა. შ. — ასე შემდეგ
 აშშ — ამერიკის შეერთებული შტატები
 ა/წ — ამა წლის
 ახ. წ. — ახალი წელთაღრიცხვის

ბ

- ბ. ა. — ბეჭდის ადგილი
 ბ-ნი — ბატონი
 ბრ. — ბრუნვა
 ბრ/წთ — ბრუნვა წუთში

გ

- გ. — გრამი
 გდრ — გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა
 გვ. — გვერდი
 გრ. — გრამი
 გ. ს. მ. — გვარი, სახელი, მამისახელი
 გ ფ ბ — გამოძიების ფედერალური ბიურო
 გ ფ რ — გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა

დ

- დ. — დილა
 დ. — დედრობითი
 დამფ — დემოკრატიული ახალგაზრდობის მსოფლიო ფედერაცია
 დამს. — დამსახურებული
 და სხვ. — და სხვა
 დკლ — დეკალიტრი
 დ მ — დეციმეტრი
 დოც. — დოცენტი

დცმ — დეციმეტრი

დცს — დაზვერვის ცენტრალური სამმართველო

ე

ეეგ — ელექტროენცეფალოგრაფიული

ე. ი. — ესე იგი

ეკგ — ელექტროკარდიოგრაფიული

ეკგრაფიული — ელექტროკარდიოგრაფიული

ეშ — ელექტროშემდუღებელი

ე. წ. — ეგრეთ წოდებული

ვ

ვ—ვატი

ვდრ — ვიეტნამის დემოკრატიული რესპუბლიკა

ზ

ზაჰესი — ზემო ავჭალის ჰიდროელექტროსადგური

ზ. დ. — ზღვის დონიდან

ზ. ე. — ზომის ერთეული

ზმნს. — ზმნისწინი

თ

თა — თამბაქოს ამსხმელი

თგა — თბილგაზაპარატი

თელასი — თბილისის ელექტროაღმრიცხველების სამმართველო

თეც — თბოელექტროცენტრალი

თკ — თბილისის კომიტეტი

თემქ — თბილისის ელექტრომზიდთა ქარხანა

თზჯ — თირკმელზედა ჯირკვალი

თმს — თბილისის მასწავლებლის სახლი

თო — თბილისის ორგანიზაცია

თსა — თბილისის სამხატვრო აკადემია

თსა-4 — თამბაქოს საშრობი აგრეგატი

თსუ — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

თსფი — თბილისის სახელმწიფო ფიზკულტურის ინსტიტუტი

თწფ — თბილისის წინდების ფაბრიკა

თხზ. — თხზულებები

ბ

ბა-1 — კაიშაური-1

ბალ. — კალორია

ბაბ. — კაპიკი

კბმ — კუბომეტრი
კგ — კილოგრამი
კგ/მმ — კილოგრამი მილიმეტრზე
კგ/სმ — კილოგრამი სანტიმეტრზე
კვ — კილოვატი
კვ. კმ — კვადრატული კილომეტრი
კვმ — კვადრატული მეტრი
კვ. სმ — კვადრატული სანტიმეტრი
კვ. დცმ — კვადრატული დეციმეტრი
კვტ — კილოვატი
კვტს — კილოვატსაათი
კორ. — კორესპონდენტი
კპ — კომუნისტური პარტია
კრ. — კრებული
კ/ს — კილომეტრი საათში
კსმ — კომბინატი საყოფაცხოვრებო მომსახურებისა

ლ

ლ — ლიტრი

მ

მ — მამრობითი
მ — მეტრი
მ — მანეთი
მაგ. — მაგალითად
მან. — მანეთი
მაქ — მაქსიმუმი
მგ — მილიგრამი
მგლ — მაგალითად
მდ. — მდინარე
მდ — მდებრობითი
მდ. მდ. — მდინარეები
მთ. — მთავარი
მინ. — მინიმუმი
მქკ — მარგი ქმედების კოეფიციენტი
მლი — მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტი
მლნ — მილიონი
მლრდ — მილიარდი
მმ — მილიმეტრი
მმაჩი — მოქალაქეობრივი მდგომარეობის აქტების ჩაწერა
მოლ. — მოლექულა
მოქ. — მოქალაქე
მრ. — მრავლობითი
მსე — მცირე საბჭოთა ენციკლოპედია

მსს — მსოფლიო საუნივერსიტეტო სერვიზი
მტს — მანქანა-ტრაქტორების სადგური
მ. შ. — მათ შორის
მშთ — მზად ვარ შრომისა და თავდაცვისათვის
მხ. — მხოლოდებითი

6

ნახ. — ნახაზი
ნახ. — ნახატი
ნახ. — ნახე
ნახ. — ნახევარი
ნაწ. — ნაწილი

პ

პ — პირი
პკ — პარტკონტროლი
პრდ — პირდაპირ
პროც. — პროცენტი
პრ. — პროსპექტი
პროფ. — პროფესორი
პსკკ — პარტიული და სახელმწიფო კონტროლის კომიტეტი

რ

რ — რიცხვი
რ — რენტგენი
რესპ. — რესპუბლიკის
რკ. გზ. — რკინიგზის
რკპ(ზ) — რუსეთის კომუნისტური პარტია (ბოლშევიკებისა)
რნტგ — რენტგენი
რსდმპ — რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია
რსფსრ — რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა
რ/წ — რენტგენი წუთში

ს

ს — საათი
ს — საუკუნე
ს — სოფელი
საი — სახელმწიფო ავტონისპექცია
საკდესი — საკავშირო დეპეშათა სააგენტო
სამ. — სამმართველო
სამტრესტი — საქართველოს მეღვინეობის ტრესტი
საქდესი — საქართველოს დეპეშათა სააგენტო

საქ. სსრ — საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა
 საქ. კპ ცკ — საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტი

საღ. — სადამო

სახ. — სახელმწიფო

სახ. — სახალხო

ს.-დ. — სოციალ-დემოკრატიული

სდკ — სანიტარული დასუფთავების კანტორა

სე — საბავშვო ენციკლოპედია

სეც — სოციალურ-ეკონომიური ციკლი

სთ — საათი

სკკპ — საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია

სკკპ ცკ — საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტი

სკპ (ბ) — საკავშირო კომუნისტური პარტია (ბოლშევიკებისა)

სმ — სანტიმეტრი

სმ² — კვადრატული სანტიმეტრი

სმ³ — კუბური სანტიმეტრი

სმი — სოფლის მეურნეობის ინსტიტუტი

სმ/წთ — სანტიმეტრი წუთში

სმ/წმ — სანტიმეტრი წამში

სმეთი — სტუდენტთა მინიატურების ესტრადის თეატრი

სმს — სახალხო მეურნეობის საბჭო

სმუს — სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭო

სოკ — საერთაშორისო ოლიმპიური კომიტეტი

სოფ. — სოფელი

სპეც. კორ. — სპეციალური კორესპონდენტი

სპი — საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტი

სს — საუკუნეები

სსი — სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტი

სსმ — სასურსათო საქონლის მრეწველობა

სსპ — სეისმური-სადაზვერვო პოსტი

სსრკ — საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი

სსსრ — საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა

სსფრ — საბჭოთა სოციალისტური ფედერაციული რესპუბლიკა

სტ. — სტილი

სტ. — სტამბა

სუზ — სასჯელის უმაღლესი ზომა

სწდს — საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვის სამინისტრო

ტ

ტ — ტონა

ტ. — ტირაჟი

ტ. — ტომი

ტეკა — ტფილისის კომიტეტი

ტელ. — ტელეფონი

ტკმ — ტონაკილომეტრი

ტტს — ტრამვაი-ტროლეიბუსების სამმართველო

უ

უმტ — ულტრამოკლე ტალღები

უმც. — უმცროსი

უფრ. — უფროსი

უხ. — უხარისხო

ფ

ფ. — ფასი

ფ. — ფუთი

ფ. — ფონდი

ფი — ფიზიკულტურის ინსტიტუტი

ფკი — ფიზიკური კულტურის ინსტიტუტი

ქ

ქ. — ქედი

ქ. — ქუჩა

ქ. — ქალაქი

ქ. — ქულა

ქ-ნი — ქალბატონი

ქტს — ქალაქპოლიგრაფტრესტის სამმართველო

ქსკთ — ქართული სანიტარული კულტურის თეატრი

შ

შდრ — შეადარე

შეკ. — შეკვეთა

შენ. ერთ. — შენახულია ერთად

შნშ. — შენიშვნა

ჩ

ჩა-900 — ჩაის საკრეფი აგრევატი

ჩვ. წ. — ჩვენი წელთაღრიცხვა

ჩბ — ჩრდილოეთი პოლუსი

ჩსრ — ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა

ჩსსრ — ჩეხოსლოვაკიის სოციალისტური რესპუბლიკა

ც

ც — ცენტნერი

ცაკი — ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი

ცეკა — ცენტრალური კომიტეტი

ცკ — ცენტრალური კომიტეტი

ცპა — ცენტრალური პარტიული არქივი

ცსს — ცენტრალური სტატისტიკური სამმართველო

ცხ. ძ. — ცხენის ძალა

ძ

ძვ. წ. — ძველი წელთაღრიცხვით

წ

წ. — წუთი

წ. — წელი

წდკ — წესრიგის დაცვის კომიტეტი

წთ. — წუთი

წმ. — წამი

წ. კ. გ. ს. — წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება

წ. პ. სტ. — წიგნის პალატის სტამბა

წწ — წლები

ხ

ხელ. — ხელოვნების

ხტვ — ხატოვნად

ჯ

ჯდს — ჯანმრთელობის დაცვის სამინისტრო

ჰ

ჰ — ჰექტარი

ჰა — ჰექტარი

ჰესი — ჰიდროელექტროსადგური

ჰც — ჰერცი

Г. И. ЦИБАХАШВИЛИ

К вопросу об аббревиатурах в грузинском языке

Резюме

В современном грузинском языке, как и во многих других, встречаются и употребляются сокращения разных типов. В статье анализируется один тип — буквенные сокращения.

Буквенные сокращения, в зависимости от характера их связи с устной речевой практикой, делятся на графические сокращения и инициальные слова, или аббревиатуры.

Графические сокращения — принадлежность письма. При письме слово может быть сокращено по-разному, но это не касается его устного воспроизведения, в речи оно произносится полностью, например, написанное: тов., т. т., г., и т. д., и др., г-н, л-т — при чтении воспроизводятся: «товарищ», «товарищи», «год», «и так далее», «и другие», «господин», «лейтенант».

Графические сокращения как в древности, так и теперь являются средством экономии письма.

Но при большом количестве подлежащего прочтению материала появляется необходимость экономии времени и энергии при чтении. Ставшие стереотипными, понятные всем сокращения из письма переходят в устную речь и начинают, таким образом, употребляться как слова. Так появляются инициальные слова, или аббревиатуры.

Аббревиатуры, оторвавшись от графических сокращений, приобретают многие морфологические, синтаксические и семантические признаки и входят в язык как новые слова. Разумеется, на судьбу разных аббревиатур разное влияние оказывают языковые и неязыковые факторы.

Существует мнение, что грузинский язык по природе своей не любит сокращений. Но языковая практика последних десятилетий показывает, что в силу закона экономии письма и речи в грузинском языке появились и вошли в употребление сотни аббревиатур. Их серьезный недостаток — смысловая затемненность и вытекающая из этого коммуникативная негибкость — не очень затрудняет их распространение, т. к. аббревиатуры, как и термины, имеют свои сферы употребления.

По фонетическому облику грузинские аббревиатуры можно разделить на две группы — открытые и закрытые. «Открытыми» мы называем аббревиатуры, в которых имеется гласный, создающий иллюзию слова: ზაჯგბო, მძაზო, ზაჯგბო, აბბო и др. Такие аббревиатуры произносятся как обычные слова.

«Закрытыми» мы называем аббревиатуры, в которых или нет гласного, или же при гласном имеется такое стечение согласных, которое делает невозможным произношение слова по звуковому принципу.

06/03/2020

Так как алфавитные названия грузинских букв длинные, закрытые, аббревиатуры невозможно произносить по названиям букв. Это приводит к тому, что: а) грузинские аббревиатуры произносятся с негрузинской огласовкой, или же б) вместо грузинского употребляется негрузинское сокращение. В силу этого многие иноязычные сокращения, без перевода вошедшие в грузинскую речь, становятся непонятными.

Создание упрощенных названий грузинских букв, наряду с существующими, заметно облегчило бы решение вопроса о произношении закрытых аббревиатур.

ბ. ხიფთიაძე

ფერეხ მცირის ფილოლოგიური მოღვაწეობის ერთი თავისებურების შესახებ

XI საუკუნის დიდი ქართველი მოღვაწე ფერეხ მცირე შესანიშნავი ფილოლოგი იყო. მან განავითარა რა ექვთიმე და გიორგი ათონელების შეხედულებანი, საკუთარი მთარგმნელობითი თეორია შექმნა. ფერეხ მცირის მთარგმნელობითი სისტემა სამი ძირითადი პრინციპით განისაზღვრება:

1. თხზულება უნდა ითარგმნებოდეს უცილობლად თავდაპირველი დედნიდან; იმ ენიდან, რომელზედაც იგი შეიქმნა. 2. შესრულებული თარგმანი დედანთან ზედმიწევნით ზუსტი უნდა იყოს; მხოლოდ იმგვარად, რომ სიზუსტემ არ შელახოს იმ ენის ბუნება, რომელზედაც ძველი ითარგმნება. 3. თარგმანი შემკული უნდა იყოს სპეციალური კომენტარებით, რომლებშიც განხილული იქნება თხზულებასთან დაკავშირებული საჭირობოროტო ისტორიულ-გრაფიკო-კულ-ტექსტოლოგიური საკითხები.

ეს პრინციპები ფერეხ მცირის მთარგმნელობითი შეხედულებების უალრესად მაღალ დონეზე მიუთითებენ.

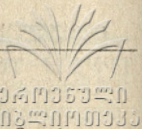
ფერეხი ამ ზოგად შეხედულებებს თავის პრაქტიკულ მთარგმნელობით მოღვაწეობაში ზუსტად იცავდა. სწორედ აქ გამოჩნდა ფერეხის ფილოლოგიური კვლევა-ძიების მთელი სიღრმე. განსაკუთრებით დიდის გულ-მოდგინებით ადევნებდა ფერეხი თვალყურს იმ გარემოებას, რომ ქართული თარგმანი დედანთან შეფარდებით ზუსტი ყოფილიყო. ამ თვალსაზრისით უალრესად საინტერესოა ის გარემოება, რომ ფერეხი არ მოერიდა ისეთ დიდ ავტორიტეტს, როგორიც გიორგი ათონელი იყო. მან გიორგის თარგმნილი „სამოციქულო“ თავიდან ბოლომდე შეუდარა ბერძნულ დედანს და საკუთარი შენიშვნები დაურთო¹. იმის დასამტკიცებლად თუ როგორ ღრმა ერუდიციას იჩენდა ფერეხი თითოეული სიტყვის თარგმნისას მოვიყვანოთ ერთ მაგალითს.

ფერეხ მცირის თარგმნილ ერთ-ერთ თხზულებაში ერთ ადგილას დამოწმებულია ნაწყვეტი ფსალმუნიდან (50, 14). იგი ფერეხისეულ თარგმანში ამგვარად იკითხება: „უკუმომეც სიხარული მაცხოვარებისა შენისაჲ და სულითა მთავრობისაჲთა დამამტკიცე მე“². „დავითნის“ ქართულ თარგმანებში ეს მუხლი ასეა წარმოდგენილი:

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, 1960 წ., გვ. 2-6.

² საქართველოს მეცნ. აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი A — 689, 4.r.

გიორგი ათონელის თარგმანი:

„მომეც მე სიხარული მაცხოვრებისა შენისაჲ და სულითა მთავრობისაჲთა დამამტკიცე მე“.

ძველი თარგმანი: *ἡ ἀρχὴ τοῦ καὶνῆς διαθήκης*

„მომეც მე სიხარული მაცხოვარებისა შენისაჲ და სულითა წმიდითა დამამტკიცე მე“.

ეფრემის რედაქციაში შესული ნაწყვეტი მისდევს გიორგი მთაწმინდლისეულ თარგმანს, მაგრამ განახევადება მისგან ერთ ადგილას: ეფრემი წერს „უკუმომეც“, როდესაც ფსალმუნის ქართულ რედაქციებშია „მომეც“. თხზულების ბერძნულ ტექსტში ამ ადგილას იკითხება სიტყვა, რომელიც შეიძლება ითარგმნოს, როგორც „მომეც“, ასევე „უკუმომეც“: „ἀπὸ τοῦ καὶνῆς διαθήκης τοῦ καὶνῆς διαθήκης καὶ τοῦ καὶνῆς διαθήκης“ (PG., 31, 1013). ἀπὸ τοῦ καὶνῆς არის imper. aor. 2 ἀπὸ τοῦ καὶνῆς — გადაცემა, ჩაბარება, მიცემა, დაბრუნება, გადახდა... და სხვ.). ეფრემმა იცის, რომ ამ ადგილას „დავითნის“ ქართულ რედაქციებში იკითხება „მომეც“, მაგრამ მას ფსალმუნის ამ მუხლის თავისებური გაგების გამო შესწორება შეაქვს ქართულ თარგმანებში. თავის აზრს ეფრემი გარკვევით გადმოსცემს ამ სიტყვებზე დართულ სქოლიოში: „შეისწავე, რამეთუ „მოცემა“ არს, რომელი ახლად მოგუეცემოდის და აროდეს გუქნებოდის; ხოლო „უკუმომეც“, რომელი ოდესმე ჩუენი ყოფილ იყოს და წარგუეწყმიდოს და კუალად ვეძიებდეთ. ამისთჳს შეცოდებულნი კუალად უკუმომეცად ვითხოვთ სულსა წმიდასა, რომელი ნათლის-ღებისა მიერ მოგუეცა და ცოდვისა მიერ წარგუწყმიდეთ“¹.

ეფრემ მცირის ტექსტოლოგიური ძიების სიღრმე სხვა მომენტებშიც გამოემჟღავნა. ეფრემი საუკეთესოდ იცნობდა ძველ ქართულ მწერლობას. იგი ცდილობდა, რომ ქართულად ერთხელ უკვე თარგმნილი თხზულება მანამ არ ეთარგმნა, სანამ ძველ თარგმანს რაწვრილებით არ გაიცნობდა. ეფრემი კრიტიკულად აფასებდა მისი წინამორბედების ექვთიმე და გიორგი ათონელების შემოქმედებას და ახსნა-განმარტებას იძლეოდა ექვთიმესა და გიორგის მთარგმნელობითი თავისებურებების შესახებ. ეფრემი გულმოდგინედ იკვლევდა საღვთო წიგნების ძველ ქართულ რედაქციებს და ცდილობდა დაედგინა მათი მიმართება ბერძნულ დედნებთან.

ეფრემ მცირე გარკვეულ მუშაობას აწარმოებდა სათარგმნელი ბერძნული დედნების შესარჩევად. პირველ ხანებში მას სათარგმნელ დედნებს სპეციალურად ურჩევდა შავი მთის ერთ-ერთი მოღვაწე გაბრიელ მღვდელი². სათარგმნელი თხზულების ტექსტის დასადგენად ეფრემი ერთი ბერძნული ხელნაწერით არ კმაყოფილდებოდა. ამ მიზნით იგი ხშირად ბერძნულ ხელნაწერებს ერთმანეთს ადარებდა. ასე მაგალითად, ბასილი დიდის „ასკეტიკონის“ თარგმნისას ეფრემ მცირეს სამი წიგნისა ცავის რამდენიმე ხელნაწერით უსარგებლია, რის შესახებაც თარგმანზე დართულ ანდერძში თვითონვე მიუთითებს: „...თუთ ორთა წიგნისსაცავთა სჳმიგნწყმიდისათა ასკიტიკონნი სხჳთა და სხჳთა ჰმატდეს ურთიერთას, ამისთჳს თჳლისაჲცა მოვიღეთ...“³. ზოგიერთ შემთხ-

¹ A — 689, 41r.

² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 253.

³ A — 689, 185r.

ვევაში ეფრემი ბერძენ სწავლულთა კონსულტაციებითაც სარგებლობდა. იმის შესახებ თხზულების ანდერძში ეფრემი წერდა: „თუთ მათვე ბერძენთა უბრძენესთა და უსულიერესთა კითხვითა ძალისებრ სისრულე და სიმართლე ვიხარკე“¹.

მიუხედავად იმ დიდი გულმოდგინებისა, რომელსაც ეფრემი სათარგმნელი ბერძნული თხზულების ტექსტის დადგენისას იჩენდა, ამ მიმართულებით ეფრემის მიერ წარმოებულ კვლევა-ძიებაში მაინც იპყრობს ყურადღებას ერთი პატარა დეტალი. ეფრემი სათარგმნელი ბერძნული თხზულების ტექსტის მიმართ ყველა შემთხვევაში ვერ იჩენს სათანადო კრიტიკულ დამოკიდებულებას. ეფრემი, ზოგიერთ შემთხვევაში, ზედმეტ ნდობას იჩენს ბერძნული ხელნაწერებისადმი. მას არავითარი ცვლილება არ შეაქვს სათარგმნელ ტექსტში. ეფრემ მცირეს, ზოგიერთ შემთხვევაში, მის ხელში არსებული დედანი ყველა თავისი დეტალით ავტორისეულად მიაჩნია. ავტორის მიმართ კი ეფრემი მეტისმეტ მოკრძალებას იჩენს. თვით პრინციპი დედნისადმი ასეთი დამოკიდებულებისა არასწორია. იგი ყველა მთარგმნელსა და კომენტატორს უხერხულ მდგომარეობაში ჩააყენებდა. არაკრიტიკულ დამოკიდებულებას სათარგმნელი დედნისადმი, ზოგიერთ შემთხვევაში, ეფრემ მცირეც მიყავს შეცდომამდე, მოგვივანთ ორიოდ მაგალითს.

1. XI საუკუნის 60-იან წლებში ეფრემ მცირეს ბერძნულიდან ქართულად უთარგმნია ბასილი დიდის სამოღვაწეო შინაარსის კრებული „ასკეტიკონი“. როგორც სპეციალური კვლევა-ძიება მოწმობს, ბერძნულ მწერლობაში ამ თხზულებას ძალზე რთული რედაქციული ცვლილებანი განუცდია. განსაკუთრებით დიდი მუშაობა ამ კრებულის თავისებური რედაქციის ჩამოსაყალიბებლად ჩაუტარებია VI საუკუნის უცნობ ბიზანტიელ სქოლიასტს. ამ კრებულის უცნობ რედაქტორებს მათ მიერ ჩატარებული მუშაობის გასათვალისწინებლად თხზულებაზე სპეციალური სქოლიოები დაურთავთ. ასე რომ, ჩვენამდე მოღწეულ ბერძნულ ხელნაწერთა დიდ უმრავლესობაში შემორჩენილია სხვადასხვა სახის მინაწერები, რომლებიც ბიზანტიელ რედაქტორთა მიერ ჩატარებულ მუშაობაზე მიუთითებენ. როგორც ჩანს, ამგვარი სქოლიოები იკითხებოდა იმ ხელნაწერებშიც, რომლებიც ეფრემის უშუალო დედანს წარმოადგენდნენ. ეფრემ მცირეს აღნიშნული მინაწერები თვითონ ავტორის — ბასილ დიდის დაწერილად მიუჩნევია და თარგმნელ ტექსტში ჩაურთავს.

ასე მაგალითად, ამ კრებულში ზემავალი თხზულების — „გრცელი წესების“ ინდექსის შემდეგ იკითხება მინაწერი: „ამით ზანდუკთა მოიძევდი, რომლისაცა პირისათჳს გინდეს“². ეფრემს შეუნიშნავს, რომ ეს სიტყვები აშკარად მინაწერია; მაგრამ მინაწერი მღუჩნევია თვითონ ბასილის შესრულებულად, ამიტომაც იგი უშუალოდ ტექსტში ჩაურთავს. ამის თაობაზედ ეფრემს სპეციალური კომენტარიც დაუწერია: „შეისწავე, რამეთუ ესე ზედა წარწერილი დედასა ესრეთ ლიტონად ეწოვე და არა მსგავსად სხუათა მათ წარწერილთა სხჳსა ვისგანმე, არამედ თუთ წმიდისა მის და ყოველთა წერილთა

¹ A — 689, 185 r.

² საქართველოს მეცნ. აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი A — 132, 15v.

სამოთხისა პირისად ვჰგონე. ამისთჳს ესრეთვე დავწერე“¹. როგორც ვხედავთ, ეფრემმა იცის, რომ ხელნაწერის ზოგიერთი მინაწერი სხვების მიერაა შესრულებული; მაგრამ აღნიშნული წარწერა მას უშუალოდ ავტორისეულად — ბასილისეულად მიუჩნევია („წმიდისა მის ...ვჰგონე“) და ამიტომაც ქართულ თარგმანში ჩაუტოვავს.

აღბათ, სწორედ ამავე თვალსაზრისით ხელმძღვანელობდა ეფრემი, როდესაც აღნიშნულ თარგმანში ბერძნული ხელნაწერების სხვა მინაწერებიც შეჰქონდა. შევაჩერებთ ყურადღებას მხოლოდ ერთ მათგანზე. იმავე კრებულში შემავალი თხზულების „მოკლე წესების“ 286-ე კითხვის შემდეგ ეფრემის თარგმანში იკითხება: „ვიდრე აქამომდინი ოდენ წერილ იყო პონტოათ მოღებულსა წიგნსა, ხოლო ამიერითგანნი ოცდა შუდნი თავნი და კანონნი კესარიათ მოღებულისა წიგნისაგან შეეძინეს“². აღნიშნული სქოლიო უშუალოდ VI საუკუნის ბიზანტიელი სქოლიასტის მიერ ჩატარებულ მუშაობაზე მიუთითებს. მასში საუბარია იმის შესახებ, რომ სქოლიასტის მიერ ჩამოყალიბებულ რეცენზიაში პონტოური რედაქციიდან შევიდა 286 კითხვა, ხოლო კესარიული ხელნაწერიდან 27 კითხვა და ეპიტომები. ამ სახით დაცულია ეს მინაწერი ბერძნულ ხელნაწერებშიც, კერძოდ მას იცნობს ერთი ბერძნული ხელნაწერი (Venise, Marcienne, 63). აი როგორ სახეს ატარებს ამ მინაწერის ბერძნული ტექსტი: „Ἐως τοῦτου μᾶνιον εἶχε τὸ βιβλὸν Πόντου χοιμασθὲν ἀντίγραφον· τὰ δὲ ἔφεγγε καὶ ἀφ᾽ ἑλαιᾶ καὶ τὰ ἐπιστολὰ ἐκ τῆς βίβλου τῆς ἀπὸ Καισαρείας προσετέθη“³.

ეფრემ მცირეს აღნიშნული მინაწერიც, როგორც ჩანს, ბასილისეულად მიუჩნევია და, ამის გამო, იგი ქართულ თარგმანში უშუალოდ ტექსტში ჩაუტოვავს.

2. ბასილი კაპადოკიელის „მორალური წესების“ ეფრემ მცირისეულ ქართულ თარგმანში სახარების ერთი ნაწყვეტი ამგვარად იკითხება: „და იყვნით ძე მადლისა, ესე თვთ თავადი არს ქრისტე, უმადლოთა მცმართ და ბოროტთა“⁴. ციტატი ამოღებულია ლუკას სახარებიდან (6, 35). შესაბამისი ტექსტი ქართულ ოთხთავებში ასეა წარმოდგენილი:

გიორგი ათონელისეული: ჯრუჟისა და პარხლის: აღიშნის რედაქცია:
„...და იყვნით ძე მადლის, „...და იყვნით ძე მადლის, „...და იყვნით ძე მარამეთუ იგი თავადი რამეთუ იგი თავადი ოლის, რამეთუ იგი თავატკბილ არს უმადლო- ტკბილ არს უმადლო- დი ტკბილ არს უმადლო-თათჳსცა და უკეთურთა“. თათჳსცა და უკეთურთა“. თათჳსცა და უკეთურთა“.

ამგვარად იკითხება ეს ნაწყვეტი სახარების ბერძნულ ტექსტშიც: „...καὶ ἑσθεμενοι τοῦ νηπίστου· ὅτι ἀπὸς χρῆστος ἐσθαι ἐπὶ τοῦς ἀχαρίστους καὶ πονηρίκς“.

¹ A — 32, 15 v.

² A — 68, 16r.

³ J. Gribomont Histoire du texte des Ascétiques de S. Basile, Louvain, 1953, 33. 156.

⁴ A — 689, 114v.

„მორალურ წესებში“ მოყვანილ ნაწყვეტსა და სახარების ყველა რედაქციას შორის აშკარა შეუსაბამობაა. თხზულების თანახმად ნაწყვეტი ამგვარად უნდა გაეიფოთ: „იყვენით ძე მალღის უმადლოთა მიმართ და ბოროტთა“; ხოლო სიტყვას „მალღის“ დართული აქვს განმარტება: „ესე თუთ თავადი არს ქრისტე“. სახარება კი ამბობს: „იყვენით ძე მალღის“, რადგანაც „იგი თავადი ტკბილ არს უმადლოთათჳსცა და უკეთურთა“. ეს შეუსაბამობა შეუნიშნავს ეფრემ მცირეს და აღნიშნულ ნაწყვეტზე ასეთი კომენტარი დაუროთავს: „შეისწავე, ვითარმედ „ესე თუთ თავადი არს ქრისტე“ წმიდა ბასილს დაუროთავს ამით გულისწმის-ყოფითა, ვითარმედ რაჟამს ძე მალღის იქმნეთ, ქრისტეს პატივსა ღირს იქმნებით, რამეთუ იგი თავადი არს ძე მალღისა მამისაჲ. ამისთჳს შენ რაჟამს სახარებისაჲ ურთიერთას შეაწყო — იყვენით ძე მალღის უმადლოთა მიმართ და ბოროტთა — მაშინ-ღა უგანცხადებულესად გულისწმამყო შუა გამოღებითა: ესე თუთ თავადი არს ქრისტე“¹. ამგვარად, ეფრემ მცირეს შეუდარებია ეს ნაწყვეტი სახარებისათვის და იმ დასკვნამდე მისულა, რომ სიტყვები „ესე თუთ თავადი არს ქრისტე“ არ არის სახარების კუთვნილება. ეფრემი პირდაპირ მიუთითებს, რომ ამ ნაწყვეტის სახარებასთან შედარება აღნიშნული სიტყვების მეტობაზე მეტყველებს. მაგრამ ეფრემი სიტყვებს „ესე თუთ თავადი არს ქრისტე“ მიიჩნევს ბასილის დანართად და ამ დანართით გამოხატული აზრის განმარტებას ცდილობს. არაკრიტიკულ დამოკიდებულებას სათარგმნელი დედნისადმი ეფრემი შეცდომამდე მიყავს. მოყვანილი ნაწყვეტი ამ თხზულების უძველეს რედაქციაშიც ისევე უნდა ყოფილიყო, როგორც სახარებაშია. ზუსტად სახარების სიტყვები იკითხება ამ თხზულების გამოქვეყნებულ ბერძნულ ტექსტში: „Καὶ ἔσται οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ Πατρὸς ὅτι ἀπὸ τοῦ πατρὸς ἐστὶν ὁ υἱός· τὸς ἀχαρακτήρας ἔχει πνεύματος...“ (PG., 31, 708). მოყვანილი ბერძნული ტექსტი სადავო არ უნდა იყოს. სახარების ყველა რედაქციაც ამ ნაწყვეტს ამგვარად იცნობს. ქართული თარგმანის სიტყვები: „ესე თუთ თავადი არს ქრისტე“ მიუხედავად იმ განმარტებისა, რომელსაც ეფრემი იძლევა, უადგილოა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ადგილას ბერძნულ სახარებაში არსებული სიტყვა „Χρηστὴς“ (χρηστὴς — კარგი, კეთილი, ბედნიერი, პატიოსანი, სასარგებლო...) თხზულების რომელიმე გადამწერს აერია სიტყვაში „Χριστὴς“ („Χριστὴς და χρηστὴς ბიზანტიურ ბერძნულში ერთგვარად იკითხება). ამ არევის გამო ეფრემის ბერძნულ დედანში (ან დედნებში) მოყვანილი ნაწყვეტი, ალბათ, ასე იკითხებოდა: ὁ υἱὸς τοῦ Πατρὸς ἔσται... ამან კი გამოიწვია ეფრემის თარგმანი: „ესე თუთ თავადი არს ქრისტე“.

ამგვარად, ეფრემ მცირე, მიუხედავად მისთვის დამახასიათებელი ზუსტი ტექსტოლოგიური კვლევა-ძიების მეთოდისა, ზოგიერთ შემთხვევაში ვერ იჩენს სათანადო კრიტიკულ დამოკიდებულებას სათარგმნელი ბერძნული ტექსტების მიმართ. თუ ეფრემის პოზიციებზე დავდგებით, ადვილად შეგნიშნავთ, რომ სხვაგვარად მოულოდნელიც იყო. ეფრემის სახით ჩვენს წინაშე დგას მორწმუნე მართლმადიდებელი, ქრისტიანული ეკლესიის ყველა ნორმის უმწიკვლო დამცველი, ღვთის სადიდებლად სამშობლოსაგან „წმინდა მიწაზე“ გადახვეწილი

¹ A — 689, 114v.

ასევე იგი ბერძნულიდან ქართულ ენაზე თარგმნის ან კანონიკურ ტექსტებს, ანდა წმინდა მამათა, ეკლესიის უდიდეს ავტორიტეტთა თხზულებებს. რა თქმა უნდა, ეფრემი უდიდესი ნდობით უყურებს ამ „წმინდა წიგნებს“ და მათში წარმოდგენილ ტექსტებში იჭვის შეტანა, ბუნებრივია, რომ უჭირს.

ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის
კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 10. 6. 1965 წ.)

Э. Г. ХИНТИБИДЗЕ

Об одной особенности филологической деятельности Ефрема Мцире

Резюме

Для переводческой работы известного грузинского филолога Ефрема Мцире характерен метод точного текстологического исследования. В некоторых случаях он все же не проявляет должного критического отношения к оригиналу. В статье приводятся примеры и объясняются причины, вызвавшие это обстоятельство.

6. ტ ა ბ ი ძ ი

ილია ჭავჭავაძის „ივერია“
(დაარსების ისტორია)

„საქართველოს მოამბის“ დასტურვის შემდეგ ილია ჭავჭავაძე ბევრს ფიქრობდა ახალი პერიოდული ორგანოს დაარსებაზე, რომელიც გაავრცელებდა ხსენებული ჟურნალის ძირითად იდეურ ხაზს და კიდევ უფრო მეტ სარგებლობას მოუტანდა მშობელ ხალხს.

ამ განზრახვის სისრულეში მოყვანა მხოლოდ 1877 წლისათვის გახდა შესაძლებელი. ერთი მხრივ, კიდევ უფრო გაიზარდა ლიტერატორთა რიცხვი, გაცილებით სრულყოფილი გახდა მათი ოსტატობა. მეორე მხრივ, ზედიზედ დაიხსრა „მნათობი“, „კრებული“, „ცისკარი“, „გუთნის დედა“. ილია ჭავჭავაძემ გაითვალისწინა შექმნილი სიტუაციის თავისებურება, მხედველობაში მიიღო ის გარემოება, რომ საზოგადოება ახალი პერიოდული ორგანოს დაარსებას მოითხოვდა და პირველი ნაბიჯები გადადგა ამ მიმართულებით. აღსანიშნავია ისიც, რომ ილია ამ პერიოდში საბოლოოდ დამკვიდრდა თბილისში და ეკონომიურადაც შედარებით მოღონიერდა.

კონკრეტულად რა მიზანს ისახავდა ილია ჭავჭავაძე? რა მოთხოვნებს უყენებდა ახალ პერიოდულ ორგანოს? მაშინდელ ქართულ პრესაში ამ საკითხზე მეტად საინტერესო მოსაზრებები გამოითქვა. მათი გაცნობა აუცილებელია იმ სირთულეთა წარმოსადგენად, რომელთა გადალახვაც ილია ჭავჭავაძეს დასჭირდა.

1876 წლის „დროებაში“ დაიბეჭდა ნ. ნიკოლაძის წერილი „პირველი ნაბიჯი ჩვენი ბანკირებისა“, რომელშიაც ვკითხულობთ: „ივერიის“ დაარსება ილია ჭავჭავაძესა და ბესარიონ ლოღობერიძეს განზრახული აქვთ ვიწრო პირადული ინტერესების დასაკმაყოფილებლად; ისინი „ცდილობენ მწერლობის და გაზეთის შეძენას კენჭის ყრის მოსამზადებლად და თავიანთი კანდიდატურის დასაცველათ“¹. აქედან გამომდინარე, ნ. ნიკოლაძე „ივერიისადმი“ მტრულ პოზიციას იკავებს. „საზოგადო სიკეთის მხრით მე სავენებელად ვთვლი, ახალი გაზეთის დაარსებას კი არა, გაზეთის დაარსებას კენჭისყრის გასამრუდებლათ“².

ნ. ნიკოლაძე დაუნდობელია ილია ჭავჭავაძისა და მისი მომხრეების მიმართ. მთელ თავის პუბლიცისტურ სიმახვილეს, სატირულ ნიჭს იშველიებს მოწინააღმდეგეთა განსაქიქებლად. „მწერლობა, აღნიშნავს იგი, დიდი ძალაა, მარ-

¹ „დროება“, 1876 წ., № 58.

² იქვე.

თალია, მაგრამ ის მწერალი, რომელიც თავის კალამს იმისთვის იღებდა, რომ საზოგადოებას თვალი აუხვიოს და კაი შემოსავლიანი ადგილი იშოვოს, ჩაქოლვის ღირსია¹. ნიკო ნიკოლაძე უთუოდ ტენდენციურია, რამაც გამოხატულება პოეზია როგორც წერილის საერთო ტონში, ასევე ცალკეული მცდარი დებულებების წამოყენებაში. იგი ისე შორსაც კი მიდის, რომ ახალი პერიოდული ორგანოს დაარსების ინიციატორებს ქართული მწერლობის მტრებად აცხადებს. ისინი თურმე 5—6 წლის წინათ, როცა ჩვენს ჟურნალისტიკას დახმარება სჭირდებოდა, თბილ ადგილებზე იყვნენ მოკალათებულნი და თავს არ იწუხებდნენ მშობლიური ლიტერატურის წინსვლისათვის. ავტორის აზრით, „მაშინ თვით უფ. ილია ჭავჭავაძეც განზე უდგა ქართულ მწერლობას, და დღეში სუდიობას ეწაფებოდა, „საქართველოს მოამბის“ დაცემით იმედ-მოკვეთილი“². საბედნიეროდ, ნ. ნიკოლაძე ბოლომდის ერთგული არ დარჩენილა ამ მცდარი მოსაზრებისა. საბრძოლო ვენებების დაცხრომისა და პოლემიკის ცეცხლის გა-ნელების შემდეგ იგი ობიექტურ შეფასებას აძლევდა ილიას მოღვაწეობას 70-იანი წლების დასაწყისში.

შემოსვენებული სტატია ნ. ნიკოლაძესა და ი. ჭავჭავაძეს შორის ბანკის საკითხებზე არსებული აზრთა შეხლა-შემოხლის დროს არის დაწერილი, ალღევებისა და ამიტომაც ეტყობა მას ნაჩქარეობა. ავტორს ვერც ერთი დამაჯერებელი საბუთი ვერ მოაქვს იმის დასამტკიცებლად, რომ ილია „ივერიის“ მხოლოდ და მხოლოდ თბილისის სათავადაზნაურო ბანკის თავმჯდომარის პოსტის შესანარჩუნებლად აარსებს. როგორც ცნობილია, ნ. ნიკოლაძე შემდეგში არასდროს დაბრუნებია ამ თემას და არ განუმეორებია ესოდენ ამაზრზენი ბრალდება.

„დროება“ კვლავაც შეეხო წამოჭრილ საკითხს. ამჯერად ტრიბუნას იკავებს გაზეთის რედაქტორი ს. მესხი. მის წერილში დაახლოებით იგივე ბრალდებებია წამოყენებული, რაც ნიკოლაძის სტატიაში. მაგრამ, განსხვავებით ნიკოლაძისაგან, ს. მესხი ცდილობს ილიას გამამტყუნებელი საბუთები წარმოგვიდგინოს. იგი წერს, რომ ილია ჭავჭავაძემ და ბ. ლოლობერიძემ მხოლოდ მაშინ გადაწყვიტეს ახალი გაზეთის გამოცემა, როდესაც „დროებაში“ მათთვის მიუღებელი სტატია დაიბეჭდა. „ამ პირებმა წინადადება მისცეს „დროების“ ახლანდელ პატრონებს, რომ, თუ აკ. წერეთელსა და ნიკ. ნიკოლაძეს გამოავადებთ რედაქციიდან და მათ ნაცვლად უ.უ. ბეს. ჯაფარიძესა და დ. ჩქოტუას მიიღებთ, მატერიალურ და სხვა ყოველ გვარ შემწეობას მოელოდეთ ჩვენგანო. და თუ არა... თუ არა, ჩვენ ახალს გაზეთს გამოვცემთო“³. „დროების“ რედაქციას არ მიუღია ეს წინადადება და თითქმის ამას განუსაზღვრავს „ივერიის“ დაარსება.

სიმართლე მოითხოვს ითქვას, რომ ს. მესხი ერთგვარად ორჭოფობს. იგი ისე კატეგორიულად ვერ ლაპარაკობს, როგორც ნ. ნიკოლაძე; მისი სტილისთვის დამახასიათებელია სიტყვა „მგონის“ ზედმეტად ხშირი ხმარება. ჩანს, საბოლოოდ ვერ დარწმუნებულა, ილია მართლა ვიწრო ინტერესებით გამოდის ფართო საზოგადოებაზე თუ არა. ამიტომაც, რომ წერილს შემდეგი სიტყვებით ამთავრებს:

¹ „დროება“, 1876 წ., № 58.

² იქვე.

³ „დროება“, 1876 წ., № 64.

„ყველაზე მომეტებულად ჩვენ გაგვიხარდება, თუ ამ გაზეთში ჩვენ ისევე ვიქცევით, როგორც ჩვენ ვიქცევით, თუ ის ჩვენთან ერთად ემსახურება ჩვენს საზოგადოებას, თუ ჩვენთან ერთად მოინდომებს და იკისრებს ამ საზოგადოების გამოღვიძებას, წარმატებას და ნამდვილს სამსახურს.“

შრომა ხო გაგვინახევრდება მაშინ, ტვირთი ხო ერთი-ორად მსუბუქი შეგვექნება, საზოგადოების წარმატება ხო ერთი-ორად უფრო აჩქარებით და გონიერად დაიწყებს მსვლელობას, ყველა ჩვენ საზოგადო საქმეებს ხომ ორი მოუღლე ეყოლება მაშინ — და ჩვენ მეტი რაღა უნდა გვინდოდეს, ამაზე მეტს რაღას უნდა ვნატრულობდეთ?!

მაშინ ველარაგინ იტყვის, რომ... თბილისისა და ქუთაისის საადგილმამულო ბანკების გამგებელთათვის არის დაარსებული“¹.

ნ. ნიკოლაძისა და ს. მესხის ბრალდებები, ეჭვები უსაფუძვლო აღმოჩნდა. ეს ყველაზე უკეთ თვით „ივერიაში“ დამტკიცა. ერთი შენიშვნაც: ჩვენ ვამბობთ, რომ ილია გაზეთს ბანკისათვის არ აარსებდა, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, თითქოს „ივერიაში“ ამ თემაზე სრულიად არაფერი არ უნდა დაბეჭდილიყო, რომ დიდი საზოგადო მოღვაწე მის ხელთ არსებულ ტრიბუნას არ გამოიყენებდა ბანკის საქმეების უკეთ წარმართვისათვის.

როგორც ცნობილია, ილია განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა სათავადაზნაურო-საადგილმამულო ბანკს, და არც თუ უსაფუძვლოდ. სწორედ ბანკის მოგების ხარჯზე არსებობდა საქართველოში მთელი რიგი კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებები.

მამასაღამე, ილია ძალაუფლებურად გვერდს ვერ აუვლიდა ბანკის საკითხს და, მართლაც, „ივერიაში“ ჩვენ ვხვდებით მეტად მნიშვნელოვან წერილებს ამ თემაზე.

მაგრამ ბანკის საკითხი როდი იყო თავიდათავი. იგი ერთ-ერთი შედარებით პატარა ნაწილი იყო იმ დიდი პროგრამისა, რომლის განხორციელებასაც აკისრებდა ილია „ივერიას“.

მეორეც, ბანკის საკითხი არ უნდა გავაიგივოთ ბანკის თავმჯდომარის სავარძლის უმართებულოდ დაკავების საკითხთან.

„ივერიის“ დაარსება ილიას განზრახული ჰქონდა ეროვნული საქმის ხელშეწყობისათვის. მას სჯეროდა, რომ ორი წამყვანი გაზეთის მეშვეობით უკეთ გაიტანდნენ ლელოს, კიდევ უფრო შეუწყობდნენ ხელს საერთო პროგრესს. ილიას ფიქრადაც არ მოსვლია „ივერიის“ გამოცემა, როგორც „დროების“ მოპირდაპირე და მოკირკიტე გაზეთისა.

ობიექტურად რა შედეგი მოყვა „დროებაში“ დაბეჭდილ წერილებს? ნ. ნიკოლაძე და ს. მესხი ისე პატარა ავტორიტეტები როდი იყვნენ, რომ მათთვის ყური არ დაეგდოთ. წაკითხულ-მონასმენის ღრმად გააზრება და კონკრეტულ ფაქტებთან შეპირისპირების საფუძველზე სწორი დასკვნების გაკეთება კი განაყველას შეეძლო?

ნ. ნიკოლაძემ და ს. მესხმა უთუოდ შექმნეს გარკვეული საზოგადოებრივი

¹„დროება“, 1876 წ., № 64.

აზრი და მკითხველთა ნაწილი ილიას წამოწყების წინააღმდეგ განაწყვეტს ნაწილი უარყოფითი გავლენა იქონია გაზეთის დაარსებაზე¹.

ძნელია დავასახელოთ მე-19 საუკუნის სხვა ქართული პერიოდული ორგანო, რომლის დაარსების წინააღმდეგ ასე აშკარად და მკაცრად გაელაშქროთ (თანაც პროგრესულ მოღვაწეებს) და რომლის რედაქციას ასეთ რთულ პირობებში შეხვედროდეს მუშაობა.

ამ სტატიების გამოქვეყნების შემდეგ ილიას წინაშე ახალი და კიდევ უფრო დიდი სიძნელეები წამოიჭრა როგორც ხელისმომწერთა მოზიდვის, ასევე თანამშრომელთა შემოკრებისა და, საერთოდ, გაზეთის წარმატებით გამოცემის თვალსაზრისით.

ი. ჭავჭავაძემ დუმილით აუარა გვერდი ს. მესხისა და ნ. ნიკოლაძის გამოლაშქრებას. შეიძლება უხერხულად და ზედმეტადაც კი ჩათვალა თავის დაცვა უსაფუძვლო ბრალდებისგან.

გაზეთის დაარსების მიზანი ილიამ ნათლად ჩამოაყალიბა „ივერიის“ საპროგრამო წერილში. იგი პრესას განიხილავს როგორც მწერლობის ნაწილს და იმ ზოგად მოთხოვნებს, რომლებსაც დემოკრატიულ მხატვრულ ლიტერატურას უყენებს, აქაც ძალაში ტოვებს. ილია ყურნალისტიკის საგნად საზოგადოებრივ ცხოვრებას, სინამდვილეს აღიარებს, რაც ერთხელ კიდევ მკაფიოდ უსვამს ხაზს მისი მსოფლმხედველობის მატერიალისტურობას.

ცხოვრება, წერს ილია, მუდმივ დუდილშია, ყველაფერი იცვლება და ვითარდება. ცხადია, ამ პროცესში წამოიჭრება რიგი საკითხები, პრობლემები, რომლებიც გარკვევა-გადაწყვეტას საჭიროებენ. ფართო მასებს ყოველთვის როდი შეუძლიათ დამოუკიდებლად მივიდნენ მართებულ დასკვნებამდის. მაო ხელისგამწოდებელი, დამხმარე ესაჭიროებათ და ამ ფუნქციის შესრულებას კისრულობს პრესა.

ილია კატეგორიულად ემიჯნება პრესის იმ თეორეტიკოსებს, რომლებიც გაზეთს მხოლოდ და მხოლოდ ინფორმაციის საშუალებად თვლიან, რომლებიც მთელი სერიოზულობითა და მონდომებით ამტკიცებენ: მკითხველისათვის საინტერესოა ფაქტი ყოველგვარი კომენტარისა და კვალიფიკაციის გარეშეო.

ილიამ იცის, რომ ამგვარ ტენდენციას ყურნალისტიკა დაკნინებამდე მიყავს. დიდი ქართველი პუბლიცისტი სწორად შენიშნავს, რომ ყურნალისტი პირველ რიგში უნდა არჩევდეს, ირკვედეს, ანალიზებდეს და სწორ მოსაზრებას აწვდიდეს მკითხველს. აქედან გამომდინარე, სრულიად ბუნებრივი და ვასაგებია, თუ რატომ გამოდის იგი პუბლიცისტური ჟანრების წინ წამოწევის მოთხოვნით. მეორე მხრივ, ილია როდი უარყოფს ინფორმაციის საჭიროებას. იგი გაზეთის ერთ-ერთ ძირითად ამოცანად თვლის ცხოვრების ყოველდღიურობის ასახვას, რაც არ გამორიცხავს ფაქტების ინფორმაციული სახით წარმოდგენას. ცხადია, ასეთ შემთხვევაშიც მკითხველებისათვის მასალის მიწოდება არ უნდა ხდებოდეს შერჩევის გარეშე.

¹ დღესდღეობით გავრცელებულია მცდარი მოსაზრება, თითქოს „დროება“ (და პირადად სერგეი მესხი) აღფრთოვანებული შეეგება „ივერიის“ დაარსებას (იხ. ვაზ. „კომუნისტა“ და „ზარია ვოსტოკაში“ 1962 წელს, ილიას იუბილესთან დაკავშირებით გამოქვეყნებული წერილები).

აი როგორ ჩამოაყალიბა ილიამ თავისი შეხედულებები: „ამ-სახით ქრისტიანულ ცხოვრებას ორგვარი დანიშნულება აქვს. ერთის მხრით იგი არის შუამავალი ცხოვრებისა და მეცნიერების შორის, გამავრცელებელი კაცობრიობის ჭკუით მოპოებული, გამოძიებული და აღიარებული სიმართლისა, ჭეშმარიტებისა; მეორეს მხრით, იგი არის სარკე საზოგადოების რთულის ცხოვრებისა, მისი გონებითის, ზნეობითის მოძრაობისა. მასში სჩანს და ისახება ყოველდღიურის აზრის მიდენ-მოდენა“¹.

ილიას ხსენებული განცხადება ისე კი არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ეს ორი მხარე ჟურნალისტიკისა ურთიერთისაგან მკვეთრად იზოლირებულია, თითქოს ისინი გამორიცხავენ ერთმანეთს, პირიქით.

ქვემოთ ილია უფრო უღრმავდება საკითხს. იგი პრესას ადარებს სასწავლებელს, რომლის მეოხებითაც უნდა აღორძინდეს, აღიზარდოს, დაფუძნდეს საზოგადოებრივი აზრი და რწმენა, გრძნობა და გემოვნება. როგორც ვხედავთ, ილია გაზეთს საზოგადოების სამსახურს უსახავს მიზნად და უარყოფს მის გამოყენებას ქვენა ზრახვების დასაკმაყოფილებლად.

ი. ჭავჭავაძე კარგად გრძნობს, რომ პრესის კონკრეტული ამოცანა ცვალებადია და ამ ცვალებადობას განაპირობებს როგორც საზოგადოების სხვადასხვაობა, ასევე ისტორიული ეპოქა. ერთ შემთხვევაში გაზეთის მთავარ ამოცანას წარმოადგენს საზოგადოების ინტელექტუალურ-ზნეობრივი აღზრდა. მეორე შემთხვევაში, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ეს პირველი საფეხური დაძლეულია, პრესა „ასპარეზია“ სხვადასხვა ცხოვრების კავშირთა და ძალთა ბრძოლისა“, „იმის ამომძახველია, რასაც ჩასძახებს საზოგადო აზრთა დენა, შეტაკება და ბრძოლა“.

ბუბლიცისტს ესმის, რომ ადამიანი მხოლოდ პასიური მჭვრეტელი როდია, იგი აქტიურია. თვითონ ქმნის, ასხვავრებს ცხოვრებას. ეს კი გულისხმობს სინამდვილის შესწავლის აუცილებლობას. „...ყოველ საგანს, ყოველს მოვლენას ცხოვრებისას, ავს თუ კარგს, დიდს თუ მცირეს, ჟურნალ-გაზეთობამ უნდა მი-აქციოს ჯეროვანი ყურადღება და შეძლებისამებრ მისცეს სასტიკი გარჩევა, განმარტება თავისი რწმენისა, აზრისა და ცოდნის დაკვალად“.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ ილია აკეთებს ლოგიკურ და კონკრეტულ დასკვნას, განსაზღვრავს, თუ რა მიზანი აქვს „ივერიას“, რამ განაპირობა მისი დაარსება: „სამეცნიერო ცნობათა გადმოტანა და გავრცელება საზოგადოებაში, ჩვენისა და უცხო ხალხის ცხოვრების დაკვირვება და განმარტება, აი რაში მდგომარეობს ჩვენი გაზეთის პროგრამა“.

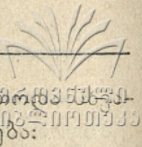
აქ კარგად ჩანს დიდი დემოკრატიისა და საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ბელადის მისწრაფებანი. ილიას სურს პრესა გამოიყენოს განათლების გასავრცელებლად, ეროვნული თვითმოქმედებისა და თვითცნობიერების განვითარებისათვის. მას განზრახული აქვს „ივერიის“ მეშვეობით ცხოვრებისეული მოვლენების, ფაქტების აღნუსხვა-გამოჩვენება და შეფასება; საზოგადოებრივი ყოფითი სურათების წარმოდგენა სათანადო კვალიფიკაციით.

ილიას მიზანი წმინდაა, გზა სწორი.

1876 წლის 18 ივნისს ილია ჭავჭავაძემ საცენზურო კომიტეტში შეიტანა

¹ „ივერია“, 1877 წ., № 1.

თხოვნა „ივერიის“ გამოცემის ნებართვის შესახებ. თხოვნას თან ერთვის დანართი და საბუთები და გაზეთის პროგრამა, რომელიც ასე გამოიყურება:

1. მოწინავე სტატიები...
2. რუსეთის ცხოვრება...
3. ადგილობრივი ცხოვრება...
4. უცხოეთის ცხოვრება.....
5. კორესპონდენციების განყოფილება (ადგილობრივი და საზღვარგარეთული).
6. სამეცნიერო განყოფილება: სტატიები მეცნიერების ყოველი დარგიდან.
7. ბელეტრისტიკა: მოთხრობები, ლექსები და სხვა.
8. კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია.
9. ფ ე ლ ე ტ ო ნ ე ბ ი.
10. სასამართლო ქრონიკა.
11. ნ ა რ ე ვ ი.
12. საგაზეთო ცნობები.
13. კერძო განცხადებების განყოფილება.
14. საცნობარო განყოფილება¹.

პროგრამა საკმაოდ ვრცელია. იგი ითვალისწინებს საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყოველმხრივ გაშუქებას. უფრო მეტიც, რედაქციას განზრახული აქვს მკითხველები რუსეთსა და მსოფლიოს სხვა ქვეყნებში მომხდარი ამბების კურსშიაც შეიყვანოს. ხსენებული დოკუმენტი საინტერესოა წმინდა ყურნალისტური კუთხითაც. ილია ჭავჭავაძე მიზნად ისახავს განსხვავებული ქანრებისა და განყოფილებების გამოყენებით უფრო მრავალფეროვანი და მიმზიდველი გახადოს გაზეთი.

პროგრამა მოხერხებულად არის შედგენილი: — ლაკონურად; ამასთანავე ზოგიერთი პუნქტი ფართო ქვეტექსტის შემცველია.

ამას კიდევ უფრო ნათლად გვიჩვენებს საცენზურო კომიტეტში წარდგენილი და „ივერიაში“ დაბეჭდილი ეგზემპლარების შეპირისპირება. ვფიქრობთ, შემთხვევითი არ უნდა იყოს პუნქტების გადაადგილება. „ივერიაში“ დაბეჭდილ პროგრამაში მეორე პუნქტად შეტანილია საქართველო, მესამე კი — რუსეთი. საცენზურო კომიტეტში წარდგენილ პროგრამაში, კი პირუკუა, თანაც სიტყვა „საქართველო“ შეცვლილია „ადგილობრივით“.

აღსანიშნავია, რომ ილიამ „ივერია“ ჯერ ჟურნალად გადააკეთა, შემდეგ კი ისევ გაზეთად, მაგრამ არც ერთხელ არ შეუცვლია პროგრამა, რადგან იგი ძლიერ ტევადი იყო.

ამრიგად, პროგრამის ოსტატურად შედგენა აპირობებდა ხელისუფლების მიერ მის გადაუკეთებლად დამტკიცების შესაძლებლობას.

საცენზურო კომიტეტმა სწრაფად განიხილა შემოსული მასალები. გაეცნო ილია ჭავჭავაძის პიროვნების დამახასიათებელ დოკუმენტებს, მაგრამ საქმის შესაფერხებლად ხელჩასაჭიდი ვერაფერი პპოვა და იძულებული იყო კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს უფროსისათვის ეცნობებოდა: — არა-

¹ საქ. ცსსა, ფონდი 490, საქმე № 29, ფ. 3.

ფერი მაქვს საწინააღმდეგო, თუ ილია ჭავჭავაძე მომავალი წლიდან გამოსცემდა „მეცნიერულ-ლიტერატურულ-პოლიტიკურ გაზეთს“.

კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარ სამმართველოშიც დადებითად გადაწყვეტეს საკითხი.

ასე რომ, ილია ჭავჭავაძემ სექტემბერშივე მიიღო „ივერიის“ გამოცემის ნებართვა.

ამის შემდეგ მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა თანამშრომელთა ბირთვის შეკერა და ტექნიკურ-ორგანიზაციული საკითხების მოგვარება.

ილიამ დიდი მუშაობა ჩაატარა თანამშრომელთა შემოკრება-დარაზმვისათვის. მან კარგად იცოდა, რომ ფართო საზოგადოების სათანადო მხარდაჭერის გარეშე გაზეთს არსებობა გაუძნელებოდა. რედაქტორი თხოვნით მიმართავდა თანამებრძოლებსა და იდეურ მომხრეებს, სხვადასხვა მწერლებსა და ცნობილ საზოგადო მოღვაწეებს ეთანამშრომლათ „ივერიაში“. ეს საქმიანობა მას არ შეუწყვეტია „ივერიის“ გამოსვლის შემდეგაც. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა ვასილ მაჩაბლისადმი გაგზავნილი წერილი:

„საყვარელო ძმაო ვასო! მოგართვი შენგან დაბარებული ივერია. აბა შენ იცი როგორ დაგვეხმარები...“

ვანოს წიგნების ქებას იწერები. ვიდრე ამას შენ მოიწერებოდი, ჩვენმა ავალოვმა დიდი ქება მითხრა მაგ წიგნებისა. რა კარგი იქნება, რომ ეგ წიგნები დამაბეჭდვინო, თუ შესაძლებელია და თუ ვანო ნებას მოგცემს. მიჰსწერე შენად და ჩემად, მოგვეშველოს როგორმე. ჭკვიანი ბიჭია და ამასთანაც კარგის კალმის პატრონი — ჩვენთვის ვანო დიდი ნუგეში იქნება. ჰსთხოვე, და არამცთუ ჰსთხოვე, შეეხვეწე ჩემ მაგიერ, რომ სტატიები რამ გამოგვიგზავნოს...

ჩვენი დავით იესეს ძე ჩუბინოვი ნახე. გაზეთი მოვართვი, როგორც ჩვენს უხუცესს მწიგნობარსა. ჰსთხოვე ჩემ მაგიერ, ლაზისტანზედ რომ რუსულად ნაწერი აქვს გამომიგზავნოს, მე თვითონ ვჰსთარგმნი და ისე დავბეჭდავ. შენი ჭირიმე, ამ წიგნის მიღებისვე უმაღლესი მიზანი და ჩემ მაგიერ ჰსთხოვე, მალე გამომიგზავნოს. დაპირებულიც არის.

ჩვენი ალექსანდრე ცაგარელიც შეაფუცხუნე—გვიშველოს რამე. ეცადე. შენ გეთაყვანე, მანდ მოსწავლეთაგან მცირე სალიტერატურო წრე შეადგინო. მათთან მისვლა-მოსვლას ნუ დაიზარებ. შენ იცი და შენმა გულშემატკივრობამ, ამ ჩემს თხოვნას რა ყურადღებასაც მიაქცევ“¹...

ძირითადად, ილია ზემოაღნიშნულ მეთოდს მიმართავდა (მიწერ-მოწერით, მეგობრული საუბრებითა და თხოვნით ჟურნალისტთა მოზიდვა). ამ პერიოდში იგი ვერ თუ არ იყენებს პრესას ახალი ორგანოს ფართო რეკლამირებისათვის. თითქმის არაფერი იბეჭდება „დროებაში“. ხსენებული გაზეთი 1876 წლის ბოლო თვეებში მხოლოდ ორჯერ შეეხო „ივერიის“ დაარსების საკითხს. დიდ ინტერესს არც რუსული პრესა იჩენს.

ილიამ მოახერხა კვალიფიციურ მწერალთა შემოკრება. პ. უმიკაშვილმა, ი. ჭყონიამ, დ. ბაქრაძემ, მ. ჯანაშვილმა, შ. გულისაშვილმა და სხვებმა აქტიური დახმარება აღუთქვეს რედაქტორს. მართალია, გაზეთის თანამშრომელთა რიცხვი მცირეა, მაგრამ სტაბილური.

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხოულობათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. 10, გვ. 59—60.

სიმაღლე მოითხოვს ითქვას, რომ თანამშრომელთა საკითხი მტკივნეული საკითხი იყო ყოველკვირეული „ივერიის“ რედაქციისათვის. არ შევცდებით, თუ ვიტყვით, რომ ამ მომენტმა (თანამშრომელთა არც თუ მრავალრიცხოვნებამ) ერთ-ერთი გადამწყვეტი როლი შეასრულა გაზეთის ყურნალად გადაკეთების საქმეში (ამის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ).

ორგანიზაციულ-ტექნიკური საკითხების მოგვარებას საკმაოდ დრო დასჭირდა და ამიტომ „ივერიის“ გამოცემა ცოტათი შეყოვნდა. მისი პირველი ნომერი გამოვიდა 1877 წლის 3 მარტს, ნაცვლად იანვრისა, როგორც ეს თავდაპირველად იყო განზრახული.

„ივერიის“ გამოსვლა მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ერის ცხოვრებაში და სრულიად ბუნებრივია, რომ ამ ფაქტს თვალსაჩინოდ გამოეხმაურა ჩვენი საზოგადოება. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა პერიოდულ ორგანოებში გაბნეული მასალები.

1877 წლის № 26 „დროებაში“ გამოქვეყნდა ნ. ნიკოლაძის წერილი „ივერიის“ პირველი ნომერი, რომელსაც ილიასა და ნ. ნიკოლაძეს შორის იმ ხანად გამწვავებული ურთიერთობის დაღი აზის.

კრიტიკოსს, უპირველეს ყოვლისა, არ მოსწონს „ივერიის“ ენა. იგი აღნიშნავს, რომ 60-იან წლებში ილია ჭავჭავაძემ უდიდესი ამაგი დასდო მშობლიურ მწერლობას ლიტერატურული ენის გამარტივებისა და ხალხურთან დაახლოების თვალსაზრისით. ახლა კი მან ძველ გზას ზურგი შეაქცია, არქაული სინტაქსისაყენ, მოძველებული ფლექსიებისა და უვარგისი მიმოხვრისაყენ გადაიხარაო. ნ. ნიკოლაძეს შესაპირისპირებლად მოაქვს ნაწყვეტი „კაცია ადამიანიდან“ და „ივერიაში“ დაბეჭდილი ეკონომიურ-სტატისტიკური ხასიათის წერილიდან. დასასრულს კი ძალზე მკაცრ დასკვნას გვთავაზობს — ილია ჭავჭავაძის ენა რეგრესიის გზით მიდისო.

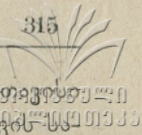
მოცემულ ნაწარმოებებს შორის უთუოდ იგრძნობა სხვაობა, მაგრამ საერთო მკაცრი დასკვნის ვაკეთებას მართებულად მაინც ვერ მივიჩნევთ. არ შეიძლება ერთი წერილის მიხედვით „ივერიის“ მთელ ნომერზე მსჯელობა. სხვათა შორის, დაწუნებული ციტატი ამოღებულია ენობრივი თვალსაზრისით ყველაზე სუსტი თხზულებიდან. წერილი „ტფილისის გუბერნიის ეკონომიური ღონე რის ნაკლებ არ უნდა იყოს“ (?)! კარდინალურად განსხვავდება გაზეთში დაბეჭდილი სხვა მასალებისაგან. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ამ წერილს არ გაუვლია რედაქტორის ხელში.

არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ შესაპირისპირებლად არაფარდი მასალებია მონახული — მხატვრული და პუბლიცისტური, რომელთა ჟანრობრივი და სპეციფიკური თავისებურებანი ძალაუვნებურად ბადებენ სხვაობას სტილის მხრივაც. (არასწორია, აგრეთვე, ხსენებული წერილის ავტორად ილია ჭავჭავაძის გამოცხადება და, აქედან გამომდინარე, მტკიცება, თითქოს ილიას ენა რეგრესს განიცდის).

ნ. ნიკოლაძე მცდარი წინამძღვრიდან გამომდინარე მცდარ დასკვნას ანზოგადებს. უცნაურია, მაგრამ ფაქტია, რომ მას ილია უკვე „ძველი მწერლური ენის აღდგენის“ პრინციპულ მომხრედ მიაჩნია.

კრიტიკოსი „ივერიის“ პუბლიცისტებს უწუნებს წერის მანერასაც, ჩვეულებრივი აზრების პათეტიკურად და დახლართულად გამოთქმას.

რაც მთავარია, ნიკოლაძეს ეეჭვება, რომ „ივერიამ“ გაამართლოს ფაქტობრივად დანიშნულება. „მეცნიერულ ცნობათა გადმოტანისა და გავრცელებისათვის“ — „ზოგადობაში“ ცოდნა საჭირო“. ეს კი „ივერიის“ რედაქციას არ გააჩნიაო. საილუსტრაციოდ იშველიებს წერილს „ტიფლისის გუბერნიის ეკონომიური ღონე რის ნაკლებ არ უნდა იყოს“. „თუ ემაგრე სცოდნია „ივერიის“ მეცნიერ რედაქციას სტატისტიკის ხმარება, თუ ემაგრე იხმარა იმან მეცნიერების „განძი“: — გაკეთებულა ჩვენში მეცნიერების საქმე! ჩვენ იშვიათათ წაგვიკითხავს ამ სტატიაზე უფრო უმეცარი რამ, მაგრამ, რადგანაც „ივერიის“ ათიოდე ნომრის გამოსვლის შემდეგ ვაპირებთ მისი „მეცნიერების“ ერთბაშით გასინჯვას, ამის გამო ეხლა ჩვენ ამ სტატიას დაწვრილებით როდი განვიხილავთ“. როგორც ვხედავთ, აქ განცხადებაა და არა დასაბუთება. მკითხველისთვის გაუგებარია, თუ რატომ არ მოსწონს კრიტიკოსს ხსენებული სტატიის შინაარსი.

რეცენზენტი „ივერიას“ აკრიტიკებს სხვა მხრივაც. უკბილოდ თვლის ფელეტონს „კარგი რამ მჭირდეს გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია“. არ იზიარებს მეთაურ წერილში გამოთქმულ ზოგიერთ დებულებასაც.

ნუთუ ასე ხელალებით დასაწუნია „ივერია“? ნუთუ ცნობილმა პუბლიცისტიმ და საზოგადო მოღვაწემ პროგრესული და კარგი ვერაფერი შენიშნა ამ გაზეთში? ერთადერთი, რაზედაც დადებით რეაგირებას ახდენს ნ. ნიკოლაძე. ესაა წერილი „ცხოვრება და კანონი“. იგი „იწყება ჩინებულათ“. „შიგ ორიოდ გონიერი აზრია გამოთქმული“ და პირდება საზოგადოებას. „როცა ეს სტატია დაბოლოვდება, ჩვენ უეჭველათ გავაცნობთ მკითხველებს მის შინაარსს. ეხლა კი ორს რასმეს ვისურვებთ: პირველათ იმას, რომ ეს სტატია ისე კარგათ დაბოლოვდეს, როგორც დაწყებულია, და მეორეთ, რომ ამისთანა ხეირიანი სტატიები ხშირად იბეჭდებოდეს „ივერიაში“.

როგორი დასკვნის გაკეთება შეიძლება ამ რეცენზიიდან?

იგი ვერ გამოხატავს საქმის ნამდვილ არსს, ნიკო ნიკოლაძე ძალზე ტენდენციურია.

თუმც ავტორი უარყოფით პოზიციას იკავებს „ივერიის“ მიმართ, მაგრამ არ გამორიცხავს მისი გაუმჯობესების შესაძლებლობას. საერთოდ, პუბლიცისტი უკანდასახევ გზას იტოვებს, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ მის ნათქვამსა და ნაფიქრს შორის სრული იგივეობა არ უნდა იყოს. ამ მხრივ ხსენებული წერილი საკმაოდ განსხვავდება სტატიისაგან — „პირველი ნაბიჯი ჩვენი ბანკირებისა“.

საგულისხმოა, რომ „ივერიის“ კრიტიკული მიმოხილვისას ავტორს ერთი სიტყვაც არ დაცდენია გაზეთისა და ბანკის ურთიერთობაზე; ჩანს, მის წინანდელ მტკიცებას საფანელი შემოაცვდა.

„ივერიის“ პირველი ნომრის შესახებ საინტერესო ინფორმაცია-შენიშვნა დაიბეჭდა „ტიფლისკი ვესტნიკში“ (№ 48). მასში გამოთქმულია ზუსტად იგივე შეხედულებები, რაც „დროებაში“ გამოქვეყნებულ რეცენზიაში. უფრო მეტიც, იგი „ივერიის“ პირველი ნომრის მოკლე შინაარსს წარმოადგენს და ამიტომ მასზე სიტყვას არ გავაგრძელებთ¹.

¹ „ტიფლისკი ვესტნიკში“ მოთავსებული ინფორმაცია-შენიშვნა ხელმოუწერელია. ვის ეკუთვნის იგი? — ვფიქრობთ, ნ. ნიკოლაძეს. მთავარი საბუთი: ინფორმაცია-შენიშვნაში მხო-

რაც შეეხება მეორე ადგილობრივ რუსულ გაზეთს „კავკასი“^{ქვემოქვეყნის} დუმილით აუარა გვერდი „ივერიის“ გამოსვლას მაშინ, როდესაც საჭიროდ ჩათვალა მკითხველებისთვის ეუწყებია ლონდონში არაბული გაზეთის პირველი ნომრის გამოსვლა.

რას წარმოადგენდა გარეგნულად ახალი გაზეთი?

„ივერია“ შედგებოდა 16 გვერდისაგან. ფურცლის ზომა 30×22 სმ. საერთო მოცულობით იგი „დროებას“ ორჯერ აჭარბებდა.

„ივერიის“ თითოეული გვერდი გაყოფილი იყო შუაზე. მასალებს ძირითადად, აწყოზდნენ ორგვარი შრიფტით.

„ივერია“ გამოდიოდა ხუთშაბათობით. რედაქცია მოთავსებული იყო ჯერ მთაწმინდის ქუჩაზე, ხოლო 1878 წლის სექტემბრის მეორე ნახევრიდან სოლოლაკში, კონსტულის ქუჩაზე.

გაზეთი თავდაპირველად იბეჭდებოდა ხელაძის, შემდეგ კი (1878 წლის სექტემბრის მეორე ნახევრიდან) აენფიაჯიანცის სტამბაში. როგორც ვხედავთ, რედაქციის ადგილსამყოფელისა და სტამბის შეცვლა ერთდროულად ხდება. ეს დამთხვევა შეიძლება იმითაც აიხსნებოდეს, რომ სტამბის გამოცვლასთან დაკავშირებით რედაქცია იძულებული შეიქნა სხვა ბინაში გადასულიყო, რომელიც უფრო ახლოს იქნებოდა ენფიაჯიანცის სტამბასთან.

ასეთია მოკლედ „ივერიის“ დაარსებისათვის გაწეული ბრძოლის ისტორია.

ლოდ და მხოლოდ „დროებაში“ დაბეჭდილი ნიკოლაძის წერილის მოკლე შინაარსია გადმოცემული. ზუსტად იგივე შენიშვნები, იგივე საყვედურები:

- ა) «Язык статей свидетельствует о намерении редакции вернуться от разговорно-народного языка современной грузинской литературы и старо-книжному языку древних рукописей».
- ბ) «...из всех статей первого номера заслуживает внимания статья Жизнь и закон, о которой мы поговорим подробно, когда она будет закончена».
- გ) «В руководящей статье издания высказан весьма благонамеренный, хотя и фантастический взгляд на обязанности печати».

ასეთივე დებულება აქვს გამოთქმული ნიკოლაძეს ქართულ გაზეთშიაც და დასასრულს:

- დ) «Впрочем было бы преждевременно высказывать решительный приговор о новом издании на основании лишь одного первого номера».

ანალოგიური მოსაზრება ზომ „ივერიის“ პირველი ნომრის დასაწყისშივეა წამოყენებული.

ასეთი აზრობრივი, შინაარსობრივი დამთხვევა ორი პატიოსანი პუბლიცისტის სხვადასხვა წერილში წარმოუდგენელია. დასკვნა: ან მარტო ერთ ავტორს ეკუთვნის ისინი, ან რუსული გაზეთის თანამშრომელმა უსირცხვილოდ მიისაკუთრა „დროებაში“ დაბეჭდილი წერილის დებულებები, შინაარსი. მაგრამ ეს მეორე მოსაზრება გამორიცხულია, რადგან „ტიფლისკი ვესტნიკის“ ორმოცდამეორე ნომერი გამოვიდა 5 მარტს. ზუსტად იმ დღეს, როცა გამოვიდა „დროების“ ოცდამეექვსე ნომერი. მაშასადამე, ინფორმაცია-შენიშვნის ავტორი ნიკო ნიკოლაძეა.

შეიძლება ვინმემ იფიქროს, რომ ნიკოლაძემ თავისი წერილი ათხოვა „ტიფლისკი ვესტნიკის“ რომელიმე თანამშრომელს და ამ უკანასკნელმა კომპილაციას მიმართა. ასეთ შემთხვევაშიაც ინფორმაცია-შენიშვნა იმდენად ზუსტად არის გადმოწერილი „დროებაში“ დაბეჭდილი რეცენზიიდან, რომ მის ავტორად მაინც ნიკოლაძე უნდა ვაღიაროთ.

ჩვენ აქ საუბარი ვაგვიგრძელებდა „ტიფლისკი ვესტნიკში“ დაბეჭდილი ინფორმაცია-შენიშვნის ავტორზე და ეს იმიტომ, რომ დადგენილი ფაქტი საინტერესოა ნიკოლაძის, როგორც მებრძოლი პუბლიცისტის, დასახასიათებლად, პუბლიცისტისა, რომელიც სხვადასხვა ხერხს და სხვადასხვა პერიოდულ ორგანოს იყენებდა თავისი შეხედულებების გასაერცყელებლად.

მოპოვებულ-გაანალიზებული მასალებიდან აშკარაა, თუ რაოდენ დიდი როლი ითამაშა კოლეგების გადალახვა დასჭირდა ილიას ახალი გაზეთის გამოსაცემად, რამდენი ენერგია და დრო შეიწირა ამ წამოწყებაში.

აქვე უნდა გავარკვიოთ „ივერიის“ პერიოდულობის ცვლისა და თანარედაქტორებად ს. შესხისა თუ ი. მაჩაბლის მოწვევის საკითხი.

1878 წლის მეორე ნახევარში ილია ჭავჭავაძემ საცენზურო კომიტეტში შეიტანა თხოვნა, რომ ნება დაერთოთ პროგრამისა და სახელწოდების შეუცვლელად მომავალი წლიდან გაზეთის მაგივრად გამოეცა ჟურნალი. ხელისუფლებამ დამაკმაყოფილებლად გადაჭრა საკითხი და რედაქციამ ამის შესახებ მსწრაფლ აცნობა მკითხველებს (იხ. 1878 წლის № 43 „ივერია“).

რამ განაპირობა გაზეთის ჟურნალად გადაკეთება? ეს არ მომხდარა უცაბედად. შეიძლება ითქვას, რომ ნიადაგი წინასწარ იყო მომზადებული: „ივერია“ თავიდანვე ამჟღავნებდა ჟურნალისაკენ გადახრის ტენდენციას, რაც უპირველეს ყოვლისა ფორმაში გამოემჟღავნა. მაგრამ, როგორც ცნობილია, ფორმა-მოცულობა მაინც გარეგანი ფაქტორებია, თუმც შესამჩნევი.

გაზეთს ჟურნალისაგან არსებითად ხასიათი ასხვავებს. გაზეთი უმეტესად აგიტაციის ისახავს მიზნად. ჟურნალი კი — პროპაგანდას. ამ თვალსაზრისით 1877—1878 წლების „ივერია“ ძალზე უახლოვდება ჟურნალს. მასში ბლომად თავსდება მიმოხილვითი, განმარტებელი მასალები, ოპერატიულ-ინფორმაციულ ყანრებს საგრძნობლად ავიწროებს ისტორიული და ბელეტრისტული თხზულებანი.

ამრიგად, გაზეთის ჟურნალად გადაკეთებისათვის საკმაოდ ხელსაყრელი პირობები არსებობდა. მაგრამ თავისთავად მხოლოდ ეს პირობები როდი იყო გადამწყვეტი. 1878 წლის „ივერიის“ ბოლო ნომრებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ გაზეთი მრავალფეროვან მასალათა სიმცირეს განიცდის. მაგალითად, № 45-ის თითქმის ნახევარს იკავებს მხატვრული პროზა და ისიც არაორიგინალური. ასევე, დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ბელეტრისტიკას № 46-ში. ზოგიერთი ნაწარმოები 4—5 ნომერში იბეჭდება გაგრძელების სახით და ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ისინი რედაქციამ ადგილის შესავსებადაც გამოიყენა.

არსებულ პირობებში გაცილებით ადვილი იყო ჟურნალის გამოცემა. თანამშრომელთა ოპერატიულობას აქ ისეთი გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ ენიჭებოდა, როგორც გაზეთის გამოცემისას. თანაც რედაქციისათვის დიდტანიანი თუ საშუალო მოცულობის მასალები უფრო ხელმისაწვდომი, ადვილმოსაპოვებელი იყო; გაზეთში კი მათი დაბეჭდვა სხვადასხვა ობიექტური მიზეზების გამო ძნელდებოდა.

ილიამ ისიც გაითვალისწინა, რომ ქართველი საზოგადოება იმ პერიოდში მოკლებული იყო ჟურნალს, მოთხოვნილება კი მასზე დიდი იყო. ყოველივე ამის გამო გაზეთი ჟურნალად გადააკეთა.

1879 წლის იანვარში გამოვიდა ჟურნალ „ივერიის“ პირველი ნომერი, 4 თებერვლის „დროებაში“ ამის შესახებ დაიბეჭდა პატარა ინფორმაცია. ხუთი დღის შემდეგ კი გამოქვეყნდა ა. სარაჯიშვილის მოზრდილი რეცენზია. კრიტიკოსი თვლის, რომ ჟურნალის პუბლიცისტური ნაწილი უფრო „ცოცხალი და მდიდარია, ვინემ სალიტერატურო“. იგი განსაკუთრებით ჩერდება „დიმიტრი

თავდადებულზე“ და იწუნებს მას. ა. სარაჯიშვილის ძირითადი შეცდომა მდგომარეობს მწერლის შეხედულებათა მხატვრულად გადმოცემის თავგებურობის გაუგებრობაში.

„ივერიის“ ჟურნალად გადაკეთება სწორი გადაწყვეტილება იყო. ამით რედაქციამაც მოიგო და, განსაკუთრებით, საზოგადოებამ, რომელიც მოკლებული იყო ვრცელი ლიტერატურულ-პუბლიცისტური ნაწარმოებების გაცნობის შესაძლებლობას. „ივერია“ ყოველთვიური ჟურნალის სახით გამოდიოდა მთელი 6 წლის მანძილზე.

„ივერიის“ ისტორიაში მეტად საინტერესო ხანას წარმოადგენს 1880 წელი. ჯერ ერთი, ყოველთვიური ჟურნალი გადაკეთდა სამთვითურ აღმანახად და მეორეც, შეიქმნა „დროება“-„ივერიის“ საერთო რედაქცია. ვიდრე რედაქციების გაერთიანებაზე ვილაპარაკებდეთ, საჭიროა გავარკვიოთ 1880 წლის „ივერიის“ ხასიათი. რას წარმოადგენდა იგი — ჟურნალს თუ აღმანახს? დღესდღეობით ყველა პირველ მოსაზრებას უჭერს მხარს. ტრადიციით მომდინარე ეს შეხედულება კი სიმართლეს არ შეეფერება.

1880 წლის „ივერია“ აღმანახია და აი რატომ:

1) ჩვენი მოსაზრების სასარგებლოდ ლაპარაკობს პერიოდულობა. „ივერია“ სამ თვეში ერთხელ გამოდის.

2) „ივერიის“ ოთხივე ნომერი მხოლოდ და მხოლოდ ლიტერატურულ-მხატვრულ მასალებს უკავია. გამონაკლისს წარმოადგენს უკანასკნელი ნომერი, რომელშიაც დაბეჭდილია განსხვავებული ხასიათის წერილი — „განათლება და ვაჭრობა“. მაგრამ საერთო ჟღერადობით ეს სტატიაც ლიტერატურულ-მხატვრულ მასალებს უახლოვდება. ამასთანავე, მისი გამოქვეყნება, როგორც ჩანს, განაპირობა მასალათა სიმცირემ. მეოთხე ნომერი სხვა ნომრების თითქმის ნახევარია. ცხადია, ივ. როსტომიშვილის „განათლება და ვაჭრობა“ რომ არ დაბეჭდილიყო, მაშინ აღმანახი შინაარსობრივად ღარიბი და მოცულობითაც წარმოუდგენლად პატარა გამოვიდოდა.

3) 1880 წლის „ივერიაში“ არ გვხვდება ოპერატიული ჟანრები და პატარა პატარა მასალები. თუ წინა წლების ნომრები გამოირჩეოდნენ „შინაური მიმოხილვით“, რომელიც ჟურნალის სულსა და გულს წარმოადგენდა, 1880 წლის „ივერია“ ამ მხრივ დაჩაგრულია. თუ წინა და მომდევნო წლების „ივერიაში“ იბეჭდებოდა „სხვადასხვა ამბები“, — შემცველი საინტერესო წერილმანი ფაქტებისა, 1880 წელს არც ეს გვხვდება. თუ წინა და მომდევნო წლების „ივერიაში“ თავსდებოდა კორესპონდენციები, ისტორიულ-პოლიტიკური ხასიათის მასალები, ინფორმაციები, ამჟამად არც ესაა.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას რომ 1880 წლის „ივერია“ წარმოადგენს ლიტერატურულ აღმანახს.

1879 წლის №237 „დროებაში“ გამოქვეყნდა განცხადება (ანალოგიური განცხადება დაიბეჭდა 1879 წლის № 9—10 „ივერიაშიც“).

„მომავალ 1880 წლის 1 იანვრიდან გაზეთი „დროება“ და ჟურნალი „ივერია“ შეერთდებიან და იყოლიებენ ერთსადაიმთხვე საერთო რედაქციას, რომელიც შესდგება ამ ორივე ჟურნალ-გაზეთის უწინდელ რედაქციებისაგან და თანამშრომლებისაგან.

გაზეთი „დროება“ გამოვა ყოველ დღე, როგორც აქამოდღე, მხოლოდ ერთმატი (თაბახის სივრცე) უფრო დიდი იქნება. ჟურნალი „ივერია“ კი გამოვა სამს თვეში ერთხელ სივრცით თორმეტი დიდი თაბახი...

ამ შეერთებულის შრომისა და ღონის წყალობით, „დროება“ — „ივერიის“ რედაქციას იმედი აქვს, რომ შემდეგში თავის მოვალეობას მკითხველთა წინაშე უფრო უკეთ შეასრულებს, რადგან ამ საქმეში ჩვენთა უკეთესთა მწერალთა აღუთქვეს იმას თავისი შემწეობა და თანაგრძნობა.

რამ გამოიწვია „დროება“-„ივერიის“ დაახლოება-გაერთიანება?

როგორც ს. მესხი წერს, ვიდრე საბოლოო გადაწყვეტილებას მიიღებდნენ, დეტალურად შეისწავლეს საქმის მდგომარეობა, ბევრი იფიქრეს, იმსჯელეს და იმ დასკვნამდე მივიდნენ, „რომ შეერთება ჩვენთვის ღონე და სარგებლობა იქნება და ცალ-ცალკე მოღვაწეობა არც თვითონ ჩვენ მოგვცემს ხელსა და არც საზოგადოებას დააკმაყოფილებს ჭეოვანად“¹.

ამ ნაბიჯის გადადგმისას ი. ჭავჭავაძე და ს. მესხი შემდეგი მოსაზრებებით ხელმძღვანელობდნენ:

I. რედაქციების გაერთიანებას მოყვებოდა მკითხველ-ხელისმომწერთა გაერთიანება, რაც მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესების საწინააღმდეგო იყო.

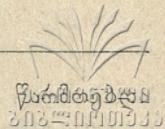
II. რედაქციების გაერთიანება გამოიწვევდა აგრეთვე თანამშრომელთა გაერთიანებას. მაშასადამე, ორივე ორგანო უფრო მრავალფეროვანი და საინტერესო გახდებოდა.

III. საერთო რედაქცია უკეთ მოავარებად ორგანიზაციულ საკითხებს, გაადვილდებოდა ხელმძღვანელობა.

IV. აღსანიშნავია ისიც, რომ (თუ ს. მესხის განცხადებას ვირწმუნებთ) „დროების“ და „ივერიის“ ხელმძღვანელებს შორის არ ყოფილა აზრთა პრინციპული სხვაობა ძირითად საკითხებში, რასაც გაუადვილებია რედაქციების შეერთება. „ჩვენ დავინახეთ და დავრწმუნდით, რომ არცერთი ისეთი დედა-აზრი არ გვაშორებს ჩვენ ერთს-მეორისაგან, რომ შეერთება, ერთად მოღვაწეობა და ერთად მუშაობა არ შეგვეძლოს სამშობლოს ლიტერატურისათვის, დავინახეთ და დავრწმუნდით, რომ „დროებისა და „ივერიის“ მიმართულებას შორის არ არის ისეთი შესამჩნევი განსხვავება, რომ ამ ორ გამოცემას უშლიდეს ხელი-ხელში ჩავლებას და ერთად სვლას საზოგადო მიზნის მისაღწევნელად და შესასრულებლად; დავინახეთ და დავრწმუნდით, რომ ეს ორი გამოცემანი არ შეადგენენ ისეთს განსხვავებულ, ცალ-ცალკე ბანაკებს, რომ ერთსა-და-იმავე საქმის ძმურად, თანხმობით წაყვანა არ შეეძლოს; დავინახეთ და დავრწმუნდით, რომ ჩვენ ორთავეს ყველაზე უფრო ხშირად პრინციპების, დედა-აზრისა და მიმართულების განსხვავება კი არ გვაშორებს ერთმანეთს, არამედ თითქმის მხოლოდ ერთმანეთის გაუგებლობა, ხან-და-ხან, საუბედუროთ, პიროვნება, თავმოყვარეობაც კი და სხვ. ამგვარი წვრილმალ გარემოებანი“¹. (საყურადღებო-

¹ „დროება“, 1879 წ., № 237.

ბოა, რომ 1878 წლის ბოლოსა და 1879 წელს მწვავე პოლემიკა წარმოადგენდა ს. მესხსა და ნ. ნიკოლაძეს შორის).

რა შედეგი მოყვა რედაქციების გაერთიანებას? ჯერ ერთი, გაიზარდა „დროების“ ფორმატი, გაზრტის მიემატა თანამშრომლები, იგი კიდევ უფრო ვრცელი და საინტერესო გახდა. რაც შეეხება „ივერიას“, ვფიქრობთ, ყოველთვის უკუჩანის სამთვითრ აღმანახად გადაკეთება ვერ ჩაითვლება წინ გადადგმულ ნაბიჯად. მაგრამ აქ გასათვალისწინებელია სხვა მომენტებიც. ამ გაერთიანების საფუძველზე „ივერიამ“ „დროების“ ბევრი ხელისმომწერი მიიზიდა.

მეორე მხრივ. ეს ერთი წელი (1880) „ივერიის“ ხელმძღვანელობისათვის იყო შესვენებისა და ძალების მოკრეფის წელი. ეს გაერთიანება რომ არა, საფიქრებელია, „ივერიის“ საქმე ცუდად წასულიყო. ილია თუ დამოუკიდებელი მოისურვებდა „ივერიის“ აღმანახად გადაკეთებას. შეიძლებოდა ამას ხელისმომწერთა შემცირება და ფაქტიურად ჟურნალის-დახურვაც მოყოლოდა.

ახალ რედაქციაში, როგორც ჩანს, ფუნქციები შემდეგნაირად განაწილდა: ფაქტიურად „დროებას“ ისევ ს. მესხი ხელმძღვანელობდა, ხოლო „ივერიას“ ილია. ს. მესხი ოფიციალურად ითვლებოდა „ივერიის“ მეორე რედაქტორად.

ამდენად, სარედაქციო საქმიანობა ილიას ამ წელს შედარებით ნაკლებ დროს ართმევდა.

1881 წლიდან „ივერია“ გადაკეთდა ისევ ყოველთვის ჟურნალად. ამავე წლის ნოემბერში ილიამ თავისი უფლებები, როგორც „დროების“ მეორე რედაქტორისა, მთლიანად გადასცა ს. მესხს, ეს უკანასკნელი კი კვლავ რჩება „ივერიის“ მეორე რედაქტორად.

1882 წლიდან ს. მესხის ადგილი დაიკავა ივანე მაჩაბელმა, რომელიც ილიასთან ერთად „ივერიას“ უძღვებოდა 1883 წლის მაისამდე.

ილია იმიტომ კი არ მიმართავდა თანარედაქტორების დანებებას, რომ დამოუკიდებლად არ შეეძლო ჟურნალის ხელმძღვანელობა, რომ იგი ამ საქმისათვის შედარებით სუსტი და შეუფერებელი იყო, როგორც ზოგიერთები ფიქრობდნენ. არამედ იმიტომ, რომ ამ პერიოდში იგი ზედმეტად დატვირთულია. ჯერ მარტო სათავადაზნაურო-საადგილმამულო ბანკის თავმჯდომარეობა უამრავ დროსა და ენერგიას მოითხოვდა, მით უფრო, რომ ეს დაწესებულება ახალი დაარსებული იყო. ამას თუ დავუმატებთ მოღვაწეობას წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაში, თეატრალურ საზოგადოებაში და ა. შ. მაშინ ნათელი გახდება, რატომ ეძებდა იგი აქტიურ დამხმარეებს თანარედაქტორების სახით.

1885 წელს მთავრობამ „მავნე მიმართულებისათვის“ დახურა „დროება“, რომელიც ერთადერთი ქართული ყოველდღიური „საპოლიტიკო და სალიტერატურო“ გაზეთი იყო იმ ხანად.

ილია ჭავჭავაძემ სწრაფად აუღო ალლო საზოგადოების მოთხოვნებს და ჟურნალ „ივერიის“ გაზეთად გადაკეთება განიზრახა.

შექმნილ პირობებში გაზეთ „ივერიას“ გაცილებით მეტი სარგებლობის მოტანა შეეძლო, ვიდრე ჟურნალს. მართალია, ეს რედაქტორისა და თანამშრომლების გადატვირთვას, მათი შრომის გაათკეცებას გამოიწვევდა, მაგრამ ეს როდი აფრთხობდა ჭეშმარიტ მამულიშვილებს.

„დროების“ უკანასკნელი ნომერი გამოვიდა 14 სექტემბერს, ოქტომბერში

კი საცენზურო კომიტეტი უკვე იხილავს ილიას თხოვნას და მთავარმართებლის განცელობის სწერს: საწინააღმდეგო არაფერი მაქვს, თუ „ივერიის“ რედაქტორ-გამომცემელი ი. ჭავჭავაძე ხსენებულ ჟურნალს გაზეთად გადააკეთებს.

1886 წლის 1 იანვარს გამოვიდა ყოველდღიური „ივერიის“ პირველი ნომერი.

ჩვენ თავს ვიკავებთ ხსენებული ნომრის დეტალური განხილვისაგან. გვინტერესებს მხოლოდ ერთი საკითხი; არის თუ არა პრინციპული სხვაობა 1886 წლის და 1877 წლის „ივერიის“ საპროგრამო წერილებს შორის? მოხდა თუ არა რაიმე ცვლილება ილიას ჟურნალისტურ შეხედულებებში? რა ახალი საკითხები წამოაყენა რედაქციამ? პირდაპირ უნდა ითქვას, რომ ტენდენციურად განწყობილი მკვლევარიც კი ვერ აღმოაჩენს კარდინალურ იდეურ გარდატეხას ილიას მსოფლმხედველობაში. ხსენებული მოწინავეების შეპირისპირება ამისათვის არავითარ მასალას არ იძლევა.

1886 წლის „ივერიის“ საპროგრამო წერილში მხოლოდ ორი საკითხია ვრცლად განხილული.

უმეტესად ვის უნდა მოემსახუროს გაზეთი?

ილიამ იცის, რომ სადაც ცხოვრება მეტად განვითარებულია და სადაც მრავალი გაზეთი გამოდის, იქ ყოველი პერიოდული ორგანოს ტვირთი შემსუბუქებულია: თითოეულს ზუსტად გამოკვეთილი პროფილი გააჩნია, თითოეული კონკრეტულ ამოცანას ისახავს, საზოგადოების მხოლოდ ერთ გარკვეულ ნაწილს ემსახურება. საქართველოში, განაგრძობს ილია, „ჩვენდა სამწუხაროდ, მარტო ერთად-ერთი გაზეთი გვაქვს და ამის გამო იგი საყოველთაო უნდა იყოს. რაჟი საყოველთაო იქნება, ანბანიც უნდა იყოს შიგ და მეცნიერების უკანასკნელი დისკვნა და სიტყვაც. ჩვენის გაზეთის მკითხველთა საზოგადოება ერთის მხრით შემდგარია მათგან, ვინც არა იცის რა, მეორეს მხრით, ვინც განსწავლულნი და გამეცნიერებულნი არიან... ამ ორი წყობას შუა უდევს უშველებელი ზღვარი... ერთის გონება, თვალი და გული ერთს ზომაზედ სჭრის, მეორისა — სხვა ზომაზედ, ამიტომაც, თუმცა მარტო ერთი და იგივე გაზეთია, ერთიც და მეორეც იმ ტანის სჯას და საუბარს თხოულობს, რომელსაც მისი გონების სიგრძე-სიგანე საჭიროებს. რა ჰქმნას გაზეთმა? ერთსავე და იმავე დროს როგორ აამოს ერთს, რომ მეორე არ მოიმდუროს?... გასაჭირი ის არის, რომ ორნივე მართალნი არიან. ამის გამო ჩვენ უნდა ვეცადოთ ერთსაც ვემსახუროთ, ჩვენის შეძლებისამებრ, და მეორესაც, და თუ ვერ შევძელით ორივეს სამსახური, უფრო ანბანთ-მწყურვალთავენ გადავიხრებით“.

აქ ძალზე მკაფიოდ და ნათლად არის გამოთქმული ილიას დემოკრატიული და განმანათლებლური შეხედულებანი. ხსენებული წერილი ერთ-ერთი საუკეთესო დოკუმენტია ილიას სოციოლოგიურ ტენდენციათა გასაგებად. ვის ინტერესს იცავს რედაქტორი? რომელი კლასისა და საზოგადოების რომელი ფენის მესიტყვად გვევლინება? „ივერიის“ წინასიტყვაობაში ხაზგასმით არის ნათქვამი, რომ გაზეთი უმეტესად „ანბანთ-მწყურვალთავენ“ გადაიხრება. ეს „ანბანთ-მწყურვალენი“ დაბალი ფენებიდან გამოსული ადამიანები, მშრომელები იყვნენ. ისინი ჩამარცვლით კითხულობდნენ სტატიებს, შედარებით მარტივ თხრობასა და მოვლენის საფუძვლიან ახსნას მოითხოვდნენ.

ილიას ამგვარი „მიკერძოება“ მშრომელებისადმი მოტივირებულია იმით,

რომ მათ თვლიდა საქართველოს ბურჟუაზიის, ერის საყრდენად და მათი განათლების უპირველეს ამოცანად მიაჩნდა.

ხსენებულ მოწინავეში ილია დიდ ადგილს უთმობს კრიტიკის ობიექტისადმი დამოკიდებულების ფორმის გარკვევას. ეს საკითხი ჯერ კიდევ 1877 წლის „ივერიის“ საპროგრამო წერილში წამოჭრა ავტორმა. ჩანს, იგი 80-იან წლებშიც მეტად აქტუალურ და საინტერესო პრობლემას წარმოადგენდა და ამით აიხსნება მასზე ყურადღების ასე საგანგებოდ გამახვილება.

ილია წერს, რომ „ლანძღვა-თრევა გოგო-ბიჭების ჩალურშიაც საზიზღარია და გარეთ, მთელის ერის, მთელის ქვეყნის მოედანზედ — რაღა თქმა უნდა“. იგი მოითხოვს კრიტიკის ობიექტისადმი სერიოზულ და ზრდილობიან დამოკიდებულებას. ეს, ცხადია, არ გულისხმობს „აღმა მხვნელისა და დაღმა მფარცხვნელის საქციელის“ მოწონებას. „განა ცუდს ცუდი, ავს ავი არ დაერქმევა ადამიანის ღირსების შეუღალხებლად, ადამიანის გაუღალხად, თავლაფდაუსხმელად?“

როგორ გავიგოთ ილიას ეს მოთხოვნა? ხომ არ გამორიცხავს იგი გაზეთში სატირული ჟანრების არსებობას? განა პამფლეტისა ან ფელეტონისთვის უცნაოა მოწინააღმდეგის შემკობა დამამცირებელი ეპითეტებით? ობიექტის სრული განქიქება, გალანძღვა და გათახსირება? ილიას დებულების ანალიზისას უნდა გავმიჯნოთ კრიტიკული თხზულება სატირულისაგან და რედაქტორის მოთხოვნები მხოლოდ კრიტიკის სფეროში გადავიტანოთ. ილიას მხედველობაში აქვს ისეთი ობიექტი, რომელიც თავისი საქციელით კრიტიკას, გაკიცხვას იმსახურებს და არა დასამარებას. ასეთ შემთხვევაში აუცილებელია პიროვნებისადმი სერიოზული და ზრდილობიანი დამოკიდებულება.

ეს განმარტება-შენიშვნა თუ მხედველობაში არ იქნა მიღებული, შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ ილიას თეორიულ მოსაზრებასა და მის პრაქტიკულ მოღვაწეობას შორის პრინციპული სხვაობაა.

მეორე მხრივ, თვით სატირულ ნაწარმოებშიაც ილია მოითხოვს ჯერ დამტკიცებას და შემდეგ განქიქებას. უმიზეზო, დაუსაბუთებელი ლანძღვა მას დაუშვებლად მიაჩნია.

ყოველდღიური „ივერიის“ შეფასებისას ადგილი ჰქონდა ობიექტის როგორც მართებულ, ასევე უმართებულ დახასიათებას.

1886 წლის „თეატრში“ (№ 13—14) დაიბეჭდა სილოვან ხუნდაძის წერილი „გაზეთი „ივერია“ და მისი ენა“.

როგორც ვიცით, „ივერიის“ ენა ჯერ კიდევ ადრე ნ. ნიკოლაძემ გააკრიტიკა. ს. ხუნდაძეც იმავე პოზიციაზე დგას, მაგრამ, თუ ნიკოლაძე შედარებით ზრდილობიან ფორმებში გამოთქვამს თავის შეხედულებას, ამას ვერ ვიტყვით „თეატრში“ მოთავსებული წერილის ავტორზე.

ს. ხუნდაძის ძირითადი დებულება გამოთქმულია შემდეგ სიტყვებში: „...„ივერიის“ რედაქციას, პატრიარხ-რედაქტორიდან დაწყებული უკანასკნელ მის მედავითნე-დიაკვნამდის, ეს ანბანი (გრამატიკა — ნ. ტ.) არ სცოდნია და, მაშასადამე, რაც თვით არ იცო, სხვას რას ასწავლი?“ და შემდეგ: „ერთი სიტყვით, სად გინდათ, რომ შეცდომა არ იყოს: ყოველ განყოფილებაში რედაქციის უმცირესი იხატება შესახებ ქართული ენისა და მისი გრამატიკისა“.

რეცენზიის დეტალური განხილვა გვარწმუნებს, რომ ცალკეული, კონკრეტული

ტული შენიშვნები მოკლებული არაა საფუძველს. უთუოდ მართალია, მაგრამ, როდესაც აკრიტიკებს „ივერიას“ ზოგიერთი სიტყვის ფუძის დამახინჯებისათვის. ანგარიშგასაწევია მისი მსჯელობა მსაზღვრელ-საზღვრულის ნათესაობით ბრუნვაში შეთანხმებისა და ზმნიზებათა დაბოლოების შესახებ. რეცენზენტს არ მოსწონს ფორმები „შაიღლება“, „მსწავლული“, ამტკიცებს, რომ უფრო სწორია „შეიღლება“, „სწავლული“....

უნდა ითქვას, რომ ს. ხუნდაძე ენის გამარტივებისა და დახვეწის პოზიციაზე დგას, მაგრამ ეს კარგი ტენდენცია იჩქმალება ზოგიერთი მცდარი მოსაზრებისა და უკიდურესად უხეში ტონის გამო. არც ის უნდა დავივიწყოთ. რომ გვხვდება სადაო დებულებები.

ს. ხუნდაძის მთავარი შეცდომა მდგომარეობს ცალკეულ დასკვნათა ზედმეტ განზოგადებაში და, განსაკუთრებით, კონკრეტული ისტორიული სინამდვილისაგან მოწყვეტაში.

მეორეც, ავტორის კილო მიუღებელია. დებულებები იმგვარი ფორმითაა მოწოდებული, რომ მიუღდომელი მკითხველის აღფრთობასაც კი იწვევს. ს. ხუნდაძე ყოველმხრივ ცდილობს შეურაცხყოფა მიაყენოს ილიასა და „ივერიის“ თანამშრომლებს. პამფლეტის ელემენტები, უხერხული მეტაფორები და შედარებები, ღვარძლიანი ჩანართები უხვად არის გაბნეული ამ წერილში.

ს. ხუნდაძეს გაზეთის არც შინაარსი და განყოფილებები აკმაყოფილებს. ერთ-ერთი ძირითადი ბრალდება ისაა, რომ მეთაურ სტატიათა ავტორები ადგილობრივ საჭირბოროტო საკითხებს ხშირად ივიწყებენ და საერთაშორისო პრობლემებზე გვესაუბრებიან, „ბისმარკ-გლადსტონით გვიჭედავენ ყურებსო“. (სხვათა შორის, ამგვარი საყვედური „ივერიის“ მიმართ სხვა დროსაც გამოთქმულა).

კრიტიკოსს არ მოსწონს „ნავეკის“, „ნარკვევი“ და ა. შ.

მისი აზრით, „ივერიის“ სისუსტე გამოწვეულია თანამშრომელთა უვარგისობით.

ავტორი ასე ამთავრებს წერილს: „მკითხველო! გულს ხელნი დაიკრიფე და გულწრფელათ სთქვი: რა უნდა შეიძინოს და ისწავლოს გაზ. „ივერიაში“ ან ანბანთ-მწყურვალმა და ან ინტელიგენტმა? რით უნდა დაკმაყოფილდეს მკითხველი: ამ არეულისა და ავლაბრულის ენით, თუ უმეცარი დიაკვნების მეცნიერებით?“ და შემდეგ, უკანასკნელი აკორდი: „ალლახო! მეწყერს მიეცი მსგავსი მამულის-შვილები“.

ს. ხუნდაძე ზელადებით იწუნებს გაზეთს. „ივერია“ კი, რომ არაფერი ვთქვათ შინაარსზე, ენის მხრივაც გაცილებით მაღლა დგას მის წინანდელ და თანამედროვე პერიოდულ ორგანოებზე, ამაში კიდევ უფრო გვარწმუნებს „დროების“ და „ივერიის“ ენის სპეციალური შესწავლა-შეპირისპირება.

როგორც ირკვევა, სტატიის ტონი განსაზღვრა პირადმა ანტიპათიამ, რაც, ნაწილობრივ, დაფუძნებული ყოფილა „ივერიის“ რედაქციის მიერ ხუნდაძის რომელიღაც წერილის დაუბეჭდაობაზე.

ს. ხუნდაძის რეცენზიამ, ერთი მხრივ, სარგებლობა მოუტანა რედაქციას. ექვი არაა, რომ ილია გაითვალისწინებდა იმ სწორ შენიშვნებს, რომლებიც წერილში იყო გამოთქმული. მეორე მხრივ კი ავნო საერთო საქმეს. საზოგადოებას

მცდარი წარმოდგენა შეუქმნა გაზეთზე. ვფიქრობთ, მთავარი მაინც მს. მჭ. მჭ. მომენტია.

ფაქტიურად ყოველდღიური „ივერია“ მრავალმხრივ საინტერესო ორგანო იყო. მანამდის ასეთი სრულშინაარსიანი და ვრცელი გაზეთი ქართველებს არ ჰქონდათ.

„ივერიის“ ისტორიიდან აღსანიშნავია კიდევ რამდენიმე ფაქტი.

1896 წლის მაისიდან ხელისუფლებამ რადიკალური მიმართულების გამო გაზეთი რვა თვით დახურა.

„ივერიის“ გამოცემა განახლდა 1897 წლის პირველი იანვრიდან.

როგორც ცნობილია, 1900 წელს ილია ევროპაში მიემგზავრება სამკურნალოდ. მან ოთხი თვე დაჰყო პრუსიასა და ავსტრიაში. ამ ხნის განმავლობაში, უფრო ზუსტად, 25 ივნისიდან 14 ნოემბრამდე „ივერიას“ ვ. სულხანიშვილი ხელმძღვანელობდა.

ილია „ივერიას“ რედაქტორობდა 1901 წლის 5 დეკემბრამდე, შემდეგ მას ენაცვლება ალექსანდრე სარაჯიშვილი. რომელიც 1902 წლის 20 ივნისიდან ოფიციალურად ინიშნება გაზეთის მეურვედ (მანამდის დროებითი რედაქტორი იყო) და ამ მოვალეობას ასრულებს 1903 წლის 4 ივლისამდე. 1903 წლის 4 ივლისიდან 1905 წლის 17 თებერვლამდე „ივერიის“ დროებითი რედაქტორია გრ. ყიფშიძე, ხოლო 1905 წლის 17 თებერვლიდან 1906 წლის 27 აგვისტოს ჩათვლით (გაზეთის დახურვამდე) — ფილიპე გოგიჩაიშვილი.

„ივერიას“ მხოლოდ სამი გამომცემელი ჰყავდა. 1877 წლიდან 1902 წლის 20 ივნისამდე — ილია ჭავჭავაძე, 1902 წლის 20 ივნისიდან 1905 წლის 17 თებერვლამდე — ალექსანდრე სარაჯიშვილი, შემდეგ კი — პავლე თუმანიშვილი.

„ივერიისაგან“ ილიას ჩამოშორება აიხსნება ამ დიდი მწერლის და პუბლიცისტის ფიზიკური გადადლილობით. მას უკვე არ შეუძლია ყოველდღიური გაზეთის წარმატებით ხელმძღვანელობა, რადგან ჯანმრთელობა საგრძნობლად გაუუარესდა და ხანგრძლივი მკურნალობა ესაჭიროებოდა.

ფაქტიურად 1905 წლის 17 თებერვლამდე იცვლებოდნენ „ივერიის“ თანამშრომლები. იცვლებოდნენ რედაქტორები, მაგრამ გაზეთის მიმართულება სტაბილური იყო, იდეური ქედრადობა ერთნაირი. 1905 წლიდან გაზეთმა შესამჩნევი ცვლილება განიცადა, რაც არა მარტო ფორმატის ზრდაში, არამედ იდეურ-შინაარსობრივ წინსვლაშიაც გამოიხატა. ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს „ივერიის“ ახალი რედაქცია დიამეტრალურად გაემიჯნა ძველ რედაქციას, დაუპირისპირდა თავის წინამორბედს. ახალმა რედაქციამ მიიღო ყოველივე კარგი, რაც ძველ რედაქციას გააჩნია, დაეყრდნო მეოთხედი საუკუნის მანძილზე გაზეთის მიერ მოპოვებულ მიღწევებს და მათ საფუძველზე ახალი მოთხოვნები წამოაყენა, თავისებურად შეხედა საგნებსა და მოვლენებს, კიდევ უფრო მეკვეთრად გამოთქვა ის, რასაც ილია ქადაგებდა. საერთოდ, თუ მიზანშეწონილია „ივერიის“ პერიოდებად დაყოფაზე საუბარი, მაშინ ამ პერიოდთა ძირითად მიჯნად 1905 წლის 17 თებერვალი უნდა ჩაითვალოს.

აღსანიშნავია, რომ ახალი რედაქცია აუქმებს ძველ ნუმერაციას და 17 თებერვლის გაზეთიდან იწყებს პაგინაციას (მანამდის გამოსული იყო 23 ნომერი).

როგორ მდგომარეობაშია ქართველი ხალხი, რა იდეალს უნდა ისახავდეს

იგი და როგორი გზით, საშუალებით უნდა მივაღწიოთ ამ იდეალს — არა მხოლოდ სამი ძირითადი საკითხი, რომლებზედაც პასუხს გვაწვდის საპროგრამო წერილის ავტორი.

ახალი რედაქცია ძველი რედაქციის კვალდაკვალ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ეროვნულ საკითხს. „ერი, ეროვნება, ეროვნული ინტერესები და სოლიდარობა ჩვენთვის არ არის ფიქცია, უაზრო და უმნიშვნელო ფრაზა. ჩვენ გვწამს, რომ ქართველი ხალხის კულტურული აღორძინება, მისი სოციალური განვითარება, ხალხოსნური ზრდა და ამადლება არ შეიძლება, თუ ამისათვის დაცული არ არის განსაზღვრული ეროვნული ნიადაგი, რომელიც აუცილებელი პირობაა ყოველგვარი წინმსვლელობისა და წარმატებისათვის“.

რედაქცია ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მისთვის უცნაო შოვინიზმი, „ივერიის“ „ნაციონალიზმი“ თავისი შინაარსით არც არისტოკრატიულია და არც ბურჟუაზიული, რომ გაზეთი ეროვნულ საკითხს მშრომელი ხალხის ინტერესების თვალსაზრისით უდგება.

ეს განცხადება მეტად საყურადღებოა. თუ გაზეთში თეორიული მოსაზრების პრაქტიკული განხორციელებაც ვნახეთ, მაშინ თავისუფლად შეიძლება ახალი რედაქციის ძველი რედაქციისაგან თვალსაჩინო განსხვავებაზე საუბარი და თანაც ახალის სასარგებლოდ.

ახალი რედაქცია მოითხოვს საზოგადოებრივი ცხოვრების დემოკრატიულ საფუძველზე მოწყობას. როგორც ვიცით, საკითხის ამგვარ ასპექტში დასმანიშანდობლივია ილიას „ივერიისათვისაც“.

ყველაზე მნიშვნელოვანი და არსებითი, ახალი რედაქციის მიერ გამოჩენილი ნოვატორობა — ეს არის კლასობრივი ბრძოლის წარმოების მოთხოვნა.

საგულისხმოა ისიც, რომ ახალ „ივერიაში“ უფრო მკვეთრად, პირდაპირ და შეუპოვრად არის დასმული მოქმედების საკითხი.

რედაქციის ამგვარი მოთხოვნები, პირველ რიგში, უნდა აიხსნას საზოგადოებრივი ცხოვრების ცვლილებით. ერთი წუთითაც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ დადგა რევოლუციის, ახალი იდეებისა და შეხედულების გაბედულად წინ წამოწევის ხანა და გაზეთსაც არ შეეძლო სინამდვილისთვის ანგარიში არ გაეწია, თუკი მას სურდა ქართველი ხალხის ბედნიერებისათვის მებრძოლი ორგანოს სახელი ეტარებია.

1905 წლის 11 დეკემბერს „ივერიის“ გამოცემა შეჩერდა და მხოლოდ ორნახევარი თვის შემდეგ განახლდა. მაგრამ გაზეთი უკვე ყოველკვირეულია, ფორმატიც მცირე, ისეთი, როგორიც 1877 წელს იყო.

1906 წელს სულ გამოვიდა 26 ნომერი, როგორც „კავკაზი“ იუწყება, „ყოველდღიურ გაზეთ „ივერიის“ გამოცემა შეჩერებულია განუსაზღვრელი დროით“¹.

„ივერიის“ გამოცემა უდიდესი მოვლენა იყო ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ახალმა პერიოდულმა ორგანომ მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ქართველი ხალხის ეროვნულ გათვითცნობიერებას, აღზრდას და განათლებას.

¹ «Кавказ», 1906, № 197.

გაზეთში დაბეჭდილი წერილები, კორესპონდენციები, მოთხრობები, ლექსები და სხვა მასალები გამსჭვალული იყო ღრმა პატრიოტიზმით, დემოკრატიზმითა და ჰუმანიზმით.

ჟურნალისტიკის კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 15. 2. 1963 წ.)

Н. П. ТАБИДЗЕ

„Иверия“ Ильи Чавчавадзе (История основания)

Резюме

«Иверия» — крупнейший грузинский периодический орган XIX в., своеобразная энциклопедия, которая в значительной степени способствовала росту национального самосознания и просвещения нашего народа, воспитанию трудящихся в духе демократии и гуманизма.

«Иверия» была основана в 1877 г. И. Чавчавадзе. Он успешно руководил ею на протяжении четверти века. Ему как редактору-издателю пришлось преодолеть целый ряд препятствий, прежде чем он смог привести в исполнение свой замысел. Особенную трудность представляло то обстоятельство, что часть прогрессивного общества неверно поняла назначение газеты и вооружилась против ее создания.

В «Иверии» активно сотрудничали А. Церетели, П. Умикашвили, С. Мгалоблишеили, Р. Эристави, Д. Бакрадзе, И. Хонели, Я. Мансвешташвили и др.

В истории «Иверии» выделяются два периода: первый — до 17 февраля 1905 г. и второй — с 17 февраля 1905 г. до ее закрытия (1906 г.), когда газетой руководил Ф. Гогичайшвили. Такая периодизация кажется нам оправданной, поскольку взгляды старой и новой редакций расходились по ряду вопросов, в основном по национальному вопросу и классовой борьбе.

«Иверия» выходила то газетой, то журналом, иногда же в виде альманаха. Менялись ее редакторы, соредакторы и издатели. В работе проанализированы причины этих перемен, выяснено, какое влияние оказывали эти изменения на характер самого периодического органа, с одной стороны, и на широкую читающую общественность, с другой стороны.

მ. შ. მჭედლიშვილი

ლიტერატურული რეპორტაჟი გაზეთსა და ჟურნალში

1. ჟანრების საკითხი

სულ უფრო წინ მიდის, ვითარდება და ახალ მწვერვალებს იპყრობს საბჭოთა მეცნიერება და ტექნიკა, კულტურა და ხელოვნება. ლიტერატურა. ამ პროცესის მხარდამხარ იცვლებიან და ყალიბდებიან ახალი ადამიანები. მათი ახალი ყოფის, ახალი ცხოვრების შექმნას ემსახურება ჩვენი პრესა, რადიო და ტელევიზია. თითოეულ მათგანს უხვად გააჩნია სინამდვილის ასახვის ფორმები და მეთოდები.

გასული სამი საუკუნის პრიმიტიულ, არასრულყოფილ გაზეთებთან შედარებით (პეტრე I-ის „კურანტები“, „ოტეჩესტვენნიე ზაპისკი“, ან „საქართველოს გაზეთი“ და სხვ.) დღევანდელი გაზეთი შინაარსითა და ფორმით ძრავალფეროვანი და ტექნიკურად მაღალი გემოვნებითაა გაკეთებული. ადრინდელ გაზეთებში ნაკლებად შეიმჩნეოდა მასალათა განსხვავება გვარების მიხედვით. დღევანდელი საბჭოთა გაზეთი გაუმჯობესდა და გამდიდრდა არა მარტო შინაარსით, არამედ ფორმითაც.

დღეისათვის დადგენილია, რომ გაზეთში წამყვანი მასალებია პუბლიცისტური და ინფორმაციული, რომლებიც ერთმანეთთან მჭიდროდ არიან დაკავშირებული ისევე, როგორც მათ მიერ ასახული ცხოვრების სინამდვილის ფაქტები, ამბები და მოვლენები. ეს ორი სახე ერთმანეთს ავსებს, ამდიდრებს და მრავალფეროვანს ხდის გაზეთს.

ამ ძირითად სახეებს აქვთ თავიანთი ჟანრები (სიტყვა „ჟანრი“ ფრანგულია და ქართულად ნიშნავს „გვარს“, რუსულად „род“)¹. საკითხი იმის შესახებ, რომ არსებობს თუ არა გაზეთში ჟანრები, ერთხანს სადაო იყო. მაგრამ საბჭოთა პრესის მუშაკთა შემოქმედებითა პრაქტიკამ, ლიტერატურული მასალების მკითხველისადმი საინტერესოდ მიწოდების მოთხოვნილებამ ხელი შეუწყო სხვადასხვაგვარი ლიტერატურული და საგაზეთო მასალების ცალკეულ ჟანრებად დაყოფას.

იმისათვის, რომ გაზეთმა სწორად და სრულყოფილად ასახოს ჩვენი საბჭოთა ხალხის მრავალმხრივი და მრავალფეროვანი, გმირული საქმეებით აღსავსე ცხოვრება, საჭიროა თვითონაც მრავალმხრივი და მრავალფეროვანი იყოს არა

¹ ს. გაჩეჩილაძე, ლიტერატურათმცოდნეობის საფუძვლები, 1949, გვ. 460 და
И. Тимофеев, Основы теории литературы, 1959, гл. 322.

მარტო შინაარსით, არამედ ფორმითაც და ცხოვრების ასახვის მეთოდითაც ამ მრავალმხრივობასა და მრავალფეროვნების ასახვა კი სწორედ სხვადასხვაგვარი ჟანრობრივი მასალით შეიძლება. ჟანრთა სიუხვე გაზეთს აძლევს ცხოველმყოფელობას ისევე, როგორც მხატვრობას — გონივრულად შექმნილი ფერთა სიუხვის პარმონია.

სწორადაა მითითებული წიგნში „საგაზეთო ჟანრები“. რომ „ჟანრების სხვადასხვა სახეობა გვეხმარება სრულად და ნათლად გამოვსახოთ ცხოვრების მოვლენათა სიმდიდრე. აქცევს გაზეთს ცოცხალსა და საინტერესოს. ჟანრების უნარიანი და ყოველდღიური გამოყენება გაზეთის რედაქციების მნიშვნელოვანი ამოცანაა“¹.

საბჭოთა ქვეყანაში ფიზიკური და გონებრივი მონობისაგან განთავისუფლებული ადამიანის ცნობიერების პოზიტიური დღითი-დღე ფართოვდება. იგი დიდ ინტერესს იჩენს არა მარტო იმისადმი, თუ რა ხდება ჩვენს ქვეყანაში, არამედ მთელ პლანეტაზეც, და ამ ბოლო წლებში კი ვარსკვლავეთისაყენაც წარმართა მისი გულისყური.

საბჭოთა ადამიანის გაზრდილი გემოვნება მოითხოვს ჩვენი ცხოვრების ყველა მხარის ფართო გაშუქებას, მის სრულად ჩვენებას. ამის შესრულებას კი გაზეთი შეიძლება ჟანრების უხვად გამოყენებით. საგაზეთო ჟანრთა სხვადასხვაობა, ისევე როგორც ლიტერატურაში. სწორედ ამითაა გაპირობებული.

საგაზეთო ჟანრების შედარება ლიტერატურული ნაწარმოებების ჟანრებთან. რა თქმა უნდა. პირობითია. ისინი ერთმანეთს ჰგვანან იმით, რომ ორივე შემოქმედის უნარსა და ნიჭს მოითხოვს, რომ ორივე სიტყვიერ მასალას ეყრდნობა და სხვ. მაგრამ ძირითადად განსხვავდებიან იმით, რომ ლიტერატურულ ნაწარმოებში შემოქმედი მრავალ ერთეულებს განაზოგადებს და გვაძლევს სახეს, ტიპს, გაზეთის მუშაკი კი გვაძლევს ინდივიდს გარე სინამდვილესთან ურთიერთობაში. ლიტერატურაში ხშირია, როცა ერთი და იგივე შემოქმედი გვევლინება ლირიკო-ეპიკოსად, ან ლირიკო-დრამატიკოსად. ზოგჯერ ძნელი ხდება ზუსტი ზღვარის დადგენა. თუ რომელს მივაკუთვნოთ შემოქმედი. ეს შეინიშნება საგაზეთო-ლიტერატურული ნაწარმოებების შექმნის დროსაც. რეპორტიორი, რომელსაც უმთავრესად რეპორტაჟების წერა ეხერხება, საგაზეთო ანგარიშს რეპორტაჟული წესით დაწერს. ისედაც ინფორმაციული ანგარიში ახლოს დგას რეპორტაჟთან.

ჟანრების არსებობა, რასაკვირველია, არ ნიშნავს, რომ ისინი სავსებით არიან გამიჯნული ერთმანეთისაგან. მათი შექმნისა და ჩამოყალიბების პროცესი ისტორიულია. ისინი ვითარდებოდნენ, თითოეული მათგანი იძენდა თავის იერს და თავისებურებას, შემდეგ კი თანდათან გამოეყოფოდა მის მონათესავე ჟანრს. ნ. ლოგინოვი სამართლიანად შენიშნავს სტატიაში „საგაზეთო ჟანრების შესახებ“: „ნათელია, რომ საზოგადოების განვითარებასთან, ენის ლიტერატურის, საგაზეთო-საყურნალო საქმის განვითარებასთან ერთად ვითარდება. ახლდება, მდიდრდება, სრულყოფილი ხდება საგაზეთო ჟანრები“².

ლიტერატურული ჟანრების განსხვავებას განაპირობებს ლიტერატურული

¹ Газетные жанры, (сборник статей), 1955, зб. 2.

² «Советская печать» № 11, 1956, зб. 16.

გადაცემის ან ასახვის მეთოდი, ენა, სტილი და ნაწარმოების კომპოზიციის საშუალებები, რომლებიც გამოიყენება ჩვენი სინამდვილის ფაქტების მოვლენების გამოსახატავად, დანახულისა და გააზრებულის საინტერესოდ გადმოცემის ხერხები, გამოსახვის საგანი და სხვა ღირსებები. ზოგჯერ ჩამოთვლილთაგან ერთი რომელიმე ელემენტი გადამწყვეტ როლს ასრულებს ნაწარმოების ჟანრად გამოცალკევებაში.

საგაზეთო, რადიო ან ტელევიზიის ჟანრთა მსგავსება ანდა მათი განსხვავება, აგრეთვე მათი სიმრავლე ხელს კი არ უშლის ერთმანეთს დასახული მიზნის განხორციელებაში. არამედ აძლიერებს, ამრავალფეროვნებს, მასებზე მეტი ზემოქმედების უნარს აძლევს თითოეულს. ყველა ჟანრი ერთად აღებული ერთ მიზანს ემსახურება.

საგაზეთო მასალები შეიძლება სამ ძირითად სახედ დაიყოს. ესენია ინფორმაცია, პუბლიცისტიკა და მხატვრული ლიტერატურის სახის მასალები. თითოეულ მათგანს აქვს თავისი ჟანრები. პუბლიცისტიკას განეკუთვნება მოწინავე სტატია, კორესპონდენცია. პრესის მიმოხილვა, რეცენზია და სხვ. თავისი ჟანრები აქვს აგრეთვე ინფორმაციას. მხატვრულ-ლიტერატურულ მასალებს.

რადიოინფორმაცია იყოფა მთელ რიგ ფორმებად და ჟანრებად. იგი შეიძლება იყოს ინტერვიუ ან მიკროფონთან მოკლე გამოსვლა. რეპორტაჟი მოვლენის ადგილიდან წინასწარი ჩაწერით ან რეპორტაჟი ეთერში. იგი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ტექსტის სახით და სხვ.

უხვად გააჩნია გადაცემის ფორმები და ჟანრები აგრეთვე ტელევიზიას. აქ წამყვან ჟანრად აღიარებულია სატელევიზიო რეპორტაჟი.

2. ინფორმაცია, როგორც სახე

ცენტრალურსა და ადგილობრივ პრესაში, რადიოსა და ტელევიზიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს შინაგან და საგარეო ინფორმაციას. პრესაში ინფორმაციის შინაარსი განისაზღვრება „ქვეყანაში კონკრეტული ვითარებით. იმ ამოცანებით, რომლებსაც ხალხის წინაშე აყენებს კომუნისტური პარტია და საბჭოთა მთავრობა სოციალისტური მშენებლობის ამა თუ იმ ეტაპზე“¹.

ინფორმაციის დიდ მნიშვნელობას, მის დიდ ადგილს გაზეთში ისიც ადასტურებს, რომ ცენტრალური გაზეთების რედაქციებს აქვთ ცალკე განყოფილებები: უცხოური და შინაგანი ინფორმაციისათვის.

ინფორმაციის შინაარსი იცვლებოდა საბჭოთა სახელმწიფოს. მისი ეკონომიკისა და კულტურის განვითარების ეტაპებთან დაკავშირებით.

ინფორმაცია არის საგაზეთო, რადიო და სატელევიზიო მასალათა მნიშვნელოვანი სახე, მომხდარი ფაქტების, ამბებისა და მოვლენების შესახებ ოპერატიული, მიზანდასახულობითი შეტყობინება.

საბჭოთა ინფორმაციის ძირითადი ფუნქციაა შეატყობინოს ჩვენს ხალხს, თუ რა ხდება კაპიტალისტურ სამყაროში, ფიქსაცია გაუკეთოს ყოველ ფაქტს, ამბავს, მოვლენას. ხოლო შინაგანმა ინფორმაციამ პოპულარიზაცია უნდა გაუკეთოს ჩვენი ხალხის ცხოვრებას და გაავრცელოს მოწინავეთა გამოცდილება.

¹ Газетные жанры, 1955, გვ. 132.

საბჭოთა ინფორმაცია უნდა იყოს მიზანდასახულობითი, პარტიული მიმართუ-
ლი იქითკენ, რომ საბჭოთა ხალხი იყოლიოს საქმის კურსში, თუ რა ხდება ჩვენს
ქვეყანაში ყოველდღიურად, ყოველ საათობით.

ინფორმაცია ფართო ცნებაა. იგი ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს ცნობას,
ვინმესათვის რაიმე მომხდარი ამბის, ვისიმე მოღვაწეობის და სხვ. შესახებ შე-
ტყობინებას!

ცხოვრებაში მომხდარი ფაქტები, ამბები, მოვლენები სხვადასხვაგვარია.
ობიექტური სინამდვილის რომელიმე სფეროში მომხდარი ფაქტი. ამბავი ან მოვ-
ლენა ცალ-ცალკე ან ერთდროულად მოხდენილი, ძალიან იშვიათად წააგავს
ერთმანეთს. მათი განსხვავება მეტწილად გაპირობებულია სხვადასხვაგვარი გა-
რემოთი, პირობებით, შინაგანი და გარეგანი მიზეზებით.

თავისი შინაგანი და გარეგანი ბუნებით ან სპეციფიკით განსხვავებული ფაქ-
ტები. ამბები. მოვლენები ან მათი ურთიერთდამოკიდებულება მათივე ამსახვე-
ლი ინფორმაციისაგან მოითხოვენ სხვადასხვა ფორმებით, მეთოდებითა და ხერ-
ხებით ასახვას. ყოველი ფაქტის, ამბის, ან მოვლენისათვის არ გამოდგება ქრო-
ნიკა, მოკლე ინფორმაციული წერილი ან ანგარიში. თითოეული მათგანი თავი-
სებურად გადმოგვცემს ფაქტს და ფაქტიც ხშირად თავისებური გადმოცემის
ხერხს. მეთოდს ან საშუალებას მოითხოვს.

ინფორმაციას თავისი განვითარების ისტორია აქვს. იგი თან ახლდა გაზეთის
წარმოშობას და მისი ძირითადი შემადგენელი ნაწილი იყო; ახლად წარმოშო-
ბილი გაზეთების გვერდებზე ინფორმაცია თავსდებოდა ქრონიკის სახით. ახალ-
მა მოთხოვნილებებმა, ცხოვრების განვითარებამ, მრეწველობისა და ტრანს-
პორტის გიგანტური ნაბიჯებით წინსვლამ მოითხოვა გაზეთში მოთავსებულიყო
ცნობები უფრო ფართოდ (ისევ ეკონომიური და საყოფაცხოვრებო საჭიროე-
ბისათვის). ხოლო მთელი პრესის განვითარების ისტორიაში საბჭოთა პერიოდი
ძირეული გარდატეხა იყო ინფორმაციის გაფართოებაში. თუ პირველ ხანებში
ინფორმაცია უბრალო დამოუკიდებელი ჟანრი იყო, ამჟამად იგი წარმოადგენს
მთელი რიგი განსხვავებული მასალების ერთ დიდ სახეს, რომელიც რამდენიმე
სხვადასხვა ჟანრს აერთიანებს. ინფორმაციული სახის მასალების ჟანრებს განე-
კუთვნება მოკლე ინფორმაციული წერილი. გაფართოებული ინფორმაციული
წერილი, ნარკვევის ტიპის ინფორმაციული კორესპონდენცია, მიმოხილვები სა-
შინაო თემებზე, ანგარიში. რომელიც სახეებად იყოფა (ანგარიში-ჩანახატი, თე-
მატიური ანგარიში, კრიტიკული ანგარიში, სასამართლოს ანგარიში, სპორტუ-
ლი ანგარიში და სხვ.). ქრონიკა, ინტერვიუ და რეპორტაჟი. ინფორმაციის სახე-
თა და ჟანრთა ასეთი კლასიფიკაცია და დამოკიდებულება ჩვენ უფრო მართე-
ბულად მიგვაჩნია.

საერთოდ მიღებულია ჟურნალისტიკის თეორიაში და ჟურნალ „სოვეტ-
სკოე პეჩატში“ გამოქვეყნებულ თეორიულ სტატიებში. რომ ინფორმაციაში
შემაჯალ ჟანრებს, მათ ერთობლიობას, ალბათ, სიმარტივისათვის ინფორმაციად
იხსენიებენ.

ინფორმაციისა და რეპორტაჟის გამოყოფა. როგორც სახისა და გვარისა,

გამწვეულია მათი თავისებურებებით. მათი აღრევა გამოწვეულია იმით, რომ რეპორტაჟს საფუძვლად უდევს ინფორმაცია.

მიუხედავად ინფორმაციისა და რეპორტაჟის, როგორც სახისა და გვარის (ჟანრის) საზღვრების ერთგვარი არამყარობისა, ისინი მაინც ერთმანეთთან არიან ერთეულის ზოგადისადმი დამოკიდებულებაში.

ინფორმაციული მასალების ქრონიკის ჟანრი უფრო ადრე ჩამოყალიბდა. შედარებით გვიან წარმოიშვა რეპორტაჟი და ინტერვიუ. ეს ორივე ინფორმაციის გაფართოებისა და თანდათანობითი სრულქმნის შედეგია. ამიტომაც ხშირად ამბობენ რეპორტაჟი ეს ინფორმაციააო.

3. საგაზეთო-საჟურნალო რეპორტაჟი

სიტყვა რეპორტაჟი ფრანგულია და ქართულად ნიშნავს საგაზეთო-საჟურნალო ჟანრს — პერიოდული პრესისათვის დღის განმავლობაში მომხდარი ამბების შესახებ ცნობათა შედგენას.

რეპორტაჟს ინგლისში დაწყებული 1772 წლიდან რამდენიმე მნიშვნელობა ჰქონდა, რომელთაგან ძირითადი იყო ჟურნალისტის მიერ გარკვეული მასალის კარგი ფორმით დაწერა გაზეთისათვის. ინგლისის „თანამედროვე გაზეთის ევოლუცია გულისხმობს რეპორტაჟის მრავალი სხვა გვარების გამოყენებას“¹. ამას გარდა, XIX საუკუნის დასაწყისში „მორნინგ ქრონიკლის“ რედაქტორმა პირველად დამტკიცა რეპორტიორების შტატი².

„სიტყვასიტყვით „რეპორტაჟი“ ნიშნავს განსაზღვრული ცნობების მიტანას გაზეთში. ამიტომ ყოველი ინფორმაციული წერილი შესაძლოა იწოდებოდეს რეპორტაჟად. საბჭოთა პრესის პრაქტიკამ მაინც შეიტანა რეპორტაჟის ცნებაში ახალი შინაარსი. ეს ახალი შეიძლება ასე განვსაზღვროთ: რეპორტაჟს ჩვენ ვუწოდებთ მხილველის წერილს. თუ კორესპონდენტი აღწერს ამბავს. რომელსაც ის ესწრებოდა, თუ წერილის წაკითხვისას თქვენ თვალნათლივ წარმოიდგენთ ვითარებას, რომელშიც მოცემული ამბავი ხდებოდა, — ესაა სწორედ რეპორტაჟი“³.

რეპორტაჟის ეს მოკლე აღწერა, რა თქმა უნდა, საკმარისი არ არის მის დასახასიათებლად. თანაც ნ. კოზევი არ არის სწორი, როცა ამბობს ნებისმიერ ინფორმაციულ წერილს შეიძლება ფორმალურად რეპორტაჟი ვუწოდოთო.

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ვკითხულობთ, რომ რეპორტაჟი ეს არის საგაზეთო-საჟურნალო ჟანრის ერთ-ერთი სახე. ეს განმარტებაც არასწორია იმიტომ, რომ აქაც აღრეულია ჟანრისა და სახის ურთიერთდამოკიდებულება. იგი ჟანრის ერთ-ერთი სახე კი არ არის, არამედ თვითონ ჟანრია და მასში შედის სახეები.

ს. გურევიჩის აზრით, რეპორტაჟით „აღინიშნება საგაზეთო-საჟურნალო მასალების ერთ-ერთი ჟანრი, რომელსაც თავისი ნიშნები და თავისებურებები აქვს“⁴.

¹ Dhe encyclopedia Britanica. v. 23—24, p. 108.

² იქვე, გვ. 107.

³ Газетные жанры, 1955, გვ. 160.

⁴ С. М. Гуревич, Репортаж в газете, 1963, გვ. 3.

როული გზის გავლა მოუხდა რეპორტაჟს. სანამ იგი ჩამოყალიბდებოდა, განვითარდებოდა. დღევანდელ სახეს მიიღებდა და დაამშვენებდა გაზეთების გვერდებს, მრავალფეროვანსა და შინაარსიანს გახდიდა რადიოს და უფრო მოგვიანებით ტელეგადაცემათა პროგრამებს.

ამ ორმოცი წლის წინათ ჩვენთან რეპორტაჟს „გაზეთში ბურჟუაზიულ გადმონაშთად“ თვლიდნენ. იგრძნობოდა ტენდენცია, რომ მუშა და გლეხ კორესპონდენტებს უნდა შეევიწროებინათ და ბოლოს მთლად განედევნათ რეპორტიორები ბეჭდვითი სიტყვიდან.

იმ პერიოდში და შემდგომ წლებშიც სიტყვა „რეპორტიორი“ სალანძღავ სიტყვადაც კი იყო მიღებული.

1925 წ. ჟურნალი „ჟურნალისტი“ წერდა: „საბჭოთა პრესას რეპორტიორი არ სჭირდება... მასალის ინდივიდუალური შოვნა არ შეიძლება იყოს სახელმწიფო ბეჭდვითი სიტყვის პრინციპი“¹.

დიდი ხნის განმავლობაში საბჭოთა ჟურნალისტებიდან არავინ უწოდებდა თავის თავს რეპორტიორს, ხოლო მასალას, რომელიც ჟანრის მიხედვით რეპორტაჟს წარმოადგენდა, უწოდებდნენ ნარკვევს, ჩანახატს, მოგზაურის შენიშვნებს, მოგზაურის ბლოკნოტიდან. რეპორტაჟად მოხსენიებას კი შეგნებულად გაუბოდნენ.

ამის მიზეზი ის იყო, რომ ბურჟუაზიული გაზეთების ფურცლებზე თავსდებოდა (და ახლაც თავსდება) რეპორტაჟები ჩხუბებზე, ლოთობაზე, შემადრწუნებელ წვრილმანებზე, ანგარიშები კატასტროფაზე, ინტერვიუები დაღუპული ქმრის ცოლთან, რომელმაც არ იცის ქმრის დაღუპვის ამბავი. ბურჟუაზიული გაზეთების მფლობელთა მიერ დაქირავებულმა კორესპონდენტებმა, რომლებიც ყოველგვარი სენსაციებით ვაჭრობენ, რეპორტაჟი გადააქციეს მყვირალა. სენსაციების გამავრცელებელ ჟანრად. ბურჟუაზიულმა რეპორტიორებმა გააუფასურეს თვით სიტყვა „რეპორტიორი“. დასავლეთის ლიტერატურაშიც კი უარყოფით პერსონაჟად იყო გამოყვანილი რეპორტიორის სახე. ამიტომაც ხშირად ამბობენ, რომ მყვირალა, სენსაციური რეპორტაჟი ბურჟუაზიული პრესის პირშოაო.

მაგრამ საბჭოთა წყობილების განმტკიცებასთან ერთად იზრდებოდა და ვითარდებოდა ახლისმშენებელი ხალხის აზრი, კულტურისა და განათლების დონე. უფრო შინაარსიანი და მრავალმხრივი ხდებოდა საბჭოთა ბეჭდვითი სიტყვა.

1935 წ. 8 სექტემბერს გაზეთმა „პრავდამ“ გამოაქვეყნა სტატია „საბჭოთა რეპორტიორების შესახებ“. მასში აღნიშნული იყო, რომ სიტყვა რეპორტიორი არ შეიძლება მივიჩნიოთ სალანძღავ სიტყვად. მართალია, იგი ბურჟუაზიული პრესიდან შემოვიდა, მაგრამ ეს სიტყვა ჩვენში სხვა შინაარსით შეივსო. განსხვავებით ბურჟუაზიული რეპორტიორებისაგან, რომლებიც თავისი კლასის დაკვეთას ასრულებენ და ცდილობენ სიცრუის სამოსელში გახვიონ მართალი ამბები, „საბჭოთა რეპორტიორი, უპირველეს ყოვლისა, საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ცხოვრების მონაწილეა. სხვანაირად იგი ვერ შეიძლება ათასობით ფაქტიდან, მოვლენიდან აერჩია ისეთები, რომლებსაც საზოგადოებრივი მნიშვნელობა აქვთ“².

¹ «Журналист» № 9, 1925, გვ. 10.

² «Правда», 8 сентября, 1935, № 248 (6494).

გაზეთმა „პრავდამ“ წინ წამოსწია საბჭოთა რეპორტიორი, როგორც სინამდვილის ფაქტების აღმსრულებელი და გამავრცელებელი. ამიტომაც მოუწოდებდა იგი, რომ რეპორტიორები საჭიროა არა მარტო ცენტრალური ან საოლქო გაზეთებისათვის, არამედ ყოველ საქალაქო ან რაიონულ გაზეთს უნდა ჰყავდეს ცოცხალი ინფორმაციის მიმწოდებელი ადამიანები. „საბჭოთა რეპორტიორი უკვე არსებობს, მისი მუშაობა იმდაგვარად უნდა შემოვფარგლოთ, რომ ჩვენი ქვეყნის ყოველმა მოქალაქემ, ყოველმა პარტიულმა, საბჭოთა ორგანიზაციამ გაიგოს. როგორ დიდ როლს ასრულებს იგი — საბჭოთა რეპორტიორი — ჩვენს ბეჭდვით სიტყვაში“¹.

ამის შემდეგ ჩვენს პრესაში გამოჩნდა რეპორტაჟები. „პრავდაში“ იბეჭდებოდა მ. კოლცოვის, ი. ილფის, ე. პეტროვის, ბ. გალინის, ალ. კოლოსოვის, ს. დიკოვსკის, ე. რიბჩიკოვის და სხვათა რეპორტაჟები. ხშირად, მასალას, რომელიც რეპორტაჟს წარმოადგენდა. უწოდებდნენ ნარკვევს. ნარკვევისეულ კორესპონდენციას და ზოგჯერ ფელეტონსაც კი. რაც შეეხება რუბრიკას „რეპორტაჟი“, იგი ხმარებაში უფრო გვიან — ორმოცდაათიანი წლებიდან შემოვიდა. შევნიშნავთ, რომ გაზეთმა „კომუნისტი“ რუბრიკა „რეპორტაჟი“ ახალ მშენებლობათა ობიექტებიდან“ პირველად გამოიყენა 1951 წ. 27 სექტემბერს.

რეპორტაჟისადმი ინდივიდუალური მიდგომა, მისი მოთავსება პირველ გვერდებზე და ზოგჯერ მოწინავე სტატიის ადგილზეც კი ჩვენს პრესაში ორმოცდაათიანი წლებიდან იწყება.

ბურჟუაზიული ბეჭდვითი სიტყვის მიერ გაჭუჭყიანებულმა და დანაგვიანებულმა რეპორტაჟმა შეიცვალა თავისი შინაარსი. საბჭოთა ჟურნალისტ-რეპორტიორების შემოქმედებითი ინიციატივით. მათ მიერ ფაქტების ამგებისა და მოვლენების ღრმა პოლიტიკური ანალიზის მეშვეობით, სინამდვილის რეალისტურად ასახვის გზით მივიღეთ საბჭოთა რეპორტაჟი.

ორმოცდაათიანი წლებიდან რეპორტაჟი ძალუმად შემოიჭრა ჩვენს გაზეთებში, რადიოსა და ტელევიზიაში. წლითი-წლობით უფრო და უფრო მეტი რეპორტაჟები ქვეყნდებოდა. ჟურნალისტებს შორის დადგა საკითხი რეპორტაჟის შემდგომი ბედის შესახებ ჩვენს პრესაში. რადიოსა და ტელევიზიაში. 1956 წლიდან ჟურნალ „სოვეტსკაია პეჩატის“ გვერდებზე გაიშალა დისკუსია თუ რას წარმოადგენდა რეპორტაჟი, საჭირო იყო თუ არა მისი შემდგომი გაუმჯობესება, მისი სრულყოფა, მისი შემოქმედებითად გაღრმავება.

ბუნებრივია, რომ ჩვენს პრესაში გამოჩენილ რეპორტაჟს ჰქონდა თავისი ნაკლი. მაშინ იგი შედარებით სუსტად ასახავდა საბჭოთა სინამდვილეს. მაგრამ მას ჰქონდა დიდი შესაძლებლობანი და ფართო პერსპექტივები.

აღნიშნულ ჟურნალში რუბრიკით — „დიახ, საჭიროა რეპორტიორი, საჭიროა რეპორტაჟი!“ — თავსდებოდა როგორც პრაქტიკოსების, ისე თეორეტიკოსთა სტატიები. დისკუსიაში გამოირკვა, რომ ზოგჯერ რეპორტაჟი არასწორად ესმოდათ, ზოგიერთი ავტორი ავიწროებდა მის, როგორც ჟანრის, საზღვრებს. ს. მასლენიკოვი სტატიაში „გაზეთი რომ საინტერესო იყოს“ წერდა: „გაზეთს სჭირდება რეპორტაჟი ოპერატიული, საბრძოლო, ყოველდღიური“². შემდეგ კი

¹ «Правда», 8 сентября, 1935, № 248 (6494).

² С. Масленников, Чтобы газета была интереснее, «Советская печать» № 6, 1956, гл. 38.

დასძენდა: „რედაქციის ყველა თანამშრომელი — რედაქციის წევრთაგანსაც ეს არაა ცოდვა — უნდა იძლეოდეს ძარღვიან წერილებს და ინფორმაციულ ნარკვევსაც კი... მომწიფდა აუცილებლობა, რომ ბოლოს და ბოლოს ავამაღლოთ ინფორმაციის დონე გაზეთში“¹.

ავტორი აქ აიგივებდა რეპორტაჟს, ინფორმაციასა და ინფორმაციულ ნარკვევს, რაც არ იყო სწორი.

რეპორტაჟზე მსჯელობისას წარმოიშვა ჟანრთა მტკიცე გამიჯვნის, მისი საზღვრების შევიწროების თუ გაფართოების საკითხი. იგი ეხებოდა მანამდე უკეთესად შესწავლილ ჟანრს — ფელეტონსაც კი. ჟანრთა საზღვრების შეზღუდვის წინააღმდეგ გამოვიდა ი ჩაპლიგინი, რომელიც აცხადებდა: „ღრმა იდეური შინაარსი, მაღალი ლიტერატურული დონე, ფორმათა სიმდიდრე, გაფართოება და არა ჟანრების საზღვრების შევიწროება — აი, რა მოეთხოვება დღეს ფელეტონს“². ეს აზრი შეიძლება მივუყენოთ რეპორტაჟსაც.

ჟანრთა საზღვრების შეზღუდვის წინააღმდეგ გამოდის აგრეთვე ა. გრებნევი, რომელიც აღნიშნავს, რომ „ცალკეული ავტორები გაურკვეველი სიმტკიცით მოითხოვდნენ თითოეული საგანგებო ჟანრის საზღვრების სავალდებულო და მტკიცე დადგენას. ცხადია, რაკი ჟურნალისტიკაში, როგორც ლიტერატურაში, არსებობენ სხვადასხვაგვარი ჟანრები. ან ნაწარმოების გარკვეული სახეები, — ეს ნიშნავს, რომ მათ აქვთ რაიმე დამახასიათებელი თავისებურებანი და საზღვრებიც კი“³.

ა. ნავოზოვის აზრით, „პრაქტიკაში არ არსებობენ წმინდა საგანგებო ჟანრები. ერთის ელემენტები ყოველთვის გვაქვს მეორეში. ჟანრებს არ შეიძლება მივუდგეთ, როგორც გეომეტრიულ ფიგურებს: კორესპონდენცია ეს კვადრატია. ფელეტონი — კუბი; ნარკვევი, დავუშვათ, რომბი“⁴.

ჩვენის აზრით, ჟანრთა მტკიცედ შემოზღუდვა და მათი ერთმანეთში შერწყმა ორი უკიდურესობაა. რაკი არსებობს ჟანრი. მას აქვს თავისი თავისებურება, ნიშნები, რომლებიც განასხვავებენ მას სხვა ჟანრისაგან.

1959 წლის 19—23 აგვისტოს ჟურნალისტთა საკავშირო სემინარზე ინფორმაციის სექციაში სიტყვით გამოვიდა გაზეთ „სოვეტსკაია როსიას“ პასუხისმგებელი მდივნის მოადგილე ა. გინევსკი. მან რეპორტაჟი გამოკვეთა სხვა ჟანრებისაგან და ამასთანავე მოგვცა მისი ნაწილობრივი დახასიათება. „ჩვენ გვაქვს სრული საფუძველი, დავამტკიცოთ, რომ რეპორტაჟს აქვს თავისი მკვეთრი საზღვრები, ეს არ არის ნარკვევი მისი თხრობითი მანერით, ეს არ არის ჩანახატი, რომელშიც ძლივძლივობითაა მონიშნული სიუჟეტი“⁵.

დღეისათვის საფუძვლიანადაა შესწავლილი ფელეტონი და ნარკვევი. ეს ალბათ. იმითაა გამოწვეული, რომ ისინი პრესაში ლიტერატურიდან შემოვიდნენ. მაგრამ ამ ჟანრებს არ შეუძლიათ შეცვალონ ინფორმაცია, სტატია ან კორეს-

¹ С. Масленников, Чтобы газета была интереснее, «Советская печать» № 6, 1956, зб. 38.

² И. Чаплыгин, Не сужать границ жанра, «Советская печать», № 3, 1956, зб. 33.

³ А. Гребнев, Давайте обсудим, «Советская печать» № 1, 1959, зб. 18.

⁴ А. Навозов, Поговорим о репортаже, «Советская печать» № 6, 1959, зб. 30.

⁵ А. Гиневский, У репортажа свои особенности, «Советская печать» № 9, 1959, зб. 33.

პონდენცია, ვინაიდან თითოეულ მათგანს აქვს ზემოქმედების სრულიად სხვადასხვა საშუალებები. ასევე განსხვავდებიან ისინი მიზნებით. სინამდვილის ასახვის მეთოდით, დანიშნულებებით.

ინფორმაციისადმი მოთხოვნილება განსაკუთრებით გაიზარდა მას შემდეგ, რაც ჟურნალ „სოვეტსკაია პეჩატა“ ხაზი გაუსვა რეპორტაჟის მნიშვნელობას, მის აუცილებლობას გაზეთში.

უნდა აღინიშნოს, რომ ორმოცდაათიანი წლებიდან დღემდე ამ მეტად თავისებური ჟანრისადმი — მებრძოლი რეპორტაჟისადმი ინტერესი კი არ დამცხრალა, პირიქით. უფრო გაძლიერდა, ეს წლები არის შემოქმედებითი ძიების, რეპორტაჟის თავისებურებათა დადგენის ხანა, ხოლო. ბოლო წლებში რეპორტაჟი მტკიცედ დამკვიდრდა საბჭოთა პრესაში. მაგრამ მართო დამკვიდრება არ არის საკმარისი, საჭიროა მისი შემდგომი გაუმჯობესება, წინ წაწევა. განსაკუთრებით ეს ეხება საგაზეთო რეპორტაჟს. რადგანაც ძირითადი ინფორმაციული მასალა რადიოთი და ტელევიზიით გადაიცემა. ამიტომ გაზეთის მკითხველს უნდა მივაწოდოთ დამატებითი წვრილმანებითა და განზოგადებებით გამდიდრებული მასალა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ადამიანი, რომელმაც რადიოთი უკვე გაიგო ესა თუ ის ამბავი, არ წაიკითხავს საგაზეთო ინფორმაციას.

რადიოსა და ტელევიზიის განვითარება იწვევს გაზეთში ინფორმაციის დაყენების პრობლემების სერიოზული შესწავლის აუცილებლობას.

დღეს, როცა საბჭოთა პრესის პრაქტიკაში რეპორტაჟმა მეტად საპატიო ადგილი დაიკავა, მისი ინფორმაციასთან გაიგივება უმართებულოდ მიგვაჩნია. რეპორტაჟი რა ხანია ჩამოყალიბდა და დამკვიდრდა, როგორც დამოუკიდებელი ჟანრი, მას იყენებს გაზეთი, რადიო და ტელევიზია.

ინფორმაციისაგან რეპორტაჟმა გამოიყოლა ზუსტი ფაქტების, ამბებისა და მოვლენების გადმოცემა, ოპერატიულობა და დინამიურობა. ხოლო დამატებით შეიძინა სინამდვილის მხატვრული გამოხატვის ხერხი, გადმოცემის სტილი და მეთოდი.

ინფორმაციის სხვა ჟანრებისაგან განსხვავებით რეპორტაჟს აქვს სიუჟეტი. თავისებური ენა და კომპოზიცია, რომელთა უკეთ გამოყენება ავტორის ინდივიდუალურ უნარზეა დამოკიდებული. რეპორტაჟში შესაძლებელია შეიქმნას და გამოიკვეთოს ლიტერატურული სახე. მართალია, იგი არ იქნება ტიპური, როგორც ლიტერატურაში, ვინაიდან იგი ცოცხალი, რეალურად არსებული ადამიანია. რეპორტაჟის უპირატესობა ინფორმაციული სახის სხვა ჟანრებთან შედარებით იმაშიც გამოიხატება, რომ მასში ადგილი აქვს ეფექტურ თხრობას. მას შეუძლია ესთეტიკური ზემოქმედება მოახდინოს მკითხველზე, განაცდევინოს მშვენიერება.

ის, რომ რეპორტაჟი არის თანამედროვეობის ნამდვილი მატრიანე, მას ანიჭებს შემეცნებით ღირებულებას, მისგან გაუნყრელია აგრეთვე აღმზრდელობითი მნიშვნელობაც. მ. გორკი ხაზს უსვამდა, რომ „პროპაგანდამ და ჩვენ მიღწევათა ჩვენებამ... უნდა და შეუძლიათ დააჩქარონ ახალი, სოციალისტური ადამიანის ჩამოყალიბება“¹.

როცა პირველი საბჭოთა კოსმიური ხომალდი მთვარის ზედაპირზე მშვიდო-

¹ М. Горький, Собр. соч. т. 26, гл. 383.

ბიანად დაეშვება, ამ პლანეტის საოცრებებსა და სასწაულებს ჟურნალისტიკით პორტაჟით გვაუწყებს. მოგვიანებით კი ამ საკაცობრიო მოვლენაზე იქნება მოთხრობილი ნარკვევში, სამეცნიერო-პოპულარულ სტატიასა და სხვა ჟანრებში.

ინფორმაციისაგან რეპორტაჟის ერთგვარად გამოიძევნას უსვამს ხაზს ა. ნავოზოვი: „რეპორტაჟი—ინფორმაციული ჟანრი—(მასაც რეპორტაჟი ცალკე ჟანრად მიაჩნია) სულ უფრო და უფრო იძენს საგაზეთო პუბლიცისტიკის ნიშნებს“, და რეპორტაჟის ზოგიერთი თავისებურების შესახებ ამბობს: „რეპორტაჟის ავტორები არ იფარგლებიან საქმის ინფორმაციული მხარით, მხოლოდ იმ ფაქტების, ამბების აღწერით. რომლის დამსწრენიც ისინი იყვნენ, არამედ აკეთებენ განზოგადებასა და ანალიზს წინ მომხდარი რიგი ფაქტების ურთიერთშეფარდების საფუძველზე. რეპორტაჟი, ასე ვთქვათ, იხედება მოვლენის სიღრმეში, შეისწავლის მას წარმოშობიდანვე“¹.

მაშასადამე, რეპორტაჟში ფაქტები, ამბები და მოვლენები მშრალად კი არ გადმოიცემა, როგორც ინფორმაციულ წერილში. არამედ ხდება მათი გაანალიზება, განზოგადება. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მშრალი აღწერის გვერდით საპატიო ადგილს იჭერს პუბლიცისტიკა.

შემდეგ, თანდათანობით, სხვადასხვა ავტორების შემოქმედებაში თავს იჩენს სინამდვილის მხატვრული ასახვა, იქმნება მხატვრულ-სიუჟეტური რეპორტაჟი, რომელიც საგრძნობლად განსხვავებულია ინფორმაციისაგან მოცულობითაც, კომპოზიციურადაც. გადმოცემის სტილითაც, გარდა ამისა, მასში იქმნება დოკუმენტური სახეებისა და ხასიათების გადმოცემის სრული შესაძლებლობა. სწორედ ეს ჩამოთვლილი კომპონენტები აძლევს რეპორტაჟს ცხოველმყოფელ ძალას და სრულყოფილ ჟანრად წარმოგვიდგენს.

რეპორტაჟის შესაძლებლობანი დაუშრეტელია. ეს არის ჟანრი, რომელსაც ყოველდღიურად მოაქვს გაზეთში საბჭოთა ხალხის მოღვაწეობის, საბჭოთა სინამდვილის სიახლენი. ამასთანავე, რეპორტიორი მომავლის მზვერავიცაა, ხვალინდელი დღის ფეხბედნიერი მეკვლე.

რეპორტიორს აქვს თავისი მოღვაწეობის ფართო ასპარეზი: საბჭოთა ხალხის შემოქმედებითი შრომა და მოღვაწეობა, რომელიც აღსავსეა ახლის აღმოჩენებით. ახალი მიღწევებით. მათ შესახებ ცნობისმოყვარე საბჭოთა მკითხველს ჩვეული ოპერატიულობით მოუყვება რეპორტიორი.

რეპორტაჟი ღრმად პუბლიცისტური, დოკუმენტური ნაწარმოებია. მასში ავტორს სრული შესაძლებლობა ეძლევა მხატვრულ თხრობასთან ერთად პუბლიცისტური უშუალობით მიმართოს მკითხველს, მოუყვეს თავის განცდებზე და შთაბეჭდილებებზე, აგრეთვე ხაზი გაუსვას თავის დამოკიდებულებას აღწერილისადმი, განაზოგადოს მომხდარი ფაქტი, ამბავი ან მოვლენა, შეაფასოს, თვითონ განსაჯოს და მკითხველსაც განასჯევინოს. იგი უკავშირდება მკითხველს არა ლიტერატურული სახეების, მათი მკითხველზე ზემოქმედების მეშვეობით, არამედ თავისი ნახულისა და განცდილის, თავისი შთაბეჭდილებებისა და აღწერილისადმი დამოკიდებულების გადმოცემით, რითაც მკითხველს უკარნახებს იაზროვნოს, თვითონ შეაფასოს აღწერილი. აქ მთავარი როლი ენიჭება ავტორის უნარს შეახამოს, შეათავსოს ავტორისეული პუბლიცისტური გამოსვლები სახე-

¹ А. Навозов, Поговорим о репортаже, «Советская печать» № 6, 1959, гл. 27.

თა და ხასიათთა მხატვრულ აღწერასთან, რისთვისაც მას სჭირდება ცხოვრების ფაქტების, ამბების, მოვლენებისა და ადამიანთა ხასიათების საფუძვლიანი შესწავლა და გადმოცემა.

ისეთი პოპულარული ჟანრები, როგორიცაა ფელეტონი, ნარკვევი, ქრონიკა, ლიტერატურიდან შემოვიდნენ გაზეთში. სულ სხვა მდგომარეობაა რეპორტაჟის მხრივ. აღიარებულია, რომ რეპორტაჟი გაზეთის მიერაა წარმოშობილი. მაგრამ მისდა სასახელოდ, იგი ფართოდ გამოიყენება რადიოსა და ტელევიზიაშიც. გარდა ცალკეული ავტორების რეპორტაჟების კრებულებისა, გვაქვს წიგნი-რეპორტაჟი (იულიუს ფუჩიკის „რეპორტაჟი სახრჩობელიდან“, ჯონ რიდის „ათი დღე, რომელთაც შესძრეს ქვეყნიერება“ და სხვები.) ბოლო წლებში რეპორტაჟი საკმაოდ შეიჭრა ლიტერატურაშიც (ტ. ჰეიერდალის „მოგზაურობა კონ-ტიკით“, ვ. შრაიერის რომანი-რეპორტაჟი „ეშმაკის ტაძარი“, ანტუან ეკზიუპერის „ხალხის მიწა“, ბურჟუაზიული რეპორტაჟი ვ. ბალდუინის *Man Man Man hunt*“ და სხვები). რეპორტაჟის გაფართოება მის სხვა ჟანრებში შერწყმას და გაქრობას კი არ მოასწავებს. არამედ ამტკიცებს მისი, როგორც ჟანრის ცხოველმყოფელობას, შესაძლებლობებს, სიცოცხლისუნარიანობას. მის ბრწყინვალე მომავალს.

საგაზეთო-საჟურნალო რეპორტაჟი ეს არის ლიტერატურული რეპორტაჟის ორი სახე. ისინი ერთმანეთისაგან შეიძლება განსხვავდებოდნენ მოცულობით. გაზეთში რეპორტაჟი უფრო მოკლე იქნება, ვიდრე ჟურნალში.

4. რეპორტაჟის თემა

ყოველ საგაზეთო ჟანრს აქვს თემა, რომლის წყაროები თვით საბჭოთა სინამდვილეშია ფესვგადგმული. საბჭოთა ცხოვრება ვლინდება სკკპ და მოძმე რესპუბლიკების კომპარტიების ცენტრალური კომიტეტების დადგენილებებსა და დოკუმენტებში, სკკპ ყრილობების ოქმებსა და რეზოლუციებში, საკდესის მოამბეებში, რადიოგადაცემებში, კინოში, ტელევიზიაში, ადგილობრივი გაზეთების ფურცლებზე, არქივებში, წიგნებში, გამოფენებში. მშრომელთა წერილებში. საწარმოებსა და კოლმეურნეობებში, რეპორტაჟის თემის წყაროებად უნდა გამოვიყენოთ ტექნიკის სიახლენი, შვიდწლედის მოწინავე ადამიანები, კომუნისტური შრომის ბრიგადები, გამომგონებლები და რაციონალიზატორები. წამყვანი ადგილი ყველგან უნდა ეჭიროს ხალხს, რომელიც სახალხო დოვლათსა და კულტურულ ფასეულობებს ქმნის.

თითოეული ფაქტის, ამბის ან მოვლენის გააზრიანება შემოქმედის მიერ გვაძლევს თემას. „საგაზეთო გამოსვლის თემას ყოველთვის ბადებს ცხოვრება, ე. ი. ობიექტური სინამდვილის ფაქტები“¹.

ყოველ ფაქტს ადამიანის შრომითი თუ კულტურული მოღვაწეობა განაპირობებს. არ არსებობს ადამიანებისაგან იზოლირებული, განყენებული ფაქტები. სწორედ ეს ფაქტები არის საბჭოთა პრესის თემა.

„ჩვენს სამყაროში ყველაზე მშვენიერი არის ის, — წერდა მ. გორკი, — რაც შექმნილია შრომით, ადამიანის ჰკვიანი ხელით, და ყველა ჩვენი აზრები,

¹ И. Тюрин, Факты и выводы, «Советская печать» № 4, 1960, 83, 45.

ყველა იდეები აღმოცენდებიან შრომითი პროცესიდან¹. „...იდეები წარმოიქმნება არ მოიბოვება, როგორც მაგალითად, აზოტი, — წერდა შემდეგ მ. გორკი, — იდეები იქმნება მიწაზე, მათი ნიადაგია — შრომითი ცხოვრება, მის მასალად გამოგვადგება დაკვირვება, შედარება, შესწავლა“².

ფაქტები, ამბები და მოვლენები მჭიდროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული. დღევანდელ მცირე ფაქტში შეიძლება ხვალისდელი დიდი მოვლენა იმალებოდეს. რა თქმა უნდა, ყველა ფაქტი, ამბავი ან მოვლენა ერთნაირად მნიშვნელოვანი როდია, ვინაიდან ცხოვრება ყოველთვის დადებით, სასარგებლო, გასახმიანებლად ვარგის ფაქტებს არ წარმოშობს. მათგან უკეთესის შერჩევა თვით ჟურნალისტზე, მის იდეურ-მხატვრულ პოზიციაზეა დამოკიდებული. „თუ ლიტერატორი ერთგულია პარტიისა, ერთგულია მარქსიზმ-ლენინიზმისა, მჭიდროდაა დაკავშირებული ცხოვრებასთან, მიისწრაფვის ყოველი ღონით დაეხმაროს კომუნიზმის მშენებლობას, მისი შემოქმედება სულიერად იქნება საბრძოლო, შინაარსისა და თემის მიხედვით მნიშვნელოვანი, რომელიც დაიბურობს მკითხველს მაღალი იდეალებით. ასეთი ლიტერატორი არ გამოეკიდება საჩხიროდელს, წვრილმან მკრთალ ფაქტებს და თემებს, მას ვერ მოხიბლავს ზეზეურად ეფექტური, მაგრამ ცარიელი ფაქტები“³.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ფაქტების გულმოდგინედ გასინჯვას, რაც ჟურნალისტის მუშაობის აუცილებელი პირობაა. მანკიერად, ცუდად დანახულ ფაქტს შეუძლია ჟურნალისტი მიიყვანოს მცდარ თემამდე, რომელიც წყალში გადაყრის ჟურნალისტის მთელ შრომას. ჟურნალისტის „იდეურ-მხატვრული პოზიციები განსაზღვრავენ ფაქტების ძიებას, ფაქტების შერჩევას და ფაქტისაგან თემის წარმოშობას“⁴.

სანამ ცხოვრებისეული ფაქტები, ამბები ან მოვლენები თემად გადაიქცევიან. საჭიროა მათი გააზრება, გაანალიზება და გადამუშავება შემოქმედის გონების არსენალში, შემდეგ შეიქმნება მასზე იდეა. ყოველივე ეს გულისხმობს იმ მთავარის მონახვას და გადმოცემას, რაზეც უნდა გამახვილდეს მკითხველის ყურადღება, იმ მიზეზების გახსნას, რომლებიც ფაქტს წარმოშობენ.

ფაქტებში გამოხატული მოვლენა, რომელიც გააზრების შედეგად თემად იქცევა, შეიძლება მრავალი საგაზეთო ჟანრის საფუძველი გახდეს. იგი შესაძლოა გაშუქდეს კორესპონდენციაში, სტატიაში, ნარკვევში, რეპორტაჟში და სხვა ჟანრებში.

ყოველი ნაწარმოების საფუძველია თემა. თემის გარეშე არ შეიძლება დაიწეროს არც ნარკვევი, არც ფელეტონი, არც პუბლიცისტური სტატია, არც რეპორტაჟი. თემის გარეშე გაზეთი ვერ მისცემს თემატურ გვერდს. ნაკრებს და მითუმეტეს თემატურ ნომერს. თემის გარეშე არ შეიძლება მოეწყოს გადაცემები რადიოთი. ტელევიზიით, არ შეიძლება კინო-ნაწარმოების ან ლიტერატურული ან ხელოვნების სხვა ნაწარმოების შექმნა.

ფაქტი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ქრონიკაშიც. მაგრამ ეს ქრონიკალუ-

¹ М. Горький, О литературе, 1961, гл. 153.

² იქვე, გვ. 262.

³ Е. Рябчиков, Рождение темы, 1960, гл. 20.

⁴ იქვე.

როი ფაქტი არასაკმარისი იქნება ნარკვევისათვის, რეპორტაჟისათვის, ფენომენისა და მოწინავე სტატიისათვის.

სანამ ფაქტს თემად გადავაქცევდეთ, საჭიროა ჟურნალისტის შემოქმედებითი შრომა. ერთი ფაქტი უნდა შეეფარდოს მეორეს, ზოგადად იქნეს გააზრებული, ყოველივე ეს კი ერთად აღებული წარმოადგენს ჟურნალისტის შემოქმედებით პროცესს. შემოქმედებითი პროცესი კი საერთოდ „იწყება მაშინ, როცა იწყება თვით ხელოვანის განწყობა წარმოსახვის ობიექტისადმი“¹.

აღიარებულია თემის შედგენის ორგვარი პროცესი. ერთი, როცა კონკრეტული, რეალური ფაქტიდან წარმოიშობა თემა. ხოლო მეორე, როცა თემა მიგნებულია ან გამოგონებულია და იწყება ფაქტების ძებნა, რომლებმაც უნდა დაამოწმონ იგი.

ამ ორი პროცესიდან ერთი არ გამოირიცხავს მეორეს. წინასწარ გამოგონილი თემის სათანადო ფაქტებით დამოწმება, ამ ფაქტების ძებნა საკმაოდ რთული პროცესია, რადგან საჭიროა ზუსტი ფაქტების მიგნება, და ამისათვის კი საჭიროა დრო, ხანგრძლივი ძიება. მაგრამ არანაკლებ სიძნელეებთანაა დაკავშირებული კონკრეტული, რეალური ფაქტებიდან თემის შექმნა. თემის შედგენის ძირითად პროცესს წარმოადგენს სვლა ფაქტიდან თემისაკენ, მაგრამ კანონზომიერია შებრუნებითი პროცესიც: თემიდან ფაქტისაკენ.

1963 წ. 13 ოქტომბერს გაზეთ „კომუნისტში“ გამოქვეყნდა ლიტვის გაზეთ „ტიესას“ რედაქტორის გ. ზიმანასის წერილი, რომელშიც იგი თხოვდა „კომუნისტის“ მკითხველებს გაეგოთ, ვინ იყო გმირი პარტიზანი „ჟორჟი“. გაზეთ „კომუნისტმა“ თავის მხრით მიმართა მკითხველებს ეცნობებინათ რედაქციისათვის, თუ ვინ იყო გ. დვალაძე „ჟორჟად“ წოდებული, რომელიც გმირულად დაიღუპა თავისი პარტიზანული რაზმით გერმანელ ფაშისტებთან ბრძოლაში.

თავისთავად შეიქმნა თემა. ჟურნალისტებს ვლ. ალფენიძეს, ი. შინკუნიტეს და ა. თომაძეს უკვე ჰქონდათ თემა, რომელიც შემდეგში შეავსეს ფაქტებით და მკითხველების წინაშე წარსდგნენ ამ გმირ პარტიზანზე დაწერილი შესანიშნავი ნარკვევებით. ეს ნარკვევები გაზეთმა „კომუნისტმა“ მოათავსა 1964 წ. 5 და 18 იანვრის ნომრებში.

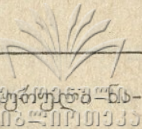
ერთი რამ ცხადია: ორივე შემთხვევაში საქმე გვაქვს ჟურნალისტის რთულ შემოქმედებით პროცესთან.

ფაქტების გააზრებით, მათი ურთიერთკავშირის გაანალიზებით ვიღებთ თემას. მაგრამ ცარიელი თემა მაინც არაფრის მოქმედია. თუმცა იგი იღეაშია, ან თვითონაა იღეა. მიუხედავად იმისა, რომ იგი აუცილებლად შეიცავს თავის თავში სიუჟეტის ელემენტებს, მას მაინც სჭირდება სიუჟეტში გაშლა. თემის საჭირო ქმედითობას სწორედ მისი სიუჟეტში მოქცევით მივიღებთ. თემის გარეშე სიუჟეტი უმინოა, მკვდარია.

ყველა საგაზეთო მასალას, რა თქმა უნდა, არა აქვს სიუჟეტი, მაგრამ საგაზეთო ჟანრთა უმეტესობა უსიუჟეტოდ წარმოუდგენელია. სათანადო ჟანრის შერჩევამდე სიუჟეტურობა თემის გადმოცემის, მისი განზოგადების ერთგვარ საწყის მდგომარეობაშია. ყოველივე ამის შემდეგ კი ხდება საჭირო ჟანრის შერ-

¹ გ. კიზლამაძე, ხელოვნება და სინამდვილე, ტ. I, 1955, გვ. 611.

ჩევა. იზოვ სიუჟეტი, ნიშნავს მოძრაობაში მოიყვანო ლიტერატურულ-მწარმოები.

ზოგჯერ ხდება, რომ ნაკლებად მნიშვნელოვანი თემის გადმოსაცემად მიმართავენ უფრო დიდ ჟანრს, როგორიცაა რეპორტაჟი, ნარკვევი. ანდა მნიშვნელოვან თემას გადმოსცემენ ქრონიკაში ან უბრალო წერილში.

ორივე შემთხვევა დაუშვებელია. პირველი წარმოადგენს უმნიშვნელო თემის გაბერვას, გაზვიადებას, ხოლო მეორე, — თემის შეზღუდვას, დიდ ჟანრში მის ფართოდ გაშლის, ფაქტების განზოგადებისა და გაანალიზების შესაძლებლობების უგულებელყოფას. თემის შესაბამისი ჟანრის პოვნაში გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს შემოქმედის უნარს.

მაშასადამე, აქ თანმიმდევრობა აღმავალი ხაზით მიდის: ფაქტების საფუძველზე და მათი ხასიათის მიხედვით ხდება თემის შექმნა, შემდეგ, მისი იდეით გამოხატვა სიუჟეტში, და ბოლოს, სათანადო ჟანრის შერჩევა. ამ შემოქმედებითი პროცესის ელემენტებს შორის არსებობს მჭიდრო ურთიერთკავშირი. ასე მაგალითად, თემა ფაქტის ერთგვარი განზოგადებაა, ხოლო სიუჟეტი და შემდგომში კი ჟანრი გამოდის, როგორც ამ თემის დამუშავების შედეგი, მისი შემდგომი საფეხური. თითოეულ ამ ელემენტს თავისი სირთულე აქვს. ყოველივე ეს მთლიანობაში აღებული წარმოადგენს შემოქმედებით პროცესს. თემისა და სიუჟეტის უნარიანი დამუშავება მიუთითებს ნაწარმოების დიდ ღირსებებზე.

რეპორტაჟს საფუძვლად უდევს ნამდვილად მომხდარი ფაქტი, ამბავი ან მოვლენა. და ეს ხდება რეპორტიორის თვალწინ. იგი დამსწრეა, მხილველია, განმცდელია ყოველივე იმისა, რაც მან უნდა გადმოსცეს და ასახოს თავის რეპორტაჟებში. სწორედ ეს დასწრების ეფექტი ანიჭებს აღწერილ ფაქტებს, ამბებს და მოვლენებს სრულ დამაჯერებლობას, სიზუსტეს და მკითხველზე ზემოქმედების უნარს.

საბჭოთა ხალხის შემოქმედებით საქმიანობაში ყოველდღიურად ხდება ათასობით ფაქტი, ამბავი და მოვლენა, რომლებიც თავიანთი ბუნებით მხოლოდ რეპორტაჟს მოითხოვენ. ხშირად ასეც ხდება, რომ ფაქტის, ამბის და მოვლენის თავისებურება, ასე ვთქვათ, არ კარნახობს, არ მოითხოვს რეპორტაჟს. სწორედ ასეთ შემთხვევაშია საჭირო რეპორტიორ-ჟურნალისტის უნარი, ინდივიდუალობა, მისი ალლო, შემოქმედებითი აგონია, თუ როგორ გააშუქოს ისინი რეპორტაჟში. არის ისეთი „მერყევი“ ფაქტები, ამბები და მოვლენები, რომლებიც სწორედ რეპორტიორისაგან მოითხოვენ გარკვეულ ჟანრში სრულყოფას. მაგალითად, სასამართლო პროცესი, სპორტული შეჯიბრება, რომელიმე ორგანიზაციის კრება ან კონფერენცია, რომლებზეც რეპორტიორი ესწრებოდა, შეიძლება აისახოს ისეთ ჟანრში. როგორიცაა საგაზეთო ანგარიში. მაგრამ ზოგიერთ მათგანზე შეიძლება ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხი წყდებოდეს, ვთქვათ, კრებაზე, რომ იგი აისახოს რეპორტაჟში. ასეთ შემთხვევაში ანგარიში შეიძლება დაიწეროს, როგორც რეპორტაჟი. მისი უპირატესობა ის იქნება, რომ მშრალი ინფორმაციული წერილის ნაცვლად, ჩვენ გამოვიყენებთ რეპორტაჟს მისთვის დამახასიათებელი დინამიურობით, ოპერატიულობით და ყოველივე იმ ღირსებებით, რაც რეპორტაჟს გააჩნია.

შემოთქმულიდან გამომდინარეობს, რომ რეპორტაჟისათვის გამოსაყენებელი თუ შესარჩევი ფაქტები, ამბები და მოვლენები დიდადაა დამოკიდებული

მათ ანალიზატორზე — რეპორტიორზე. მის ქურაში უნდა გახალსდეს და მოიწროს ისინი.

რეპორტიორის მიერ ცხოვრების სინამდვილიდან აღებული ფაქტების საფუძველზე შექმნილი თემა, მის მიერ ღრმად დანახული და განცდილი, მისი ფანტაზიით შექმნილი (ლაპარაკია არა ლიტერატურული ნაწარმოების ავტორის ფანტაზიაზე) გახდება საყოველთაო, მილიონობით ხალხის აღზრდისა და მათზე ზემოქმედების ერთ-ერთი ძლიერი საშუალება.

რეპორტაჟში დაუშვებელია ფაქტების დამახინჯება. ანდა ისეთ ფაქტზე წერა, რომელიც ჯერ არ მომხდარა.

1957 წ. 4 სექტემბრის „სოვეტსკაია როსსიაში“ დაიბეჭდა ლ. ნოვიკოვისა და ივ. ფროლოვის რეპორტაჟი „კურსი — ნიუ-იორკი“, რომელსაც აქვს ქვესათური „ეს მოხდა დღეს“. რეპორტაჟი ასე იწყება: „დამის წვიმით პირდაპირილ ბეტონის გზაზე შემობრუნდა „ტუ-104“... ტურბინები გამოსცემენ თავისებურ სტვენას. მანქანის სხეული მსუბუქად აკანკალდა... საკომანდო კოშიდან მისცეს სიგნალი და ბორბლები გაგორდნენ ბეტონზე. და აი, საპაერო ლაინერი მიიძალა გარიყრაჟის ბურუსში. ისრისებრფრთებიანმა მანქანამ კურსი აიღო ნიუ-იორკისაკენ“.

ახლა რომ შეგვეძლოს ჩახედვა ხომალდის ჟურნალში. პირველ გვერდზე ვნახავდით ასეთ წარწერას: „ვენუკოვო, აფრენა 6 საათსა და 00 წუთზე მოსკოვის დროით. 1957 წლის 4 სექტემბერი“... დიახ, ეს მოხდა დღეს დილის 6 საათზე¹.

ერთი შეხედვით, ეს მშვენივრად დაწერილი! ასე დაწერა შეეძლოთ მხოლოდ მხილველებს. რამდენი მკითხველი განცვიფრდებოდა იმაზე, რომ თვითმფრინავის აფრენიდან ორი საათის შემდეგ, მათ მისი აფრენის შესახებ რეპორტაჟი წაიკითხეს დილის გაზეთში.

სინამდვილეში კი თვითმფრინავმა, რომელზეც მოთხრობილი იყო რეპორტაჟში, ტექნიკური მიზეზებით აფრენა ორი საათით დაავგვიანა. დასკვნა ერთია, რეპორტაჟის ავტორებმა აღწერეს მოვლენა, ფაქტი, რომელიც ჯერ არ მომხდარა, ე. ი. წინადადით. საბჭოთა ჟურნალისტებისათვის ეს მიუღებელია. ბურჟუაზიული პრესისათვის კი ეს ჩვეულებრივი ამბავია.

5. რეპორტაჟის ძირითადი თავისებურებები

რეპორტაჟის წერისას რეპორტიორი აუცილებლად უნდა ეყრდნობოდეს ზუსტ, შემოწმებულ ფაქტებს. იგი აუცილებლად დამსწრე და მხილველი უნდა იყოს იმ ფაქტის, ამბის ან მოვლენისა, რომელსაც იგი აგვიწერს, ავტორი უნდა ესწრებოდეს აგრეთვე თვით რეპორტაჟშიც. ამით იგი უკეთესად აჩვენებს თავის დამოკიდებულებას მოვლენისადმი, ხალხისადმი, რომლებიც მოქმედებენ და რომლებზეც იწერება რეპორტაჟი. გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ავტორის მიერ ხილული ფაქტების შეთანხმებას სხვა წყაროებთან — გაზეთებთან, ჟურნალებთან, ანგარიშებიდან ამოღებულ მასალებთან.

ყველა ამ მასალის სრულად გაშუქება ჟურნალისტ-რეპორტიორის უნარ-

¹ «Советская Россия», 4 сентября, 1957, № 209 (363).

ზეა დამოკიდებული. დიდი მნიშვნელობა აქვს სწორედ იმას, თუ როგორ ვაჩვენებთ კომპოზიციურად, რა გასაქანს მისცემს თავის ფანტაზიას. მ. ი. კალინინი კორესპონდენტებს ურჩევდა: „თუ თქვენ გსურთ, რომ თქვენი კორესპონდენცია ჩაწვდეს ხალხს, საჭიროა მასში შენი საკუთარი სისხლი ჩააწვეთო. თუ სწერ და თვითონაც ღელავ, განიცდი, მაშინ ეს კორესპონდენციაშიც იგრძნობა და იგი გამოდის კარგი, ცოცხალი. მაგრამ როცა წერ „უსულოდ“, მაშინ გამოდის, რომ, შესაძლოა, აღწერა სწორეცაა, მაგრამ ეს იქნება მხოლოდ ფოტოგრაფია. კორესპონდენცია უნდა იყოს არა ფოტოგრაფია, არამედ მხატვრული სურათი. ამაშია მისი აზრი. და თუ ეს მხატვრული სურათია. მაშინ, მასში ჩადებულია ადამიანის ნაწილი, მისი ღელვა, მისი მოქალაქეობრიობა, კომუნისტური გრძნობა. ასეთი კორესპონდენცია აუცილებლად იქნება შენიშნული“¹.

მავსადადამე, ყოველ კარგად დაწერილ რეპორტაჟში მკითხველი აუცილებლად დაინახავს ავტორს, მის ინდივიდუალობას, რეპორტაჟი უნდა იწერებოდეს გრძნობით, მთელი ტემპერამენტით, ნათელი, ცოცხალი და გასაგები ენით. რეპორტაჟისათვის შერჩეული ფაქტი, ამბავი ან მოვლენა თავისი შინაგანი ბუნებით დინამიურია, მაგრამ ცოცხალი ენა, ხალხური ანდაზების, სხარტულების, მკაფიო მხატვრული სიტყვების, მეტაფორების შედარებებისა და ეპითეტების გამოყენება რეპორტაჟს ხდის გასაგებს და ემოციურს.

თუ რომელიმე საგაზეთო ჟანრში იგრძნობა ავტორის „მე“, ეს მითუმეტეს ითქმის რეპორტაჟზე. სწორედ ამ ავტორის „მეს“ შეგრძნება და მისი დანახვა, რეპორტაჟისადმი მისგან მიცემული დინამიურობა მთლიანობაში იძლევა რეპორტაჟის — ამჟამად ფართოდ აღიარებული საგაზეთო ჟანრის ერთ-ერთ თავისებურებას.

მაგრამ აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ავტორის „მე“ და „ჩვენ“ ხმარება ჩვენ მიგვაჩნია მისი შესრულების ერთ-ერთ გზად.

საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ სჯობია: გამოვიყენოთ თუ არა რეპორტაჟში პირველი პირი, არ არის გადამწყვეტი. მთავარი ის კი არ არის — ვინმართ თუ არა პირის ნაცვალსახელები ტექსტში, არამედ ის, რომ ავტორის მე აუცილებლად ჩანს და უნდა ჩანდეს კიდევ რეპორტაჟში. ზოგჯერ რეპორტაჟში ავტორი რომელიმე ნაცვალსახელით არ არის მოხსენიებული, მაგრამ მისი კითხვისას ნათლად ვხედავთ მის ავტორს, გვესმის მისი, ვგრძნობთ და განვიცდით იმას, რაც მას უგრძნია და განუცდია. რეპორტაჟის წერისას ავტორი გადმოგვცემს პირად შთაბეჭდილებებს. იგი, როგორც ფაქტის, ამბის ან მოვლენის მონაწილე ეხმარება მკითხველს აღწერილი დეტალების შეგრძნებაში. რეპორტიორის დასწრება მოვლენაში ამ უკანასკნელს მეტ დამაჯერებლობას, მასებზე ზემოქმედების უნარს აძლევს.

რეპორტიორისათვის არ არის დამახასიათებელი ფაქტების დამახინჯება და ყალბი ცნობების გამოქვეყნება. ვ. ი. ლენინს სასტიკად ეჯავებოდა არასწორი ფაქტების გადმოცემა გაზეთში. ვ. დ. ბონჩ-ბრუევიჩი ივონებს, რომ ერთხელ რუსეთიდან ჟენევაში ჩამოსულმა კორესპონდენტმა აღწერა დემონსტრაცია, როგორც მხილველმა. „შემდეგ აღმოჩნდა, რომ მან ცოტა გააზვიადა, აურია და აცნობა არასწორად. ვლადიმერ ილიას ძემ მას განუცხადა, რომ მან მოატყუა

¹ М. И. Калинин, О корреспондентах и корреспонденциях, 1958, гл. 120.

პირადად იგი, გაზეთ „ვპერიოდის“ რედაქცია, ჩვენი პარტია, მთელი რუსეთის პროლეტარიატი, დასავლეთ ევროპის მუშური პრესა, ინტერნაციონალი და სხვ. და ვ. ი. ლენინი დიდხანს არც კი ელაპარაკებოდა ამ კორესპონდენტს¹.

თანამედროვე რეპორტაჟის განვითარებასთან ერთად გაიზარდა მისდამი მოთხოვნილებებიც. იმისათვის, რომ ჩვენს საბჭოთა მკითხველს კარგი რეპორტაჟი მიაწოდო, რომ უბასუხო მის სულიერ მოთხოვნილებებს, საკმარისი არ არის ფაქტის, ამბის ან მოვლენის დამსწრე იყო.

რეპორტაჟს აქვს შესაძლებლობა არა მარტო გააკეთოს სიახლის ინფორმაცია, არამედ უნარიანად განაზოგადოს ახალი მოვლენები. რეპორტიორის შემოქმედებითი ერუდიცია უნდა გამოჩნდეს ფაქტების ძიებაში, მათს შერჩევაში. რეპორტაჟისათვის ფაქტების ძიებას შეიძლება მთელი კვირეები დასჭირდეს. ამ მხრივ ყველა რეპორტიორისათვის მისაბამია გაზეთ „კომსომოლსკაია პრავდის“ სახელმძღვანელო რეპორტიორის ვასილ პესკოვის მაგალითი. 1963 წლის ზამთრის განმავლობაში იგი ანტარქტიდის მკაცრ ბუნებას გმირულად ერკინებოდა სხვა საბჭოთა მკვლევარებთან ერთად და თავის მკითხველებს მიაწოდა შესანიშნავად, მაღალი მხატვრული გემოვნებით შესრულებული რეპორტაჟების ციკლი „თეთრი სიზმრები“.

რეპორტიორებს თანამედროვეობის მემკვიდრეებს უწოდებენ და ეს სწორიცაა. ისინი თავიანთი გულმოღვინე, დაუღალავი შრომით წერენ თანამედროვეობის, საბჭოთა სინამდვილის ისტორიას. ხოლო საბჭოთა სინამდვილეში კი ყოველდღიურად, ყოველსაათობით და ყოველწუთობით იბადება ახალი, რომელიც ხვალ მილიონთა საკუთრება უნდა გახდეს. საბჭოთა ხალხის შრომისა და შემოქმედების პათოსში დღენიადავ იბადება ახალი, და ეს ახალი გზა ყოველთვის არის გაუკვალავი. ჟურნალისტები და განსაკუთრებით რეპორტიორები არიან ამ ახლის, მზარდის და განვითარებადის პუბლიცისტები.

მუდამ უნდა გვახსოვდეს ვ. ი. ლენინის სიტყვები: „ჩვენ უნდა ვაკეთოთ პუბლიცისტების მუდმივი საქმე — ვწეროთ თანამედროვეობის ისტორია და ვეცადოთ ვწეროთ იგი ისე, რომ ჩვენი ყოფა-ცხოვრების აღწერილობა შეძლებისდაგვარ დახმარებას უწევდეს მოძრაობის უმუშაო მონაწილეებს და გმირ პროლეტარებს იქ, მოქმედების ადგილზე“².

რეპორტაჟი არის მეცნიერებაში ახალ აღმოჩენათა, კულტურასა და ტექნიკაში მიღწევათა პირველი ინფორმატორი. რეპორტაჟი მკითხველს ხდის იმ ახალი აღმოჩენების მოწამედ, რასაც საბჭოთა მეცნიერები და ტექნიკოსები აღწევენ ფიზიკაში, ქიმიაში, ბიოლოგიაში, ელექტროტექნიკაში, მედიცინაში, კიბერნეტიკაში და სხვ. და ამ აღმოჩენებს საერთო-სახალხო კუთვნილებად ხდის.

რეპორტაჟს, როგორც დინამიურ ჟანრს შესწევს საბრძოლო უნარი ფეხდაფეხ მიჰყვეს ცხოვრებას. გაბედულად გაიკვლიოს გზა სიახლეთა რთულ ლაბირინთებში. როცა რეპორტიორები აღწერენ ფაქტებს, ამბებს და მოვლენებს, მათ აუცილებლად უნდა დაინახონ ის ახალი, მზარდი და პროგრესული, რითაც აღინიშნება საბჭოთა ხალხის წინსვლა კომუნიზმისაკენ.

საბჭოთა რეპორტიორების ერთ-ერთი თვისებაა აღმოაჩინონ ჩვენს საბჭოთა

¹ В. Д. Бонч-Бруевич, Избр. соч., т. 2, 1961, гл. 379—380.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 8, გვ. 108.

სინამდვილეში ახალი და მკითხველს გააცნონ ის, რაც მათ ჯერ არ იცნობდნენ. საც ცხოველ ინტერესს იწვევს გაზეთ „პრავდაში“ გამოქვეყნებული რეპორტაჟები, რომლებშიც მოთხრობილია მდინარე ენისეის, ამ ვეებერთელა მდინარის გადახიდვასთან და სხვა კალაპოტში ჩაგდებასთან დაკავშირებული ამბები.

სიახლის პუბლიკაცია წითელ ზოლად გასდევს ა. ტროფიმოვის რეპორტაჟების კრებულს „ოცნებაჲ წინ!“. ამ კრებულის თითოეული რეპორტაჟი წარმოადგენს ჩვენი მრავალფეროვანი ცხოვრების შესანიშნავ გადმოცემას. მათში წარმტაცად არის მოთხრობილი იშვიათი ნებისყოფის ადამიანებზე, მეცნიერებაში, წარმოებასა და ცხოვრებაში ახლის ძიების სირთულეზე.

ხალხი, რომელზეც მოგვითხრობს ა. ტროფიმოვი თავის რეპორტაჟებში, სხვადასხვა პროფესიისაა, მაგრამ ყველა ისინი დაბეჯითებით მიისწრაფვიან წინ.

როცა სიახლეზე ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს არა უბრალოდ მომხდარი ახალი ამბავი, ან მოვლენა, რომელიც ზოგჯერ სენსაციური ხასიათისაა, არამედ ფაქტი, ამბავი ან მოვლენა, რომლებიც შემდგომში ტიპიურნი და საყოველთაოი ხდებიან და რომლებიც გამოხატავენ კონკრეტულ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს.

რეპორტიორები წერენ თანამედროვეობის ისტორიას ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით.

სიახლის პოპულარიზაცია თანამედროვე საბჭოთა რეპორტაჟის მესამე ძირითადი თავისებურებაა.

რეპორტაჟის მეოთხე თავისებურება არის მისი ოპერატიულობა.

1936 წ. 9 ივნისს იულიუს ფუჩიკი გაზეთ „რუდე პრავოში“ წერდა: „თუ თქვენ სპარტასა და სლავიას (გუნდების სახელებია) ფეხბურთელთა შეჯიბრების დამთავრებამდე ორი წუთით ადრე დატოვებთ ტრიბუნებს, რომ გასასვლელში გაასწოროთ ხალხის მოწოლას, სტადიონის ჭიშკართან თქვენ უკვე ნახავთ „ა-ზე-ტის“ (ბურჟუაზიულ-რეაქციული მიმდინარეობის გაზეთი) სპეციალური გამოშვების გამყიდველს. გაზეთიდან გაივებით, რომ ბოლო წუთებში სპარტის მოთამაშე ზაჩეკმა პირდაპირ გააგზავნა ბურთი კარში და ანგარიში გაათანაბრა, რას ნიშნავს ჟურნალისტური ოპერატიულობა!“¹.

იულიუს ფუჩიკის ეს სიტყვები ყველა ჟურნალისტისათვისაა გამოსადეგი. ოპერატიულობა ინფორმაციის ძირითადი თავისებურებაა, ეს იქნება რადიოინფორმაცია, ტელეინფორმაცია თუ საგაზეთო. რეპორტაჟისათვის არ არსებობს სიტყვა „გუშინ“ ან „გუშინწინ“. ფაქტების, ამბებისა და მოვლენების განზოგადება, ცხოვრების სიახლის ასახვა, მკირე ფაქტის იქით დიდი მოვლენის დანახვა, ფაქტის გახსნა და ავტორის მიერ მინიჭებული დინამიურობა, გადმოცემის ლაკონიურობა—ოპერატიულობაში მოცემული არის დღევანდელი საბრძოლო რეპორტაჟის საფუძველი. სწორედ ამ მხრივ აქვს რეპორტაჟს უპირატესობა სხვა დანარჩენ ჟანრებთან შედარებით. თუ საგაზეთო რეპორტაჟი ოპერატიულ-მხატვრული ჟანრია, რადიო და ტელერეპორტაჟები ოპერატიული არიან ამ სიტყვის აბსოლუტური მნიშვნელობით. თვით რეპორტაჟის, როგორც ოპერატიული ჟანრის ბუნება სწორედ რადიოს და ტელევიზიის შესატყვისება. და

¹ Ю. Фучик, Избранное, 1955, გვ. 303.

ამიტომ ამ უკანასკნელებს უპირატესობა აქვთ საგაზეთო ლიტერატურულ ფორტორებორტაჟთან შედარებით.

გარდა ჩამოთვლილი თავისებურებებისა, რეპორტაჟს აქვს თავისი სპეციფიკური ნიშნები: თვალსაჩინობა, კომპოზიციის თავისებურება, სტილი, ემოციურობა და სხვ.

ყველა ამ თავისებურებისა და ნიშნის ერთიანობა განასხვავებს რეპორტაჟს სხვა დანარჩენი ჟანრებისაგან.

რეპორტაჟი არის ცხოვრების ნამდვილ ფაქტებზე, ამბებზე და მოვლენებზე დამსწრე, მონაწილე ავტორის ან ავტორთა კოლექტივის ოპერატიული, დინამიური, პუბლიცისტიკით გაჟღერებული, მხატვრული აღწერის ელემენტების მქონე დოკუმენტური მოთხრობა.

ასეთი განსაზღვრებისას მხედველობაში გვაქვს, რომ „ყოველ განსაზღვრებას მცირედი ღირებულება აქვს მეცნიერული თვალსაზრისით... ასეთი განსაზღვრანი მეტად მოხერხებულია და ხანდახან უძიათოდ იოლად ვერ წახვალთ: მათ არ შეუძლიათ ზიანის მოყენება, თუ მათ აუცილებელ ნაკლს არ დავივიწყებთ“¹.

რეპორტაჟი წინ მიდის, ვითარდება. მის შესაძლებლობათა გამოყენებაზე, მის სრულქმნაზე მუშაობს საბჭოთა რეპორტიორების მთელი არმია. ჩვენს ქვეყანაში ცნობილი არიან რეპორტიორები: ე. რიახიკოვი, ი. მილეცკი, ვ. პესკოვი, პ. ბარაშოვი, ა. ლეზენბიკოვი, ა. რომანოვი, ვ. გოლცევი, ა. გუდიმოვი და სხვა მრავალი. საქართველოში რეპორტაჟის ჟანრში ნაყოფიერად მუშაობენ დ. ლომთაძე, ს. ხარაზიშვილი, ა. გოცირიძე, ბ. თათარიშვილი, ზ. ჯამასპიშვილი, შ. ჭოჭუა და სხვები.

6. სახისა და ხასიათის საკითხი რეპორტაჟში

მხატვრულ-ლიტერატურულ ნაწარმოებში სახეებისა და ხასიათების შექმნას საფუძვლად უდევს სინამდვილეში არსებული ინდივიდების ცალკეულ თავისებურებათა ერთად შერწყმა და განზოგადება, რაც საბოლოოდ გვაძლევს ნაწარმოების გმირს. ყოველი მხატვრულ-ლიტერატურული ნაწარმოების მიზანია ხასიათის გახსნა, გმირის სულიერი სამყაროს გადმოცემა, ერთეული ინდივიდებისაგან ტიპის შექმნა, მრავალი ხასიათის განზოგადება. ყოველივე ამას კი იგი აღწევს ლიტერატურული გამოსახვის საშუალებების — ენისა და კომპოზიციის მეშვეობით. ამიტომ მხატვრულ-ლიტერატურულ ნაწარმოებში მწერლის ფანტაზიის აქტიური ჩარევით შექმნილი სახე და ხასიათი ზოგადია. იგი ცალკეულებისაგან არის შექმნილი, ტიპურია მოცემული ეპოქისათვის და ამით იგი ხელოვნების ფაქტადაა ქცეული.

საწინააღმდეგო მდგომარეობა გვაქვს საგაზეთო მხატვრულ ჟანრებში სახისა და ხასიათის გამოხატვა-გადმოცემისას.

ლ. ტიმოფეევი ამტკიცებს, რომ „ნიჭიერი პუბლიცისტის სტატიამ ან ორა-

¹ ფ. ვნგელსი, ანტი-ლიურინგი, სახელგამი, პოლიტიკური სექტორი, 1952, გვ. 98.

ტორის სიტყვაში ჩვენ საქმე გვაქვს ნათელ ინდივიდუალურ მეტყველებასთან, რომელიც წარმოადგენს მკვეთრი ინდივიდუალობის, მკვეთრი ხასიათის გამოვლენას, როგორც პიროვნებისა. იგი მიზნად ისახავს ხასიათის, როგორც განზოგადების, როგორც ლიტერატურული ხასიათის გახსნას; იგი წარმოადგენს ხასიათის გამოვლენას, როგორც ცხოვრების ფაქტისა და არა როგორც ხელოვნების ფაქტისა¹.

მაგრამ, როცა ნარკვევზე და რეპორტაჟზე ან ფელეტონზე ვლაპარაკობთ და ვადარებთ მას მხატვრულ-ლიტერატურულ ნაწარმოებს, სულ სხვანაირ სურათს ვხედავთ. პუბლიცისტის სტატიაში ან კარგი ორატორის სიტყვაში მხოლოდ მათი ავტორის ინდივიდუალობა შეიგრძნობა, გამოიხატება მხოლოდ მისი ხასიათი. ნარკვევში, ფელეტონში და რეპორტაჟში შეიძლება მოცემული იყოს სახე და ხასიათი, მაგრამ ისინი გადმოცემულია ამავე დროს ინდივიდის — ავტორის მიერ (ასევეა მხატვრულ ლიტერატურაშიც). აქაც ავტორი ახდენს ფაქტების შეფასებას, იძლევა თავის შთაბეჭდილებებს, მომხდარის სუბიექტურ შეფასებას, დამოკიდებულებას ფაქტის, ამბის ან მოვლენისადმი, თვით ნაწარმოების გმირისადმი. მაგრამ დასახელებულ ჟანრებში ავტორი კი არ ქმნის სახესა და ხასიათს სხვადასხვა ინდივიდთა სახეებისა და ხასიათების განზოგადების საფუძველზე, არამედ ეს სახე და ხასიათი არსებობს თვით ინდივიდში, თვით რეპორტაჟის გმირში. იგი არ შეიძლება იყოს ისეთივე სრულყოფილი, როგორც ლიტერატურული ნაწარმოების ავტორის მიერ მრავალი ინდივიდის განზოგადებითა და მწერლის ფანტაზიით შექმნილი სახე და ხასიათი, მაგრამ სამაგიეროდ მისი ღირსება იმაში მდგომარეობს, რომ იგი წარმოადგენს ფაქტიურად არსებულ, დოკუმენტურ სახესა და ხასიათს, რომელიც მხოლოდ მასშია, ერთ პიროვნებას ეკუთვნის და ძალიან ბევრ რამეში არ ჰგავს სხვას.

სწორედ ასეთი დოკუმენტური სახის შექმნისას სჭირდება ავტორს მეტი სიფრთხილე და ფაქიზი დამოკიდებულება ნაწარმოების გმირისადმი. რეპორტიორს არა აქვს უფლება მის პერსონაჟს მიაწეროს სხვისთვის დამახასიათებელი თვისებები, მაშინ რეპორტაჟის გმირი დაკარგავს დოკუმენტურობას.

მ. ი. კალინინი კორესპონდენტებს ურჩევდა: „როცა თქვენ მართებულად „ხატავთ ცხოვრებას“, საჭიროა გამოავლინოთ არა მარტო ის ნიშნები, რომლებიც ყველას თვალში ეცემა, არამედ ისეთები, რომლებიც ჩვეულებრივი თვალისათვის ძნელი შესამჩნევია“².

ხალხისადმი ფრთხილ დამოკიდებულებასზე მიუთითებდა მ. გორკი ა. ანზიმოროვასადმი მიწერილ წერილში: „...ხალხი, რომელიც აცეთებს თითქოს-და წერილმან საქმეს, არსებითად კი მსოფლიოში არნახულ საქმეს, სავსებით იმსახურებს უფრო ფრთხილ დამოკიდებულებას მათდამი“³.

დოკუმენტური სახის გადმოცემა იმიტომაცაა ძნელი, რომ ადამიანები არასოდეს ჰგვანან ერთმანეთს. მათი ხასიათებიც საგრძნობლად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. სწორედ ეს განსხვავება, ეს დოკუმენტურობა ზღუდავს დოკუმენტური მხატვრული ნაწარმოების — რეპორტაჟის, ნარკვევისა და ფელეტონის

¹ Л. Тимофеев, Основы теории литературы, 1959, гл. 187.

² М. И. Калинин, О корреспондентах и корреспонденциях, 1958, гл. 133.

³ М. Горький, О печати, 1962, гл. 268.

ნის ავტორს და თავისი ხასიათის მარწუხებში ამწყვდევს, არ აღლევს მის ფანტაზიას. ამიტომ რეპორტაჟის ავტორს უნდა გააჩნდეს ადამიანთა სწორად, უტყუერად გამოცნობის ალლო, მისი ხასიათის თავისებურებათა დაჭერა. ხოლო ხასიათის გახსნისას მთელი პასუხისმგებლობით დაიცვას სიზუსტე. რეპორტიორს უნდა ახსოვდეს, რომ „ადამიანები გარეგნულად ჰგვანან ერთმანეთს და რაც უფრო ღრმად შეიცნობს თითოეული თავის თავს, მით უფრო ნათლად გამოდის სხვების წინაშე მისი თვითმყოფადი ნიშნები“¹.

რეპორტაჟის ავტორი ჟანრში შეზღუდვის გამო თავისთავად დგება აუცილებლობის წინაშე, რომ დაიჭიროს ფაქტში, ამბავში ან მოვლენაში, ადამიანის სახეში და ხასიათში ყველაზე ძირითადი, ნათელი და ტიპიური, რითაც უკეთესად გამოიკვეთება აღწერილი.

რეპორტიორს უფლება არა აქვს აგრეთვე იმ მოვლენას, რომელსაც აღწერს, დაუპირისპიროს სხვა ღროს და სხვა ადგილას მომხდარი და ამბავთა ასეთი კავშირით თითქოს-და ღრმად გახსნას და დაამუშაოს თემა.

მაშასადამე, რეპორტაჟში ერთი მხრივ გამოდის თვითონ მომთხრობელი და მეორე მხრივ რეპორტაჟის გმირი (ვგულისხმობთ რეპორტაჟს ადამიანებზე), რეპორტიორის ღირსება სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ ფაქტებისა და მოვლენების გაანალიზებას შეუხამოს ამ ფაქტებსა და მოვლენებში მოქმედი ადამიანის ხასიათი, მისი პორტრეტი, გახსნას მისი სული. მ. გორკი 1930 წ. ი. შკაპას წერდა: „თქვენცა გაქვთ თქვენი საკუთარი, თავისებური, თქვენთვის დამახასიათებელი. საჭიროა, რომ თქვენთვის დამახასიათებელი შეიჭრას, შეერწყას დამახასიათებელ ნიშანთან იმისა, რასაც თქვენ აკვირდებით“².

რეპორტიორისათვის დამახასიათებელი არ არის გამოწვანი, საკუთარი ილუზია. კონკრეტული ადამიანისადმი იმ თვისებებისა და ჩვევების მიწერა, რომლებიც მისთვის არაა დამახასიათებელი, აგრეთვე გმირის ცხოვრებაში ან საერთოდ ისეთი ამბის აღწერა, რომელიც არასოდეს მომხდარა, ნიშნავს სინამდვილის დამახინჯებას, უხეში შეცდომების დაშვებას, არსებულის შელამაზებას. რეპორტიორი ზუსტად უნდა აღწერდეს ფაქტს, ამბავს, მოვლენას, პიროვნების ხასიათს.

რეპორტაჟის ავტორის მიერ მოცემული სახე სხვა დოკუმენტურ-ლიტერატურულ ნაწარმოებთან — ნარკვევთან, ფელეტონთან, ჩანახატთან და სხვ. შედარებით უფრო დინამიურია და ამავე ღროს ოპერატიული. რეპორტაჟს, როგორც მხატვრულ-დოკუმენტურ ჟანრს შესაძლებლობა აქვს სრულყოფილად გადმოგვცეს სინამდვილეში არსებული ადამიანის სახე, მისი ხასიათი.

რეპორტაჟში დოკუმენტური ხასიათის სრულყოფილად გადმოცემის ნიმუშად მრავალთაგან საკმარისია დავასახელოთ ახალგაზრდა საბჭოთა რეპორტიორის ვ. პესკოვის მიერ გადმოცემული ორი ხასიათი რეპორტაჟში „კომუნისტის ქალიშვილი“.

ამ რეპორტაჟში მიმზიდველადაა გადმოცემული შრომისმოყვარე, საზოგადოებრივი საქმისათვის ერთგული მამისა და მისი მელორე ქალიშვილის ხასიათები. განსაკუთრებული ოსტატობითაა გადმოცემული მამის ღრმა სიყვარული

¹ М. Горький, О печати, 1962, гл. 254.

² იქვე, გვ. 297.

თავისი ქალიშვილისადმი. ამას ავტორი ასე გვიხატავს: „გვიანი საღამო, მარტო
ესროლა ფანჯარას თოვლის გუნდა გალკას მიჯნურმა. დარცხვენისა
მოსახვევი და ქურქი მოიხვია, კარების საკეტს აჩხარუნებს. პარმალზე თოვლი
კრიჭინებს თექის ჩექმების ქვეშ. მე და მისი მამა ქვეშეცნულად ვუყურებთ
ერთმანეთს.

— აქ მე აღარ ვარ მბრძანებელი. — იღიმება ევგენი სერგის ძე და ლამფის
იქით აცურებს გახსნილ წიგნსა და გალკას ხელსაქმეს, საათს დაჰყურებს. — მამ-
ლის ყვილამდე რჩება, ადრე კი უნდა ადგეს....

— უძნელდება თქვენს ქალიშვილს? — ვეკითხები ბოლოს.

— მოწინავისათვის მუდამ ძნელია. — ევგენი სერგის ძე ღუმელში შეშას
უმატებს. — საზრუნავი ბევრია, გეთანხმები. მაგრამ დროა ასეთი. როგორც კი
ფეხზე დავდგებით, ყველაფერი ნორმალურად იქნება — მუშაობაც და დასვენე-
ბაც, სწავლის სურვილი იქნება — ისწავლე! მაგრამ უწინარეს ყოვლისა, აჩვენე,
რა შეუძლია ხელებს. მე გალკათი კმაყოფილი ვარ...“¹.

სამწუხაროდ. არც თუ იშვიათად ზოგიერთ რეპორტაჟში ადამიანის ცოცხა-
ლი პორტრეტის, მოქმედი პირის დოკუმენტური სახის ნაცვლად ვხვდებით მხო-
ლოდ მის გვარს, თანამდებობას და სამუშაო ადგილს, ანდა მის მარტო გარეგნულ
აღწერას.

1957 წ. გაზეთ „კომუნისტში“ მოთავსებულია ი. თედიაშვილის რეპორტა-
ჟი „მამისონზე“². იგი საკმაოდ დიდი მოცულობისაა და თან ახლავს ვ. უბოჟენ-
კოს ორი ფოტოსურათი. ავტორს კარგი თემა აურჩევია რეპორტაჟის დასაწე-
რად. მის წინაშე იყო მრავალი შესაძლებლობა, მოეთხრო მამისონის უღელტე-
ხილზე, ზღვის დონიდან 2.853 მეტრის სიმაღლეზე მოთავსებული მეტეორო-
ლოგიური სადგურის მამაც მეტეოროლოგებზე, რომლებსაც ხშირად უხდებოდათ
შეუბოვარი ბრძოლა ბუნების სტიქიასთან. მკითხველი მოელოდა, რომ წაიკით-
ხავდა მათ შესახებ კარგ მოთხრობას, მაგრამ ავტორი ჯერ თავიანთ მისვლაზე
მოგვითხრობს, მერე თუ როგორ დაათვალიერეს სადგურის მუშაკთა სამუშაო
ადგილები, მოხსენიებულია. რომ სადგურის უფროსად მუშაობს ტიმოთე ბარა-
შოვი. შემდეგ ჩამოთვლილია რადისტები ზაურბეგ გაევი და ალექსანდრე სტრან-
შენკო, ხოლო თევდორე აილაროვის შესახებ გვაუწყებს, რომ იგი ოჯახში წასუ-
ლიყო. და. რადგანაც შოვისაკენ მიმავალი გზა მის სოფელზე გადიოდა, გა-
დაწყვიტეს, შეუარონ მას. გზად ბევრი ტურისტები შეხვდნენ. შემდეგ აღწერს
სოფელს. შეხვდნენ თევდორეს მამას იბაყს, რომელმაც მოუთხრო, თუ როგორც
დაჰყო 15 დღე ს. მ. კიროვმა მის სახლში.

აი, ყველაფერი, რასაც მოგვითხრობს ავტორი. მთელი რეპორტაჟი გადა-
ტვირთულია არაფრისმთქმელი სიტყვებით, ისეთი დეტალებით, რომელთა გვერ-
დის ავლაც შეიძლებოდა.

იმის მაგივრად, რომ კოლმეურნეებზე, მათ შრომით საქმიანობაზე მოეთხრო
და მოეცა ერთი-ორი მოწინავე კოლმეურნის პორტრეტი, შ. ჭოჭუა რეპორტაჟ-
ში „ბარაქიანი შემოდგომა“³ დაკმაყოფილდა მხოლოდ იმის ჩამოთვლით, თუ რა

¹ В. Песков, Шаги по росе, 1963, გვ. 35.

² „კომუნისტი“, I სექტემბერი, 1957, № 207 (10904).

³ „კომუნისტი“ 14 სექტემბერი, 1960, № 214.

სამუშაოებს ასრულებენ სოფელ კოდის, წინწყაროს და მანგლისის კომუნისტური ნეობები, ზეზეურად აღნიშნავს, რომ კარგ მოსავალს იწვევენ.

ასეთ მშრალ რეპორტაჟებს მკითხველი არ წაიკითხავს.

7. ენა და კომპოზიცია

რეპორტაჟი, როგორც ყველა სხვა მხატვრული ან დოკუმენტური ლიტერატურული ნაწარმოები, არის თხრობა ერთი ან რამდენიმე ინდივიდისა.

მასში მოცემულია განსაზღვრული დამოკიდებულება ცხოვრების ამა თუ იმ მოვლენისადმი, რაც ნახა ავტორმა, რის დამსწრეც იყო, რაც განიცადა. ამ თხრობის საშუალებას, დოკუმენტური ხასიათის გადმოცემის საშუალებას წარმოადგენს ნაწარმოების — რეპორტაჟის ენა და კომპოზიცია. მათ გარეშე არ არის და არც შეიძლება იყოს არც მხატვრულ-ლიტერატურული და არც დოკუმენტური ნაწარმოები. „არც ენა, არც კომპოზიცია არ წარმოადგენს მხატვრული ნაწარმოების ფორმას ამ სიტყვის ზუსტი მნიშვნელობით, — ისინი მხოლოდ და მხოლოდ მისი შექმნის საშუალებებია, მისი აუცილებელი ელემენტები. ამიტომ თავისთავად აღებული ისინი ჩვენში არ აღიქვებიან როგორც მხატვრული მოვლენა“¹.

მაგრამ მხატვრულ-ლიტერატურულ ნაწარმოებებში ხასიათის შექმნა არის ის მთელი, რომელსაც მისი შექმნის საშუალებები — ენა და კომპოზიცია ემსახურება. სწორედ ამით განსხვავდება იგი იდეოლოგიური შემოქმედების სხვა დარგების ენისა და კომპოზიციისაგან. მაგრამ ენა და კომპოზიცია წარმოადგენს უფრო ზოგად მოვლენებს. თვით ლიტერატურული ნაწარმოები წარმოადგენს ორგანიზებული სიტყვების მთლიანობას, აქაც ენის ელემენტები შეკრებილია ერთად, დამორჩილებულია ერთიანად, ავტორის მიერ ამა თუ იმ გეგმით მოფიქრებული მიზნისადმი.

რეპორტაჟის ენა და კომპოზიცია ფორმის შექმნის საშუალებებია. როცა კარგად დაწერილ რეპორტაჟს ვკითხულობთ, ჩვენ ვხვდებით მასში აღწერილი ფაქტების შეფასებას. მათდამი მთხრობელის დამოკიდებულებას.

როგორც ცნობილია, მეტყველება არის ადამიანის ხასიათის ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი. უდავოა, რომ ყველა ადამიანი ერთნაირად არ მეტყველებს. ვინაიდან რეპორტაჟი ეს არის. უპირველესად ყოვლისა, დოკუმენტური მხატვრული ნაწარმოები, მასში მოცემული ხასიათებიც დოკუმენტურია, ამიტომ სასურველი ხასიათების გამოსაკვეთად რეპორტიორმა ყოველთვის უნდა გაითვალისწინოს გმირის მეტყველების თავისებურებები. გმირთა დიალოგებში დაიცვას მათი ინდივიდუალური მეტყველება, რადგანაც ხშირად „იმისდა მიხედვით, თუ როგორ ლაპარაკობს ადამიანი. რა სიტყვებსა და გამოთქმებს ხმარობს, როგორ წარმოთქვამს ამა თუ იმ სიტყვას, შეიძლება ბევრის გაგება მისი პროფესიის შესახებ, საიდან არის წარმოშობით, რამდენად განათლებულია“², თუ დიალოგის დროს რომელიმე სიტყვაში ორი ან სამი „პ“ ან „ბ“ ზის, უკვე გასაგებია, რომ გმირს ენა უბორძიკდება. სასურველია აგრეთვე გმირების მეტყ-

¹ Л. Тимофеев, Основы теории литературы, 1959, гл. 127.

² А. Суконцев, Твоя записная книжка, 1961, гл. 33.

ველებში კუთხური მეტყველების თავისებურებათა დაცვა, რაც აძლიერებს ნაწარმოების დამაჯერებლობას. მაგრამ აქ უკიდურესობა დაუშვებელია. წესების ენა მთლიანობაში უნდა პასუხობდეს თანამედროვე სალიტერატურო ენის ძირითად ნორმებს.

რეპორტაჟის მთხრობელი სრულყოფილად უნდა ფლობდეს იმ ენას, რომელზეც იგი წერს და ვისთვისაც იგი წერს, ვინაიდან მკითხველის წარმოდგენაში რეპორტიორი წარსდგება, როგორც მოცემული ენის კარგი მცოდნე. ენის ცოდნა კი ხალხურ ენასთან სიახლოვეს ნიშნავს, რეპორტიორს ყოველთვის უნდა ახსოვდეს მ. გორკის შესანიშნავი სიტყვები: „ახლოს იყავით ხალხურ ენასთან. ეძიეთ სიმარტოვე, სიმოკლე, ჯანსაღი ძალა, რომელიც ორი სამი სიტყვით ქმნის სახეს“¹.

მ. გორკი ს. ელეონსკისადმი მიწერილ წერილში ხაზს უსვამდა: „საჭიროა, რომ ენა იყოს მარტივი, ნათელი, ზუსტი, მაშინ იგი ლამაზია და გასაგები, მაშინ ყველაფერი, რასაც თქვენ იტყვით ამ ენით, გაიხშიანებს ძლიერად და ნათლად“².

საერთოდ ლიტერატურული ენა უნდა იყოს გამომეტყველი, კაზმული, მხატვრული, უბრალო, მკაფიო და მოქნილი. განსაკუთრებით საგაზეთო რეპორტაჟის ენა უნდა იყოს ლაკონური, შემჭიდროვებული, ყოველ სიტყვას უნდა ჰქონდეს თავისი ადგილი და აზრი. რეპორტიორი უნდა ერიდოს არაფრისმთქმელი ლიტონი სიტყვების ხმარებას, მაგრამ შემჭიდროვებულად დაწერილში არაფერი დარჩეს უთქმელი.

ყოველი სიტყვა მუშაობას მოითხოვს. ყურნალისტ-რეპორტიორს უნდა გააჩნდეს მდიდარი ლექსიკური ფონდი და სავსებით ფლობდეს ენის გრამატიკულ წყობას.

რეპორტიორი უნდა იყენებდეს მხატვრული გადმოცემის ხერხებს — შედარებებს, მეტაფორებს. ეპითეტებს და სხვ. როგორც მ. გორკი მიუთითებდა „სინამდვილის ლამაზი სიტყვებით შეფერადება სავსებით ბუნებრივია, სინამდვილე ღირსია ამისა“³.

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რომ დიალოგებში მოცემული გმირის ენა არ წაგავდეს ავტორის ენას.

რეპორტიორმა არ უნდა დაივიწყოს, რომ სიტყვა — ეს არის მისი ძირითადი იარაღი, რომლის უნარიან გამოყენებაზე დიდადაა დამოკიდებული მისი ნაწარმოების წარმატება. სიტყვის ფლობა კი იოლი საქმე როდია. იგი მოითხოვს მოცემულ ენაზე კლასიკოსთა ნაწარმოებების სისტემატურ კითხვას, ხალხის მეტყველების ახლოს გაცნობას. ნაწარმოების ენის სიმდიდრე მისი წარმატების ერთ-ერთი უტყუარი საწინდარია.

გმირის მეტყველება განმსაზღვრელი ატრიბუტია რადიო და ტელერეპორტაჟში. ენის ლაკონურობა, სხარტი დიალოგები, გამართულად წერა. მხატვრული გადმოცემის საუკეთესო ხერხების გამოყენება, მაღალი სტილი რეპორტაჟს

¹ М. Горький, О печати, 1962, гл. 254.

² იქვე, გვ. 257.

³ იქვე, გვ. 287.

ყოველთვის წარმატებას მოუტანს. ყოველივე ეს კი თვით ავტორის მის ინდივიდუალობაზეა დამოკიდებული.

რეპორტაჟის აგების ხერხები უამრავია, როგორც მის მიერ გასაშუქებელი ფაქტები, ამბები და მოვლენები. რეპორტაჟის აგებისას რეპორტიორისაგან აუცილებლად გათვალისწინებული უნდა იქნეს ფაქტების, ამბებისა და მოვლენების ხასიათი, მათი შერჩევა. ზუსტი რეცეპტების დადგენა რეპორტაჟის ასაგებად აბსურდია, რადგან თვით შემოქმედი მეტად დიდ როლს ასრულებს აგებაში. მის უნარზე დიდადაა დამოკიდებული რეპორტაჟის აგება იმდავარად, რომ მკითხველზე მეტი გავლენა მოახდინოს, ბევრი განაცდევინოს და აღწერილი სამაგალითო გახადოს. რეპორტაჟის აგებისა და წერისას არ უნდა იქნეს შეზღუდული თვით ავტორის პირადი ინიციატივა. არ შეიძლება ჩარჩოებში მოვაქციოთ შემოქმედებითი შრომა.

რეპორტაჟში მასალის განლაგება უნდა ეხმარებოდეს ავტორს თემის უკეთესად გახსნაში.

რეპორტაჟის კომპოზიციაშიც საქმე გვაქვს ექსპოზიციასთან — პირობების მოხაზვა-დახატვასთან. მოქმედების კვანძის შეკვრასთან, მის შემდგომ განვითარებასთან, კულმინაციასა და კვანძის გახსნასთან.

რეპორტაჟის წერისას დიდი მნიშვნელობა აქვს დასაწყისისა და დასასრულის უნარიანად გაკეთებას. დასაწყისმა მკითხველი უნდა განაწყოს იმისადმი, რაც უნდა აღწეროს ავტორმა. ხოლო დასასრულსა ერთგვარი დასკვნა უნდა გაუკეთოს აღწერილს და მოქმედება ისე წარმოადგინოს, რომ მკითხველი მიხვდეს, რომ სრულდება მხოლოდ ნაწარმოები და არა მასში აღწერილი ამბავი. ეს მკითხველს ეხმარება წარმოიდგინოს. რომ რეპორტაჟის გმირები კვლავ მოქმედებენ, რომ აღწერილი მოვლენა უკვალოდ არ დაიკარგა, რომ იგი სადღაც კვლავ განაგრძობს არსებობას.

ბუნების აღწერა. თუკი იგი აუცილებელია, დაკავშირებული უნდა იყოს თემსთან, თუ ავტორს შეეკავშირება არ გამოუვა, მაშინ რეპორტაჟი ისე უნდა დაიწყოს, რომ მკითხველი შეიყვანოს მოქმედებაში, მოვლენის, ამბის განვითარებაში.

ავტორის მიერ გამოყენებული პოეტური შეძახილები თუ გამოთქმები ძლიერებენ მკითხველის განწყობილებას, მეტს განაცდევინებენ და ეხმარებიან რეპორტაჟის იდეის სრულ გაგებას.

ავტორს შეუძლია დაიწყოს რეპორტაჟი მოვლენის ისტორიული ექსკურსით, განავითაროს სიუჟეტი, გააანალიზოს ეს მოვლენა და, ბოლოს გააკეთოს სათანადო დასკვნები. შეიძლება პირდაპირ დიალოგით დაიწყოს მოქმედების გადმოცემა, ან მოვლენის აღწერით. ამ შემთხვევაში შტამების დადგენა უაზრობა იქნებოდა. მხატვრულ-ლიტერატურული ნაწარმოების შექმნისასაც მწერალი თავისუფალია ნაწარმოების აგებაში. მასალათა განლაგებაში. ფაქტების, ამბებისა და მოვლენების შინაგანი თავისებურებები ზოგჯერ რეპორტაჟის გარკვეულ შედგენას და მასალების განლაგებას მოითხოვს, ზოგჯერ კი თვით მოვლენა კარნახობს ავტორს მასალების განლაგებას.

რეპორტაჟი ძირითადად არის თხრობა ფაქტზე, ამბავზე ან მოვლენაზე. მაგრამ რეპორტაჟი შეიძლება ლექსადაც იყოს დაწერილი. 1959 წ. 16 ივნისს გაზეთმა „იზვესტიამ“ სსრ კავშირის სახალხო მეურნეობის მიღწევათა გამოფენის

შესახებ მოწინავე სტატიის ადგილას მოათავსა რეპორტაჟული ფოტოსურათი „ელექტროფიკაციის პავილიონში“. იქვე ცნობა, რომ გაიხსნა გამოფენა და რეპორტაჟი ლექსად „Сказка и быль“, რომლის ავტორია მარკ მაქსიმოვი¹.

შირაქში პურის მოსავლის აღებაზე მოგვითხრობს ვარლამ ჟურული ლექსად დაწერილ რეპორტაჟში, რომელიც გაზეთ „კომუნისტმა“ მოათავსა 1959 წ. 18 ივნისს პირველ გვერდზე².

როგორც უნდა აიგოს რეპორტაჟი, იგი უნდა იწყებოდეს და ვითარდებოდეს დინამიურად. ყოველივე ეს კი ავტორის შემოქმედებით ინდივიდუალობაზე, მის ფანტაზიაზეა დამოკიდებული.

8. ავტორის ფანტაზიის როლი

საერთოდ რეპორტიორებს უსაყვედურებენ, რომ მათ არ აქვთ შთაგონება, ფანტაზია, წერენ იმაზე, რაც ამჟამად ხდება, რომ რეპორტიორი ვალდებულია შეასრულოს დავალება შთაგონებისაგან დამოუკიდებლად და მის გარეშე.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ცხოვრების სინამდვილიდან აღებულ, ცხოვრებისაგან წარმოშობილ ფაქტებზე ამბებზე და მოვლენებზე როცა რეპორტიორი სწორედ რეპორტაჟულ ჟანრს აირჩევს — ამაშიც არის შთაგონებისა და ფანტაზიის გარკვეული ნაწილი. ხოლო ამ ფაქტების, ამბებისა და მოვლენების მხატვრულად გადმოცემისათვის, რეპორტაჟის შექმნისათვის ასევე შთაგონება და ფანტაზია აუცილებელი ელემენტია.

ერთის შეხედვით, როცა რეპორტიორი რეპორტაჟს წერს, იგი სუფთა ფაქტებსა და მოვლენებს გვთავაზობს, ე. ი. აღწერს იმას, რის დამსწრე და მხილველიც თვითონაა, რაც მან განიცადა, და ჩვენ გვეჩვენება, რომ ავტორი შთაგონებისა და ფანტაზიის გარეშე წერს.

ჩვენ ვთვლით, რომ რაკი რეპორტიორი ფაქტებისა და მოვლენების მართლ აღწერით არ კმაყოფილდება და ახდენს მათ გაანალიზებას და განზოგადებას — და ეს ჩვენ შემოქმედებით პროცესად მიგვაჩნია — აქ საქმე გვაქვს რეპორტიორის შთაგონებასთან, მის ფანტაზიასთან.

1935 წ. პარიზის კულტურის დაცვის მსოფლიო კონგრესზე წარმოთქმულ სიტყვაში ე. კიში აღნიშნავდა, რომ ნარკვევების მწერლები თავის თავს მხატვრებს ეძახიან, ხოლო რეპორტიორებს ბანალურ დემაგოგებს, რომლებიც მოწყვტილი არიან ფანტაზიას.

ამას ერთგვარი გამართლება ჰქონდა იმ მხრით, რომ ზოგჯერ რეპორტიორს უხდება მშრალი ფაქტების აღწერა, და ამ ფაქტებს ეძლევა დამოუკიდებელი, უშუალო მოქმედების შესაძლებლობა, მათი გადაცემა ისევე, როგორც ისინი არიან. ე. ი. საქმე გვაქვს ფანტაზიის ჩაურევლობასთან. მაგრამ მიუხედავად ამისა, „ნაწარმოებმა რომ არ დაკარგოს მხატვრულობა, მწერალმა უნდა მტკიცედ აირჩიოს საღებავები, აავსოს თავისი გადმოცემა სწორ პერსპექტივაში და მოგვცეს იგი, როგორც მხატვრული დოკუმენტი — მხატვრული ბრალდებითი დოკუმენტი. ამისათვის აუცილებელია შეიქმნას ცოცხალი, მოძრავი ფონი, რო-

¹ «Известия», 16 июня, 1959, № 141 (13068).

² „კომუნისტი“, 18 ივნისი, 1959, № 139 (11445).

გორსაც სტატიური. ზეზეური მატერიალიზმისაგან განსხვავებით ყველგან უფრო მეტად ყოველთვის მოითხოვს დიალექტიკური მატერიალიზმი; მწერალმა უნდა მოგვეცეს წარსული და მომავალი აწმყოსთან დამოკიდებულებაში; და ეს არის ლოგიკური ფანტაზია, და ეს არის ნამდვილი განდგომა ბანალობისა და დემაგოგიისაგან¹.

ვ. ი. ლენინი თავის გენიალურ „ფილოსოფიურ რვეულებში“ ფანტაზიის შესახებ გვაძლევს ასეთ დებულებას: „გონების მიდგომა (ადამიანისა) ცალკეული საგნისადმი. ასლის აღება (= ცნებას) მისგან არ არის უბრალო. უშუალო. სარკისებური მკვდარი მოქმედება. არამედ რთული, გაორებული, ზიგზაგისებური, რომელიც თავისში შეიცავს ცხოვრებისაგან ფანტაზიის მოწყვეტის შესაძლებლობას: უფრო მეტიც, აბსტრაქტული ცნებების, იდეების ფანტაზიაში გარდაქმნის შესაძლებლობას (ამავე დროს შეუძენველ, ადამიანის მიერ შეუგნებელ გარდაქმნას). ვინაიდან ყველაზე უბრალო განზოგადებაშიც კი, ელემენტარულ საერთო იდეაშიც კი არის ფანტაზიის ნაწილი“².

ხოლო ფანტაზიის საჭიროებაზე ვ. ი. ლენინი აღნიშნავდა: „ტყუილა ფიქრობენ, რომ ფანტაზია მხოლოდ პოეტისათვისაა საჭირო. ეს სულელური ცრურწმენაა! მათემატიკაშიც კი საჭიროა იგი, დიფერენციალურ და ინტეგრალურ გამოთვლათა აღმოჩენაც კი უფანტაზიოდ შეუძლებელი იქნებოდა. ფანტაზია უდიდესი ღირებულების თვისებაა“³.

ბრაქტიკაში არსებობს ორი სახის ფანტაზია. ერთია მართებული, რომელიც ეყრდნობა სინამდვილეს, არსებულს და მეორე არასწორი, უსაფუძვლო, ცრუ, ამა თუ იმ მიზეზით სინამდვილის დამამახინჯებელი, რომელიც მიუღებელია ყველა შემოქმედისათვის. პირველი სახის ფანტაზია ხელოვნების მუშაკისა, ლიტერატორისა, მათემატიკოსისა და შემოქმედების სხვა დარგებში მომუშავეებისა, ერთმანეთისაგან განსხვავებულია. ჟურნალისტის ფანტაზია განსხვავდება მხატვრულ-ლიტერატურული ნაწარმოების მწერლის ფანტაზიისაგან. მწერალს ფანტაზია ეხმარება მრავალთაგან ზოგადი სახის შექმნაში, ხასიათის გახსნაში. მწერლის ფანტაზიისაგან განსხვავებით ჟურნალისტ-რეპორტიორის ფანტაზია შეზღუდულია, მას იგი ემსახურება გამოსახატავის, გადმოსაცემის ორგანულ მთლიანობად შექმნაში, ახალი, უკეთესი კომპოზიციის მიგნებაში, გმირის დოკუმენტური, მკვეთრი ხასიათის გადმოცემაში და, როგორც ე. კიშის სიტყვებით აღვნიშნეთ, მოვლენის წარსულისა და მომავლის აწმყოსთან დაკავშირებაში. ფანტაზია ეხმარება რეპორტიორს სინამდვილის ფაქტების, ამბებისა და მოვლენების ღრმად და ნათლად გაშუქებაში. მათი არსის გახსნაში.

რეპორტიორი ზოგჯერ არასწორად იყენებს ფანტაზიას შემოქმედებით პროცესში. თავისი წარმოსახვით მან დოკუმენტური სახის გადმოცემისას შეიძლება გმირს ისეთი თვისებები მიაწეროს, ისე შეაღამაზოს, რომ იმ მკითხველისათვისაც კი, რომელიც ახლოს იცნობს რეპორტაჟის გმირს, ძნელად გამოსაცნობი გახდეს, ასეთი ფანტაზია მავნეა და დასაგმობი. ავტორის მიერ გმირისადმი გამოგონილი თვისებების მიწერა ავტორიტეტს უცემს რეპორტიორსა და რეპორტაჟსაც. წარმოებაში მისულ მეორე რეპორტიორს უნდობლად მოე-

¹ Э. Киш, Из выступления на антифашистском конгрессе в Париже, «Правда», 25 июня, 1935.

² В. И. Ленин, Философские тетради, 1947, гл. 308.

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 33, გვ. 373.

კიდებიან. მას აღარ დაუჯერებენ. ამიტომ დოკუმენტური სახის გადმოცემის მიზნით თხოვს სიზუსტეს, ფაქიზ და ფრთხილ დამოკიდებულებას რეპორტიორის მხრივ.

სამართლიანად უსაყვედურებდა ჟურნალისტებს 1963 წ. საქართველოს ჟურნალისტთა კავშირის გაფართოებულ პლენუმზე სოციალისტური შრომის გმირი ეთერ სოლომონია. მან განაცხადა, რომ ზოგჯერ ნოვატორს მიაწერენ მეტს, ვიდრე გაუკეთებია, ეს კი უხერხულ მდგომარეობაში აყენებს მას თავისი კოლექტივის, ამხანაგების წინაშე¹.

მეტად საყურადღებოა გაიოზ მჭედლიშვილის გულისწყრომაც იმის შესახებ, რომ მის კომუნიტურ შრომის ბრიგადაზე გაზეთ „კომსომოლსკაია პრავდაში“ 1963 წ. გამოქვეყნებულ ნარკვევში „ჟურნალისტის ფანტაზიას შიგ ისეთი რამეები შეეტანა, რომ ამხანაგებს თვალს ვეღარ ვუხსწორებდიო“².

ჟურნალისტიკის კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 5. 5. 1965 წ.)

И. Н. МЧЕДЛИШВИЛИ

Литературный репортаж в газете и журнале

Резюме

Литературный репортаж в газете и журнале относится к числу информационных материалов. Но за последнее время в произведениях советских репортеров все чаще находят свое место обобщения фактов, событий и явлений. При этом авторы смело дают свои впечатления, свои отношения к описываемому факту, событию, явлению. А это значит, что репортаж все больше насыщается публицистикой.

Кроме того, в репортажах советских репортеров все большее значение придается художественному отображению фактов, событий и явлений действительности, т. е. репортаж превратился в художественное произведение; часто авторы передают в нем документальные образы и характеры.

Все это дает основание утверждать, что репортаж — это жанр, который отличается своими, присущими только ему, особенностями — оперативностью, динамичностью, эффектом присутствия автора, художественным отображением фактов, событий и явлений действительности, своим стилем и даже композицией. При этом нужно отметить, что совокупность всех этих особенностей отличает газетные и журнальные репортажи от других газетных жанров.

¹ „საქართველოს ქალი“ № 8, 1963, გვ. 11.

² იქვე.

აკაკი წერეთლის ლექსის „განთიადის“ ბულგარული თარგმანი

დიდი აკაკის ნაწარმოები მრავალ ენაზეა თარგმნილი. მისი ცნობილი ლექსი „განთიადი“ ბულგარულ ენაზე უთარგმნია ცნობილ ბულგარელ პოეტს ივან ხრისტო არნაუდოვს (1882 — 1960). ი. არნაუდოვი საკმაოდ ცნობილი პოეტი იყო. მის კალამს ეკუთვნის მრავალი შესანიშნავი ლექსი და პოემა. იგი წერდა აგრეთვე მოთხრობებს თავისი ხალხის გმირული წარსულის შესახებ. არნაუდოვის ნაწარმოებები იბეჭდებოდა ბულგარეთის ჟურნალებში უკვე 1900 წლიდან. ზოგიერთი მისი ნაწარმოები ცალკე წიგნადაც დაბეჭდილა.

ბევრი გაუკეთებია არნაუდოვს, როგორც მთარგმნელს. ცდილობდა რა გაეცნო ბულგარელი მკითხველებისათვის უცხოური ლიტერატურის თვალსაჩინო ნიმუშები, მას უთარგმნია ბულგარულ ენაზე შექსპირის, შელის, ბაირონის, გოეთეს, ჟუკოვსკის, ავეტიკისა და სხვათა ნაწარმოებები.

აკაკი წერეთლის ლექსის თარგმანი დაიბეჭდა ჟურნალ „Българска сбирка“-ში 1901 წელს. ჟურნალი „Българска сбирка“ გამოვიდა ცნობილი ბულგარელი საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწის სტეფან ბობჩევის რედაქტორობით. ამ ჟურნალში, რომელიც XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში გამოდიოდა, თანამშრომლობდნენ ბულგარეთის ისეთი გამოჩენილ მოღვაწენი, როგორიც იყვნენ ი. ვაზოვი, ა. კონსტანტინოვი, პ. იავოროვი და სხვ.

სოფიის ვასილ კოლაროვის სახელობის სახალხო ბიბლიოთეკის ისტორიულ არქივში დაცულია „Българска сбирка“ და სტეფან ბობჩევის არქივები. შემონახულია ი. არნაუდოვის რამოდენიმე წერილი სტეფან ბობჩევისადმი. ერთ-ერთ წერილში¹ (1901 წ. 7 თებერვალი) არნაუდოვი ატყობინებს ბობჩევს, რომ „Българска сбирка“-სათვის იგი თარგმნის ჟუკოვსკის, შელის, ბაირონის, გოეთეს, შექსპირის, წერეთლის და სხვათა ნაწარმოებებს.

ამ სტრიქონების ავტორს საშუალება მიეცა შეხვედროდა ცნობილ ბულგარელ ბიბლიოგრაფს ივანე ბოგდანოვს, რომელიც კარგად იცნობდა არნაუდოვს. ბოგდანოვმა განაცხადა, რომ არნაუდოვს ქართული არ სცოდნია. ვფიქრობთ, რომ არნაუდოვმა აკაკის ეს ლექსი გადათარგმნა რუსულიდან, კერძოდ ს. შერვინსკის თარგმანიდან.

არნაუდოვს აკაკის ლექსი დაუსათაურებია „წმინდა დავითის სასაფლაოზე“. მისი თარგმანი შეიცავს 10 სტროფს, დედანი კი 11 სტრიქონისაგან შედგება.

ქვემოთ ვაქვეყნებთ აკაკის ლექსის „განთიადის“ ბულგარულ თარგმანს შესრულებულს ი. არნაუდოვის მიერ.

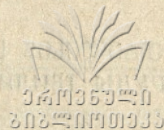
კ. მეშველიანი

¹ სოფიის კოლაროვის სახელობის ბიბლიოთეკა „ისტორიული არქივი“ „Архив Бобчев“. ფონდი 255, № 10156.

На свети Давидовитѣ гробища

Отъ князь Акакий Цертели *

Спятъ гробѣвекѣ срѣдъ тишината,
Гаснатъ вече звѣзди въ висини
И засмяно, привѣтно зората
Скоро мѣсецътъ блѣдъ ще смѣни.

И Кура ** верѣдъ нѣдрата планински
Незавирно пѣяливо се лѣй —
За герои, бойци исполински
Мирно снещи — тя шуми и пѣй.

Синевата небесна ѣ безкрайна,
Изумрудни долове сж тамъ; —
О, здравѣй ти природо омайна,
Азъ безъ сили, разбитъ съмъ тукъ самъ.

Сирота азъ живѣхъ на чужбина
И борба зла на мене бѣ врагъ,
И душата ми въ нужди изстина,
Но при тебе, край роденъ, съмъ пакъ.

И скиталеца срѣщашъ засмяно
Ти съсъ вѣчната си красота,
Съсъ сияне въ небето разляно
И съ треперливи звѣзди въ нощта.

И за свойтѣ прѣминали сили
Азъ не жала сега, — срѣдъ мечти
Пакъ желанья въ менъ се раждатъ мили
И надежда честита цѣпти.

Надалечъ се синѣй небосвода,
Врѣдъ просторъ могъщъ е и широкъ..
Роденъ край, ти рай си за народа
А за мене ти си днесъ катъ богъ.

Всичко азъ на тебе посвещавамъ:
Пѣсни, сили, животъ, младини..
Зарадъ родний край азъ всичко давамъ,
Тамъ ще свършатъ и мойтѣ дни.

Дѣ природа възшебна царува,
Красота дѣ безкрайна владѣй,
Дѣ небето въ сияние плува,
Изумрудно поле зеленѣй...

* Грузински поетъ. ** Грузинска рѣка.

ძველი ქართული მწერლობის კარგის ისტორიის ზოგადი საკითხისათვის (პროფ. შ. მესხიას რეცენზიის გამო)

ჩვენ არა მარტო ინტერესითა და ყურადღებით გავიცანით პროფ. შ. მესხიას რეცენზია¹, არამედ დიდი კმაყოფილებითაც. ეს გამოწვეული იყო არა მხოლოდ იმით, რომ პროფ. შ. მესხიამ საკმაოდ მაღალი შეფასება მისცა ჩვენს ნაშრომს, არამედ იმით, და უფრო მეტად იმით, რომ სარეცენზიო წიგნმა საქართველოს ისტორიის ცნობილი სპეციალისტის ესოდენ მცირე შენიშვნები დაიმსახურა.

ჩვენს შრომაში საკმაო სიუხვითაა წარმოდგენილი საისტორიო მასალა, მასში ერთობ ხშირად გვხვდება მსჯელობა საქართველოს ისტორიის ცალკეულ საკითხებზე. ბუნებრივია, ეს გარემოება გვაფიქრებდა. გულახდილად უნდა განვაცხადოთ: ჩვენ ერთგვარი შიში გვქონდა, რომ შეიძლებოდა წიგნში არა ერთი შეცდომა თუ უზუსტობა აღმოჩენილიყო. საბედნიეროდ, როგორც რეცენზიიდან ჩანს, ჩვენი შიში მაინცადამაინც საფუძვლიანი არ ყოფილა.

პროფ. შ. მესხიამ ყურადღება გაამახვილა რამდენიმე საკითხზე, მოგვცა შენიშვნები, რჩევა-დარიგება თუ მითითებანი. ისინი, უთუოდ, გარკვეულ ინტერესს იწვევენ და უცილობლად დახმარებას გაგვიწვევენ შემდგომ მუშაობაში. ზოგიერთი მათგანის მიღება და შეწყნარება უყოყმანოდ შეიძლება, ზოგი საკმაოდ და საცილობლად მიგვაჩნია, მაგრამ, ვფიქრობთ, უმჯობესი იქნება თითოეული შენიშვნა ცალ-ცალკე განვიხილოთ.

1. პროფ. შ. მესხია პირველ რიგში იმას აღნიშნავს, რომ, თითქოს, ჩვენ არ გვიცდია,—არც შესავალ ნაწილში და არც სხვაგან,—მტკიცედ განგვესაზღვრა კვლევის ქრონოლოგიური ჩარჩოები და დაგვესაზღუებინა ასეთი განსაზღვრის მიზანშეწონილობა. სავსებით სწორი დაკვირვებაა. ჩვენ, მართლაც, საგანგებოდ და სპეციალურად არსად არ განგვისაზღვრავს „კვლევის ქრონოლოგიური ჩარჩოები“, მაგრამ ეს, რასაკვირველია, გულმავიწყობის შედეგი არ არის. როდესაც კვლევა-ძიებას შევუდექით და ძველი ქართული მწერლობის კერების შესწავლა დავიწყეთ, არსებითად ჩვენი არჩევანით განგვისაზღვრეთ „კვლევის ქრონოლოგიური ჩარჩოები“. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ძველი ქართული მწერლობა მოიცავს V—XVIII საუკუნეებს. ეს იმდენად ცნობილია და შეწყნარებული, რომ საშუალო სკოლის სახელმძღვანელოებშიც კია შეტანილი. საგულისხმოა, რომ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის მიერ წამოწყებული „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ ექვსტომეულის პირველ ტომს, რომელიც

¹ შ. მესხია, ძველი ქართული მწერლობის კერები, „მნათობი“, 1963, № 9, გვ. 182—185.

1960 წელს გამოქვეყნდა, სატიტულო ფურცელზე აწერია: „ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტომი პირველი, ძველი მწერლობა“. როგორც ვხედავთ, არც ისეთ ავტორიტეტულ სამეცნიერო დაწესებულებას. როგორიც რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტია, არც ისეთ ღვაწლმოსილ მეცნიერს, როგორიც დამოწმებული ტომის ავტორი აკად. კ. კეკელიძე და არც ექვსტომეულის სარედაქციო კოლეგიას (გ. ლეონიძე, გ. აბზიანიძე, ალ. ბარამიძე, დ. ბენაშვილი, კ. კეკელიძე) არ ჩაუთვლიათ საჭიროდ საგანგებო აღნიშვნა იმისა, თუ რას წარმოადგენს ძველი მწერლობა და რომელ საუკუნეებს მოიცავს იგი, რადგან ეს საკმაოდ ცნობილი იყო. სწორედ ამ მიზეზით ჩვენც აღარ ჩავთვალეთ საჭიროდ ამ საკითხზე ყურადღების გამახვილება, სპეციალურად შეჩერება და გავრცელებული მოსაზრების განმეორებით დასაბუთება. შესავალში (გვ. 8) მხოლოდ ერთხელ აღნიშნეთ ძველი ქართული მწერლობის ქრონოლოგიური ჩარჩოები (V—XVIII სს.) და ამით დავკმაყოფილდით, მაგრამ, როგორც ჩანს, ვერ დავაკმაყოფილეთ ჩვენი რეცენზენტი. მისი აზრით, ქრონოლოგიური „ჩარჩოების განსაზღვრა აუცილებელი იყო“, რადგან ჩვენს მიერ „ხმარებული ტერმინი „ძველი ქართული მწერლობა“, ე. ი. „ძველი“ სავსებით პირობითია და საქართველოს ისტორიის მკვლევართა თვალსაზრისით, მოიცავს არა მარტო ფეოდალურ ხანას, არამედ მის წინა პერიოდსაც“. არ ვიცი, ვინ ჰყავს მხედველობაში პროფ. შ. მესხიას, რომელ ისტორიკოსს გულისხმობს იგი, მაგრამ, რომ აკად. ი. ჯავახიშვილი „ძველ ქართულ მწერლობაში“ მხოლოდ V—XVIII საუკუნეებს გულისხმობდა, ეს სავსებით ნათელია.

რეცენზენტის აზრით, ქრონოლოგიური ჩარჩოების განსაზღვრა და აღნიშვნა იმისა, რომ მწერლობის კერების მიმოხილვას ვიწყებთ მხოლოდ მეხუთე საუკუნიდან, თავიდან აგვაცილებდა ისეთ უხერხულობას, როგორიცაა, მისი შეხედულებით, ძველი ქართული მწერლობის კერებში მოუხსენებლობა კოლხეთის (ფაზისის) აკადემიისა, სადაც ზოგიერთი მეცნიერის აზრით (ს. ყაუხჩიშვილი, შ. ნუცუბიძე) სწავლება (და, მაშასადამე, სათანადო მწერლობაც) ბერძნულთან ერთად ქართულ ენაზედაც წარმოებდა. რამდენიმე სიტყვა ამ საკითხზე.

კოლხეთის სკოლა (ან აკადემია) „ძველი ქართული მწერლობის კერებში“ არ განვიხილეთ არა იმიტომ, რომ ის ადრეულ ხანას ეკუთვნის, არამედ იმიტომ, რომ იქ შექმნილი ქართული კულტურულ-ლიტერატურული მემკვიდრეობა მოღწეული არ არის (ყოველ შემთხვევაში, მიკვლეული არაა) და საერთოდ ქართველთა მიერ იქ წარმოებული საგანმანათლებლო-შემოქმედებითი მუშაობის შესახებ ჩვენი წარმოდგენა არცთუ მაინცდამაინც ნათელია.

არ კმარა დადგენა მხოლოდ იმისა, რომ კოლხეთში რიტორიკული სკოლა არსებობდა. საჭიროა დადგენა იმისა, რომ ამ სკოლაში (ან აკადემიაში) ქართველები შემოქმედებით მუშაობას ეწეოდნენ და ქართული მწერლობის საგანძურს ამდიდრებდნენ. მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება კოლხეთის სკოლის (ან აკადემიის) მიჩნევა ქართული მწერლობის კერად. ასეთი რამ ჯერ არავის დაუდგენია და არც ჩვენ გვქონდა ხელთ რაიმე საბუთი მტკიცების დასაწყებად. გასაგებია, რომ ასეთ ვითარებაში კოლხეთის სკოლას (ან აკადემიას) ჩვენ ძველი ქართული მწერლობის კერად ვერ გამოვაცხადებდით და ყოველგვარი საბუთის

გარეშე ძველი ქართული მწერლობის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს ვერ გავყავართ თოვბდით.

პროფ. შ. მესხიას შეხედულებით, ნაშრომის შესავალ ნაწილში „მოკლედ მაინც“ უნდა შევხებოდით „ძველი მწერლობის“ წინამორბედ ხანასაც და ქართული ქრისტიანული ანუ ფეოდალური ხანის მწერლობის საფუძვლებს.

აღნიშნულ საკითხზე ვრცლად და სპეციალურად შეჩერება, მისი ყოველმხრივი განხილვა არამცთუ ჩვენი ნაშრომის ხასიათისათვის იქნებოდა შეუფერებელი, არამედ სათანადო მასალის მოუღწევლობის გამო, ალბათ, შეუძლებელიც იქნებოდა. ასე, რომ, ამ მხრივ ვერავინ გვისაყვედურებს.

შენიშვნაზე, რომ „მოკლედ მაინც“ უნდა შევხებოდით ამ საკითხს, დავიმოწმებთ ჩვენი ნაშრომის შესავალ ნაწილს, კერძოდ იმ ადგილს, სადაც საუბარია ქართული დამწერლობის წარმოშობისა და ქართული მწერლობის აღმოცენების საკითხებზე. იქ ვკითხულობთ შემდეგს: „ქართული მწერლობის აღმოცენების ძირითადი მიზეზი ხალხის წილში, ხალხის მოთხოვნილებებშია საძიებელი... ქართული მწერლობა ქართულ, ეროვნულ ნიადაგზე წარმოიშვა. მან განვითარების საკუთარი, დამოუკიდებელი გზა განვლო. ის არ აღმოცენებულა ერთბაშად, შემთხვევით ან მექანიკურად, ის თანდათანობით ყალიბდებოდა. ის არაა უცხო გავლენით აღმოცენებული და არც ამა თუ იმ რელიგიის გავრცელების შედეგადაა შექმნილი.

ქართული მწერლობის აღმოცენებას ხელი შეუწყო უაღრესად მდიდარმა და მრავალფეროვანმა ხალხურმა სიტყვიერებამ, დახვეწილმა და ჩამოყალიბებულმა, გამართულმა და სრულყოფილმა ენამ, დიდად განვითარებულმა ორატორულმა ხელოვნებამ.

სამწუხაროდ, სათანადო მასალის მოუღწევლობის გამო ჩვენთვის ძნელი მსჯელობა წარმართულ ქართულ მწერლობაზე, მაგრამ ქართული მწერლობის განვითარების ზოგადი ხაზების გათვალისწინებით შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ ძველმა ქართულმა მწერლობამ გამოიყენა ადგილობრივი შესაძლებლობანი და უცხოეთთან კულტურული ურთიერთობით გაიმდიდრა თავისი საგანძური“ (გვ. 26—27).

როგორც ვხედავთ, აქ სწორედ მოკლედაა წარმოჩენილი ის საკითხი, რომელიც რეცენზენტს აინტერესებს. მასზე უფრო ვრცლად შეჩერება არც მიზანშეწონილად მიგვაჩნდა და არცთუ მაინცდამაინც ხელშესახები მასალა მოგვებოვებოდა.

პროფ. შ. მესხიას აზრით, სასურველი იყო „ძველი მწერლობის“ დასასრული ხანაც განგვესაზღვრა. მას სწორად შეუნიშნავს, რომ „ძველ მწერლობაში“ ჩვენ ძირითადად V—XVIII საუკუნეების მწერლობას ვგულისხმობთ, მაგრამ აფიქრებს ის გარემოება, რომ ზოგჯერ „კვლევის სფეროს ვცილდებით“ და XIX საუკუნეშიც გადმოვდივართ. დიახ, სავსებით სწორია, რომ ჩვენ არცთუ იშვიათად XIX საუკუნეშიც გადმოვდივართ, მაგრამ ამით, რასაკვირველია, „კვლევის სფეროს“ არ ვცილდებით. ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ძველი ქართული მწერლობა ძირითადად V—XVIII საუკუნეებს მოიცავს, მაგრამ ეს, რასაკვირველია, არ ნიშნავს, რომ 1799 წელს ან 1800 წელს დასრულდა ძველი ქართული მწერლობა და მომდევნო წლიდან დაიწყო ახალი ქართული ლიტერატურა. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ძველი ქართული მწერლობის

ტრადიციები უცხად არ შეწყვეტილა, მათი გამოცხილი XIX საუკუნეში მეოთხედშიც გვეხვება. „ამ დროს, — როგორც მართებულად წერდა აკად. კ. კეკელიძე, — მწერლობაში ძველ ნაკადს მეტი წარმომადგენელი ჰყავს, ის უფრო მსხვილი, ძლიერი და მრავალფეროვანია, ვიდრე ახალი“ (კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია. II¹, თბ., 1958, გვ. 23, 309; I¹, 1960, გვ. 67). აი, სწორედ ეს გარემოება გვიქმნიდა საფუძველს და გვაძლევდა უფლებას იმისა, რომ ამა თუ იმ კერის მიმოხილვისას ზოგჯერ XIX საუკუნის მასალაც გამოგვეყენებინა.

ძველი ქართული მწერლობის, კერძოდ, XVIII საუკუნის ქართული მწერლობის მიმოხილვისას ჩვენი მეცნიერები XIX საუკუნის მასალასაც რომ იყენებენ, ეს საკმაოდაა ცნობილი და მასზე შეჩერება მიზანშეწონილად აღარ მიგვაჩნია, მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ანალოგიური ვითარება სხვა ხალხთა ლიტერატურაშიც და შესაბამისად მოქმედებენ სათანადო დარგის სპეციალისტები. გვსურს საგანგებოდ შევჩერდეთ რუსულსა და სომხურ ლიტერატურაზე.

პროფ. დ. ბლაგოი თავის ცნობილ წიგნში: „XVIII საუკუნის რუსული ლიტერატურის ისტორია“, კერძოდ, მის მესამე ნაკვეთში, რომელიც XVIII საუკუნის უკანასკნელ მესამედს ეძღვნება, ახასიათებს არა მხოლოდ იმ მწერლებს, რომლებმაც ამ საუკუნეში დაასრულეს თავისი ცხოვრება და მოღვაწეობა. როგორიცაა, მაგალითად, ვ. ლუკინი (1737—1794), მ. ვეროვკინი (1732—1795), მ. პოპოვი (გარდ. 1790 წ.), ა. აბლესიმოვი (1748—1783), დ. ფონვიზინი (1745—1792), ვ. მაიკოვი (1728—1778), თ. ემინი (1735—1770), მ. ჩუღოვი (1743—1792), ი. ხეშინცერი (1745—1784), ი. კნიაჟინი (1742—1791) და სხვ., არამედ იმათაც, რომელთაც XIX საუკუნეს მიაღწიეს. ამ მხრივ ჩვენს ყურადღებას იპყრობენ არა ის მწერლები, რომელნიც, მართალია, XIX საუკუნეშიც ცხოვრობდნენ, მაგრამ ამ ხანაში მნიშვნელოვანი არაფერი შეუქმნიათ. მაგალითად, ნ. ნოვიკოვი (1744—1818), ი. ბოგდანოვიჩი (1743—1803) და ა. შ., არამედ ისინი, რომლებიც XIX საუკუნეში არა მარტო ცხოვრობდნენ, არამედ კიდევ განაგრძობდნენ ნაყოფიერ კულტურულ-ლიტერატურულ საქმიანობას.

პროფ. დ. ბლაგოი მ. ხერასკოვის (1733—1807) შემოქმედების დახასიათებისას საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას მის მოზრდილ პოემაზე: „ბაჰარიანა ანუ უცნობი“, რომელიც 1803 წელსაა დაწერილი; გ. დერჟავინის (1743—1816) ლიტერატურული მემკვიდრეობის ანალიზისას დამოწმებული და გამოყენებულია ისეთი ნაწარმოებები, რომლებიც ავტორმა XIX საუკუნეში შეთხზა. ასეთია, მაგალითად, ლექსები „ატამანსა და დონელ მხედრობას“ და „ლირობეიური ჰიმნი სამშობლოდან ფრანგების განდევნაზე“. პირველი ამათგანი დაწერილია 1807 წელს, ხოლო მეორე — 1812 წელს. მეტიც, ცალკეა გამოყოფილი ქვეთავი: „შემოქმედების უკანასკნელი პერიოდი“, რომელშიც არა მარტო განხილულია გ. დერჟავინის მიერ XIX საუკუნეში დაწერილი თხზულებანი („ევგენის ცხოვრება ზვანკაში“, „პოყარსკი ანუ მოსკოვის განთავისუფლება“, „ევრაქსია“, „მრისხანე ანუ ყაზანის დაპყრობა“, „ბნელი“ და სხვ.), არამედ ხაზგასმით არის აღნიშნული და სათანადო მასალით დადასტურებული, რომ სამსახურიდან განთავისუფლების შემდეგ, 1803 წლიდან სიკვდილამდე გ. დერჟავინი ეწეოდა მრავალმხრივ მოღვაწეობას და რომ ეს პერიოდი მის შემოქმედებაში განსაკუთრებით ნაყოფიერი იყო.

პ. პლავილშიცოვის (1760—1812) დრამატურგიის დახასიათებითა და ბლაგოი იუენებს მის გვიანდელ პიესებსაც. მაგალითად, „ერმაკს“ (1803 წ.), „ნოქარს“ (1807 წ.) და სხვ.; ა. რადიშევის (1749—1802) პოეზიის განხილვისას ანალიზებს მის ლექსს „მეთვრამეტე საუკუნე“ (1801 წ.), „ისტორიულ სიმღერას“ (1801 წ.) და ა. შ.; ნ. კარამზინზე (1766—1826) მსჯელობისას იხილავს „ჩვენი დროის რაინდს“ (1803 წ.), „მართა პოსადნიცას ანუ ნოვგოროდის დაპყრობას“ (1803 წ.), „წერილს ძველი და ახალი რუსეთის შესახებ“ (1811 წ.) და ა. შ.

ანალოგიური ვითარებაა ავტორთა კოლექტივის მიერ ქართულ ენაზე გამოცემული „რუსული ლიტერატურის ისტორიის“ პირველ ტომში, რომელშიც რუსული ლიტერატურის ისტორია განხილულია დასაწყისიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე. ამ წიგნში საკმაოდ სრულადაა განხილული გ. დერჟავინის, ა. რადიშევის, ნ. კარამზინისა და სხვათა ის თხზულებანი, რომლებიც ჩვენ შემოთ დავასახელებთ.

არ უნდა შეგვექმნეს შთაბეჭდილება, რომ, თითქოს, ასეთი მოქმედება ამა თუ იმ მეცნიერის პირადი ინიციატივითაა გამოწვეული და მას საერთო აღიარება არ ჰქონდეს მოპოვებული. დაბეჯითებით უნდა განვაცხადოთ, რომ რუსულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ასეთი განხილვა საყოველთაოდ მიღებული და შეწყნარებულია. ამის საილუსტრაციოდ გვსურს დავიმოწმოთ სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ა. მ. გორკის სახელობის მსოფლიო ლიტერატურის ინსტიტუტისა და რუსული ლიტერატურის ინსტიტუტის მიერ წამოწყებული „რუსული ლიტერატურის ისტორიის“ პირველი ტომი, რომელშიც X—XVIII საუკუნეების ლიტერატურაა განხილული (М.—Л., 1958). ამ წიგნში ცალკე ნაწილადაა გამოყოფილი XVIII საუკუნის ლიტერატურის მიმოხილვა (გვ. 381—654).

აღსანიშნავია, რომ დასახელებული ნაშრომი არსებითად განსხვავდება ადრე გამოქვეყნებული, ანალოგიური ხასიათის წიგნებისაგან. მასში მწერლებს არ ეთმობათ მონოგრაფიული სახის ნარკვევები, ავტორებს არც ერთი მწერლის პორტრეტი არ მოუციათ. მრავალი წლის მანძილზე შემუშავებული და თითქმის დაკანონებული ტრაფარეტული გზის ნაცვლად მათ სხვა ხერხი აირჩიეს: მასალა დაალაგეს რუსული ლიტერატურის განვითარების ძირითადი ეტაპების მიხედვით და მოგვცეს ამ განვითარების საკმაოდ სრული სურათი. მიუხედავად იმისა, რომ მათთვის მთავარი იყო მასალის დალაგება პერიოდების მიხედვით, რომ ისინი ძირითადად ქრონოლოგიური პრინციპით ხელმძღვანელობდნენ, მათ მაინც ვერ შეძლეს თავის შეკავება XIX საუკუნის დამდეგის ლიტერატურული მასალის გამოყენებისაგან. კერძოდ, მათ განიხილეს ჩვენს მიერ შემოთ მოხსენიებული თხზულებანი, სახელდობრ, გ. დერჟავინის „ეპიკის ცხოვრება ზვანკაში“. ნ. კარამზინის „მართა პოსადნიცა ანუ ნოვგოროდის დაპყრობა“, ა. რადიშევის „ისტორიული სიმღერა“ და სხვ. (გვ. 561, 587, 620).

ყურადღებას იმსახურებს დასკვნა: «Особенно велика связь между литературой 1780—1790-х годов и литературой первых двух десятилетий XIX века. Это объясняется не только тем, что в это время продолжается литературная деятельность некоторых писателей, достигших известности в предыдущие периоды, но главное тем, что в начале XIX века

еще живут и развиваются идеи и художественные принципы, сложившиеся в конце предшествующего столетия» (გვ. 653—654).

ზუსტად ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს სომხური ლიტერატურის ისტორიაშიც. სანიმუშოდ შეგვიძლია დავიმოწმოთ პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგის წიგნი: „ძველი სომხური ლიტერატურის ისტორია“ (თბ., 1941). რომელშიც განხილულია სომხური ლიტერატურის ისტორია უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე (გვ. 3, 15), ცალკეა გამოყოფილი ძველი სომხური ლიტერატურის ისტორიის მეოთხე პერიოდი XIV საუკუნიდან XIX საუკუნის დასაწყისამდე (გვ. 15, 157 და შმდ.), მაგრამ დახასიათებული არიან ის მწერლებიც, რომლებიც XIX საუკუნეშიც მოღვაწეობდნენ, მაგალითად, შაჰი-მელქო (1740/50—1820/30), მისკინ-ბურჯი (1810—1847), ჯავლანი (XIX ს.) და ა. შ. (გვ. 208—215, 228—229).

როგორც ვხედავთ, XVIII საუკუნის მწერლობის შესწავლისას, ჩვეულებრივ, იყენებენ XIX საუკუნის დამდეგის მასალებსაც. ასე იქცევიან რუსული მწერლობის სპეციალისტები, ასე იქცევიან სომხური მწერლობის სპეციალისტები, ასე იქცევიან ძველი ქართული მწერლობის სპეციალისტები. უცილობელია, ასე უნდა მოიქცეს ყველა, ვინც კი ძველი ქართული მწერლობის კერების ისტორიის შესწავლას შეუდგება.

2. რეცენზენტის შემდეგი შენიშვნა ეხება იმას, რომ ნაშრომში არაა მოცემული ძველი ქართული მწერლობის კერების ისტორიის პერიოდიზაცია და კერები დაყოფილია ტერიტორიულ-გეოგრაფიული პრინციპის მიხედვით. ეს არსებითად ორი სხვადასხვა შენიშვნაა და ჩვენ ცალ-ცალკე განვიხილავთ მათ.

ჯერ ძველი ქართული მწერლობის კერების ისტორიის პერიოდიზაციის შესახებ. რეცენზენტის აზრით, ძველი ქართული მწერლობის კერების მეცნიერული მიმოხილვისას „საჭირო იყო ძირითადი პერიოდების გამოყოფა და მასალების დალაგება ამ პერიოდების მიხედვით“.

უცილობელია, რომ ძველი ქართული მწერლობის კერების ისტორიის პერიოდიზაცია საჭიროა და სასურველი. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ის არ შეიძლება იყოს ოდნავ მაინც განსხვავებული ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის პერიოდიზაციისაგან. არსებითად ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის პერიოდიზაცია სხვა არაფერია, თუ არა ძველი ქართული მწერლობის კერებში წარმოებული შემოქმედებითი საქმიანობის პერიოდიზაცია. ასე, რომ, ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის პერიოდიზაცია, რომელიც კარგა ხანია მოგვეპოვება, ამავე დროს არის ძველი ქართული მწერლობის კერების ისტორიის პერიოდიზაცია.

როგორც ცნობილია, ჩვენს ლიტერატურათმცოდნეობაში ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის პერიოდებად დაყოფისას გამოსავალ პრინციპად მიღებულია „განვითარების ეტაპები ფეოდალური ფორმაციისა, რომლის ჩარჩოებში მიმდინარეობდა ძველი ქართული მწერლობის ისტორია“, გათვალისწინებულია ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური ცხოვრების პირობები და კულტურული გარემოცულობა. მეტწილად მიღებულია შემდეგი პერიოდიზაცია:

I. ადრინდელი ფეოდალიზმის ხანა (V—X სს.);

II. პატრონჟური ფეოდალიზმის ხანა (XI—XIII სს.);

III. ფეოდალური მონარქიის დაცემის ხანა (XIII—XV სს.);

IV. აღორძინების ხანა (XVI—XVIII სს.).

ასეთი პერიოდიზაცია ეკუთვნის აკად. კ. კეკელიძეს (იხ. მისი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I⁴, გვ. 42—79; II⁴, გვ. 21—23). ის ძირითადად გაზიარებულია ჩვენს მეცნიერებაში.

ზუსტად ასეთი პერიოდიზაცია მიღებული ძველი ქართული მწერლობის კერების ისტორიის მიმოხილვისას. აქ შეგვიძლია დავიმოწმოთ როგორც აკად. კ. კეკელიძის „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, რომელშიც ძველი ქართული მწერლობის კერების ისტორია მოცემულია სწორედ მოხსენიებული პერიოდიზაციის საფუძველზე (I⁴, გვ. 88—110), ისე ძველი ქართული მწერლობის კერების სპეცკურსის პროგრამა, რომელიც უკვე ოთხჯერ დაიბეჭდა 1953, 1955, 1958, 1963 წლებში. აღნიშნულ პროგრამაში, რომელიც ჩვენს მიერაა შედგენილი, ძველი ქართული მწერლობის როგორც ადგილობრივი, ისე საზღვარგარეთული კერების ისტორია წარმოდგენილია უკვე დამოწმებული პერიოდიზაციის მიხედვით.

ამრიგად, ძველი ქართული მწერლობის კერების ისტორიის პერიოდიზაცია არსებობს, ის ჩვენთვისაც კარგადაა ცნობილი, მაგრამ ჩვენს ნაშრომში ეს გარემოება თავს არ იჩენს, მასში მასალა არაა დალაგებული პერიოდების მიხედვით: ეს გარემოება, რასაკვირველია, შემთხვევითი არ არის.

პირდაპირ უნდა განვაცხადოთ, რომ მასალის დალაგება და განხილვა პერიოდების მიხედვით ჩვენ შეუძლებლად მივიჩნიეთ.

ძნელი არ არის მწერლობის ისტორიის განხილვა პერიოდების მიხედვით. საკმარისია გულდასმით შევისწავლოთ წარსული ხანის ლიტერატურული მემკვიდრეობა, გავითვალისწინოთ მისი განვითარების ეტაპები, გამოვყოთ პერიოდები და შემდეგ ქრონოლოგიური პრინციპის მიხედვით დავალაგოთ მასალა ამ პერიოდების ფარგლებში. ბუნებრივია, რომ ესა თუ ის მწერალი ძირითადად მოხვდება ამა თუ იმ პერიოდში. ასე, რომ, მისი ლიტერატურული პორტრეტის ნოცემა სავსებით შესაძლებელია. სანიმუშოდ დავიმოწმებთ ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის პერიოდიზაციას. პირველ პერიოდში სრულად შეიძლება წარმოვადგინოთ პორტრეტები იაკობ ცურტაველისა და გიორგი მერჩულისა, მეორეში—სარგის თმოგველისა და რუსთაველისა, მესამეში—თეიმურაზ პირველისა და სულხან-საბა ორბელიანისა და ა. შ. ასე, რომ, მწერლობის ისტორიის განხილვა პერიოდების მიხედვით საჭიროცაა და მოსახერხებელიც.

დაახლოებით იგივე შეიძლება ითქვას ისტორიის, კერძოდ, საქართველოს ისტორიის პერიოდების მიხედვით წარმოდგენის შესახებ. მაგალითად, ადრე-ფეოდალურ ხანაში შეიძლება განვიხილოთ ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელი დამპყრობლების წინააღმდეგ VII—VIII საუკუნეებში, ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის და სხვ. განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაში შეიძლება განვიხილოთ საქართველოს ერთიანი ფეოდალური სახელმწიფოს წარმოქმნა, საქართველოს საშინაო-პოლიტიკური ვითარება და საგარეო ურთიერთობა XI—XII საუკუნეებში და ა. შ.

არსებითად განსხვავებულ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე ძველი ქართული მწერლობის კერების ისტორიის მიმოხილვისას. მართალია, სათანადო მასალის პერიოდების მიხედვით დალაგებითა და წარმოდგენით ნათლად ვაჩვენებ-

დით „ამა თუ იმ ისტორიულ ეპოქაში წარმოებული შემოქმედებითი მოღვაწეობის აღმავლობასა თუ დაცემას“, მაგრამ თავს იჩენდა გარკვეული უნერგულობა.

ა) დაიკარგებოდა სახე მწერლობის კერისა. არ იქნებოდა წარმოდგენილი კერის ისტორიული ცხოვრების გზა და არ იქნებოდა მოცემული ერთიანი, დასრულებული სურათი იქ გაშლილი კულტურულ-შემოქმედებითი საქმიანობისა. თუ გავითვალისწინებთ იმ სავალალო მდგომარეობას, რომ ძველი ქართული კულტურულ-ლიტერატურული მემკვიდრეობა ძალზე ნაკლები სახითაა მოღწეული და ზოგიერთი კერის შესახებ მხოლოდ თითო-ორი ცნობა მოგვეპოვება, მაშინ ნათელი გახდება, რომ მასალის პერიოდებად დალაგება შეუძლებელი იყო, რადგან ამით ბევრი კერის თავისთავადი სახე სულ დაიკარგებოდა ან გაფერმკრთალდებოდა.

ბ) კერის სრული ისტორიულ-ლიტერატურული სურათის ადგილს დაიკავებდა ფრაგმენტული თხრობა მოცემული პერიოდების მიხედვით. ახლა მკითხველს შეუძლია ნაშრომში გაიცნოს ესა თუ ის კერა რამდენადმე სრულად. რეცენზენტის რჩევა რომ მიგველო და მასალა პერიოდების მიხედვით დაგველაგებინა, მაშინ მკითხველს ამა თუ იმ კერის შესწავლის მიზნით შესაბამისი მასალის მოძებნა მოუხდებოდა სხვადასხვა ადგილას. მაგალითად, თბილისისა და შიომღვიმის კერების შესახებ მასალა მას უნდა ეძებნა I, II, III და IV პერიოდებში, გელათის შესახებ — II, III და IV პერიოდებში, მცხეთის, რუისის, იშხნის, აწყურისა და საფარის შესახებ—I, II და IV პერიოდებში და ა. შ. ეს საგრძნობლად გაართულებდა საგნის შესწავლას და ზოგჯერ დააბნევდა კიდევაც მკითხველს.

გ) თუ ნაშრომში რამდენიმე ადგილას იქნებოდა მსჯელობა ერთი და იმავე კერის შესახებ, ბუნებრივია, ადგილი ექნებოდა ხშირ გამეორებას. სახელდობრ, ორი კერის შესახებ საუბარი იქნებოდა ოთხ ადგილას (თბილისი, შიომღვიმი, ექვსი კერის შესახებ—სამ ადგილას (მცხეთა, რუისი, იშხანი, აწყური, საფარა, გელათი), ოცი კერის შესახებ—ორ ადგილას (ბოლნისი, იკორთა, წილკანი, მძოვრეთი. გარეჯა, ნეკრესი, ოპიზა, ხანძთა. შატბერდი, ოშკი, ბანა, ტბეთი, ზარზმა, ახალციხე, თმოგვი, კუმურდო, ქუთაისი, კაცხი, მარტვილი, მოქვი) და ა. შ. ეს, რასაკვირველია, დასცემდა ნაშრომის ხარისხს.

დ) ნაშრომში ამა თუ იმ კერის მიმოხილვისას ჯერ მოცემულია ცნობები კერის ისტორიიდან, ხოლო შემდეგ მიმოხილულია იქ გაჩაღებული კულტურულ-შემოქმედებითი მუშაობა. ზოგჯერ კერის ისტორია ადრეული ხანიდან იწყება, ხოლო ლიტერატურული საქმიანობა იქ, რამდენადმე, გვიან ჩაღდება. მაგალითად, რამდენიმე კერაში გაჩაღებულ კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობას ჩვენ ვიცნობთ მეორე პერიოდიდან. ხოლო ისტორიული მასალა გვაქვს პირველი პერიოდიდან (ბოლნისი, წილკანი, ზედაზენი, ნეკრესი, იყალთო, თელავი, წყაროსთავი, ანჩი, პარხალი, ბანა, თმოგვი, კუმურდო, მარტვილი). ზოგიერთი კერის ლიტერატურულ მემკვიდრეობას ვიცნობთ მხოლოდ მეოთხე პერიოდიდან, ხოლო საისტორიო მასალას—პირველი (ურბნისი, სამთავისი, ალავერდი, ნინოწმინდა, ბოდბე, თელავი, კალმახი), მეორე (ქვათახევი, ფიტარეთი, ვანის ქვაბები, ზუგდიდი, ბეღია) და მესამე (გრემი, ცაიში, ოზურგეთი) პერიოდებიდან.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ხშირად ამა თუ იმ კერის მიმოხილვისას ჩვენ ხელთა გვაქვს ლიტერატურული ცნობები ერთი პერიოდის შესახებ. ხოლო ისტორიული მასალა რამდენიმე (— განსხვავებული) პერიოდის შესახებ (ანჩი—3, ლარგისი, კაბენი, ქვათახევი, ფიტარეთი, ზედაზენი, იყალთო, პარხალი, ვარძია, ვანის ქვაბები, ზუგდიდი—2). ან კიდევ ლიტერატურული ცნობები გვაქვს ორი პერიოდის შესახებ, ხოლო დამატებით მოგვეპოვება მასალა ორი (ოპიზა, ბანა, ტბეთი, ზარზმა, თმოგვი) ან ერთი (ბოლნისი, წილკანი, ნეკრესი, კუმურდო, მარტვილი) განსხვავებული პერიოდის შესახებ. ზოგჯერ იმ კერათა შესახებ, რომელთა ლიტერატურულ საქმიანობას თვალს ვადევნებთ. სამი პერიოდის მანძილზე (რუისი, აწყური, საფარა), დამატებითი ისტორიული მასალა გვაქვს მეოთხე პერიოდიდანაც. როგორ უნდა მოვქცეულიყავით? ან საერთოდ ხელი უნდა აგველო საისტორიო მასალის გადმოცემაზე, რაც პირდაპირ წარმოუდგენელი იქნებოდა. ან ხშირად დავბრუნებოდით ერთსა და იმავე კერას და წიგნი განმეორებებით აგვევსო, რაც ძალზე დაამძიმებდა მას, ან აგვეჩია ის გზა, რომელსაც ჩვენ ვადგევართ.

რეცენზენტს არ მოსწონს ჩვენს მიერ არჩეული გზა, მას არ აკმაყოფილებს ჩვენს მიერ მიღებული ტერიტორიულ-გეოგრაფიული დაყოფა და ცალკეული კუთხეების მიხედვით მასალის განხილვა; ჩვენი პრინციპი მას გაუმართლებლად მოიჩნია, მაგრამ ის იწონებს ასეთი გზით მიღებულ შედეგს. დავიმოწმებთ ადგილებს რეცენზიდან: „ნაშრომის ცალკეული პარაგრაფი მკითხველს სრულსა და ნათელ წარმოდგენას აძლევს ამა თუ იმ კერისა და იქ წარმოებული სამწიგნობრო მუშაობის შესახებ“. „ავტორმა თავი მოუყარა დიდძალ მასალას და ამ მასალების შესწავლის საფუძველზე ნათელჰყო მათი წარმომავლობა და ამა თუ იმ ტაძრის, ქალაქისა თუ დაბის ცალკეულ მოღვაწეთა წვლილი და როლი ქართული მწერლობისა და საერთოდ ქართული კულტურის განვითარების საქმეში. ყოველივე ამას კი უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქართული კულტურისა და საერთოდ საქართველოს ისტორიის შესწავლაში“.

თუ ჩვენ „სრულსა და ნათელ წარმოდგენას“ ვაძლევთ მკითხველს ამა თუ იმ კერის შესახებ, „იქ წარმოებული სამწიგნობრო მუშაობის შესახებ“, თუ ჩვენ ნათელყავით ამ კერების „მოღვაწეთა წვლილი და როლი ქართული მწერლობისა და საერთოდ ქართული კულტურის განვითარების საქმეში“, მაშინ ჩვენი მიზანი მიღწეული ყოფილა, რადგან, კვლავ რეცენზენტის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ყოველივე ამას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქართული კულტურისა და საერთოდ საქართველოს ისტორიის შესწავლაში“.

ამრიგად, ჩვენ შეგნებულად ვთქვით უარი მასალის პერიოდების მიხედვით დალაგებაზე და ტერიტორიულ-გეოგრაფიული დაყოფით ვიხელმძღვანელებთ. ამით თავი ავარიდეთ განმეორებას და, შეძლებისდაგვარად, სრულად წარმოვადგინეთ ესა თუ ის კერა, ვაჩვენეთ მისი თავისთავადი სახე, წარმოვაჩინეთ საქართველოს კუთხეების წვლილი ძველი ქართული მწერლობის ისტორიაში და ზოგიერთ შემთხვევაში ცხადყავით, რომ ცალკეულ კერებს შორის დროის გარკვეულ ეტაპზე, შემოქმედებითი და ორგანიზაციული კავშირიც არსებობდა.

მართალია, როგორც რეცენზენტი შენიშნავს, კერათა „ერთი ნაწილი (ზუგდიდი, ახალგორი, გრემი, ოზურგეთი და სხვ.) გვიან შუა საუკუნეებში წარმო-

შობილი კერებია და თავიანთი მოღვაწეობის შინაარსითა და დანიშნულებით არსებითად განირჩეოდნენ იმათგან, რომელთა ისტორია ადრეფეოდალურ სტადიას ვერ გასცილდა (ცურტავი), ან კიდევ, გვიან შუა საუკუნეებამდე ვერ მიაღწია (ოშკი, ოპიზა, ხანძთა, ზარზმა და სხვ.)¹, მაგრამ, ვფიქრობთ, ეს გარემოება ნაშრომში გათვალისწინებული და ნაჩვენებია. დასახელებულ კერებთან განხილული მასალა თვალნათლივ წარმოაჩენს მათი მოღვაწეობის შინაარსს.

პროფ. შ. მესხია წერს: „ყოველთვის და ყველგან ასეთი კერები არ შეიძლებოდა არსებულიყო ფეოდალური საქართველოს ისტორიის მთელ სიგრძეზე“.

სავსებით სწორი დასკვნაა. ჩვენი ნაშრომი ამ დებულების საუკეთესო ილუსტრაციაა. ჩვენ, შეძლებისდაგვარად, ვაჩვენეთ, თუ როდის და სად რომელი კერა აღმოცენდა და რამდენ ხანს არსებობდა.

უკანასკნელად ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენ, რასაკვირველია, საერთოდ არა ვართ და არც შეიძლება ვიყოთ ძველი ქართული მწერლობის კერების ისტორიის პერიოდიზაციის წინააღმდეგი, ჩვენ მხოლოდ მასალის პერიოდებად დალაგების წინააღმდეგი ვართ. რაც შეეხება პერიოდიზაციას, ეს, რასაკვირველია, საჭიროა და, უთუოდ, მოცემული იქნება ჩვენი ნაშრომის მეორე წიგნში, რომელშიც მიმოხილული იქნება ძველი ქართული მწერლობის საზღვარგარეთული კერები და მოცემული იქნება საბოლოო დასკვნები.

3. პროფ. შ. მესხიას სიტყვით, „სარეცენზიო ნაშრომში ზოგი სადავო, ან საექვო მოსაზრება უკვე მიღებულ, უდავოდ მიჩნეულ დებულებად არის გამოცხადებული“. მისი შენიშვნით, ავტორი „ყოველგვარი სათანადო მტკიცების გარეშე“ წერს, რომ „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობა“ და „ნინოს ცხოვრება“ (XIII ს.) დაწერილია მცხეთაში, ხოლო „აბო თბილელის წამება“ — თბილისში. რამდენიმე სიტყვა ამ ძეგლებზე.

ა) „მარტვლობა და მოთმინებაჲ წმიდისა ევსტათი მცხეთელისაჲ“¹. როდესაც ამ ნაწარმოებს მცხეთაში დაწერილად მივიჩნევდით (გვ. 129, 196 — 197), ჩვენთვის ამოსავალი იყო არა მხოლოდ ის, რომ მისი ავტორი კარგად იცნობს მცხეთას, მის ცხოვრებას, მის მოსახლეობას და ა. შ., არამედ ის, რომ მასში გვხვდება საყურადღებო გამონათქვამები. ასეთი რიგისაა, მაგალითად, თხზულების პირველივე წინადადება: „წელსა მეთესა ხუასრო მეფისასა და არვანდ გუშნასპისა მარზაპნობასა ქართლისასა მოვიდა კაცი ერთი სპარსეთით... და მოვიდა იგი ქალაქად მცხეთად“ (გვ. 44—45). ოდნავ ქვემოთ ვკითხულობთ: „მოვიდა ნეტარი იგი ევსტათი და წარმოდგა წინაშე უსტამ ციხისთავისა მცხეთელისა“ (გვ. 45). როგორც დამოწმებული, ისე მსგავსი ადგილები (გვ. 46 — 47), — აკად. კ. კეკელიძის სიტყვით რომ ვთქვათ, — „ექვს არ ტოვებენ, რომ თხზულება დაწერილია ქართლში, ქალაქ მცხეთაში“ (კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I⁴, გვ. 513). რადგან ეს გარემოება ექვს არ იწვევს, ჩვენ ზედმეტად ჩავთვალებთ სპეციალური მსჯელობის გაშლა და მხოლოდ დასკვნის გადმოცემით დავკმაყოფილდით, მაგრამ ეს დასკვნა არაა მიღებული „მასალის გარეშე“.

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგენილი ს. ყუბანეიშვილის მიერ, თბ., 1947, გვ. 44—54.

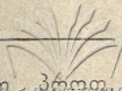
ბ) „წამებაჲ წმიდისა და ნეტარისა ჰაბოასი“¹. ამ თხზულების ავტორი ნეტარი თბილისელად მივიჩნიეთ, ხოლო თხზულება—თბილისში დაწერილად. ჩვენ ვწერდით, რომ „ესაა ჩვენთვის ცნობილი პირველი ქართული ნაწარმოები, რომელიც თბილისშია დაწერილი“ (გვ. 130). ამ შემთხვევაში ჩვენთვის ამოსავალი იყო არა მხოლოდ ის, რომ იოანე საბანისძე „ახლოს იცნობდა აბოს და მეგობრობდა კიდევ მას“ (გვ. 132), როგორც ეს ნათლად ჩანს მისი მიმართვიდან აბოსადმი: „სანატრელითა მით ქრისტეს-მიერთა სიყუარულითა შემოყუარე მე. ვიდრე იყავლა სოფელსა ამას შინა ჩუენსა“ (გვ. 77). სხვათა შორის, ამ სიტყვებზე ამახვილებდა ყურადღებას აკად. ი. ჯავახიშვილი ჯერ კიდევ 1916 წელს, როდესაც იოანე საბანისძეს აბოს გულითად მეგობრად მიიჩნევდა (ი. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1916, გვ. 13). ხოლო აკად. კ. კეკელიძე ამ სიტყვების საფუძველზე წერდა „აბო თბილელის წამების წინასიტყვაობაში: იოანე საბანისძე „არა მარტო თანამედროვე, ამასთან ერთად კარგი ნაცნობიც ყოფილა აბოსი, მათ შორის მეგობრობა და სიყვარული არსებულა“ (გვ. 37); ჩვენთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობისა არც მხოლოდ ის იყო, რომ იოანე საბანისძემ კარგად იცის თბილისის ცხოვრების ცალკეული დეტალები და „აქაური მოვლენების კურსში მყოფ პირად გვევლინება“ (გვ. 132). ყოველივე აღნიშნულთან ერთად,—და განსაკუთრებით,—ჩვენთვის მნიშვნელოვანია იყო ის საყურადღებო გამონათქვამები, რომელთაც ვხვდებით ტექსტში. აქ მხედველობაში გვაქვს არა ისეთი ზოგადი გამონათქვამები, რომელთა მიხედვით გარკვეული დასკვნის გამოტანა ძნელია (მაგალითად, ნერსეშ დასავლეთ საქართველოდან თბილისის ამირასთან „წარმოავლინა მოციქულნი“—გვ. 66, ისინი „წარმოემართნეს ქუეყნით აფხაზეთით“—გვ. 67 და ა. შ.), არამედ ისეთები, რომლებიც პირდაპირ მიგვითითებენ, რომ მწერალი თბილისში თხზავდა თავის ნაწარმოებს. ასეთი რიგისაა, მაგალითად, იოანე საბანისძის შემდეგი გამონათქვამები: აბო დასავლეთ საქართველოდან „გამოვიდა ნერსეს თანა ქუეყანად ქართლად და შემოვიდა ქალაქსა ტფილისს“ (გვ. 67), „...სხუა მსაჯული ამირაჲ შემოსრული იყო ქალაქსა ტფილისს“ (გვ. 68) და სხვ.

ვფიქრობთ, ყოველივე ზემოთქმული გვაძლევს საფუძველს იმისთვის, რომ იოანე საბანისძე თბილისელ მწიგნობრად მივიჩნიოთ, ხოლო „აბო თბილელის წამება“ თბილისში დაწერილად გამოვაცხადოთ. როგორც ვხედავთ, ასეთი დასკვნა ჩვენ გამოგვაქვს არა „მასალის გარეშე“, არამედ სწორედ მასალის გულდასმითი განხილვის საფუძველზე.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ იოანე საბანისძე სხვა მკვლევრებსაც თბილისელ მოღვაწედ მიაჩნიათ. ასე, მაგალითად, ამ აზრს ავითარებდა თავის საკანდიდატო დისერტაციაში შ. ონიანი (იხ. მისი დისერტაცია: იოანე საბანისძე, თბ., 1955, გვ. 16—19, 49). სხვათა შორის, ამ აზრს ისტორიკოსებიც იზიარებენ. მაგალითისათვის შეგვიძლია დავიმოწმოთ ავტორთა კოლექტივის (შ. მესხია, დ. გვრიტიშვილი, მ. დუმბაძე, ა. სურგულაძე) „თბილისის ისტორია“ (თბ., 1958), რომლის ერთ-ერთ თავში საგანგებოდაა აღნიშნული, რომ „ი. საბანის-

¹ ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, პროფ. კ. კეკელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით, თბ., 1935, გვ. 53—80.

„ე თბილისის მკვიდრი იყო“ (გვ. 70). ამ თავის ავტორი გახლავთ პეტრე დ. გვრიტიშვილი, ხოლო წიგნის რედაქტორი—პროფ. შ. მესხია.

ამრიგად, რადგან საკითხი საგნებით ნათელი გახლდათ, რადგან იოანე სანისძის თბილისელობა მისი ავთოგრაფიული თხზულებიდან კარგად ჩანდა და ამას ჩვენი მეცნიერები საგნებით ბუნებრივ მოვლენად მიიჩნევდნენ, ჩვენ საჭიროდ აღარ დაგვიანხავს ამ საკითხზე საგანგებოდ შეჩერება.

გ) ავტორი ძეგლისა „ცხოვრება და მოქალაქობა ღირსისა და მოციქულთა სწორისა ნეტარისა ნინოასისა“¹. ჩვენი აზრით, „მცხეთელი მწიგნობარი უნდა იყოს“ (გვ. 200). შემთხვევითი არ არის, რომ ამჯერად ჩვენ მორიდებითა და სიფრთხილით მივიჩნიეთ მას მცხეთელ მოღვაწედ. თუ წინა შემთხვევებში კატეგორიული ტონით ვმსჯელობდით, ახლა, რამდენადმე, სიფრთხილე გვმართებს. საქმე შემდეგშია: ავტორი ძალზე კარგად იცნობს მცხეთას, ის ზედმიწევნით ზუსტ ცნობებს გვაწვდის ამ ქალაქზე, ზოგჯერ აკონკრეტებს წინამორბედ ავტორთა მიერ მოცემულ ცნობებსაც. ასე, მაგალითად, ის აღწერს მთაზე აერბთა შემუსვრას და იქვე დასძენს: „ხოლო აწ ძირსა მის მთისასა შენ არს ეკლესიაჲ წმიდისა ღმრთისმშობელისაჲ“ (გვ. 222); მისი სიტყვით, მირიანმა „სადა-იგი პოა ნათელი“—თხოთის მთაზე, ააგო „ეგუტერი მცირე, ჯუარის სახედ, და ვიდრე აქამოდე ჩანს ნაქმარი იგი. ხოლო სამხრით კერძო ადგილსა მის სიახლესა შჳნ არს ეკლესიაჲ სახელსა ზედა მთავარმოწამისა გიორგისსა“ (იქვე, გვ. 225) და სხვ. საყურადღებოა მისი სხვა ცნობებიც. მაგალითად, „მთავარი ვინმე სპარსი მოვიდა [მცხეთად] მეფისა“ (გვ. 224). „მოვიდა მეფე და ყოველი ური [მცხეთას]“ (გვ. 227) და ა. შ.

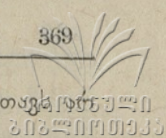
ციტირებული ადგილებიდან გარკვევით ჩანს, რომ ჩვენი ავტორი მცხეთელია და მცხეთაში წერს თავის წიგნს, მაგრამ დასკვნის გამოტანაში აჩქარება არ გვმართებს. ტექსტში გვხვდება დამაფიქრებელი ადგილებიც. მაგალითად, „წარემართნეს სიმრავლენი ერთანი მიმავალნი ქალაქად მცხეთისად, თაყუანისცემად ღმრთისა მათისა არმაზისდა, და მათ თანა წარვიდა წმიდაჲ ნინო. და ვითარცა მიიწია მცხეთას...“ (გვ. 221). ან კიდევ: თხოთის მთიდან ჩამოსული მირიანი „მიეახლა ქალაქსა მას სამეუფოსა“ (გვ. 225).

აღნიშნულმა გარემოებამ გვაძალა ერთგვარი სიფრთხილით გადაგვეწყვიტა ნინოს ცხოვრების ავტორის სამოღვაწეო კერის საკითხი. ჩვენ ეს უცნობი ავტორი მცხეთის კერას დაუკავშირეთ, მაგრამ კატეგორიული განცხადებისაგან თავი შევიკავეთ და მორიდებით შევნიშნეთ, რომ ის „მცხეთელი მწიგნობარი უნდა იყოს“. როგორც ვნახეთ, ასეთი სავარაუდებელი დასკვნაც გარკვეულ მონაცემებს ეყრდნობა.

პროფ. შ. მესხიას აზრით, სარეცენზიო ნაშრომში უნდა ყოფილიყო მოცემული მტკიცება იმისა, რომ ესა თუ ის ძეგლი ნამდვილად ეკუთვნის ამა თუ იმ კერას. ასეთი მტკიცება, რასაკვირველია, სასარგებლო იქნებოდა, მაგრამ ამას ვერც ერთი წიგნი ვერ აიტანდა. ჩვენს ნაშრომში სულ მცირე სამსაძღვე ძეგლია დასახელებული და ამა თუ იმ კერასთან დაკავშირებული. თითოეული მათგანის ამა თუ იმ კერასთან დაკავშირება ჩვენ რომ სპეციალურად გვემტკიცებინა, ეს ალბათ, ჩვენს 52-ფორმიან შრომას, სულ მცირე, 150 ფორ-

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, გვ. 216—231.

მამდე მაინც გაზრდიდა და მის დაბეჭდვას არც ერთი გამომცემლობა თანხმდებოდა.

რეცენზენტი შენიშნავს, რომ „ამა თუ იმ პირის დაბადება ამა თუ იმ სოფელსა თუ ქალაქში, ყოველთვის უფლებას არ გვაძლევს ესა თუ ის პირი სწორედ იმ ქალაქის ან კუთხის მოღვაწედ მივიჩნიოთ, სადაც ის დაბადებულა, მაგრამ სადაც არ უცხოვრია, არ უმოღვაწია“. კერძოდ, მისი აზრით, ფ. გორგიჯანიძე არ უნდა იყოს მოხსენიებული გორის კულტურის კერის განხილვის დროს.

შენიშვნა სწორია და მასზე ბევრი არაფერი გვეთქმის, მხოლოდ გვინდა ორიოდ სიტყვის თქმა განმარტების სახით. ფ. გორგიჯანიძე რომ ძირითადად უცხოეთში მოღვაწეობდა. ეს ნაშრომში უგულებელყოფილი არ არის. აი, რას ვკითხულობთ ამ საკითხზე ჩვენს წიგნში: „ჩვენთვის ცნობილია მრავალი მწიგნობარი გორის კულტურულ-საგანმანათლებლო კერიდან. იქაურ კულტურულ-ლიტერატურულ ტრადიციებზე აღზრდილი ზოგიერთი მწერალი სხვაგანაც ეწეოდა ნაყოფიერ საქმიანობას“ (გვ. 255). შემდეგ მოხსენიებულია ფ. გორგიჯანიძე, რომელიც „40 წლის მანძილზე სპარსეთში მოღვაწეობდა“ (იქვე), და დასახელებულია მისი ზოგიერთი შრომა. არც ერთ მათგანზე არ ვწერთ, რომ ის გორში დაწერა ავტორმა. ასე, რომ, ფ. გორგიჯანიძეს გორელ შემოქმედად არ ვთვლით. მაგრამ, როგორც ჩანს, ის საერთოდ რომ არ გვეხსენებინა უმჯობესი იქნებოდა და შენიშვნას აღარ დავიმსახურებდით.

4. რეცენზენტის მორიგი შენიშვნა გამოუწვევია იმ გარემოებას, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსად ჩვენ უდავოდ ვთვლით რა არსენ საღორისძეს, მართალია, ვიმოწმებთ სათანადო ლიტერატურას, მაგრამ სპეციალურად არ ვიხილავთ ამ მოსაზრებას და არ ვადგენთ დამატებით საბუთებს.

რასაკვირველია, აჯობებდა აქ დამატებითი საბუთის წარმოდგენა და აკად. კ. კეკელიძის მოსაზრების დადასტურება. თუ ეს ძნელი აღმოჩნდებოდა, ის მაინც უნდა აღნიშნულიყო, რომ ეს დებულება საკამათოა, რომ მას ყველა მეცნიერი არ იზიარებს, კერძოდ, აკად. ი. ჯავახიშვილს არსებითად განსხვავებული პოზიცია ეჭირა. უთუოდ, აჯობებდა ამ შემთხვევაშიც ისე წარმოგვედგინა საკითხი, როგორც ეს ბასილ ეზოსმოძღვრის შესახებ მსჯელობისას გვაქვს (გვ. 147).

5. რეცენზენტს სადავოდ მიაჩნია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ XVI საუკუნეში ჩვენს „ლიტერატურულ ცხოვრებას ძვრა და წინსვლა დაეტყო“. მისი აზრით, „XVI საუკუნეში, ქვეყნის საერთო დაცემულობის უკიდურესი საზღვრის დროს, ძნელია ვილაპარაკოთ საერთოდ „ლიტერატურული ცხოვრების ძვრისა და წინსვლის“ ან კიდევ „აღორძინების ხანის“ დადგომის შესახებ.“

სხვათა შორის, ის საკვებით სწორად აცხადებს, რომ აღნიშნული მოსაზრება მარტოოდენ ჩვენ არ გვეკუთვნის. დიახ, ეს მხოლოდ ჩვენი მოსაზრება არ არის. ეს აზრი კარგა ხანია ტრიალებს ჩვენს ლიტერატურათმცოდნეობაში და ჩვენ არ გვეგულება არც ერთი მკვლევარი, ძველი ქართული მწერლობის არც ერთი სპეციალისტი, რომელსაც განსხვავებული შეხედულება ჰქონდეს წამოყენებული. ასე, რომ, ამ შემთხვევაში რეცენზენტი იმდენად ჩვენ არ გვედავება, რამდენადაც სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაში საყოველთაოდ გავრცელებულ შეხედულებას. რამდენად სწორია ეს გავრცელებული შეხედუ-

ლება? საჭიროებს თუ არა ის გადასინჯვასა და შემოწმებას? ამ საკითხებზე ვრცლად შეჩერება და მათი არსებითი და ყოველმხრივი განხილვა ძალზე მძიმეს წაგვიყვანს, ამასთანავე, ეს გასცილდება ჩვენი ნაშრომის ძირითად პრობლემებზე კამათის სფეროს, მაგრამ არ შეგვიძლია აქ არ დავიმოწმოთ აკად. კ. კეკელიძის სიტყვები: „ჩვენი მწერლობის აღორძინების ხანა მეთექვსმეტე საუკუნის დამდეგიდან უნდა დავიწყოთ. რაც უნუგეშო და უილაჯო უნდა ყოფილიყო ქართველების პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიური ცხოვრება ამ ხანაში, მონღოლთა ბატონობის, განსაკუთრებით თემურლენგის რბევა-აწიოკების ხანასთან შედარებით, მეთხუთმეტე საუკუნის გასულიდან დაწყებული, იგა მაინც გაუმჯობესების ნიშნებს იძლევა, ეს კი იმის გარანტია იყო, რომ, ამასთან დაკავშირებით, კულტურულ-ლიტერატურული ცხოვრებაც ამ ხანიდან გაუმჯობესებას შესძლებდა“ (კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II⁴, გვ. 23). საკმარისია მოვიგონოთ ის ძეგლები, რომელთაც XVI საუკუნიდან მოაღწიეს ჩვენამდე, რომ დადასტურდეს ზემოთქმულის სისწორე, რომ თვალნათლივ გამოჩნდეს ლიტერატურის გამოცოცხლებისა და წინსვლის უტყუარი ნიშნები.

XVI საუკუნეში ჩამოყალიბდა „ვეფხისტყაოსნის“ რამდენიმე დამატება, ჯერძოდ, ხვარაზმელთა ამბავი და გმირთა სიკვდილის ამბავი. მაშინვე იქნა აღდგენილი ინდოხატაელთა ამბავიც.

ფეოდალური საზოგადოების ინტერესებისა და სულისკვეთების შესაბამისად დაწყებულ იქნა ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ თარგმნა და გალექსვა (სერაპიონ სოგრატის ძე საბაშვილი, ხოსრო თურმანიძე).

იმავე პერიოდში ბაგრატ მუხრანბატონმა დაწერა „მოთხრობაჲ სჯულთა უღმრთოთა ისმაილიტთაჲ“, ხოლო სვიმეონ შოთასძემ — „სადგერის წმიდის გიორგის ქება“.

იმავე საუკუნეში ეწეოდნენ მრავალმხრივ კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობას ევდემონ ჩხეტიძე და ექვთიმე საყვარელიძე.

იმავე ხანაში დაიწერა „გელათური ქორონიკონი“, „სამართალი კათალიკოზთა“, „მესხური დავითნის ქრონიკა“ და სხვა საყურადღებო ძეგლები. არაა ინტერესმოკლებული ის ფაქტიც, რომ ზოგიერთი ქართველი მოღვაწე უცხოეთშიც განაგრძობდა კულტურულ-შემოქმედებით საქმიანობას. მაგალითად, ქართლის მეფე სვიმონ I (1558—1600) სპარსთა თუ თურქ-ოსმალთა ტყვეობაში თხზავდა ლექსებს, მისი ძმა დავით XI (1564—1579) სტამბოლში თარგმნიდა სამედიცინო ლიტერატურას და ა. შ.

გვიჭრობთ, XVI საუკუნის ქართველ მწიგნობართა და მათ თხზულებათა ასეთი უბრალო ჩამოთვლაც კი ცხადყოფს, რომ წინარე ხანასთან შედარებით ქართულ ლიტერატურას ამ საუკუნეში უცილობლად დაეტყო „ძვრა და წინსვლა“. ასე, რომ, ეს საკამათო და სადავო არ უნდა იყოს და მასზე სპეციალური მსჯელობა აღარ უნდა გვჭირდებოდეს.

ამ საკითხზე საუბრის გაგრძელება აუცილებლობად არ მიგვაჩნია, მაგრამ უნდა დავსძინოთ, რომ XVI საუკუნეში ქართული ლიტერატურის წინსვლის ზოგიერთი ნიშანი მხედველობიდან არ გამოჰპარვიათ ჩვენს ისტორიკოსებსაც. აქ შეგვიძლია დავიმოწმოთ ავტორთა კოლექტივის „საქართველოს ისტორია“ (I, თბ., 1958).

აღნიშნულ წიგნში XII—XIII საუკუნეების ქართული კულტურის (მწერლობა, მუსიკა, პოეზია და ა. შ.) ზოგადი დახასიათების (გვ. 212—218) შემდეგ ვრცელდება მიმოხილული XIII—XVII საუკუნეების საქართველოს ისტორია (გვ. 218—320), მაგრამ XIV—XV საუკუნეების ქართული კულტურის შესახებ სიტყვაც არაა ნათქვამი. შემდეგი თავი სპეციალურად ეთმობა XVI—XVII საუკუნეების ქართული კულტურის (განათლება, მეცნიერება, ლიტერატურა, ხელოვნება) მიმოხილვას (გვ. 320—330). ამ თავის დასაწყისში საგვებით სწორადაა აღნიშნული, რომ „XIII ს. მეორე ნახევრიდან მოკიდებული ქართული კულტურა თანდათან დაქვეითების გზას დაადგა“ (გვ. 320). ხოლო ოდნავ ქვემოთ ჩვენთვის საინტერესო საკითხის ირგვლივ ვკითხულობთ: „ქართული ეროვნული კულტურის გადასარჩენად აუცილებელი იყო ირანულ-მუსლიმანური კულტურის დაძლევა და მდიდარი ეროვნული ლიტერატურული ტრადიციების შემდგომი გაღრმავება. ამიტომ მოწინავე ქართველები უცხოურ მიმდინარეობათა წინააღმდეგ ბრძოლაში XVI საუკუნიდან დაემყარნენ ძველი ქართული ლიტერატურის მდიდარ მემკვიდრეობას და, კერძოდ, რუსთაველის გენიას. ამით აიხსნება, რომ XVI—XVII სს. ჩამოყალიბდა „ვეფხისტყაოსნის“ გაგრძელებათა მთელი ციკლი“ (გვ. 324).

როგორც ვხედავთ, აქ საგანგებოდაა გამახვილებული ყურადღება იმ ლიტერატურულ საქმიანობაზე, რომელსაც აწარმოებდნენ XVII საუკუნიდან ჩვენი მწერლები „ქართული ეროვნული კულტურის გადასარჩენად“, „ირანულ-მუსლიმანური კულტურის დასაძლევად“, „მდიდარი ეროვნული ლიტერატურული ტრადიციების შემდგომ გასაღრმავებლად“. სხვათა შორის, XVI საუკუნის ქართული ლიტერატურის წარმომადგენელთაგან დასახელებული არიან „ვეფხისტყაოსნის“ გამგრძელებლები, „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების ავტორები და სხვ.

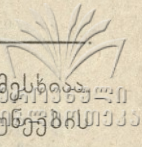
ამრიგად, „საქართველოს ისტორიაში“ ხაზგასმით თუ არაა აღნიშნული XVI საუკუნიდან „ლიტერატურული ცხოვრების ძვრა და წინსვლა“. ყოველ შემთხვევაში, მასალა ისეა წარმოდგენილი, რომ მკითხველმა მხოლოდ ასეთი დასკვნა უნდა გამოიტანოს, რადგან XIV—XV საუკუნეების მწერლობაზე წიგნში არაფერია ნათქვამი. ასე, რომ ჩვენს ნაშრომსა და „საქართველოს ისტორიაში“ გატარებულ აზრებს შორის არავითარი წინააღმდეგობა არ შეინიშნება. ჩვენ ისღა დაგვრჩენია აღვნიშნოთ, რომ „საქართველოს ისტორიის“ ის თავი, რომელშიც XVI—XVII საუკუნეების ქართული კულტურის მიმოხილვაა მოცემული, ჩვენს რეცენზენტს ეკუთვნის.

6. პროფ. შ. მესხიას უკანასკნელი შენიშვნა ეხება ჩვენს ზოგიერთ დასკვნას.

ა) 381-ე გვერდზე ჩვენ ვწერთ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში მწერლობის განვითარებასა და კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების მომრავლებასა და გაძლიერებას V—X საუკუნეებში ღიდად შეუწყო ხელი ქვეყნის პოლიტიკურმა და სოციალურ-ეკონომიურმა ვითარებამ. რეცენზენტის მითითებით, სხვა იყო აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა V—VIII სს. და IX—X საუკუნეებში და ამიტომ ჩვენი დებულება დაზუსტებას მოითხოვს.

სწორია განცხადება, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში V—VIII და IX—X საუკუნეებში პოლიტიკური მდგომარეობა ერთნაირი არ ყოფილა; მეტიც, შეიძ-

ლება ისეთმა დაკვირვებულმა ისტორიკოსმა, როგორც პროფ. შ. მესხიძემ დროის დასახელებული მონაკვეთებიც დაანაწევროს ცალკეული საუკუნეების მიხედვით, მაგრამ, არა გვეგონია, ამით ჩვენი დებულება დაირღვეს.

ბ) რეცენზენტის აზრით, აღმოსავლეთ საქართველოში მწერლობის განვითარების მიზეზების მიმოხილვისას ყურადღება უნდა მიგვექცია ქართლის სამეფოს პოლიტიკური ვითარებისათვის III—IV საუკუნეებში, მისი განსხვავებისათვის ეგრისის პოლიტიკური ვითარებისაგან. ამ საკითხზე ყურადღების გამახვილება, მართლაც, რამდენადმე, უფრო ნათლად ახსნიდა აღმოსავლეთ საქართველოში მწერლობის კერების ადრე ჩამოყალიბებას და მწერლობის განვითარებასაც.

გ) პროფ. შ. მესხიას განცხადებით, დასავლეთი საქართველო, თითქოს, ჩვენი აზრით, „ქართულ კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობაში IX—X საუკუნეებიდან ჩაება“. ეს განცხადება დაზუსტებას საჭიროებს. აი, რას ვკითხულობთ ჩვენი ნაშრომის იმ გვერდზე (გვ. 575), რომელსაც რეცენზენტი იმოწმებს: „ჩვენამდე მოღწეული ლიტერატურული მემკვიდრეობა საფიქრებელს ხდის, რომ კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა დასავლეთ საქართველოში IX—X საუკუნეებში უკვე გაჩაღებული ყოფილა“. შემდეგ მოხმობილია სათანადო საილუსტრაციო მასალა. ოდნავ ქვემოთ აღნიშნულია, რომ „დასავლეთი საქართველო ზოგად-ქართულ პოლიტიკურ-კულტურულ მშენებლობაში. გარკვეული მიზეზების გამო, ამ დრომდე აქტიურ მონაწილეობას ვერ იღებდა“ (კ. კეკელიძე).

როგორც ვხედავთ, ჩვენ იმას კი არ ვწერთ, რომ, თითქოს, „დასავლეთი საქართველო კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობაში IX—X საუკუნეებიდან ჩაება“, არამედ იმას, რომ ამ დროს იქ კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა „უკვე გაჩაღებული ყოფილა“ და რომ „ამ დრომდე“ ის ამ საქმიანობაში „აქტიურ მონაწილეობას ვერ იღებდა“. რასაკვირველია, ეს ერთიდაიგივე არ არის. თავისდათავად, უცილობელია, არ იქნებოდა ურიგო, რომ მოცემული ყოფილიყო ახსნა იმ მიზეზებისა, რომელთაც განაპირობებს ზემოხსენებული გარემოება—ადრეულ ხანაში დასავლეთ საქართველოს ნაკლები მონაწილეობა „ზოგად-ქართულ პოლიტიკურ-კულტურულ მშენებლობაში“.

დ) უკანასკნელად რეცენზენტი მიგვითითებს აკად. ნ. მარის ერთ დებულებაზე და გვისაყვებურებს მის გაუთვალისწინებლობას. მას მხედველობაში აქვს აკად. ნ. მარის შეხედულება იმის შესახებ, რომ „დასავლეთის აქტიური მონაწილეობა ქართული ენისა და მწიგნობრობის ზოგად-ქართულ ენად და მწიგნობრობად გადაქცევის საქმეში VI—VII საუკუნეებიდან მაინც დაიწყო“.

აკად. ნ. მარის (1905 წელს გამოქვეყნებულ) ერთ-ერთ შრომაში, რომელსაც პროფ. შ. მესხია იმოწმებს, გამოთქმულია საყურადღებო მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ქართული ლიტერატურული ენის შექმნაში მონაწილეობდნენ დასავლეთ საქართველოში მოსახლენიც (გურულები, მეგრელები, სვანები, ლაზები და სხვ.).

დებულება ქართული ლიტერატურული ენის შექმნაში დასავლეთ საქართველოს მკვიდრთა მონაწილეობის შესახებ ძირითადად გაზიარებულია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამ შეხედულებას იზიარებენ როგორც ენათ-

მეცნიერები, ისე ქართული მეცნიერების სხვა დარგების წარმომადგენლები (ი. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე).

მართალია, როგორც სწორად აღინიშნა ახლახან ჩატარებულ ერთ სამეცნიერო სესიაზე, „ქართული სალიტერატურო ენის საყრდენი დიალექტი V საუკუნიდან მოყოლებული არ შეცვლილა: პოლიტიკური და კულტურული ცენტრების გადანაცვლების მიუხედავად (მცხეთა-თბილისი, კლარჯეთი, თბილისი), საყრდენი ქართლის მიწა-წყალს არ გასცილებია“ (ა. ჩიქობავა, ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხები ძველი ქართულის ძეგლთა ჩვენებაში და კვლევა-ძიების ძირითადი ამოცანა ამ მხრივ, თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის VII სამეცნიერო სესიის მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1963, გვ. 18), მაგრამ ეს, რასაკვირველია, არ გამორიცხავს სხვა დიალექტების მონაწილეობას ქართული ლიტერატურული ენის შექმნაში. აკად. ა. ჩიქობავა საესებით სწორად აღნიშნავს თავის ერთ-ერთ შრომაში, რომ „თეორიულად წარმოდგენილია და პრაქტიკულად არ არსებობს ისეთი კილო, რომელსაც სრულებით არაფერი შეჰქონდეს წიგნის ენაში“ (ა. ჩიქობავა, დიალექტიზმების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“, ენიშკის მოამბე. III. 1938, გვ. 209). აკად. ნ. მარის აზრით, დასავლეთ საქართველოს მკვიდრთა მონაწილეობა ქართული ლიტერატურული ენის შექმნაში VI—VII საუკუნეებიდან იწყება. რეცენზენტს ეს სწორ მოსაზრებად მიაჩნია. ამის თაობაზე არც ჩვენ ვკამათობთ, მაგრამ, რამდენადაც ვიცით, არც აკად. ნ. მარს და არც სხვა ვინმეს, ზემოაღნიშნული საინტერესო მოსაზრება არ დაუმტკიცებია და სათანადო საბუთებით არ დაუდასტურებია. ჩვენ არ გვაქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობის საბუთი და დასკვნის გამოტანაც ამიტომ გვიჭირს. ისიც კი არ ვიცით დანამდვილებით, ის ენობრივი მასალა, რომელიც უძველეს ტექსტებში გვხვდება და დასავლური დიალექტების მიხედვითაა ახსნილი, თავის დროზე მხოლოდ აღნიშნული დიალექტებისათვის იყო დამახასიათებელი თუ ქართული საერთო-სახალხო ენის კუთვნილებას წარმოადგენდა. ასე, რომ, აღნიშნული საკითხი კვლავ საჭიროებს შემდგომ კვლევა-ძიებას. სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ არ აღმოჩენილა ისეთი ორიგინალური ძეგლი, რომელიც VI—VII საუკუნეებში დაიწერა დასავლეთ საქართველოში. აღნიშნული გარემოება კიდევ უფრო აძნელებს ჩვენთვის საინტერესო საკითხის გარკვევას.

ამრიგად, დასავლეთ საქართველოს მონაწილეობა „ზოგად-ქართულ პოლიტიკურ-კულტურულ მშენებლობაში“ VI—VII საუკუნეებში. სამწუხაროდ, ჯერჯერობით არაა დადასტურებული. გასაგებია, რომ სწორედ ამ მიზეზის გამო ამ საკითხზე მსჯელობას ჩვენს წიგნში ადგილი არა აქვს.

ლ. მენაბდე

**АПОЛЛОНИЙ РОДОССКИЙ, АРГОНАВТИКА, ПЕРЕВОД,
ВВЕДЕНИЕ И ПРИМЕЧАНИЯ ГРИГОРИЯ ФИЛИМОНОВИЧА
ЦЕРЕТЕЛИ, ТБИЛИСИ, 1964, 348 стр.**

Г. Ф. Церетели — один из тех глубоких знатоков античности, чьи работы представляют собою определенную эпоху в изучении ее и сохраняют большую научную ценность и в наши дни, благодаря мыслям, предвосхищающим развитие науки. Именно поэтому сообщение о подготовляемом издании его трудов было встречено с радостью всеми, кто любит античность. Как первый том предстоящего четырехтомного издания вышла поэма Аполлония Родосского с греческим текстом, примечаниями, вводной статьей, которые выполнил Г. Ф. Церетели. Это издание, подготовленное автором в довоенный период, так и не увидели читатели. Необоснованные репрессии, жертвой которых пал Григорий Филимонович, задержали почти на 30 лет публикацию выполненной им работы. В настоящее время читатель имеет возможность впервые познакомиться с полным переводом поэмы Аполлония на русский язык.

Публикация доказывает нам многогранность научных интересов Г. Ф. Церетели — переводчика, издателя античных текстов, ученого, глубоко изучившего не только интересующий его первоисточник, но и критическую литературу о нем. Опубликованный труд Г. Ф. Церетели состоит таким образом из трех частей: 1) введения и комментариев, в которых находит выражение научная позиция автора относительно проблем эллинистической литературы; 2) издание текста поэмы Аполлония; 3) перевод ее. В качестве приложения дана небольшая статья Ф. А. Петровского «Григорий Филимонович Церетели и его переводы античных поэтов». На том, как представлены эти три части в книге, нам придется более подробно остановиться.

Введение содержит ряд заслуживающих внимания положений, которые помогают лучше понять место Аполлония в литературной жизни эллинистической эпохи. Приведу пример. На стр. 13 Г. Ф. Церетели вслед за немецким ученым Вилимовицем отмечает, что Аполлоний в отдельных случаях заимствует материал для сравнений из человеческой жизни. Он, однако, глубже Вилимовица проник в поэтику Аполлония, показав, что поэта интересует не человеческая жизнь вообще, а жизнь бедного класса. На это, весьма важное для понимания места Аполлония в литературной жизни его времени, обстоятельство до нашего времени никто не обратил должного внимания, и яркий пример — исследование Н. А. Чистяковой о сравнениях в поэме о походе аргонавтов.¹ Это указание Г. Ф. Церетели в связи с новыми исследованиями позво-

¹ Н. А. Чистякова, К вопросу о художественной функции сравнения в эллинистическом эпосе, Вестник Ленинградского университета, № 8, сер. истории, языка, литературы, вып. 2, 1962, стр. 111-120.

ляет ставить вопрос о близости поэта к своим современникам, проявившим интерес к жизни простых людей (Герод, Леонид Тарентский). Правильной представляется нам датировка поэмы в целом (60-е годы III в. до н.э.) и мысль, что выходу ее предшествовало ознакомление с ней публики путем выступления автора с отдельными ее частями на поэтических состязаниях (стр. 5). Г. Ф. Церетели вполне справедливо полагает, что вряд ли только несходство литературных взглядов могло иметь для Аполлония те роковые последствия, которые затем выпали на его долю. Однако, не всегда мы можем согласиться с автором и это не удивительно, так как история литературы эллинизма все еще полностью не разработана в связи с отсутствием ряда источников, что разные ученые пытаются по-разному компенсировать комбинацией дошедших к нам источников и своими догадками. Г. Ф. Церетели в ряде случаев поднялся гораздо выше современных ему зарубежных ученых и стал в подлинном значении слова предтечей нового направления в науке, но в отдельных частностях еще не смог преодолеть традиционную интерпретацию свидетельств об Аполлонии, столь характерную для зарубежной науки в лице ее блестящего представителя Виялоница. Г. Ф. Церетели неоднократно ссылается на его «Эллинистическую поэзию во времена Каллимаха», но, пожалуй, единственное место, в котором чувствуется влияние этого немецкого ученого, это вопрос о взаимоотношениях между Аполлонием и Каллимахом.

Согласно биографиям Аполлония, он был учеником Каллимаха, но вступив в конфликт со своим учителем, был вынужден уйти на Родос. Этой схеме придерживался Виялониц, ей следуют и в настоящее время в популярных работах².

Необходимо отметить, что Г. Ф. Церетели стремится, и это чувствуется в тексте всего «Вступления», отойти от этой распространенной в его время точки зрения. Он привлекает оксиринхский папирус, представляющий собой список директоров Александрийской библиотеки и делает вполне справедливый вывод (стр. 4), что в свете сообщения папируса, Аполлоний должен быть лишь немногим моложе Каллимаха³, учеником которого делает его древность. «Косвенным подтверждением последнего, — пишет он, — служит то, что влияние Каллимаха можно наблюдать на языке, на метрике, на ряде отдельных частностей поэмы Аполлония». Но никто другой, как Г. Ф. Церетели с присущим ему глубоким знанием эллинистической поэзии, в примечаниях неоднократно подчеркивал разницу между Каллимахом и Аполлонием, когда они разрабатывают сходные мотивы. Это имеет особо важное значение, так как нередко зарубежные исследователи и сейчас ограничиваются только формальным сопоставлением сходных мотивов в произведениях обоих поэтов, на основании чего делаются выводы о зависимости одного поэта от другого⁴. Более точно говорить о зависимости наших поэтов можно было бы в том случае, когда в нашем распоряжении была бы

¹ W. Steffen, *Stare i nowe elementy w „Wyprawie argonautów“ Apolloniosa z Rodos, Meander. XIX, № 2—3, 78—87.*

² В резко вульгаризованной форме конфликта между студентом и профессором, эта схема получила освещение в книге А. Боннара «Греческая цивилизация», т. 3, М., 1962, стр. 289.

³ Мы не видим препятствий, чтобы на основании этого же папируса считать Каллимаха ровесником Аполлония.

⁴ К примеру в работе итальянского ученого Корбатто.

точная датировка их произведений. В настоящее время можно считать доказанным, что с таким же основанием можно говорить о влиянии Каллимаха на Аполлония, как и Аполлония на Каллимаха¹. Итак, правильно отметив, что между обоими поэтами не может быть большой возрастной разницы (максимальная допустимая разница порядка 5 лет), автор не пересмотрел критически традицию поздней античности, тем более, что имеются основания думать, что во время составления биографии Аполлония уже было широко распространено смешивание автора «Аргонавтики» с более молодым поэтом Аполлоном Идографом. Это обстоятельство также отмечает Г. Ф. Церетели на стр. 8. Созданию версии об Аполлонии как ученике Каллимаха в период смешивания его с Идографом сильно содействовало бы то обстоятельство, если бы Идограф был учеником Каллимаха, что представляется вполне возможным. Хотя в данном вопросе, ученый не отошел от традиционной для его времени точки зрения, не может подлежать сомнению, что именно он начертал тот путь, по которому пошла наука в настоящее время. Он совершенно правильно указывает, что последующие поколения не разделяли взглядов Каллимаха на «Аргонавтику» и отмечает влияние ее на римскую литературу.

Все изложенное выше дает право утверждать что вводная статья и примечания, выполненные Г. Ф. Церетели, представляют собою немалый интерес для исследователей эллинистической поэзии.

Перейдем теперь к тексту «Аргонавтики» Аполлония. Публикация текста античного автора требует не только глубоких знаний, но и огромной черновой работы по сверке рукописей, по критике текста. Только такому специалисту, каким является Г. Ф. Церетели, была под силу эта работа. Ведущий специалист по греческой палеографии, он много занимался рукописями, имеющимися в хранилищах нашей страны. Трудно предположить, что его внимание не привлекли рукописи «Аргонавтики». Однако, как это ни странно, в книге совершенно отсутствуют сведения об этом. Неизвестно почему издатели научного наследия Г. Ф. Церетели предпочли обойти молчанием этот вопрос. А между тем вопрос, что именно было взято за основу при работе ученого над текстом представляет интерес для филолога. В зарубежной науке много времени посвятил подготовке критического издания поэмы Аполлония Г. Френкель². Ему же принадлежит основательная работа по критике текста поэмы Аполлония³. Было бы интересно сопоставить эти два издания, так как имеются основания предполагать, что Г. Ф. Церетели использовал недоступные Френкелю рукописи поэмы, но, увы, мы лишены такой возможности. Наличие в критическом аппарате чтений с указанием на принадлежность их Г. Ф. Церетели вызывает большой интерес читателей. Достойно сожаления, что издатели не дали в отдельном приложении списка сокращений, употребляемых в критическом аппарате. Правда, ряд из них расшифровать для знатока не представит особого труда, но встречаются и такие, что даже умудренный в критических изданиях читатель вряд ли их поймет. Это затрудняет

¹ T. B. L. Webster. Chronological problems in early Alexandrian Poetry, Wiener Studien. 76, 1963, 68—78.

² Apollonii Rhodii. Argonautica, rec. H. Fränkel. Oxonii, 1961.

³ H. Fränkel, Einleitung zur kritischer Ausgabe des Apollonios, Göttingen, 1964.

пользование критическим аппаратом. Да к тому же надо бы помнить, что далеко не все читатели, даже имеющие основательную филологическую подготовку, занимались вопросами критики текста Аполлония. Следует отметить тщательность, с которой напечатан греческий текст и в этом несомненная заслуга редактора выпуска проф. С. Г. Каухчишвили.

Наконец, перейдем к самому переводу, которому несомненно предшествовало самое тщательное изучение текста. Разве можно было бы дать точный перевод I, 1135 без установления правильного чтения последнего слова этой строчки в оригинале? Таких примеров можно привести больше.

Переводя «Аргонавтику», ученый, выражаясь словами Каллимаха, шел непроторенными путями, и дал читателям близкий к подлиннику высокохудожественный перевод, и каждый, кто заинтересуется поэмой Аполлония, будет несомненно обращаться к нему. При этом нельзя не сожалеть, что тираж этого ценного издания столь незначителен.

Поэма Аполлония трудна для перевода в тех местах, в которых ученый берет верх в Аполлонии над поэтом. Перечисление участников экспедиции за золотым руном в начале поэмы нагоняет скуку и настаивает читателя не в пользу автора поэмы. Следует отметить, что, на наш взгляд, Г. Ф. Церетели сумел настолько оживить этот довольно-таки сухой каталог, что он не выпадает столь резко из общего плана поэмы (как воспринимают его в подлиннике очень многие ученые). Мы, естественно, не в состоянии приводить все места, где ученый сумел своим переводом по-новому представить нам давно известные по подлиннику страницы поэмы Аполлония, и они заиграли совершенно новыми красками. Вместе с тем в переводе удалось сохранить стиль поэмы Аполлония. Это связано с глубоким чувством языка, как греческого, так и русского, которое присуще Г. Ф. Церетели. Вызывает глубокую радость то обстоятельство, что Аполлоний наконец стал доступен всем, кто интересуется античностью. Нельзя не поблагодарить Институт востоковедения АН Грузии, который предпринял эту публикацию. Желательно также, чтобы издания и остальных трудов Г. Ф. Церетели не заставили себя слишком долго ждать.

Нам представляется также необходимым, чтобы публикациям других работ Г. Ф. Церетели предшествовали статьи, раскрывающие их значение не только в исследовании античности в нашей стране, но и научную ценность на современном этапе развития науки. Мы вправе надеяться, что принцип полноты публикации, сохраненный в настоящем издании, будет также достоинством последующих выпусков работ проф. Церетели. Ведь не секрет, что, переиздавая перевод мимамбов Герода, сделанный им, редакторы серии «Библиотека античной литературы» издательства художественной литературы весьма произвольно сделали выборку комментариев Г. Ф. Церетели, опустили шестой мимамб. Можно надеяться, что подобный «подход» никогда не будет иметь места в изданиях АН Грузии¹. Хотелось бы также увидеть очерк жизненного и научного пути выдающегося ученого.

¹ О других недостатках издания—Менандр. Комедии. Герод. Мимамбы, М., 1964; см. С. Маркиш, Античная библиотека, Вопросы литературы, № 5, 1965, стр. 227.

Интерес к научному наследию Г. Ф. Церетели огромен. Об этом говорит переиздание его папирусных публикаций за рубежом. Упоминает его как одного из наиболее выдающихся специалистов по Менандру А. Ден¹. Это свидетельствует о научной ценности работ Г. Ф. Церетели в наши дни. На это указывает также и заслуживающая высокой оценки статья Ф. А. Петровского о поэтических переводах этого выдающегося ученого. Несмотря на весьма сжатое изложение, очень скромный объем, она в основном достаточно полно показывает мастерство Г. Ф. Церетели, как переводчика античных поэтов.

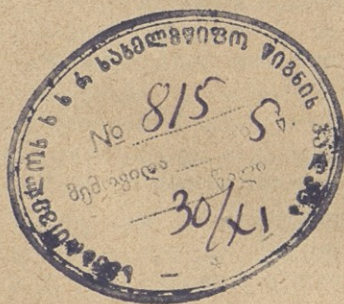
Произведения проф. Г. Ф. Церетели в настоящее время стали библиографической редкостью. Предпринятое переиздание их достойно всяческой поддержки и поощрения.

А. Смотрич
(г. Львов)

¹ А. Dain, Le survie de Menander, Maia, 15, 1964, стр. 283.

გამომცემლობის რედაქტორი ლ. გამცემლიძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 10/XI—65

ქაღალდის ზომა $70 \times 108^{1/16}$

ნაბეჭდი თაბახი 32,53

სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 26,71

ფასი 2 მან. 20 კაპ.

შეკვეთის № 1543

უე 13310

ტირაჟი 500

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1.
Типография Тбилисского университета, Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 1.